

Организација на
Обединетите нации
за образование,
наука и култура

100-годишнина од раѓањето
на Блаже Конески,
поет и филолог (1921-1993)

Чествувана во соработка со УНЕСКО

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

XLVIII МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА НА LIV ЛЕТНА ШКОЛА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Охрид, 3 и 4 септември 2021 година

СКОПЈЕ, 2022

**XLVIII МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА
КОНФЕРЕНЦИЈА НА LIV ЛЕТНА ШКОЛА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И
КУЛТУРА**

Охрид, 3 и 4 септември 2021 година

Издавач: Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

За издавачот:

проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

XLVIII меѓународна научна конференција на LIV летна школа на
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Уредник: проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот
„Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Редакциски одбор:

акад. Виктор Фридман

акад. Ала Шешкен

проф. д-р Ордан Чукалиев

проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска

проф. д-р Станислава-Саша Тофоска

проф. д-р Трајче Стамески

м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција: МОМЕНТ МАЛ ДОО-СКОПЈЕ

Компјутерска обработка: ПЕЧАТНИЦА НАПРЕДОК ДООЕЛ
ТЕТОВО

Печати: ПЕЧАТНИЦА НАПРЕДОК ДООЕЛ ТЕТОВО

Тираж: 150 примероци

СОДРЖИНА

ЛИНГВИСТИЧКА СЕКЦИЈА

(координатор: проф. д-р Станислава-Саша Тофоска)	9
1.1 ЛИНГВИСТИЧКИТЕ ТРУДОВИ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ КАКО ИНСПИРАЦИЈА ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	11
Димитар Пандев ГРАМАТИЧКИТЕ СОГОВОРНИЦИ НА КОНЕСКИ	13
Грејс Филдер, Елена Петроска ПРЕКУ КОНЕСКИ ДО ЛЕКОВ	30
Motoki Nomachi INTERACTIONS BETWEEN BLAŽE KONESKI AND SAMUİL BERNŠTEJN: FROM UNPUBLISHED ARCHIVAL MATERIALS (CORRESPONDENCE FROM KONESKI TO BERNŠTEJN IN THE 1940s AND 1950s)	43
Елена Верижникова БЛАЖЕ КОНЕСКИ И МАКЕДОНСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЈА	62
Лилјана Макаријоска ПРИДОНЕСОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА ПРОУЧУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКОТО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО	74
Симон Саздов ГРАМАТИКАТА НА КОНЕСКИ КАКО ВЕЧНА ИНСПИРАЦИЈА ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	90
Гордана Алексова КОНЦЕПТОТ НА КОНЕСКИ ЗА „ПОВРЗУВАЊЕ НА ПЛАНОВИТЕ“ И НЕГОВИОТ ОДРАЗ ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	101
Бојан Петревски ПРИЛОЗИТЕ КАКО ЗБОРОВНА ГРУПА ВО ГРАМАТИКАТА НА КОНЕСКИ И НИВНАТА КЛАСИФИКАЦИЈА ДЕНЕС	115
Марија Пандева МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ И МОДАЛНИТЕ ЗБОРОВИ КАЈ БЛАЖЕ КОНЕСКИ	124
Мария Хажомия БИ-КОНСТРУКЦИИ В ЛИТЕРАТУРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ БЛАЖЕ КОНЕСКОГО	136

1.2. ЗА ПРЕПЕВИТЕ НА И ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ	149
Лидија Танушевска ОЧУДЕНИ ИМЕНСКИ ЗБОРОВИ ВО ПРЕПЕВИТЕ НА КОНЕСКИ ОД ПОЛСКИ ЈАЗИК	151
Силвана Симоска ПРЕПЕВИ ПРЕД ПРЕМИНОТ: ТАЖАЧКАТА (ГЕРМАНСКИ КЛАСИЦИ) ВО ПРЕПЕВ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	162
Милена Касапоска-Чадловска ЈАЗИЧНА АНАЛИЗА НА ФРАНЦУСКИОТ ПРЕПЕВ НА „БОЛЕН ДОЈЧИН“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ	173
 2. МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ	 187
Марјан Марковиќ ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *ZЪR- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	189
Рајна Драгићевић СЕМАНТИКА ПРИДЕВА КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВА ТЕМПЕРАТУРА У СРПСКОМ, МАКЕДОНСКОМ И ДРУГИМ ЈЕЗИЦИМА	198
Елка Јачева-Улчар МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК vs. БУГАРСКИОТ. ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД И СОВРЕМЕННОСТ	217
Елени Бужаровска, Лилјана Митковска НЕМАРКИРАНА ПРОМЕНА НА ВАЛЕНЦИЈАТА: ТРАНЗИТИВИЗАЦИЈА НА ГЛАГОЛИ СО ПРЕДЛОШКИ ОБЈЕКТ	235
Бобан Карапејовски ФУНКЦИОНАЛНАТА РЕЧЕНИЧНА ПЕРСПЕКТИВА И ЧЛЕНОТ	252
Биљана Стојановска, Михаела Матешкиќ ДЕИКТИЧКИТЕ ЗБОРОВИ И ТЕКСТОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК	262
Lidija Cvikić, Jelena Cvitanušić PARALELNI KORPUSI U UČENJU SRODNIH JEZIKA: VEZNICI BUDUĆI DA, ZATO ŠTO, JER I NJIHOVI MAKEDONSKI PRIJEVODNI EKVIVALENTI	274

Tamara Turza-Bogdan RAZVOJ PISMENOSTI I USVAJANJE JEZIKA OBRAZOVANJA NA PRIMJERU TRIJU JEZIKA: HRVATSKOG, MAKEDONSKOG I SLOVENSKOG	298
Руска Ивановска-Наскова ЕЛЕКТРОНСКИ РЕЧНИЦИ НА МАКЕДОНСКИОТ И НА ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК: СОСТОЈБА И ПЕРСПЕКТИВИ	314
Емилија Бојковска, Емина Авдиќ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РАСПОН МЕЃУ ДОМАШНОТО И ВЛИЈАНИЕТО НА ТУЃОТО	332
Ирина Бабамова СТРУКТУРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ТЕРМИНИ И ТЕРМИНОЛОШКИ ИЗРАЗИ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК ПОВРЗАНИ СО КОВИД-ПАНДЕМИЈАТА И НИВНИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	349
Милена Саздовска-Пигуловска УПОТРЕБА НА ЕВРОЖАРГОНОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	367
Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска СПОРЕДБЕНИТЕ ЗООНИМСКИ ФРАЗЕМИ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ КОНТЕКСТ	387
Сања Михајловиќ-Костадиновска ПРЕВЕДУВАЊЕТО ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ ОД ШПАНСКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ПРЕКУ ПРИМЕРИ ОД КНИГАТА „ПИШУВАЧИТЕ НА ПИСМА“ ОД БЕАТРИС ОСЕС	408
Радица Никодиновска ЈАЗИЧНО-КУЛТУРОЛОШКИ ПРЕМОСТУВАЊА ПРИ ПРЕВЕДУВАЊЕТО ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА НИЗ ПРИМЕРИ ОД РОМАНОТ „ПОЛИКСЕНА СО ПРАСЕТО“ ОД БЈАНКА ПИЦОРНО И ЗБИРКАТА „ИТАЛИЈАНСКИ ПРИКАЗНИ“ ОД ИТАЛО КАЛВИНО	432
ЛИТЕРАТУРНА СЕКЦИЈА (координатор: проф. д-р Трајче Стамески)	449
1. УМЕТНИЧКИОТ И КНИЖЕВНО-НАУЧНИОТ УНИВЕРЗУМ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	451
Весна Мојсова-Чепишевска ДЕТЕТО ВО ГОЛЕМИОТ ПОЕТ КОНЕСКИ	453
Славица Србиновска БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО СВЕТОТ НА ПЕШНАТА И НА ЛЕГЕНДАТА	462

Људмил Спасов НЕКОИ ЗАБЕЛЕШКИ ВО ДНЕВНИЦИТЕ НА АКАДЕМИК АЛЕКСАНДАР СПАСОВ ПОСВЕТЕНИ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	479
Искра Тасевска Хаџи-Бошкова ЕПИТАФОТ НА КИРИЛ ПЕЈЧИЛОВИЌ КАКО КНИЖЕВНОИСТОРИСКИ И ЖАНРОВСКИ ФЕНОМЕН ВО ИСТРАЖУВАЊАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	487
Марија Ѓорѓиева Димова МЕТАЛИРСКИТЕ ВАРИЈАЦИИ ВО ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ	498
Марина Даниловска, Марина Спасовска БЛАЖЕ КОНЕСКИ И ФОЛКЛОРОТ	516
Славица Петровска-Ѓорѓевска УЛОГАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО ПОПУЛАРИЗАЦИЈАТА НА ТИКВЕШКИОТ ЗБОРНИК	526
Лидија Капушевска-Дракулевска ПОЕТСКИТЕ СОЗВУЧЈА: КОНЕСКИ VS. БЛОК И ГОГОЉ	536
Намита Субиото ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКА КУЛТУРА НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ ВО ЉУБЉАНА: ЕДЕН ОБИД	545
Јелена Стошиќ, Мирјана Д. Бојаниќ Ѓирковиќ КЊИЖЕВНОНАУЧНИ И ЛИНГВИСТИЧКИ НАЗОРИ БЛАЖЕТА КОНЕСКОГ	553
Иван Антоновски МЛАДИОТ КОНЕСКИ И ДРАМСКИОТ ТЕКСТ	569
2. МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА НАСПРЕМА ДРУГИТЕ ЛИТЕРАТУРИ И КУЛТУРИ	579
Zlatko Kramarić ZAŠTO SAM SE 2011. OSJEĆAO MAKEDONCEM ILI ZAŠTO VOLIM „MALE NARODE“	581

Ема Лакинска ДИЈАЛОГОТ НА МАКЕДОНСКАТА СОВРЕМЕНА КНИЖЕВНОСТ СО СВЕТСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО (СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ: ДРАМАТА <i>ШЕХЕРЕЗАДА – ЦРНА КОМЕДИЈА ВО ИЛЈАДА И ЕДНА МИНУТА</i> НА СРЃАН ЈАНАКИЈЕВИЌ)	590
Дарин Ангеловски КЛАСИЧНАТА КУЛТУРА ВО МАКЕДОНСКИОТ СОВРЕМЕН РАСКАЗ	608
Жарко Иванов <i>МАЛИОТ ЧОВЕК ВО ГОЛЕМИОТ КНИЖЕВЕН СВЕТ РЕЦЕПЦИЈАТА НА „ЧОВЕЧУЛЕЦ“ ОД АЛЕКСАНДАР ПРОКОПИЕВ ВО ЕВРОПСКИОТ КНИЖЕВЕН КОНТЕКСТ</i>	618
Татјана Б. Ефтимоска ДЕТЕТО-РАСКАЖУВАЧ ВО РОМАНИТЕ „МАЦУН“ НА В. УРОШЕВИЌ И „SEMPER IDEM“ НА Ѓ. ЛЕБОВИЌ, ИЛИ: ДАЛИ СЕ ДЕЦАТА РАСКАЖУВАЧКИ ПРОЛЕТАРИЈАТ? ..	636

ЛИНГВИСТИЧКА СЕКЦИЈА

координатор: проф. д-р Станислава-Сташа Тофоска

**1.1 ЛИНГВИСТИЧКИТЕ ТРУДОВИ НА
БЛАЖЕ КОНЕСКИ КАКО ИНСПИРАЦИЈА
ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ
ЈАЗИК**

Димитар Пандев

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

ГРАМАТИЧКИТЕ СОГОВОРНИЦИ НА КОНЕСКИ

Апстракт: Рефератот ја доловува творечката атмосфера во која е пишуван вториот дел од *Грамаатикајќа на македонскиот литературен јазик (За формите и нивната употреба, прво издание 1954 година)*, како и подоцнежните размислувања на Конески на граматички и други, поетички и стилистички, теми, врз основа на записи и статии на Конески („Стилски синтези“, *Литературен збор*, 1992 година). На оваа тема ѝ се пристапува од позициите на „новиот биографизам“, преку *вживено оживување* во самото време (1953/54 година), кога е финализирана Граматиката (врз основа на достапни биобиблиографски податоци и други записи за Конески и неговите современици).

Клучни зборови: индукција, интуиција, естетско вживување

Непосреден повод за ова излагање и особено со овој наслов е статијата „Стилски синтези“ (*Литературен збор*, 1992 година, преобјавено во: Конески : 1993) на Конески, во која истакнува: „Кога малку подоцна, во почетокот на 60-те години, се обидов да му ги изложам овие опсервации (за стилските синтези на јазикотворечките личности, н. з.) на еден познат американски славист, тој рече: „Интересно. Но како може тоа да се докаже?“ Ми беше јасно на што мисли. Тогаш беше време, кога посебно се инсистираше врз прецизноста на лингвистичките процедури. Беше потценет дури и самиот **индуктивен метод**, а камоли **интуицијата**. Јас прецизна постапка не можев да понудам. Не се сеќавам сега дали натаму уште нешто кажав во разговорот. Ако сум додал нешто, тоа можело да биде приближно во смисла дека ако нешто се насетило, тука веќе има проблем за изучување, а процедурите ќе се бараат сообразно со историскиот пресек и со конкретната јазична материја.

Од аспект на лингвистичката фореника, особен интерес претставува токму изразот „Интересно“ на англиски или на кој било друг јазик, зашто овој збор покрива мошне интересна интерлингвална комуникација меѓу зборуваачи на англискиот и на словенските јазици, во прв ред, полскиот и рускиот, а зошто не и

македонскиот, независно дали се подведува функционално под фатика или семантички под еден богат спектар на значења во кои се вклучени не само забавата, што ќе рече забавна, т.е. школска граматика; занимливоста, т.е. една егзотична граматика, попрецизно, граматика на егзотични јазици во кои сè е исклучок од една општа, универзална, граматика, по која пекаше Ноам Чомски, а Рене Декарт, со пушка во раце и перо во мисла, ја имаше во мал прст, или граматика на еден штотуку кодифициран јазик, но со долга историја, – чист парадокс, произлезен од формалната логика на Готвалд Фреге, чиста семантика, на која би ѝ позавидел и еден Фердинанд де Сосир, а така слободно, со добра волја, сотворен во Македонија, со еден млад лингвист, – Блаже Конески и неговата комисија за јазик и правопис...

Од друга страна, „јасната мисла“ знаела да го одвлече Конески од една тема на друга, или од еден творечки свет во друг, за што имаме повеќе индиции од неговото поетско творештво, почнувајќи од поемата „Сончева колона“ до стихозбирката „Сеизмограф“.

„Јас проблемот, – продолжува Конески, го бев насетил и тоа од две страни едновременно, еднадвор, како човек што го следи со научен интерес моделирањето на функционалните стилови на еден млад литературен јазик и однатре, како писател што самиот го доживува тоа обликување. Се разбира, ми беа пред очи и туѓите примери. Во споменатиот разговор не беше заборавен еден Пушкин со неговата улога на кодификатор на рускиот поетски јазик по насобраниот опит во руската поетска практика во текот на XVIII и почетокот на XIX век.“

Да не забораваме, Конески е член на редакцијата на првото македонско списание за литература и уметност, „Нов ден“, во кое се пројавуваат првите изблици на разновидните функционални стилови на македонскиот јазик; објавува во ова списание, а продолжува во „Разгледни“, и често присутен во „Нова Македонија“, каде што веќе сите овие стилови имаат своја граматичка физиономија. И на Конески сето тоа му е дофат за граматичка анализа.

Во разговорот се споменува „како може тоа да се докаже“, што подразбира дури и алиби, а Конески е меѓу самите јазикотворечки личности, како и меѓу оние што живеат со споменот за претходниците во јазикот, т.е. не е на *друго место* и самиот е доказ и тоа крунски сведок на сета индукција во неговата Граматика.

Во експертизата, – форензичната, ни недостасува само пијалакот! Бездруго, бил некој што овозможува лежерно движење, но може да предизвика и блага нервоза.

Според наше согледување Конески овој разговор веројатно го водел со Едвард Станкиевич, пасиониран проучувач на стихот, во тој контекст и на Пушкиновиот, како и на времето на прифаќањето на кодификацијата на рускиот јазик врз обрасци од Пушкиновите дела во руската академска средина (сп.: *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from the Middle Ages up to 1850: An Annotated Bibliography*. 1984. Berlin: Mouton.), но и автор на голем број студии од областа на фонологијата, при што ја воспоставува исто како и Конески, врската помеѓу акцентологијата и версификацијата, меѓу другото и врз примери од Пушкинови стихови и особено, на морфонологијата (*Studies in Slavic Morphonemics and Accentology*, 1976. Ann Arbor MI: Michigan Slavic Publications.). Притоа имаме во предвид дека Конески изразот *познаѝ американски слависти* го употребил уште само еднаш во есејот за сликарот Ачески („Коментар кон писмата на Ачета“, во: Блаже Конески, „Ликови и теми“, Култура, Скопје, 1990 година) и тоа токму за Едвард Станкиевич, со когошто можел да разговара, бездруго, и за Пушкин, како и за кодификацијата на словенските јазици, но и за функционални стилови, особено за уметничко литературниот и за уметноста, воопшто (оттаму, и врската меѓу нив тројцата, Конески, Станкиевич, Ачевски). Конески и Станкиевич, значи, имале широк дијапазон на теми, па лесно можеле да преминуваат од една на друга. И да пренебрегнуваат така значајни теми како што се современите пристапи кон граматиката (омилена тема на Конески од неговата концепција за постдипломските студии на групата македонски јазик, во која ја претпочита, сепак, дедукцијата, но не ја пребрегнува индукцијата. Парадоксално, нели, но меѓу Граматиката и концепцијата поминале завиден број години, а Конески не се откажа од својата Граматика, ниту пак прифати друга концепција).

Освен Станкиевич, изборот може да се прошири само на уште два-тројца (американски) слависти, кои од различни причини ги исклучуваме од можни соговорници. Притоа, имаме предвид дека животот и делото на Пушкин, од позициите на „новиот биографизам“ – му била омилена тема на Роман Јакобсон („Биографија поета, поезија и миф“, во: *Selected Writings* (ed. Stephen Rudy). The Hague, Paris, Mouton, VIII 1987, с. 554-556) па еден нивни можен разговор за Пушкин би бил бесконечен и би фрлил во сенка секоја друга тема, па и оние на кои често разговарале, имено, за медиевистиката и фолклорот. Во крајна линија, ниту Јакобсон ниту Конески, не ги одделувале граматиката и поетиката; исто така не сме уверени дека Конески би го свел Јакобсон само на славист.

Не ни е познат интересот на Збигњев Голомб на теми од областа на поетиката и стилистиката. Од друга страна, кај Голомб, уште преовладувало полското чувство, – на Универзитетот во Чикаго е од 1962 година, а неговите студии за говорите Сухо и Висока, објавени во списанието „Македонски јазик“, 1961/1962 година му се пишувани во Полска.)

Да се задржиме врз самата претпоставка дека ако додал нешто Конески во разговорот (со кого било од нив, а пред сè со Станкиевич, тоа приближно би било, повторувам: „ако нешто се насетило, тука веќе има проблем за изучување, а процедурите ќе се бараат сообразно со историскиот пресек и со конкретната јазична материја.“

Кај Јакобсон, историскиот пресек бил на преден план. Конески не би требало тоа да му го елаборира. Би го навредил. Голомб е превосходен балканист, сигурен е само на планот на дијахронијата. За морфонологијата неопходно е целосна претстава за јазичните форми. Систем! Дедукција. (Друго е прашањето колку ја применил во неговите морфоолошки проучувања во „Историја на македонскиот јазик“, особено во второто дополнето издание, Култура, Скопје 1983).

Оваа мисла на Конески за индукцијата можеме да ја вклопиме во една причинско-последична, што би се рекло, механицистичко-бихевиористичка постапка, што од своја страна би нè одвело до најстрогите и најобјективните лингвистички процедури во американскиот дескриптивизам, независно колку тргнува од нерасчленета целина на звучен говор, па би ја поставиле, а врз основа на јазичниот опит на Конески во низата **јазично чувство (јазично насетување) – јазичен проблем – јазична процедура**, водејќи сметка дека Конески имал чувство за своето време и за одговорноста на неговата генерација во чијашто општествена свест македонскиот јазик практично веќе бил во употреба, а самиот тој веќе ја проследил неговата употреба низ историски пресек, следејќи го процесот на насобирање нов јазичен материјал во одредени периоди од историскиот развој на јазикот, кога и се јавуваат јазикотворечки личности, како и нивниот однос кон посебностите на македонскиот јазик.

А Конески е дел од еден таков период кога по кодификацијата, македонскиот јазик се активира преку сите расположливи средства (медиуми) и институции, во кои Конески несобично се вложува профилирајќи се во престижна јазикотворечка личност, токму во оној период (од неполна деценија) што започнува со кодификацијата, а се издигнува на повисока стапка со Граматиката.

Притоа, во овој период Конески во својата непосредна близина лично, преку свој личен граматички опит, можел да открива јазикотворечки личности, кои се јавуваат во литературата и во другите медиуми, исто како што ги откривал и во претходни историски пресеци, како што ги открил Марко Цепенков (авторот на Силјан Штркот) и Кузман Шапкарев, т.е. Христо Гроздин (авторот на Кузман капидан) и да наоѓа потврда за своите откритија помеѓу најблиските свои соработници на полето на јазикот, Васил Иљоски и Крум Тошев, со кои соработувал, т.е. разгледувал цел еден океан од јазични и граматички прашања не само при кодификацијата на македонскиот јазик, туку и отпосле и да ги „внесува“ во Граматиката.

Оттаму граматичките соговорници на Конески ги бараме помеѓу оние македонски писатели, чии примери послужиле при оформувањето на вториот дел на Граматиката на македонскиот литературен јазик, „За формите и нивната употреба“, а со кои Конески бил и останал во постојана комуникација, во прв ред Јован Бошковски, Коле Чашуле, Владо Малески, Стале Попов, Васил Иљоски, Радослав Петковски, Ристо Крле.

Ако направиме споредба меѓу првите членови на ДПМ (1947 година) и авторите застапени во Граматиката, ќе забележиме дека во Граматиката е присутен и Стале Попов, кој, иако највозрасен, станал член во 1953 година, кога му излегува „Крпен живот“, а од писателите отсутува Иван Точко, со кого пак, Конески речиси и да немал особена комуникација. Со Димитар Митрев, бездруго, биле во постојана творечка комуникација и во интерес на нашата тема застапен е со еден цитат во првиот дел од Граматиката, имено, во уводот (точка 14), како што во делот за акцентот со мноштво примери, особено во точките од 115 до 123, се застапени Венко Марковски, Славко Јаневски, самиот Блаже Конески, Гого Ивановски, Србо Ивановски, Гане Тодоровски и Лазо Каровски.

Имајќи го во предвид поимот „јазична ситуација“ што Конески често го употребува, сакам да истакнам еден општо познат податок дека поетите ги говорат јавно своите стихови, па Конески можел да го слушне нивниот изговор и акцент, да дискутира со нив за одделни прашања и со чувство на версификатор само да го забележи примерот. Сп. од првиот дел на Граматиката, т. 46: „Денеска се изразува до извесен степен стремежот, на прво место во поезијата, а и во изговорот на одделни интелектуалци, да се установи пак во глаголскиот прилог акцентот на третиот слог од крајот: *Крај мене т́азејќи леко / уи́ррово, в ѝокривка злаи́нна / денес на синои́и ме сеи́и!* (С. Јаневски). при што следиме, според Конески, шема: *прв стих* дактил трохеј / *ви́ор си́их* дактил трохеј /, па

третиот стих би се акцентирал во друг дух, имено, на народниот речитатив: *dénes na / sínoī̄ me / séī̄si*. А што ако ритмичките стапки би биле на средната стапка во првиот и третиот стих би биле : *ṭazéjki / na sínoī̄*. Конески или го слушал Јаневски или самиот го подведувал под шеми за кои и самиот Славко не бил свесен, независно од степенот на неговата интелектуалност, на која толку инсистира граматичарот Конески.

Инаку, на состаноците на Друштвото, од самите почетоци се водат жестоки расправи за одделни литературни теми, па и за одделни книги, па дури и за одделни песни, во кои се вклучувал и Блаже Конески, а често пати имал и главен збор, меѓу другото дури и на состаноците на Сојузот на Друштвата на писателите на Југославија и на различни комисији (сп. „Мирослав Крлежа“ во *Дневник ѝо многу години*).

Во оваа пригода за нас би било далеку поинтересно да ја отвориме темата за јазикот на писателите чии книги Конески ги прочитал, особено, во 1953 година. Извадоци од нив – особено раскази – можел, па дури и „морал, да чита и во претходните години на страниците на „Нов ден“, како член на Редакцијата, па и во други списанија. Притоа, имаме во предвид дека годишната продукција е основна тема за дискусија меѓу членовите на Друштвото на Годишното собрание на Друштвото на писателите на Македонија во февруари 1953 година и излагањата се објавени во мартовскиот број на списанието „Разглед“. На ова собрание дискутирал и Конески, а неговата дискусија е објавена врз основа на транскрипт од неговото излагање). Од сета таа продукција Конески не искористил ниту еден пример (освен од првиот дел на „Крпен живот“). А веќе јазикот на Симон Дракул бил еден од обрасците по кој се повеле помлади писатели, а од нив не искористил примери, особено од јазикот на Симон Дракул, од кои најизразит е Живко Чинго. Да прецизираме, во таа иста 1953 година со свои книги проза се јавуваат и Јордан Леов („Длабока рана“), Борис Бојациски („Првите цутови“), Иван Точко („Бојана“), Гого Ивановски („Луѓе на патот“) и други автори, а да не зборуваме за авторите што се јавувале со свои прозни дела во постојните списанија од 1945 до 1953 година, особено во „Нов ден“.

Прецизираме, на Осмото годишно собрание на ДПМ (февруари 1954 година) се продлабочува раздорот помеѓу традиционалистите и модернистите, се бара изјаснување кој на која страна ѝ припаѓа, „Собранието станува арена“ (изразот е на Димитар Солев), а од Конески, кој го основал Друштвото со дел од традиционалистите и веќе им е професор на дел од модернистите, се бара јасно изјаснување на чија страна е. Конески нема подготвен реферат,

барем така вели на почетокот на своето излагање: „Јас се извинувам што немам напишан реферат и што мојата реч нема да биде на таква висина како оние што ги чувме“. А пред него (ако се има во предвид редоследот на објавените текстови во списанието „Разгледни“, бр. 4/1954 г.), веќе настапиле Владо Малески, Димитар Солев, Ванчо Николески, Ѓорѓи Абаџиев, Цветко Мартиновски, Србо Ивановски, а по него и Јован Бошковски, Димитар Митрев, Гане Тодоровски, Јордан Леов, Венко Марковски, Бранко Пендовски и Славко Јаневски.

Во тој контекст се содржи и историскиот пресек на Граматиката! Конески се одлучил за стамениот израз на традиционалистите, а го пренебрегнал свежиот исказ на модернистите. Со други зборови, јазичните процедури за Граматиката ги бара во јазикот што се осведочил меѓу Цепенков и Стале Попов, а се зацврстувал меѓу Васил Иљоски, Радослав Петковски, Јован Бошковски и Владо Малески. Попов е следниот народен раскажувач, потоа Цепенков, Иљоски, Петковски и Бошковски, кои се залагаат за афирмација на македонскиот јазик меѓу двете светски војни и продолжуваат по тоа пат и по кодификацијата. Малески се пројавува во текот на војната и не престанува во ниту еден миг да твори. И сите тие се дел од непосредното творечко окружување на Конески. Собеседници! Попов уште од неговото рано детство, сите други до крајот на животта им. Најблизок во другарување му е Бошковски (до последниот му здив во 1968 година), во културно дејствување – Малески, од пред Војната, преку Радио Скопје и други културни институции (умира во 1984 година). Од кодификаторите само Иљоски го надживува Конески, од првата постава на ДПМ, пак, Славко Јаневски и Коле Чашуле. Конески добар дел од своите средби со нив ги пренебрегнува. Се сретнале ли, имено, Чашуле и Конески во Кочабамба? А клучот на поетиката на Конески останал во Кочабамба („Манилов“, *Дневник љо многу години*).

Независно од сето тоа, Конески на ниту еден од овие прозаисти од неговото опкружување во ДПМ отпосле не им се навратил ни со посебна лингвистичка статија, ниту пак внел своја елаборација во опсежни студии, како што го прави тоа, на пример со јазикот во поезијата на Гане Тодоровски (види. Д. Пандев, Конески во Охрид, предавање на Семинарот, истовремено во печат со овој реферат). Но, тоа не значи дека не го определува нивното место во одделни предавања: „Во контактот со традиционалниот начин на прикажување се јавува кај таквите автори (Стале Попов, н.з.) еден пристап што можеме да го означиме како наивистички реализам, од којшто зависи во голем мера и самиот подбор на јазичните

елементи. Така се создава посебна варијанта во стилот на современата македонска проза („Факторот на традицијата во развојот на македонскиот литературен јазик“, Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1972, с. 10). Независно од кај му е терминот „наивистички реализам“, туку од кого го презел (на пример, од Димитар Митрев), евидентно е дека Конески во можните поделба на реализмот, препознава посебна варијанта во стилот на македонската литература. Зошто не го направил тоа, на пример, со натуралистичкиот реализам својствен за Иван Точко е своевидно „очудување“ пред кое Конески очигледно немал одговор во тоа време?

Конески одлично ги познава своите собеседници во литературата, кои воедно му се (и можат да му бидат) соговорници и на полето на јазикот, зашто со некои од нив е од првиот ден на кодификацијата на јазикот (Владо Малески) и на неговата примена во практиката (Јован Бошковски, прв јазичен лектор во „Нова Македонија“, сп. „Личноста и творештвото на Јован Бошковски“, во: Јован Бошковски, *Избор*, избор и предговор Томе Момировски, Македонска книга, Скопје, 1969, с. 6), колеги на факултетот (Димитар Митрев; на Конески му е блиска естетската лингвистика, се држи до Розалија Шор во предавањата, Митрев предава по теоријата на литературата на Томашевски, но му се восхитува на Лео Шпицер) а повеќето му биле или му се студенти (одличниот Гане Тодоровски, слабиот Бранко Пендовски). Впрочем и на ова Собрание користи некои од изразите што и авторот на овие редови му ги прибележал од предавањата дури и по 25 години од Собранието, како што е исказот „Закон на животот е да има разлики“, што е и во основата не толку на фонологијата колку и на семиологијата, но и некои воопштувања во негов стил во кои следиме траги од неговите широки познавања на идеалистичката лингвистика (од Хумболд до Хуго Шухарт): „Познато е дека често пати јазикот им врши на луѓето лоша услуга. Една ознака, една етикета може да ја затемни сушноста, да го затемни она што е содржина“. И Конески дебатира, прво со Малески (со кого имал одлично разбирање по редица прашања): „Јас мислам дека еден дискусант, а тоа беше Владо Малески, главното добро го изнесе, но не и по тон, бидејќи можеше да даде малку поспокојна интонација.“ Ова е редок пример кај што Конески, нешто јавно му забележува на Малески; проблемот е всушност во тоа што ова го говорел, а транскриптот е на друг (веројатно на најдобриот – Јован Костоски, своевременно најблискиот другар на Кочо Рацин, отпосле и на Конески), а самиот тој никогаш не би го напишал. За нас пак е важно што во една таква „вжештена“ атмосфера (не случајно пред Осмото

годишно собрание Крсте Црвенковски, исто во „Разгледи“, бр. 2/1954 г. излегува со статијата „Демократијата и културата“). Конески дава одличен пример за неусогласеноста меѓу невербалната и вербалната комуникација (зашто колку и да се воздржувал Малески при пишувањето на говорот, тоа не му успеало при говорењето во атмосферата што барала изјаснување, а нудела само етикеции) и што прецизно го определува самото време на подем на македонската литература, од што, според него „треба да се развие критиката... што ќе дава една мерка на естетско вживување во делото“. Со други зборови, Конески истапува на ова Собрание (прво) како одличен слушател (ги препознава разликите меѓу говорењето на писателите како јазикотворечки личности), (второ) како беспрекорен соговорник кој успева да го сподели своето сфаќање за рецепцијата на книжевноста со методологијата на естетското вживување на критичарот во делото, при што расчленетите одломки од самото дело сраснуваат со критиката и (трето) како господар (закрилник) над низата говори од своите собеседници, зашто ги вклопува исказите од претходните излагачи во својот настап. Значи, внимателно ги слушал со мемориска прецизност својствена за старите добри раскажувачи.

Истата методологија Конески ја применува и при составувањето на Граматиката. Расчленетите одломки од уметничката проза на која ѝ пристапил со „естетско вживување“ на граматичар, но и на стилист и лингвист, сраснуваат во неговата Граматика. И се одлучил за традиционалната линија раскажувачи.

Дали со тоа во неговата Граматика го препознаваме одговорот завиен во „стратегиски завршното“ изјаснување на Конески на „чија страна е“ – зашто тоа било побарано од него, впрочем, како и од другите писатели – е сосема друго прашање: „Ете, другари, јас ќе завршам со тоа што ќе се извинам пак за несреденоста на ова мое излагање, од кое можеби излегува дека јас не земам никаква страна. Јас имам свое становиште, но ги уважувам и другите.“ (Разгледи, бр. 4/ 1954, с. 9)

Конески се извинува, има становиште, уважува други! - првото е чиста рефлексija, скриен бихевиоризам; второто е отворена модалност, личен независен однос кон сите препукувања помеѓу традиционалистите и модерните; третото е реторика со која Конески надминува сè што се очекува од него. Времето покажува дека е во право.

Конески, значи, во ова време (февруари 1954 година), имал целосен увид во сета литература создавана, во интерес на нашата тема, до заокружувањето на вториот дел од Граматиката (ноември 1953 година), особено од претходната година. Впрочем и во други

пригоди сме истакнале дека една од најплодотворните литературни години во македонската книжевност е токму 1953 година, а тоа е година кога излегува „Крпен живот“, од кој Конески има ексцерпирано 159 примери, што упатува дека сите ги ексцерпирал во актуелната граматичко творечка атмосфера (не ја исклучуваме можноста Конески да го имал машинописот на романот и претходно, но сигурно го имало во некоја издавачка фиока, кај Славко Јаневски или...). Од друга страна, не веруваме дека сета прозна продукција од 1953 година ја прочитал во периодот од завршувањето на Граматиката, ноември 1953 година, до одржувањето на Осмото годишно собрание на ДПМ во февруари 1954 година), но евидентно е дека дел од примерите во Граматиката му се според верзиите на расказите објавени во списанието „Нов ден“, особено примерите од „Селанката од Копачка“, од Владо Малески, официјално, првиот македонски повоеан расказ, објавен во ова списание. И Малески е третиот по ред автор по бројност на примерите во Граматиката, по Марко Цепенков и Стале Попов.

Колку за споредба, во Граматиката има околу 330 примери од Марко Цепенков, кого Конески, од една страна го ексцерпирал уште како студент, а особено го преоткрил паралелно работејќи на Граматиката, па во истата година (1954 година) ја објавил и „Сказни и сторенија“ на Марко Цепенков. Ако се има во предвид дека не сите примери од Цепенков се од ова издание, тогаш се наметнува претставата дека дел од примерите му се од претходна ексцерпција. Впрочем, Конески во едно интервју објавено во „Идеје“, Белград, II (1971), бр. 5, с. 67-70), (разговорот го водел Зоран Секулиќ), нагласува:

„Во годините на војната, па и нешто малку пред тоа, јас веќе точно ја знаев својата задача. Сакав да го разберам прашањето за македонскиот литературен јазик. Сочувани се моите записи кои сведочат за обемот на таа работа. Во тие години го направив првиот свој нацрт на македонската граматика. Иако ми е познато дека тој од Прилеп стигна кон почетокот на 1944-та година до адресатот, на тој текст подоцна не му се најде трагата. Не бев сигурен што ќе донесе непосредната иднина. За себе знаев само дека моја должност е да работам така како дефинитивната афирмација на македонскиот литературен јазик да се подразбира самата по себе.“

Конески никогаш не работел само на една задача, туку најчесто на четири и ги комбинирал на свој начин, преку стилски синтетици. Во 1953 година тој е дел од прославата на Григор Прличев во Охрид, а еден од идејните иницијатори за оваа прослава е Иван Точко. Истата година ангажира соработници во Институтот за

македонски јазик, кои под негов надзор ја започнуваат работата врз речникот. Во 1953 година, му излегува и најобемната поетска збирка со најконцизните песни, таков е и насловот „Песни“, како и преводот на „Отело“. Предговорот кон вториот дел Конески го пишува во ноември 1953, што би било времето кога најрано била предадена за печат, по што бездруго следела не мала коректорска работа.

Од истата година му е и песната „Игра со дете“:

Сине мило!

Твојоѝ ѝаѝко ѝлуви биѝки бие,

И каква ли е само семантиката на насловот на песната и конгруенцијата во *Сине мило* и со кое значење е употребено овде сегашното време по однос на опфатениот временски отсек?! И колку ли само граматички прашања отвора самиот Конески во својата поетика од 1953 година, со кои и години отпосле мака мачеле македонските нормативисти, во стихозбирката „Песни“, сосема поразлична од другите негови поетски книги: *Сѝавиѝи ѝреѝеѝни борје* („Молитва“); *Тој не најде ниѝиѝо да мрази и сака*. („Враќање“) и слично.

А, веројатно, на почетокот на 1954 година бил и во Париз (во делегација, во која бил и писателот Јован Бошковски (та нели биле скоро неразделни пријатели), на што нè упатува неговиот патопис од Париз, објавен во „Разгледи“ 7/1954, од 28 март 1954 година, но и песната на Конески „Враќање од Париз“, објавена во „Везилка“ (1955) со оној преповторлив исказ: „Збогум, умирај пополека“. Мислел ли тогаш на компаративот кај прилозите, обземен од синестезијата толку суштествена за француската поезија или нешто друго го мачело, та набргу ја брише од својата меморија оваа париска доживелица, па ја запретува длабоко во себе е сосема друго прашање... (Ни Конески не се искажувал до крај, не мораме ни ние...)

Индикативно, нели?!

Можел ли сето ова во една опуштена атмосфера да му го реферира на познатиот американски славист, независно дали е сепак Едвард Станкиевич или кој било друг.

Но, да им се вратиме на „Стилските синтези“, на почетокот на разговорот, имено на опсервациите на Конески, врз неговиот есеистички корпус, за кој во едно интервју објавено во списанието, „Марксистичка мисао“, Часопис за теорију и праксу социјализма и социјалистичког самоуправљања“, Београд, 1979, бр. 2, с. 217-236 (разговорот го водел Милош Јевтиќ), самиот истакнува:

„Морам да признам дека јас многу држам до својата есеистичка и литературно-историска работа. Сето тоа не е поврзано за мојата

дејност на наставник. Но, многу идеи добивав читајќи текстови на семинарите пред моите студенти.“

Со оглед на тоа дека мојот интерес се собеседниците на Конески, независно од нивното познавање на граматиката, која е неодложно присутна во секој разговор со Конески, само да истакнам дека Милош Јевтиќ, преземам од Википедија (преземено на 31. 08. 2020 година) е автор на долговечната емисија „Гостин на Втората програма“ на Радио Белград и на колекцијата „Одговори“ составена од околу 200 книги, а снимил разговори со повеќе од 900 најугледни и најзначајни личности, во периодот од 1974 до 2001 година. Интервјуто со Конески му е во една од првите пет години, а во следните пет му е интервјуто со Мирослав Крлежа, до кого дошол преку Стипе Шувар.

Некои од одговорите на Крлежа, цитираме сега од загрепскиот „Јутарњи лист“ (2 мај 2009 година, достапно на интернет и проверено вчера, 31. 08. 2021 година, н.з.), Јевтиќ ги препознавал од поранешни текстови на Крлежа.

Не го истакнуваме овој податок без причина туку за да го спротивставиме на податокот што го читаме во „Еден опит“ на Конески (1979), дека причината да го обелодени својот опит му биле „Самиот јас сум имал можност да се искажувам и писмено за некои прашања од теоретски интерес, но поводите за тоа биле повеќе случајни, – се работеше обично за интервјуа - и сето тоа носи спорадичен карактер“.

(Ако го замениме спорадично од Историјата на Конески со ефемерно од поезијата, многу работи ќе ни бидат појасни, имено, цицињата на Конески.)

Потсетуваме, предговорот кон „Стари и нови песни“ е составен на барање на уредникот на „Стремеж“, а својата поетика Конески скржаво ја расплетува и во следните интервјуа во 1981 година во „Комунист“ (Ристо Лазаров), „Студентски збор“ (Трајан Мартиновски), Радио Трета програма (Катица Кулавкова), Тодор Чалоски (објавено во „Разглед“, Млад борец, со други зборови, пред негови студенти, кои на овој или на оној начин беа присутни на Филолошкиот факултет.

Но, да се вратиме на реторичкото „но“, од разговорот со Јевтиќ, во кое потврдува: „многу идеи добивав читајќи текстови на семинарите пред моите студенти.“, па да извршиме вживување или текстолошка интерпретација на изложената мисла: Конески е тој што ги чита текстовите. Толку. Добива идеја што отпосле ја внесува во есеј. И не само во есеј, туку и во песна.

А текстовите што ги чита самиот ги препишал, како што е тоа убаво претставено во првото издание на Македонски текстови 10-

20 век од 1966 година, а таа навика не ја напуштил ни кога препишувал текстови од различни медиуми, спореди: „Текстот на кумановската песна за Батко Ѓорѓија го бележам овде, како што сум го чул по радиото (1992 година). Ги подвлеков местата што сакам да ги продискутирам:

Батко Ѓорѓија
Умреја Батко Ѓорѓија, бре бабо,
за *једну чашу ракију*.“

(Инаку, Конески е на страната на батко Ѓорѓија, а не на исполнувачите на песната. Но, тоа не е толку важно за лингвистичкиот нерв за Конески, колку што е важно дека и на таа возраст бележел записи од песни, т.е. ексцерпирал примери за анализа. Се впуштат одново во пипава ексцерпција на јазични материјали за поопстојна анализа...)

Бележењето песни нема врска со слабиот вид, исто како и пишувањето. Чиста индиција!

Конески во разговор може да се исклучи и самиот да се вклучи во творечка атмосфера во која ја движи идејата од метафизичка луцидност, преку замаглена илуминација до освежена актуализација.

Независно од тоа, Конески – како и секој лингвист – бил добар слушател и го ценел соговорникот во говорната ситуација, особено писателите, со кои и најчесто бил во друштво, следејќи ги нивните опсервации не само преку живата реч, туку и преку нивните текстови. Според Конески, „Уметникот секако треба да го одликува исклучителна јасност на перцепцијата. Под тоа го подразбираме не само јасното фиксирање на изделениот објект, туку едновременно и откривањето на некој ред врски во кои тој стапува со другите објекти, а кои остануваат недостапни за практичниот опсерватор.“ (Проширено сеќавање)

А примери за опсерватори му се, од една страна Иво Андриќ, од друга страна Коча Поповиќ, а меѓу нив Методија Фотев, барем според она што го читаме во есеите вклопени во „Светот на песната и легендата“.

Во прилог на интуитивните опсервации на Андриќ, да истакнеме дека Конески бил присутен кога „Јован Бошковски му ја подари на Андриќа својата тукушто излезна книшка „Растрел“, прва македонска збирка раскази. *Многу е џанка*, рече притоа како засрамен Јован. А Андриќ одговори: *Ако е добра, досиџа е дебела*. Најдобар доказ за големината на „Растрел“, од јазичен аспект е присуството на примерите од неа во Граматиката.

„Растрел“ (1947) е збирка од 7 раскази на 49 страници (првиот почнува на трета страница), но расказите се со различна содржина.

Имено, првиот, „Немиот скитник“ е датиран (1939), што значи пишуван е пред Втората светска војна, а последниот, „Земјата на Панко Брашнарин“ се однесува на случка поврзана со спроведувањето на „аграрната реформа“, значи го опфаќа времето по Револуцијата. Другите раскази опфаќаат детализирани случки од периодот од 1941 до 1944 година, имено, од почетокот на германската окупација („Непријатели“), првите претреси (Срце мајчино), првите блокади на градовите („Блокада“), првите прогони на партизани од партизанските групи (Растрел), дејствата на првите бригади („Во поход...“). Со други зборови, во 7 раскази, Бошковски опфатил разновидни случки и дејства од седум години една по друга, – од 1939 до 1946 година, т.е. семиотички и/или граматички кажано, од едно плероматично (преисполнето со настани и детали) и динамично време (во кое се брзо се одвива), со исклучок на предвоениот расказ.

Пример од расказот „Немиот скитник“ му послужил на Конески индуктивно и интуитивно да го илустрира еден редок случај „кога предметот се удвојува иако именката (како дополние на глагол) не е членувана“ и тоа во т. 71.2. Вакви примери тој среќава кај Марко Цепенков и Коле Чашуле, како и во македонскиот превод на „Нечиста крв“ (чиј автор не го наведува, зашто смета дека сите го знаат Борисав Станковиќ), за на крајот на потточката да го даде примерот од Бошковски: *Наеднаш ме ѝривлече една ѝруја, шѝо ѝи беше заобиколила двајца шѝо се карѝаа.*

Пример, пак, од расказот „Непријатели“ лингвистички го прошетал граматичарот Конески од зборообразувањето (на глаголите) кон семантика, т.е. глаголите образувани со определена наставка (во случајот *-еа*) да добијат подруго значење, ако идат во повратна форма: *Само малку ѝоодсѝрана сѝоеше најмалиоѝ од сѝа дружина Сѝоле, со наведнаѝа ѝлава, а ѝод расѝлаканиѝе очи му се синееја ѝолеми модрици.* („Непријатели“).

При доловувањето на ова значење, Конески прави споредба помеѓу „станува некаков“, врз пример од Цепенков *сама со себе се ѝолемела*, во семантички е сокриен предикативен инструментал и „е некаков“ во примерот од Бошковски.

Точката 429, која ја опфаќа употребата на формите за идно време во подредени реченици (декларативни) и се однесува на означување идност од гледна точка на времето кога станувало дејството во главната реченица, Конески ја илустрира со два примера и двата од расказот „Срце мајчино“: (1) Отпрвин насрдена на него, Тренда потајно се надеваше дека скоро ќе си *дојде и ѝој, ќе ѝоѝроѝа една вечер на ѝорѝа – безруѓо е ѝодалеку оѝиѝен, или се*

крие од Германциите. (2) – Срцето ѝ бие- ше лудо – ѝ се чинеше ќе се расирсне во трагидије... Нема сѝас – си мислеше ужасена, но се ѝазаше да не се издаде ѝред нив.

Ограниченоста на повратното значење само на определен круг глаголи што имаат ваква форма, што Конески ја доловува врз логичка анализа на значењата на преодните глаголи, па изделува примери со значење на внатрешна состојба, во Граматиката мошне сликовито е претставена преку пример од расказот „Блокада“ во точка 249. 3.: *Една вечер се беше заседнал во крчмаиѝа со ѝријаѝтели. (Блокада). За да ја долови оваа состојба, граматичарот Конески дава примери од народниот јазик, пред сѐ, од Цепенков, од кој најсоодветен на примерот од Бошковски е се ѝоминало некое време. (Која ли дедукција би го открила овој пример?!) Токму таквото време што е состојба, се надоврзуваме на Конески, „за нијанса повеќе го подвлекува вршењето на дејството за самиот субјект, во неговиот опсег“.*

За да го долови значењето на ваквите примери граматичарот, навистина, треба да се мисли!

Впрочем, дека одделни форми тешко ќе се определат по форма и значење без примена на индукција и интуиција, најсоодветен ни се чини примерот од точка 232/1. *Иљо осѝана ѝак ѝоѝемница („Растрел“), од поглавјето „Потекло на прилозите“.* Сп. во контекст: *Сѝрико Танас оѝиде ѝокроце, а со неѝо зашеѝа и виделоѝо. Иљо осѝана ѝак ѝоѝемница, сам со своѝије мисли.*

Од овој расказ, Конески ексцерпирал и пример за побудување на претстава за лице пред себе при употреба на членска форма на -н во точка 33.: *Јас сум сѝар човек – ѝродолжи сѝрико Танас ѝо некое време, ѝримирен веќе и со ѝоѝврѝо глас – ама коѝа ќе се враѝи деѝено, ќе те ѝомам да ми ѝросѝи.*

Во 1953 година, Конески е автор и на една опсежна студија за глаголската придавка, а до тој период веќе има ексцерпирано повеќе примери, за глаголски придавки во атрибутска служба изведени од непреодни глаголи, свршени по вид. Оваа специфична особеност на македонскиот јазик, во однос на другите јазици, ја илустрира со соодветен пример од расказот „Во поход...“ во точка 361: *ѝаѝсанайѝа снаѝа бараше ѝочинок. Од истиот расказ е и примерот Само да издржашѝ сили. Во неѝови раце сеѝа е нишкаѝа шѝо ти држи борциѝе и ако ѝоѝој доѝушиѝи да се скине, се ќе беше заѝубено, со кој во точка 37 се илустрираат сраснати изрази од глаголи со нивните именски дополнувања.*

Разбирливо, во расказот, овие примери му претходат на примерот со глаголската придавка, но граматичарот едноставно ги внесува примерите на соодветното место во граматиката. Како и

што и примерот „*Нишиџо*“, *слетна Панко раменици* („Земјата на Панко Бисерин“) му претходи на веќе наведениот. Но, бездруго, поизразито ја доловува јазичната особеност опфатена во точката 37.

Во Граматиката на Конески има приближно 70 примери од збирката раскази „*Растрел*“. Мала по обем, таа навистина е голема во контекстот на обработените граматички прашања.

Конески целосно го има обработено јазикот на неговиот најдобар соговорник во животот, Јован Бошковски, но му останал недоработен јазикот на Методија Фотев. Можеби не биле многу блиски пријатели, но блиска им е нарацијата. Во тој поглед, нам очигледно ни се неопходни споредбени анализи на јазикот на писателите, како што е тоа убаво покажано во Граматиката на Конески. Во тој поглед, ставовите на Конески се надоврзуваат со погледите на Лео Шпицер, таткото на идеалистичката стилистика и на модерната книжевна критика. А тоа е став и на Димитар Митрев, отпосле прифатен од Георги Старделов.

Но, да го цитираме делот од „*Проширено сеќавање*“ каде што Конески се повикува на Фотев во есејот:

„Оваа појава (се мисли на јасното фиксирање на изделениот објект ја забележал нашиот познат писател и одличен опсерватор Методија Фотев, којшто ѝ посветил повеќе редови во својот роман „*Потомците на Кат*“ (Култура, Скопје 1974, стр. 93–94). Присеќавајќи се за тихите вечери во дедовата куќа, кога децата се сосем внесени во приказната што им ја раскажува Тихон, **Сандар е свесен дека го прави тоа „не за да верува дека имал убаво детство... туку се присетува за да пронајде светли точки во тие нивни времиња, кога биле сите домашни заедно**, за да не биде сега огорчен, поправо, за да не се огорчува наново секогаш кога ќе сака да размислува за своето детство, па ако не се наполно измислени тие идили, тогаш треба да веруваме дека се создадени со помошта на фантазијата и со отпадоците од сеќавањето што му останале од селскиот живот од другите куќи, но тоа, иако е дело на фантазијата, во таа фантазија се верува исто така, како што верувате оти познавате некој домашен човек за кого секој ден сте слушале по нешто и на крајот, можете да го опишете како изгледал, каков му бил гласот, можете да се заколнете дека многупати сте разговарале со него, ве водел за рака некаде по некакви патеки, а всушност, тој човек отпатувал некаде далеку, или умрел неколку години пред да сте се родиле вие“.

Да резимираме, практични опсерватори на Конески му биле и првите современи македонски писатели, членови на Друштвото на писателите на Македонија. Нивните практични опсервации, јасното изделување на изделениот објект, во својата Граматика го

претворил во граматички категории и го илустрирал со примери од нивните рани текстови. Со примена на индукција и интуиција, во онаа смисла во која интуицијата го открива примерот, а индукцијата го формулира правилото врз основа на интуитивно издвоениот пример, по што следуваат серија соодветни примери со кои се илустрира граматичката особеност и се врши актуализација на граматичките форми. Индукцијата, со други зборови, подразбира: идентификација, актуализација, акумулација и селекција. А актуализацијата, според Конески е на масата на која „у чаши воде кита цвијећа“ (стих од Тин Ујевик), а селекцијата, според историската лингвистика е под тепихот. А колку само примери од Јован Бошковски, Конески ги селектирал во Граматиката.

Од аспект на проучувањето на поетиката на Конески, за нас е важно што со проблемот на актуализацијата се допрел уште при составувањето на Граматиката, во таа смисла што искази и реченици од македонската литература доживеале граматичка актуализација во широкото време-пространство на македонската граматика.

Конески, очигледно, го знаел тоа во она време и го насетувал, – индуктивно и интуитивно.

Користена литература

Конески, Б. (1972) Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура, Скопје

Конески, Б. (1990). Ликови и теми, Култура, Скопје

Конески, Б. (1993). Светот на песната и легендата, Гоце Делчев, Скопје

УДК 811.163.3
УДК 811.163.3:811.163.2
УДК 81-112

Грејс Филдер

Универзитет Аризона,
gfielder@email.arizona.edu

Елена Петроска,

Државен универзитет Монтана,
elena.petroska@msubillings.edu; elenapetroska@gmail.com

**ПРЕКУ КОНЕСКИ ДО ЛЕКОВ
(македонскиот јазик во бугарска споредбено-историска и
типолошка граматика)**

Апстракт: Преку истражување во архивските материјали од личниот фонд на Конески ја утврдивме врската помеѓу Конески и Леков и го анализиравме потенцијално влијателниот труд на Леков, *Кратка сравнително-историска и типологиска граматика на славјанските езици*, (София: БАН 1968) од областа на словенската лингвистика, поконкретно вклучувањето на македонскиот јазик во една бугарска студија од ваков тип. Нашето критичко читање на споредбената граматика ни откри нешто повеќе од она што сме го знаеле досега, дознаваме дека постои бугарска споредбена граматика на словенските јазици од познат бугарски славист, Иван Леков, во која е вклучен и македонскиот јазик и која била забранета. Трудот на Леков, реномиран бугарски славист познат по својата доследност во научниот пристап заснован на чисто теоретски принципи, дури и откако бил прилагоден за печатење, ја потврдува самостојност на македонскиот јазик во контекстот на словенските јазици. Тоа е во спротивност со официјалната позиција на *Бугарската академија на науки* дека во 1968 година, целата научна заедница го согледала идеолошки неправилниот став за македонскиот јазик, а всушност ставот на бугарските слависти не бил монолитен.

Клучни зборови и изрази: македонски јазик, споредбена словенска граматика, јазична идеологија, Иван Леков, Блаже Конески

Во јуни 2021 година, во личниот фонд на Блаже Конески, во Архивот на МАНУ, пронајдовме еден текст чуван на машина од една и пол страница со приказ за една книга од Леков во врска со македонскиот јазик. Насловот на книгата не е споменат, а според наведените страници утврдивме дека се работи за книгата *Кратка сравнително-историска и типологиска граматика на славјанските езици*, (София: БАН 1968). Текстот некому му е

упатен, веројатно Конески некому му одговара (оригиналот е пресликан и е додаден на крајот во прилог).

Преку Конески дознаваме дека постои бугарска споредбена граматика на словенските јазици од познат бугарски славист, Иван Леков, во која е вклучен и македонскиот јазик и која била забранета. Фактот дека била забранета не наведе да ја пронајдеме и да ја проучиме нејзината содржина.

1. Текстот од личниот фонд на Конески

Коментарите од приказот на книгата се однесуваат на претставувањето на македонскиот јазик во бугарската споредбена граматика на словенските јазици, наведени во три точки.

Во првата точка се објаснува ставот на Леков во однос на историјата на македонскиот јазик, претставен во книгата, со наведување на конкретни примери како е претставен македонскиот јазик и што во однос на тоа може да се заклучи, како на пример „Во однос на основната позиција спрема историјата на македонскиот јазик нема во оваа книга ништо што би ја разликувало од бугарската официјална теза.“; „Од сето ова се гледа дека и Леков во минатото го признава само бугарскиот, од кој во најново време и тоа само како книжевна варијанта, се изделил македонскиот“ итн.

Во втората точка е објаснета посебноста на оваа книга во однос на претставувањето на карактеристиките на македонскиот јазик и во однос на отвореното укажување дека е користена македонистичка литература, како на пример: „Она што сепак и покрај горното, ја разликува значително книгата на Леков од другите бугарски работи во оваа област е фактот што тој ги зема во своите табели и споредувањата редовно и македонскиот материјал и го обележува со посебна ознака (мак.)“; „Бидејќи **самиот конкретен материјал**¹ покажува во ред случаи и значајни разлики помеѓу македонскиот и бугарскиот јазик, со самото тоа, по силата на тој фактички материјал, **се подвлекува самостојноста на македонскиот јазик**“; „Во обете тие места Леков ги имал во предвид резултатите на нашите изучувања,...“ итн.

Третата точка е заклучок за причината поради која книгата била забранета, „Следува да се заклучи дека книгата на Леков е забранета, имено, поради начинот на подредување на конкретниот материјал со посебна ознака за македонскиот, а не поради своето општо становиште спрема македонскиот јазик и неговата историја.“

¹ Болдинраните делови низ статијата го одразуваат она што ние го нагласуваме, т.е. не се болдирани во оригиналниот текст.

Овие три точки се многу интересни и значајни од неколку причини. Јасно е дека Конески имал примерок од оваа книга и покрај тоа што била забранета². Фактот дека во книгата е претставен и македонскиот јазичен материјал е потврда за третманот на македонскиот како посебен јазик, а на тој факт, според нас, не е му е обрнато доволно внимание во македонската средина.

2. За книгата на Леков во литературата за македонскиот јазик.

Всушност, граматика на Леков е спомената само во две публикации. Во коавторската статија на Конески од 1978 година, која е реакција на бугарскиот напад врз македонскиот јазик³, пишува "Во својата „**Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици**“ (София 1968) тој го користи и македонскиот материјал. Но тоа беше доволно неговата книга да биде **повлечена од продажба.**" (Конески 1978: 13). Како доказ дека македонскиот јазик е рамноправно разгледуван при описот на словенските јазици, книгата е спомената и кај Стаматовски (2006: 151).

Повеќе детали за значењето книгата и нејзиното повлекување дознаваме од Маринов (2010: 150).

„Важноста на оваа монографија е без конкуренција за славистиката во Бугарија. Но, таа не допрела до многу луѓе. **На денот на нејзиното појавување** во книжарниците таа **била конфискувана и повлечена од продажба.**“

Според Маринов, формулациите на Леков за македонскиот јазик биле доста внимателни, како што се кажува и во текстот од Личниот фонд на Конески што тука го претставуваме, а сепак потврденото признавање на современата стандардизирана норма на македонскиот јазик „била доволна да ја обезбеди немилоста на „доајенот“ на бугарската славистика...“ (Маринов 2010: 150). Тој дообјаснува за што се работи, дека Леков бил исклучен од делегацијата за *Славистичкиот конгрес* во Прага и бил жестоко критикуван за „непатриотско однесување“ од *Президиумот на БАН*. За време на следниот *Славистички конгрес*, во 1973 година во

² Книгата ја нема во Личниот фонд на Конески во Архивот на МАНУ, ниту во библиотеката на МАНУ. Успеавме да добиеме копија од Алексис Манастер-Рамер, кој ја купил онлајн. Откако ја добивме копијата утврдивме дека книгата, сепак ја има во МАНУ, регистрирана е во *Каталогот на Летатот на библиотеката на академик Блаже Конески* (2006).

³ Статијата е во коавторство со Тодор Димитровски и Трајко Стаматовски и е реакција на статијата излезена во списанието *Български език* во 1978 година, под наслов „Единството на българският език в миналото и днес“.

Варшава, Леков бил исклучен од членството на *Меѓународниот славистички комитет*, каде што имал функција на потпретседател (сп. Маринов 2010: 151). Оваа серија настани е прилично впечатлива со оглед на статусот што го имал.

Иван Леков (1904-1978) бил реномиран и влијателен славист во Бугарија и во пошироките славистички научни кругови. Бил раководител на *Катедраџа љо словенска лингвистика* на *Софискиот Универзитет* 1948-1974 година; дописен член на *Бугарската академија на науки* 1945-1978 година; раководител на *Секцијата љо словенска лингвистика* во *Институтот за бугарски јазик БАН* 1954-1978 година; член и заменик-претседател (1955-1973 година) на *Меѓународниот славистички комитет* итн.

Од Маринов ја дознаваме историската перспектива поврзана со излегувањето на книгата, а од Лашкова (1997), во зборникот постхумно излезен во чест на Леков, како што таа нагласува, дознаваме за неговата важна улога за развојот на славистичката лингвистика во Софија и за почитта што колегите и студентите ја имале кон него. Лашкова (1997: 13) коментира дека книгата излегла од печат во незгодно време, поради Прашката пролет и објаснува: "Драматичното в тази ситуација е това, че проф. Леков беше умерен човек, не се занимаваше с политика, нямаше вкус към властта чрез никакви административни постове (декан или ректор никога не е бил). Той избјегваше всякакви ненаучни съглашателства и съперничества. Беше изключително пред-пазлив и единствената му мотивација в цялостната научна дейност беше високо идейна, възвишена". Леков е прикажан како интелектуалец, научник со високи принципи, издигнат над политиката. Овој коментар го засилува заклучокот дека македонскиот јазик, од лингвистички, научен аспект, во книгата на Леков е претставен како одделен јазик.

Поради важноста, определените настани ги наведуваме како времеплов.

Времеплов на настани за книгата

20 ноември, 1967 година - книгата е предадена за набор (за да се подготви за печатење)

23 февруари, 1968 година - книгата е одобрена/потпишана за печат

Февруари 1968 година - Радио Софија престанува да емитува на македонски јазик, кој, според бугарската интер-претација, бил бугарски дијалект. (в. Sfetas 2012: 246)

Прашка пролет, период на политичка либерализација на Чехословачка (од 5 јануари до 21 август 1968 година)

7-13 август 1968 година - Меѓународен славистички конгрес

20-21 август 1968 година - СССР врши инвазија на Чехословачка со бугарски, полски и унгарски вјници

Ноември 1968 година – излегува од печат книшката од Институтот за историја (БАН), (политичко) становиште за македонскиот јазик и народ.⁴

Кога точно излегува книгата од печат и кога точно ја повлекуваат од продажба знаеме од Маринов (в. погоре) – дека книгата е конфискувана во истиот ден кога требала да се најде во книжарниците⁵. Претпоставуваме дека било планирано да излезе пред *Славистичкиот конгрес* во Прага, со цел да се дистрибуира или да се прикаже таму, што значи до јули. Периодот од предавање на книгата за набор, ноември 1967 година, до одобрувањето за печатење, февруари 1968 година, се чини, покажува дека некој сфатил дека книгата не е идеолошки прифатлива. Деталното читање на текстот (книгата) од Леков во врска со македонскиот јазик, особено нагласените определби/ квалификации се чинат додадени. Се сомневаме дека и тие биле доволни за да ги задоволат идеолошките барања во Бугарија во тоа време во однос на Македонија и на македонскиот јазик.

За македонскиот јазик во бугарската споредбена граматика

Всушност, начинот на кој се упатува на македонскиот јазик во оваа книга (за жал немаме пристап до оригиналниот ракопис пред да биде предаден за набор) се чини контрадикторен. Поконкретно, на некои места македонскиот јазик едноставно се прикажува заедно со другите словенски јазици како рамноправен јазик, ама на други места се квалификува со разни определби што упатуваат дека е нешто „помалку од“ другите словенски јазици. Претпоставуваме дека повеќето квалификации биле додадени за да ја задоволат идеолошката загриженост, бидејќи не соодветствуваат на научниот, непристрасен стил на Леков во другите делови на книгата.

Првите примери за македонскиот јазик, со изделување на неговите карактеристики се во делот за структурната историја на прасловенскиот период во однос на фонетските карактеристики. Примерите се наведени во врска со палатализацијата на преднојазичните консонанти *t*, *d*. Јужнословенската група јазици е претставена како најразединета и оригинална во однос на оваа јазична карактеристика, со што македонскиот јазик е одделно претставен:

⁴ 1968. *Македонскиот вџпрос - историко-политическа справка*, Софија: Институт за историја при БАН

⁵ Според страницата со наведените библиографски податоци за книгата: првото (и единствено, наша забелешка) издание е отпечатено во 2000 примероци.

„Така в бълг. **tj>št*, **dj>жд*, диал. съответно *šč*, *ždž*, в сърбохърв. **tj>ћ*, **dj>ђ* в слов. **tj>č*, **dj>j* и во **НОВОВЪЗНИКНАЛИЯ МАКЕДОНСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК** **tj>k* **dj>ǰ* срв. бълг. *свещ*, *межда* срхр. *свећа*, *међа*, слов. *sveča*, *теја* мак. *свеќа*, *меѓа* (Отраженията некои смятат, че са възникнали под сърбохърватско влияние, а други под гръцко. Диалектно те се срещат и в источнобългарски краища).“ (иб.: 49).

Она што е важно да се каже е дека палатализацијата на преднојазичните консонанти е протословенска промена, карактеристика што ги разделува јужнословенските јазици уште од поран период. Овде Леков коментира дека тоа е карактеристика на македонскиот јазик и го определува како „новоникнат“. На крајот додава, во заграда, дека рефлексите *k* и *ǰ*, според некои се резултат на српскохрватското или на грчкото влијание и дека во некои делови на источна Бугарија можат да се сретнат во дијалектна употреба. Интересен е фактот дека Леков не зазема позиција за потеклото на македонските рефлекси *k* и *ǰ*, ниту наведува кој мисли дека рефлексите се влијание од српскохрватскиот јазик или од грчкиот јазик.

Ова прво претставување на карактеристиките и на македонскиот јазик покажува спротивставен однос кон статусот на македонскиот јазик во оваа книга. Определувањето на македонскиот како „новоникнат“⁶ укажува дека јазикот произлегол од нешто, т.е. од бугарскиот. Меѓутоа, кога се наведуваат примери, во истиот дел, македонскиот јазик е претставен на ист начин како и другите словенски јазици, со кратенката **мак**. На следната страница од овој дел, каде што рефлексите се групирани во поголеми групи претставени во табела, македонските рефлекси на **tj*, **dj* во делот на јужнословенските јазици се дадени во заграда (*k*'), (*ǰ*') (иб.: 49). Македонскиот јазик, низ целиот текст, обично е претставен со некаква определба, ама нема определба кога се наведуваат примери.⁷

Македонскиот јазик е посебно определуван низ различни делови од книгата. Леков го определува македонскиот јазик како **новоникнатѝ** (в. погоре), а и како **нов**, како **сеќашен** или како **денешен**. На пример, во следниве извадоци.

⁶Определбата **нововъзникнал** на бугарски ја пренесуваме на македонски како „новоникнат“, а не како „новопојавен“ (како што е во книгата на Маринов 2020 во превод на македонски). Со тоа подобро се пренесува значењето дека „нешто произлегува од нешто друго“.

⁷Пред примерите обично стои кратенката **мак**. или **макед.**, а само на едно место **книж. макед.**.

В бълг. литературен език двата варианта при всеки сонант гъ ~ ъг, љ ~ љ1 [...] **В новия македонски език** г се пази, а љ > ол, срв. *џрло, џрн, смрѝ, волна, волк* и пр. (иб.: 84-85)

Както **в западнобългарски и сегашния макед. език.** Срв К. Мирчев, *Историческа граматика на българския език*², С., 1963, с. 107—111. (иб.: 86)

Българските глаголни времена (с обсягане и на днешния македонски), които носят названията бъдеще предварително (иб.: 175)

Сите овие определби за македонскиот јазик се чинат додадени за да се задоволи идеолошката загриженост затоа што во неговите претходни трудови од 1946 година и од 1958 година, ваквите квалификации отсутствуют.⁸

Истовремено, низ целиот текст, македонскиот јазик е опишан како одделен јазик при претставувањето на разликите помеѓу одделните словенски јазици. На пример, разликите помеѓу одделните словенски јазици во однос на опозицијата на консонантите по мекост се претставени како два спротивставени пола. Леков ја изделува посебноста на македонскиот јазик во однос на бугарскиот со тоа што во спротивниот пол на јазици со ограничена опозиција по мекост ги наведува српскохрватскиот, словенечкиот и македонскиот јазик. На крајот наведува дека западнобугарскиот регион се доближува кон јужнословенската група на јазици, каде го нема бугарскиот (се наоѓа во зоната помеѓу два пола). Што тука подразбира под западнобугарски регион, сепак, не е прецизирано.

„Ако е въпрос за ареалната дистрибуција на мекостната корелација в синхроничен план, трябва да се изтъкне, че руски и полски език имат предимство в застъпничеството на тази корелација, **докато сърбохрватски, словенски и македонски стоят на противниот полюс**, защото в тях непозиционната, т. е. фонологическа палаталност се е ограничила само в трите корелационни двойки п ~ п', г ~ г', л ~ л'. **Към втората, јужнославянската група се доближава и западнобългарската област** с по-особено развитие на мекостната корелација.“(иб.: 77).

⁸ Во оваа статија се задржуваме само на книгата од 1968 година, а другите негови трудови се предмет на нашето пошироко истражување. Леков уште во 1946 година има напишано приказ за *Грамајшката на македонскиот јазик* од Кепески (1946), а потоа, во 1958 година, го вклучува и македонскиот јазик во *Славјански текстове*. Околностите во 1946 година и 1968 година се драстично различни и тоа се одразува во описот на македонскиот јазик.

Оваа јазична црта е особено значајна затоа што го покажува македонскиот јазик на спротивниот пол во однос на бугарскиот јазик. Македонскиот јазик нема никаква определба и тука го гледаме пристапот на Леков како лингвист - научник. Кога македонскиот јазик би бил определен/ квалификуван (со помош на некакви определби што ги опишавме погоре) би се избледила класификацијата на македонскиот, дека се наоѓа во одделна типолошка група во однос на бугарскиот јазик, во однос на таа јазична црта. Во ваков контекст, со прецизен научен лингвистички пристап, додавањето на какви и да се квалификации се чини несоодветно (наша забелешка). Додавањето на некаква квалификација/определба при претставувањето на типологијата во однос на деклинацијата, каде што македонскиот и бугарскиот спаѓаат во иста типолошка група има спротивен ефект. Самата квалификација не само што не го ослабува аргументот туку дава можност да се вклучи идеологија без да се загрози лингвистичката аргументација. Сметаме дека „агресивната“ формулација на определбите, за генетската поврзаност на македонскиот јазик и на бугарскиот јазик е несоодветна, т.е. не соодветствува за еден научен лингвистички текст, како во следниов исечок.

„Типологически славянските езици се групират синхронично околу два полюса, без резки категорични очертания — **деклационен и адеклационен**. Първият полюс се представя от синтетичния строиџ на склонението, запазен на преобладаваща територия, присъщ на **всички славянски езици без българския и скоро възникналия като книжовен из недрата⁹ на българския език — македонския.**“ (иб.: 142)

Овој метафорски израз всушност кажува дека бугарскиот му е мајка на македонскиот и е најсуровата квалификација во текстот.

Типолошките разлики помеѓу одделните словенски јазици во однос на синтетичката деклинација Леков (исто така) ги претставува преку два спротивни пола, сите словенски јазици на една страна, освен бугарскиот и македонскиот на друга (иб.: 142). Покрај определбата/квалификацијата дека македонскиот јазик е „скоро никнат/излезен како литературен јазик од утробата на бугарскиот јазик“ не го знемарува фактот дека македонскиот е претставен како одделен јазик. Метафората дека македонскиот јазик излегува од утробата на бугарскиот се чини е додадена квалификација. Самиот факт дека двата јазика спаѓаат во иста група

⁹ Зборот *недра* во овој контекст го преведуваме на македонски како *уџроба* за да го пренесеме значењето на целиот израз што посоодветно „македонскиот јазик излегува од внатрешноста на бугарскиот“.

на несинтетички јазици не е аргумент дека едниот е излезен од другиот.

Спротивно на тоа, следните два примери само го кажуваат фактот дека македонскиот како литературен јазик е едноставно нов феномен.

Во заклучниот дел за класификацијата на словенските јазици Леков укажува дека при развојот на словенските јазици постепено се создавале услови за појава на нови самостојни јазици, па ги наведува украинскиот, белорускиот, словачкиот и македонскиот јазик, како најмлад литературен јазик од 1943 година. Ова тврдење е засновано на факти.

„Постепено се создават услови за възникване на **нови самостојни славјански езици** — украински, белоруски, словашки, **а в нај-последно време — от 1943 г. — книжовниот македонски.**“ (иб.: 195)

Од самата книга гледаме спротивставено претставување на македонскиот јазик што веројатно е зависно од самиот контекст. Како научник-лингвист, Леков го претставува македонскиот јазик како посебен јазик. Може да се претпостави дека Леков морал да ги вметне определените квалификации за да ги задоволи рецензентите. Од следниот пасус во заклучокот за класификацијата на словенските јазици, кој личи на кодирана порака за читателите за да сфатат дека постојат некакви политички притисоци кога се пишува на вакви теми. Тој споменува дека постојат **полемики меѓу некои бугарски и српски научници-националисти** во врска со тимочко-моравските говори и неоспорната „од векови“ припадност на македонските дијалекти кон бугарската јазична област. Со изразот **безспорната одвечна припадност** (неоспорната „од векови“ припадност) Леков импликува дека тоа тврдење не е засновано врз лингвистички факти и е двосмислено, не е јасно кој така го определува македонскиот јазик, авторот или научниците-националисти.

„С тревожна заплата тегнеха продължително време и полемиките между **някои български и сръбски ученина-ционалисти относно историята на тимочко-моравските говори и безспорната одвечна припадност на македонските диалекти към българската езикова област.**“ (иб. 198)

Интересно е што текстот продолжува со коментари и стил што покажуваат дека прифаќањето на македонскиот јазик како одделен јазик не е лингвистичко прашање, туку излегува надвор од лингвистичките анализи. Го вметнува целиот израз за да го ослаби, според наше мислење, критикувањето на нацио-налистите што вршат политички притисок врз лингвистите.

„Само правилниот марксистички подход към тези деликатни за всички и от много страни въпроси, сплетени и с някои колебания в националното съзнание на говорителите и с други допълнителни извънлингвистични усложнения, дава възможност да се открие истинският път към единствено валидното научно и трайно тяхно осветление и възприе-мане.“²¹ (иб.: 198)

На крајот Леков ги групира словенските јазици според генеолошката класификација на јазиците врз основа на нивните карактеристики во пет групи: источнословенска, полска, чехословачка, македонобугарска и југословенска. (иб.: 200)

Важен пример што покажува дека Леков е одговорен лингвист е фактот дека користел македонистички извори, особено при претставувањето на акцентскиот систем со што македонскиот се изделува во однос на другите словенски јазици. Во фусноти, наведува две единици¹⁰: трудот на Ускова (1964), за акцентот во современиот македонски јазик и *Историјата* на Конески (1965), во врска со генезата на македонските акцентски системи, (иб.: 111). Во наведениот список на користени списанија, наведено е списанието *Македонски јазик* од 1950 година. Тоа е првата година на излегување, каде што Блаже Конески има седум статии со опис и анализа на македонскиот литературен јазик.

5. Што можеме да заклучиме?

Еден од најважните заклучоци, со широк опсег, е дека архивското истражување е важно за продлабочување на научните сознанија. Без истражување во архивот немаше да ја најдеме врска помеѓу Конески и Леков, ниту ќе го пронајдеме постоењето на овој потенцијално влијателен труд на Леков од областа на словенската лингвистика, поконкретно вклучувањето на македонскиот јазик во една бугарска студија од ваков тип. Понатаму, нашето критичко читање на споредбената граматика на Леков ни откри нешто повеќе од она што сме го знаеле досега. Имено, тоа е во спротивност со официјалната позиција на *Бугарската академија на науки*, дека во 1968 година целата научна заедница го согледала идеолошки неправилниот став за македонскиот јазик, а всушност ставот на бугарските слависти не бил монолитен. Трудот на Леков, реномиран бугарски славист познат по својата доследност во научниот пристап заснован на чисто теоретски принципи, дури и откако бил прилагоден за

¹⁰ Двете библиографски единици се следни: У.П. Ускова „Об ударении в современном македонском языке.“ *Краткие сообщения И-та славяноведения* 41, М., 1964 и Б. Конески *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965.

печатење, ја потврдува самостојноста на македонскиот јазик во контекстот на словенските јазици. Меѓутоа, можеби најзна-чајниот заклучок што може да го донесеме е да нагласиме колку е неопходно да се поткрепи вистинитоста на она што се толкува и тврди со цитирање и упатување на оригинални извори, а не само на секундарни извори. На таков начин ќе се избегнат погрешните толкувања, кои кога се повторуваат има опасност да бидат прифатени како вистинити.

Прилог

Ја погледав умте еднаш книгата на Леков и можам да ти го соопштам следното:

1. Во однос на основната позиција спрема историјата на македонскиот јазик нема во оваа книга ништо што би ја разликувало од бугарската официјална теза. Тој говори за "новиот македонски јазик" (стр.85), "новиот македонски книжевен јазик" (стр.110), "скоровозникнатиот како книжевен од недрата на бугарскиот јазик - македонскиот" (стр.142), за "бугарски се македонски" (стр.168). Во делот за класификацијата на словенските јазици тој умте поопределено го дефинира тоа становиште: "Постепено се создаваат услови за појава нови самостојни словенски јазици - украинскиот, белорускиот, словачкиот, а во најпоследно време - од 1943 г. - книжевниот македонски (стр.195). На стр.198, во истиот дел, споменува во историски аспект за "бесспорната отсекогашна припадност на македонските дијалекти кон бугарската јазична област". Од сето ова се гледа дека и Леков во минатото го признава само бугарскиот, од кој во најново време, и тоа само како книжевна варијанта, се издделил македонскиот.

2. Она што сепак, и покрај горното, ја разликува значително книгата на Леков од другите бугарски работи во оваа област е фактот што тој го зема во своите табели и споредувањата редовно и македонскиот материјал и го обележува со посебна ознака (мак.). Тоа тој го прави на околу дваесет места во својата книга. Бидејќи самиот конкретен материјал покажува во ред случаи и значајни разлики меѓу македонскиот и бугарскиот, со самото тоа, по силата на тој фактички материјал, се подвлекува самостојноста на македонскиот јазик. Во поглед на консеквентноста на Леков во презентирањето на тој материјал, треба да се изделат особено оние места кога тој посочува и некои особености што го сврзуваат македонскиот

(наспрема бугарскиот) со другите јужнословенски јазици или се типични за самиот македонски јазик. За првото е особено карактеристично местото за депалатализацијата на консонатите (стр.77), а а за второто делот за акцентот, во кој издвојува посебна македонска група (стр.104 и 110-111). Во обете тие места Леков ги имал предвид резултатите на нашите изучувања, а на стр.111 тој и ја цитира Историјата на македонскиот јазик (цитирањето на наши работи е доста ретко во бугарските работи дури и во случаи кога авторите се служат со нив).

3. Следува да се заклучи дека книгата на Леков е забранета имено поради начинот на подредување на конкретниот материјал со посебна ознака за македонскиот, а не поради своето општо становиште спрема македонскиот јазик и неговата историја.

Користена литература:

Конески, Бл., Димитровски Т. и Стаматовски Т. 1978. *За македонскиот јазик*, Посебни изданија, книга 11. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 5–18.

Лашкова, Лили. 1997. „За дојдена на българската славистика — чл.-кор. проф. Иван Леков.“ 6-13. Л. Лашкова (ред.) 1997. *Обшност и многообразие на славянските езици: сборник в чест на проф. Иван Леков*. Софија: Академично славистично дружество.

Леков, Иван 1946. „Круме Кепески, Македонска граматика“, *Език и литература* 2 (1964): 47-48

Леков, Иван 1958. *Славянски текстове – с пояснителни бележки и речници*. Софија: Државно издателство „Наука и Изкуство“

Леков, Иван, *Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици*, Софија, БАН, 1968.

Маринов, Чавдар 2020. *Македонското прашање од 1944 до денес* [превод од француски јазик на *La Question macédonienne de 1944 à nos jours. Communisme et nationalisme dans les Balkans* (Paris: L’Harmattan, 2010)]. - Скопје : Фондација Отворено општество - Македонија, 266.

Стаматовски, Трајко 2006. *Мислата на Блаже Конески*. Скопје: Фондација за македонски јазик „Небрегово“

1968. *Македонскиот въпрос - историко-политическа справка*, Софија: Институт за историја при БАН

Marinov, Tchavdar. 2013. “In Defense of the Native Tongue: The Standardization of the Macedonian Language and the Bulgarian-Macedonian Linguistic Controversies” In: *Entangled Histories of the Balkans*, Volume One, 419–487

Sfetas, S. “The Bulgarian-Yugoslav Dispute over the Macedonian Question as a Reflection of the Soviet-Yugoslav Controversy (1968–1980)” *Balkanica* XLIII pp 241-271

Motoki Nomachi

Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University
mnomachi@slav.hokudai.ac.jp

**INTERACTIONS BETWEEN BLAŽE KONESKI AND SAMUIL
BERNŠTEJN: FROM UNPUBLISHED ARCHIVAL
MATERIALS (CORRESPONDENCE FROM KONESKI TO
BERNŠTEJN IN THE 1940S AND 1950S)¹¹**

Апстракт: Самуил Бернштејн е познат како еден од првите руски/советски лингвисти што ја препозна посебноста на македонскиот јазик. Во текот на својот живот, Бернштејн го одржуваше својот интерес за македонскиот јазик. Сепак, останува непозната неговата комуникација со македонските лингвисти, особено со Блаже Конески. Во мемоарите на Бернштејн, *Зиџаџи ѝамјџи* (2002), Конески не се споменува, иако, со сигурност, мора да постоела важна комуникација помеѓу нив. Во овој труд, базиран на необјавени материјали сочувани во архивите во Москва и во Скопје, ги истражуваме односите помеѓу овие двајца еминентни научници од областа на македонистиката.

Клучни зборови: Блаже Конески, Самуил Бернштејн, македонистика, славистика, московски архив, кореспонденција

1. Introduction

Samuil Borisovič Bernštejn (1910/1911–1997), one of the most important figures in Slavic linguistics in the Soviet Union and the Eastern Bloc in general, was interested in Macedonian his entire life, since the time he was involved with the *Macedonian Seminar* held in 1927/28 at Lomonosov Moscow State University. It was organized by Afanasij Matveevič Seliščev (1886–1942), a leading expert in Macedonian studies at that time.¹² Although Bernštejn's achievements in Macedonian studies are rather limited,¹³ his contribution to the field and attitude toward Macedonian have been greatly appreciated particularly among Macedonians. First, Bernštejn is considered one of the foreign scholars who recognized the independent Macedonian language in his article in

¹¹ The author would like to express his sincere gratitude to Dr. Victor Friedman (Chicago) and Dr. Wayles Browne (Ithaca) for their important advice to improve this article.

¹² See the interview conducted by Spirkoska that was published in the newspaper *Nova Makedonija* on October 15, 1981.

¹³ Bernštejn published three articles and one short text on the Macedonian language. For details, see Nomachi (2019:199).

The Great Soviet Encyclopedia (1938), and he is often quoted in this context in various texts on Macedonian studies.¹⁴

Second, an important contribution to the field is his discovery of Krste Misirkov's Macedonian newspaper *Vardar* published in Odessa in 1905, whose proofs and opinions of censors Bernštejn unearthed in the Historical Archive of Odessa in 1934.¹⁵ Moreover, Bernštejn promoted Macedonian studies in Moscow by cultivating a new generation of scholars, including Rina Pavlovna Usikova (1933–2018).¹⁶ In 1969, Bernštejn was elected as a foreign member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts based on these achievements. The nomination was made by Blaže Koneski and Dimitar Mitrev (1969).¹⁷

Surprisingly, Bernštejn, who was extremely knowledgeable about Macedonian and its dialects, visited Macedonia only once in his lifetime,

¹⁴ For instance, Koneski and Mitrev, Vidoeski, and Topolinjska, respectively, emphasized this fact in a similar manner: *На македонскиот јазик проф. Бернштејн се осврнува првпат во 1938 година во соодветната статија во Големата советска енциклопедија. Тоа беше и првиот случај да се зборува во една таква публикација за македонскиот како за посебен словенски јазик* “Prof. Bernštejn referred to the Macedonian language for the first time in 1938 in the corresponding article published in *the Great Soviet Encyclopedia*. It was the first case in which Macedonian was spoken of as a separate Slavic language in such a publication.” (Koneski, Mitrev 1969: 10); *И пак во истиа година, 1938, во Големата советска енциклопедија беше поместена статијата на рускиот славист Самуил Борисович Бернштејн под наслов „Македонски јазик,“ во која недвосмислено ја образложи самобитноста на македонскиот јазик* “And again in the same year, 1938, an article by the Russian Slavist Samuil Borisovič Bernštejn, entitled ‘The Macedonian Language,’ was published in *the Great Soviet Encyclopedia* in which the independence of the Macedonian language was unequivocally substantiated” (Видоески 1977 [2013]: 196); *Еден од првите слависти што (во првото издание на Големата советска енциклопедија, 1938) го одбележа постоењето на македонскиот јазик како посебен член на словенскиот јазично семејство* “One of the first Slavists who (in the first edition of *the Great Soviet Encyclopedia*, 1938) pointed out the existence of the Macedonian language as a separate member of the Slavic linguistic family” (Тополинска 2009: 147).

¹⁵ See Bernštejn (1958: 178). On a different note, Bernštejn received a letter from Boris Mihajlovič Ljapunov (1862–1943), who was one of Misirkov's teachers at the Imperial Novorossiysk University in Odessa, with regard to his question about the censorship of the Macedonian newspaper *Vardar*. Ljapunov was asked to review *Vardar*, but he declined, because Ljapunov did not want to be involved in foreign politics. The letter has been preserved at CGAGM under f.1-222 op.1 d.112 l.8-9.

¹⁶ It is not widely known even among specialists, but Nikita Il'ič Tolstoj (1923–1996), one of the most distinguished pupils of Samuil Bernštejn, began his career with Macedonian linguistics. Tolstoj's BA thesis (1950), highly evaluated by Bernštejn, was devoted to the analysis of the preposition *od* in contemporary Macedonian. It was one of the first concrete studies, in both theoretical and empirical aspects, on Macedonian syntax, but was not—even in part—published, unfortunately. I would like to express my gratitude to Svetlana Mixajlovna Tolstaja for sharing this information and showing me the BA thesis with Bernštejn's evaluation of Tolstoj's thesis.

¹⁷ See Koneski and Mitrev (1969). This document was provided by Ljubomir Gjorevski at the archive of the Macedonian Academy of Sciences and Arts.

in 1981, to attend an international conference.¹⁸ Bernštejn had by then received numerous invitations from Macedonians, especially Koneski. Therefore, Bernštejn acquired knowledge about Macedonian essentially only from scholarly publications and personal communications.¹⁹ Among them, as one might assume, his personal communication with Koneski should have been substantial for Bernštejn, as we will see later. Koneski was personally acquainted with Bernštejn from his twenties. Later, Koneski nominated Bernštejn as a foreign member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, and Koneski was invited to contribute to Bernštejn's *Festschrift*.²⁰ However, against our expectations, Bernštejn's memoirs—both published and unpublished—hardly narrate any concrete interactions between the two scholars. Conversely, some letters from Koneski to Bernštejn preserved in the Central State Archive of the City of Moscow (Central'nyj gosudarstvennyj arxiv goroda Moskvy, henceforth CGAGM) are of interest, as they can disclose the details of the interactions between them, whose content did not often surface in the history of Slavic studies.

2. Nature of letters preserved at CGAGM

In CGAGM, 20 letters from Koneski to Bernštejn sent between 1946 and 1970 were preserved under f.l-222 op.1.d.170. Two letters are written in Russian, while the remaining ones are in Macedonian. They do not account for all the correspondence between the two scholars, since accounts of Bernštejn's unpublished memoirs refer to the receipt of additional messages from Koneski.²¹ In this article, I will provide a brief analysis of and comment on only the first four letters dating from the 1940s and the 50s, since Koneski's letters from the 1960s, in most cases,

¹⁸ Bernštejn stayed in Macedonia from September 24–October 7, 1981, to attend the conference of *Obščekarpatiskij dialektologičeskij atlas* "Common Carpathian Linguistic Atlas" that took place in Skopje and Ohrid, according to Bernštejn's unpublished memoirs entitled *Zigzagi pamjati* III (1976–1983) preserved at CGAGM under f.l-222 op.1 d.68 l.169 and l.177.

¹⁹ It appears that Bernštejn did not possess an active command of Macedonian. For instance, on November 22, 1981, Bernštejn wrote in his unpublished memoirs: *Из македонских впечатлений. Беседу в гостинице «Скопје» с уборщицей номера. Она говорит по-македонски, а я по-болгарски...я говорю ей «Жаль, что я не умею говорить по-македонски. Вот приходится вести беседу на двух языках»* "From impressions of Macedonia. In the hotel "Skopje" I was talking to a housekeeper. She spoke in Macedonian, and I in Bulgarian...I told her "I am sorry that I cannot speak Macedonian. That is why we have to conduct our conversation in two languages" (f.l-222 op.1 d.68 l.174).

²⁰ See *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju. Sbornik v čest' šestidesjatiletija professora S. B. Bernštejna* (1971).

²¹ It is unfortunate that only one business letter from Bernštejn to Koneski (dated November 1, 1984) has been preserved in the *fond* "Blaže Koneski" at the Haralampie Polenakovikj Archive of the Macedonian Academy of Sciences and Arts.

are not scholarly correspondence but rather related to business and formal issues.

3. Analysis of letters from Koneski to Bernštejn

3.1 Letter dated June 28, 1946²²

The first letter, written in Russian, resolves a question about the materials in Macedonian that Bernštejn could use for the grammar of the Macedonian language that he was developing in 1946, which was ultimately never published owing to the Tito–Stalin split in 1948 (see Ristovski 2011; Nomachi 2019). Bernštejn used the following texts to write his unpublished grammar: 1. Krume Kepeski's *Makedonska gramatika* (1946); 2. *Makedonski pravopis* (1945); 3. Blaže Koneski's *Makedonskata literatura i makedonskiot literaturni jazik* (1945); 4. *Čitanka za II oddelenie* (1946); 5. *Odbrani četiva za makedonski jazik vo I, II, III klas* (1946); 6. Blaže Koneski's edition of *Zbirka na makedonski narodni pesni* (1945); 7. *Nov den. Spisanie za umetnost, nauka i društveni prašanja* (1945–46); 8. Venko Markovski's *Glamji* (1945); 9. Venko Markovski's *Klime* (1945); 10. Venko Markovski's *Poroi* (1945); 11. Kole Nedelkovski's *Pesni* (1946); 12. Kosta Racin's *Pesni* (1946); 13. Grigor Prličev's *Serdarot* (1946); 14. Aco Šopov's, Blaže Koneski's, Slavko Janevski's, Gogo Ivanovski's and Lazo Kapovski's *Pesni* (1946); 15. *Istorija na sesojuznata komunistička partija (na bolševicite). Kratok kurs*; 16. Some issues of the newspaper *Nova Makedonija*; 17. *Bjuleten' vtorogo kongressa antifaišistskoj molodži Makedonii* (1945).²³

Considering the post-war situation, only a limited number of materials in Macedonian would have been available in Moscow at that time. However, without any assistance from Macedonia, it would have been challenging for Bernštejn to access and use those materials for his research. So, who could help Bernštejn in this respect? In his letter to Bernštejn, Koneski wrote the following:

Я, со своей стороны, прислал Вам 10-15 дней тому назад, несколько македонских изданий (и все вышедшие номера журнала «Нов ден»), через Общество культурных связей. Надеюсь, что Вы получите это.

“From my side, 10–15 days ago I sent you some Macedonian publications (and all published issues of the journal “Nov den”), via the Association for Cultural Relations. I hope you will receive them.”

²² It is preserved in f.1-222 op.1 d.170 l.20. See Appendixes 1 (the handwritten original) and 2 (the typed text).

²³ According to Bernštejn's unpublished grammar entitled *Očerk makedonskogo literaturnogo jazyka* preserved in f.1-222 op.1 d.11 l.7.

Thus, Koneski was one of the main sources that provided Bernštejn with materials in Macedonian during that difficult period. This seems interesting, because despite the fact that in 1944, Bernštejn, along with Nikolaj Sevast'janovič Deržavin, was about to be invited to Macedonia by Dimitar Vlahov and his colleagues to “help” Macedonians codify the newly formed Macedonian literary language (cf. Risteski 1988: 335, Ačkoska 2018: 265–267),²⁴ Koneski rejected this idea, since he believed that Macedonian linguistic issues should be solved by Macedonians themselves; it was naïve to seek Russian scholars’ help/interference in this respect (cf. Koneski 1950:101–102).²⁵ Additionally, in line with this, Koneski attempted to avoid the possible influence of Russian in the codification of Macedonian.²⁶ However, his stance was not anti-Russian, which was proven in the following passage from the same letter:

²⁴ In his letter written in Macedonian from Bernštejn to Vlahov dated February 20, 1945, (even after the formation of the so-called Second Language Committee on February 15, 1945), Bernštejn concluded his letter with the following phrase: *Чекам од Вас покана во Скопје* “I am waiting your invitation to Skopje.” However, Bernštejn was not invited to Skopje and the codification of the Macedonian language was completed without his participation. The letter to Vlahov has been preserved at the State Archives of the Republic of North Macedonia (SARNM) in the *fond* “Dimitar Vlahov.” The material was provided by Ms. Irfete Ibraimi, an archivist of SARNM.

²⁵ Later, Koneski wrote that: *Прваџа јазична комисија оџиде и подалеку, изнесувајќи во своето образложение до Поверенството на народната просвета, од 20 јануари 1945 година, дека шаа то дава предлоотот не во дефинитивна форма, ами крајно решение за нашиите јазични прашања треба да се земе дури кога ќе дојде да ни помогат некои руски научници. Се разбира дека ова беше сосем наивно и поотреино мислено.* “The so-called First Language Committee went even further, stating in its explanation to the Commission of Public Education, dated January 20, 1945, that the Committee gives the proposal not in a definite form, but the final decision about our language question should be made only when some Russian scholars would come to help us. Of course, it was a completely naïve and wrong thought.” (Koneski 1950: 01–102). One of the reasons to exclude Bernštejn was that he suggested that the newly-formed Macedonian should be written with the Cyrillic letters used by Russians and Bulgarians. In his letter to Vlahov, Bernštejn wrote: *Не менее важным вопросом является вопрос о графике. Думаю, что здесь нужно следовать болгарской и русской традиции, а не сербской (т.е. нужно ввести буквы я...ю...).... Естественно, что все архаические буквы болгарской графики...принимать не нужно. Орфография должна строиться на фонетико-морфологических основаниях.* “Of equal importance is the question about the letters. I think that it should follow the Bulgarian and Russian traditions and not Serbian (i.e., it is necessary to introduce the letters я and ю...). Naturally, all archaic letters of the Bulgarian tradition...do not have to be included. The orthography should be based on phonetic–morphological principles.” Koneski disagreed with Bernštejn in this respect, because Koneski believed that it is important for the Macedonian literary language to apply the Vukovian (i.e., phonemically based) Cyrillic letters to its writing system. See the text *За азбуката* by Koneski in Risteski (2000: 115–119). The letter to Vlahov has been preserved at SARNM in the *fond* “Dimitar Vlahov.” There are two versions of this letter, in Russian and in Macedonian. Although the translated version is more exhaustive than that in Russian, I used the original version. For the comprehensive version, see Risteski (1988: 222–225).

²⁶ Koneski was of the following opinion with regard to the eventual Russian influence: *Независно од тоа што ние, како и другите славјански народи, ќе примиме многу*

В связи с Вашим приездом в Македонию, мы сделали собственные поступки перед Комитетом по делам школ и науки. Вы же, со своей стороны, тоже настаивайте. Смее уверить Вас, что мы будем очень рады встретить Вас в Скопле. Всего лучше было бы, как мы с Вами уже говорили, если бы пробыли у нас хотя бы 1-2 семестра. “In connection with your visit to Macedonia, we have started our own applications to the Committee for School and Science Affairs. Please take action from your side as well. I assure you that we will be extremely happy to meet you in Skopje. It would be best, as already discussed, if you could stay here at least for 1–2 semesters.”

The letter implies that Koneski and Bernštejn met in Moscow as early as 1946. In addition, for Koneski to propagate the newly established Macedonian literary language abroad and establish a firm contact with influential Soviet Slavic scholars, he strategically needed Bernštejn and was ready to invite him to Skopje. This must have been one of the reasons Koneski supported Bernštejn and eventually nominated him for foreign member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts.²⁷

елементи од рускиот јазик, една формулировка како торнаја може да се нарече – јазична дембелана. Со таква формулировка се парализира волјата за свесен напор да се тради јазикот. Нема шито да се ситетаме да твориме, да бараме, да изведојеме од веќе даеношито, да развиваме нови значења од народни форми, шитом можеме преспокојно да си земеме од бојатишот руски јазик....Ние треба на прво место да ја искористиме мислата, нашиот литературен јазик да се развива од своите можности... “Regardless of the fact that we, like other Slavic peoples, will accept many elements from the Russian language, a formulation like the one above can be called—a linguistic laziness. Such a formulation paralyzes the will for a conscious effort to build the language. There would be no reason to be constrained to create, to seek, to derive from what has already been given, to develop new meanings of folk forms, as long as we can calmly take from the rich Russian language....We should, first of all, emphasize the thought that our literary language is to develop from its own possibilities...” (Koneski 1945: 36–37).

²⁷ In their report for selecting Bernštejn as a foreign member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, Koneski and Mitrev indicated that Bernštejn is a corresponding member of the Bulgarian Academy of Sciences. This shows that selecting Bernštejn as a foreign member had a clear political implication in the context of the Bulgarian–Yugoslav conflict about Macedonian issues. Particularly, the question of the Macedonian language became acute in 1967–68 in both countries. It is well known that Ivan Lekov’s monograph *Kratkata sravnitelno-istoričeska i tipologičeska gramatika na slavjanskite ezici* “A short comparative-historical and typological grammar of the Slavic languages” (1968) in which Macedonian was considered a distinct language, was banned and withdrawn from the market in Bulgaria, while in Yugoslavia, the popular Slavist Dalibor Brozović (1968) published a theoretical article entitled *O makedonskoj jezičnoj problematici u svjetlu suvremene lingvistike* “On the Macedonian linguistic problem in the light of contemporary linguistics,” in which Brozović applied his theory of the linguistic diasystem to Slavic languages and supported the separateness of the Macedonian language.

3.2 Letter dated August 2, 1955²⁸

Chronologically, the second letter typed in Macedonian is interesting in various respects. Bernštejn had let Koneski know that he was working on his monograph on Macedonian, as well as other works, for which he sought Koneski's help in supplying publications from Macedonia. Since 1948, Bernštejn had been planning to publish his completed monograph *Očerk makedonskogo literaturnogo jazyka* "Outline of the Macedonian literary language."²⁹ In his memoirs dated January 14, 1952, he wrote (Bernštejn 2002: 166):

Много сил и времени отдал македонскому языку. К сожалению, завершённая работа «Македонский язык» лежит без движения. Издать её в современных условиях невозможно. Нужно ждать улучшения отношения с Югославией. Сейчас вижу в этой работе ряд существенных недостатков. Писал я её быстро, так как хотел, чтобы она вышла из печати к съезду славистов. Съезд не состоялся, рукопись должен был положить в архив. Если бы была надежда на её публикацию, я бы с большим удовольствием засел за её завершение. Нужно было бы углубить фонологический аспект описания, подробнее охарактеризовать глагольную систему. Может быть, некоторые разделы рукописи после доработки опубликую в виде статей....

"I devoted a great deal of energy and time to the Macedonian language. Regrettably, the completed work 'The Macedonian Language' is stalled. It is impossible to publish this under current circumstances. We must wait for relations with Yugoslavia to improve. I now see a number of significant shortcomings in this study. I wrote it hastily because I wanted it to be published for the Congress of Slavists. The Congress did not take place, and the manuscript had to be placed in the archive. If there was hope for its publication, I would gladly sit down and complete it. It would be necessary to deepen the phonological aspect of the description, and to characterize the verbal system in greater detail. I will probably publish some sections of the manuscript after revision in the form of articles."

The Tito–Stalin Split ended when Nikita Khrushchev visited Yugoslavia on June 2, 1955. Therefore, this letter implies that after the political changes, it was time for Bernštejn to resume the revision of his

²⁸ It is preserved in f.1-222 op.1 d.170 l.21. See Appendix 3.

²⁹ The typescript of this monograph has two versions. In the 1949 version, the title is *Makedonskij jazyk* "The Macedonian language."

completed monograph, and accordingly, he asked Koneski for his support. Koneski wrote to Bernštejn:

Вашето писмо многу пријатно ме изненади. Ме радува дека илјак се зафаќајте со Вашата книга за македонскиот јазик и дека иланирајте и други работи во врска со нашиот јазик. Денеска Ви ги испраќам бараниите книги. Се надевам дека скоро ќе ги добиејте и дека ќе бидете задоволни од оваа праќа.

“Your letter was a very pleasant surprise. I am glad that you are once again have returned to work with your book on the Macedonian language, and that you are also planning other works related to our language. Today, I am sending the books you have requested. I hope you will receive them soon, and that you will be satisfied with this shipment.”

3.3 Letter dated October 19, 1955³⁰

Soon after Bernštejn received a message from Koneski, he sent Koneski another letter. In response, Koneski provided an extensive explanation of new publications, scholarly journals, their history, etc. Equipped with this detailed information, Bernštejn wrote an overview text entitled *Izučenie makedonskogo jazyka v Narodnoj respublike Makedonii* “Research on the Macedonian language in the People’s Republic of Macedonia,” which was published in the second issue of *Voprosy jazykoznanija* (1956). For Bernštejn, it was likely the first step toward the revision of his monograph and reactivation of Macedonian studies in the USSR. The revision of Bernštejn’s monograph, however, did not materialize, and no item that indicates the revision of his manuscript has been preserved in CGAGM. The reasons why Bernštejn abandoned the revision remain unclear. Since the 1950s, Bernštejn’s main scholarly interest had shifted to Slavic comparative grammar, on which he had been working with great intensity (see Bernštejn 1954, 1956, 2002³¹), resulting in his famous monograph *Očerk sravnitel’noj grammatiki slavjanskix jazykov* “Outline of the Comparative Grammar of the Slavic languages” (1961). An up-to-date scholarly book on this subject was much needed in the USSR after the end of Stalin-supported Marrism, which had destroyed academic linguistics, particularly, the Slavic comparative historical grammar. Many specialists in this field suffered

³⁰ It is preserved under f.l-222 op.1 d.170 l.22. See Appendix 4.

³¹ In his memoirs dated January 23, 1956, Bernštejn wrote as follows: *Определл задачи новото года...По решению дирекции книга войала в список тех работ, которые должны быть изданы к очередному съезду славистов, и.е. к осени 1958 г...В списке работ мой “Очерк” войал на первом месте.* “I have defined the tasks of the new year...By the decision of the directorate, the book was included in the list of works that should be published for the next International Congress of Slavists, i.e., by the fall of 1958. In the list of works, my *Outline* was in the first place.”

politically, and some were even executed (cf. Ašnin and Alpatov 1994). In the USSR, at that time, Bernštejn, whose teachers were distinguished comparativists (Afanasij Seliščev, Grigorij Il'inskij, and Milij Dolobko), was the only successor to those scholars and practically the only specialist who could reactivate this fundamental field in that country. Concurrently, Bernštejn led various other projects, such as the Atlas of Bulgarian dialects in the USSR. This could have contributed to the delay in Bernštejn returning to the manuscript of his monograph of the Macedonian language.

3.4 Letter dated November 26, 1955³²

This letter in Macedonian was written by Koneski in response to a letter with books and offprints sent by Bernštejn. As asserted in his unpublished monograph on the Macedonian language, Bernštejn believed that some solutions recommended by Macedonian linguists when codifying the literary language were inappropriate (cf. Bernštejn 1948-9: 95).³³ According to Bernštejn, the most problematic issue was the form of the verb in the present tense for the third person singular. Following the observation made particularly by Seliščev, Bernštejn believed mistakenly that the most contemporary Macedonian dialects possess the ending *-t* for the aforementioned verbal form, thus separating Macedonian from other South Slavic dialects, particularly Serbian and Bulgarian. In addition, Bernštejn believed that it was important that a literary language continued the tradition of a written form if there was one at all. In the case of Macedonian, in Misirkov's written language based on the central dialect, the verbal ending *-t* for the abovementioned form consistently appeared (cf. Bernštejn 1958: 182; 1948-9: 98–109). Therefore, according to Bernštejn, this feature should have been included

³² It is preserved in f.1-222 op.1 d.170 l.23. See Appendixes 5 and 6.

³³ In his review of Tolstoj's BA thesis defended in 1950, Bernštejn continued to criticize the Macedonian literary language codified by Macedonians (as it was Bernštejn who advised possible codifiers to avoid the Veles-Skopje dialect. See Risteski 1988: 223) as follows: *Ориентация на скопско-велескују сербизированују групу говорова, на сербскују графику, на сербскују политическују и научнују терминологију привела к тому, что новый литературный язык оторвался от народного македонского языка, от родственного болгарского языка* "The orientation to the Serbicized Skopje-Veles group of dialects, to the Serbian writing system, to the Serbian political and scientific terminology has led to the new literary language being separated from the folk Macedonian language, from the kindred Bulgarian language" (Bernštejn 1950:1). This statement seems to be incorrect. Indeed, Victor Friedman (personal communication) informed me the following: "Note that the grouping of Veles with Skopje was mistaken. Veles is West Central, while Skopje is at the edge of the Northern group. Moreover, Bernštejn was writing after the Tito-Stalin break (1948), when the Russians let the Bulgarians accuse the language of the Republic of Macedonia of being "Serbianized." There was thus a clear political dimension to this statement reflecting Bulgaria's alignment with Stalin."

in the Macedonian literary language.³⁴ He said the idea of including this verbal form in the norms of the Macedonian literary language was supported by Dimitar Vlahov as well.³⁵

According to Koneski, Bernštejn's idea as expressed in this article was not discussed publicly among Macedonian linguists on any occasion because this publication was unknown to them at that time. Therefore, it was not included in the bibliography of linguistic works on Macedonian, edited by Božo Vidoeski (see Appendix 5). In the letter in question, Koneski refuted Bernštejn's argument, saying:

Што се однесува до усвојувањето на формата без -т, нешто то наложи некако спонтанно јазикот на нашата литература прејвотна (Рацин, Марковски, Неделковски и др.), како и јазикот на партизанскиот публикации (летоци, проклами, бригадни весници и сл.) во текот на самата војна. Секако беше од голема важност и фактот што во градските говори во Битола и Прилеп формата без -т денеска решително навладува. Кај нас воопшто не дојде до израз некое чувствување дека во оваа точка треба да се менува литературниот јазик. Тоа потопшто не е нужно сѐта, кога чувството за стабилност на нашиот литературен јазик е дадено, факт.

“As for the establishment of the form without *-t*, it was rather spontaneously imposed by the language of our literature before the war (Racin, Markovski, Nedelkovski, etc.), as well as the language of partisan publications (leaflets, proclamations, brigade newspapers, etc.) during the War itself. The fact that, in the urban dialects of Bitola and Prilep, the form without *-t* today decisively prevails was of great significance. Here, there was no feeling expressed that the literary language should be changed on this point. This is especially not necessary now, when the sense of the stability of our literary language is a given, a fact.”

4. Concluding remarks

The four letters that we have discussed demonstrate that there were indeed close interactions between Koneski and Bernštejn. There were not

³⁴ Bernštejn published an article that treated this morphological question in 1948 in the second issue of *Vestnik moskovskogo universiteta*, to which the article was submitted on December 19, 1947. Soviet–Yugoslavia relations deteriorated in early 1948, just after this publication. In his interview published in 1981, Bernštejn recalled that he had discussed this issue with Koneski when they met each other for the first time. According to Bernštejn, at that time, Koneski reacted to Bernštejn (Spirkoska 1981), saying “Можеби сте во право, но практика покажа дека не треба” (Perhaps you are right, but practice has shown that it is not necessary).

³⁵ According to the interview with Bernštejn conducted by Spirkoska (1981).

only scholarly discussions but also strategic contacts between them. Thanks to Koneski, Bernštejn managed to complete his first monograph about the Macedonian literary language and published an article on the state of the art in Macedonian linguistics after the Tito–Stalin split. Other letters, which we have not discussed, state that Bernštejn, asked Koneski to send him some publications that appeared in Yugoslavia for his project on Slavic comparative grammar (for instance, Stjepan Ivšić's *Slavenska poredbena gramatika* "Slavic comparative grammar" published in Zagreb in 1970). In addition, Bernštejn consulted with Koneski about areas in Macedonia that could be included in the Slavic Linguistic Atlas. Therefore, although there may have been disagreements between the two scholars with regard to the codification of the Macedonian literary language, one could say that in the long run, without assistance from Koneski, Bernštejn could not have achieved what he did in Slavic linguistics. Meanwhile, Koneski could also take advantage of the relationship with Bernštejn for affirming the Macedonian language.

References

- Ačkoska, Violeta. 2018. *Dimitar Vlahov*. Skopje: Državen arhiv na Republika Makedonija.
- Ašnin, Fedor D., Vladimir M. Alpatov. 1994. „*Delo slavistov*“. 30-e gody. Moscow: „Nasledie“.
- Bernštejn, Samuil B. 1948–1949. *Očerk makedonskogo literaturnogo jazyka* (unpublished material preserved in CGAGM in f.1-222 op. 1 d. 12).
- Bernštejn, Samuil B. 1950. *Otzyv na diplomnuju rabotu studenta Tolstogo N. I.* „Predlog OD v sovremennom makedonskom jazyke“ (unpublished text possessed by Svetlana M. Tolstaja).
- Bernštejn, Samuil B. 1976–1983. *Zigzagi pamjati III* (unpublished material preserved in CGAGM in f.1-222 op. 1 d. 68).
- Bernštejn, Samuil B. 1948. „K voprosu o forme 3-go l. ed. č. nastojaščego vremeni v makedonskom literaturnom jazyke“, *Vestnik moskovskogo universiteta*, 2 (1948), 13–21.
- Bernštejn, Samuil B. 1954. „Osnovnye zadači, metody i principy „sравnitel’noj grammatiki slavjanskix jazykov“, *Voprosy jazykoznanija*, 2 (1954), 49–67.
- Bernštejn, Samuil B. 1956. „Izučenie makedonskogo jazyka v Narodnoj respublike Makedonii“, *Voprosy jazykoznanija*, 2 (1956), 136–138.
- Bernštejn, Samuil B. 1956. „Očerki sravnitel’noj grammatiki slavjanskix jazykov (prospekt)“, *Kratkie soobščeniya*, 18 (1956), 3–26.
- Bernštejn, Samuil B. 1958. „»Vardar« K. P. Misirkova“, *Slavistična revija*, 3-4 (1958), 178–186.

- Bernštejn, Samuil B. 1961. *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskix jazykov*. Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR.
- Bernštejn, Samuil B. 2002. *Zigzagi pamjati*. Moscow: Institut slavjanovedenija RAN.
- Brozović, Dalibor. 1968. „O makedonskoj jezičnoj problematici u svjetlu suvremene lingvistike“, *Naše teme*, 233–239.
- Demina, Evgenija I. et al. (eds.) 1971. *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju. Sbornik u čest' šestidesjatiletija profesora S. B. Bernštejna*. Moscow: Nauka.
- Koneski, Blaže, Dimitar Mitrev. 1969. *Prvo redovno izborna sobranie. 25 dekembri 1969*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Koneski, Blaže. 1945. *Makedonskata literatura i makedonskiot literaturen jazik*. Skopje: „Kultura“.
- Koneski, Blaže. 1950. „Za donesuvanje na makedonskata azbuka i pravopis“, *Makedonski jazik*, 5 (1950), 99–104.
- Lekov, Ivan. 1968. *Kratka sravnitelno-istoričeska i tipološkička gramatika na slavjanskite ezici*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- Risteski, Stojan. 1988. *Sozdavanje na sovremeniot makedonski literaturen jazik*. Skopje: NIO „Studentski zbor“.
- Risteski, Stojan. 2000. *Stenografski beleški od Prvata jazična komisija. Faksimil*. Skopje: Menora.
- Spirkoska, Olga. 1981. „Sredba so prof. Bernštejn“, *Nova Makedonija* (October 15).
- Tolstoj, Nikita I. 1950. *Predlog „od“ v sovremennom makedonskom jazyke* (unpublished BA thesis possessed by Svetlana M. Tolstaja).
- Topolinjska, Zuzana. 2009. „Bernštejn, Samuil Borisovič“, *Makedonskata enciklopedija*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje, 147.
- Videoski, Božidar. 2013. *Prilozi za razvojot na makedonskata lingvistika*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.

About the Appendices

We publish below the four letters from Blaže Koneski to Samuil Bernštejn in the 1940s and 1950s. They are preserved in CGAGM in f.l-222 op.1.d.170.³⁶

³⁶ In publishing these letters, I consulted with Dr. Wayles Browne (Cornell University), Mr. Davor Jankuloski (Research Center for Areal Linguistics of Macedonian Academy of Sciences and Arts) and Dr. Konstantin V. Lifanov (Lomonosov Moscow State University) and received much useful advice from them.

Appendix 1

28. VI. 1946

Белград

Уважаемый профессор,

Прежде всего, хотел бы выразить Вам благодарность за те книги, которые Вы так любезно доставили мне в Москве. Мне было очень жаль, что не застал Вас еще раз перед моим отъездом.

Я, со своей стороны, прислал Вам, 10-15 дней тому назад, несколько македонских изданий (и все вышедшие номера журнала «Нов ден»), через Общество культурных связей. Надеюсь, что Вы получите это.

В связи с Вашим приездом в Македонию, мы сделали собственные поступки³⁷ перед Комитетом по делам школ и науки. Вы же, со своей стороны, тоже настаивайте. Смею уверить Вас, что мы будем очень рады встречать Вас в Скопле. Всего лучше было бы, как мы с Вами уже говорили, если бы пробыли у нас хотя бы 1-2 семестра.

Подготовки³⁸ к открытию нашего университета происходят. Всего тяжелее разрешить вопрос кадров. Кто будет преподавать русский язык, русскую литературу – вот, например, открытый вопрос.

Если я могу вообще быть чем-нибудь Вам полезным, пишите, пожалуйста, – с удовольствием сделаю.

Примите мой поклон,
Блаже Конески

³⁷ The correct word would be *действия*.

³⁸ The correct word would be *приготовки* or *приготовления*.

Appendix 2

(The hand-written original of Appendix 1)

20
28. VI. 1946.
Белград

Уважаемый профессор,

Очень рад был, когда в Вашем деле благодарности за те книги, которые Вы так любезно прислали мне в Москве. Мне было очень жаль, что не заснял Вас еще раз перед моим отъездом.

А, со своей стороны, прислал Вам, 10-15 дней тому назад, несколько мажорских изданий (и все фанерные номера журнала «Нов ден»), через общедоступные культурные связи. Надеюсь, что Вы оцените это.

В связи с Вашим приездом в Мажоры, мы сделали соответствующие распоряжения перед Комитетом по делам школ и науки. Вы же, со своей стороны, могли нас и вводить. Силой уверить Вас, что мы будем очень рады встретиться Вам в Сигете. Всего лишь было бы, как мы с Вами уже говорили, если бы упробьли у нас ходы до 1-2 самолета.

Поручившись к открытию нашего университета в Транскофий. Всего лишь разрешим Вы с Кадрич. ~~Мы~~ Вы же упробьли русские язык, русские литературы - Вы, как пример, открытием Вынос.

Если я могу вдобавить Вам еще и что-нибудь, или что-нибудь, - с удовольствием сделаю.

Примите мой поклон,
Блаже Комелич

Appendix 3

Скопје, 2.VIII.1955 год.

Длабокоуважаеми колега,

Вашето писмо многу пријатно ме изненади. Ме радува дека пак се зафаќате со Вашата книга за македонскиот јазик³⁹ и дека планирате и други работи во врска со нашиот јазик.

Денеска Ви ги испраќам бараните книги. Се надевам дека скоро ќе ги добиете и дека ќе бидете задоволни од оваа пратка. Добро би било да установиме и постојана размена на публикации меѓу нашите институти. Засега таква размена ние имаме само со Лениновата библиотека.

За сето ова време со голем интерес следев што издавате Ви таму, но за жалост малку нешто можев да набавам за нашата библиотека. Имав среќа да ја добијам Вашата така убава книга за јазикот на влашко-молдавските грамоти.⁴⁰ Ќе го задолжите особено нашиот семинар ако⁴¹ Ви биде можно да ни ги испратите изданијата на Вашиот Институт – работите посветени на јазикот на Бугарите во СССР,⁴² досега излезените бројеви на Славјанскиј сборник,⁴³ Вашата статија за дамаскините и др.⁴⁴ Исто така би Ви биле благодарни ако ја добиеме руската граматика на Академијата на СССР.⁴⁵

Дали ќе учествувате на славистичкото среќавање во Белград во септември о.г.?⁴⁶ Ве молам да ми јавите кога ќе ги примите пратените книги и дали уште нешто ќе Ви биде потребно.

Ве поздравува со длабока почит

Ваш

Блаже Конески

³⁹ This book, entitled *Makedonskij jazyk* (1949), is Bernštejn's unpublished monograph. The manuscript had a different title (*Očerk makedonskogo literaturnogo jazyka*) in 1948.

⁴⁰ Bernštejn, Samuil B. 1948. *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii. Tom I. Jazyk valašskix gramot XIV–XV vekov*. Moscow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

⁴¹ The repetition of *akos* may be a mistake made by Koneski.

⁴² Koneski probably had publications such as *Lingvističeskij atlas bolgarskix govorov SSSR* (1949), *Opyt klassifikacii bolgarskix govorov SSSR* (1951), *Atlas bolgarskix govorov SSSR* (1952), and others in mind.

⁴³ The Institute for Slavic Studies of the Academy of Sciences (USSR) did not publish such a journal. Koneski might have had either *Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija* (1949–63) or *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija* (1954–63) in mind.

⁴⁴ Bernštejn wrote his candidate dissertation entitled *Tureckie elementy v jazyke damaskinov XVII–XVIII vv.* which remained unpublished. He had not published any article on Bulgarian Damaskins by 1955.

⁴⁵ Vinogradov, Viktor V. et al. (eds.). 1952–1954. *Grammatika russkogo jazyka. Tom I-II*. Moscow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

⁴⁶ Koneski had the International Slavist Meeting in Belgrade (*Меѓународни славистички састанак у Београду*) in mind. This meeting was organized to restart the International Congress of Slavists, which had been suspended due to WWII (1939) and the Tito-Stalin split (1948). Bernštejn did not take part in the conference, as he was not a member of the Soviet delegation. See Bernštejn (2002: 197).

Appendix 4

Скопје, 19.X.1955.

Длабокоуважаеми колега,

Во Белград узнав од проф. Маслов дека Вие сте отпатувале во Бугарија.⁴⁷ Тоа и беше причината што порано не Ви одговорив. Се надевам дека сега моево писмо ќе Ве најде дома.

На македонскиот јазик му се посветени и некои работи надвор од тие што Ви ги испратив. Но најважното Вие го имате. Во Библиографијата на Б. Видоески се приведени скоро сите и поситни прилози кон изучувањето на нашиот јазик, излезени во ова време кај нас.⁴⁸ Ќе можете лесно да ги најдете под имињата на редовните соработници “Македонски јазик”. Мислам дека ќе Ве интересира уште следното. Во почетокот на 1954 г. во Скопје беше организирано Друштво за македонски јазик и литература.

⁴⁷ Bernštejn and his colleagues paid an official visit to Bulgaria for various purposes, including setting up collaboration between specialists in Bulgarian studies of the two countries, and dialectological research in Bulgaria. During this trip, Bernštejn went to Pirin Macedonia with Stojko Stojkov; it was there that Bernštejn noticed that the local people were forced to be Bulgarians, despite regarding themselves as Macedonians. In his unpublished memoirs, entitled *Zigzagi pamjati II* (preserved in CGAGM under f.1-222 op.1.d 67 1.182-183), Bernštejn wrote of his stay at a local hotel in Pirin Macedonia, retrospectively, (dated December 26, 1974) as follows: *...Когда я вернулся в общую комнату с тем, чтобы пройти в ванную, я увидел, что за столом уже сидит около десяти неизвестных мне мужчин. Один из них прямо обратился ко мне с просьбой выслушать их. Я, конечно, не стал возражать. Он мне сказал примерно следующее – «Вы из Москвы и должны знать всю правду. Мы македонцы. Нас признавали македонцами при т. Димитрове. Мы учили своих детей на родном языке. У нас появились книги, газеты на родном языке. Теперь нам приказано быть болгарами. В паспортах у нас у всех теперь в графе «национальность» написано «болгарин». Кто заявлял себя македонцами, тот был принужден покинуть родной край. Мы хотим, чтобы в Москве знали об этом». Я долго с ними беседовал и узнал много тяжелого. Конечно об этой беседе Стойкову не сказал. Были и другие эпизоды аналогичного характера. Все дело в том, что национальное сознание (македонское) сформировалось не только в Вардарской Македонии, но также и в Пиринской и Эгейской Македонии. «Ташкентские» македонцы считают себя македонцами, а не болгарами.* “When I returned to the common room in order to go into the bathroom, I saw that about ten unknown men were already sitting at the table. One of them asked me directly to listen to them. I, of course, did not object. He told me something like: ‘You are from Moscow, and you should know the whole truth. We are Macedonians. We were recognized as Macedonians under Comrade Dimitrov. We taught our children in our native language. We had books and newspapers in our native language. Now, we are ordered to be Bulgarians. All of us now have “Bulgarian” in the “nationality” column in our passports. Those who declared themselves Macedonians were forced to leave their native land. We want Moscow to know about this.’ I talked with them for a while and learned a lot of difficult things. Of course, I did not tell Stojkov about this conversation. There were other episodes of a similar nature. The point is that the national consciousness (Macedonian) was not only formed in Vardar Macedonia, but also in Pirin and Aegean Macedonia. “Tashkent” Macedonians consider themselves Macedonians, not “Bulgarians.”

⁴⁸ Vidoeski, Božo. 1953. *Prilog kon bibliografijata na makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik.

Друштвото издава во 4 броја годишно свое списание “Литературен збор”, со основна цел да ја спомага наставата по јазик и литература (до сега излезени 4 броја за минатата и 2 за оваа година). И тука се излезени некои статии и прикази што се однесуваат на македонскиот јазик. Сега се наоѓаат во печат школски граматика на Кепески, која досега беше единствен учебник за македонски јазик во средните школи. Во Институтот за македонски јазик (основан во почетокот на 1953 г.) се работи над македонски речник. Во нашиот план сега е тоа примарна задача, а патем се вршат и други работи, особено се прибира материјал за дијалектолошки изучувања. Институт почна да издава серија на стари текстови (словенски текстови од македонско потекло). Како прва книга излезе во 1954 г. Македонското евангелие на поп Јована, со студија на проф. Владимир Мошин (Загреб), еден изборен евангелски текст од XII-XIII в., денеска сопственост на Академијата во Загреб.⁴⁹ Како втора книга во спомената серија треба да излезе една одломка на апостол од втората половина на XIII в.⁵⁰ Студијата за овој текст ја подготвив јас и печатањето, се надевам, ќе почне наскоро. Текстовите ги издаваме фототипно. На нашиот Факултет се пријавени и се подготвуваат следните дисертации: Божо Видоески – Кумановскиот говор, Рада Угринова – Глаголските префикси во македонскиот јазик, Борис Марков – Продуктивни именски суфикси во Македонскиот јазик.

Се надевам дека ќе бидете задоволни со оваа информација. Од информативните реферати во Белград можевме да видиме колку многу се работи кај нас за изучувањето на словенските јазици.⁵¹ Јас ќе ја повторам својата молба за Вашето љубезно содејство да ги добиеме пред се работите посветени на бугарскиот јазик и особено да најдеме начин за редовна размена на нашите публикации. Ве молам да ми пишете што би сакал Вашиот Институт да добива од нас и што можеме ние да очекуваме во замена.

Примете ги, длабокоуважаеми колега, моите срдечни
поздрави
Ваш
Блаже Конески

⁴⁹ Mošin, Vladimir. 1954. *Makedonsko evangelie na pop Jovana*. Skopje: Institut za makedonski jazik.

⁵⁰ Koneski, Blaže. 1956. *Vranešnički apostol*. Skopje: Institut za makedonski jazik.

⁵¹ Badalić, Josip i dr. (red.) *Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15–21. IX. 1955)*. Beograd: Izdanje Organizacionog odbora.

Appendix 5

Скопје, 26.XI.1955

Длабокоуважаеми колега!

Ви благодарам многу за испратените книги и сепарати. Тие се за нас од посебен интерес, посебно работите што Виe му ги посветувате на македонскиот јазик. Статијата Ваша за формата на 3 л. ед. сег. време, како што сами се домислувате, не е влезена во библиографијата на Видоески поради тоа што не ни беше порано позната.⁵² Што се однесува до установувањето на формата без *-ӣ*, него го наложи некако спонтано јазикот на нашата литература пред војната (Рацин, Марковски, Неделковски и др.), како и јазикот на партизанските публикации (летоци, прогласи, бригадни весници и сл.) во текот на самата војна. Секако беше од голема важност и фактот што во градските говори во Битола и Прилеп формата без *-ӣ* денеска решително надвладува. Кај нас воопшто не дојде до израз некое чувствување дека во оваа точка треба да се менува литературниот јазик. Тоа поготово не е нужно сега, кога чувството за стабилноста на нашиот литературен јазик е даденост, факт.

Многу е интересно тоа што го изнесувате за Мисирков и за неговиот весник „Вардар“. Дали се наоѓа тој весник во Ленинската библиотека? Би можеле, имено да се обртиме со молба да ни го микрофилмираат.

Ќе ве молам, ако можете, да ми ја пратите и Вашата статија за дамаскините (можеби сте забележале дека една статија за нив има и во „Македонски јазик“). Исто така би ве молел да се заземете да ја добиете и првата книга на „Статји и материали по болгарској диалектологиј“. Јас, од своја страна, ќе настојувам и натаму да ги добивате нашите работи.

Не знам дали сте ја разгледале мојата книшка за мак. учебници во 19 век. Можеби ќе најдете дека во неа се истакнати извесни моменти што радо биле премолчувани и во постарите, а и во некои обновени дискусии за македонскиот јазик.

Примете ги, драги колега, моите срдечни поздрави и желби. Останувам со длабока почит

Ваш
Блаже Конески

⁵² Bernštejn, Samuil B. „K voprosu o forme 3-go l. ed. č. nastojaščego vremeni v makedonskom literaturnom jazyke“ // Vestnik MGU, 1948, vyp. 2. C.13–21.

Appendix 6

(The hand-written original of Appendix 5)

73
Скопје, 26. XI. 1955.

Драгоценственима работа!

Во својот постојан мислет за неправедните услови и состојба во Македонија. Иако се за нас од особа интерес, особено постојаниот што ни му ги известуваат на македонскиот јазик. Ситуацијата во Македонија за фирмата на 31. сеп. ес. време, како што самите се замислуваат, не е вистинита во дилемата фирмата на Сингосем и поран иако иако не ни беше барано тогашта.

Иако е открито до што иштувањето на фирмата Бел-џ, што е најголемиот деловен спортист на македонскиот јазик преку фирмата (Франц, француски, македонски и др.), како и јазикот на македонскиот јазик (македонски, француски, француски француски и др.) во открито на самата фирма. Сепак, бидејќи од голема важност и францускиот јазик во францускиот јазик во францускиот јазик и францускиот јазик Бел-џ ќе сега преземателно македонски. Кај нас францускиот не може да не ја извршуваат својата работа во открито што се мисла македонскиот јазик. Иако тогашта не е иако сега, што извршува за својственима на македонскиот јазик е важноста, француски.

Иако е интересно што иако го извршуваат за мисленима и за неговите работи "Бел-џ" да не се наоѓа кој вистина во францускиот јазик? Би можеле, иако, да се обрнатиме со мисла да ни ја мисленима.

Како ќе можам, ако можам, да ни ја обрнатиме и францускиот ситуација за францускиот (македонскиот јазик) како францускиот ситуација за францускиот и во "македонскиот јазик". Иако иако би ве можат да се вистина за ја работиме и францускиот јазик на "својата и македонскиот во францускиот јазик". Тоа, од своја страна, ќе извршуваат и иако да ги работиме францускиот јазик.

Не можам да не ја работиме францускиот јазик во францускиот јазик во 13 тек. Можеби ќе работиме францускиот јазик во францускиот јазик во францускиот јазик во францускиот јазик во францускиот јазик.

Францускиот јазик, францускиот јазик, францускиот јазик и францускиот јазик. Особено францускиот јазик

Францускиот јазик

Елена Верижникова

Московски државен универзитет „М. В. Ломоносов“
eluska@mail.ru

БЛАЖЕ КОНЕСКИ И МАКЕДОНСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Апстракт: Блаже Конески е редактор, организатор и осмислувач на „Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“ во три тома (1961-1966), составен од Т. Димитровски, Б. Корубин и Т. Стаматоски. „Речникот“ ја заокружи кодификацијата на македонскиот јазик и неговата меѓународна афирмација, ги удри темелите на македонската лексикографија, изврши стилистичко нормирање на лексиката, ги постави основите на националната терминологија. „Грамастиката“ на Блаже Конески и „Речникот“ се комплементарни делови на целокупниот опис на македонскиот литературен јазик, кои се од централно значење за неговиот понатамошен живот и развој.

Клучни зборови: македонска лексикографија, кодификација, толковен речник

Грамастиката и речникот се рамноправни и заемно комплементарни делови на интегралниот опис на еден јазик⁵³. Во првата деценија по кодификацијата на македонскиот јазик и особено по излегувањето на „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“ (1952-1954) на Блаже Конески, остро се налагаше потреба не само за опишување, туку и за фиксирање на целото расположиво лексичко богатство, за оформување на целосниот лик на овој идиом. Во зачудувачки краток рок беше постигната и таа задача. Трите тома на „Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“ (РМЈ 1961-1966) на составувачите Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски под редакција на Блаже Конески содржат 64.522 збора. Првиот том вклучува 29.359 речнички единици (510 стр.), вториот – 17.799 (592 стр.), третиот – 17.364 (606 стр.). Редактор,

⁵³ „Всякое лингвистическое описание в конечном счете складывается из словаря и правил "грамматики" в широком смысле слова, куда входят семантические, прагматические, просодические, коммуникативные, сочетаемостные и иные правила, помимо собственно грамматических“ (Апресян 1995: 31). „Два главны компонента лингвистического описания – словарь и грамматика (последняя понимается расширительно – как совокупность всех правил языка, включая семантические). Они должны быть максимально согласованы между собой по типам помещаемой в них информации и по формальным способам (языкам) ее записи“ (Апресян 2009: 103)..

„организатор и осмислувач на овој колективен труд“ бил токму Блаже Конески (Стаматоски 1986: 213). Не смее да се потцени тој значаен факт дека усогласеноста на двата дела (граматичкиот и лексикографскиот) на лингвистичкиот опис, а со тоа и извонредната успешност на кодификацијата, во најголема мера е постигната благодарение на улогата на Блаже Конески во обата.

Најважните принципи врз кои треба да се базира надградбата на речничкиот состав се формулирани од Блаже Конески уште во „Граматиката“: максимално да се користат сопствените јазични средства, лексички и зборообразувачки. Авторот предупредува за некритично позајмување, но и за бесмислен пуризам. Прибирањето на материјалот за речникот започнало во 1951 година, а кон неговата обработка се пристапило во крајот на 1955 година (РМЈ I: VI). Во согласност со принципите постулирани во „Граматиката“ како извор за ексцерпцијата служеле народни текстови, уметничка литература, материјали од дијалектолошки истражувања, устен говор, дневен печат. Една од првите задачи на Институтот за македонски јазик, формиран во 1953 година е токму подготвување на речникот.

Првата карактеристика што не бара дополнителни докази и не предизвикува дилеми е дека РМЈ е **лингвистички, општ речник**. Со тоа во македонската лексикографија е поставен темелниот принцип на разграничување на лингвистичките и енциклопедиските речници. Разликата помеѓу двата типа речници не е само во изборот на лексичкиот фонд, туку и во карактерот на дефинициите, во тоа каква слика на светот се огледува во речникот: наивна или научна. Во руската теорија на лексикографијата оваа антиномија научно ја има образложено Л.В. Шчерба (1940: 278-281), додека во некои национални речнички традиции двата типа информација можат да се надополнуваат⁵⁴.

Многу посложено е прашањето за комбинацијата: **преводен – толковен**. Во научната литература се чини тоа прашање е веќе решено. Еден од авторите на речникот, Трајко Стаматоски (2001: 89) вели: „Тритомниот Речник на македонскиот јазик, како што може да се види и со голо око е целосно двојазичен, а истовремено во голем негов дел и толковен“. Блиску до неговото е и следново мислење: „**Речникот на македонскиот јазик** според својот карактер во основа е *двојазичен (преводен)* со елементи на *толковен речник*“ (Општа граматика 2008: 233). Во поранешното издание на трудот авторката на делот за лексикологијата и лексикографијата

⁵⁴ Интересно дека во „Речник на македонскиот јазик“ на З. Муркоски (2005) авторот делумно вклучува и енциклопедиска информација, додека „Толковен речник на македонскиот јазик“ (2003-2014) строго ја продолжува традицијата на тритомниот.

Стојка Бојковска се искажува поопширно: „**Речникот на македонскиот јазик** според својот карактер е нормативен, а според начинот на описот на избраниот зборовен материјал е толковен. Тоа што толкувањата на зборовите се на српскохрватски (според тогашната терминологија) јазик, му дава на речникот и карактер на двојазичен (преводен) речник“ (Македонски јазик за средното образование: 230). Тука се содржи едно важно согледување, со кое потполно се согласуваме, и надоврзувајќи се на мислата, ќе подвлечеме дека и изборот на зборовниот материјал и неговиот опис се вршени според принципите за составување толковен речник.

Типологијата на толковните речници ја има убаво согледано и образложено истакнатиот научник и лексикограф, автор на најобјавуваниот руски толковен речник Сергеј Ожегов, izdelувајќи три типа: **голем**, којшто го претстаува современиот литературен јазик во широка историска перспектива; **среден**, со детална обработка на историски оправдана стилска разновидност, и краток, популарен, кој се стреми кон активна нормализација на современиот литературен говор⁵⁵.

Анатолиј Поликарпов и Марк Руис-Сорилја Крусате (2013) ја уточнуваат класификацијата на Ожегов и во светлината на современите теории и методи ја докажуваат нејзината универзалност за кој било современ развиен јазик.

Според нив, **мал**, односно краток, речник⁵⁶ кој содржи не повеќе од 50 илјади зборови, го презентира заедничкиот дел од сите активни речници на родените говорители на еден јазик. Тоа е јадро, најупотребуваниот дел од лексичкиот фонд, и затоа токму таков речник пред сè треба да биде нормативен.

Средниот речник ги обединува во својот состав сите активни индивидуални речници на говорителите на еден јазик во едно време. Тоа е актуелен лексички инвентар на јазичната заедница. Средниот речник содржи и периферни елементи, кои не се толку значајни како лексичкото јадро, бидејќи припаѓаат на специфични сфери на комуникација, но и тие се важни за функционирањето на

⁵⁵ «Практически созданы и теоретически намечены три основных типа нормативных общих словарей русского языка: **большой**, представляющий современный литературный язык в широкой исторической перспективе; **средний**, с детальной разработкой исторически оправданного стилистического многообразия современного литературного языка, и, наконец, **краткий**, популярного типа, стремящийся к активной нормализации современной литературной речи» [Ожегов, 1952: 91–92].

⁵⁶ Во руската лексикографија тоа е еднотомниот речник на С.И. Ожегов во неговите први 20 изданија.

јазикот, особено ако се земе во предвид дека всушност тоа се никулци на понатамошниот развој на културата на народот⁵⁷.

И на крај, **големиот** речник предвидува целосен опфат на лексичкиот систем на јазикот и го вклучува и пасивниот дел на лексиката.

Како што гледаме, РМЈ според изборот на лексиката целосно одговара на карактеристиките на толковен речник од среден тип. Како таков го дефинира и самиот Блаже Конески кој во интервју со Цане Андреевски вели: „<...> се собра еден доста богат материјал, колку што е нормално да се очекува од таканаречен среден тип речник каков што е нашиот, од околу шеесет и пет илјади единици“ (Андреевски 1991: 186).

Во три групи, и кои пак вклучуваат големи, средни и мали, според нивниот обем традиционално се распределуваат и двојазичните речници (Берков 2004: 11). За разлика од краток толковен речник, мал двојазичен вообичаено содржи 5-10 илјади зборови. Од гледна точка на таа типологијата, РМЈ би требало да го квалифицираме како голем двојазичен речник. Средните речници се еднотомни⁵⁸ и содржат обично 30-35 илјади единици (Дубичинский 2009: 110), најмногу до 40 илјади, но тоа оди на сметка на разработеноста на семантичката стурктура на заглавниот збор.

Во РМЈ српскохрватскиот јазик игра улога на метајазично средство, тој е во функција на расветлување на значењето и на употребата на македонскиот збор, а не е цел сам по себе. Тоа може да се согледа од следниве примери каде што покрај еквивалент (кој во случајов е единствен, се дава и толкување), особено кога се работи за збор чиешто значење може да му биде непознато и на роден говорител:

базар *m* (1. моден весник. 2. покриен пазар.) *bazar*.

варијација *f* (во музиката – различна разработка на основна тема) *varijacija*.

пиетѐт *m* (длабока почит) *pijetet*.

перкусија *f med.* (чукање на болниот со прст или чеканче – за установување на состојбата на внатрешните органи, според карактерот на звукот) *perkusiija*.

⁵⁷ „специальные области – это тоже важные области функционирования данного языка (в особенности если учесть, что они отображают точки роста культуры народа-носителя этого языка)“ (Поликарпов, Руис-Сорилья Крусате 2013: 12).

⁵⁸ Во секој случај што се однесува до двојазичната лексикографија во словенските земји.

Речникот дава и етнолингвистичка информација што ја претставува македонската традиција и специфика:

наречница *f* **1.** обично и *pl* **наречници** (митолошки женски суштества што, според народното верување, на третата вечер ја определуваат судбината на детето) *suđaje*. **2.** *suđenica*.

Во вакви случаи честопати не се дава еквивалент, туку само објаснување, ако појавата не е карактеристична за српскохрватското подрачје:

бабар *m* обично и *pl* **бабари** *prerušeni ljudi koji uoči Nove godine* (14. jan.) *idu po kućama i izvode razne šale i igre u vezi sa praznikom.*

нави *pl* (arh.) и *narodnom verovanju, zle vile koje muče porodilje.*

Секако, во речникот, особено во првиот том, има и црти карактеристични за двојазичната лексикографија, на пример, таканаречена семантизација, односно појаснувања дадени со цел да се посочи за кое значење или нијанса одговараат наведените еквиваленти. „Семантизацијата треба да биде што е можно пократка, но притоа сосема доволна за да се идентификува со значењето од корисникот“ (Берков 2004: 134). Семантизацијата се разликува од толкувањето, таа само го посочува значењето, но не го објаснува. Меѓутоа, во РМЈ семантизацијата цело време има тенденција да стане толкување, што е во согласност со намената на речникот, со неговата главна задача – да се фиксира и да се опише лексиката на македонскиот јазик:

блед *adj* *bled* **1.** (за човечко лице) со бледо лице *bledog lica*. **2.** (за боја) бледо небо *bledo nebo*. **3.** (fig. што не е изразителен; слаб) бледа слика на стварноста *bleda slika stvarnosti*.

Многу добро се гледа динамиката на прераснувањето на семантизацијата во толкување ако се споредат следниве две речнички одредници:

остарен *adj* **I** *ostareo*. **1.** (за живо суштество) *ostarela žena*. **2.** (за предмет) остарени книги *ostarele knjige*.

остари *pf* **I** *intrans.* *ostareti*. **1.** (за живо суштество – стане стар) многу брзо остаревме *vrlo brzo smo ostareli*. **2.** (за предмет – стане стар, ветов од употреба, оветви) кориците на книгата остареа, а внатре остана како нова *korice knjige su ostarele, a unutra je ostala kao nova*. **II** *trans.* *ostariti*; грижите побргу ќе го остарат отколку работата *brže će ga ostariti brige nego rad*.

Инаку многу неправично е да им се замерува на составувачите на речникот за тоа што направиле многу повеќе отколку што се

планирало. Во тогашните услови потребно било да се прибере фондот на зборови, да се види со што се располага, да се оцртаат границите на литературниот јазик. Да составеле правописен речник, немаше да има критика и приговори, но и немаше ни да има толкав исчекор во кодификацијата и во науката за јазикот воопшто. РМЈ претставува документ што сведочи како се раѓала, се оформувала македонската лексикографија. Живото ткиво на речникот може да се проучува чекор по чекор, одредница по одредница. Првобитно се планирало поради итната потреба од речникот тој да содржи околу 40 илјади зборови, да се дадат само основните значења со нивните српскохрватски еквиваленти. Но, составувачите не застанале тука. Т. Стаматоски (2001: 86) се сеќава: „Набрзо, меѓутоа работата фати да нè загрева. Веќе не нè задоволуваше само основната обработка на единиците. Апетитите почнаа да ни растат. Си велвме често меѓу себе – па зарем правиме телефонски именик. И започнавме поподробна обработка. Фативме да ги објаснуваме не само различните значења на зборовите, туку и нивните подзначења и нијанси, обележувајќи го тоа и графиски – со точка и запирка при конкретното значење“.

Тоа што речникот е доследно двојазичен е условено од тогашната социолингвистичка ситуација. „Основниот приговор е на определбата зборовниот фонд да се предава со српскохрватски олкувања. Оваа определба, меѓутоа, имаше практична цел: да им се овозможи на познавачите на српскохрватскиот (по тогашната терминологија) да го запознаат подобро и македонскиот јазик. Да не се заборава денеска дека ние живеевме тогаш во заедничка држава Југославија, во која доминантен во комуникацијата беше токму тој јазик“ (Стаматоски 2001: 89-90).

Значи, една од целите беше меѓународната афирмација на јазикот, претставување на неговата материја пред поширокиот славистички свет. Но, треба да се има предвид и уште една придобивка од ваквата определба од внатрешнојазичната гледна точка. Во тоа време говорителите на македонскиот јазик биле двојазични (поминале одвај две децении откако Македонија била во состав на Кралството Југославија, каде што во сите официјални установи се зборувало исклучиво српски), српскохрватскиот бил секојдневно присутен и во заедничкиот животот на младата социјалистичка федерација. Така што, речникот игра дополнителна улога на диференцијација, односно разграничување на лексиката на двата јазици за корисниците на речникот.

Меѓутоа, во процесот на работата концепцијата се менувала. Значењата се давале сè поподробно, се наведувле сè повеќе примери. Од страница до страница можеме да проследиме како се

раѓала македонската лексикографија, како зреела, како се формирале принципите на толкување. Во речникот покрај преводните еквиваленти се наоѓаат различни типови претставување на значењето на зборот: објаснувачко, синонимично, антонимично, има упатувања од помалку регуларен збор кон друг:

ќаја, *ќаи* *m* (argh. **1.** главен овчар; богар сточар **2.** управник, надзорник на имот) *ќаја*, *ќећаја*.

пазува *f* **1.** (местото меѓу градите и алиштето) <...> **2.** (алиштето над градите; воопшто гради, кај маж и жена) <...>

писмо *n* **1.** (лист со напишан текст пратен на друг за да му се соопшти нешто) <...> **2.** (систем од графички знаци за запишување <...> **3.** (retko argh. исправа, документ) <...> **4.** (argh. начин на пишување; ракопис) <...>

ротација *f* **1.** (вртење, кружење, менување. **2.** печатарска машина) <...>

горе *adv* *горе*. **1.** (*opp.* долу) <...>

ден -ови, дни *m* *dan*. **1.** (*opp.* ноќ) <...>

здрав *adj* **I** *zdrav*. **1.** (што има здравје, *opp.* болен) <...>

сув *adj* *suv*, *suh*. **1.** (*opp.* воден, мокар, натопен) <...> **12.** (fig. слаб, мршав, *opp.* дебел, полн) <...>

јабана *f* (argh.) *jabana*, *tuđina*, *v.* туѓина.

зуграв *m* (*dijal.*) *v.* зограф

Во тесна врска со изборот на зборовниот фонд и типот на речникот е и прашањето за неговата нормативност. Во предговорот на речникот пишува дека речникот „не си поставува строго нормативна цел, иако и во тој поглед ќе изигра несомнена улога“ (РМЈ: Т. I: V). Зошто вакво оградување? Секако дека тоа е условено од конкретната социолингвистичка ситуација на нормата во развој, но и сосема е во согласност со типот на речникот (среден) што не го вклучува само јадрото на лексиката, туку и периферните елементи кои можат да бидат никулци за понатамошниот развој на лексиката. Исто така во речникот се обележуваат со специјални ознаки зборовите кои се употребуваат во средината, но се надвор од литературната норма, што исто така е во функција на нормализација и зголемување на јазичната култура. А освен тоа, чинам, се работи за мудроста и за внимателниот однос на пионерите на македонската лексикографија кон јазикот, за почитта кон неговиот жив организам со неговите сопствени закони. Целта е да се претстави богатството на јазикот, неговите можности, а самиот јазик да ги најде своите патишта. Тоа е речник со поширока перспектива.

Секако, несразмерноста на првиот и останатите два тома, како и неизедначеноста на претставувањето на значењата на зборовите се очигледни. Па и самите обработувачи на РМЈ биле сосема свесни

за тоа (Стаматоски 2001: 92). За промената на концепцијата, „поподробно обработување на единиците, во кои обично се привлекува и побогат илустративен материјал отколку во I том“ се вели и во предговорот кон вториот том (РМЈ: II). Меѓутоа, понатамошно усовршување и унификација ќе одзеле многу време, а потребата за речник била многу остра.

Улогата на РМЈ е од непроценливо значење од повеќе аспекти.

1. Со неговото излегување е **заокружена кодификацијата** на македонскиот литературен јазик и неговата **меѓународна афирмација**. Како што е кажано во Предговорот: „Тој го одразува значителниот степен на стабилизација на речничкиот фонд на македонскиот литературен јазик постигнат до денеска (РМЈ I: V).

2. Речникот придонесе и за **зацврстувањето на граматичката норма**. Во него доследно и систематски се дава граматичка информација. Се наведуваат паралелни форми, се одбележуваат морфонолошки алтернати, се посочуваат именки што се употребуваат само во еднина или во множина, неменливите придавки добиваат соодветни ознаки. Во посебни речнички статии се претставени суплетивни форми и нередовни глаголски л-форми. Не се наведени формите на аорист, но по правило информацијата за различни глаголски форми може да се добие од илустрациите:

земе *pf I* *uzeti* <...> ја зеде книгата од масата <...> ги зел и парите <...> што ќе дадеш – тоа ќе земеш *posl.* <...> земи ауто и појди кај него <...> од лозјето зедев годинава сто илјади

3. Извршено е **ортоепско нормирање**. Се бележат отстапувањата од правилата за акцентирање во македонскиот литературен јазик, со тоа што самите правила се формулирани во почетокот на Речникот.

4. Поставени се **темелите на македонската лексикографија**. Во вториот и во третиот том бројот на одредници со македонски толкувања надвлудува. Значењата се обработуваат подробно, се воспоставува нивната хиерархија, се бележат фигуративните значења, се објаснуваат нивните подзначења и нијанси. Освен толкувањата, по потреба се наведуваат синоними и антоними. Значењата се богато илустрирани со изрази и фрази. Низ целиот речник доследно се применуваат ознаките (граматички, стилски и слично).

За разлика од „Правописот“ од 1950⁵⁹, кадешто глаголите како заглавни зборови се внесуваат во прво лице, тука тие се даваат во

⁵⁹ *Конески Б., Тошев К.* Македонски правопис со правописен речник. Скопје, 1950.

формата за трето лице еднина сегашно време, што и понатаму ќе се утврди во речничката практика.

Излегувањето на РМЈ даде поттик за забрзан развој на македонската лексикографија. Тоа е цврст темел на кој се гради и се развива современата лексикографија и лексикологија. Неговото непосредно продолжение се „Обратниот речник на македонскиот јазик“⁶⁰, „Правописот“ со речник од 30.000 единици⁶¹. Врз основа на РМЈ беа подготвени голем број мали и големи двојазични речници.

Денес македонската лексикографија е богата и разновидна, постојано се пополнува со речници од различен тип (види кај Велјановска 2007: 73-82; Верижникова 2008: 69-93 и 2013: 90-120; Тантуровска 2011: 109-117), но, како што со право вели Лидија Тантуровска, „во сите новостанатите речници, без разлика од кој вид се, е вграден *Речникој на македонски јазик со српскохрватски шолкувања*“ (2011: 116).

Секако, наследниците на првиот речник се и толковните речници на Институтот на македонски јазик (2003-2014) и на Зозе Мургоски (2005), што ја одбележија првата деценија на XXI век.

5. Во Речникот широко е застапена македонската фразеологија, тоа е вистинска ризница на идиоми, пословици и поговорки. Сè до излегувањето на „Фразеолошки речник на македонскиот јазик“ од Тодор Димитровски и Ташко Ширилов (2003-2009), тоа беше најопширниот извор на податоци за фразологијата и паремиологијата.

6. Извршено е стилско нормирање на лексиката. Дадена е стилистичка, експресивна и функционална карактеристика на заглавните зборови. Во речникот се користат следниве ознаки: (knjž.) книжевен, (poet.) поетски збор, (nar. poez.) збор од народна поезија, (razg.) разговорен, (vulg.) вулгарен, (žarg.) жаргонски, (deč.) детски, (iron.) ироничен, *augm.* аугментатив, *dem.* деминутив, *hip.* хипокористик. Обележани се архаизмите, историзмите, дијалектизмите, црковнословенизмите.

7. Удрени се темелите на македонската национална терминологија. За стручната лексика се посочува сферата на нивната употреба: *bot.* ботаника, *zool.* зоологија (за флората и фауната се наведуваат и латинските имиња), *geogr.* географија, *gram.* граматика, *hem.* хемија, *mat.* математика, *med.* медицина, *muz.* музика, *sport.* спорт, *tehn.* техника, *voj.* воен термин.

⁶⁰ Миличиќ В. Обратен речник на македонскиот јазик. Редактори К. Конески и А. Цукески. Скопје, 1967.

⁶¹ *Правопис на македонскиот литературен јазик.* Скопје, 1970.

Таа работа започната од Речникот подоцна ќе биде продолжена од страна на Македонската академија на науките и уметностите, која беше основана во 1967 година. Во нејзините рамки акцијата ќе земе широк замав. Ќе биде формиран Одбор за изработување на македонска терминологија со специјалисти за одредени гранки – претставници од различни факултети и институти. Специјалното тело на Одборот, Лингвистичката комисија, ќе раководи со таа дејност, „давајќи општи упатства во врска со јазикотворечкиот пристап кон материјалот“. Таа работа на чело на Одборот до 1993 година ќе ја насочува Блаже Конески.

Од 1971 година излегува специјално издание на Одборот⁶² (прво двапати, а од 1974 година четирипати годишно), со толковни речници на термини од различни области на знаење. Досега се објавени повеќе од 115 броеви.

8. Извршена е стандардизација на географските имиња и мотивирани од нив зборови: придавки и имиња на лица од машки и женски пол.

Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања беше отпечатен со тираж од 10.000 примероци, потоа доживеа уште три фототипни изданија (1979, 1986 и 1997 година). Повеќе децении тој беше главен речник во македонската лексикографија. Но, и понатаму тој останува жив извор од кој се црпат знаењата и инспирација, кој нè учи на односот кон јазикот и професијата, кој ни праќа пораки-поуки, а ние треба да умееме да ги читаме.

⁶² *Билтен на Одборот за изработување на македонска терминологија*. МАНУ, Скопје., од 1992 *Македонска терминологија*. Скопје: МАНУ.

Користена литература:

Апресян Ю.Д. 1995: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Проспект. Москва: Русские словари. 7-118.

Апресян Ю.Д. 2009: *Исследования по семантике и лексикографии*. Т. I: Парадигматика. Москва: Языки славянских культур.

Андреевски, Цане 1991: *Разговори со Конески* / [разговорите ги водел] Цане Андреевски. Скопје: Култура.

Берков В.П. 2004: *Двуязычная лексикография*. Москва: Астрель.

Велјановска, Катерина 2007: „За развојот на македонската лексикографија“, *Годишен зборник на филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на УКИМ*, Скопје. Книга 33, 73-82.

Верижникова Е.В. 2008: „Македонская лексикография“, *Теория и история славянской лексикографии*. Москва, 69-93.

Верижникова Е.В. 2013: „Македонская лексикография“, *Славянская лексикография*. Международная коллективная монография. Москва: Издательский центр „Азбуковник“, 90-120. <http://www.ruslang.ru/doc/lexcomission/slav-lex.pdf> (Пристапено на 20.10.2021)

Димитровски, Тодор, Ширилов, Ташко. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. 1-3, 2003-2009.

Дубичинский В.В. 2009: *Лексикография русского языка*. Москва: Наука: Флинта.

Конески, Блаже 1952-1954: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик. Дел I: Увод. За гласовите. За акцентот*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија, 1952. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик. Дел II: За формите и нивната употреба*. Скопје: Просветно дело, 1954.

Македонски јазик: за средното образование / Стојка Бојковска, Димитар Пандев, Лилјана Минова-Гуркова. Скопје: Просветно дело, 1997.

Мургоски, Зозе 2005: *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Ожегов С.И. 1952: „О трех типах толковых словарей современного русского языка“, *Вопросы языкознания. № 2*.

Општа грамајтика на македонскиот јазик / Стојка Бојковска... [и др.]. Скопје: Просветно дело, 2008.

Поликарпов А.А., Руис-Соррилья Крусате М. 2013: „Трехчастная типология толковых словарей С.И. Ожегова в системной перспективе“, *Вестник Московского Университета. Сер. 9. Филология. № 5*, 7-34.

PMJ: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* / Ред. Б.Конески. Составувачи Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски. Т. I: А-Н, Скопје, 1961. – 510 с. Т. II: О-П, Скопје, 1965. – 595 с. Т. III: Р-Ш, Скопје, 1966. – 606 с.

Толковен речник на македонскиот јазик I – VI, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Стаматоски, Трајко 1986: *Борба за македонски литературен јазик*. Скопје.

Стаматоски, Трајко 2001: *Во одбрана на македонскиот литературен јазик*. Скопје.

Тантуровска, Лидија. Улогата на „Речникот на македонски јазик со српскохрватски толкувања // *Südslavistik-online Nr. 3 (April 2011)*, 109–117. <http://www.suedslavistik-online.de/03/tanturovska.pdf> (Пристапено на 20.10.2021 година)

Щерба Л.В. 1940: *Опыт общей теории лексикографии* // Щерба Л.В. *Языковая система и речевая деятельность*. Москва: Наука, 1974. 265–304.

Лилјана Макаријоска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
lmakarijoska@gmail.com

ПРИДОНЕСОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА ПРОУЧУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКОТО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО

Апстракт: Обемниот и тематски разновиден лингвистички опус на Конески опфаќа голем број трудови за историјата на македонскиот јазик и тоа за правописните, морфосинтаксичките и лексичките особености, за особеностите на македонската варијанта (редакција) на црковнословенскиот јазик, за особеностите на средновековните книжевни школи, пред сè за Охридската книжевна школа и посебно на одделни средновековни текстови, на пример Добромировото евангелие, што има несомнено значење за историјата на македонскиот јазик, како и на Вранешнички апостол, Македонско евангелие на поп Јован, Станиславов пролог и други, за взаемното влијание на одделни редакции на црковнословенскиот јазик како последица на одредени историски околности и нивниот одраз во развојот на словенската писменост.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, македонска редакција, книжевни школи, јазични особености

Несомнен е придонесот на Блаже Конески за афирмацијата на македонската лингвистичка и литературна наука воопшто, при што, тој посветува особено внимание на историскиот поглед на македонскиот јазик. Обемниот и тематски разновиден научен опус на Конески опфаќа голем број трудови за историјата на македонскиот јазик во сите периоди од неговиот развој и тоа за особеностите на одделни средновековни текстови, за дејноста на книжевните школи, за взаемното влијание на одделни редакции на црковнословенскиот јазик како последица на одредени историски околности и нивниот одраз во развојот на словенската писменост. „Историјата на македонскиот јазик“ (1965) има непроценливото значење за македонската културна историја, со оглед на тоа што го определува местото на македонскиот јазик меѓу јужнословенските јазици, односно во балканската јазична средина. Во неа Конески дава дијахрониски преглед на јазичните промени: фонолошки (на

вокалниот и консонантскиот систем), граматички (на именскиот⁶³ и глаголскиот систем⁶⁴), лексички⁶⁵, што се одвивале во македонскиот јазик и тоа врз примери од македонските средновековни текстови, потврдувајќи ги развојните тенденции на сите рамништа, кои довеле на пример до расколебаното чувство за синтаксичката функција на падежите и мешањето на формите⁶⁶, до трансформацијата на црковнословенскиот синтетички во аналитичкиот систем на современиот македонски јазик итн., а исто така укажува и на многу други суштествени влијанија што ги вршеле соседните балкански јазици, особено грчкиот, а во извесна мера и ароманскиот, албанскиот, па подоцна и турскиот, коишто условиле одредени јазични промени што се карактеристични за македонскиот⁶⁷, а се ретки или не се среќаваат во другите јужнословенски јазици. Според Видоески (1996:428) „Конески зрно по зрно го бараше потеклото на иновациските појави излачувајќи ги оние што настанале во резултат на меѓујазичниот контакт на македонскиот со другите балкански словенски и несловенски јазици“.

При претставувањето на средновековната писменост Конески настојува да ги опфати клучните прашања што се однесуваат на историјата на јазикот на писменоста во Македонија уште од кирилometодиевскиот период, од Климентовото време итн. Тој го посочува засиленото византиско влијание како еден од факторите коишто биле пресудни за промената на писмото (од глаголско во кирилско). Според Конески (1966: 59) задржувањето на глаголицата претставува една од најважните карактеристики на Охридската книжевна школа „таа е кај нас и еден век по смртта на Климента во полна употреба“, на пример во Асемановото евангелие, Синајскиот псалтир и други, а „заменувањето на глаголицата не оди заедно и со

⁶³ Посебно внимание се посветува на пример на именските основи, на придавките, на заменките, но и на членот и изместувањето на синтетичката деklinација.

⁶⁴ Се разгледуваат граматичките категории на глаголот, именските форми на глаголот (инфинитивот, партиципите, глаголската именка), простите лични форми (презент, императив, аорист, имперфект) и глаголските конструкции (со *сум*, со *има*, со *ќе*) итн.

⁶⁵ Конески (1981: 209–221) се осврнува на основните фази во развојот на речникот на македонскиот јазик, на контактите со грчкиот, латинско-романскиот, албанскиот и турскиот јазик.

⁶⁶ На пример зачестената употреба на дативот со посвојно значење место генитив Конески ја обележува како особеност на народниот говор. Употребата на дативот за изразување на посвојност се следи и во Добромировото евангелие од XII век (Конески 1976: 20), а особено нагласена употреба на посвојниот датив има во ракописите од XIII век: Вранешничкиот апостол (Конески 1956: 32), Македонското евангелие на поп Јован (Конески 1975: 23). Стремежот за замена на генитивот со негација со акузатив претставува една од заедничките синтаксички особености на македонските црковнословенски ракописи што се пројавува веќе од XII век (Конески 1976: 20).

⁶⁷ На пример појавата на удвоен објект е поврзана со влијанието на балканската јазична средина. Зачетоците на оваа појава се следат од XIII век, но удвојувањето на објектот може да се следи во ограничен обем.

напуштањето на архаичните особености на кирилometодиевскиот јазик, запазени во македонските текстови. И во текстовите од XII век, како што се Добромировото евангелие и Охридскиот апостол, како и во уште поновите текстови се чува во основата јазичното наследство на Охридската школа“.

Конески (1975: 19–20) посветува внимание на прашањето на рецензиите, редакциите, варијантите на црковнословенскиот јазик, истакнувајќи дека тие се одликуваат со извесен избор особености, изразени во помала или поголема мера „како во графијата, така и во изговорот, граматиката и лексиката“, но тие особености не претставуваат затворен систем што не дозволувал да се употребуваат и во други средини. Ако некои од тие особености со текот на времето се напуштале, губеле или на друг начин доаѓало до израмнувања, со ништо не се губела „значимоста на тие признаци во дадена историска ситуација“. Конески укажува на карактеристиките на *македонската варијанта* на црковнословенскиот јазик (сп. и Угринова-Скаловска 1997: 37–43), што ја одликуваат од бугарската и српската. На пример, додека во бугарската писменост се афирмирала кирилицата, во македонската глаголицата останува примарно писмо и во целиот XI век. Македонската варијанта се одликува со низа лексички особености, што оставаат траен впечаток како во македонските средновековни текстови, така и во писменоста на оние области во кои се чувствуваало македонското влијание. Македонската варијанта, како отворен систем се наоѓа во процес на интерференција со другите варијанти, како во старословенскиот период така и подоцна, на пример, со бугарската варијанта го споделува пред сè регулирањето на правописот на носовките со т.н. замена на носовките. Иако македонската писменост извршила силно влијание врз српската писменост во првиот период, од XIII век има и извесно сообразување на правописните навици во контакт со српската писменост во Северна Македонија и отстапување на македонската пред српската варијанта, но сепак во XIV век, па и подоцна ние среќаваме употреба на македонската варијанта.

Исто така, Конески се осврнува на фонетско-фонолошките особености на македонските средновековни текстови, односно за хронолошката и територијалната диференцијација, во врска со развојот на еровите, на носовките, на јатот, на консонантските групи итн. На пример, во карактеристичните особености на македонските црковнословенски текстови се вбројува деназализацијата – на местото на ж се употребува л, њ/з, оу, а л се заменува со ђ (є). Замените за л, коишто упатуваат на македонското потекло на ракописот, се речиси единствени на сета македонска јазична

територија, па не се показателни, за разлика од рефлексите на ж што ја прават видлива дијалектната диференцијација кон XII до XIII век. Честата појава на њ на местото на ѓ (на пример во Македонското евангелие на поп Јован), упатува на напреднат процес на деназализација, така што во говорот на пишувачот можела да се јавува факултативна употреба на назалниот елемент, но сведочи и дека, сепак, деназализацијата не била напoлно завршена (Конески 1981: 49–50, 57).

Според Конески (1956: 45–46) лексичките особености многу повеќе отколку граматичките својства „можат да бидат указание за поврзаноста на ракописот со одредена редакција, а разликите од лексичката анализа можат да се земат како еден од аргументите за временската и територијалната припадност“. Преку граматичките и лексичките особености се установува „колку еден текст зачувал од првобитната основа и дали тоа е во некаква врска со јазичните навици и сфаќања на одделни црковни средини, на одделни пишувачки школи“. Тенденцијата за проширување, односно ограничување на употребата на определени лексеми и лексички варијанти е карактеристична за одделни книжевни школи. Во областа на лексиката и преведувачката техника се одразени разликите помеѓу Охридската книжевна школа, за која се карактеристични придржувањето кон моравската традиција, поголемата конзервативност и многубројните архаизми, слободата на преведувањето, чувањето на грцизмите и Преславската школа, којашто се стреми кон буквален превод, калкирање на грчката зборообразувачка структура и тенденција кон преведување на грцизмите. Во текстовите од XII век, како што се Добромировото евангелие и Охридскиот апостол, како и во други помлади ракописи, во основата се чува јазичното наследство на Охридската школа, што не значи дека и во македонските текстови нема извесни подновувања, вкрстувања со преславските текстови, настанати од една или друга причина.

Конески (1976а: 13–22, 1976б: 5–9), поставувајќи го прашањето што дава *Добромировото евангелие* за историјата на македонскиот јазик, настојува да укаже на состојбата на некои наши дијалекти во почетокот на XII век. Истакнува дека низа примери потврдуваат дека во говорот на преписувачите на ова евангелие е извршен преминот з во о, њ во е: конь, токмо, гладокь, ко мнѣ, ото многь, вєсь, дєбрь, крєсть, трєсть, агнець, истинєнь, силень; во согласност со глаголските текстови, се употребуваат три букви за носовките: ж, љ и њ; процесот на деназализација бил веќе почнат, пр. со гѣд- за

ГРАД-, СКАТЬ ЗА СВѢТЬ, СѢМѢ ЗА СѢМА, НА РИЗѢ ВЕТЬСА, КАКО И СО ПОЈАВАТА НА НЕОРГАНСКИ НАЗАЛИЗАМ ВО ЗБОРОТ ПАТЕЛЬ, КОЈШТО РЕДОВНО СЕ ПИШУВА СО А. ТОЈ ИСТАКНУВА ДЕКА СО ОГЛЕД НА ТОА ШТО ВО ДОБРОМИРОВОТО ЕВАНГЕЛИЕ СЕ ОДРАЗУВА НЕКОЈ ОД ЈУЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ ДИЈАЛЕКТИ ВО КОИ НАЗАЛИЗМОТ СЕ ЧУВАЛ ПОДОЛГО И ОСТАВИЛ ТРАГИ ДО ДЕНЕСКА, ВО ПОЧЕТОКОТ НА XII ВЕК, И ПОКРАЈ ОТВОРЕНИОТ ПРОЦЕС НА ДЕНАЗАЛИЗАЦИЈА, ВО ТОЈ ГОВОР НАЗАЛНИТЕ ВОКАЛИ УШТЕ ПОСТОЕЛЕ ВО ВОКАЛНИОТ СИСТЕМ. ПОСЕБНО ЗАБЕЛЕЖУВА ДЕКА ВО ОВАА ЕВАНГЕЛИЕ РЕДОВНО СЕ ЧУВА СТАРОТО S: СѢЛО, СВѢЗДАХЪ, НОСѢ, МНОСИ, ВЪЗЛАСИ, ОБЛАСИ, КЪНАСА, СЪТАСАНИЕ, СТЬСА, ПОДВИЗАИТЕ СА, ВЕЛЬСѢВОУЛѢ, НАСАРЕТЬ.

Во Добромировото евангелие се потврдени примерите со членска морфема: *стоуденецось, деноть*. Според Конески (1981: 129) примерите во кои формите од показната замена се во постпозиција укажуваат на развивањето на категоријата на определеност, односно потврдуваат дека членот бил веќе изградена граматичка категорија, а ова особено се однесува на примерите во кои членската морфема се пренесувала, веќе како посебен морфолошки елемент, од именката на придавката. Се претпоставува дека развојот на членот кон XIII век бил напреднат, членуваните форми биле особено живи во народниот говор уште додека била жива и синтетичката дефлексија, меѓутоа во писмениот јазик сè уште неговите форми не дошле до полн израз.

Во изданието на *Вранешничкиот айосѿол*, како еден од ретките претставници на апостолите од првата редакција со целосен текст, Конески сеопфатно се задржува на одделните јазични особености: губењето⁶⁸ и ограничената вокализација на z; замената на носовките и примерите кои потврдуваат дека ракописот настанал во средина во која деназализацијата била извршена; совпаѓањето на а со ѣ и натамошниот развој кон е (противѣѣсе са, исѣѣѣѣѣѣ са); замената

⁶⁸ Во врска со губењето на ерот од префиксот s7- Конески (1956: 25) забележува разлика меѓу зборовите чисто книжевни, па и оние што почнуваат со гласови кои го асимилираат s, од една страна, и зборовите што живееле и во народниот говор, од друга страна, при што во првите б се чува, т. е. се изговарал, а во вторите тој не се бележи.

ы > и и обратно⁶⁹, контракцијата на вокалите⁷⁰, честото небележење на епентетско л и други консонантски промени, гласовните особености во туѓите зборови.

Различните рефлекси на ж ја прават видлива онаа дијалектна диференцијација на македонскиот јазик што постоела кон XII до XIII век, а изделувањето на западната и јужната периферија може да се објасни со забавувањето на процесот на деназализацијата на западната и јужната граница (Конески 1981: 57). Во однос на процесот на деназализација што, како што е познато, најрано ги зафатил северномакедонските говори каде бил веќе завршен кон XI век⁷¹ (сп. Конески 1956: 21), во Вранешничкиот апостол ж > оу има во: мѣжеъмь, слѣжебѣ, възмѣтишж и др.

Во врска со консонантските промени во ракописот, на пример застапеноста на епентетското л, Конески истакнува дека во архаичните образувања, какви што се посвојните придавки на -јѣ и активниот минат партицип кај глаголите од и-група, л се чува. Живиот изговор, имено, не можел тука да повлијае на неговото изоставање, бидејќи споменатите образувања биле поодамна излезени од употребата во народниот јазик и останати само како „преживелица во писмениот јазик“. И лексичките архаизми го чувале л, се научувале со тој изговор, но во глаголот (про)славити како збор жив во народниот говор, се потврдува изговорот без л. Во врска со формите од земѣ, славити, ослабѣњ и други распределбата на л можела да биде пренесена од предлошката „но доволно е показателно тоа што препишувачот, кој инаку не се влијаел крајно од визуелната слика на текстот, не ја нарушува таа распределба во полза на изговорот со л“.

Во врска со граматичките особености, Конески ги проследува наставките на одделни именски основи, како и синтаксата на падежите, предлошките состави итн. На пр. честата употреба на дативот со посвојно значење во која се одразува една особеност на народниот говор: пѣти животѣ, ѹюдо ицѣлению, въ слѣжебѣ словѣ, богѣ славѣ, оставение грѣхомѣ, слово оутѣшению, па и во белешки на маргините: гамалилѣ волѣ, барѣоломею и барнавѣ, во споредба со

б) ы > и и во пр.: доуѣхѣ свати, пѣтдесати, далнимь, грѣды 9императив0, сръдцы, створиты, расѣяны, съвѣзды, въурѣды 9аорист0, кнѣзды, ѹстивнихѣ, неродивни, апостолю и др. Примерите што ја потврдуваат замената на бу со і се многубројни за да бидат показателни дека спротивставеноста на мекиот и тврдиот изговор на консонантите пред овој глас било расколебано, ако не и сосема отклонето 9Конески !ѣъ: аѣ0.

з) Вранешничкиот апостол се разликува од Охридскиот кој во голема мерка го чува постарото бележење, а му е поблизок на Слеченскиот.

з!) Уште во Мариинското евангелие, што некои го поврзуваат со северна Македонија, има доста често оу за ж, ю за ж и обратно: коупѣли, отъпоуштно 9Конески !ѣъ: ж0.

помалиот број примери со генитив: кѹрениѹ дѹма, вѣтавениѹ грѣховѹ, одаѹниѹ грѣховѹ. Во предлошките состави со на: вѣроваш на господа, вѣровавѣшимъ на господа, трѣпѣти на господа, предлогот има значење што „природно се поврзува со послезнатата негова обопштена употреба за укажување на индиректен објект“. Карактеристична е употребата на предлогот отъ наспрема изъ во Шишатовачкиот апостол: вѣскрѣси штъ мрѣтвѣихъ, дрѣжати са емѹ штъ неѹ. Повторувањата на предлогот⁷² на пр.: мы же вѣ молитѣѣ и вѣ слѹжеѣ словѹ да прѣбываемъ, о мѣстѣ семъ сватѣмъ и о законѣ, съ варнаковъ и съ павломъ, претставуваат уште една потврда за засилувањето на употребата на предлозите во живиот говор, бидејќи такви повторувања се карактеристични за нашиот народен говор и денес (Конески 1981: 159).

Во врска со заменските форми, на пример, се смета дека пошироките форми како тои настанале под влијание на формите од типот мои, твои, свои за да се постигне поголема изразност и експресивност (Конески 1956: 71), а со натамошното проширување на употребата на рефлексивно - посвојната замена свои⁷³ на местото од твои, мои се одликуваат текстовите од Охридската школа. Во однос на релативните замени, односно обопштувањето на една неменлива форма, во ракописот се претпочита иже: и знамени иже створимъ, бѣдетъ же вѣѣка доуша иже, и измѣнитъ обичаѹ иже, вѣразы иже створисте, слово иже посла, слово же книжное иже чѣтѣше, исто како и во Охридскиот апостол, но има и примери за употреба на еже како обопштена релативна замена: пришедъ же архирѣи и еже съ нимъ, свѣдѣтелиѹ вѣѣмъ еже створи. Употребата на еден општ релативен сврзник за сметка на другите форми од релативната замена со тенденција да се отклонат од него сите други граматички определби што ќе ги носи како заменски збор е појава обична за балканските јазици (Конески 1981: 125).

Во врска со строежот, расчленувањето на реченицата во Вранешничкиот апостол, според Конески од особено значење е „преосмислувањето на партиципните форми, нивното подведување

⁷² Се бележи и во некои стари глаголски ракописи, на пр. во Зографското евангелие: блѹдѣте са отъ кваса фариѣѣска и отъ кваса иродѹва.

⁷³ Вранешничкиот во споредба со Шишатовачкиот апостол во одделни случаи отстапува од употребата на посвојната замена свои кога со неа се укажува на припадност кон објектот (Конески 1956: 38).

под категоријата на лицето⁷⁴ и во врска со тоа позачестената употреба на сврзникот и, но засилувањето на неговата употреба иде и во резултат на изместувањето на старата партикула -сврзник же, а во ракописот има доследно спроведено подновување во тој поглед“, на пример во споредба со Охридскиот и Слепченскиот апостол. Значи, чувајќи ги во доволна мера архаизмите, ракописот покажува подновена состојба во однос на сврзувањето на речениците и реченичните делови, во која се одразува строежот на реченицата во народниот говор.

Споредбата на најстарите претставници на словенскиот апостол на лексички план ја дооформува претставата за меѓусебниот однос на апостолите од првата редакција (сп. и Макаријоска 2012: 81–103). Охридскиот, Струмичкиот и Вранешничкиот, според Конески (1956: 51), се меѓусебно тесно поврзани според својата лексика. Во однос на лексичките особености на Вранешничкиот апостол тој посочува определени подновувања на пр. дѣлѣ, обовѣи, коумирѣ, трѣба, карактеристични за Преславската школа, но заклучува дека и од лексички аспект ракописот се надоврзува на традицијата, чувајќи траги од стара глаголска предлошка и интересни допирни точки со Охридскиот апостол. Употребата на некои подновени лексеми може да се поврзе со одредена говорна средина, на пр. наспроти изъмъ ножъ во Карпинскиот и претпочитањето на изъмъкъ ножъ во Слепченскиот, во Охридскиот се јавува изъелѣкъкъ ножъ што Конески го поврзува со вообичаената употреба на глаголот *извлече* со ова значење во западномакедонското наречје.

Конески (1975: 12–13) истакнува дека во *Македонскојѡ еванѣлие на ѡѡ Јован* има ограничена замена на з > о: *воњь, золь, тои, родось, возносит сѧ, лежокъ, наѣѧток, а врз основа на редовната замена ь > е: дѣнь, дѣерь, лѣсть, тѣсть, шѣдъ, ѣѣтъѧ, оѣѣць, сѣѣѣць,*

⁷⁴ Првиот активен партицип на претеритот веројатно веќе во XIII век за црковнословенските пишувачи престанал да биде активна категорија. Во прилог на ваквата претпоставка говорат многубројните случаи на механичка замена на партиципот со лична глаголска форма и обратно. На повеќе места пишувачот ги сфаќал формите на партиципот како синонимни со формите на аористот, па оттука произлегува меѓусебната замена на тие форми, што претставува потврда дека овие форми станувале особеност единствено на писмениот јазик (Конески 1956: 41–42). Замената на определената глаголска форма со партицип, пак, претставува одраз на својствениот стремеж за архаизирање на јазикот. Приближувањето на партиципните форми до личните глаголски форми се согледува од примерите каде што тие се одделуваат со сврзникот и од другите форми во реченицата, поставувајќи се во составен однос спрема нив (Конески 1981: 154–155).

конецъ, истинень, подобень, бѣсень, дльжень, невѣрествию, големиот број примери со ъ на местото на є: вашъ (слово/врѣма), възлежашъ, бждеть, зъведешъ, мльчѣшь, пристѣпшь, створшь, пропеншь, ѡ штроуаць, може да се заклучи дека „препишувачот ги асоцирал блиску нацртите ъ и є.“

Но, според Конески, посебно е интересна замената на носовките⁷⁵, односно деназализацијата, особено бројните примери со наизменична замена на ж и а, во именската флексија, во ном.: женѣ, жѣтвѣ, тмѣ, юношѣ, водѣ, мьздѣ вашѣ, храминѣ, мльбѣ, чѣшѣ, годинѣ, розгѣ, варабѣ, трѣбѣ, дѣбѣ, зѣбѣздѣ, во акуз.: твоѣ бесѣда, слава, ложа, слоужба, рѣка, вѣра, вода, жена, зѣбѣзда, во ген.: мжжѣ, прѣвѣнцѣ, во лок.: вѣ рѣкѣхъ, во глаголските наставки и во основата: съврѣша, слышѣшѣ, да принима, не имать, не имѣте, искоушѣшѣе, члѣще, изношѣхѣ, покаят са, оуготовѣ, настѣпѣти, оуготовѣнѣ сѣть, възвраща, порѣгѣт са, оуслышѣ, възывѣахѣ, рѣгѣхѣ са, слыша, плочуваше, не можѣхѣ, исхождѣше, во коренски слогови, префикси и службени зборови: мнѣ, кѣ, нежвидѣахѣ, рѣзлѣчить, нѣзырѣахѣ, нѣчатъ, вѣстѣнѣть, не съблѣжнѣ са, порагѣшѣ са, разгнѣвъ, во предлогот на напишан како нѣ: нѣ рѣкоу, нѣ вѣѣкѣ истинѣ, нѣ главѣ, нѣ побѣдѣ, сврзникот нѣ напишан како на: на не послоушаша, на о власвимини, на послабшааго ма, сврзникот да напишан како дѣ: дѣ събѣдѣт са.

Конески (1975: 14) ги посочува бројните примери со преминаот а > ѣ што доведува до мешање на буквите за двата вокала: варѣ, брама, кѣпали, распра, зѣма, врѣмѣ, сѣмѣ, жрѣбѣ, вѣкоупа, миа, на вса лѣта, сѣдетъ, сѣсти, сѣтворѣ, поставлѣ тѣ, обратѣт са, видѣи, простѣшомоу, женѣи са, носѣще, пасѣще, прозра, оузрашѣ, възравѣ, простра са, молашѣ, молѣхѣ, молаше, възненавидѣашѣ, слабахѣ, бахѣ, а исто така редовно се пишува грѣд- со ретки потврди за град-: градѣ, градѣт. Осврнувајќи се на состојбата во ракописот, тој пишува дека „има ред примери од кои гледаме дека мешањето на носовките значело промена во изговорот, а не обична графичка иновација.

75 За разлика на пр. од Охридскиот апостол и Болоњскиот псалтир не се врши замена на а со ж зад ч: оуѣа, ѣаа, ѣастъ, наѣашъ, туку место ч ж има ч: притѣа, вѣсплаѣат са.

Имено, како резултат на деназализацијата се добиле оние вредности што им одговараат на двете носовки и на новите места“.

За Конески се особено важни фонетските промени во Македонското евангелие на поп Јован, коишто придонесуваат за расветлувањето на историскиот развој на македонскиот јазик, односно на територијалната распространетост на нормите на црковнословенскиот изговор во Македонија во XIII век. Во ракописот се застапени бројни примери што укажуваат на дијалектните слоеви или даваат основа за дијалектната диференцијација, пред сè развојот $\text{ж} > \text{л}$, $\text{л} > \text{ѣ}$ и мешањето на носовките, замената $\text{л} > \text{е}$: жеждѣца , ѡтроѣе , ѡвише са , како и $\text{ж} > \text{оу}$. Посочувајќи ја низата: вѣжѣдѣхъ са , вѣжаждѣхъ са , жеждѣца , Конески заклучува дека се izdelуваат два изговора: 1. со замената носовка, од која по извршената деназализација се добива л и 2. без замена на носовките, со вредност е за носовката од преден ред.

Замените $\text{л} > \text{е}$, $\text{ж} > \text{оу}$ го потврдуваат мислењето на Мошин (1954: 11) за северномакедонското потекло на ракописот, а според Конески „суштествениот заклучок е дека препишувачот го потиснувал својот дијалектен изговор во однос на замената на носовките респектирајќи го изговорот наложен во црковната практика од една друга средина. А тоа значи дека извесни изговорни норми, создавани во охридскиот центар, се прифаќале во XIII век и пошироко, во случајов во северните македонски области, имено како својство на црковниот јазик. Просто речено, препишувачот во својот дијалект изговарал *јавише*, *рука*, а по црковниот узус бил задолжен да чита *јавиша*, *рѣка* или *рака*“.

Исто така во врска со замената $\text{ѣ} > \text{е}$, во ракописот има доста примери од кои се заклучува за тесната асоцијација меѓу буквите ѣ и е кај препишувачот, па може да служи како уште едно указание за неговата поврзаност со северномакедонската дијалектна средина. Но, „ако во некои случаи имаме показ на прифаќањето на нормите на охридскиот центар, во други случаи Македонското евангелие на поп Јован покажува стремеж за отклонување од нормите што ги налагал тој центар, на пр. замената $\text{ѣ} > \text{о}$. Второ значајно отстапување од охридската традиција е што ракописот не го обележува посебно консонантот с , за разлика од Вранешничкиот апостол, што исто така е северномакедонски текст. Ваквите ограничувања, според Конески, можеме да ги објасниме најдобро при претпоставката дека во текот на XIII век на северномакедонскиот терен се чувствувало и српското и бугарското воздејство, а пред тоа, секако на македонскиот терен, па

и пошироко, со поголема сугестивност се налагало тоа што идело од седиштето на Охридската архиепископија. Така, XIII век може да се смета како еден вид пресвртница. Од времето на Климент Охридски, охридската традиција зрчала и пошироко од Македонија, а во XIII век таа отстапувала пред другите центри и нејзиното значење постапно станувало второстепено. Од Вукановото евангелие па до Македонското евангелие на поп Јован, во кое забележуваме отстапување од охридската традиција, додека некои охридски норми уште добро се држат, требало сепак да помине извесно време, па Конески смета дека препишувањето на ракописот треба да се помести кон последните децении на XIII век.

Мошне интересни се и укажувањата на Конески во врска со тоа што на многу места во ракописот и во сите позиции се пишува а место ж. Поставувајќи го прашањето, дали можеме просто да заклучиме дека се работи за одраз на еден дијалект без ѝ во системот, тој смета дека може да се мисли и така, ако се има предвид пошироката западномакедонска област, меѓутоа, истакнува претпоставка дека ако во флексијата има а за ж, во коренските слогови буквата а, можеби го обележувала вокалот ѝ, имајќи предвид дека бројот на примерите со мешање на буквите ж и а во коренските слогови не е голем.

Исто така, препишувачот требало да се зафати со евангелскиот текст како говорител на дијалект во кој веќе не биле дејствени некои граматички категории и парадигми на црковнословенскиот јазик: двоината, супинот, системот на партиципите, системот на поврзувањето на релативните реченици и во кој деклинацијата, независно од различните реликти, се трансформирала околу три опорни точки: номинативот, акузативот и дативот. Пример за јазичното чувство на препишувачот, двоината, не била дејствена граматичка категорија: *тъдга коси ж въ оѹи Мт9,29, в:и: кошньць вкроуць Ј6,13, и се два слѣпца сада при пѣти Мт20,30, ни двою рызы имѣти Ј9,3* и др. Во однос на деклинациските промени има мешање меѓу акузативот и локативот, локативот со предлог о, по е заменет со акузатив, а се среќава и локативна наместо акузативна форма што, според Конески (1975: 22), сведочи секако „за извесно престанување во употребата на формата што се губела.“

Јазичната анализа на Македонското евангелие на поп Јован покажува ред отстапувања и подновувања спрема постарите текстови на сите рамништа, како и често недоволно разбирање на текстот и грешење, врз основа на што Конески истакнува дека, како и при читањето и на други текстови од овој период „препишувачите го познавале добро особено евангелскиот текст, биле сродени со

него, веројатно некои од нив го знаеле скоро напамет. Но, токму таа сроденост можела да биде причина за недоволно следење на буквите, а тоа значи и за ред помали и поголеми отстапувања. Се чини, меѓу овие препишувачи како да имало во извесна мера онаков однос спрема текстот, каков што е познат во традицијата на народното усно творештво. За нив било важно главното, а недоволното разбирање на некои места не ги терало кон замислување и барање на поголема прецизност во изразот... извесни недоволно синтаксички, па и смисловно поврзани места можеле за нив да носат дури и засилување на емоционалното доживување на текстот, една појава што е добро позната и што се изразува во краен степен во функција на недоволно разбирливиот јазик. Се разбира дека повремено, ваквото обраќање со канонските текстови предизвикувало реакција во вишата црковна средина и доведувало до јазични реформи, каква што е онаа на трговскиот патријарх Евтимиј во втората половина на XIV век.“

Во врска со јазичните особености на *Сѣтаниславовиоѣ ѣролоѣ*, Конески izdelува примери во кои доаѓаат до израз состојбите во народниот јазик, на пример формите кои укажуваат на едначењето по звучност на в: фторы, фторын, фторѣмь, фторааго, фтороѣ, наспроти: второѣмь, вторѣмь, поттикнато од ситуацијата во грчкиот јазик во кој е обично само фт-. Интересен е и примерот со најрано потврдениот пример што укажува на замената на почетното ѣр- со цр-: црѣбеноѣ, што не била непозната во средината на која припаѓал Станислав (Конески 1977: 7). Футурските конструкции како: хоѣеть ѣ д(ѣ)вы родити се, понеже хоѣоѣ оѣмрѣти лоѣѣ ми ѣсть ѣко хрѣстиѣнинѣ за х(ри)с(т)а оѣмрѣти, ѣгда же хотѣше родити сѣ быс(ть) велиѣ знаменѣ, покажуваат како се согласувало пренесувањето на некои синтаксички модели од грчкиот текст со развитокот во народниот јазик во балканската јазична средина.

Ракописот е едноероѣ, употребува само ѣ, а за разлика од замената ѣ > ѣ: ѣетеѣ, тестѣ, меѣѣмь, темны, деѣнѣ, слаѣенѣ, красѣнѣ, алѣѣенѣ, свѣѣтелѣ, простѣѣѣ, брадѣѣѣѣ, има случаи кога е задржана еровата буква: лѣѣѣ, шѣѣѣ, тѣѣѣѣ, дѣѣѣѣ, додека потиснувањето на замената з > о: лѣѣѣѣѣ, бѣѣѣѣѣ, бездождѣѣѣ (но: дѣѣѣѣѣ, дѣѣѣѣѣѣѣ, одѣѣѣѣѣѣѣ), какоѣѣѣѣѣ, сосѣѣѣѣѣ, се должи на опаѓањето на значењето на охридскиот центар во XIII век, кој пред тоа успеѣвал да ги наложи особеностите на својата варијанта на црковнословенскиот. Во црковната средина во која се движел Станислав бил обичен широкиот изговор на ѣ, а таквиот изговор се налагал од охридската традиција. Според Конески (1977: 8–9), овој ракопис ни даѣва многу значајна информација за новосоздадената ситуација во јазикот на

словенската писменост и богослужба во Македонија во XIV век – конфронтацијата на македонската јусова варијанта на црковнословенскиот со српската варијанта. Во почетокот на текстот пишуваачот препишувајќи од постар јусов текст (предлошка) се обидува да се сообрази со српската варијанта, односно со правописните навики на нејусовото писмо, но од л. 68 ја напуштил својата првобитна намера и до крајот го применува јусовиот правопис, а причината за тоа треба да се бара во оние тешкотии што се јавувале пред него при пренесувањето на текстот од една на друга варијанта заради замената на носовките од предлошката.

Несомнен е придонесот на Блаже Конески и во проучувањето на лексичките и зборообразувачките особености на црковнословенската писменост. Во врска со лексичките варијанти Конески (1956: 50) укажува дека „голем дел од нив во еден текст не се сведуваат на дијалектни разлики, туку претставуваат лексички подновувања што добиваат карактер на промени од чисто книжевен карактер“. Изборот на лексичките варијанти во различни ракописи со приближно еднаква старост се должи и на предлошката од која е препишан ракописот.

Во врска со зборообразувачките особености според Конески (1981: 211), во јазикот на Климента се форсира наставката -(н)иe за изведување именки што означуваат дејство. За разлика од широката употреба на глаголските именки со суфикс -ниe што ја потврдува тесната поврзаност на ракописите со Климентовото дело, во јазикот на словата на Јоан Егзарх, како најизразит претставник на Преславската школа се карактеристични образувањата од глаголскиот општ дел со наставка -з. Суфиксот -тељ е попродуктивен во македонските црковнословенски ракописи, во однос на канонските ракописи, што според Конески (1965: 180) претставува одраз на климентовската традиција на нашите простори. Тој истакнува дека овој суфикс е попродуктивен во јазикот на Климента, додека во јазикот на Јоан Егзарх се форсира суфиксот -џь. Конески (1981: 216, 212) укажува и на продуктивноста на лат. суфикс *-arius* за изведување именки што значат професија, па и на продуктивноста на образувањата на -ба во историскиот развој од аспект на влијанието на народниот јазик во Дамаскиот од XVI век.

Конески го истакнува *рускојто влијание* врз јужнословенските текстови од XIII и XIV век (сп. и Црвенковска 1999: 107–113), а исто така го проследува и проникнувањето на српската варијанта на црковнословенскиот јазик (по вклучувањето на македонските краишта во српската средновековна држава).

Руското влијание во македонската средновековна писменост има многу стари корени кои се откриваат уште во Охридскиот апостол, а во текстовите (на пример Македонско евангелие на поп Јован, Добрејшово евангелие, Лобковски паримејник и други) од XIII и XIV век станува поинтензивно. Во овој период се работи за одраз на руското влијание во целокупната јужнословенска писменост, на пример, неспорна е врската помеѓу јужнословенските и руските пролози. Станиславовиот пролог го потврдува руското воздејство врз јужнословенската книжнина во XIII и XIV век (Конески 1977: 13) преку руските јазични елементи во лексиката. Во врска со руското јазично влијание одразено во лексиката на Македонското евангелие на поп Јован (на пример преку употребата на *правъ* наспроти *аминъ*, на *капъ* наспроти *ножъница* итн.) и на Станиславовиот пролог (пример *оубасло*, *шесть*, *ошибати са*, *жератокъ*), Конески забележува дека ова влијание не се ограничуvalo само на пренесувањето на одделни елементи, туку можело да подбуди и некои нови појави во писмениот јазик на средината што примала. Значајна епизода во развојот на македонскиот писмен јазик е преминот од јусово во нејусово писмо, што се должи на *српскојто влијание* (прво почнал да се наложува рашкиот правопис, а од XVI век и ресавскиот), но според Конески (1975: 20, 29) и во услови или околности што биле погодни за ширењето на српската варијанта и извесна нејзина преминација сè до XVIII век, сепак во целиот тој период одделни особености на традиционалната македонска писменост се изразени во помала или поголема мера и не може да стане збор за некаква исклучителност во однос на употребата на варијантите на црковнословенскиот. Своевидно сообразување на правописните навици во контакт со српската писменост забележуваме во северномакедонските текстови од крајот на XIII и почетокот на XIV век. Конески дава хронолошки поглед на црковнословенската писмена традиција и нејзините јазични особености до периодот во кој надвладува употребата на народниот јазик, но ги посочува и факторите што ѝ даваат одреден белег на македонската писменост, па се осврнува и на преводот на дамаскините чиј јазик е црковнословенски, но со поизразити народни примеси. Во преводот на дамаскиниот, кој, на своевиден начин, го презентира влијанието на народниот јазик, проникнале многу елементи од говорниот јазик, а одразена е и богатата синонимија од книжевни и народни зборови.

Користена литература:

Видоески Б. 1996: „Блаже Конески (19. 12. 1921–7. 12. 1993)“, *Македонски јазик XLV–XLVII* (1994–1996), Скопје, 425–432.

Конески Б. 1956: *Вранешнички аџосџол*, Стари текстови II, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Б. 1957: „Словата на Иоана Егзарха“, *Македонски јазик VII*, 1, Скопје, 13–25.

Конески Б. 1966: „Охридска книжевна школа“, *Словенска џисменосџ*, 1050-годишнина на Климент Охридски, Народен музеј – Охрид, 57–60.

Конески Б. 1975: „Јазикот на Евангелието на поп Јована“, *Македонски јазик XXVI*, Скопје, 11–32.

Конески Б. 1976а: „Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, 2, Скопје, 13–22.

Конески Б. 1976б: „Белешки за Добромировото евангелие“, *Прилози*, I, 1/2, Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје, 5–9.

Конески Б. 1977: „За Станиславовиот пролог“, *Прилози II*, 1–2, Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје, 5–25.

Конески Б. 1981 (1965): *Исџорија на македонскиот јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.

Конески Б. 1983: „Руското јазично влијание врз македонските текстови од XIII–XIV век“, *Реферати на македонскиџе слависџи на IX Меѓународен слависџички конгрес*, Скопје, 25–28.

Конески Б. 1986: „Охридска книжевна школа“, *Климент Охридски, Сџудии*, Скопје, 9–27.

Макаријоска Ј. 2012: „Лексиката на Вранешничкиот апостол во однос на другите македонски апостоли“, Меѓународен симпозиум *Блаже Конески и македонскиот јазик, лиџература и култура*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 81–103.

Мошин В. 1954: *Македонско еванџелие на џој Јована*, Стари текстови I, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Угринова-Скаловска Р. 1997: „Придонесот на Блаже Конески за дефинирањето на македонската варијанта на црковнословенскиот

јазик“, *Педесет години на македонската наука за јазикот*, МАНУ, Скопје, 37–43.

Црвенковска Е. 1999: „Придонесот на Блаже Конески во осветлувањето на руското влијание во македонските црковнословенски ракописи“, *Придонесот на Блаже Конески за македонската култура*, ред. Алекса Поповски и др., Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 107–113.

Симон Саздов

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – УКИМ, Скопје
s.sazdov@yahoo.com

ГРАМАТИКАТА НА КОНЕСКИ КАКО ВЕЧНА ИНСПИРАЦИЈА ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд покажуваме како можеме да се надоврземе на ставовите на Блаже Конески изнесени во „Грамматика на македонскиот литературен јазик“, како можеме да полемизираме со нив, давајќи свој придонес кон одредени теми или точки од Грамматиката на Конески. Поконкретно, се разгледува прашањето која форма на глаголот треба да се смета за негова форма назив, односно форма што ќе ги претставува сите други негови форми во речник. Исто така, се разгледува третманот на завршокот -ам во формата за прво лице еднина во сегашно време. Во трудот станува збор и за начинот на акцентирање на акцентските целисти составени од глаголски прилог и две енклитики.

Клучни зборови: Грамматика на Блаже Конески, форма назив на глаголот, акцентски целисти со глаголски прилог и две енклитики

Грамматиката на Блаже Конески и по речиси седум децении од нејзиното објавување претставува актуелен и релевантен извор за научни проучувања на грамматиката на македонскиот јазик. Овој реферат има за цел да покаже како можеме да се надоврземе на ставовите на Конески изнесени во Грамматиката, да полемизираме со нив, на тој начин давајќи свој прилог кон одредени теми или точки од Грамматиката на Конески.

Првото нешто што ќе го разгледаме е основната форма на глаголите во македонскиот јазик или подобро кажано, формата на глаголот што ги претставува другите негови форми во речници, грамматики итн. Велиме „подобро кажано“ затоа што сме свесни дека формата што ја предлагаме во ни една смисла на зборот не е базична, односно не се наоѓа во основата на другите глаголски форми. Конески на едно место вели „форма-назив на глаголот“ и тоа е веројатно, најдобриот опис на односната форма.

Во првото издание на вториот дел на „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ од Блаже Конески, во издание на Просветно дело, од 1954 година, на страница 149 главата „Класификација на глаголите“ почнува вака: „Според тоа на кој

вокал завршува третото лице еднина во сегашно време, глаголите ги делиме на три групи: а-група (*вика, беџа*), и-група (*носи, моли*), е-група (*каже, љаѓне*). Формата за трето лице еднина сегашно време, бидејќи нема лична наставка, еднаква е со т.н. сегашна основа.“ Во фуснота на страница 153 Конески пишува: „Во Grammar of Macedonian literary language од Н.Г. Lunt (Скопје, 1952) на страница 68 се зема вокалот на кој завршува 3. л. сегашно време како *џримарен основен вокал*, а неговите замени како *секундарни основни вокали*. Предлогот на Lunt-а за форма-назив на глаголот да се употребува 3. л. сегашно време е примен во оваа книга.“

Кога сме веќе кај Граматиката на Лант, тој за македонскиот глагол на страница 73 пишува: „7.1 The basic, or underlying, form is the third person singular of the present tense. This is the form which furnishes the most information for predicting the other forms. It consists of the *stem + zero suffix*. The last vowel of the stem is itself a suffix, but for convenience it is termed the stem-vowel: гледа 'sees', носи 'carries', падне 'falls'. Other forms can be described and predicted (synchronously) in terms of the addition of endings, often with a change or loss of the stem vowel, or sometimes with a modification of the ending.“

Како што можеме да видиме, Лант, за формата назив на глаголот зборува како за базична форма, форма што лежи во основата или под другите форми на глаголот, кои според таа претстава се нејзина надградба.

Слободно ќе оцениме дека е ова голем чекор напред во однос на она што е кажано во „Македонска граматика“ од Круме Кепески, каде во првото издание од 1946 година, на страница 53 се вели: „Основата за сегашно време ја добиваме кога ќе го отфрлиме од второто лице еднина сегашно време личниот завршок -ш.“

Во второто издание на „Македонска граматика“ од Круме Кепески од 1950 година, на страница 85, откако погоре на истата страница стои претходниот цитат е додадено следново: „Основна форма на глаголот се смета формата за прво лице еднина од сегашно време. Тоа е негово име. Со таа форма го означуваме глаголот во речникот или општо, глаголот е претставен на секаде со таа форма.“ Инаку, ова што Кепески овде го кажува лесно може да се забележи насекаде низ страниците на неговата Граматика и во двете изданија, затоа што тој ги именува глаголите со формата за прво лице еднина во сегашно време. Можеме да забележиме дека кај Кепески формата назив на глаголот (1 лице еднина сегашно време) и формата според којашто се определува глаголската група (2 лице еднина) не се совпаѓаат.

Цитатите од Граматиката на Кепески имаат за цел да се прикаже контекстот на времето во кое е пишувана Граматиката на Конески. Она што Конески го направил, следејќи го примерот од Граматиката на Лант, несомнено претставува квалитативен скок напред во однос на претставувањето на македонскиот глагол.

Како да се надоврземе на Конески и како да бидеме вдановени од него во поглед на формата назив на глаголот? На тој начин што за таква форма ќе ја предложиме формата за трето лице еднина на идното време (односно футурот)! Зошто да постапиме така? Од неколку причини. Имено, и покрај тоа што би требало да е доволно јасно она што, на пример, го кажува Конески на страница 155: „Што се однесува до сегашното време од свршените глаголи, тие ги образуваат неговите форми, но означувајќи дејство свршено по себе, тие со самото тоа не можат да значат одвивање на дејството во сегашноста. Не само тоа, туку тие во нашиот јазик не се среќаваат во самостојна употреба (во главна реченица), ниту во другите неправи значења на сегашно време и влегуваат или во состав со *ќе* (идно време: *ќе дојде*) или пак со сврзниците *да*, *ако*: *Кажу му да дојде. – Ако дојде, добро ќе биде*“. Се покажува дека денес е многу нејасно тоа дека глаголите од свршен вид имаат форми за сегашно време и покрај тоа што самостојно не се употребуваат во сегашно време. Доволно е само да ги соочите студентите на Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје со фактот дека формите *дојде*, *и́рочи́џа*, *се наја́де*, *и́ре́ле́да* и многу други се форми за сегашно време (иако се хомонимни со оние за аорист), за тие, во најмала рака, да изгубат секаква доверба во она што им го кажувате. Формата за идно време како форма назив на глаголот ќе ги надмине тие проблеми: *ќе дојде*, *ќе и́рочи́џа*, *ќе се наја́де*, *ќе и́ре́ле́да* и други. Значи, фактот што таа форма би била дел од граматичко време во кое подеднакво се застапени и глаголите од несвршен и глаголите од свршен вид, ќе ги надмине проблемите со кои се судираат сите што не можат најдобро да разберат во која смисла на зборот и глаголите од свршен вид разликуваат форми за сегашно време. За да покажеме со пример како најчесто студентите ја манифестираат својата збунетост, ќе се послужиме со следнава задача: Определете ја глаголската група на следниве глаголи: *скокна*, *оси́аветѝе*, *умреа*. Глаголите се, секако, намерно претставени во форма различна од основната, односно од формата назив. Какви се одговорите на студентите? Во најголем број случаи (околу 90 проценти) ќе ги добиеме следниве одговори: *и́џој скока* – а-група, *и́џој оси́ава* – а-група, *и́џој умира* – а-група. Не е тешко да се претпостави што е причината за ваквиот одговор – фактот дека никој во секојдневното изразување не вели: *и́џој скокне*, *и́џој оси́ави*,

ишој умре. Во последниве два случаја, се разбира, нивната граматичка правилност во аорист не е земена предвид. Значи, ако единствениот начин да се покаже како се доаѓа до глаголската група кај глаголите од свршен вид е тие да се употребат во идно време: *ишој ќе скокне*, *ишој ќе остiава*, *ишој ќе умре*, навистина се чини дека е најкорисно таа форма (3 лице еднина идно време) да се прогласи за форма на глаголот во македонскиот јазик што ги претставува другите негови форми. При тоа, треба да нагласиме дека со тоа што предлагаме форма за различно време кај формата назив на глаголот, ние не го менуваме описот на македонскиот јазик или глагол. Нивниот опис останува ист затоа што тој зависи од фактичката состојба на граматиката на македонскиот јазик. Ние предлагаме другата форма да биде називна, за што сметаме дека изнесовме доволно аргументи. Исто така, овој предлог нема само одредени педагошки придобивки, туку придобивките од него се сеопфатни. За дел од нив зборуваме во следните пасуси.

Една голема придобивка што би произлегла од востановувањето на формата за трето лице еднина идно време, како форма назив на глаголот во македонскиот јазик е отстранувањето на збунетоста од среќавање форми кои самостојно функционираат само во аорист, а се наведуваат како форми за презент. Имено, кога како форми за сегашно време ќе се појават формите од типот на *чиѝа* и *ѝрочиѝа*, многумина помислуваат дека станува збор за некаква грешка кога формата *ѝрочиѝа* некој ја прогласува за форма за сегашно време. Никому не би му било ништо нејасно, ако како форми за идно време му ги предочите формите *ќе чиѝа* и *ќе ѝрочиѝа*.

Уште една придобивка од ваквата форма назив на глаголот е тоа што таа многу би придонела за надминување на заблудата, иако сама по себе не би ја решила, дека глаголите од несвршен вид претставуваат дејство што почнало и сè уште трае, а глаголите од свршен вид претставуваат дејство што почнало и завршило. Не треба да нè чуди широка распространетост на оваа заблуда кога како форми што го илустрираат несвршениот вид редовно се јавуваат глаголските форми: *чиѝа*, *ѝе*, *носи*, а за свршениот вид се јавуваат формите *ѝрочиѝа*, *исѝе*, *износи*. Формата назив на глаголот во идно време најмалку што ќе успее да направи ќе биде да нè ослободи од наивното сфаќање дека видот е време. Некому ова можеби му се чини претерано, но не е така. Лант, на пример, во својата Граматика не го ни смета идното време за глаголско време. Имено, тој го третира како граматички начин наречен проективен, чиешто општо значење е дејство кое се смета за вистинско или мошне веројатно, но сè уште не присутно. Кога честичката *ќе* се

комбинира со форми од глаголот за сегашно време, добива конкретно значење на сигурно очекувано идно или повторливо дејство (specific meaning of a confidently expected future or an habitual action, Lunt: 1952, 101).

Без да навлегуваме во дискусијата дали и колку е футурот глаголско време, ќе констатираме дека при претставување на глаголот во форма за идно време, никој нема да помисли дека *ќе* *йрочийѝа*, *ке* *исѝее*, *ке* *износи* означуваат дејства што почнале и што завршиле. Не можеме да смислиме подобар начин за да се ослободиме од неточната претстава дека видот е време. Ако дејството не е ни почнато, нема смисла да се зборува за дејство што уште трае наспроти дејство што почнало и завршило. Тогаш веројатно полесно ќе се разбере граматичката категорија што прави разлика меѓу претставување на едно дејство во неговото траење, наспроти претставување во неговата заокруженост.

Зошто тогаш ниту Конески ниту Лант не ја предложиле формата за идно време како форма назив на глаголот? Иако ова што следува не може да е ништо повеќе од претпоставка, ќе го изнесеме своето мислење дека нашиот предлог не е предлог што се наметнува логично, без некоја посебна потреба, а за да се согледа потребата, веројатно, било потребно подолго време. Имено, Конески на страница 153 во споменатото издание од 1954 година вели: „...чисто морфолошкиот строеж на глаголот во нашиот јазик се огледува во простите глаголски форми.“ Во таа смисла, простите глаголски форми се првични, примарни, а сложените се вторични, секундарни. Сложените се во основа составени од една проста глаголска форма и помошен елемент, глагол или честичка. Во таа смисла, морфолошкото кај сложената форма е веќе содржано во простата што влегува во состав на сложената форма. Затоа не се наметнува ни логично ни лесно една сложена форма како основна, во која и да е смисла на зборот.

Што се однесува до Лант, веќе видовме од предочениот цитат дека тој ја бара основната, базичната форма на глаголот во македонскиот јазик, форма којашто обезбедува најмногу информации за предвидување на другите форми. Ако додадеме дека, како што видовме, македонското идно време Лант воопшто не го ни третира за граматичко време, туку за граматички начин, би требало да биде јасно зошто во периодот релативно скоро по кодификацијата на македонскиот јазик не можело да се очекува формата за трето лице еднина во идно време да биде предложена за речничка форма на македонскиот глагол.

Кога веќе ја спомнуваме речничката форма на глаголот, нема сомнение дека присуството на честичката *ќе* ја прави формата за

идно време помалку елегантна од формата за сегашно време. Факт е дека ќе треба да се прибегне кон постапката присутна кај повратните глаголи при нивното претставување во речникот, односно честичката ќе да дојде по формата за сегашно време, според која оди уазбучувањето. Сите тие, меѓутоа, условно наречени отстапки, ќе имаат смисла ако се имаат во предвид придобивките од промовирањето на формата за 3 лице еднина идно време како форма назив на глаголот во македонскиот јазик.

Може да се постави прашањето зошто наместо форма за идно време (ќе чита, ќе прочита) не се предложи да-конструкцијата (да чита, да прочита), која и онака се смета за македонски соодветник на инфинитивната форма од јазиците што ја содржат. Одговорот е: од повеќе причини. Прво, ние не гледаме на македонскиот јазик низ призма на други јазици, макар бил тоа и најупотребуваниот јазик на денешнината. Второ, да-конструкцијата во македонскиот јазик е повеќезначава. Можеби, надвор од реченица таа најмногу потсеќа на т.н. индиректна заповед, којашто сама по себе е термилошки и поимски проблематична. Имено, вистински заповедни форми се само оние за второ лице, а сè друго не може да претставува заповед во вистинската смисла на зборот, евентуално пренесување порака којашто претставува заповед. Трето, за многумина да-конструкцијата е една многу апстрактна граматичка форма. За форма назив на глаголот потребна е форма којашто секому му е позната и јасна. Во таа смисла, прилично сме убедени дека да-конструкцијата не би придонела кон посоодветно претставување на македонскиот глагол.

Сосема на крајот во врска со прворазгледуваното прашање, би сакал да забележам дека како студент ни случајно не би помислил дека формата за 3 лице еднина во идно време е посоодветна форма за претставување на македонскиот глагол од онаа за сегашно време. Тоа сознание ми се наметна по над дваесет и петгодишна наставна практика, при што, можеби, посебно показателно е тоа дека во последниве години формата за идно време беше единствениот успешен начин за објаснување на местото на глаголите од свршен вид во глаголските групи, како и на објаснување или барем приближување на поимот глаголски вид.

На одредени места во Граматиката на Конески, се чини, дека може просто да се укаже на двојното толкување на некои работи. Така на пример, Конески, не се изјаснува за тоа која е наставката за прво лице еднина во сегашно време, иако, се чини, дека за наставка ја смета **-ам**, а не **-м** според следново: „Како што се гледа одовде, во сите три групи 1 л. еднина завршува на **-ам**, а 3 л. множина на **-**

ат“ (Конески, 1954: 154). Имено, ако **-ам** го претставува идентично со **-ат**, може да се заклучи дека и двете ги смета за наставки.

Лант, од друга страна е многу конкретен: „8.0 Present tense. 8.01 Suffixes: -ам, -ш, -ø; -ме, -те, -ат. 8.02 The stem-vowel is always dropped before the 1st person singular ending“ (Лант, 1952: 73). Значи, Лант експлицитно го третира **-ам** како наставка, односно, како што вели тој, суфикс, а тоа го потврдува и со тоа што констатира дека основниот вокал секогаш се испушта пред завршокот за 1. лице еднина.

Кепески, пак, како наставка го третира **-м**. Тој, исто така, за 3. л. множина вели дека наставката е **-т**, а не **-ат** (Кепески, 1946: 53). Од друга страна, во изданието од 1950 година, кај трето лице множина во заграда дополнува: или **-ат** (Кепески, 1950: 83).

Во „Македонски јазик за средното образование“ авторот на делот „Морфологија и морфосинтакса“, Живко Цветковски, како наставка за прво лице еднина ја наведува **-м**, со забелешка: „Бидејќи во првото лице еднина основниот вокал и личната наставка се еднакви за сите глаголски групи, во граматиките на македонскиот јазик често се наведува **-ам** како наставка за ова лице, додадена, се разбира, на општиот дел на глаголот“ (Бојковска и други, 1997, стр. 117–118).

Овде би додале дека ако како критериум за наставка се смета оној дел од глаголската форма којшто им е својствен на сите глаголи во иста позиција (во конкретниов случај: 1. л. еднина во сегашно време), за наставка може да се прогласи **-ам**. Барем од синхрониска гледна точка таквиот третман ја има предноста од пократко и појасно претставување: наставката **-ам** се додава на општиот дел на глаголот, наспроти наставката **-м** која се додава на основниот вокал, при што има промена на основниот вокал во прво лице еднина кај глаголите од **е** и **и**-група (**а** наместо **и/е**).

Во продолжение ќе се осврнеме на акцентските целисти со глаголски прилог, за да покажеме дека има точки во Граматиката на Конески со кои не се согласуваме.

Глаголскиот прилог во македонскиот стандарден јазик, како што е познато, се акцентира на вториот слог од крајот на зборот (од'ејќи, пе'ејќи, чит'ајќи итн.). Причината за ваквото акцентирање, како што знаеме е историска. Имено, порано суфиксот за образување глаголски прилог гласел **-ешти**, согласната група **шт** преминала во **ќ**, а самогласката **е** во **и**, по што самогласката **и** ја изгубила својата слоготворност, преминала во сонантот **ј**, односно се формирал дифтонг. На тој начин бројот на слоговите во рамките на глаголскиот прилог се намалил за еден, но и покрај тоа акцентот не се поместил за да падне на третиот слог од крајот на зборот, туку

останал на претпоследниот слог. Треба да се истакне дека ова е објаснување, но не и оправдување зошто глаголскиот прилог отстапува од третосложното акцентирање. Јазичниот систем постојано настојува да ги подведе исклучоците под правилото, па се поставува прашањето дали треба да му застануваме на пат или не.

Во далечната 1952 година, во врска со акцентирањето на глаголскиот прилог, Блаже Конески забележува: „Денес се изразува до извесен степен стремежот, на прво место во поезијата, а и во изговорот на одделни интелектуалци, да се установи пак во глаголскиот прилог акцентот на третиот слог од крајот.“ Понатаму тој продолжува: „Но ако во поезијата може понекогаш и да се прими ваквиот изговор, тој денеска (1952 година заб. моја) сè уште се чувствува исфорсиран. Затоа и треба да го задржуваме обичниот изговор со акцент на вториот слог од крајот.“ (1981: 142).

Овде би се задржале на два момента. Блаже Конески во 1952 година, забележува дека постои стремеж за подведување на акцентот на глаголскиот прилог под третосложното акцентирање. Второ, заклучува дека сè уште обичниот изговор е оној со акцент на вториот слог од крајот. Интересна ни се чини употребата на „сè уште“. Зошто би рекол Конески „сè уште“, ако не бил свесен дека треба да се очекува, порано или подоцна да се наметне третосложното акцентирање на глаголскиот прилог? Затоа што системот го налага тоа. Можеби е дојдено време да се испита дали во практика луѓето почесто акцентираат третосложно или на вториот слог од крајот. Ако се утврди дека системот надвлдаеал, нема причина правописот да не прифати нова состојба. Таа евентуална промена не само што не е во спротивност со правилата за акцентирање во македонскиот јазик туку, напротив и ја покажува сета сила на тој акцентен систем.

Да преминеме сега на енклитичките акцентски целисти со глаголски прилог. Конески за овие целисти зборува во точка 96 во рамките на главата „Целости со енклитички заменски форми“. Тој вели: „Во литературниот јазик можат да се сретнат и такви состави кога зад прилогот идат две заменски форми – на пример: *Носејќи му ја книгата, тој ја загубил*. Но не ќе биде обично во ваквите случаи да се преместува акцентот, зашто ваквите состави не му се обични на народниот јазик, па затоа е подобро да се акцентира онака како што е назначено во приведената реченица“ (Конески, 1981: 165). А како е назначено во приведената реченица? Во неа акцентот на целоста паѓа на четвртиот слог од крајот на целоста, што ги прави ваквите примери единствен случај, кога во македонскиот јазик Конески го прифаќа тоа. Со сета почит кон личноста и делото на

Блаже Конески, може да се забележи дека од фактот што за народниот јазик составите од глаголски прилог и две еклитики не се обични, нужно или логички не следува дека при нивната појава во литературниот јазик акцентот треба да се најде на четвртиот слог од крајот на целостта. Конески, за жал, не објаснува каде е пречката за едно очекувано третосложно акцентирање на овие целисти (на пример *носејк'и_му_ја*). Поддршка, инаку, на третосложното акцентирање на овие целисти му даваат и другите енклитички акцентски целисти со глаголски елементи – оние со заповедна форма: *донес'и_ми_ја*.

Има уште една, би рекле не помалку важна причина зошто зачудува четвртосложното акцентирање на акцентската целост составена од глаголски прилог и две еклитики, а таа се согледува ако се има во предвид целата слика за акцентирањето на глаголскиот прилог. Имено, се забележува дека кај глаголскиот прилог во ниту еден случај не е дозволено поместување на акцентот, за кое знаеме дека е суштинска карактеристика на акцентирањето во македонскиот јазик. Така, без разлика дали станува збор за акцентирање на глаголски прилог употребен без енклитика, за глаголски прилог употребен со една енклитика или за глаголски прилог употребен со две еклитики, акцентот секогаш паѓа на истиот слог од глаголскиот прилог, односно не се поместува во ниту еден случај.

Инаку, по друг повод, тој во главата под наслов „Грешење во акцентот“ како многу штетно го оценува четвртосложното акцентирање, кое, како што наведува, се забележува во акцентирањето на наши интелектуалци кои акцентираат четвртосложно не поместувајќи го акцентот кога зборот се зголемува за еден слог поради членување, образување множина и слично. Дел од примерите што ги наведува Конески се: *ѝарѝиѝја – ѝарѝиѝјаѝа, оруѝари – оруѝариѝе, наука – наукаѝа, ѝричина – ѝричинаѝа* итн. За оваа појава Конески вели: „Се разбира дека тоа нешто не може да остане, ами треба да се поправи. Нашиот акцентен систем е како што истакнавме во почетокот, една од најбитните карактеристики на македонскиот литературен јазик; ние не можеме да бидеме рамнодушни кога се расипува тоа што е во него од суштествена важност“ (Конески, 1981: 154–155). Конески, на крајот, ја завршува оваа глава со реченицата: „Правилно да го усвоиме акцентот на нашиот литературен јазик, значи да се ослободиме од еден вид самоунижување“ (1981: 155).

Да фрлиме поглед и на она што се кажува во македонскиот Правопис на оваа тема. Со оглед на тоа што во најновото издание на Правописот на македонскиот јазик од 2015 година, односно 2017

година, за енклитичките акцентски целисти со глаголски прилог воопшто не станува збор, ќе мора да се навратиме на она што во врска со нив стои во претпоследното издание на Правописот, оној од 1998 година. Таму, на стр. 35, во рамките на делот со наслов „Акцентски целисти со енклитика“ под в) се наведуваат целисти со глаголски прилог, а како примери се застапени следниве: *дав'ајќи то, покажув'ајќи му то, нос'ејќи му*. Во продолжение се вели: „Ако по глаголскиот прилог следуваат две енклитики, акцентот пак останува на него (*нос'ејќи му ја, след'ајќи и ја*)“ (1998: 35). Тоа дека во овие примери акцентот останува на глаголскиот прилог не е спорно, но спорно е, се чини, тоа за кој слог од прилогот се работи. Имено, според Правописот и според Конески, акцентот и понатаму останува на истиот слог и покрај тоа што акцентската целост се проширила со уште еден слог. Резултатот на вака поставеното правило е следниот: единствен случај во македонскиот стандарден јазик каде акцентот паѓа на четвртиот слог од крајот (во случајов на акцентската целост)!

Во врска со Конески, можеме да констатираме дека со допуштањето на четвртосложното акцентирање тој си противречи самиот себеси. Имено, тој малку понапред во Граматиката вели: „Треба, значи, да се има секогаш предвид дека, со одземка на некои туѓи зборови, не е можно во литературниот изговор акцентот да го премине третиот слог од крајот“ (Конески, 1981: 141). За жал и покрај овој јасно формулиран став, Конески ги допушта акцентските целисти со глаголски прилог и две енклитики, со акцент на четвртиот слог од крајот на целостта.

За да нема недоразбирање, би подвлекле дека не сметаме оти ставот на Конески којшто го разгледуваме овде е виновникот за грешењето при четвртосложното акцентирање во македонскиот јазик. Сметаме, меѓутоа, дека секој оној што се занимава со степенот на кохерентноста и конзистентноста на македонскиот правопис не може да не забележи дека се работи за правило што не се вклопува во сликата. Секој пак, што би се обидел да го објасни ваквото акцентирање, би бил исправен пред сериозен проблем, бидејќи ваквото акцентирање не се вклопува во акцентниот систем на македонскиот јазик. Сметаме, исто така, дека на непочитувачите на правилата за акцентирање во македонскиот јазик им е дадено оправдување да грешат, бидејќи ова правило покажува дека четвртосложното акцентирање во македонскиот стандарден јазик е дозволено.

На самиот крај, би сакале да истакнеме дека дури и кога не се согласуваме со одредени ставови на Конески, ние тоа го правиме инспирирани од него. Небаре на поинаквото мислење нè навел

самиот Конески, со сето она на што нè научил преку своите дела. Иако многумина од нас го немале задоволството лично да го познаваат Блаже Конески, неговата личност многу јасно се чувствува на сите страници што тој ги напишал. Конески не остава впечаток на суетна личност, некој којшто би се навредил ако чуе дека некој има поинакво мислење. Напротив, прилично сме сигурни дека со задоволство би го ислушал и би го изнел својот коментар. Несомнено вистинска штета е што не сме во можност да чуеме што би кажал Конески за нашиве предлози.

Користена литература:

Бојковска, Стојка и други. 1997: Македонски јазик за средното образование, Просветно дело, Скопје.

Видоески, Божидар и други. 1998: Правопис на македонскиот литературен јазик, Просветно дело, Скопје.

Кепески, Круме 1946: Македонска граматика, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје.

Кепески, Круме 1950: Македонска граматика, Државно книгоиздателство на НР Македонија, Скопје.

Конески, Блаже 1954: Граматика на македонскиот литературен јазик, дел II, Просветно дело, Скопје.

Конески, Блаже 1981: Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Култура и други, Скопје.

Lunt, Horace G 1952: A Grammar of the Macedonian Literary Language. Државно книгоиздателство на НР Македонија, Скопје.

Гордана Алексова

Филолошки факултет „Блаже Конески“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
 galeks63@hotmail.com

**КОНЦЕПТОТ НА КОНЕСКИ ЗА „ПОВРЗУВАЊЕ НА
 ПЛАНОВИТЕ“
 И НЕГОВИОТ ОДРАЗ ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ
 ЈАЗИК**

Апстракт: *Грамајшиката на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески, трајно обележува еден период од развојот на македонската наука за јазикот и на наставната практика по предметот Македонски јазик на сите степени на образованието. Појавувајќи се и заживувајќи во исто време кога заживуваа современата настава по македонски јазик и методиката на наставата по македонски јазик, *Грамајшиката на македонскиот литературен јазик* на Конески воспоставува нераскинлива врска и со теоријата и со практиката на овој наставен предмет. Во статијата е претставен дел од содржините на *Грамајшиката на македонскиот литературен јазик*, во кој Конески ја бележи и ја објаснува способноста на јазичните единици и јазичните форми за стилско обликување на исказот. Истовремено, во духот на неговата идеја за „поврзување на плановите“, претставена е идеја за синтетизирање на опсервирањето, за поврзување на содржините од разни тематски подрачја на наставните програми и за излегување од класичните класификациски шеми во наставната практика. Се илустрираат начини преку кои експресивните можности на јазикот се преточуваат во наставни содржини на часовите по македонски јазик во основното и во средното образование и на тој начин квалитативно го збогатуваат наставниот процес.

Клучни зборови и изрази: Блаже Конески, Граматика, стилистика, настава по македонски јазик, поврзување на плановите

Творечката дејност на Блаже Конески на полето на македонистиката ја означиле втората половина на XX век, а нејзините резултати остануваат подеднакво значајни како за почетниот период од развојот на македонскиот јазичен стандард и македонската лингвистика, така и за нивните актуелни состојби. Во статијата е претставен дел од содржините на *Грамајшиката на македонскиот литературен јазик*, во кој Конески ја бележи и ја објаснува способноста на јазичните единици и јазичните форми за

стилско обликување на исказот. Истовремено, се илустрираат начини преку кои експресивните можности на јазикот се преточуваат во наставни содржини на часовите по македонски јазик во основното и во средното образование и на тој начин му додаваат на квалитетот на наставниот процес.

Содржините што претставуваат предмет на разгледување, се вградени во описот на граматичките особености на македонскиот јазик. Тоа е всушност, концептот што ја прави оригинална *Грамаџикаџа* на Конески, во смисла на тоа да не делува остро, непопустливо, нефлексибилно, со еден збор, ригидно во описот и пописот на јазичната граѓа. Од друга страна, секој збор во овие описи е научно и стручно одмерен, прецизен и строго и точно распореден од лингвистичка и стилистичка гледна точка. Метафорично, *Грамаџикаџа на македонскиот лиџераџурен јазик* е една голема проста и строга македонска песна, низ која зборуваат луцидноста – јасната, светла, бистра и прониклива реч, како и душевноста на Блаже Конески – врвниот лингвист и педагог. Примерите што се претставени, во најголем дел се подвлечени и објаснети од авторот како експресивни, понагласени од неутралните јазични форми, а еден дел од нив се однесува на јазични ситуации што не се експлицитно обележани како стилска особеност, но нивната експресивност е повеќе од евидентна. Во врска со илустративниот материјал кон коментарите на авторот за односните јазични особености како стилски обележувачи на исказот, треба да се каже дека тие се дел од еден современ литературен корпус што е на почетокот од својот развој, што е разбирливо со оглед на годините кога се јавуваат Првиот и Вториот дел од Грамаџиката, во 1952 година и во 1954 година. Па така, до тие примери се повторуваат имињата на неколку автори – главно на Кочо Рацин, Владо Малески, Стале Попов, Коле Чашуле, а бројни се и примерите од народната поезија и од приказните на Марко Цепенков.

Грамаџикаџа на македонскиот лиџераџурен јазик од Блаже Конески трајно обележува еден период од развојот на македонската наука за јазикот и на наставната практика по предметот Македонски јазик на сите степени на образованието. Во периодот на нејзиното појавување на македонската лингвистичка сцена во 50-тите години на минатиот век, таа е капитално дело и како таква е пречекана и рецензирана од врвни странски лингвисти. Уште повеќе, зашто се јавува во период на сè уште кревок македонски стандарден јазик, што нема ни полни десет години и чијшто развој и карактеристики треба допрва да се објаснуваат. И покрај тоа што во овие години излегуваат од печат две значајни и извонредно корисни книги за

славистиката и за македонистиката – книгата *Водичој во основното познавање на словенските јазици* од Рециналд Џорџ Артур де Бреј (Лондон, 1951) и *Граматицата на македонскиот литературен јазик* од Хораст Лант на англиски јазик (Скопје, 1952), тие даваат само општ преглед на структурата на македонскиот јазик.

Трајко Стаматоски во статијата од 2006 година *Лингвистичкото дело на Блаже Конески* ќе каже: „Допрва *Граматицата* на Конески требаше да даде мериторен одговор на многу актуелни прашања што ги поставува науката и практиката, да даде – како што ќе изјави самиот во предговорот кон првиот дел – „опис на јазичните факти“, но и да заземе „активно становиште по одредени прашања, со цел да се постигне изедначеност, да се придонесе за унификацијата на литературниот јазик“. (Стаматоски 2006: 24)

Зузана Тополињска во својата статија од 2012 година, *Блаже Конески и проблемите на јазичната норма*, ја опишува улогата на *Граматицата* на Конески во одделни релевантни етапи по процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик и заклучува: „Процесот на стандардизацијата на еден јазик никогаш не завршува – секогаш е потребна култивација, верификација, реконструкција на нормата. Тоа е посебно актуелно во случај на еден релативно млад стандард и на тоа треба да работиме. ... *Граматицата* на Блаже Конески е де факто, негова лична, осмислена и на дело спроведена инструкција за стандардизација на македонскиот јазик. Таа не е граматика за работа во предавална или во училица, таа е генијална инструкција што и како треба да се работи за да заживее еден млад стандард, инструкција адресирана до наставниците од сите нивоа и до лекторите. Секој пасус содржи опис и анализа на постојната ситуација и образложена сугестија, каков избор треба да се направи, како да се прати природната динамика на јазикот, каде и како евентуално, по потреба, треба да се интервенира. Многу нешта во структурата на македонскиот јазик за последните 60 години се поместени, ама моделот на постапката во култивацијата на тој јазик е жив и не обврзува.“ (Тополињска 2012: 47)

На фонот на овие кажувања, ќе ја додадеме и тезата на Нуло Миниси – италијански лингвист, поет и книжевен критичар, близок пријател на Конески, дека поетската интуиција на Конески има клучно значење во конципирањето на *Граматицата на македонскиот литературен јазик*. Во својата книга од 2007 година во издание на МАНУ, *Блаже Конески: поет и трагичар* тој ќе каже: „Она што го движи е жарта и цврстата убеденост. Тој не се врти назад. Сегашноста за него не е статичност која треба да се

организира. Неговата визија е отворена кон иднината – минатото и сегашноста не се пречка, туку му служат како материјал за обликување. Воведен во науката Конески го користи своето стекнато образование, но не бара решенија во лингвистиката. Учен, Конески ја користи доктрината како инструмент, а не како упатство, додека својата идеја за јазикот ја обликува без теориски предрасуди и без однапред дефинирани апстракции. Конески, човек од науката, ја отфрла затворената концепција на лингвистите и се зафаќа со разгледување на проблемите на јазикот во сите негови правописни и граматички особености со жар и со интуиција на писател.“ (Миниси 2007: 14, 15)

Грамајшиќајќа на македонскиот литературен јазик останува капитално дело и низ седумте децении на своето постоење, за што сведочи и целиот временски континуум на нејзиното пројавување во тринаесет издања низ годините од 1952 до 2004 година. Во моментот сме во исчекување на четринаесеттото издание, како резултат на активностите на актуелниот проект во Македонската академија на науките и уметностите *Целокуќините дела на Блаже Конески – кријичко издание*.

Главниот лингвистички труд на Конески за македонскиот современ јазик, *Грамајшиќајќа*, беше и останува појдовна и корисна литература за бројни изучувачи и проучувачи на македонскиот јазик во Македонија, во лекторатите по македонски јазик во странство, како и на бројни странски универзитети каде што се изучува и се проучува македонскиот јазик. Оттука, *Грамајшиќајќа на македонскиот литературен јазик* претставува:

1. Централен учебник во изучувањето на фонетиката и морфологијата, како и на делови од историјата на македонскиот јазик за десетици генерации студенти на додипломските студии на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, за студенти на филолошките факултети на други универзитети во Македонија, за наставниците по македонски јазик во основното и во средното образование, за наставниците по странски јазици во основното и во средното образование и за студенти по македонски јазик во странство и

2. Прирачник кој постапно и системски отвора патишта за дополнителни читања и прави пристап за посложени научни проучувања во областа на македонистиката за десетици генерации студенти на постдипломските студии на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, за голем број странски специјализанти и докторанди на македонистички теми во Македонија и за бројни проучувачи на македонскиот јазик во странство.

Појавувајќи се и заживувајќи, речиси, во исто време кога заживуваа современата настава по македонски јазик во основното и во средното образование во Македонија и методичката научна мисла од оваа област, *Грамајќикајќа на македонскиот литературен јазик* на Конески воспоставува нераскинлива врска и со теоријата и практиката на овој наставен предмет. Во работата на курсот по Методика на наставата по македонски јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, *Грамајќикајќа* останува една од основните библио-графски единици, како и незаменлива прирачна литература во подготовката на идните наставници за активно вклучување во воспитно-образовниот процес. Научната поставеност на содржините и на лингвистичката терминологија во *Грамајќикајќа*, терминологија што, во најголема мера, останува непроменета и до денес, придонесува тие да бидат пример за или да бидат дел од педагошките граматика и од наставните програми по македонски јазик за основното и за средното образование, како и од учебниците по македонски јазик за странци. Во нив доследно се следи, формално и значајно, линијата на претставувањето на содржините во *Грамајќикајќа*, се разбира, во согласност со потребите и можностите на образовните степени, на наставните етапи (одделенијата) и на нивото на курсот. Иако, најголемиот дел од училишните граматика, особено оние за основното образование, никогаш не го доловија мајсторското поврзување на плановите на Конески и не успеаја сувопарната јазична граѓа да ја испреплетат и да ја збогатат со нејзините експресивни вредности или некои правописни правила да ги вклопат и да ги толкуваат со односните фонетски или граматички ситуации. Да беше така, учениците полесно ќе учеа за јазикот, а нивната функционална писменост ќе беше на повисоко ниво.

Грамајќикајќа на македонскиот литературен јазик ја сочинуваат два дела: Дел I – Увод. За гласовите. За акцентот и Дел II – За формите и нивната употреба.⁷⁶

Во Дел I, на почетокот од Уводот, веднаш под насловот *Јазикот на словенската писменост во Македонија* и под поднасловот *Развитокот на современиот македонски литературен јазик*, Конески пишува: „Ќе дадеме на почетокот една, макар колку и сумарна слика на развитокот на јазикот на словенската писменост кај нас до најново време. Од овој преглед ќе се види дека корените на нашиот денешен литературен јазик се впиваат во

⁷⁶ Изборот на илустративниот материјал за оваа статија е правен од изданието: 1982: *Грамајќика на македонскиот литературен јазик: I и II*. Скопје: Култура, стр. 551.

наследството на една писменост што од векови наваму носи во Македонија извесно самобитно јазично обележје.“ (Конески 1982: 11) Понатаму се развива таа сумарна слика за историскиот развој на македонскиот јазик од затврдувањето на словенската писменост од крајот на IX и почетокот на X век, па преку македонското јазично прашање во XIX век и погледите на Мисирков, сè до кодификацијата. Тука има дел за народната основа на македонскиот литературен јазик и за речникот на македонскиот литературен јазик. Од стр. 85 започнува делот за гласовите, т.е. за гласовниот систем и за фонетските промени во македонскиот јазик, а од стр. 139 започнува делот за акцентот и за акцентските целисти, т.е. за правилата и за отстапувањата при акцентирањето.

Во оваа пригода нам ни е особено важно поглавјето со наслов *Неколку забелешки во врска со акцентниот во нашата поезија*. На овие страници следиме едно исклучително важно четиво за способноста на акцентот да застранува од правилното место во зборот и во акцентските целисти во функција на ритамот, но и за двојната палка на Конески да ја диригира уметничката и експресивната вредност на јазикот од една страна, а од друга страна, да ја нагласува на висок тон тенденцијата за зачувување на нормата. Тоа е тенденција што е многу значајна да се истакне во годините блиски до нормирањето на македонскиот јазик, но, што останува значајна засекогаш – тенденција што, можеби, треба да стане и една нагласка од Конески, на која треба поинтензивно и на соодветно осмислени начини да ѝ се навраќаме и да ја реактуализираме во сегашните состојби на јазикот во сите сфери на неговата употреба, а особено во наставата.

Страниците од 161 до 210 изобилуваат со забелешки и примери за стилските способности на акцентот и за тоа како се внесува и како успешно се вклопува стилистиката во граматиката. Следните цитати се само дел од местата каде што се гледа, токму, тенденцијата за акцентирачка коректност: „Јазикот во нашата современа поезија треба што повеќе да се доближува до литературната норма, изградена врз централните говори, до оној нормален литературен исказ. Мислам дека нашата современа поезија не треба ни толку да се оддалечува од обичниот говор колку што е тоа случај во народната поезија. Тоа е најдобрата zaloга за обновата, за обогатувањето на јазикот на современата поезија. ... Бидејќи третосложниот акцентен систем е една од битните карактеристики на нашиот литературен јазик наспроти соседните јужнословенски акценти, ние треба особено да се стремиме, исто така и во поезијата, да го чуваме во чист вид. Тоа значи дека во поезијата треба да има што помалку отстапувања од него, што

помалку опирање на наши говори во кои имаме поинаков начин на акцентирање. Само така, со такво свесно пристапување, ќе можеме да го зацврстиме нашиот единствен литера-турен изговор, единството на литературниот јазик – ќе се согласиме – повисоко од секаков среќно и поготово несреќно скован стих. ... Овде има изразит пример за тоа како заради метричкото движење (но без особена потреба и во таа смисла!) се нарушува односот на значењата создадени во нашиот јазик според принамот дали акцентот паѓа на предлогот или на именката. Не може да се оправдува ова нарушување со тоа што сепак може да се види што сакал поетот да ни претстави, зашто јазичната некоректност си останува некоректност.“ (Конески 1982: 206, 208)

Во Дел II од *Грамаџикаџа на македонскиот џазик* со наслов *За формџе и нивнаџа уџоџреба*, се отвораат, страница по страница, збор по збор, форма по форма сите бои, сите перспективи и сите звуци на јазикот што ги видел и што ги слушнал Конески, па виртуозно ги напластил и ги испреплетол низ содржини од разните слоеви на македонскиот јазик: морфологијата, синтаксата, лексикологијата, стилистиката. Некои од нив, како што се грамаџичките форми на зборовите, се експлицитно претставени и објаснети со своето лингвистичко име, со формите и со значењата. Некои, пак, според Тополињска, се замислени „како показ на можности, а не како строга прескрипција“ и треба да се откриваат во извонредно динамичниот приказ на богатството од нивните употреби во живиот јазик. (Тополињска 1997: 115) Такви се, меѓу другите, некои описи на формите на зборовите во функција на стилски обележувачи на исказот, односно оние што ни се нам интересни во оваа пригода. За ова, во книгата *Разговори со Конески*, авторот на *Грамаџикаџа* ќе каже: „Тука е негде тајната. Значи, исказот не е само форма. Исказот во себе ја инкорпорира содржината на таков начин, што тој може да биде заслужен таа да звучи како нова содржина и ново откривање.“ (Андреевски 1991: 276) Но, еден друг цитат на Конески од истата книга ни е порелевантен: „Јас секогаш гледам да ги поврзувам плановите, а не да ги делам. Ако сакате, да Ве потсетам на својата грамаџика на македонскиот јазик. Јас имам таму *Формџе и нивнаџа уџоџреба*. А тоа обично го делат во Морфологија и Синтакса. Кај мене е сето тоа сврзано заедно. Тоа е моја наклоност.... А има цели култури, цели традиции што се необично склони кон прецизно класифицирање.... И право да Ви кажам, мене тоа ми се гледа како еден потребен пристап, ама многу сув. И пристап што има смисла дури ако во еден згоден момент се отфрли, откако ќе ја изврши својата служба.... Треба да има кај оној што пристапува кон таквите

феномени, секогаш можност за синтеза и за надминување на рамките што ги набележала една класификациона шема. Инаку, доаѓа до упростување на опсервирањето.“ (Андреевски 1991: 260) Таа синтеза и тоа надминување на рамките имаме можност да ги согледаме токму во нешто што нема да се отфрли откако ќе ја изврши својата служба и во нешто што нема да го упрости опсервирањето, што во наставен контекст е особено важно, а тоа е јазикот на литературата – народната или уметничката, но и живиот јазик со сите свои стилски разновидности, кои не му дозволуваат на исказот, писмен и устен, да биде само обичен текст што пренесува збир од информации.

Грамајшката на македонскиот литературен јазик изобилува со делови во кои се укажува на стилската употреба на јазичните форми или во кои се внесува толкување на експресивноста на конкретни примери од живиот јазик и од уметничколитературниот стил. Може да се каже дека нема наслов под кој не се внесени по неколку, а некогаш и многу повеќе вакви белешки. Со ова во *Грамајшката* се покажуваат една стручна граѓа, еден научен капацитет и една расна филолошка фигура, кои низ следните децении ќе се пројавуваат и ќе се развиваат во разни научно-истражувачки и творечки контексти. Со ова во *Грамајшката*, на почетокот од една исклучително успешна научна кариера, се најавува Конески лингвистот, Конески стилистичарот, Конески поетот, Конески прозаистот, Конески литературниот критичар.

Ќе си дозволиме, во духот на овие кажувања на професорот Конески, да претставиме една идеја за синтетизирање на опсервирањето, за поврзување на плановите, за излегување од класичните класификациски шеми во наставната практика. Обидот го правиме на содржини од наставните подрачја Морфологија, Речник и стил, Изразување и творење и Стилистика од наставните програми по македонски јазик за основното и за средното образование. Нема да навлегуваме во методолошката и во методичката концепција на овие документи, која сè уште е традиционална и ја прави таква да биде и наставата по овој предмет. Прво, зашто тоа сега не е предмет на дискусија, а второ, зашто може да ја направи беспредметна идејата за инкорпорирање нови значења на веќе постојната форма во контекст на наставните програми. Постојните наставни програми, во најголема мера, нудат сувопарно претставување на јазичните содржини групирани во поголеми и помали тематски подрачја, целини и теми, како и статично вртење во кругот на метајазичната функција на јазикот. Нудат неинвентивно и непотребно повторување исти содржини од основното во средното образование, а оттука и омаловажување на

способностите на учениците, скратување на можноста за збогатување на нивниот јазичен израз, поттикнување на нивното нетрпение кон часовите по јазик. Се разбира, наставната програма е официјален државен документ и мора да се почитува во наставната практика и во процесот на креирање на учебниците. Учебниците, пак, се основното наставно средство и мора да се почитува нивната важност во воспитно-образовниот процес. Ние, се разбира, остануваме со потребната доза почит и кон едните и кон другите, како кон нешто што е наше и кон нешто што се вградува во иднината на нашата младина и уште пошироко, на општествените случувања во земјата. Меѓутоа, ниту едните ниту другите ја немаат моќта на аргументите што би ни ги затвориле очите пред помалите или поголемите недоследности од различен вид содржани во нив и што би нè натерале да се воздржиме од потребните професионални постапки и да не правиме ништо во правец на подобрување на состојбите во наставата по македонски јазик. Една можност за квалитативно и функционално збогатување на наставата по македонски јазик лежи, токму, во содржините од *Граматицката* во кои Конески, ги подвлекува стилските функции на граматичките форми на зборовите. Поточно, во нивното откривање, преземање и функционално користење во наставниот процес по македонски јазик. Нашата идеја, всушност, наликува на идејата на Конески за *поврзување на плановите*. Идејата е да се поврзат во творечка врска, да се комбинираат и да се синтетизираат содржините од наставните подрачја Морфологија, Речник и стил, Изразување и творење и Стилистика, со цел за нивно творечко активирање во живиот јазик на учениците.

Наставните содржини од морфологија, како што кажавме, се доследно застапени во наставната програма. За секоја наставна единица се планира по еден наставен час, кој реално трае 35 минути. Во овој временски интервал треба да се опфатат сите етапи од наставниот час, од мотивација до рефлексија и да се направат напори да се реализираат предвидените образовни, воспитни и функционални цели поврзани со конкретна граматичка форма, со нејзиното значење и нејзината употреба. Практиката покажува дека е тоа невозможно. Кај содржините од тематското подрачје Речник и стил, во кое се застапени содржини за лексичкото значење на зборовите (синоними, хомоними, пароними, антоними итн.) и за речничкиот состав според потеклото на зборовите (домашна лексика, странска лексика, интернационализми, турцизми, дијалектизми итн.) проблем е формалниот пристап, кој се сведува само на најосновни информации во форма на дефиниција и на неколку вообичаени примери. Тематското подрачје Изразување и

творење (само) теоретски нуди креативен пристап кон јазичните содржини, затоа што предвидува творечки активности на учениците во кои би дошла до израз нивната способност за ставање во функција на јазичните знаења преку различни форми на изразување и на комуникација: разговор, интервју, раскажување, прераскажување, пишување записник, извештај, репортажа, порака, писмо итн. За жал, практиката ни покажува дека овие наставни содржини никогаш не ја доживеаја својата замислена реализација. Наставните содржини од областа на јазичната стилистика ги наоѓаме во тематското подрачје Стилистика од наставната програма за завршната година на средното образование – предочна за учениците да го осознаат богатството на јазикот и преку неговите функционални разновидности, а преку коишто секојдневно општат во различните сфери на своето опкружување.

За илустрација на идејата ќе претставиме неколку пункта од *Грамаџикаџа*, каде што Конески ја подвлекува стилската вредност на граматичките форми на зборовите. Богатството од ваквите примери треба да ни послужи како насока кон препознавањето на експресивноста во јазичниот израз, како поттик за опсервација, за анализирање, за систематизирање и за синтетизирање на стилските значења на зороформите во функција на нивна примена на часовите по македонски јазик, а уште повеќе во живиот јазик. Според нашата концепција, односните граматички и стилистички форми, како дел од наставните единици, би се користеле во симулирани комуникациски ситуации, низ говорна или пишана форма, од типот: разговор, раскажување, известување, СМС-порака, имејл и слично, како и во наменски креирани текстови од различни функционални стилови. Што се однесува до примерите во *Грамаџикаџа* преземани од уметничката и од народната литература, колку и да делуваат анахроно за нашата целна група ученици, сметаме дека од денешна перспектива уште повеќе ѝ додаваат на вредноста на овој вреден граматички прирачник и може да претставуваат своевиден инспиративен материјал во работата на наставниците. Имено, систематизирани според разни критериуми, многу од овие примери би претставувале извонредна илустрација за лингвостилистичките вредности во јазикот на авторите и на народната литература и многу солидна нагледност за соодветните наставни единици од литература.

Во продолжение е прикажана една можна трансформација на реченици од *Грамаџикаџа* во реченици од актуелниот јазичен израз на младите. Речениците содржат делови што според соодветна јазична особеност се предмет на споредување, т.е.

сопоставување. Речениците под А се преземени од *Грама-тиката*, а речениците под Б се наменски креирани.

1. Експресивноста на граматичките категории број и определеност кај именките:

А) *Тувивни* садиш, *иувиуни* нижеш. *Тувиуни* таговно у монопол редиш. (КР)

Натема ти *Сивојанои*.

Зошто ми, зошто остана / *кошула* недоткаена / *кошула* беше даровна. (КР)

Б) Концертот сношти беше за живи *срамови*. Каква *йара* собраа од влезници.

Денес македонски е *мракоини*.

Жити *Војканои*, една песна не може да отпее.

Кажи ѝ на *Анеио* дека не сум тука, воздух сум денес, воздух.

Се јавуваме од фудбалскиот натпревар Вардар : Работнички – *ајмосфера* на трибините на ниво, *најпреварувачи* подготвени.

На формуларот треба да напишеме *име* и *йрезиме*, *адреса* и *одделение*.

2. Експресивноста кај зборообразувачките модели на именката – деминутиви и аугментативи:

А) Нека ни е добра мисла и нека ни се живи *оечињаи*. да си собереме *сеобичкаи*. *благоиичкаи*, ете *босианец*, *царевичка*, *традинки*, *лозјенца*... (СП)

Ти бре, вакво клето *женишти* не сум видел!

Б) Што ми се јаде едно *слаоолейче* или *чоколатице*, а може и *йалачинкичка* со *нуйеличка*, ммм...!

Леле, едно *кништи* што ни даде за проект, нема шанси да го прочитаме!

3. Експресивноста на вокативната форма и на поредбените степени на придавките:

А) Што да чинам, *мил* побратим, да не одам?

Тој е *йомајситор* од мене.

Б) Еј, *нов* ученик, избриши ја таблата!/ Еј, *нови*, избриши ја таблата!

Ќе те прогласиме за *најученичка* во одделение.

4. Експресивноста на кратките заменски форми за дативен предмет во т.н. етички датив:

А) *ми* ти беше арно; не седи *ми* на камен; *си* се прошетав

Б) Не туку *ни* се преправај, оди купи *си* вода, ништо не ти е!

5. Експресивноста на граматичките категории време, начин и преодност на глаголите:

А) Уште истата ноќ *иде* со камиони војска и ги *ојколува*, заземајќи ги сите излезни точки од Вада. (ВМ)

Ако сакаш, *сакај*; мене ми се спијат, казал вујково, јас не станвам сега. (ЕС)

Сите *го велеа местито* оти било лошо. (МЦ)

Б) Што да ви кажам, *одам* во сала, *влетувам*, *има* што да видам. *Играат* мажореткине, *вежбаат*, *нема* шанси да си одат. *Гледам* – ништо од тренингот, си се вратив.

Седи и *чекај* ако немаш друга работа, јас ќе си одам.

Стрвчџаците препорачуваат во овој период од годината *зеленчукој* да се зрее под пластични фолии.

Во делот *За формиите и нивната употреба* од *Граматицата на македонскиот литературен јазик* се наоѓаат многу голем број стилистички бележења на авторот. Наведените примери покажуваат како не учел професорот пред 70 години да му пристапуваме на јазикот, како да го богатиме и истовремено да ја чуваме неговата норма. Ефикасното спроведување на концептот за „поврзување на плановите“ треба да резултира со создавање наставни навика до ниво на имплицитен наставен метод што успешно ќе ја спроведе општата идеја на наставата по јазик за преточување на јазичните наставни содржини во комуникациски компетенции на учениците. Ова, секако е во духот и на идејата на Блаже Конески, за проширување на опсервирањето, за синтетизирање и за надминување на рамките на класификациските шеми во моментот кога тие ќе си ја извршат својата служба.

Користена литература

Алексова Гордана 1995: „Блаже Конески и македонската стилистика“, *XXI научна дискусија на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, лиќераќура и куќура, Охрид, 30.VII – 13/VIII 1994 година*, УКИМ, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и куќура, Скопје, 55-61.

Алексова Гордана 2012: „Стилистиката од Грамаќикаќа на Конески во наставните содржини по македонски јазик“, *Меѓународен научен симпозиум „Блаже Конески и македонскиот јазик, лиќераќура и куќура“, Скопје 15-16 декември 2011 година*, УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 201-209.

Вангелов Атанас 1995: „Конески и Јакобсон: традиќа = комуникаќа; иновација = креација“, *XXI научна дискусија на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, лиќераќура и куќура, Охрид, 30.VII – 13/VIII 1994 година*, УКИМ, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и куќура, Скопје, 297-304.

Конески Блаже 1971: *Јазикот на македонската народна поезија*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Миниси Нуло 2007: *Блаже Конески: поезија и грамаќичар*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 14-15.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1999: „Кон јазикот на Блаже Конески во неговата Грамаќика“, *Придонесот на Блаже Конески за македонската куќура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, Скопје, 201-207.

Мишевска-Томиќ Олга 1996: „Грамаќиката од Конески по неколку децении“, *Студиум за македонскиот јазик, лиќераќура и куќура, Зборник реферати од Втората македонско-северноамериканска славистичка конференќа за македонистика, Охрид, 16-19 август 1994 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, 95-99.

Николовски Атанас 1999: „Блаже Конески и методиката“, *Придонесот на Блаже Конески за македонската куќура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, Скопје, 357-363.

Стаматоски Трајко 2006: *Мислата на Блаже Конески*, Фондација за македонски јазик „Небрегово“, Скопје, 11-48.

Тополињска Зузана 1997: „За стандардизацијата на македонскиот морфосинтаксички систем“, *Педесет години на македонската наука за јазикот*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 109-117.

Тополињска Зузана 1999: „Синтакса во Грамаќиката на Б. Конески“, *Придонесот на Блаже Конески за македонската куќура*,

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, Скопје, 133-139.

Тополинска Зузана 2012: „Блаже Конески и проблемот на јазичната норма“, *Меѓународен научен симпозиум „Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура“*, Скопје 15-16 декември 2011 година, УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 43-49.

Извори

Андревски Цане 1991: *Разговори со Конески*, Култура, Скопје.

Конески Блаже 1982: *Грамаѓика на македонскиот литературен јазик Дел I и II*, Култура, Скопје.

Бојан Петревски

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
bojan_petrevski@yahoo.com

ПРИЛОЗИТЕ КАКО ЗБОРОВНА ГРУПА ВО ГРАМАТИКАТА НА КОНЕСКИ И НИВНАТА КЛАСИФИКАЦИЈА ДЕНЕС

Апстракт: Во рефератот се тргнува од класификацијата на прилозите во Граматиката на Конески, според која се издвоени четири групи. Потоа се изнесени неколку перспективи за дополнителна класификација на прилозите во македонскиот јазик. Во таа смисла, се посочуваат повеќе групи прилози, од кои поголемиот дел допрва треба да бидат истражени, какви што се, на пример, т. н. прилози рамки и метајазичните прилози. Посебно се разгледува и прашањето за релацијата помеѓу прилозите и синтаксичките функции на аргументот на кој се однесуваат, па се посочуваат примери за прилози што го модификуваат предикатот, од една страна и субјектниот, акузативниот и дативниот аргумент, од друга.

Клучни зборови: прилог, значење, предикат, аргумент, функција

1. Прилозите во Граматиката на Конески и неколку белешки за нив во македонската граматичка традиција

Од Граматиката на Конески се тргнува кога станува збор за која и да е зборовна класа во македонскиот јазик, вклучително и за прилозите, кои тој ги дефинира како „зборови што, стоејќи најчесто при глагол, го објаснуваат поблиску дејството по качество или по некоја дадена околност“, при што ги посочува примерите „убаво пее“ и „рано станува“. Притоа, како што забележува, поретки се „прилозите при придавка (а тоа значи и при друг прилог)“, при што ги посочува примерите „чудно убаво песна“ и „многу убаво пее“ (Конески 1999: 343). Во врска со именките, наведува дека се употребуваат само прилозите за количество: „многу работа“ и „малку вода“ (Конески 1999: 343–344).

Конески (1999: 344) посочува дека прилозите се зборовна група што најмногу влегува во врски со другите зборовни групи и со полнозначните и со службените, затоа што, како што вели, „имаме постојан процес на адвербијализирање на именски, придавски,

глаголски и други состави, така што најголемиот број на прилозите потекнува отаде, а од друга страна имаме ред заемности помеѓу прилозите и – предлозите, сврзниците, честиците“. Притоа, дополнува дека: „прилогот се јавува како еден вид раскрсница помеѓу полнозначните и службените зборови“, но и покрај тоа, „ја чува својата изделеност на посебна зборовна група“.

Делот за прилозите во Граматиката на Конески содржи два поддела – за потеклото и за значењето на прилозите. Во натамошниот текст ќе стане збор за вториот дел, а потоа и за некои аспекти на класификацијата на оваа зборовна група на современ план.

Во поглед на значењето на прилозите, Конески (1999: 353) изделува четири групи – прилози за време, за место, за начин и за количество и степен. Тој изложува еден преглед на прилозите, па како прилози за време ги посочува: *коџа, сеџа, некоџаш, вчера, некни, уџире, друџиден, лани, оломнани, леџоска, зимоска, рано, доџна, џосле, оџамна, ноџе, дење, зиме, леџе*. Како прилози за место ги посочува: *каде, овде, онде, некаде, торе, долу, оздола, озтора, дома, близу, далеку, високо, ниско, најпред, назад, лево, десно*. Како прилози за начин ги посочува: *како, вака, џака, инаку, некако, викум, редум, бодинаница, риџана, молкома, весело, смешно, џешко*. Како прилози за количество и степен ги посочува: *колку, џолку, олку, неколку, многу, малку, уџиџе, доџџа, дури, веќе, одвај, двојно, џројно, сџосџруко*. Во таа смисла, за одбележување е дека како прилози за количество и степен ги посочува и *дури* и *веќе*, кои денес се класификуваат како партикули. Конески (1999: 353) посочува и дека од прилозите често се регрутираат и т.н. модални зборови: „Исто така, имаме извесни прилози што се јавуваат и во служба на т.н. модални зборови, кои не се наоѓаат вклучени граматички во склопот на реченицата, ами даваат извесен тон спрема кој треба да се сфаќа содржината на реченичното искажување.“

Бидејќи во граматичките описи на македонскиот јазик воопшто (на пример, в. Минова-Ѓуркова 2000: 217–219) се посочуваат и прилошки определби за причина/цел, допуштање (концесија) и услов, се наметнува прашањето дали има, освен прилошки определби и прилози за причина, за допуштање (концесија) и за услов. Одговорот на тоа прашање е потврден. Во таа смисла, како прилози за причина се издвојуваат *зоџџо* и *заџоа* (од кои првиот е прашален, а вториот – анафорски). Како прилози за концесија (кои содржат негирана причина) се издвојуваат, меѓу другите, *неџоџребно* и *ненамерно*. Станува збор за случаите од типот на (1) и (2). На прв поглед, тие би се интерпретирале како прилози за начин, пред сè затоа што се регрутирани од класата на придавките.

Сепак, значењата се концесивни: ‘се нервираш, иако нема потреба’/‘ги навреди, иако немаше намера’. Во врска со примерот (1), начинското толкување, според кое исказот би одговарал на прашањето *Како се нервира?* е исклучено. Во врска со примерот (2), прашањето *Како ти навреди?* е можно, но тоа не ја исклучува концесивната нијанса и според тоа, ни можноста барем за двојна интерпретација.

(1) *Се нервира **нейој**требно.*

(2) *Ги навреди **ненамерно.***

Во таа смисла, може да се зборува и за прилози за услов. Примери за такви прилози се (3) и (4). Значењето на првиот е ‘ако се разгледува од општествен аспект, ова е проблем’, а на вториот – ‘ако се разгледува етички, чинот е дискутабилен’. За случаите од тој тип ќе стане збор понатаму.

(3) *Ойш**т**ес**т**ивено, ова е **п**роблем.*

(4) *Е**т**ички, чинот е **д**иску**т**абилен.*

Најпосле, има и прилози што во даден контекст изразуваат последица, иако во граматичката традиција не се посочуваат прилози, па дури ни прилошки определби за последица. Станува збор за случаите од типот на (5), чија парафраза би била во форма на последична реченица: ‘ја истрижа косата, така што сега ѝ е кратка’, а можна е дури и придавската формализација во проста реченица, како што покажува примерот (6). Иако прилогот функционира како одговор на прашањето *Како?*, неговиот резултативен карактер е неспорен.

(5) *Ја и**с**т**р**ижа косата **к**ра**т**ко.*

(6) *Ја и**с**т**р**ижа косата **к**ра**т**ко.*

2. Дополнителни аспекти на класификацијата на прилозите

Во натамошниот текст ќе бидат посочени неколку дополнителни групи прилози, од кои значителен дел допрва треба да се разгледаат подробно во македонскиот јазик. Во таа смисла, Бонами, Годар и други (Bonami, Godard et al. 2004: 145) посочуваат дека има широка согласност за основните семантички класи на оваа зборовна група: прилози на говорни чинови, конективи, евалуативи, модални прилози, агентиви (прилози ориентирани кон субјектот), прилози рамки, прилози за фреквенција, за траење, за степен, за начин.

Со **прилозите на говорни чинови** зборуваачот не ја модификува пропозицијата, туку го квалификува чинот на нејзиното изрекување. Станува збор за прилозите од типот на *искрено* употребени во контексти од типот на (7)⁷⁷.

(7) *Искрено, ова не го очекувавме.*

Со **евалуативните прилози**, од типот на *парадоксално*, *поразително*, *неправедно*, зборуваачот ја оценува пропозицијата како објективна, субјективна, логична, нелогична, пожелна, непожелна итн., во контексти како (8) и (9). Нивна карактеристика е што се прозодиски издвоени, како што покажуваат примерите, за разлика од соодветните варијанти со прилози за начин. Во таа смисла, значењето на примерот (9) е ‘таа ја заврши кариерата, а тоа е поразително’, а на примерот (10) – ‘таа ја заврши кариерата на поразителен начин’.

(8) *Парадоксално, тјој ја зайосијави само својата работја.*

(9) *Поразително, таа ја заврши кариерата.*

(10) *Таа ја заврши кариерата поразително.*

Модалните зборови од типот на *веројатно* и *ситурно*, со кои се изразува епистемична модалност, исто така, се изделени како одделна група, на **модални прилози**, во контексти како (11). Во тој поглед, Конески (1999: 353) ја илустрира разликата помеѓу прилозите и модалните зборови со примерите (12) и (13).

(11) *Веројатно, нема да ни остјане многу време.*

(12) *Тој многу ситурно таа.*

(13) *Ситурно, тјоа е многу убаво смислена работја.*

Примерите за условни прилози, посочени претходно (3), (4), се разгледуваат под терминот **прилози рамки**. Во таа група влегуваат прилозите од типот на *оштјеситвено*, *лингвистички*, *законски*, *теоретски*, со кои се изразува перспективата од која се разгледува пропозицијата, во случаи од типот на (14) и (15), чии значења се ‘од законски аспект’ и ‘од теоретски аспект’.

(3) *Оштјеситвено, ова е проблем.*

(4) *Ештјечки, чиној е дискутабилен.*

(14) *Законски, тјие ја изведоа работјата проблематично.*

⁷⁷ Менгено (Maingueneau 2014: 94) го употребува терминот *прилози на енонцијација*, широко прифатен во француската лингвистика (сп. Moeschler, Auchlin 2013: 70; Riegel, Pellat et al. 2014: 653–654), а како примери ги посочува *сериозно* и *искрено* (во контексти како примерот 7).

(15) *Теоретиски, иџоа не е исклучено.*

Менгено (Maingueneau 2014: 93–94) го употребува терминот *прилози на гледна точка*. Тие го упатуваат адресатот во кои рамки треба да го толкува исказот, од што произлегува и терминот *рамки* (*frames*). Тие најчесто се јавуваат прозодиски неинтегрирани, т. е. тематизирани, но покажуваат варијантност во тој поглед, па се јавуваат конструкции од типот на (16), но и на (17).

(16) *Синџаксички, ова иџрашање е инџересно.*

(17) *Ова иџрашање е синџаксички инџересно.*

Т.н. **агентиви**, од типот на *одџоворно, исџлашено* итн., се прилози ориентирани кон субјектот. На пример, во случаите од типот на (18), прилогот – *исџлашено*, се однесува, пред сѐ, на субјектот, а не на настанот. Во таа смисла, значењето е ‘кога влезе, тој беше исплашен’, а не ‘неговото влегување беше исплашено’. Токму затоа, можна е и трансформација со придавска конструкција (19).

(18) *Тој влезе исџлашено.*

(19) *Тој влезе исџлашен.*

Во тој контекст, се поставува прашањето за можноста за алтернација на прилошката со придавска варијанта. Начелно, глаголско-прилошките комбинации зависат од тоа каква карактеристика изразува прилогот. Во таа смисла, глаголите се најсообразни со прилозите што изразуваат ментални и емоционални состојби. Тоа го покажуваат примерите (20) и (21) наспрема (22) и (23), од кои последниот е исклучен. Сите искази содржат ист предикат, но прилошката варијанта е можна кога се изразува ментална состојба (во случајот, нервоза), а е исклучена кога се изразува физичка состојба (во случајот, наврнатост).

(20) *Влезе нервозен.* (‘кога влезе, беше нервозен’)

(21) *Влезе нервозно.* (‘влезе на нервозен начин’)

(22) *Влезе наврнайџ.* (‘кога влезе, беше наврнат’)

(23) **Влезе наврнайџо.*

За разлика од тие случаи, во случаите од типот на (24) и (25) прилозите се еднозначно ориентирани – го модификуваат само предикатот, па парафразите може да бидат само ‘неговото реагирање беше неочекувано’ и ‘нивниот начин на работа е рачен’,

а не и ‘кога реагираше, беше неочекуван’ и ‘кога работат, тие се рачни’. Следствено, придавските, депиктивни варијанти, се исклучени (26), (27).

(24) *Реа̄тираше неочекувано.*

(25) *Рабо̄ӣа̄ӣ рачно.*

(26) **Реа̄тираше неочекуван.*

(27) **Рабо̄ӣа̄ӣ рачни.*

Како одделна група во класификацијата за која станува збор се изделени и **конективните прилози**, од типот на *сепак*. Тие се семантички разнородни, но ги обединува тоа што обезбедуваат врска меѓу претходниот и следниот контекст. Во таа смисла, *сепак*, чие значење е ‘и покрај тоа’ (или ‘и покрај сè’), реферира анафорски и секогаш има концесивно значење (28), кое може да се изрази со класична прилошка определба (*и ѝо̄крај ѝо̄а*) (29). Според тоа, ако се тргне од значењето има основа *се̄ѝак* да се разгледува како концесивен прилог, иако по традиција се класификува како партикула.

(28) *Мно̄гу сакам да ос̄ѝанам. Се̄ѝак, нема да можам.*

(29) *Мно̄гу сакам да ос̄ѝанам. И ѝо̄крај ѝо̄а, нема да можам.*

Како одделна група се издвојуваат и **прилозите за фреквенција** (од типот на *чес̄ѝо* и *ре̄ѝко*, 30) и **прилозите за траење** (од типот на *дол̄то* и *кра̄ѝко*, 31). Во македонската граматичката традиција и едните и другите често се посочуваат меѓу прилозите за време (на пример, в. Минова-Ѓуркова 2000: 218).

(30) *Чес̄ѝо се ѝледаме.*

(31) *Дол̄то ѝе чекам.*

Најголема варијантност покажуваат прилозите што традиционално се класификуваат како начински. Во таа смисла, како што беше посочено, некои прилози го модификуваат само предикатот, други – само субјектот, а трети – и субјектот и предикатот. Освен нив, се јавуваат и прилози во врска со аргументи во другите синтаксички функции, т. е. акузативната и дативната. Прилозите во врска со акузативниот референт може да бидат резултативни. Тие изразуваат состојба што произлегува од настанот, од типот на примерот за прилог што изразува последица, посочен претходно (5). Сличен пример е (32), чие значење е

резултативно – ‘ја изненадија, така што се чувствуваше пријатно’, макар што е неспорно дека исказот одговара и на прашањето *Како ја изненадија (иријатино или неиријатино)?*.

(5) *Ја исѝрижа косаѝа краѝко.*

(32) *Ја изненадија иријатино.*

Сепак, не е секој прилог ориентиран кон акузативниот аргумент од резултативен карактер. На пример, во (33) и (34) прилозите се ориентирани кон акузативниот аргумент, но имаат концесивно значење: ‘го наградија, иако не заслужи’/‘ја посетија, иако не очекуваше’. Од друга страна, во (35) прилозите се однесуваат на акузативниот аргумент, но имаат депиктивно значење, т. е. изразуваат карактеристика актуелна во интервалот на настанот: ‘кога ја купија куќата, беше евтина, а кога ја продадоа, беше скапа’. Во врска со прилозите ориентирани кон акузативниот аргумент, се изделуваат и случаи од типот на (36), чие значење е ‘те сфаќам дека имаш добра намера, наспрема (37), каде што прилогот е ориентиран кон субјектот, а значењето – ‘имам добра намера кога те советувам’.

(33) *Го наѝрадија незаслужено.*

(34) *Ја иосеѝија неочекувано.*

(35) *Ја куѝија куќаѝа еѝѝино, а ја иродадоа скаѝо.*

(36) *Ти блаѝодарам за советѝоѝѝ, ѝе сфаќам добронамерно.*

(37) *Те советѝувам добронамерно.*

Во поглед на синтаксичките функции, треба да се одбележи дека има и случаи во кои прилогот се однесува на дативниот аргумент, од типот на (38), чие значење е концесивно: ‘им посвети внимание, иако не заслужија’.

(38) *Им иосвеѝѝи внимание незаслужено.*

Посочените примери само отвораат некои од перспективите за дополнителна класификација на прилозите во македонскиот јазик. Дека листата не е исцрпена, покажуваат, на пример, метајазичните прилози, кои се однесуваат, главно, на изборот на лексиката. Според Гимие (Guimier 1996: 133–135), тие опфаќаат и насоки за толкување потенцијално двозначни конструкции, коментари за должината на исказот, реформулации итн. Типични примери за нив се прилозите *буквално* и *меѝафорично*. Примарно, тие функционираат како прилози за начин, како што покажуваат примерите (39) и (40), каде што парафразите може да бидат: ‘немој

да ме сфаќаш на буквален начин’/‘се изразив на метафоричен начин’. Во (41) и (42), пак, функционираат како метајазични прилози, па може да се дополнат со *кажано*: ‘буквално кажано’/‘метафорично кажано’⁷⁸.

(39) *Немој да ме сфаќаш буквално.*

(40) *Се изразив **мѐтафорично**.*

(41) *Такви случаи има, **буквално**, на секој чекор.*

(42) *Насѝанов е, **мѐтафорично**, Поѝемкиново село.*

3. Заклучни белешки

Од четирите основни групи прилози издвоени од Конески, особено разнородни се т.н. прилози за начин. Во таа смисла, голем дел од прилозите регрутирани од класата на придавките на прв поглед функционираат начински, но имаат други значења. Од друга страна, некои од т.н. начински прилози го модификуваат само предикатот, други – само субјектот, а трети – и субјектот и предикатот, што допрва треба да се разгледа подробно. Во тој поглед, мошне интересна е и конкурентноста помеѓу прилошките и придавските, депиктивни варијанти, која зависи од тоа дали се модификува само предикатот, и предикатот и субјектот или само субјектот.

Освен на субјектот, прилозите може да се однесуваат на акузативниот и на дативниот аргумент. Колку се тие случаи раширени во македонскиот јазик и со кои значења, може да се одговори категорично само со емпириско истражување. Одделно треба да се разгледуваат и евалуативните прилози и прилозите рамки (прилозите на гледна точка). Во врска со вторите, треба да се утврди каква може да биде нивната функција во информациската структура, бидејќи во голема мера покажуваат варијантност во тој поглед, што се одразува и прозодиски. Како јасно издиференцирана група се налагаат и метајазичните прилози, кои се однесуваат на формата на исказот.

Граматаката на Конески е и основа и поттик за секоја натамошна анализа на прилозите во македонскиот јазик, а одговори на некои од прашањата отворени во овој текст може да се најдат и во неговиот опус, кој е корпус што отвора широки перспективи за дополнителна анализа на разгледаната зборовна класа.

⁷⁸ Менгено (Maingueneau 2009: 56–57) ги разгледува прилозите во таква употреба под терминот *мѐтадискурс*, под кој ги подразбира коментарите на зборуваачот што се однесуваат на енонцијацијата (продукцијата на исказите) (Charaudeau, Maingueneau 2002: 373).

Користена литература:

- Конески, Блаже 1999: *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Детска радост. Скопје.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Второ издание. Скопје: Магор.
- Bonami, Olivier, Godard, Danièle et al. 2005: „Adverbs classification“, *Handbook of French Semantics*. Corblin, Francis, De Swart, Henriëtte (eds.), Center for the Study of Language and Information, 143–184.
- Charaudeau, Patrick, Dominique Maingueneau (ed.) 2002: *Dictionnaire d'analyse du discours*. Paris: Seuil.
- Guimier, Claude 1996: *Les adverbes du français*. Paris: Éditions Ophrys.
- Maingueneau, Dominique. 2009: *Les termes clés de l'analyse du discours*. 2e éd. Paris: Édition du Seuil.
- Maingueneau, Dominique 2014: *La syntaxe du français*. 2e éd. Paris: Hachette Supérieur.
- Moeschler, Jacques, Antoine, Auchlin 2013: *Introduction à la linguistique contemporaine*. 3e éd. Paris: Armand Colin.
- Riegel, Martin, Pellat, Jean-Cristophe et al. 2014: *Grammaire méthodique du français*. 5e éd. Paris: Presses Universitaires de France.

Марија Пандева

Лектор по македонски јазик на Московскиот државен универзитет
„М. В. Ломоносов“
marijapandeva1994@gmail.com

**МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ И МОДАЛНИТЕ ЗБОРОВИ КАЈ
БЛАЖЕ КОНЕСКИ**

Апстракт: Во овој реферат се разгледува употребата на модалните глаголи и на модалните зборови во дел од творештвото на Конески, поточно во неговата есеистика. Исто така, се разгледуваат и придонесите на Конески кон дефинирањето на модалноста во македонскиот јазик и неговите становишта за јазикот кои се запишани во Граматиката на македонскиот јазик. Во рефератот се проследува анализа на некои модални глаголи и зборови што често се среќаваат во есеистиката на Конески, при што се прави синтеза на употребата на овие модални форми и на самото дефинирање на оваа категорија во македонскиот јазик.

Клучни зборови: Конески, модални зборови, модални глаголи, становиште, говорител

Да се чита денеска Конески од аспект на модалноста, како граматичка категорија, особено својствена за јазикотворечки личности со сопствен поглед на светот и на стварноста и да се проследи преку употребата на модалните глаголи и модалните зборови во целокупното негово творештво (од поезија и проза преку прилози од областа на историјата на македонскиот јазик, литература и култура до граматички теми на историски и современ план), значи да се определи и неговото становиште кон животот, кон литературата и културата и бездруго, кон македонскиот јазик и науката за јазикот воопшто.

За односот на Конески кон модалноста, односно модалните зборови и модалните глаголи, како една од темите што се предмет на особен интерес на современата, функционална лингвистика основно дознаваме од вториот дел „За формите и нивната употреба“ на „Граматика на македонскиот литературен јазик“. Основниот впечаток е дека Конески не зборува многу за ова прашање во неговата Граматика. Имено, во Граматиката (т. 524), тој кажува: *Зборувајќи за глаголскиот начин (в. ил. 271) видовме дека постојат во нашиот јазик и посебни форми или посебна употреба на извесни форми – за искажување на одреден субјективен однос спрема дејствието. Воопшто е за нашето соопштување бидејќи една лична*

оценка на соопшћуваното, едно лично стјановишће спрема него. Но во јазикот имаме не само одделни начински форми кај глаголот, ами и една група зборови што ја вршат токму оваа функција – од една или од друга страна гледна точка да то искажуваат стјановишћето на говорителот кон она што се соопшћува било со реченицата во целост или со некој нејзин дел. Тие зборови ги офаќаме под називот модални (начински зборови). (цит. сп.: Граматика на македонскиот литературен јазик, Детска радост, Просветно дело, Скопје, 2004, с. 543).

Оттука, можеме да издвоиме две интересни гледишта. Од една страна, употребата на зборот *говорител* е исто така многу ретка во Граматиката на Конески, а е еден од клучните зборови што се користи во поновите истражувања во дефинирањето на модалноста, односно модалноста се разгледува како однос на подметот-зборуваач (говорител) кон слушателот и/или кон содржината на искажаното од зборуваачот во реченичниот исказ. Од друга страна, интересен е овде и зборот *стјановишће*, којшто Конески го користи неколкупати во Граматиката. Преку овој поим, Конески не само што го искажува своето мислење, гледиште, неговиот однос кон некои граматички прашања и проблеми, туку разгледува и различни становишта по редица историски јазични прашања, особено во Уводот во Граматиката. За нас е важно што со овој збор Конески го искажува неговото посреќавање, не само како граматичар-дескриптивист, туку и како лингвист со современи сфаќања за јазикот како особеност на колективот (нашиот јазик), но и како стилист што го открива јазикот во сите негови стилски финеси, што го открива говорителот преку неговиот јазичен исказ, неговите говорни стратегии и тактики (односот на говорителот кон јазичната ситуација и кон факторите што ја обусловуваат, во која мера говорителот активно е вклучен во јазичната комуникација). Конески, експлицитно наведува вакви примери во кои доаѓа до израз модалноста во неговата Граматика.

Како на пример: точка 334. од Граматиката: *Во нашиот јазик често се употребува императивот не во својата основна служба, ами со друга значења. Пред сè имаме случаи кога сосем избледнува значењето на заповед: чекај си, ако немаш работа. Сп.: Не, јас од бунаров сакам (да тијам)! – се оирело дејтејо. – Ако сакаш, сакај; мене ми се стјанам, казал вуково, јас не стјанвам сега (Евтим Сиросиранов)* (сп. исто: Конески 2021: 376). Во овие случаи дејството се претставува како работа што **говорителот** дури не го засега, па затоа и не може да има тука заповедно значење, кое подразбира едно активно **становиште**, активно изразување на волјата на говорителот. Заповедните форми во горните примери

можат да се заменат со вакви реченици: *Ти можеш да си чекаш, ако немаш работи*. – *Можеш да сакаш, ако ти се сака*.

Овде со таа трансформација се внесуваат модалните глаголи (*можеш да чекаш; можеш да сакаш*) за искажување на тоа неактивно, т.е. незаинтересирано становиште, гледиште, кое Конески го поврзува со волјата, што од своја страна ни отвора простор на модалноста да ѝ се пристапи од позиции на различни теории на волјата, од кои за нас особено биле интересни оние што наоѓаат примена во правните науки.

Независно од овие ретки апострофирања на модалноста во Граматиката на Конески, во неговиот богат творечки опус, во не така мал број примери го ексцерпираме клучниот збор за опишување (дескрипција) на модалноста: „становиште“, како и модалните глаголи може, мора, треба, во соодветни модални конструкции и се разбира, модалните зборови, не само во самата Граматика колку уште повеќе во неговите статии, почнувајќи од првите сместени во книгата „Македонската литература и македонскиот литературен јазик“, Скопје : Култура, 1945 година, до последните застапени во „Светот на песната и легендата“, Гоце Делчев, Скопје, 1993).

Културолошките аспекти на модалноста по однос на значајни општествени прашања ги доловуваме уште во Уводот во првиот дел од Граматиката, во поглавјето: За речникот на македонскиот литературен јазик“: *какво **с**тано^виш^те се зеде кај нас во однос на неговото об^об^ат^ување со зборови ш^то во народниот јазик ^ти нема, а ш^то му се **не**о^пхо^дно по^требни на еден современ ли^тера^турен јазик“ (Конески 2021: 75). Во овој пример повторно се искажува едно гледиште на говорителот како активна личност во процесот на стандардизација на македонскиот јазик кое може да биде модално, т.е. може да се засили при трансформирање на зборовите *неопходно потребни* во **треба/мора да ги има**, со што доаѓаме до модалните глаголи.*

Овие аспекти повеќе доаѓаат до израз во оние негови статии кои очевидно се пишувана верзија на негови јавни истапувања по редица прашања од областа на минатото на македонскиот јазик, како во следниот пример од Македонската литература и македонскиот јазик од 1945 година: „*Но не само јазикот е новото во книж^тв^ота од наши^те пр^ви пис^атели. Е^те да ^то земе^те „Огледало“ од Кирила Пејчинович. Тоа е, во основа^та, вис^тина, калу^терска кни^та со моли^тви на св. Нифо^та и св. Трифун, про^тив бубалки^те, моли^тва од урок, од нес^тиење, од болес^т, за како да се бла^точинно и^разни^ти^те и да се др^жат по^ст^ии^те, нај^после, над де^те ш^то по^чина да учи азбука: „Заш^то, вика Пејчинович, кој ќе да заучи*

книџа без боџомолсџво ѓриџта (џаволоџ), му украдуе ѓамеџ од деџеџта, да не може да учиџ, да му оди назад, да заборава, да не ѓрифака“... Но ѓџука веќе имаме месџа на неџосреден однос сџрема народниџ џивоџ, шџџо Chesџо засеџааџ инџтересни сџрани од биџџџ на народџ, имаме расџравање на висџински случки и на она шџџо леџи во секидневниџ џивоџ, ѓри ѓџоа со јасно одредено и Chesџо со афеџџ изнесуено лично сџановишџе на ѓисаџелџџ.

Несомнено, во овој извадок од првата книга на Конески во која се содржат првите предавања на Конески на работничките университети во Македонија ја следиме и неговата упатеност кон граматичката категорија на модалноста (*јасно одредено и Chesџо со афеџџ изнесуено лично сџановишџе на ѓисаџелџџ*) и нејзините експоненти врз примери од јазикот на првите страници од првата книга на Кирил Пејчиновиќ „Огледало“ (не може да учит).

Во истата статија во резимирана форма го откриваме и погледот (односот / становиштето) на Конески кон македонскиот јазик како историска категорија:

„Дури ѓосџџџтна народџџ наш национална свесџ, ѓа наедно и свесџ дека ѓџреба да изџраџи свој книжевен јазик, ѓремина едно досџа долџо време коџа шџџо сеџак се развиваше лиџератуерна дејносџ на македонски јазик. Нашиџа лиџература од 19 век се каракџеризира имено со ѓџоа, шџџо јазикоџ ѓџука во основаџа си е македонски, без да се има од оруџа сџрана јасна ѓреџсџава дека ѓџџ ѓџреба да се развие во одреден ѓравец како лиџературен. До свесџа за национална самосџџносџ, нашиџџ народ – ѓџџаши во ѓрвиџџе ѓредчувсџџија на својаџа ѓрерџџа, ѓџребаџе ушџџе да се ѓробива наѓред.“

Модалноста како граматичка категорија со која авторот по истакнува својот личен став кон искажаното, врз основа на сопствено вживување во јазикот и стварноста кај Конески, го издвојуваме во следниот пример: *„Македонскиџџ јазик ѓреџживува денеска револуџија во својџџ развџџок. Само како висџински револуционерен скок ние **можеме да џо ѓџределџме** формирањеџџо на лиџературуниџџ наш јазик, коџ во еден ѓовисок облик ѓи обединува елементџџџе од народниџџ џовори и во истџо време создава нови свои, својсџџвени само за неџо, каракџерисџџџџџ.“* (Конески 2021б: 15).

Во оваа статија, „Оживените речнички елементи во нашиот јазик“, преку наизменична употреба на модалните конструкции го откриваме односот на Конески кон нормата на македонскиот литературен јазик, како и кон иднината на нашиот јазик, што особено се забележува од заклучокот:

„Но констатирањето на самите лош факт ќе остане беслодно ако не им обрне внимание на луѓето што треба во прв ред да бдеат над чистотата на нашиот јазик. Нашите илустрирали се немаат досега замислено што значи убавите преводи за нашата литература и јазик, а ише имено би требало преведувањето да го земат за еден важен сектор од својата работа. Само така ќе се избегне можноста, неодговорни преводи да си најдат ил дури до нашата сцена што треба да биде храм на чистотот македонски збор.“ (Конески 2021б: 20)

Јазичната анализа на модалните конструкции во овој сегментиран текст ја доловува внимателноста на „строгиот“ Конески кон преведувачите и лекторите во тоа време.

Преку изразената модалност, пак, во примерот од статијата „За падежите“ го откриваме и личниот (суверен) став на Конески кон посебностите на македонската граматика како цел и задача на македонистиката искажан преку значењето на моралната конструкција „мора да биде“: „Една од најважните партии на нашата граматика мора да биде таа што ќе ги изучува тие значења во составот на предлог и именка (или некој друг збор)“ (Конески 2021б: 100).

Модални зборови со кои се изразува цврст научнички став по однос на определени лингвистички прашања „на чисто логичка основа“, односно на наученото од теориите за јазикот, како што можеме да видиме во примерот од статијата „За некои стилски синтеси во развитокот на македонскиот литературен јазик“ од 1958 година:

*„Дека како изразител на животој на својата средина, и заедно со тоа, илустрираат ситанува изразител и на неговото јазично чувство – тоа е **секако** неоспорна висина.“ „Како индивидуален стил (стилот на Пејчиновиќ, наша забелешка) тој стил е, се **разбира**, неговторлив.“ (Конески 2021а: 94)*

Во статиите на Конески често се среќаваат и модалните глаголи и модалните зборови. Ќе се задржиме на употребата на модалните зборови и модалните глаголи во „Ликови и теми“ и „Светот на песната и легендата“, но и од други текстови на Конески, земајќи ги во предвид статиите во кои доаѓаат, како израз на личните становишта на Конески кон значајни личности и теми од нашето минато и совремие, како и неговиот однос кон поезијата и литературата воопшто, односно кон песната, легендата, иновацијата и модерната книжевност.

Доволен ни е само предговорот на Конески во „Светот на песната и легендата“, за да сфатиме дека Конески ни остава многу отворени прашања за неговиот творечки дискурс, кој може да се

разоткрие токму преку модалноста принесена во „Светот на песната и легендата“: „*Понекогаш во нив **ѝреба да се бара** ѝочетина ѝројава на некоја мисла шѝо ѝосле била и ѝовнимателно образложена.*“ (Конески 2018: 19).

Во „Светот на песната и легендата“ често се забележуваат модалните глаголи со кои се искажува нужност, должност, потреба. Најчести модални спецификатори на модалитетот нужност се позитивниот модален глагол *мора* и одречниот глагол *не може*.

*Но како да се додржам да не соѝшѝтам една своја имѝресија, која **може**, а и не **мора**, да биде ѝочна, и која нѝ враќа во нашиѝте крашиѝта, на Балканоиѝ? (Конески 2018: 42)*

*Веднаш на ѝочетѝокоѝ **морам да ве ѝоѝсеѝтам** на ѝеоријаѝта, шѝо ја засѝаѝуваа некои ѝознаѝи филозофи и линѝвистиѝи, дека ѝреводоиѝ е во ѝринѝиј невозможна рабоѝта. (Конески 2018: 43)*

*Имено, сѝихоиѝ **мора да се ѝоѝчинува** на ред оѝраничувања за да осѝане сѝих и да не ѝремине во ѝрозен исказ. (Конески 2018: 120)*

*Бидејќи, како шѝо гледаме, лиѝераѝураѝта **мора да се занимава** со вакви рабоѝти, и во ѝоа гледам оѝравдание шѝо макар малку ја ѝроширив својаѝта ѝема и во оваа ѝосока. (Конески 2018: 133)*

*Дури и во рамкиѝе на лиѝераѝураѝта во сѝаѝнаѝија обноваѝта **не мора да води** само во формалистиѝички експериментиѝи, ами може да бара оѝора и освежување на изразиѝ – содржина во суѝкулѝуриѝиѝе восѝосѝавенаѝта сфера или во излеѝи во еѝзоѝични средини. (Конески 2018: 148)*

*По сеѝо ова **можеме да се соѝласиме** дека има средини и ѝтрадиѝии, во кои на лирикаѝта и на размислувањаѝта за неа им се осѝава ѝоширок ѝросѝор дури и во денови коѝа јачаѝи ѝоѝовиѝе. (Конески 2018: 123)*

*Тоа го ѝомаѝа и лекѝираѝта, бидејќи ѝаа никогаш **не може** ѝака сѝириѝино да се оѝраничи. Ако нишиѝо друѝо, реѝко некој ќе се осмели да ти оѝкажува вредносниѝиѝе на класикаѝта. Сеѝак младоиѝ ѝоеѝи **не може** ѝриѝоа ѝака лесно да се ослободи од чувсѝивоѝио на ѝрев, како некое деѝе шѝо се научило да си сркнува скришум од ѝеѝлаѝта со слаѝко. (Конески 2018: 124)*

*Тогаш сѝиѝе друѝи оѝраничувања во однос на ѝоеѝскиоиѝ ѝревод **би ѝребало да оѝсѝаѝаѝи** на виѝор ѝлан. (Конески 2018: 44)*

Кога модалниот дел на сложениот предикат се наоѓа во кондиционална форма, модалната вредност на реченицата потенцијално се претполага како можна во однос на можноста за (не) извршување на дејството.

Со модалниот спецификатор *ѝреба* се изразува наметната должност, за свесна планираност и за примена обврска.

Треба, иако според нејо, да се иочииуваат правилата на итраија. Задача на современата теорија на иреводот е да ги разработи ише иправила. Нејде во самата основа на ише иправила итреба, ио мое мислење, да најде место иосиавката за иреведувањето како за слободен иворечки чин во смисла на веќе дефинираното сфаќање на слободата. (Конески 2018: 47)

Уметничкиот секако итреба да го одликува исклучителна јасност на иерцеицијата. (Конески 2018: 61)

Како некаков фон, иоа итреба навреме да го иоисеиува чииаиелот дека иред себе има иоеиски, а не ирозен итекст и дека следсивено итреба да не ја губи соодветната интонација. (Конески 2018: 121)

Анализирајќи ги модалните глаголи во научниот и во есеистичкиот опус на Конески, ќе научиме многу нешта за неговиот активен однос кон македонскиот јазик и литература, кон светот на песната и легендата, како и кон македонската култура воопшто. Во голема мера тие можат да послужат за илустрација на неговата херменевтика, не само во однос на книжевните пројави и јазичните појави туку и на логичките законитости:

Така, една од клучните категории во неговото есеистичко творештво е категоријата вживување во значајни личности и теми од нашето минато и современе, како резултат на филолошко читање на богата литература. Како најилустративни примери за тоа ги издвојуваме следните:

Имено иој чини да сеќаваме дека итекстиот не е клейан од млак сиихойворец, ами од човек иишо не можел да усии иред досеикаија иишо ја суиерирала римата. („Стихови на глас трпезечки“, – Годишен зборник на Филозофскиот факултет – Скопје, 1970, 22, стр. 373-376.) сп. и (Конески 2020: 153))

Од иовеќе места во ишаа книга може да се согледа онаа сииуација на неизвесност, на бесиаке, на безбројни дилеми, во која една мислеиша личност се наотала ииоаи во нашата земја, вклучена во расираија на ироиаандиие, разединеија и бесилна. („Крсте П. Мисирков, Беседи и огледи, Македонска книга, Скопје, 1972, 2. 123), сп. и (Конески 2021б: 978-379)

Рацин не можел да го знае од нашиот народен јазик зборот иечал со значење „иата“. (За насловот на една Рацинова песна, – Спектар. – Скопје, 1984, II, 3, стр. 63-66.)

(Конески го заклучува ова по една опсежна анализа на семантичкото гнездо „страдање“ или „потиптеност“ во Бели мугри“ во контекст на зборовите од ова семантичко поле во народниот јазик.)

Личните констатации, пак, здобинени од консултирана лектира, Конески ги поткрепува исто со модални конструкции:

„Според податоциите од Рјечник JAZU, **можеме да кажеме дека ова име на српскиот јазик влезло и во поширока употреба во некои области.**“ (Агарјани, Агарјани. – Прилози, МАНУ : Одделение за лингвистика и литературна наука – Скопје, 1987, XII, 1, стр. 89–93.) (Конески 2020а: 379)

Венелин очевидно поради тоа **не можеше ни да го смисли** фактот дека Кириловиот гроб се наоѓа во Рим. Но затоа тој ја откри шансата, дека без Кирила **може уште повеќе да се возвеличи** словенското минато. („За историските мистификации“, Литературен збор, 5-6/1991, сп. исто: Конески: 2018: 272)

Логичката категорија аналогичност на поширок социолингвистички план ја следиме во огледот за Крсте Петков Мисирков: „Нешто аналогно **може да се забележи** и во животот на еден народ, поготово ако тој уште се наоѓа во процесот на своето национално конституирање“ (Конески 1972: 121, сп. исто: Конески 2021б: 377) Само во „Светот на песната и легендата“ има околу осумдесет модални конструкции со форми од модалниот глагол треба, како и стотина примери на **може**, кои честопати се јавуваат едно по друго во текстот: „Современ јазик **може да се биде на различни начини и во различни јазици.** **Треба само секој да си го изнајде својот соодветен јазик.**“ (Конески 2018: 26). Употребата пак на модалните конструкции со **мора** се поретки, но затоа во нив доаѓа до израз ерудицата на Конески по редица прашања од лингвистиката и поетиката: „Имено, **стихот мора да се јазичинува на ред ограничувања за да остане стих и да не премине во прозен исказ.**“ (Конески 2018: 120); „Литературата **мора да се занимава со вакви работи, и во тоа тледам оправдание што макар малку ја проширил својата тема и во оваа насока.**“ (Конески 2018: 133);

Конески честопати авторски се вклучува во своевидна дебата токму преку употребата на модални глаголи на почетокот на одделни параграфи или изложува лични становишта засновани врз неговата ексцерпција и експертиза. Спореди со примерите од „Диференцијација и поларизација на морфемите во македонскиот јазик“, – Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага. – Скопје: Сојуз на Друштвата за македонски јазик и литература, 1968, стр. 29-34.):

1.1. „**Не можеме да се откинеме** од впечатокот дека во работите по општа лингвистика не му се обрнувало доволно внимание на изучувањето на диференцијацијата“ (сп. исто: Конески 2021а: 181)

2.1. **Делimitedацијата на разновидностите може да се обусловува од некои односи што ти налага системот.** (сп. исто: Конески 2021а: 183)

3.2. *Можеме да ѝосочиме ѝовеќе случаи на сврзување на аломорфиѝе со ѝосебни лексички значења.* (сп. исто: Конески 2021а: 185)

5.0. *На расѝределбаѝа на аломорфиѝе можат да влијаат и некои експиралинѝвисѝички факѝори.* сп. исто: (Конески 2021а: 187)

Тој однос е уште повпечатлив, при проследувањето на модалните зборови во неговите текстови.

Според Минова-Гуркова (2000: 84) модалните зборови се регрутираат од различни зборовни класи, а модалноста може да биде од различен вид: однос кон реалноста (*сиѓурно, безоруго, можеби*), емоционален однос (*белки, божем*), однос кон другите факти во исказот (*значи, главно, вѝрочем, најпосле*).

Но можеби на ѝоезијаѝа, како на ѝоинаков вид на моделирање на свейѝоѝ, ѝ е ѝрисуѝѝа некоја оруѝа сила шѝо то обезбедува нејзиноѝо ѝрајно ѝрисуѝѝво во живоѝоѝо на човешѝвоѝо? Можеби ѝоѝравилно би било, и секако би било ѝоѝравилно, да се бараат ѝовеќе ѝакви комѝоненѝи. (Конески 2018: 34)

Сигурно дека некој ќе има што да каже, ако веќе не кажал, за откривачката сила и на таквата постапка. (Конески 2018: 71)

*Но ѝраѝенициѝе оѝшле само донекаде, се враѝиле и ја излаѓале дека **божем** калуѓериѝе не доѝуѝѝаат ни да се доближи до манастѝроѝ една жена „шѝо водела маж неверник“. (Конески 2018: 259)*

Делоѝо, значи, било ѝосѝроено врз добра сѝаѝѝѝѝичка ѝресмеѝка, за која ѝосѝојано водел смеѝка сѝорѝѝелоѝ. (Конески 2018: 71)

*Дури во најново време уѝоѝребаѝа на дивен се обновува во лиѝературноѝо македонски јазик, ѝод влијание на друѝѝѝе јужнословенски лиѝературни јазѝици, но ѝак **главно** како особеносѝ на ѝоеѝскиоѝо сѝѝл, насѝрема мноѓу ѝообичниѝе ѝридавки чудесен, ѝрекрасен. („Димни Марко и димна гора“. – Прилози МАНУ : Одделение за општествени науки – Скопје, 1970, I, 1, стр. 5-10., сп. исто: Конески 2018: 243)*

Впрочем, во овој случај се работи за фијаско, па веќе поради тоа треба сега да го напуштиме, бидејќи во фокусот треба да ни се најдат издржани текстови, во кои можат да се насетат само некои „нагорени“ места. (Конески 2018: 128)

Најпосле, се подлага на пародија и самото сценарио на „визитата“. (Конески 2018: 158)

Модалните зборови се битна стилистичка особеност на статиите на Конески, особено оние сместени во „Светот на песната и легендата“. Со нив се нагласува личниот однос на авторот кон одделни прашања од суштинско значење за актуелната книжевна

дејност, како што е поезијата, преведувањето, но и кон културната традиција воопшто.

Од друга страна, модалните зборови поретко се среќаваат во поезијата на Конески. Во таа смисла, точката 525.3 од Граматиката на Конески: „Имаме и такави модални зборови шишо по извесен начин то одредуваат односот на едно искажување спрема другиите во дадениот склоп.“ (Конески 2021: 476), при што како пример ја наведува модалната употреба на зборот *значи*. Најдобар пример за тоа ни е песната „Изненадување“:

ИЗНЕНАДУВАЊЕ

*Никогаши не ти забележуваме нијансиите,
јосијениот премин,
бавнаа појоштовка на насаниите.
Каква промена!
Вчудоневиден забележувам
дека бујно расцутила
како прекуноќ
со жолти укии
трмушкаа под мој прозорец.
Дошла, значи, пролепиа!*

Спореди исто песните: Волк (*Везилка*), Птиците (*Послание*), Црква, Втора младост (*Црква*).

Откривањето на функционалните значења и на стилистичките нијанси на модалните глаголи (во составот на модалните конструкции) и на модалните зборови во целокупното творештво на Конески, откриваат многу суштествени прашања поврзани со Конески како стожерна личност во македонскиот XX век.

Користена литература:

Конески, Блаже. 1945. *Македонската литература и македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Конески, Блаже. 1993. *Светот на песната и легендата*. Скопје: Гоце Делчев

Конески, Блаже. 2004. *Грамајка на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Детска радост, Просветно дело.

Конески, Блаже. 2011. *Поезија, кн. I (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов)*. Приредувач: Милан Ѓурчинов. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 2018. *Светот на песната и легендата (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов)*. Приредувач: Милан Ѓурчинов, соработник: Бобан Карапејовски. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 2020. *Македонскиот XIX век (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов и Кајшица Кулавова)*. Составиле: Анастасија Ѓурчинова, Лидија Капушевска-Дракулевска, Бобан Карапејовски, Белешки и коментари: Георги Сталев. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 2020а. *Дијалектолошки, балканистички и ономајички прилози. Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Кајшица Кулавова*. Приредувач: Марјан Марковиќ, соработник: Давор Јанкуловски. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 2021. *Историја на македонскиот јазик. Историска фонологија на македонскиот јазик (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Кајшица Кулавова)*. Приредувачи: Веселинка Лаброска, Људмил Спасов, соработници: Искра Пановска-Димкова, Љупчо Митревски). Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 2021а. *Прилози за историјата на македонскиот литературен јазик (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Кајшица Кулавова)*. Приредувачи: Веселинка Лаброска, Лилјана Макаријоска. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 2021. *Грамајка на македонскиот литературен јазик. (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Кајшица Кулавова)*. Приредувачи: Елена Петроска, Станислава Сташа Тофоска, соработник: Бобан Карапејовски. Скопје: МАНУ.

Конески Блаже. 2021б. *Прилози за современиот македонски јазик. (Целокујни дела на Блаже Конески, критичко издание во редакција на Кајшица Кулавова)*. Приредувачи: Елена Петроска, Станислава Сташа

Тофоска, соработници: Бобан Карапејовски, Бојан Петревски. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 1972. „Крсте П. Мисирков“, Беседи и огледи. Скопје: Македонска книга.

Конески, Блаже. 1968. „Диференцијација и поларизација на морфемите во македонскиот јазик“, – Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, стр. 29-34. – Скопје: Сојуз на Друштвата за македонски јазик и литература.

Конески, Блаже. 1987. „Агарјани“. – Прилози, МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука – Скопје, 1987, XII, 1, стр. 89–93., Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже. 1991. „За историските мистификации“, Литературен збор, 5-6, Скопје

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор

Мария Хажомия

Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет,
Москва
semper_gaudete@outlook.com

БИ-КОНСТРУКЦИИ В ЛИТЕРАТУРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ БЛАЖЕ КОНЕСКОГО

Апстракт: В статье анализируются состав и значения конструкций с би, выделяются типы контекстов, в которых они встречаются в художественных произведениях Б. Конеского. В качестве материала исследования использованы тексты писателя из трехтомного собрания сочинений.

Ключни зборови: Блаже Конески, македонски јазик, би-конструкции, потенциал, условен период.

Центральным объектом настоящего исследования являются би-конструкции, т.е. различные комбинации с частицей *би* (далее – БИК), встречающиеся в литературном творчестве Б. Конеского. Частица *би* восходит к спрягаемой форме вспомогательного глагола типа *бимъ* (глагола *быти*) (Сичинава 2004: 292-312); по предположению А. Мейе, основа *bi-* «является старым оптативом (желательным наклонением)» (Meillet 1934/1951: 213-214). Чаще всего частица *би* сочетается с л-формой и образует с ней потенциал, в таком случае она выступает в роли формообразующей морфемы (Усикова 2003: 237). Анализ семантики потенциала осложняется тем, что большое количество его употреблений относится к подчиненным предикациям (условным, условно-уступительным и иным). Существенно, что «семантика предиката придаточного предложения не может описываться так же, как семантика предиката независимого предложения», и при описании подчиненных употреблений следует отличать семантические употребления от синтаксических (Добрушина 2016а: 24). В данной работе мы будем придерживаться принципа различения независимых и подчиненных употреблений потенциала.

Почти для всех контекстов употребления потенциала, как независимых, так и подчиненных, общим семантическим компонентом является «ирреальность, то есть обозначение ситуаций, о которых говорящий не готов с уверенностью утверждать, что они имели место» (Добрушина 2016а: 25). Одним из видов ирреальных значений является контрфактивное значение, которое «опознается легче всего: ситуация однозначно характеризуется как не имевшая место в действительности» (*ibid*,

26). Однако потенциал в македонском языке может выражать не только ирреальные ситуации, но и реальные, в которых ирреальность трансформировать в некатегоричность. Кроме того, потенциал обладает свойством выражать желательность, и конструкции с этим значением «обозначают гипотетические ситуации, то есть такие, про которые говорящий считает, что они могут иметь место, но либо относятся к будущему, либо говорящий не имеет о них достаточного знания» (ibid, 27). Н.Р. Добрушина (ibid, 27-28) отмечает, что «среди независимых, несинтаксических употреблений сослагательного наклонения лишь желательные регулярно демонстрируют гипотетическое, а не контрфактивное значение. Однако высказывания о желании могут обозначать и контрфактивную ситуацию, выражая сожаление о том, что желаемая ситуация не осуществилась».

Лингвистические воззрения Б. Конеского на статус составных форм с *би*

1. Частица *би* сочетается с формой на –л, иначе – формой прошедшего времени (глагольная форма однозначно опознается как прошедшее время). Как отмечает в своей Грамматике Б. Конеский (1967: 543), частица *би* имеет потенциальное модальное значение и участвует в образовании потенциала («можен начин»); л-форма в сочетании с *би* – это по большей части глаголы несовершенного вида. Формы потенциала употребляются в главном предложении сложноподчинённого предложения (далее – СПП) с придаточным условия: *Уф, каква ѓлуйосѓ би најравил, да ѓо избиев* (Р. Крле). Но могут использоваться и в зависимой части: *Коѓа би ме остѓавиле да се расѓиравам со ѓебе, брзо би свршил* (К. Чашуле) (ibid, 501). Кроме того, потенциал встречается и вне СПП с придаточным условия и обозначает вероятность совершения действия без указания на условие: *Но, ѓак ѓусѓа душа, ме креѓи надеж. Би сакал да ѓоживеам уѓѓе малку и да ѓо исчекам крајоѓ* (Ј. Бошковски) (ibid, 501). Конструкция *би + сум + л-форма сов.в.* имеет значение упрѓка: *Би си ѓо чувала! Би сѓе му кажале!* (ibid, 499)

2. *Би* в некоторых случаях может сочетаться не только с л-формой, но и да-конструкцией, под которой в данной работе будет подразумеваться да+презенс (далее – ДАК): *Времеѓо у зимо завлезуе, ако би некое дрво да развие, ѓолемо зимо ќе има* (Т. Ецов) (ibid, 502). Однако здесь стоит оговориться: представленная конструкция обязательно предполагает наличие союза *ако* или *да*: *ако/да би + ДАК*. Для выражения ожидания или предположения употребляется сочетание *да не би (+ ДАК)*: *Да не би да сме се*

исїаникирале, а? (К. Чашуле). *Разїледуал на лево, на десно, да не би да види їак кокошкаїа или козаїа* (М. Цепенков) (ibid, 502).

3. Б. Конеский, говоря об употреблении конструкции *би + л-форма*, приводит примеры типа *Да би куришум їе удрил! Да би волци їе јале* и т.п., отмечая их оптативное значение (ситуации благословения и проклятия) (ibid, 500). Примечательно, что все приведенные примеры содержат сочетание частицы *да* с *би+л-форма*, однако такая конструкция функционирует в основном «в народном языке».

Таким образом, согласно Б. Конескому, можно выделить следующие возможные формы с *би*: *би+л-форма*, *би+сум+л-форма*, *би* в сочетании с ДАК (ако *би+(да)+презент* / *да(не)би+(да)+презент*), *да би+л-форма*. Б. Конеский указывает на три случая употребления потенциала (*би+л-форма*): в аподозисе и в протазисе условных предложений, а также вне СПП с придаточным условия. Указанные в Грамматике БИК могут передавать значения вероятности, условия, упрёка, пожелания/проклятия.

БИК в художественных текстах Б. Конеского: формы

Подбор примеров для данного исследования был осуществлен методом сплошной выборки. В поэтических и прозаических текстах Б. Конеского было обнаружено около четырех десятков контекстов, содержащих БИК (анализу не подверглись поэтические переложения автора). Л. Митковская (2018: 100) в своем исследовании обозначает виды конструкций с *би*: *би + л-форма*, *би сум + л-форма*, *да би + л-форма*, *ако би + л-форма*, *ако/да би + ДАК*, *да не би + ДАК*. В проанализированных нами текстах встретились не все.

Би+л-форма. Такая конструкция при независимом употреблении может иметь гипотетическое и оптативное значение, выполнять прагматическую функцию (смягчение категоричности) (Митковска 2018: 108). Приведем пример употребления потенциала с контрфактивным значением, когда ситуация не имеет шансов быть реализованной; форму потенциала можно заменить на индикатив:

Езероно ти го виде: / граница го на две дели. / Но кој бранот **би** го **запрел** (*би зайрел = никој не ќе зайре*) / открај накрај да не иде, / да не шири крилје бели! *На траница*

Би+сум+л-форма. По мнению некоторых исследователей, данная конструкция уже почти не употребляется, поскольку имеет формальный, книжный оттенок (Митковска 2018: 110), и встречается в основном в художественной литературе (Конески 1999: 120). Кроме того, этак конструкция в современном языке не

используется носителями языка, чтобы выразить значение упрека (Митковска 2018: 111; Kramer 1986: 128). В нижеприведенных примерах конструкция *би+сум+л-форма* имеет потенциальное значение, форма *сум* маркирует действующее лицо:

Се издишив гласно тогај — / зошто минеш клето време... / Ој девојче сино око, / барем тебе да те земев! / Барем тебе да те имав,
би сум одел сегде ведар — / в твојте очи би се всирал, / езерото би го гледал. *Дојран*

Во часот суден за таа љубов / како пред смртта **би сум стоел?** / В зеница како би и' гледал - / неизвесност. / Но човек треба да се спрема, / и ми се чини и јас се спремам. *Ракување*

Да би+л-форма. Как отмечает Е. Бужаровская (2018: 3), данная конструкция используется в народном языке, в разговорном маркируется как «устаревшая и маргинальная». Во встретившемся примере данная конструкция имеет оптативное значение: говорящий сообщает о своем желании, чтобы совершилось некоторое действие, произносит благословение. И, хотя обозначенная конструкция не употребляется в современном языке, даже в диалектах, для выражения оптативного значения (вместо неё в основном используется ДАК) (Митковска 2018: 113), в данном примере обе встретившиеся конструкции равноправны. Можно предположить, что форма с *би* маркирует ситуацию из высказывания как «романтическую» (ibid).

Модри ридје, крају свиден, / **да би** секој вас ве **видел!** / **Да би** дошло мало дете, / в грсти вода *да* си *лее*, / со камчиња да си игра, / крај езеро *да се смее*. / **Да би** дошло лично моме / што го чудна желба влече, / крај езеро *да се зайре* / кога паѓа сиња вечер. *Дојран*

Да не би + (да)+презенс. Данная конструкция непродуктивная, встречается в народных песнях и в диалектах (Hausman 1956: 20), в устаревших и поэтических текстах (Митковска 2018: 113). В произведениях Б. Конеского она встретила всего два раза. В примерах (5 и 6) придаточное с конструкцией *да не би + ДАК* сочетается с гипотетическим условным предложением. Весь комплекс *да не би + ДАК* находится в подчиненной предикации, в связи с чем он может быть квалифицирован как составной союз при придаточном причины/ цели:

Не! Силен, сепак сум се клонел / на власта своја да се решам, — / **да не би да ме намразиш** тајно, / **да не ми идеш**, ако ти згрешам.
Нежност

Целиот нејзин живот беше ти бил / стишување на сопствениот здив, / почит кон виделината и воздухот. / Од гради надвор да не излезе ништо / што личи на офкање, на клетва, на крик, — / **да не би** од тоа **се повреди** некој. *Усїение на шїџика Менка*

БИК в художественных текстах Б. Конеского: семантика, типы контекстов

При описании семантики македонского потенциала следует зависимые и независимые предикации рассматривать отдельно. Основные типы значения в независимых предикациях – это контрфактивное, желательное и значение некатегоричности (прагматическое употребление потенциала). К контрфактивным ситуациям относят такие, «которые не существовали в реальном мире и никогда не будут существовать, но рассматриваются говорящим как принадлежащие к альтернативному миру» (Добрушина 2016б: 109) Желательные ситуации оцениваются говорящим положительно, в реальности не существуют. Переносное употребление форм потенциала наблюдается в основном в диалоге с целью снизить категоричность высказывания, представить свое мнение, не задев чувства собеседника.

С функциональной точки зрения употребления потенциала можно разделить на три типа: повествовательные, диалогические реальные и диалогические желательные. Данная классификация была предложена Н.Р. Добрушиной (2016б: 108) при описании русского сослагательного наклонения и, как нам представляется, может быть применена при описании македонского потенциала. На основе анализа примеров употребления БИК в произведениях Б. Конеского определены два типа употреблений потенциала в независимых предикациях: повествовательное и диалогическое. При повествовательном потенциал обозначает контрфактивные пропозиции, при диалогическом – может выражать некатегоричность (реальные диалогические употребления) и оптативность (желательные диалогические употребления). Рассмотрим использование БИК в независимых предикациях.

УПОТРЕБЛЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА В НЕЗАВИСИМЫХ ПРЕДИКАЦИЯХ.

К независимым употреблениям относятся случаи, когда потенциал используется вне условных конструкций, а также контексты аподозиса – главного предложения условной конструкции.

I. Повествовательные употребления потенциала

1. Независимые предикации вне условных конструкций. Потенциал в таких предложениях чаще всего обозначает такую ситуацию, которая никогда не имела, не имеет и не будет иметь места в действительности. Как отмечает Е. Бужаровская (2018: 3), такие конструкции «представляют собой неполные условные

предложения, в которых условие, заключенное в протазисе, не реализовано»: *Би одел сеџа на одмор (џа можев)*. Контексты могут содержать «эксплицитные или имплицитные указание на условие, при котором ситуация была бы реализована» (Добрушина 2016а: 87).

Една недела таа ги пушти да стапат првпат во нивната соба, што стариот **не би** го **дозволил** лесно. *Заклано крувче*

Никој **не би сакал** да чуе исповед ни плач / од такав засипнат, грозен глас. *Усџение на џеџка Менка*

Се смешка тој сосем поинаку отколку што **би сакал** јас, сосем неизвесно од мојот чувствен живот, џ се смешка за своја сметка, шеретски и дури безобразно. *Чевли*

Таа сепак беше толку паметна да прецени дека Пискулиев е исти страдалник како неа, да го премери и да го сфати како што тој можеби **не би знаел** да ја сфати неа. *Заклано крувче*

Кој **не би се смилил** пред изгледот на Пискулиева, штом дури и дедо Иван не можеше да остане рамнодушен. *Заклано крувче*

Заправо погрешно **би било** да се рече – се крие, зашто таа толку видливо се покажуваше! *Заклано крувче*

Тој самиот знае дека такви ситни случки остануваат долго во душата и одвреме-навреме како песочинки ја глочкаат. Свесен е дека сега повеќе **би сакал** да беше отстапил во овој еден случај, макар колку и нерадо, од својот правичен принцип. *Изложба*

В таких контекстах часто встречаются указания на условие, при котором та или иная ситуация (не) могла бы иметь место, или на препятствие для совершения действия; конструкции с предлогом **без**, конструкции с союзами **но**, **меѓуџоа**:

Не, Бог да ја благослови таа твоја мајка, што те родила толку необична и убава, за да гори и да страда од тебе мојава душа, зашто е слатка таа болка и **пуст би бил без** неа мојов живот (*если бы ее не было, то моя жизнь была бы пустой*). *Песна*

Што дека блеснала веда / без око да ја гледа? / Што **би бил** ридот / **без** видот? *Видоџ*

И ми се чини – ова не сега / а пред век станува ова, / и дека тука ќе те сретнам / за дружба нова чудесно нова. / Ја **би** те **познал** веднаш, мислам, по твојот опул мрачен <...> Ја **би** те **познал** и **би** те **запрел** / ко земјак стар и добер, / **но** ти си мрхов одамна веќе, / стемнет во мракот гробен (*если бы ты был жив, я бы тебя сразу узнал*). *Средба со Жинзифов*

Зошто **не би** ги **вратил** да ги утеши и израдува? **Меѓуџоа**, како што станува често, и ова колебање се заврши со бездејство и се остане како што си беше. *Изложба*.

Најпосле, **подобро би било** и самиот тој да не се згодеше овде да ја гледа сета случка. <...> **Но** време е да се затвори за денеска изложбата. *Изложба.*

В примерах (22) и (23) связочная конструкция с предикативом имеет контрфактивное значение и содержит положительный оценочный компонент. Выражения типа (*нај-/ио-*)**добро би било** вносят в высказывание значение усиленного желания предпочтительного действия вместо реального, а также добавляют оттенок сожаления об уже случившемся событии, так как оно в момент речи представляется нежелательным.

Најдобро би било и јас да ѝ се насмевнам, да ѝ покажам дека ја разбирам, но место тоа јас ги спуштам очите и – о ужас! – гледам дека место мене ѝ се смешка некој друг, и тоа е мојот десен чевел. *Чевли*

Формы потенциала в некоторых случаях могут маркировать гипотетически возможные в будущем действия (Марковиќ 2018: 90):

Долго гледа така Соколе и му се чини дека никогаш **не би** му се здодеало да гледа. *Љубов*

Не бев сигурен, за себе лично, дали и јас **би бил способен** во слична прилика да постапам како него. *Чевли*

Не гледа тој смело и безобразно, **не би** си **позволил** да се накашла ниту **би потфрлил** некој збор со кого било, макар со Боцета. *Љубов*

Не верува Соколе дека во друга **би се нашла** таква сила да ја растревжи неговата душа. *Љубов*

2. Независимые предикации в аподозисе условных конструкций. Аподозис условных конструкций с позиции синтаксиса считается независимым предложением, в нем условие реализации ситуации выражается условными придаточными. В аподозисе «отсутствуют элементы, указывающие на условие реализации ситуации, поскольку они выражены условным придаточным» (Добрушина 2016а: 50). Было обнаружено несколько примеров, в которых потенциал используется в аподозисе; в протазисе содержится нереальное (неосуществимое, относящееся к прошлому) условие. Если условие, как замечает Е. Бужаровская (2018: 41), представляет собой «динамическое» событие, выраженное при помощи *да+имйерфектѝ*, то БИК в аподозисе имеет «прошедшую контрфактивную интерпретацию»:

Чунчето среде ме носи, / езеро ширно се плиска — / сонцето в далга се дроби / на дробни зрнца од бисер. / *Да можев* — и да ги зберам / овие мониста в рака, / јас **би** ги **чувал** за таја / најмногу што ќе ја сакам. *Дојран*

Друже, *да знаев* тогаш / дека во борба ќе згаснеш, / на зборот твој **би** ја **сетил** / силата дивна и јасна. *Песнаџа*

Се издишив гласно тогај — / зошто минеш клето време... / Ој девојче сино око, / барем тебе да те земев! / Барем тебе *да* те *имав*, / **би сум одел** сегде ведар — / в твојте очи би се всирал, / езерото **би** го гледал. *Дојран*

Да ја имаше, оваа тешка зачмаеност, што го вклевшила и не го испушта, **би се стопила** како што се топи мразот напролет и тој **би нашол** утеха, ако не и тиха радост. Тој **би бил** тогаш барем донекаде заштитен од ударот на секоја неминовна разделба, и на последната. *Љубов*

В последнем предложении придаточной части нет, но указание на условие, при котором действие могло реализоваться, однако, есть – в предыдущем предложении.

В примере (28) в протазисе употреблена ДАК, что может говорить о том, что говорящий предполагает, что в будущем действие будет реализовано (Kramer 1986: 125):

Стариот сега беше сигурен како **би живеел** до крајот на својот живот *само ако не се ѝромени* нешто, па макар малку да му олекне. Тој дури сега можеше да сети што **би значело** за него *да* ја *има* при себе нејзината слика. *Љубов*

II. Диалогические употребления потенциала

При таком употреблении формы потенциала ограничены речевой ситуацией (наличие говорящего – слушающего). Письменный текст может имитировать диалогический режим.

1. Реальные. Потенциал в таких контекстах используется для смягчения категоричности высказывания и синонимичен индикативу, однако при замене не реализуется коммуникативная задача предложения – смягчить коммуникативные намерения говорящего. В предложении (29) потенциал используется для снижения категоричности суждения. Хотя в исследуемых текстах встретился лишь один контекст с глаголом речи, можно предположить, что в выражении значения некатегоричности принимают участие и иные глаголы, обозначающие разного рода речевые акты.

Јас сетив дека овој повик мој / Е најсмел заграб во иднината, / Со твојот дух е преграб, јас **би рекол**, / И како остра секавица сече / Век по век тој, / И вика, клика, рика: / Мисли на мене! *Скојје*

При употреблении форм потенциала в таких прагматических контекстах нередко «появляются глаголы, которые уже имеют модальное значение: може, сака, треба, смее» (Митковска 2018:

109). В примере (30) потенциал глагола *сака* смягчает сообщение о желании, возможна замена на индикатив (би сакал = сакам). Однако, на наш взгляд, мы имеем дело еще и с «идиоматическим обращением» к собеседнику (Панчевска, Миленковска 2018: 123), с выражением учтивости:

– Дали можат да се откупат некои од овие работи? – праша едниот. – Да, како на права изложба. – Тогаш јас **би сакал** непременно да имам некои кај себе. *Изложба*

2. Желательные. К желательным ситуациям можно отнести такие, «которые не существуют в реальном мире и реализацию которых говорящий оценивает положительно» (Добрушина 2016б: 111). Оптативное и потенциальное значения *би* объединяет модальная основа гипотетичности, присутствующая и в оптативных конструкциях, поскольку желания говорящего потенциально возможны, их осуществление не зависит от какого бы то ни было предшествующего условия (Бужаровска 2018: 27):

Ој рамнино рано наутро расонета! / Истај го превезот,/ замаглицата на шипје / напласти ја,/ да гледам како те галат полека / ко дланки сенките од облаците. / **Би сакал** душава по тебе /килим да ја постелам, / **би сакал** срцево коњ 'рзак да биде, / по тебе раван да оди, / во правје да се прпела. *Рамнина*

Ах, како **би сакала** да се преселиме на друго место. Но таму го држи трговијата. *Пречек*

Има еден слој врз душата: / со нокти **би** го **гребел**, /со еге **би** го **стругал**, / **би** го **стружел** со ноже како лишај на карпа. <...> Планино, рамна рудино, / планино со два огромни колка, / ништо не лекува, / само нè слекува /до основната болка! *Планина*

Бисерна вода... / Та гледам таа жива вода, / жуберлива. / Со срце, не со усни, **би** ја **пил** / од бел грст на девојче, / кога се прелива / да не знаеш што е во него збрано... *Ракување*

Модри ридје, крају свиден, / да **би** секој вас ве **видел**! / **Да би дошло** мало дете, / в грсти вода да си лее, / со камчиња да си игра, / крај езеро да се смее. / **Да би дошло** лично моме / што го чудна желба влече, / крај езеро да се запре / кога паѓа сиња вечер. *Дојран*

В приведенных выше примерах можно наблюдать референцию не к ситуации в прошлом, а к такой, которая еще может реализоваться (\neq контрфактивная ситуация). Кроме того, в предложении отсутствует упоминание об условии. Эти свойства контекста, по мысли Н.Р. Добрушиной (Добрушина 2016б: 121), формируют желательное значение.

УПОТРЕБЛЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА В ЗАВИСИМЫХ ПРЕДИКАЦИЯХ.

Потенциал употребляется в придаточных условия, которые могут различаться семантически, «что отражено различием в модально-темпоральных формах сказуемого в главном и придаточном условном предложениях» (Усикова 2003: 274). В реальных условных предложениях говорящий предсказывает, что случится, если будет выполнено какое-то условие (план будущего). В ирреальных – предполагает, что могло случиться, если бы было выполнено условие (план прошедшего). Гипотетические/возможные – те, которые могут быть реализованы (футур в аподозисе, и значит, подразумевается будущее); контрафактивные – те, которые не реализовались, поскольку условие не выполнено. Одно из встретившихся предложений – с потенциалом в придаточном условия – гипотетически-потенциального условия (в главном предложении – будущее время, в придаточном – потенциал):

Важни се за неа, се чини, баш овие неколку мига, **ако би ги испуштила**, *ke dojde* лошото што треба да го предвари. *Пречек*.

Заклучение. В работе были проанализированы различные типы БИК из художественных произведений Б. Конеского, а также выявлены контекстные условия, при которых реализуется каждое из значений македонского потенциала. Центральным для него является контрфактивное значение, и, как свидетельствуют проанализированные примеры, именно повествовательные контрфактивные употребления представлены наиболее широко. Периферийными можно считать желательные и реальные, в которых реализуется значение некатегоричности. Все обозначенные употребления потенциала, за исключением одного единственного, представлены в независимых предикациях.

Користена литература

- Бужаровска, Елени 2018: Функцијата на би за изразување обусловени дејства во македонскиот јазик // *Сѝаѝусоѝ на модалнаѝа морфема би во македонскиоѝ јазик и нејзиниѝе функционални еквиваленѝи во друѝиѝе словенски и несловенски јазици*, Топољинска Зузана (ур.), 2018, Скопје: МАНУ, 25–48.
- Добрушина, Н.Р. 2016а: *Семантика косвенноѝо наклонения: корпусноѝе исследование грамматической йолисемии*. Дис. ... доктора фил.н. М., 2016. 425 с.
- Добрушина, Н.Р. 2016б: *Сослагателноѝе наклонение. Материали к корпусноѝе грамматике русскоѝо языка. Глагол. Часть I*. – СПб.: Нестор-История, 2016. 102-160.
- Конески, Блаже 1967: *Граматика на македонскиоѝ лѝтературен јазик*. Култура, Скопје, 1967. 543 с.
- Конески, Блаже. *Поезија*. Книга прва. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, 1981. 338 с.
- Конески, Блаже. *Лозје*. Книга трета. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, 1981. 144 с.
- Конески, Кирил 1999: *За односот на глаголските конструкции со ќе и можниот начин*. Во Конески, Кирил, *За македонскиоѝ глатол*. Скопје: Детска радост, 107–121.
- Марковиќ, Марјан 2018. *Околу некои аспекти на би-конструкциите во македонскиот јазик // Сѝаѝусоѝ на модалнаѝа морфема би во македонскиоѝ јазик и нејзиниѝе функционални еквиваленѝи во друѝиѝе словенски и несловенски јазици*, Топољинска Зузана (ур.), 2018, Скопје: МАНУ, 89–95.
- Митковска, Лилјана 2018: *Можниот начин надвор од условниот период во современиот македонски јазик // Сѝаѝусоѝ на модалнаѝа морфема би во македонскиоѝ јазик и нејзиниѝе функционални еквиваленѝи во друѝиѝе словенски и несловенски јазици*, Топољинска Зузана (ур.), 2018, Скопје: МАНУ, 97–118.
- Панчевска, Ангелина, Миленковска, Соња 2018: *Б и -конструкции во и надвор од условен период (македонски ~ полски) // Сѝаѝусоѝ на модалнаѝа морфема би во македонскиоѝ јазик и нејзиниѝе функционални еквиваленѝи во друѝиѝе словенски и несловенски јазици*, Топољинска Зузана (ур.), 2018, Скопје: МАНУ, 119–130.
- Сичинава, Д.В. 2004: *К проблеме происхождения славянского условного наклонения. Исследования по теории грамматики 3*. 292–312.
- Усикова, Р.П. 2003: *Грамматика македонского литературного языка*. Москва: «Муравей», 2003

Hausman, Klaus 1956 *Der Potential im Mazedonischen*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg August Universität zu Göttingen, Göttingen.

Kramer, C.E. (1986). *Analytic Modality in Macedonian*. Munich: Verlag Otto Sagner.

Meillet 1934/1951. *Le slave commun*. Paris: Champion. [Рус. пер.: А. Мейе. *Общеславянский язык*. М.: Изд-во иностранной литературы, 1951].

1.2. ЗА ПРЕПЕВИТЕ НА И ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Лидија Танушевска

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј, Скопје
lidkapol@yahoo.com

ОЧУДЕНИ ИМЕНСКИ ЗБОРОВИ ВО ПРЕПЕВИТЕ НА КОНЕСКИ ОД ПОЛСКИ ЈАЗИК

*„Појребатија за освежување, обновување, актуализирање
јрејисјабува основна појребата на човечкојо сушјисјество, кое знае шјјо
значи јо суша толика сјјудена вода“.* (Конески 2021: 21).

Апстракт: Трудот ќе опфати анализа на 10 песни од полски поети во препев на Блаже Конески, Адам Мицкевич, Јулиуш Словацки, Зигмунт Крашињски, Кажимјез Пшерва-Тетмајер, Леополд Стаф и Јулијан Тувим, во кои ќе се издвојат именските зборови кои отскокнуваат од стандардот, се истакнуваат со индивидуалност, се кованици од други јазици, неологизми или архаизми, но и се специфични за индивидуалниот стил на јазикот на Блаже Конески. Анализата ќе вклучи и споредба со изворникот, лексемите во полскиот оригинал и ќе даде можни одговори за преведувачката стратегија и мотивираност на изборот на еквиваленти во препевот. Очудувањето е постапка што се применува во литературата, следствено и во поезијата, а овде и во препевот, но трудот ќе се осврне и на лингвистичкиот аспект на очудувањето, односно на реализацијата во зборообразувањето на лексемите во препевот на Блаже Конески.

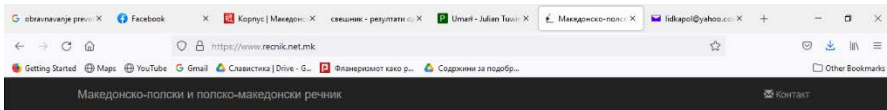
Клучни зборови: превод, очудување, поезија, стратегии, именски зборови, препев.

Очудувањето како уметничка постапка на нарушување на автоматизмот на јазичните конвенции било и интерес на литерарните проучувања на Блаже Конески, кој и го воведува овој термин во македонската литературна теорија со есејот „Очудување“. Според руските формалисти од кои произлегува овој термин, да се очудува, значи да се направи туѓо, ново, свежо, непознато, различно и чудно она што е познато и вообичаено (Кулавкова 2007: 397). Самиот Конески вели: „Очудувањето се дефинира како „отстапување на некој елемент (обично тематски) на литературното дело од нормите и конвенциите... и негово претставување од необична страна... како да е „првпат виден“ (Конески 2021: 38). Во значаен дел од Блажевиот есеј за

очудувањето, тој го зема за пример творештвото на најголемиот полски романтичарски поет, Адам Мицкевич, за чија поема „Пан Тадеуш“, цитирајќи уште еден голем полски поет, Чеслав Милош, вели дека таа “не е никакво „репродуцирање“ на реалноста, ами, како што би рекле ние, нејзино очудување со огромниот чувствен потенцијал на истиот тој мистичен ум (се мисли на Мицкевич)“ (Конески 2021: 41). Истото тоа денес, од наша гледна точка, би можело да се каже и за делото на Конески.

Токму восхитот на Блаже Конески кон полската книжевност, изразен во неговите размисли за очудувањето беше мотивација да се анализира неговиот преведувачки опус кој опфаќа полски автори. Несомнено, во него влегува „Одата на младоста“ на Мицкевич, по неколку песни од Јулиуш Словацки и Зигмунт Крашињски, застапени се неоромантичарите Кажимјез Пшерва Тетмаер и Леополд Стаф и две песни од современиот поет Јулијан Тувим. За жал, тоа не е голем опус, се работи за вкупно десетина песни, некои од нив сосема куси, па затоа и ова репрезентативно преведувачко ткиво на Конески не претставува доволен корпус за јазични истражувања и анализи, но е богата ризница на поетскиот јазик на преведувачот и оригиналноста и креативноста во преведувањето. Затоа и овој текст е замислен повеќе како обид за репродукција на преведувачкиот процес на Конески, а не како некаква јазична анализа.

Одлучив да им обратам внимание само на именските зборови засегнати со очудувањето и поради просторно- временското ограничување, но и поради претходни сопствени заклучоци при контрастивните проучувања на двата јазика дека зборообразувачките процеси во полскиот јазик се попродуктивни кај именските зборови отколку во македонскиот, особено кај придавките и честопати е тешко да се најде прецизен еквивалент во македонскиот јазик од истата зборовна група. Ова се покажа особено во работата на дигиталниот полско-македонски и македонско-полски речник (<https://www.recnik.net.mk/>), каде што еквивалентот е описен, а не придавска форма, за разлика од оригиналот.

Самата поезија е очудување на светот зашто го претставува на инаков начин од реалноста. Познато е, впрочем, тврдењето на теоретичарите на преведувањето дека поезијата е непреводлива, во смисла дека се јавуваат многу проблеми, подзамислувања на преведувачот и негови „задавања“, како што би рекол Драги Михајловски (Михајловски 2002: 38), во невозможна задача која останува неисполнета.

„Меѓутоа, целокупниот човечки опит сведочи дека секогаш била присутна потребата и желбата да се искаже со свои зборови некоја важна уметничка порака на туѓ јазик. Тоа значи дека се постигнал извесен еквивалент во пренесувањето на духовните вредности од еден јазик на друг, еквивалент што секогаш донесувал многу повеќе од она што се губело со ништењето на јазичните одлики.“ (Конески 2021: 27-28)

Во тој поглед, за „очудени“ именски зборови ги сметам еквивалентите што отскокнуваат од јазичните конвенции со својата специфичност во однос на креативноста, на пренесувањето на смислата и на непреводливите елементи и на отсликувањето на индивидуалниот стил на преведувачот. Собрани се триесетина примери што се подведени по следната класификација: 1) колективни иновации; 2) иновации изведени од постојни зборовни форми; 3) заемки и 4) застарени, стилизирани лексеми. Границата помеѓу нив не е секогаш многу концизна и тие може да се испреплетуваат едни со други.

1. За иновации ги сметам, според Конески, инаквите начини на изразување во поезијата што се оддалечуваат од традиционалната форма, вклопување стари пораки во современ израз и нивно

варирање по начин што му одговара на интересот на современиот човек. Иновациите ги внесува авторот со санкции на колективот, односно читателот, при постојано сооднесување на тие два фактора со факторот на традицијата (Конески 2021: 12-13). Во однос на јазикот и преведувањето овие формули на Конески, би можеле да се прекодираат на следниов начин: пренесување на содржината на оригиналот по начин што му одговара на современиот човек во друга културна средина, односно со санкциите на друг колектив (различен од оној на оригиналот). Притоа, традицијата е во постојана врска, сооднос, со изразот на преведувачот. Јазикот кој е настанат и прифатен од колективот влегува во изразот на преведувачот, односно, во случајов – препејувачот и тоа го сметам за колективна иновација. Тој комбиниран израз на препејувачот и на колективот, заедно со реакцијата на читателот е она што е очудено. Како илустрација го приведувам примерот од препевот на поемата на Адам Мицкевич, напишана во 1823 година.

пол. Dalej, **bryło**, z posad świata!

мак. Мрдни од темелот, тутко клета!

Имено, основниот мотив во *Ода на младосиџа* е контрастот помеѓу светогледот на младите луѓе и на старите, кои лирскиот подмет сурово ги критикува. На младите им ги припишува духовната сила, благородноста, ентузијазмот и револуционерниот полет, а на старите – закоравеноста, ограниченоста во размислувањето, безволноста. Оваа метафорична именка на полски: *bryła* самата по себе е непреводлив елемент бидејќи означува **1.** грутка **2.** *mat.* геометриско тело **3.** фигура **4.** структура, конструкција (според Македонско-полскиот и полско-македонскиот речник gesnik.net.mk), односно форма без определен облик. Во случајов тоа е една маса што зазема простор и е предметена, но нема облик, лик – тоа се застарените идеи. И Блаже Конески, препејувачот, тука изнаоѓа еден одличен еквивалент: *тутка клета* што претставува очудување, бидејќи нè тера да се подзамислиме, да застанеме и да се запрашаме за што станува збор. Во речниците на македонскиот јазик толкувањето на *тутка* е – конци, крпи, хартии изгмечени, истуткани, собрани во клопче, во едно. Тутката не е убава, обично е грда, па, совршено му одговара на оној неопределен облик во кој се стуткала неинвентивноста на старото поколение во *Одаиџа* на Мицкевич. Тутката поминала низ санкциите на македонскиот колектив затоа што е народски израз.

Другата илустрација на ваков вид колективна иновација произлегува од препевот на еден фрагмент од поемата „Прелудиуми“ на Кажимјеж Пшерва Тетмаер, во препевот на Конески наречен „Бура“:

<p>Завива <i>хмурно</i> ѓолнокен веѓар завева бура снежна- се чини <i>ке</i> ме раскине жалоѓи шѓѓо в тради ми сѓѓежна.</p> <p>Та зар без ѓлаѓа за младосѓа живоѓѓѓѓ <i>ке</i> ми мине? Зар нема среќа?... Пишѓѓи веѓроѓи свеѓѓѓѓ во бура тине.</p>	<p><i>Ponuro gwiżdże północny wiatr, Świat ginie w chmurze śnieżnej — Zda się, że piersi rozerwie mi Żal gorzki i bezbrzeżny.</i></p> <p><i>Więc bez odpłaty za młodość mą Życie mi całe spłynie? Nie wstanąz szczęścia dni?... Gwiżdże wiatr, Świat w chmurze śnieżnej ginie.</i></p>
---	---

Во препевот отскокнува прилогот *хмурно* како очуден бидејќи не му е познат на македонскиот јазик. Тој е најверојатно заемка од полскиот јазик и значи „облачно“, но интересно е што тој во конкретниот стих не е еквивалент на „облачно“ во полскиот јазик, туку на „тмурно/ рошиго“, а дури во стихот по него се појавува како именски израз „снежен облак“, кој, пак, на македонски е препеан како „бура снежна“. Целата песна во препев на Конески е преработена и не е многу верна на оригиналот, но токму тоа е иновативноста на овој препев. За да ја претставам таа колективна иновативност во препевот на Конески *ке* прибегнам кон еден препев, кој е поблизок на оригиналот, односно ја претставува формалната еквиваленција:

<p>Тмурно свири ѓолнокниѓѓи веѓер Свеѓѓѓѓ тине во облакоѓи снежен – се чини дека традиѓѓе <i>ке</i> ми ти раскине жалоѓи торчлив и безтраничен.</p> <p>Па без оѓѓлаѓа за младосѓа моја живоѓѓѓѓѓ <i>цел</i> ли <i>ке</i> ми мине? Нема ли среќни дни да дојдаѓѓ?... Свири веѓроѓи, свеѓѓѓѓѓ во облакоѓи снежен тине.</p>	<p><i>Ponuro gwiżdże północny wiatr, Świat ginie w chmurze śnieżnej — Zda się, że piersi rozerwie mi Żal gorzki i bezbrzeżny.</i></p> <p><i>Więc bez odpłaty za młodość mą Życie mi całe spłynie? Nie wstanąz szczęścia dni?... Gwiżdże wiatr, Świat w chmurze śnieżnej ginie.</i></p>
--	---

Јасно е дека препевот на Конески има поголема литературна вредност и дека е повеќе во духот на македонскиот јазик. Она што Конески го направил со овие стихови на Тетмаер е слично на постапката на Микеланцело, кој ги создавал своите скулптури така што од каменот го отфрлал тоа што е непотребно, што самиот Конески го потенцира во есејот „Еден опит“ во врска со „откривањето на песната“ (Конески 2021: 14).

2. Иновациите изведени од постојни зборовни форми ги има најмногу во препевот од полски јазик. Се појавуваат прилози изведени од именки, прилози изведени од глаголи, прилози изведени од придавки, придавки изведени од прилози и еден необичен деминутив.

Па, така во препевот на Мицкевич се појавува прилогот „смртски“ изведен од именката „смрт“:

<p><i>Тој ишћо векоић му се сћемнил смртски, Та в зѐми навел чѐло клећо, Нека шћој то тледа шћаков свейоћћ Каков то мери со очи крћски!</i></p>	<p><i>Niechaj, kogo wiek zamroczy, Chyląc ku ziemi poradłone czoło, Takie widzi świata kóło, Jakie tępemi zakreśla oczy.</i></p>
---	--

Овој прилог не е мотивиран од ниеден збор во оригиналот, формален еквивалент на стихот би бил: „тој што векот му се стемнил“, но очигледно е дека е создаден за да се постигне рима со последниот стих, каде што се среќава „кртски“. Иако е очигледно значењето на оваа збороформа, интересно е што таа не се среќава во стандардниот јазик. Ретко, но можна е неговата употреба во разговорниот јазик, иако напишана секогаш се среќава во наводници, што сведочи за нејзината очуденост. Се среќава и како придавка, и како прилог: „смртски“ сћорћ, (шћој/шћаа) вежба „смртски“ (пронајдено на пребарувачот Гугл).

Интересен е и прилогот „вјасно“, изведен од глаголот „вјаса“:

<p><i>Како никому нишћо: то возеа забрзано ћо улицайћа, шћака вјасно, шћака сћешно, боћами висћински кас</i></p>	<p><i>Jak gdyby nigdy nic: Wieźli Pospiesznie przez ulicę, Tak szybko, tak prędko, Doprawdy - prawie kłusa,</i></p>
--	---

Глаголот „вјаса“ значи „брзо оди“, што му одговара на полскиот прилог „szybko“, но бидејќи се работи за ритам и за повеќе синоними на „брзање“ во полскиот јазик – *pospiesznie, szybko, prędko*, Конески ги користел потенцијалите на сопствениот јазик и измислил нов збор изведен од глагол, бидејќи како прилог или придавка таков не се среќава во јазикот. Во овој пример има уште една иновација „спешно“, но таа е зајмена од полскиот јазик.

Од потребата за функционални рими честопати во овие препеви се среќаваат изведенки од придавки и прилози, како на пример „ледна“ во препевот на песната од Зигмунт Крашињски. Во ТРМЈ го има само прилогот „ледно“, додека придавката се појавува во разговорниот јазик како „леден/ледена“. Слично е и со прилогот „студно“ во истата песна, кој го има во речниците, но неговата примена е многу ограничена, за разлика од неговата синонимна форма „студено“:

<p><i>Моли за мене – не суди ме ледна, Зашиџо на свеџов сесџира си ми една!</i></p> <p><i>Módl Ty się za mnie, nie mów do mnie ostro, Boś Ty mi tylko na tym świecie siostrą!</i></p>	<p><i>Моли за мене! – Сум живеел џрудно, а џи со срце ме џречека сџудно.</i></p> <p><i>Módl Ty się za mnie, jam żył nadaremnie, Bo serce Twoje odpada odemnie!</i></p>
---	--

Дефинитивно е очудена именската група „привичен пат“ во препевот на песната „Умрел“ од Јулијан Тувим:

<p><i>џрн крсџ носеа, и џоџоџ одеше расџавџано размавџано како џо џривичен џаџ.</i></p>	<p><i>Czarny krzyż nieśli, I ksiądz szedł zamasyżcie, Jak gdyby zwykłą szedł drogą.</i></p>
---	---

Ако се чита само препевот на македонски јазик, „привичен“ предизвикува замислување: таква придавка не постои во македонскиот јазик, може размислите да одат дотаму дека е направена печатена грешка, па станува збор за „правичен“, бидејќи контекстот е поврзан со религијата. Но ако се погледне оригиналот, веднаш станува јасно дека придавката со значење „обичен“ го

навела препејувачот да изведе збор од „навика“, нешто што вообичаено се повторува, односно од „привикне“ на нешто. Во секој случај, оваа кованица внесува очуденост и е иновација во овој дел од песната на македонски јазик.

Како последен пример од изведените иновации ќе го споменам „очудениот“ деминутив „фијочки“. Иако и двата јазика се одликуваат со богато зборообразување во однос на деминутивите, во македонскиот е малку понеобично да се изведе деминутивна форма од именката „фиока“, додека во полскиот јазик е сосема вообичаена деминутивната форма „szufladka“.

<p><i>и ќе збиркаа̄ӣ ̄ӣо <u>фијочки</u>, ̄ӣо <u>кошенца</u> најсве̄ӣӣ с̄ӣоменчӣња.</i></p>	<p><i>I będą zbierali Po <u>szufladkach</u>, <u>kącikach</u>, Najświętsze <u>pamięteczki</u>.</i></p>
---	---

Истото може да се каже и за „споменчињата“ во македонскиот јазик, со таа разлика што во полскиот јазик, исто така, оваа форма е малку поневообичаена бидејќи е изведена од именката „pamiętka“ што веќе има наставка за деминутив, иако оваа наставка го изгубила деминутивното и има неутрално значење.

3. Во досегашните примери веќе се појавија заемките „хмурно“ и „спешно“. Покрај нив, во препевите на овие десетина песни се појавуваат и глаголот „спеша“ со значење „брза“, „трудно“, кој го има во речниците на македонскиот јазик, но веќе не е функционален и наместо него се употребува „тежок, мачен“, „броња“ со значење на средновековна метална заштитна покривка носена од витези или оклоп, односно панцир, но панцир е збор кој е влезен во јазикот многу подоцна и неговата денотација визуелно е многу поразлична од оваа за која станува збор, а оклопот е обично тежок и масивен. Именката што Блаже Конески ја употребува ја има во бугарскиот јазик.

<p><i>̄ӣрудно –trudno хмурно - <i>chmurno</i> с̄ӣеша - <i>śpieszy</i> с̄ӣешно - <i>pośpiesznie</i> броња - <i>zbroja</i></i></p>

Несомнено е дека Блаже Конески сакал да го збогати лексичкиот фонд на македонскиот јазик со заемки од други словенски јазици, но прашањето е зошто, како и кога лексикографите ќе почнат да ги земаат во предвид преводните дела на македонскиот јазик, во кои може да се најде богатство од неологизми и иновации во јазикот.

4. Во последната група спаѓаат именски зборови кои препејувачот ги користи како „елементи од традиционалниот поетски израз, тогаш кога се сакало да се постигне со нив некоја специјална стилска цел“ (Конески 2008: 339). Поголемиот дел од тие именски зборови се постојни форми, засведочени во речниците на македонскиот јазик и во литературата, меѓутоа се малку функционални од аспект на јазичните трендови и развивањето на современиот јазичен израз. Некои од нив веќе се сметаат за застарени, архаизми, некои се со определба дијалектни изрази, а некои се среќаваат само во поезијата. Со оглед на тоа што од времето кога творел Конески до денес се изминати повеќе децении, за денешниот читател тие претставуваат уште поголемо очудување од она што препејувачот сакал да го постигне со нивната употреба.

Така, на пример, во следниот стих се појавуваат многу изрази кои на денешните студенти им се непознати:

<i>загна̄ӣ ѿ ѿосӣѣнӣ лишки се ѿра̄ка.</i>	<i>Goniąc za żywiołkami drobniejszego plazu</i>
--	---

Глаголот „загне“ со значење „се стрча, јурне“ денес се употребува само разговорно, па така и изведената од него глаголска придавка „загнат“ е позната за современиот читател, но очудена. Именката „лишка“ со значење – свер, гад – ретко се употребува, ограничена е речиси целосно на некои дијалекти. Глаголот „се траќа“, исто така, им е непознат на многумина од современите читатели, а не само на помладата генерација, а значи „се вртка, изразува неспокојство“.

Истото може да се каже и за следните именски зборови:

<i>Рулче - мало дејџе, љеленаче</i>	<i>Dzieckiem w kolebce</i>
<i>лаври – лавор/ловор/ ловорики</i>	<i>laury</i>
<i>молнија = молња</i>	<i> piorun</i>
<i>од селски деца дружина ме срејџе... со несмел љољед дар секое сака од љразна љторба на љиџџачоџ <u>смеџен</u>... смеџен – збркан, збунеџ</i>	<i>Gromadka wiejskich dzieci mnie osaczy... Próżno szukają spojrzeniem nieśmiałem Gościńców w pustej mej sakwie żebraczej...</i>
<i>како нозе љеџи да миев љо љаџ, џџо рана џи сјала љеџи – љридавка, со значење: „џџо одаџ љеџ“ – во речници џо има само како љрилоџ</i>	<i>To tak, jakbym rzeszy Pielgrzymów stopy mył ranne z udręki...</i>
<i>морен – љриг. уморен, љџетобен, мачен Висџџнаџа ја најде? – браџ ми сјеџи - со неа морни да исџраваџ чело.</i>	<i>Czyś zdobył prawdę choć - brat pytać śpieszy - By mogły dusze <u>omdlałe</u> nią ożyć?</i>
<i>свеџници - свеќници</i>	<i>świecznikach</i>

Од сето ова може да се заклучи дека поезијата на Конески не се ограничува само на неговиот оригинален поетски опус. Неговите препеви од другите јазичи се исто толку оригинални, инвентивни и уметнички издржани. Како што вели тој: „кога се работи за поетски превод, основниот и најопшт еквивалент е самата поезија“ (Конески 2021: 28), а тој, низ овие преводи создал врвна поезија со сите литерарни нишани. Така и за овие препеви од полски јазик може да се примени старата пословица што ја цитира Конески во есејот „За поетскиот превод“ – дека „песната нема господар“ бидејќи овие песни го носат личниот белег на Конески. Во нив е препознатлив неговиот стил, што се обидов да го пренесам во приведените примери и со тоа тие стануваат неразделен дел од поетската реч на големиот Конески, кои заслужуваат поголемо внимание од литературната критика.

Користена литература

Конески Блаже 2021: *Светиот на ѝеснаѝа и легендаѝа* (есеи и прилози), Сигмапрес, Скопје.

Конески Блаже 2008: *Послание*, Микена, Скопје.

Конески Блаже 1967: *Преѝеви*, Култура, Скопје.

Miłosz Czesław 2004: *Historia literatury polskiej*, Znak, Kraków.

Михајловски Драги 2002: *Под Вавилон: Задачаѝа на ѝреведувачоѝи*, Каприкорнус, Скопје.

Кулавкова Ката (прир.) 2007: *Поимник на книжевнаѝа ѝеорија*, МАНУ, Скопје.

<https://makedonski.gov.mk/> (пристапено на: 15.11.2021 година)

<http://drmj.eu/> (пристапено на: 15.11.2021 година)

<https://www.recnik.net.mk/> (пристапено на: 15.11.2021 година)

Силвана Симоска

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
simoska@ukim.edu.mk

**ПРЕПЕВИ ПРЕД ПРЕМИНОТ:
ТАЖАЧКАТА (ГЕРМАНСКИ КЛАСИЦИ) ВО ПРЕПЕВ НА
БЛАЖЕ КОНЕСКИ**

Апстракт: Грстот германски песни од класиците Клопшток, Гете, Шилер, Хелдерлин и од Хајне сведени во препевот на Блаже Конески под насловот *Тажачка*, а објавени по повод неговиот седумдесетти роденден во 1991 година, претставуваат посебен омаж кон германската класична лирика од 18/19 век во која античката естетика, т.е. страста и страдањата во уметноста, се опејуваат како минлива категорија, наскоро досетувајќи го личниот животен крај. Неслучајниот избор на петте песни (*Рани трбови* од Клопшток, *Елиџа I* од Гете, *Ненија* од Шилер, *Роден крај* од Хелдерлин и *Бојнојо џоле кај Хесџинџс* од Хајне) од германските класици не го плениле вниманието на Конески само заради автобиографската идентификација со поетите како сродни души, туку и поради возвишено-елегискиот вид на лирика (елегија, тажачка песна, ода и слично), кој претставува посебен предизвик за него. Препејувајќи ги песните пред својот личен премин тој всушност твори поезија со којашто поетски, со посредство на германските класици, се простува од животот, меѓу другото со Шилеровите зборови „И убавината гине“ (*Auch das Schöne muss sterben!*), притајно надевајќи се дека убавината вечно ќе опстои во овоземниот живот, т.е. поезијата ќе го продолжи својот век во уметноста и по смртта на поетот. При компаративната анализа на оригиналите и препевите ќе се разгледаат пред сè јазичните (лексичко-семантичките) и прозодиските средства со коишто Конески едновременно ги отсликува страста и страдањата со коишто се раѓа и замира животот на еден поет, притоа проширувајќи го љубовниот концепт од телесната љубов кон љубовта кон родниот крај (на пример во одата *Heimath (Роден крај)* од Хелдерлин), всушност таму каде што првобитно извира и накај што се навраќа душата на страдалникот за последна издишка.

Клучни зборови: Блаже Конески, *Тажачка*, препев, германски класици

Воведни белешки: Песни и препеви пред преминот

По повод седумдесеттиот роденден на Блаже Конески во 1991 година, само две години пред неговиот премин во 1993 година, објавена е неговата збирка поезија под наслов *Небеска река: ѝесни и ѝрејеве*. Во неа се подредени два циклуса изворни песни од Блаже Конески под наслов *Небеска река* (36 песни) и *Дојранска елетија* (1 песна), како и еден циклус препеви насловен како *Тажачка (германски класици)* (5 препеви), на којшто ќе се осврнеме подетално во овој прилог.

Насетувајќи го наскоро својот личен животен крај, кој се отсликува во низа наслови од песните (*На мојој басџун, Залез, Најушпиеноси, Живошпи, Усџокојување* и други), но и од препевите (на пример *Рани тробови* од Клопшток), Конески ја заокружува својата збирка со препеви од германски класици од 18/19 век сведени под насловот *Тажачка*. Низ неслучајниот наслов на препевите (*Тажачка*), како и низ неслучајниот број (вкупно 5) и лирски облик на избраните оригинали/препеви, препејувачот ни испраќа силна симболика. Имено, насловот реферира на полисемијата на поимот *тажачка*,⁷⁹ која во македонскиот јазик означува 1. вршител(ка) на тажачкото дејство, т.е. ,жена тажачка на гроб на покоен‘ (nomen agentis, ,женско лице што тажи‘), како и 2. резултатот на тажачкото дејство, т.е., тажачката песна на гробот на покојниот или лирска песна во поезијата во којашто се тажи и се оплакува покојна личност или и материјална скапоценост‘ (nomen acti, ,она што се оплакува‘). Симболиката на бројот опфатени препеви под насловот *Тажачка*, вкупно пет на број, може пак да се доведе во конотација и со книгата на петте песни тажачки од пророкот Јеремија од Стариот завет во коишто се оплакува конкретна историска кризна состојба, имено пустошењето на светиот град Ерусалим (Grohmann 2020).⁸⁰ Персонификацијата на градот Ерусалим во Јеремејските тажачки песни со жена град

⁷⁹Според некои автори, на пр. црногорскиот лингвист Аднан Чиргиќ, *тажачкиите* треба да се разграничат од *тажаленкиите* (или *тажачкиите ѝесни*) кои според Мартиноска претставуваат „посебен вид лирски поетски [пред сè женски] творби во кои со елегични импровизации се оплакува нечија смрт“ (2018: 246). Поретко застапени се машките тажаленки, на пр. во албанската култура.

⁸⁰Громан (Grohmann 2020) на прашањето дали се навраќа човекот кон Бога во неволја и во кризна состојба, како на пр. во моменталнава пандемија со корона вирусот, во западниот свет исто така наречена корона-криза, реплицира дека кризите всушност нè занемнуваат, нè зашметуваат и нè прават беспомошни. Подготвени молитви за кризни состојби, според неа, можат да се најдат во Библијата. Во класичната кризна литература (klassische Krisenliteratur) спаѓаат, според неа, тажачките песни (Klagelieder, *Ēkäh, Threni, Lamentationes*) како дел од кризната поезија (Krisenpoesie).

(„Stadt-Frau“, *ibid.*), која жали и тажи, може да се доведе во релација со „Конесковата *тажачка*“, според горенаведеното прво значење, „жена што жали и тажи“. Сакрално-библиската мотивација на бројот на препевите алудира и на пожртвуваноста на поетот/препејувачот, посветувајќи го сиот свој живот, „пред сè, [на],македонската“ (Шешкен 2012: 23) уметност и на македонската наука. Препевите во *Тажачката* всушност ја исцрпуваат животната линија на Конески под којашто се сумираат главно страдални и резигнирачки животни искуства и сознанија до коишто доаѓа авторот пред самиот премин.

За што и во кој уметнички облик тажи Конески во (песните и) препевите? Исто и изборот на петорката германски класици, т.е. песните од Клопшток, Гете, Шилер, Хелдерлин и од Хајне (подредени по годините на раѓање на поетите, од најстариот до најмладиот) што ги препева Конески на македонски јазик, не е случаен, туку паѓа врз лирски тажачки форми како што се одата, елегијата, ненијата и слично, низ коишто се назира мотивот на смртта, придружен со тажното чувство на длабока тага и неизмерна болка на поетот. Покрај тоа што се туѓи песни, тие низ крајно субјективниот препев носат индиректно автобиографска порака со препознатливиот индивидуален печат на Конески. Небаре сам ги пишувал, небаре се оригинали, а не препеви, овие пет песни во еден грст, всушност во еден здив го сведуваат животот на поетот препејувач. Со други зборови: на залезот од животот, долгиот плоден животен пат испреплетен со безброј премрежиња и страдања на лирското, поточно на препејувачкото јас се сведува на еден минимум.

Како се постигнува таков уметнички врвен дострел? Само со заедничка душевна матрица меѓу поетот на оригиналот и поетот на препевот. Ако велíme дека изборот на петте германски песни не е случаен, а таа хипотеза ќе ја поткрепиме и со аргументот дека во сите пет песни се страда и се тажи по нешто, тогаш ќе мора да го посочиме најпрвин *tertium-om comparationis* што ги сведува петте песни под еден мотив именител. Имено, тоа е според извршената анализа на песните главно мотивот на страдање, како последица на разочараност, резигнација и осаменост на поетот/препејувачот покрај длабоката љубов што извира од дното на неговата душа и се проткајува низ сите негови песни и препеви. Поетскиот облик за отсликување на мотивот на страдање за којшто се определуваат германските класици, а со нив и Конески е класичната лирика (хеленска и римска), прототипот на уметничкото страдање, реализиран во оди, елегии, нении и слично. Токму овие лирски облици ќе ги најдеме и во изборот на германските класици.

Компаративна анализа на оригиналите и препевите

Фридрих Готлиб Клопшток (1724–1803): *Рани гробови* Friedrich Gottlob Klopstock: *Die frühen Gräber*

Со Клопштоковата ода *Рани гробови* (оригинал: *Die frühen Gräber*) од 1764 година, Конески ја отвора *Тажачката*. Мошне индикативно за високата сензибилност и луцидната интуиција на Конески е фактот што избрал песна со наслов кој дозволува двојно читање. Имено, хомонимната форма *Gräber* во насловот *Die frühen Gräber* може да се протолкува како множинска форма од *Grab* (*Grab – Gräber; гроб – гробови*), но и како скратена форма од сложенката (*Toten*)*gräber – Gräber* со значење *гробар*. Па така *Die frühen Gräber*, може да се протолкува од една страна како *Рани гробови* (Конески), а од друга страна како *Рани гробари*. Второво читање („некој некому (пре) рано копа гроб“) може да се третира како дополнителна имплицитна порака која му оди во прилог на Конески. Во *Раниите гробови* се возвишува младоста, а се тажи по минливоста на животот и прераната смрт на „благородните души“ (*die Edleren*), со коишто се идентификува веројатно и самиот Конески, насетувајќи го својот личен животен крај многу порано отколку што би требало да се очекува, на возраст од само седумдесетина години.

Клопштоковата преокупација да направи во своите песни спој меѓу емоциите на човекот и природата се преточува во оваа песна од вкупно три строфи во убавите епитети и персонификации, како на пример *сребреноио Месече* (*o silberner Mond*) – кај Конески во диминутив и со мајускула – и во описите на годишните времиња и на романтичните месеци, меѓу кои месецот *мај* го зазема поетскиот пиедестал на љубовно-еротското вдахновение (сп. *Беше во чудноиој месец мај* од Конески (Симоска 2012). Со инверзија на стиховите од Клопшток Конески кусо и прегнатно, во духот на „интерес[от] кон простите форми“ (Пандев 2012: 33–34), ќе го долови амбиентот на најромантичниот месец мај:

Од блаџа ноќ љоубаво
Само мајско уиџро може да биде,

Des Mayes Erwachen ist nur
Schöner noch wie die Sommernacht,

Главната преокупација на Конески – која ја препознава во оваа песна од Клопшток – е минливоста на поетот со потенцијално посакувано бегство од овој свет (“Зар бегаш?”), како и минливоста на неговиот творечки опус за којшто притајно си посакува да опстои и по неговиот премин.

*Биги ѝозоравен, сребрен Месече, ѝих
И убав ѝриоружнику на ноќѝа!
Зар беѝаш? Не брзај, задуман браѝе, сѝој!
Видеѝе – облак се движел – остианува ѝој!*

*Willkommen, o silberner Mond,
Schöner, stiller Gefährt der Nacht!
Du entfliehst? Eile nicht, bleib, Gedankenfreund!
Sehet, er bleibt, das Gewölk wallte nur hin.*

Јохан Волфганг Гете (1749–1832): Елегија (1)
Johann Wolfgang Goethe: I. Elegie

Римскиѝе елеѝии (Römische Elegien) од Јохан Волфганг (фон) Гете претставуваат циклус од вкупно 24 песни со првобитен работен наслов *Erotica Romana*, од кои 20 се објавени за првпат во 1795 година (сп. Burdorf 2013: 299). Настанале по двегодишното патување на Гете низ Италија (1786–1788), со цел автентично и непосредно запознавање со Римската антика. Ова несекојдневно патување (сп. Willems 1997: 93–94) самиот Гете ќе го нарече преродба на поетот, на поетското јас. Инспириран не само од античката љубовна елегија во духот на Катул, Проперциј, Трибул, Овидиј, туку веројатно уште повеќе од стразната љубов кон Фаустина за време на престојот во Рим, Гете во своите *Римски елеѝии*, кои според Бурдорф претставуваат повеќе од љубовни елегии (Burdorf 2013: 300), го преплетува хексаметарот со пентаметарот во двостих. Двостихот доследно го применува и Конески во македонскиот препев.

Гетеовата *Елеѝија (1)*, почетната и најзначајна елегија од циклусот *Римски елеѝии* (денес најчесто се споменуваат *Римскиѝе елеѝии* под број I, II, III, IV, V), е омаж за љубовта и *conditio sine qua non* во животот. Конески во духовна конспиративност со Гете, констатира во препевот дека „ниту светот би бил свет, ниту Рим би бил Рим“ да не би се напојувале двата ентитета од љубовта. Ниту едно материјално здание што го краси Рим (*ѝалаѝиѝи, судѝиѝиѝа, цркви, руини древни*), со оглед на нивната минливост, не може според лирското јас да се носи со вечноста на *верниоѝи* покрив на *свеѝиѝиоѝи* храм на Амор (*Temple de l'Amour* на пр. во Версај), фиктивниот храм на Амор во Рим, кој де факто не постои, а во препевот на Конески закитен со дополнителните епитети *верен* и *свеѝиол* (во оригиналот само: *einziges Tempel / и еден остианал само*) е единствениот дом што му нуди на човека, според Гете и Конески,

овоземен темел и покрив. Клучната порака му се доставува на читателот во последниот двостих:

*Висїїна, цел свейї си їїи, о Рим, само без
љубов
Нїїїу е свейїов свейї, нїїїу їак Рим е Рим.*

*Eine Welt zwar bist du, o Rom; doch ohne die Liebe
wäre die Welt nicht die Welt, wäre denn Rom auch nicht Rom.*

При компаративното сопоставување на оригиналот на Гете и препевот на Конески се забележуваат императивите на самиот почеток на елегискиот двостих (*кажеїїе, речеїїе, зборнеїїе/saget, sprecht, redet*) што ги отсликуваат високите еуфорични очекувања на лирското јас при неговиот првичен контакт со градот Рим, потцртани со интерпункцискиот знак извичник, за набргу да спласнат и да се претворат во сомнеж (интерпункциски знак: прашалник) за тоа дали лирското јас – овде наречено гениј – воопшто би можело да го восприеми духот на градот со сиот свој историски раскош, да не би постоела љубовта. Она што не можел или не сакал Конески да го имитира во препевот е палиндромот *Амор* (рисмкиот бог на љубовта) што претставува обратно читање на оригиналното италијанско име на градот: *Рома – Амор* (Wild 1999: 44). Токму поради поистоветувањето на Рим со љубовта, Гете не се служи со германскиот егзоним *Rom*, туку со италијанскиот ендоним во женски род *Roma* (*Ewige Roma* – букв. „Вечна *Рома*“, т.е. *Вечен Рим*, фиг. „вечна љубов“).

Фридрих Шилер (1759–1805): Ненија ***Friedrich Schiller: Nänie***

Шилер важи за даровит и бунтовнички книжевен лик во германската литература со врвни поетски дострели покрај од него постариот Гете. Во бунтовничкиот нарав на младиот Шилер се препознава и младиот Конески. Песната *Ненија* од Шилер објавена во 1800 година, ја третира тематиката на минливоста на овоземната убавина и совршеност која го продолжува својот опстанок во идеализирана форма во уметноста. Ненијата (лат. тажење, тажачка, тажаленка) всушност претставувала тажачка песна (герм. *Klagelied*, елегиска лирика) што се пеела за време на погребните поворки кај Римјаните. Песната е пишувана во духот на класичната лирика во двостих. Оригиналот и препевот отстапуваат со по еден слог (16/17, 13/14, 15/16 итн.). И со препевот на оваа тажачка песна од Шилер, Конески всушност веќе се простува од животот, изразувајќи жалење и тажење за

минливоста на уметничкото творештво уште во првиот стих на песната со зборовите „И убавината гине“ (*Auch das Schöne muss sterben!*), притајно надевајќи се дека „природната убавина“ („*Naturschöne*“, Düsing 1997: 114) вечно ќе опстои во овоземниот живот, т.е. дека поезијата ќе го продолжи својот век во „уметничката убавина“ („*Kunstschöne*“, *ibid.*) и по смртта на поетот. Соочувањето со минливоста на убавината и со замирањето на совршеноста кулминира, во духот на античката трагика, во оригиналот на Шилер и во препевот на Конески во мигот кога дури и боговите и богињите ќе заплачат.

Види бо̀говиѝе ѝлачаѝ, ѝлачаѝ бо̀гињѝе реду̀м

Дека убаво̀ио̀ наило̀ и совршено̀ио̀ – смр̀и.

*Siehe! Da weinen die Götter, es weinen die Göttinnen alle,
Daß das Schöne vergeht, daß das Vollkommene stirbt.*

Карактеристично за *Ненијата* од Шилер е испреплетувањето на ликови, богови од грчката (Зевс, Нереј – бог на морињата, Афродита, Адонис – убавиот син на Афродита) и од римската митологија (Орк – богот на подземјето) што ги среќаваме и во препевот.

Фридрих Хелдерлин (1770–1843): Роден крај **Friedrich Hölderlin: Die Heimath**

Хелдерлин спаѓа меѓу најсуптилните поетски души во германската лирика. Него го краси големото мајсторство за избор на убавиот поетски збор. Токму тука ја гледаме спојката меѓу Хелдерлин и Конески.

Роднио̀и крај од Хелдерлин е ода од шест строфи која е објавена во 1800 година, откако претходно во 1798 година била објавена во издание со само две строфи. Конески ја препејува долгата варијанта на песната. Преокупација на оваа песна е морнарот страдалник кој метафорички лута низ светот, барајќи пристаниште за својата душа кое го нарекува *роден крај* (*Heimath/Heimat* < герм. *Heim* ‚дом‘, всушност: „домовина“). Родниот крај претставува метафора за секое место и средина каде што наоѓа поетот душевен мир. Во оригиналот на Хелдерлин и препевот на Конески тоа е конкретизирано со враќањето дома, враќањето во младоста (*шуми на моја̀иа̀ млагосѝ/Иhr Wälder meiner Jugend*), па дури во детството (*на како̀ во лу̀лка*), во мајчиниот дом (*sichre Grenzen, der Mutter Haus*), во топлите и заштитнички прегратки на верните (*Иhr treugebliebenen/ср̀цево̀ нека̀ здивнѐ*) и на најблиските (*верните бра̀ка̀ и сестру̀/und liebender Geschwister*

Umtarmungen). Животниот парадокс на поетот, како на Хердерлин така и на Конески, се состои во тоа што е страдалник на коишто „не му е пишано рает да живее“, оти поетите спаѓаат во избраните души страдалници што се вдахновени од Бога/од Боговите не само со дарба, *небесен оџан* (*himmlisches Feuer*), туку и со *свѣѣа болка* (*heiliges Leid*), всушност родени вечно да страдаат. Препевот на Конески на „туѓиот јазик“ на Хелдерлин, како што ја нарекува Хорн поезијата („*Dichtung ist eine Fremdsprache*“, Horn 2014: 19) е мајсторски.

*Zieh' ich' den himmlischen Feuer
Bohnenstange' ich' die Erde,
Pa'neka bide' i'aka. Sin na ova' zemja,
Sum sozdaen da ljubam i' roden sum da' s'iraadam.*

*Denn sie, die uns das himmlische Feuer leihn,
Die Götter schenken heiliges Leid uns auch,
Drum bleibe dies. Ein Sohn der Erde
Schein' ich; zu lieben gemacht, zu leiden.*

Изборот на песната *Роден крај* од Хелдерлин може да се протолкува и како тажење и жалење за татковината. Татковината би се поистоветила со домот, кој претставува метафора за љубовта, згриженоста, топлината, но и за идентитетот, припадноста и вкоренетоста. Неслучајното објавување на овој препев во 1991 година може да се поврзе и со грижата на Конески за својот роден крај, за својата татковина Македонија, којашто тогаш го доживува своето осамостојување, односно отцепување од поранешна Југославија. Конески преку Хелдерлиновата песна *Die Heimath* (роден крај, татковина) очигледно притајно тажи и за неизвесноста на иднината на својата македонска татковина.

Хајнрих Хајне (1799–1856): *Бојното поле кај Хестингс* Heinrich Heine: *Schlachtfeld bei Hastings*

Со *Бојното поле кај Хесѣинѣс* од Хајнрих Хајне, најмладиот во составот на петте германски класици, а всушност и душевниот прибрат на Конески, се заокружува циклусот препеви од *Тажачкаѣа* во збирката *Небеска река*. Оваа епска песна по многу нешта се разликува од претходните четири. *Бојното поле кај Хесѣинѣс* од Хајне е најдолгата песна во композицискиот циклус *Тажачка*, опфаќајќи 31 строфа со по четири стихови (вкупно 124) и е единствена песна што не е пишувана во двостих. Објавена е во 1851 година, во контекстот на бурната епоха на *Предмарѣиоѣ*

(период пред Мартовската револуција, 1848) и на книжевното движење *Млага Германија* (*Junges Deutschland*) чии приврзаници, млади поети бунтовници, се залагале за поголема либерализација преку еманципација од државата, од општеството и од црквата. Оваа песна и содржински отстапува од четирите претходни, тематизирајќи ја легендарната смрт на кралот Харолд II (1022–1066),⁸¹ последниот англосаксонски крал пред освојувањето на Англија од Норманите, на бојното поле во 1066 година, т.е. во 11 век и неговото идентификување меѓу илјадници паднати борци од страна на неговата сакана по име Едита (герм. Edith Schwanenhals,англ. Edyth Swannesha, Edyth Swanneschals, Edyth Swanneck), како предуслов за погреб според христијански обреди.

На прашањето што е македонското во овој препев, односно во поезијата на Конески ќе проговориме низ думата на Ала Шешкен, која истакнува дека поезијата на Конески „секогаш останувала, пред сè, „македонска“. Таа била нераскинливо поврзана со родната земја и со нејзината историја“ (2012: 23). Судбоносната година на англиската историја (1066) може да се поистовети со македонската историја (1991). Во препевот на Конески индиректно ја препознаваме саканата Македонија, вечната инспирација и единствената љубов на Конески, која со стекнувањето на самостојноста во 1991 година, непосредно пред објавувањето на збирката, се изложува на опасност од освојување („столченото племе“).

Метафората на *бојното поле* (во насловот), според нас, всушност, повторно претставува сублимат на животот како на Конески така и на Хајне, но и на нивните идеали. Живот сфатен како бојно поле во коешто се војува без прекин сè до смртта – тоа е всушност пораката на оваа песна од Хајне, односно на овој препев од Конески до сите нас.

Заклучок

Анализата на препевот на Конески на германските класици (Клопшток, Гете, Шилер, Хелдерлин, Хајне), објавен непосредно пред неговиот премин под насловот *Тажачка*, го сведува седумдесетинскиот живот на поетот препејувач во симболички грст песни со крајно тажачки и страдален призив. Индивидуално-интимниот препев на Конески на залезот од живот всушност се надраснува себеси, заземајќи димензија на оригинална поезија во

⁸¹ За историската битка на англиската круна сп. Peltzer, Jörg 2018. *Der Kampf um Englands Krone*, Beck и Waßenhoven, Dominik 2016. *1066 Englands Eroberung durch die Normannen*, Beck.

којашто поетот препејувач со посредство на препените германски класици ја поетизира сопствената животна квинтесенција. Избирајќи ги најсовершените и највозвишени лирски форми (ода, елегија, ненија, епска песна) за естетизација на неизмерната тага и болка на поетот, тој не само што ѝ оддава почит на германската класична лирика, туку и на античката класика, порачувајќи ни дека љубовта е алката што го држи светот, без неа и поетот страда. Оти поетот е благословен од Бога со вдахновение да твори и да страда, следствено прерано да се збогува со овој свет.

Користена литература:

Конески, Блаже 1991: *Небеска река Песни и ѝрејевѝ*. Македонска книга, Скопје.

Мартиноска, Ана 2018: „Систематична и мултидисциплинарна монографија за тажаленките“, *Филолошки сѝудии*, XVI, http://philologicalstudies.org/dokumenti/2018/issue1/16_Martinoska.pdf (пристапено на: 22.7.2020 година).

Пандев, Димитар 2012: „Заложбите на Блаже Конески за македонскиот јазик и литература“, *XXXVIII Научна конференција на меѓународниот семинар за македонски јазик, лиѝература и кулѝура*, УКИМ, Скопје, 27–47.

Симоска, Силвана 2012: „Беше во чудниот месец мај: Љубовта во јазичниот пејзаж на *Lyrisches Intermezzo* од Хајнрих Хајне и на *Лирски инѝермецо* од Блаже Конески“, *Меѓународен научен симпозиум „Блаже Конески и македонскиот јазик, лиѝература и кулѝура“*, УКИМ, Филолошки факултет, Скопје, 363–376.

Шешкен, Ала 2012: „‘Везилка‘ на Блаже Конески. Кон проблемот на забрзаниот развој на македонската литература“, *XXXVIII Научна конференција на меѓународниот семинар за македонски јазик, лиѝература и кулѝура*, УКИМ, Скопје, 19–25.

Bergmann, Johann (Hg.) 2014: *Klassiker der Lyrik: Die schönsten deutschen Gedichte*.

Burdorf, Dieter 2013: „Goethes und Hölderlins Liebeselegien“, *Goethes Liebeslyrik: Semantiken der Leidenschaften um 1800*, 2013, 299–320.

Düsing, Wolfgang 1997: „Aspekte des Kunstbegriffs in Schillers klassischen Elegien“, *Traditionen der Lyrik: Festschrift für Hans-Henrik Krummacker*, 1997, 103–114.

Grohmann, Marianne 2020: *Lehrt Not beten? Klagelieder als Krisenliteratur* (9.6.2020).

<https://rat-blog.at/2020/06/09/lehrt-not-beten-klagelieder-als-krisenliteratur/> (пристапено на 2.8.2021 година).

Horn, Peter 2014: *Im Liede wehet ihr Geist. Hölderlins späte Hymnen*. Oberhausen: Athena.

Wild, Reiner 1999: *Goethes klassische Lyrik*. Stuttgart, Weimar: Metzler.

Willems, Gottfried 1997: „Klassische Lyrik? – über Goethes *Römische Elegien* und *Venetianische Epigramme*“, *Traditionen der Lyrik: Festschrift für Hans-Henrik Krummacker*, 1997, 87–102.

Милена Касапоска-Чадловска

Универзитет „Св. Климент Охридски“, Битола
milena.kasaposka@uklo.edu.mk

ЈАЗИЧНА АНАЛИЗА НА ФРАНЦУСКИОТ ПРЕПЕВ НА „БОЛЕН ДОЈЧИН“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Поемата „Болен Дојчин“ е една од најсугестивните и експресивно најсилни поетски изрази на Конески. Таа почива врз народната легенда за епскиот херој кој на смртната постела копнее за својот последен херојски подвиг со кој ќе го уништи црниот непријател, спасувајќи ја честа на домот и обезбедувајќи си вредна и достоинствена смрт. Во суштина, „Болен Дојчин“ претставува алузија на човековата средба со самиот себе, на двобојот со сопствената сенка, со другиот, со антихеројот, на човековиот непокор, но и на неговиот неизбежен пораз. Јазикот кој го користи Конески во поемата маестрално ја дестилира душевната состојба на лирскиот субјект во очудени поетски слики, со мачен, тегобен призивок. Се забележува употребата на народна лексика и лексеми со негативен семантички полнеж, но со силна експресивна моќ, а поетскиот ефект дополнително е засилен преку разновидните стилски фигури. Имајќи ги во предвид сложените јазични и естетски обележја на поемата, наша цел во овој труд е да направиме опсежна анализа на нејзиниот препев на француски јазик. Покрај формалната структура, анализата ги опфаќа фонолошкото, морфолошкото, синтаксичкото, семантичкото и лексичкото рамниште на поемата, како и стилските изразни средства кои се среќаваат во неа. Преку анализата, ќе провериме дали и во колкава мера препејувачите успеале да постигнат еквиваленција помеѓу оригиналот и препевот, односно да го пренесат автентичниот поетски сентимент од изворниот во целниот јазик.

Клучни зборови: Конески, Болен Дојчин, препев, француски јазик

1. Вовед

Предмет на интерес во овој труд е еден од француските преводи на песната „Болен Дојчин“ од Блаже Конески, којашто е дел од циклусот поеми „Марко Крале“, објавен во второто издание на поетската збирка „Везилка“ (1961). Според нашите истражувања, досега се објавени три француски препеви на оваа песна. Првиот препев, *Doitchine dolent* е направен во 1969 година, а поместен е во статијата *La poésie macédonienne aujourd'hui*, објавена во

француската ревија *Esprit* бр. 9. Вториот препев, *Doitchine le malade*, кој датира од 1972 година, издаден е во поетската антологија *Poésie macédonienne, Anthologie - des origines à nos jours*. Автори на препевот се Жак Гошрон и Лиси Албертини, во соработка со Клементина Групчева и Влада Урошевиќ. Последниот превод, со наслов *Doitchin malade* е објавен во 1986 година, во збирката *Le Roi Marko: suivi d'un choix de poèmes*, во издание на Éditions Saint-Germain-Des-Prés, Paris. Негови автори се Мира Чепинчиќ и Андре Домс.

Нашето истражување го опфаќа само последнообјавениот француски препев. Анализата која ја направивме е од квалитативен карактер и нуди опсежен преглед на особеностите на препевот, на сите поетски структурни нивоа: фонолошко, морфолошко, синтаксичко, семантичко и логичко. Тргувајќи од добро познатата *матрица на преводливост* (Михајловски: 2006), нашата цел е да провериме во колкава мерка препејувачите успеале да ги пренесат *очудувањата* во препевот и дали преку нив успешно е транспониран автентичниот поетски сентимент на оригиналот.

2. За Блажевиот „Болен Дојчин“

Песната „Болен Дојчин“ на Конески претставува ода за трагизмот и за непокорноста на човечкиот дух. Во неа се испреплетуваат два основни мотиви: одземање на силата и смртта. Оваа модерна лирска песна на Конески има фолклорен поттекст, кој се потпира врз народниот мит за епскиот јунак Болен Дојчин со клиширани атрибути: јунаштво, сила, пожртвуваност и правдољубивост, кој е нераскинлив дел од македонското, но и од балканското народно творештво: „Во македонското народно творештво песната Болен Дојчин претставува блескаво поетско остварување построено врз оригинален мотив со несекојдневна тема: болен јунак, во моментот кога Арапинот – насилник посегнува врз честа на неговиот дом, наоѓа сила да се дигне од постелата во која болен лежел со години, да го предизвика насилникот на мегдан, да го отепа и така да го избегне срамот, истовремено да го спаси и својот град и народ од суровите насилства на туѓинецот, за да умре веднаш потоа во својот дом.“ (Пенушлиски 1986: 7). Иако интертекстуалната матрица на песната на Конески се потпира врз фолклорните елементи на народната песна, *болестија* на епскиот јунак и *антиаџонизмот* со Црна Арапина, Конески, успева нив да ги актуализира и да го трансформира епскиот во лирски мотив, односно епскиот во лирски Дојчин. Преку таа трансформација, поетот, низ длабок лирски субјективизам, го претопува народниот

наратив во универзална, општочовечка исповед за внатрешната борба на секој од нас со сопствените сеништа:

„Тој [Конески] го идентификува [преданието] со својата болка, со својот пораз, со својата осаменост, но и со својата надеж, со своето визионерство, тој го прекршува низ себе за да му ги предаде, понатаму, во една поетска постапка полна со мисловност, со емотивен набој и драматика, на својот современик, како синтетизиран плод на една модерна имагинација.“ (Матевски, 1991: 46). Овој опис може да се дополни со зборовите на Марковиќ (2002: 147), кој наведува дека поезијата на Блаже Конески го изразува самотништвото, дека во неа преовладува лирика на исповеден субјективизам и носи чувство за трагичната недоволност на силата. Црпејќи ја својата инспирација од народното творештво, вткајуваќи во својот поетски израз елементи од фолклорот и традицијата, но дестилирајќи го од нив универзалното, Конески ги преобликува митовите, ја пресоздава стварноста на модерен, современ, нему својствен начин. „Болен Дојчин“ е уште еден успешен доказ за тоа дека, како што вели и Марковиќ (2002: 158): „неговата поезија станува сврзно ткиво со народното творечко искуство и зрачи како мост помеѓу времињата“.

3. Анализа на песната и на францускиот препев

3.1. Структура и строфи

Уште веднаш, на ниво на организираност по строфи, се забележува поголемо отстапување во францускиот препев на песната. Имено, оригиналот е организиран во шест строфи, составени од 41 нерамномерно распоредени стихови, при што последниот стих е изделен. Првите две строфи се состојат од по девет стихови (*нона*), третата содржи два стиха (*дистих*), четвртата е составена од шест стиха (*секстина*), петтата е дистих, а последната брои дванаесет стиха (*дузен*). Наспроти овој распоред, препевот содржи четири, а не шест строфи, со тоа што последниот стих е исто така изделен како во изворната песна.

3.2. Анализа на фонолошко рамниште

Во сите строфи на песната провејува тегобна атмосфера, во која пластично се насликани страдањата на Дојчин на смртната постела. На фонолошко ниво, тој темен пејзаж е пренесен преку честа употреба на консонанти и на консонантски комбинации кои на стихуваниот израз му втиснуваат призивок на чкрипеж, на

укоченост. Звучниот ефект кој се создава при нивното изговарање асоцира на свечкање на стари, дотраени коски кои се распаѓаат: *како змија во тробно камарче се вовлече во свесџа; јас сум раскосџен коска од коска/низ моџе коски џрева џроникнало/ низ џаа џрева зми се ведаџи.*

Во „Болен Дојчин“ се забележува употреба и фонолошки фигури (метаплазми) кои придонесуваат за создавање на звучна хармонија и за збогатување на поетскиот јазик. Освен присуството на **рима**, најчесто се среќаваат **асонанца и алитерација**.

Римата е присутна во секоја од строфите на песната, а се реализира како *парна, вкрсџена и слободна*. Во однос на бројот на слоговите, употребена е едносложна рима (*род/ог*), двосложна (*глава/слава*), трисложна (*џраџаџа/џаџаџа/снаџаџа*) и повеќесложна (*сосџави ме/исџрави ме*). Францускиот стих е исто така римуван, но римата не е истоветна на онаа во македонската песна. Како компензација за нејзиното отсуство во соодветните стихови, употребена е на места на кои не е присутна во оригиналната верзија. Освен парна, вкрстена и слободна, во францускиот препев е употребена и рима во полустих.

Оригинал	рима	стихови	Француски препев	рима	стихови
прва строфа	<i>глава слава</i>	2 со 4	прва строфа	<i>fléchis fruits</i>	8 со 9
	<i>од род</i>	7 со 9			
втора строфа	<i>џраџаџа џаџаџа снаџаџа</i>	1 со 3 со 6	втора строфа	<i>méfiant, hésitant</i>	2 стих
	<i>свесџа шесџам</i>	2 со 4			
трета строфа	<i>години џосџели зџобови</i>	1 со 2 со 3	трета строфа	<i>litéries durcie midi</i>	2 со 4 со 6
четврта строфа	<i>сџуден суден</i>	1 со 2	четврта строфа	<i>pétrifier adorée</i>	3 со 4
петта строфа	<i>сосџави ме исџрави ме</i>	6 со 9	петта строфа	<i>mère, souffert</i>	2 стих
	<i>мајко џлаџно</i>	7 со 10			

Асонанцата најчесто е изградена со вокали од заден ред (*o, a*) кои носат потемен поетски колорит во споредба со вокалите од преден ред (*e, u*). Во францускиот препев, оваа фигура не е секаде доследно пренесена и често се заменува со алитерација:

<i>...ѝагнав како црешово дрво од</i>	<i>je tombai tel un cerisier</i>
<i>ѝремноѝу роо</i>	<i>trop</i>
	<i>lourd de fruits...</i>
<i>...ѝа се обзираам ѝодозриво, ѝа</i>	<i>...elle me fit méfiant, sombre,</i>
<i>оумам, ѝа шесѝам...</i>	<i>hésitant...</i>

За **алитерацијата** е карактеристична честата употреба на гласот *c* (*ѝѝѝаш се сеѝѝив сиѝѝен и смеѝен и долен*), но се среќаваат и други консонанти (*на ѝеколен ѝладневен ѝрисој*). Според нас, со честата употреба на *c* се засилуваат мотивите поврзани со *смрѝѝѝа* и *сиѝрадаѝеѝо* на болниот јунак. Алитерацијата е задржана и во препевот, иако неретко се користат различни алитеративни консонанти во споредба со оригиналот:

<i>јас сум раскоѝѝен коска од коска</i>	<i>mes os, un à un dispersés</i>
<i>збери ѝи моѝѝе мувлоѝани коски,</i>	<i>ramasse mes os moisis,</i>
<i>не ѝрози се</i>	<i>sans dégoût</i>
<i>се сиѝѝѝи снаѝаѝѝа</i>	<i>le muscle mollit</i>

Во препевот многу почесто е употребен гласот *p* во споредба со *c* кој е поприсутен во оригиналот, па дури и во стихови во кои отсуствува во македонската песна:

<i>низ ѝѝаа ѝѝреѝа змиѝ се веѝаѝѝ</i>	<i>par cette herbe les serpents</i>
	<i>prolifèrent</i>
<i>научи ме ѝѝак ѝа оѝам, мајко</i>	<i>rapprends-moi à marcher, mère</i>

Според нас, со честата употреба на *p*, во препевот поголем звучен акцент им се дава на цврстината, на *неѝѝѝѝѝѝоѝѝ* на Дојчин и на неговата *решеноста* да му се одмазди на непријателот пред да умре.

3.3. Анализа на морфолошко рамниште

Основно морфолошко обележје на песната е употребата на прво и на второ лице еднина. За разлика од народната песна, која му

служи како матрица на Конески, Дојчин тука е наратор, лирско јас. Изразувајќи се во прво лице, тој го субјективизира народниот мотив и се претвора во универзален, општочовечки. Поетот во прво лице зборува не само за својата внатрешна борба, туку и за болката на човекот воопшто, за личната, но и за сечија слабост пред злото, олицетворено во Црна Арапина. Лирскиот субјект ја започнува нарацијата во минато време, во првите две строфи, каде ги опева моментите на одземањето на силата и на неговиот физички и морален крах, задржувајќи се на сегашноста во третата строфа, во која веќе девет години е на смртна постела, на која копнее за последниот подвиг со кој ќе го уништи непријателот.

Во четвртата строфа, со заповеден начин, односно во второ лице еднина, лирскиот субјект му се обраќа на женскиот лик од песната. Заради врежаноста на народниот мит за Дојчин, првата асоцијација на читателот е дека се работи за Дојчиновата сестра Ангелина, но таа не се споменува експлицитно, така што семантичкото поле на второто лице еднина може да се прошири со именките *ѝријайѝелка* (сестро златна), *ѝайѝковина* (мајко) или *незнајна љубов/сѝасиѝелка* (непозната жена).

Во францускиот препев доследно е употребена граматичката категорија лице, а нема позначајни отстапки и во однос на категоријата време.

На ова ниво, карактеристична е и употребата на предлог по броен израз, што претставува особеност на народната поезија и начин за доближување на стихуваниот израз до народната епска подлошка:

„Болен лежам <i>до деветѝ</i> ѝодини	“ <i>Malade je gis depuis neuf ans,</i> <i>le temps de déchirer neuf</i>
<i>ѝиѝо</i> искинав <i>до деветѝ</i> <i>ѝосѝели</i> “	<i>literies.</i>

Францускиот јазик не нуди можност за употреба на соодветна конструкција, па оттаму и неможноста за тотална семантичка и стилска еквиваленција во препевот и отсуство на народната обоеност присутна во оригиналот.

3.4. Анализа на синтаксичко рамниште

За синтаксичката поетска структура карактеристично е тоа што првата строфа претставува една долга временска реченица, која во второстепената уреденост на текстот се реализира како *градација*. Во рамки на градацијата, интензитетот на поетските слики се движи кон надолна линија (климакс):

*Коџа бев ѝрејолн сила
ишѝо ѝридојдува како мајна
речна џлава,*

*коџа се сејшѝв вреден за мојоѝ
ѝодвиѝ,
досѝоен за слава,
коџа ми закрејна џласоѝ за
најдобар збор,
ракаѝа за најѝежок меч,
ноџаѝа за најверен од —*

*ѝоџаш се сломив.
Паднав како црешово дрво од
ѝремноџу род.*

*Quand j'étais dans la pleine
force
qui déferle comme un front de
torrent boueux,*

*quand je me sentais à la mesure
de mon exploit,
digne de gloire,
quand ma voix soutenait le mot
le plus profond,
mon bras le glaive le plus lourd,
mon pied la marche la plus
fidèle —
alors je fléchis.
Je tombai tel un cerisier trop
lourd de fruits.*

Имено, строфата започнува со градациски пик, во кој лирскиот субјект веќе го има достигнато зенитот на сопствената физичка и внатрешна сила, што Конески го предава преку употреба на придавки во суперлатив (*најдобар, најѝежок, најверен*), за наеднаш брутално да се струполи во комплетна одземеност. Надолниот тек на градацијата е засилен со повторлива употреба на сврзникот *коџа* (*коџа бев, коџа се сејшѝв, коџа ми закрејна*), кој на истекот од строфата отсечно се закотвува во неговиот парник *ѝоџаш* (*ѝоџаш се сломив*).

Друг синтаксички белег претставува и употребата на заповеден начин, кој тука носи желбена, молбена семантика. Конески и вокативните форми ги вградил во градациска структура со нагорен тек (антиклимакс), во последната строфа:

*дојди, сесѝро злајна,
збери џи моѝѝе мувласани
коски, не џрози се,
сосѝави ме,
ѝовиј ме со ѝрисѝа лакѝи
ѝлајно,
речи ми ѝѝх реч,
исѝрави ме,
научи ме ѝак да одам, мајко,
гај ми в рака меч —*

да убијам Црна Арајина.

Да умрам.

*viens, sœur adorée,
ramasse mes os moisis, sans
dégôût,
rassemble-moi,
enveloppe-moi de trois cents
aunes de toile,*

*dis-moi la douce parole,
redresse-moi,
rapprends-moi à marcher,
mère,*

*mets-moi le glaive en main —
pour que je tue l'Arabe Noir
Pour que je meure.*

Францускиот препев е прилично доследен во поглед на пренесувањето на овие синтаксички особености. Целосна доследност има кај употребата на временските реченици, посебно во однос на сврзниците, а запазени се и вокативните форми, со само еден исклучок (*ne t'roisi ce/sans dégoût*). Препејувачите тука можеле да искористат императивна форма *ne sois pas dégoûté*, но на тој начин би се зголемил бројот на слогови и препевот би изгубил на отсечност. Битно е да се напомене дека во препевот успешно е пренесен ефектот на надолен и нагорен интензитет кој се чувствува во македонските строфи.

Во поглед на синтаксичките фигури (метатакси), карактеристична е употребата на *инверзија*, односно отстапување од вообичаениот редослед на зборовите:

- поставување на придавката по именската форма: *ses̄ipro zlaīna/soeur adorée; гроб темен и студен/ tombe noire et froide;*

- поставување на придавката пред глаголската форма (*болен лежам/malade je gis*), што претставува вообичаена отстапка во поезијата и придонесува за поголем поетски ефект;

- поставување на директен објект во пред глаголска позиција: *смеа̄ша ми ја урочи/ ensorcela mon rire;*

- поставување на директен објект во постпозиција во однос на прилошка форма: *гај ми в рака меч/ mets-moi le glaive en main;*

- поставување на прилошки изрази во иницијална позиција, пред субјектот и предикатот: *низ моӣте коски ѿрева ѿроникнало, низ ѿаа ѿрева змии се вега̄и/ au travers de mes os l'herbe a poussé, par cette herbe les serpents prolifèrent.*

Во францускиот јазик, вообичаено, придавките се во постпозиција во однос на именката, а тоа правило е во главно, присутно и во препевот. Во стихот каде придавката е поставена пред глаголот и на француски е направено отстапување од вообичаениот збороред за да се задржи доследноста во препевот. Граматичките правила во францускиот јазик не се флексибилни во поглед на местото на директниот предмет, па оттаму и отстапките во однос на оригиналот.

Во два примера се забележува и употреба на метатаксите **зеугма**, кога еден прирок се однесува на повеќе делови од реченицата и на **елипса**:

Зеугма

*коџа ми **закрејна** тласоџ за
најдобар збор*

[кога ми закрепна] *ракаџа за
најџежок меч*

[кога ми закрепна] *ноџаџа за
најверен од-*

*quand ma voix **soutenait** le mot
le plus profond,*

*mon bras le glaive le plus lourd,
mon pied la marche la plus*

fidèle.

Елипса

*смеаџа ми ја урочи, ми ја
зацрни џаџаџа —*

[ме натера] *џа се обсирам
џодозриво, џа џумам џа
шесџам.*

*elle me fit méfiant, sombre,
hésitant.*

Преку овие две стилски фигури се постигнува поголема економичност во јазикот, односно тие придонесуваат за постегнат, позбиен јазичен израз. Метатаксата **зеугма**, исто така е употребена и во препевот, додека **елипсата** не е пренесена, со што стегнатоста на изразот е разводната во препевот.

За дополнителна цврстина и слеаност на поетската реч и за да се добие поетски ефект карактеристичен за народната поезија, придонесува испуштањето на предлози на одредени места во песната (*коџа бев џреџолн сила/quand j'étais dans la pleine force*) и на кратки форми за директен предмет (*џа убијам Црна Араџина/pour que je tue l'Arabe Noir*).

Во последниот пример станува збор постара јазична форма карактеристична за народната поезија каде нема удвојување на директниот предмет. Во францускиот јазик не постои можност за употреба на беспредлошка конструкција, ниту за испуштање на определениот член, заради што отсуствува ефектот на стегнатост и економичност во францускиот препев.

3.5. Анализа на семантичко ниво

Највпечатлива семантичка фигура во „Болен Дојчин“ е **компарацијата**. Конески споредува на толку сугестивен и опишлив начин што читателот добива впечаток дека пред негови очи се менуваат пластичните поетски слики оживеани со зборот. Компарацијата е сосема успешно пренесена во францускиот јазик:

Кога бев ирејолн сила
ишо иридојдува како маина
речна лава

како змија во трбно камарче
се вовлече во свесија

Quand j'étais dans la pleine
force
qui déferle comme un front de
torrent boueux

Et se glissant en ma conscience
comme un serpent dans un
coffret tombal.

Специфично за споредбите е тоа што нив Конески мајсторски ги употребил за да изгради јаки **метафори** кои му се силен потпис на Конески во целата песна:

јас сум расфрлен на иврда
ледина
јас сум раскосиен коска од
коска

се сивоји снагаи
каинаа раце

je suis rompu sur la lande
durcie
mes os, un à un, dispersés

le muscle mollit
les bras faiblirent

Освен метафората, во Болен Дојчин е присутна и **метонимија**, во стиховите:

кога ми закрейна ласои за
најдобарзбор
[за побуна/ за пофалба]
ракаиа за најиешок меч
[за борба]

Quand ma voix soutenait le
mot le plus

le bras le glaive le plus lourd

Француските препејувачи успешно ја пренеле метонимијата. Исклучок забележавме во поглед на метафората, во два стиха од препевот (*јас сум раскосиен, коска од коска*), кој е преиначен на француски и метафората е изгубена: *mes os un à un dispersés* (*коскиве една по една расфрлани*). Бидејќи глаголот *раскостува* (одделува коски од месо) постои и во францускиот јазик (*désosser*), сметаме дека тука можело да се најде поуспешно преводно решение со негова употреба. Метафората е изгубена и во стихот *каинаа раце* кој е преведен со неутрален глагол (*les bras faiblirent- ослабеа рацеите*).

На лексичко рамниште доста честа е употребата на глаголи карактеристични за народниот јазик и за народната поезија: *сејив, се сломив, да се обирам, да думам, да шесиа, се ведати, ионикнало, збери ти*. Кај сите нив преводот е проблематичен освен

кај глаголот *se sentir*, преведен со неутрално значење на *се чувствувал* (*je me sentais*). Глаголот *se lomi* во македонскиот јазик значи *се криши*, додека глаголот *fléchir*, со кој е преведен на француски, претставува приближна варијатна со значење на *се ѓревиџува* (од тежина, од товар) и е семантички послаб. При преводот на глаголските форми *да се обѕурам* (*ѕодозриво*), *да думам*, *да шесџам*, кои се употребени во ист стих, констатираме комплетна реформулација и нивна замена со фактивна глаголска конструкција со глаголот *faire* и придавка:

да се обѕурам ѕодозриво, elle me fit méfiant,
да думам, да шесџам sombre, hésitant.

Првата конструкција, *faire méfiant* (*го прави сомничав*) успешно ја пренесува семантиката на *се обѕира ѕодозриво*. Но, изразите *faire (qqn) sombre* (*го ѓреџвора во ѓесимисџи/со ѓмурно расџоложение*), како еквивалент за *да думам*, и *faire (qqn) hésitant* (*го ѓоколебува*), како еквивалент за *да шесџам* (со значење на *размислува, ѓремислува*) може да се оквалификуваат како неточен превод. Иако предизвикот да се преведе народната лексика е голем и најчесто неостварлив, препејувачите имале опција со неутрална лексика, преку адаптација, да изнајдат блискозначни глаголи. Со поголема успешност, по пат на адаптација, препејувачите ја превеле реалијата *ѕробно камарче* како *coffret tombal* (*ѕробно ковчеже*). Македонскиот термин *камара* се однесува на вдлабнатина, која се наоѓа веднаш до гробот, во која се палат свеќи за починатиот, додека францускиот термин *coffret tombal* се однесува на потпорниот дел од гробниот споменик, веднаш под надгробната плоча. Иако семантички се разликуваат двата термина, сепак му припаѓаат на истото семантичко поле така што може да се каже дека метафората тука е спасена.

3.6. Анализа на лексичко рамниште

Препејувачите се соочиле со најголем предизвик на лексичко ниво, пред сѐ, при пренесувањето на културолошките термини и народната лексика. Во нашата анализа ќе се задржиме само на некои од, според нас, попроблематичните преводни решенија.

Она што веднаш го задржа нашето внимание беше преводното решение на самиот наслов на песната. Именската синтагма *Болен Дојчин* на француски е буквално преведена како *Doitchin malade* (*Дојчин болниоџ*). Имајќи предвид дека оваа синтагма е дел од фолклорната и културна лексика на јазикот-извор, не е неочекуван ваквиот пристап при преводот. Сепак, треба да се укаже на тоа дека недостасуваат надреден знак *ѕрема* на самогласката *i* и согласка *e* во финална позиција во француското име, односно *Doitchine*, за да се изговори како *Дојчин* на француски јазик. Според нас, во преводот би можело да се употреби членувана придавка со голема буква (*Doitchine le Malade*) или можеби уште посоодветно би било

да се остави оригиналното име со латинично писмо (*Bolen Dojcin*), при што во фуснота би бил наведен соодветниот изговор на македонски јазик. Сметаме дека ова може да биде добро решение бидејќи би можело да предизвика љубопитност кај читателот да истражи подлабоко, но истовремено придонесува и за зачувување на културниот идентитет на изворниот текст.

Другата наша забелешка се однесува на отсуството на објаснување на самото име и на ликот на Болен Дојчин. Бидејќи се работи за културолошка лексичка единица, се очекува во забелешка да се наведат подетални информации, кои на франкофонскиот читател би му понудиле повеќе информации за овој епски јунак од изворната култура.

4. Заклучни забелешки

Од направената анализа може да се заклучи дека францускиот препев на песната „Болен Дојчин“ не ја следи структурната организираност на песната и содржи различен број строфи што, секако, има своја импликација врз начинот на кој се восприемаат поетските идеи. Сепак, мора да се признае дека таа отстапка се минимизира, ако се земе во предвид очигледниот напор на препејувачите успешно да ги пресликаат особеностите на оригиналот на речиси сите структурни нивоа. Уште на фонолошко ниво се констатира дека препевот максимално се потрудил да го задржи звучниот фон на изворната песна, пренесувајќи ги метаплазмите и римата, главно по пат на компензација. Со многу мали отстапки, пред сè заради особеностите на јазикот–цел, препевот коректно ги следи и морфосинтаксичките обележја на македонската песна.

Може да се каже дека препевот потфрла во малку поголема мера на семантичко и на лексичко ниво. Отстапки се забележани во пренесувањето на метафората, но се среќаваат и несоодветни преводи на одредени лексеми, пред сè, од народната лексика. Како поголем пропуст го сметаме и отсуството на референци, односно дополнителни информации на местата каде оригиналот комуницира со фолклорната матрица. Со тоа се оневозможува доближување на читателот кон изворната култура.

Конечно, може да се каже дека препевот делумно успеал во пренесување на намисленото од оригиналот. Поточно, не успеал да ја пренесе возобновената врска на оригиналот со народното творештво, која е постигната преку актуализација на народниот мит за Дојчин. Од друга страна, неспорно е дека препевот успева да ја пренесе вторичната намера на оригиналот- преку обновената врска со традицијата да пренесе универзална порака со печат на силно интимна лирика.

Оригинал	Француски препев на песната
<p style="text-align: center;">БОЛЕН ДОЈЧИН</p> <p>Кога бев преполн сила што придојдува како матна речна глава, кога се сетив вреден за мојот подвиг, достоен за слава, кога ми закрепна гласот за најдобар збор, раката за најтежок меч, ногата за најверен од — тогаш се сломив. Паднав како црешово дрво од премногу род.</p> <p>Една потсмешлива сенка ми ја издемна трагата, како змија во гробно камарче се вовлече во свеста, смеата ми ја урочи, ми ја зацрни тагата — да се обсирам подозриво, да думам да шестам. Тогаш се сетив ситен и смешен и долен, — се стопи снагата, капнаа раце, падна мечот, паднав болен.</p> <p>Болен лежам до девет години, што искинав до девет постели.</p> <p>Не ги чувствувам веќе своите зглобови, јас сум расфрлан на тврда ледина на пеколен пладневен присој, јас сум раскостен коска од коска, низ моите коски трева поникнало, низ таа трева змии се ведат.</p> <p>Јас копнеам гроб темен и студен — нема крај без мојот подвиг суден. Непозната жено, единствена на светот, сестро и мајко моја, ти што си страдала многу, ти што си сетила мака до вбигорување, дојди, сестро златна, збери ги моите мувлосани коски, не грози се, состави ме, повиј ме со триста лакти платно, речи ми тих реч, исправи ме, научи ме пак да одам, мајко, дај ми в рака меч — да убијам Црна Арапина.</p> <p>Да умрам.</p>	<p style="text-align: center;">DOITCHIN MALADE</p> <p>Quand j'étais dans la pleine force qui déferle comme un front de torrent boueux, quand je me sentais à la mesure de mon exploit, digne de gloire, quand ma voix soutenait le mot le plus profond, mon bras le glaive le plus lourd, mon pied la marche la plus fidèle — alors je fléchis. Je tombai tel un cerisier trop lourd de fruits.</p> <p>Une ombre sarcastique avait l'œil sur ma trace et se glissant en ma conscience comme un serpent dans un coffret</p> <p>tombal, ensorcela mon rire, noircit ma tristesse — elle me fit méfiant, sombre, hésitant. Alors, je me sentis petit, risible, misérable, — le muscle mollit, les bras faiblirent, le glaive tomba et je tombai malade.</p> <p>Malade je gis depuis neuf ans, le temps de déchirer neuf literies. Je ne sens plus mes articulations, je suis rompu sur la lande durcie, mes os, un à un, dispersés dans l'infemale chaleur de midi, au travers de mes os l'herbe a poussé, par cette herbe les serpents prolifèrent. Moi, j'aspire à la tombe noire et froide — mais pas de fin sans mon fatal exploit.</p> <p>Femme inconnue, unique au monde, ma sœur et mère, toi qui as tant souffert, et senti la peine jusqu'à te pétrifier, viens, sœur adorée, ramasse mes os moisiss, sans dégoût, rassemble-moi, enveloppe-moi de trois cents aunes de toile, dis-moi la douve parole, redresse-moi, rapprends-moi à marcher, mère, mets-moi le glaive en main — pour que je tue l'Arabe Noir (*)</p> <p>Pour que je meure.</p> <p>* Symbole traditionnel du mal dans les pays balkaniques.</p>

Користена литература:

- Витанова-Рингачева Ана 2011: *Легендаџа како џалимџесџџ во две џоеџски рожби на Блаже Конески*, Проект Растко Македонија, <http://makedonija.rastko.net/cms/files/books/4f1b48af0a538.pdf>
- Јашовиќ Предраг 2012: „Модел преобликовања и кохерентност књижевног израза у поезији Блаже Конеског“, *XXXVIII Научна конференција на меѓународноџ семинар за македонски јазик, лџтература и култура*, Скопје, http://www.ukim.edu.mk/dokumenti_m/Seminar-Literatura_2011.pdf
- Марковиќ Слободан 2002: „Поезија Блаже Коневског и народно стваралаштво“, *Делото на Блаже Конески: осџварувања и џерсџекџиви*, МАНУ, Скопје.
- Матевски, Матеја 1991: *Поезијаџа на Блаже Конески*, МАНУ, Скопје.
- Михајловски Драги 2006: *Пог Вавилон – Задачаџа на џреведувачоџ*, Каприкорнус, Скопје.
- Пенушлиски Кирил 1986: *Болен Дојчин*, Македонска книга, Скопје.
- Старделов Георги 1990: *Одземање на силаџа*, Мисла, Скопје.

2. МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ

Марјан Марковиќ

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија
 markovic@ukim.edu.mk

ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *ZЪR- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Семантичката деривација го отсликува системскиот карактер и континуитет на јазичната еволуција при што прототипните семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска во текот на формалниот развој на лексичкиот фонд. Предмет на анализа во овој текст претставува прасловенскиот корен *zъr- чиј формален и семантички деривациски развој може да се следи уште од најстари времиња. Овој корен се јавува со неколку превојни степени и со основното значење ‘види, гледа’ коешто е поврзано со првобитно значење ‘свети, сјае’. Во македонскиот јазик се јавуваат повеќе деривати (*зрак, зрачи, зора, зазор, надзор, ѝрозорец*), а кај некои основата се реализира со алтернација на $z > s$: *сурка, ѝрозирен, срџки, обсира, назира*,...

Потпирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, ќе се обидеме да ги анализираме асоцијативните низи првично поврзани со основните човекови состојби, дејства и движења кои во текот на јазичната еволуција се пренесуваат од човекот и неговиот однос кон просторот и природниот свет, па преку материјалниот (општествено-цивилизациски) свет, сè до најапстрактниот - менталниот свет.

Клучни зборови: македонски јазик, семантичка деривација, етимолошка и семантичка анализа, прасловенски корени

Овој текст претставува обид да се утврди како преку процесите на **семантичка деривација** може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти пренесувајќи се од човекот, просторот, времето, коишто го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет.

Оваа теоретска поставка се базира на **антропоцентрично-спацијалната** теорија за јазикот. Во основата на оваа теорија

(Topolińska : 1996, 2014) е човекот и неговото кодирање во јазикот, односно пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Токму човекот, односно информацијата за +/- човек, +/- фактивност и +/- определеност стојат највисоко на скалата на информации, кои под влијание на семантичките импулси добиваат јасни и транспарентни граматички показатели. Во тој контекст го ставаме и просторот, односно прототипниот однос човек-простор, кој е меѓу првите односи кои имале највисока потреба да бидат изразени преку човековиот јазик. Затоа, според Вјежбицка (1972) дел од прототипните именувања се однесуваат на т.н. делови на светот, односно просторни одломки кои имаат потреба да бидат кодирани во јазикот.

Додека преку процесите на семантичка деривација го гледаме хронолошкиот развој на одредени семантички компоненти вградени во зборформите, преку семантичката мотивација ги декодираме информациите чии импулси се длабоко повлијаени од односот човек-природа, како и од цивилизациските и пред сè културни околности како главен извор на асоцијација.

Семантичка деривација: однос човек-простор

Што се однесува до анализата на семантичката деривација и семантичката мотивација, македонскиот јазик покажува две универзални тенденции: континуитет на прасловенските семантички компоненти зачувувајќи некои архаични форми и една поопшта која ја верификува антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, а тоа е дека прототипните човекови состојби, дејства и движења се основата за преносот на семантичките компоненти од материјалниот, човеков реален свет, па сè до најапстрактниот-менталниот свет.

Одбрани прасловенски корени кои ги означуваат основните човекови состојби, движења и активности (однос: човек – простор):

***sta-/*sto**

***sěd- /*sed- /*sad-**

***leg-/*log-**

***ved- /*vod-**

***slěd-**

***step- /*stōp**

***pad-**

***vьrt- /*vort-**

***(j)ę-/(j)ьm-**

***bьr-/*ber-**

***da-/*da-r-**

***dьrž-**

***met- /*mot- /*mōt-**

***тъk-**

***tęg-**

стане, стои

седи, сади, сели (се)

лежи, ложи

веде, води

следи

стапнува, (ис, по,...) стапи

падне, паѓа

врти, врати (се)

има, зема

бере, бира

дава, дарува

држи

мете, мота, мати

ткае, (пот) тикне

тегне, тежи, тажи

Првиот блок (**sta-/*sto *sěd- /*sed- /*sad- *leg-/*log-*) се однесува на семантичката деривација на основните човекови позиции. Под основни позиции ги подразбираме исправената (*сѝоу*), седечката (*сеѝу*) и лежечката (*леѝу*) позиција на човекот во однос на просторот. Токму огромниот број деривати изведени од овие прасловенски основи ни потврдува дека тие основни позиции се најподатни за анализа не само на формалната, туку и на семантичката деривација. Се работи за централните семантички поими *месѝо*, *ѝозиција*, *мирување*, коишто прототипно се поврзани со човекот и просторот, а потоа се пренесуваат во материјалниот и паралелно во менталниот свет артикулиран преку јазикот.

Во вториот блок (**ved-, *vod- *slěd-. *step- /*stōp *pad-. *vьrt- /*vort-*) се поместени неколку прасловенски глаголски корени, коишто се однесуваат на човековото совладување на просторот, односно движењето на човекот што оди напред (*воѝу*), човекот што оди по него (*слеѝу*), правењето чекор (*сѝаѝнува*), резултатот од движењето (*ѝаѓа*), како и *кружно движење (околу својаѝа оска) и/или ѝромена на ѝравецоѝи на движење*, додека превојниот степен **vort-* во себе ја нема семантичката компонента *кружно движење околу својата оска (врѝи)* и преместување во просторот со менување на правецот (и доаѓање до почетната точка) (*врати (се)*).

Третиот блок (**(j)ę-/(j)ьm- *bьr-/*ber- *da-/*da-r- *dьrž- *met- /*mot- /*mōt- *тъk- *tęg-*) ги прикажува оние глаголски корени коишто се однесуваат на некои од основните човекови активности

со рака. Основните семантички компоненти се движат во правецот сопственост, поседување, стекнување, додека тројната серија **met-*, **mot-*, **mōt-*, на основните прототипни човекови активности со рака во разни правци.

2. Семантичка деривација: однос човек-природа

2.1. Етимолошка анализа и формална деривација на прасловенскиот корен **zbr-*

Прасловенскиот глаголски корен **zbr-* е еден од оние глаголски корени коишто го означуваат човековото восприемање на светот преку визуелна перцепција - очите. Според Скок (1971:661), прасловенскиот корен **zbr-* е поврзан со индоевропскиот корен **gher-* ‘сјае, свети’. Уште во прасловенскиот се изведува глаголската форма **zbr- ěti* / **zbr-jō* со основно значење ‘гледа’. Во македонскиот и во другите словенски јазици од оваа глаголска форма се јавуваат само префиксирани глаголски деривати. Од основниот глаголски корен се јавуваат неколку превојни степени> со губење на ерот **zbr-* > *zr-*; со негово вдолжување во *u* : **zbr-* > *zīr-*; **zbr-* > *zor-*; **zbr-* > *zar-*; ...

Од основниот превоен степен во македонскиот јазик (со испуштен *ь* и често со алтернација на *з* во *с*) се јавуваат именските деривати *спѝци* (диј. – очи), *спѝчала* (очила) и *спѝчало* (огледало), кои во Толковниот речник на современиот македонски јазик од З. Мургоски (Мургоски, 2011) се означени како архаизми. Од истата основа е и придавскиот дериват *разрок* (*raz-* + *zbr* + *oko*). И двата превојни степени *zr-* и *zīr-* се продуктивни во глаголската деривација. Така, во македонскиот јазик се јавуваат глаголските парови: *сирка* – *сирне* (*сирнува*), *насура* – *наспе*, *обсура* – *обсирне* (*обсирнува*), *ѝогнасура* – *ѝогнаспе*, како и глаголската несвршена форма *ѝпросура*. Во рамките на именската и придавската деривација се јавуваат формите: *сирка*, *ѝпросирка*, *обсир*, *обсирен*, *безобсирен*, *ѝпросирносѝ*, *ѝпросирен*... Со зачувано *з* се јавуваат глаголските форми *презира* – *презре*, *зазира* – *зазре*, како и именската форма *ѝрезир*.

Од превојниот степен **zbr-* > *zor-*, во македонскиот јазик се јавуваат: *зора* (праслов. **zor-ja*), *обзори*, *закори*, *закор*, *назор*, *назорник*, *назорен*, *ѝрозорец*....

Од превојниот степен **zbr-* > *zar-*, во македонскиот јазик се јавува единствено глаголскиот пар *озари* – *озарува*.

Од коренот **zbr-* уште во прасловенскиот период се јавува формата **zorkъ* со две основни значења ‘сончев зрак’ и ‘воздух’. Преку процесот на метатеза на ликвидите во македонскиот јазик се јавува именската форма *зрак* со значење “сончев зрак, светлина“, додека во хрватскиот јазик се развило значењето ‘воздух’. Во

полскиот *wzrok* го има значењето поглед, слично како во рускиот *зорок* 'поглед, изглед'. Од оваа форма се јавуваат дериватите: *зрачи*, *зазрачи*, *озрачи*, *зрачење*, *ипрозрачен*...

Семантичка анализа на глаголскиот корен *zbr-

Како и кај повеќето прасловенски глаголски корени кои се однесуваат на основните човекови позиции, движења и активности, така и кај прасловенскиот глаголски корен *zbr- одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и неговиот однос во рамките на просторот, но овој пат тој однос е во рамките на визуелната перцепција на светот околу него. Токму поради прототипната поврзаност со човекот и неговата визуелна перцепција, основната семантичка компонента вградена во коренот лесно може да се пренесе низ материјалниот свет, потоа преку општествено цивилизацискиот, па сè до менталниот свет.

Следниве примери го покажуваат тоа. Во однос на глаголската форма *surka* значењето на 'гледање во мала мера' / 'намаленост' е вградено во самата глаголска форма, додека кај другите деривирани глаголски форми, префиксите ја модификуваат насоката и обемот на визуелната перцепција / гледањето. Во менталниот свет, семантичката компонента 'визуелна перцепција' може да се толкува дека она што може да се види во реалниот свет е она што може да се сфати, разбере, да се толкува во менталниот свет.

Примери⁸²:

а) реален свет

Примери:

Жениџе surkaa низ *ипрозрациџе*.

Мипралезиџе surkaa над *рововиџе*.

Тој surna низ *малиот ипроцеј* на *сидоџи*.

Го surna *деџеџо*, *џоа сџиеше*.

Во далечинаџа се nasurawe камбанариџаџа.

Враџаџа се идоџивори и *џаа naspe* во *собаџа*.

Оџиде да ја naspe *сесџраџа* со *деџаџа*.

Тој се обсџра околу себе.

Под враџаџа се иposurawe *свеџлина*.

Кожџа џ беше бела, *дури иposurna*.

б) ментален свет

Примери:

⁸² Македонските примери се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

Веќе ја **nasupa** смислаџа на џоа настиојување шџо му е уџаџено.
 Сџ џовеќе се оддалечуваа еден од друџ без да ја **nasupaaџ** џричинаџа
 за џоа.
 Од насловаџ се **nasupa** акџуелноџа на џемаџа.
 Никој не се **obsupa** шџо се случува внаџре.
 Во нив џој џог**nasupaaџ** конкуренџи.
 Таа џи **џrosupaaџ** неџовиџе мисли.
 Неџоваџа дискусија беше **џrosupна**.
 Тој не џокажа никаков **obsup** во работаџа.
 Тој бил џодлеџ како човек, **безobsupен** и џоџкуџлив.
 Ја униџиџи фирмаџа на **безobsupен** начин.

Доколку ги погледнеме прототипните вградени семантички
 компоненти кај дериватите од сите превојни степени на
 прасловенскиот корен ***zbr-**, можеме да забележиме дека тие
 споделуваат еден заеднички семантички концепт кој пред сџ се
 однесува на односот помеѓу човекот и природата.

Гледајќи од аспект на антропоцентрично-спацијалната теорија
 за јазикот, основните човекови активности, дејства и движења се
 прототипните извори за развој на семантичките компоненти. Во
 овој случај, не се работи за позицијата (*сеџи, сџоџ, лежи*),
 движењето на /со екстремитетите (*фрла, меџе, моџа, маџи, џика,*
доџира, ...), туку за една од есенцијалните човекови / активности на
 живите суштества, а тоа е визуелната перцепција, т.е. гледањето.

Како сличен пример би го навеле прасловенскиот корен ***dbh-**,
 каде што наоѓаме сличен семантички однос помеѓу деривираниите
 форми *дише, здив, воздишка...* наспрема *воздух, дува, дух, душа...*, чиј
 општ семантички концепт е тесно поврзан со односот човек –
 природа.

Така, во латинскиот го имаме *sufflō- sufflāre* (дува, дише), во
 грчкиот се јавуваат формите *πνεύμα* < ст. грч. *πνέω* (дувам), со
 значења *веџер, воздух, живоџи, дише,....*, исто така и *ψυχή* < ст. грч.
ψύχω (дувам) > *џсиха, џсихолоџија, ...* Во латинскиот исто така го
 имаме парот *animus* < ст. грч. *ἄνεμος* (ветер), со значења *душа,*
живоџи, ментална сила и *spiritus* (*дишење на човек, движење на*
веџер, здив, живоџи).

Тој однос на човекот и природата вграден во основната
 семантичка компонента на прасловенскиот корен ***zbr-**, може да се
 согледа преку следниве деривати:

Човек – визуелна перцепција на светот:

сурка – *сурне* (*сурнува*), *насура* – *наспе*, *обсура* – *обсурне* (*обсурнува*),
↑
ѿоднасура – *ѿоднаспе*, *ѿросура*, *сурка*, *ѿросурка*, *обсур*,
↓
обсурен, *безобсурен*, *ѿросурносѿ*, *ѿросурен*, *ѿрезура* –
ѿрезре, *зазира* – *зазре*, *ѿрезир*, *зазор*, *надзор*,
надзорник, *надзорен*.

Природа – сјај, (сончева) светлина:

зрак, *зрачи*, *зазрачи*, *озрачи*, *зрачење*, *ѿрозрачен*
зора, *обзори*, *зазори*,...

Според погорните примери, може да се заклучи дека таква врска *човек-природа* можеме да воспоставиме и кај деривираниите форми од прасловенскиот корен **zbr-*. Тоа значи дека човековата визуелната перцепција (*сурка*, *сурне*) е тесно поврзана со природната светлина и сјајот на сончевите зраци (*зрак*, *зора*). Човековото гледање и сончевата светлина се тесно поврзани преку заедничкиот прасловенски корен и преку заедничката прототипна семантичка компонента. Таа прототипна поврзаност се огледа и во основното значење на индоевропскиот корен **gher-* ‘свети, сјае’. Би можеле да заклучиме дека процесите на семантичка деривација ни даваат можност да ги согледаме асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човекови состојби, активности и движења и неговиот однос кон просторот, а во нашиов случај, односот човек-природа. Тој однос ги задржува основните семантички компоненти поврзувајќи го човекот и природните појави, како во реалниот свет, така и во човековиот ментален свет.

На крајот би навеле и дека процесите на семантичка деривација и резултатите од семантичката мотивација се длабоко испреплетени бидејќи во хронолошкиот развој на семантичките компоненти вградени во деривираниите збороформи, природните, цивилизациските, општествените и културните влијанија имале голема улога во поврзувањето на асоцијативните нишки. Токму затоа и се налага сè поголема потреба јазикот, а посебно лексиконот, да го проучуваме во поширок контекст кој ќе ни овозможи подлабоко да ја разбереме човековата концептуализација на светот артикулирана преку јазикот.

Користена литература:

Велева, С. 2006. *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.

Видоески, Б. 1994. “Модели на имперфективни глаголи”, *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII. 1993 година*, 29-44, препечатено во *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.

Конески, Б. (ред.). 1986. *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски појмувања*. Скопје: Македонска книга.

Конески, Б. 1981. *Грамајтика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Конески, К. 2003, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет "Св. Кирил и Методиј", Филолошки факултет "Блаже Конески".

Марковиќ, М. 2014. “Процеси на семантичка деривација преку анализа на поимите *душе*, *дух* и *душа*“, *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука*, Скопје: МАНУ, XXXIX, 1-2, стр. 11-19.

Марковиќ, М., Тополињска, З. 2019. *Македонски ~ њолски : Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, 2019, 177 стр., МАНУ, Скопје.

Марковиќ, М. 2020. “Анализа на формалната и семантичка деривација на прасловенскиот корен **dvig-* во македонскиот јазик“, *Јужнословенски филолог*, LXXVI, св. 2, Београд: стр. [15]-25,

Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје.

Тополињска, З. 2017. “*Derywacja sematyczna*“ *Путевима речи, Сборник радова у част Даринки Гортан Премк*, Београд: Универзитет у Београду, стр. 341-344.

Фасмер, М. 1986. *Этимологический словарь русского языка*. Москва.

Фридман, В. 2011. *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

Boryś, W. 2006. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Buck, C. D. 1949. (reprinted 1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.

Friedman A.V., 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.

Kittila, S., Vasti K., Ylikoski J. (ed.). 2011. *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,

Lyons, J. 1977. *Semantics*. Volumes I, II. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

- Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, New York: Oxford University Press.
- Markovikj, M. 2017. “Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)“, *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, pp. 175-185.
- Miklosich, F. 1886. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Shields, K. C. 1992. *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Słowski, F. 1974. *Słownik prasłowiański I*. Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Topolińska, Z., 1996, “Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System,” *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*,” 52, pp. 57-72.
- Topolińska, Z. 2014. *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.
- Topolińska, Z. 2015. “Kręte drogi prasłowiańskiego dziedzictwa“, *Zmiana Perspektywy* 95-133, Kraków: PAU.
- Topolińska, Z., Markovikj M. 2016. "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective". *Linguistica Copernicana*, Vol. 13, Toruń. pp. 35-65.
- Wierzbicka, A. 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag.

Рајна Драгићевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

СЕМАНТИКА ПРИДЕВА КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВА ТЕМПЕРАТУРА У СРПСКОМ, МАКЕДОНСКОМ И ДРУГИМ ЈЕЗИЦИМА

Апстракт. Во овој труд се зборува за значењето и употребата на придавките со кои се означува топлина во српскиот, македонскиот и рускиот јазик. Спроведена е корпусна анализа, а заклучоците се донесени врз основа на именките кои најчесто се употребуваат со придавките од оваа група, а како и врз основа на анализата на значењата на синтагматските состави од придавки и именки.

Клучни зборови: придавки, температура, српски јазик, македонски јазик, руски јазик, семантика, лексикологија.

У овом раду говори се о српским и македонским колокацијама које сачињавају температурни придеви и именице које се односе на температуру. Определени смо се за топли део температурног спектра, тј. за српске типичне придеве *млак*, *топао*, *врућ*, *врео* и македонске придеве *млак*, *тпопол*, *жежок*, *врел*. Значење ових придева у српском и македонском језику биће упоређено са еквивалентима у руском (као још једном словенском језику) и шведском (као несловенском језику).⁸³

Инспирацију за овај рад пронашли смо у типолошким истраживањима Е. В. Рахилине, оснивача Московске школе лексичке типологије, нарочито у њеној књизи *Когнитивный анализ*

⁸³ Податке за руски и шведски језик преузели смо из истраживања Е. В. Рахилине (2010) и М. Коптјевске-Там и Е. В. Рахилине (2006). Податке за српски језик преузели смо из електронског корпуса савременог српског језика srWas: https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwas&struct_attr_stats=1, а податке за македонски језик добили смо из електронског корпуса савременог македонског језика *Дигитален речник на македонскиот јазик*: <http://drmj.eu>. За српски језик користили смо се и описним речницима савременог српског језика (РСАНУ, РСЈ), као и *Асоцијативним речником српског језика* (Пипер и др. 2005), док смо за македонски језик додатне податке преузели из дигиталног речника који се налази у истој електронској бази (*Дигитални ресурси на македонскиот јазик*), као и из *Асоцијативног речника на македонскиот јазик* (Соколова 2019). Велику захвалност за одређивање македонских еквивалената изабраним српским придевима дугујемо својој докторандкињи мср Ани Новаковић, а за податке о корпусу македонског језик захваљујемо колегиници проф. др Станислави Тофоској Јанеској.

предметных имен (³2010), у којој је део друге главе посвећен температурним придевима у руском језику, као и у њеном раду који је написала у коауторству са М. Коптјевском-Там, који је посвећен температурним придевима у руском и шведском језику: „Some like it hot. On the semantics of temperature adjectives in Russian and Swedish” (2006).

Е. В. Рахиљина испитује семантику изабраних лексема анализирајући њихову лексичку спојивост, тј. испитујући колокације у које ступају и ограничења у колокабилности и утврђује сличности и разлике у њиховој спојивости у различитим језицима. Овакав приступ сматрамо прикладним јер само он може у потпуности да разоткрије све финесе семантичког односа лексеме и њеног еквивалента у неком другом језику.

Однос према теорији лексичке спојивости Е. В. Рахиљина (2010: 10–13) износи у уводу своје књиге. Подсећа на Мељчуково схватање да карактеристике комбиновања речи не постоје независно од значења лексеме и да су њиме условљена. И. А. Мељчук је чак предлагао заснивање *синтактике*, науке која би се бавила само семантичким, синтаксичким и граматичким одликама лексичког спајања. А. Вјежбицка је писала о томе да је лексичко спајање објашњиво и израчунљиво семантичким правилима. Она је толико радикална у свом ставу да, за разлику од, на пример, Ј. Д. Апресјана, уопште не признаје случајна, немотивисана ограничења у спојивости. У традицији Московске семантичке школе таква случајна спојивост назива се *лексичком*, за разлику од објашњиве спојивости, која се назива *семантичком*. У идеалном опису, све случајеве лексичке спојивости треба прикључити класи семантичке спојивости. По мишљењу Е. В. Рахиљине, није важно колико је тачно ово радикално становиште А. Вјежбицке, већ је важно само да се спојивост најчешће може објаснити и да она представља „језички доказ” правилности семантичког описа лексема. Спојивост показује и везу међу појмовима, а открива и делове језичке слике света говорника. Језичка слика света се сама намеће приликом истраживања колокација и отвара широко поље антропоцентричности, која се такође намеће у овако осмишљеном истраживању јер се испоставља да су, како мисли А. Вјежбицка, за језик важна само она својства предмета која су важна за човека. Антропоцентричност је доминанта језичког описа. Не сме се занемаривати „человеческий фактор в языке” (исп. Рахиљина 2010: 16–17).

Иако се Е. В. Рахиљина бавила семантиком бројних лексема, пажњу су нам привукли баш температурни придеви, и то из више разлога.

Прво. Адекватан приступ семантици придева као несамосталних речи немогуће је осмислити другачије него кроз истраживање спојева с именицама.

Друго. Описни придеви немају фиксну измерљиву семантичку вредност. Она варира у зависности од контекста у којем је придев употребљен, па, на пример, придев *мали* има сасвим другачију вредност ако говоримо о малом мишу и о малом слону. Исто је и са температурним придевима: *врућ дан* и *вруће уље у тигању* немају исту температуру, па је бесмислено израчунавати меру својства исказаног описним придевом, већ се треба усредсредити на однос човека према вредности исказаној придевом. Управо такав приступ негује Е. В. Рахилина – она не испитује колико степени има оно што је *горячее* у руском језику, већ колико је човеку комфортно оно што се у руском језику квалификује као *горячее*.

Треће. Овакав, наглашено антропоцентрички приступ изузетно је важан за типолошка истраживања, посебно сродних језика. Занимљиво је, на пример, да на основу лексичке спојивости лако можемо утврдити да је *теплый* у руском језику значајно хладнији него што је *топао* у српском и *топол* у македонском. Без оваквог приступа, и даље бисмо придев *теплый* преводили са *топао/топол*, не схватајући да лексички еквиваленти у различитим словенским језицима не морају имати сасвим исто значење и да највеће проблеме стварају они еквиваленти који имају слично значење јер су најнеухватљивији.

Четврто. Истражујући антониме у српском језику (Драгићевић 1996), готово да смо само теоријски могли говорити о антонимским ланцима карактеристичним за степеноване антониме. Испоставило се да у српском језику постоји само један антонимски ланац са лексикализованим члановима, а то је температурни антонимски ланац: *леден – хладан – прохладан – млак – топао – врућ – врео*. Овај антонимски ланац се састоји из два синонимска ланца: *леден – хладан – прохладан* и *млак – топао – врућ – врео*. Веома је важно истражити семантичке односе међу градабилним синонима унутар овог јединог правога антонимског ланца у српском језику. Управо то је био један од разлога потребе да истражимо баш ову тему.

Пето. Читајући истраживање Е. В. Рахилине о температурним придевима у руском језику, веома нас је заинтересовала чињеница да руски језик прави дистинкцију између врућих предмета које човек додирује и чулима открива њихову топлоту (*чај, шоља*) и оних које човек не може да додирне (*дан, сунце*), али може индиректно да осети њихово топлотно дејство. Ова танана дистинкција и употреба различитих придева за ове две могућности подстакла нас је на размишљање постоји ли та дистинкција у

српском и македонском језику, а да је говорници, можда, нису свесни⁸⁴ и, ако та могућност не постоји, постоји ли нека друга.

Руски придеви за највише температуре. Руски систем има три придева за највише температуре: *жаркий, знойный, горячий* (Кортјевскаја-Там и Rakhilina 2006: 4). С. Кононова (2016: 105) наводи још и метафоричке придеве *раскалённый* и *палящий*. Придеви *жаркий* и *знойный* односе се на врућину која допире до човека кроз ваздух, нпр. *жаркий день*. Придев *горячий* употребљава се за висок степен топлоте коју човек осећа својим чулима, нпр. *горячий душ, горячий чай*. Ова дистинкција заснована на тактилној и нетактилној процени температуре необична је за друге словенске, па и несловенске језике. Важна је због тога што показује један посебан тип антропоцентричности језика.

Неки ентитети у руском језику могу бити квалификовани и једним и другим придевима. Такви су, на пример, *воздух* и *ветер*, који могу бити и *жаркий* и *горячий*, јер се могу доживети директно, нпр., на образима, али и без директног контакта. У зависности од придева који се употреби, описују се два искуства – у једном случају говорник описује ефекат на кожи, а у другом – ефекат на цело тело и амбијент у којем се оно налази (Кортјевскаја-Там и Rakhilina 2006: 5).

Исто тако и извори топлоте, као и делови одеће, могу бити квалификовани обама придевима. Синтагмом *горячий сапоги* означавају се чизме које САДРЖЕ топлоту, а *жаркие сапоги* УЗРОКУЈУ да човеку буде топло када их обује (Кортјевскаја-Там и Rakhilina 2006: 5).

Не може сваки извор топлоте бити довољно јак да би се могао квалификовати као *жаркий*. Тако, на пример, свећа (*свеча*) не може бити употребљена уз тај придев. Осим тога, да би неки ентитет могао да се одреди као *жаркий*, одашиљање топлоте мора представљати главни ефекат деловања ентитета, а не споредан. Зато *лава* или *кључала вода* не могу да се одреде придевом *жаркий* (Кортјевскаја-Там и Rakhilina 2006: 5).

У вези са нетактичним придевом *знойный*, ауторке наглашавају да овај придев изазива само један извор топлоте, а то је сунце, док *жаркий* може бити изазван из различитих извора.

Размишљајући о могућим разлозима због којих руски језик има тако сложене законитости употребе температурних придева, једно

⁸⁴ Наше корпусно истраживање неких лексема у српском језику (Драгићевић 2018) показало је да постоје одређене законитости језичког спајања које откривају семантичке карактеристике датих лексема којих говорници уопште нису свесни, иако оне постоје у њиховој језичкој компетенцији.

од могућих објашњења или бар пут ка њему пронашли смо у размишљању В. А. Маслове (2007: 191), која је поредећи руску и белоруску културу, а пратећи резултате истраживања руских психолингвиста, приметила да што је нека култура старија, она је стереотипизованија, па је руска култура стереотипизованија у односу на белоруску. Та чињеница огледа се чак и у употреби лексике и запазиће је свако коме је руски језик бар имало познат – у руском језику за разлику од, на пример, српског, синоними се не могу толико слободно замењивати један другим, већ се везују за одређене контексте.

Шведски придеви за највише температуре. За највише температурне вредности у шведском језику користе се два придева – *varm* и *hat*. Није лако успоставити јасну границу када *varm* прелази у *hat*, нарочито због тога што *hat* може обухватити *varm*, али и ова дистинкција је заснована на антропоцентричком критеријуму, јер је *hat* све оно што је непријатно или опасно за човека. Ипак, ако се овим придевом квалификује *чај* или *суна*, он може имати пожељну конотацију. Придевом *varm* може се одредити и вода у мору и чај, што значи да температурна вредност овог придева зависи од уобичајене температуре ентитета на који се односи. Ако је она виша од уобичајене, може бити квалификована придевом *varm*. Он се користи и за квалификовање климе у Африци, делова тела, чак и високе температуре због болести.

Иако се у шведском језику не може као у руском разликовати тактилно *hat* од нетактилног, ипак се запажа нијанса тог значења, па тактилно *hat* може означавати већу температурну вредност од нетактилног. Тај придев ће се користити, на пример, за ваздух који има 35 степени Целзијусових, али не и за чај који има ту температуру.

Српски и македонски придеви за највише температуре. Највише температурне вредности у српском језику обележавају се

придевима *топао*, *врућ* и *врео*.^{85,86} Ови придеви разликују се по интензитету и, као шведски квалификативи *varm* и *hat*, не могу се јасно разграничити по степену изражености топлине. Посебно је нестабилна граница између придева *топао* и *врућ*, па ови придеви често могу функционисати као синоними (који често не морају бити градабилни). Придев *врео* се разликује од њих због тога што, када се односи на течност, то може бити течност која кључа, а у сваком случају представља квалификатив за веома вруће ентитете, топлије од топлих.

Највише температуре се у македонском језику исказују придевима *топол*, *жежжок/вруќ* и *врел/горешт*. Као и у српском језику, тако и у македонском, нестабилна је граница између температурних вредности исказаних овим придевима.

⁸⁵ Придев *жарки* постоји и у српском језику, али је застарео и стилски маркиран као поетски, па електронски корпус савременог српског језика srWas бележи свега неколико примера, од којих највише потврда има за географски термин *жарки појас*. У основном значењу потврђен је уз именице *ветар*, *ваздух дан*, *зрак*, *песак*, а у метафоричким или метонимијским значењима уз именице *азур*, *галоп*, *спор*, *родољуб*, *смех*, *гнев*, *гром*. Према Речнику САНУ, *жарки* означава **1.а.** *ужарен*, *усијан*; *који гори*; *пламтећи*: сунце жарко; **1.б.** *јако загрејан*, *врућ*, *врео*: *жарки пламен*; **1.в.** *који се одликује високом атмосферском температуром, топлотом (о временском периоду, континенту, пределу, клими)*: *жарко лето*, *жарки дан*, *жарка Африка*. Изгледа да је у српском језику овај придев имао и тактилно и нетактилно значење, али да му се, у ретким приликама када се користи, задржало само нетактилно, као у руском језику. Ипак, најобичније је метафоричко значење засновано на семи снажне изражености, интензитета, па се овим придевом одређује *гнев*, *гром*, *галоп*, *смех*, *родољуб*, па се чак и *жарки пламен* користи искључиво у метафоричким синтагмама *жарки пламен поезије*, *жарки пламен борбе*. У метафоричкој употреби може имати позитивну или негативну конотацију, што зависи од именице, али обавезно означава снажно манифестовање и то је компонента која му је омогућила доминантно значење у савременом српском језику.

⁸⁶ Руском придеву *горячий* по етимологији одговара српски придев *горућ*. Овај придев се често употребљава у српском језику, али скоро искључиво уз именице *питање*, *проблем*, *тема*, *ситуација* и *потреба*, што значи да се не користи у примарном значењу, већ у метафоричком и да је домен примене веома сузико. Електронски корпус потврђује само неколико употреба овог придева у основном значењу, уз именице *сунце*, *камен*, *кадидо*, *озањ*, *светиљка*. Придев *горућ* метафорички се јавља и уз именице *ситуација*, *поглед*, *упутства*, *жеља*, *љубав*, *криза*, *бол*, *ситуација*, *жудња*, *дилема*. Као и *жарки*, и овај придев је своја секундарна значења засновао на семантичкој компоненти жестине, снажног интензитета које висока температура и горење подразумевају (*горућа љубав*). Међутим, за разлику од придева *жарки*, придев *горућ* развија нека своја метафоричка значења на семи хитности, неодложности, потреби ургентног реаговања (*горући проблем / питање*). Иза ове семе стоји уверење да све што гори треба гасити, и то хитно. Обе ове семе (и *жесток* и *хитан*) указују на повишено стање, висок степен, пуну ангажованост ентитета који се карактерише температурним придевима. Када врелина и горење из сфере конкретног зају у сферу апстрактног, очигледно карактеришу стања и осећања високе узбуђености, пуне посвећености, највишег приоритета и потребе за неодложним деловањем.

Придев *врео* у српском језику. Придев *врео* се може користити и као „тактилни” и као „нетактилни” квалификатив. Њиме се може одређивати било који ентитет. У именице које се најчешће користе уз тај придев спадају *дан, вода, лето, уље, гас, асфалт*. Њиме се одређује материја било којег агрегатног стања: **течност** (*вода, чај, уље, млеко, кафа, зејтин, супа, чорба, каша, карамел, прелив, пудинг, џем, маст, восак, лава, нафта, смола, путер, крв, сузе, пара*); **чврста материја**: *шпорет, кромпир, кестење, гуме, храна, роштиљ, јело, погача, кифлице, квака, пепео, пегла, гвожђе, олово, рингла, хауба, угљевље, радијатор, образ, чело, асфалт, песак*. *Врео гас* спада у фреквентну синтагму у електронском корпусу, а у вези са гасовитим стањем јесу и атмосферске прилике које се такође могу квалификовати овим придевом, на пример: *дани, лето, сунце, месеци, поподне, ноћ, тропски талас, температура, ваздух*. И географски пунктови могу бити врели, нпр. *Аризона, континент, острво, улице* итд. Иако се сви ови ентитети у свим агрегатним стањима могу одредити као *врели*, рекло би се да се врелина пре свега везује за течности, нарочито за воду и уље и да се подразумева да су оне доведене до степена кључања или у непосредну близину тог степена.⁸⁷

На први поглед, рекло би се да српски језик, за разлику од руског, не везује овај изразито температурни придев за сферу тактилног или нетактилног јер се, као што видимо, њиме може квалификовати и *дан*, и *ваздух*, и *чај*, и *пећ*. Међутим, и овај придев, баш као руски *жаркий* и *горячий*, своје значење темељи на човековим способностима и границама, јер се њиме означавају ентитети толико врући да могу повредити, тј. опећи човека. Према томе, независно од тога да ли се ентитет може додирнути или не, ако је *врео*, могао би угрозити човека јер његова температура надилази границе човекове издржљивости – *врео чај* се не може пити, *врела супа* се не може појести, *врела пећ* се не може додирнути, *врели дан* се не може поднети. *Врелина* носи негативну конотацију јер је за човека неподношљива.⁸⁸

Очекивало би се да и у метафоричким и метонимијским спојевима придев *врео* носи негативну конотацију. Испоставило се,

⁸⁷ Електронски корпус сведочи да се у реченицама у којима се употребљава придев *врео* као најчешће речи појављују *прелити, налити, залити, полити, поливати, нақвасити, сркати, млаз, попарити, сипати, казан, гутљај* итд., што сведочи о томе да се придевом *врео*, ипак, најчешће квалификује течност.

⁸⁸ Електронски корпус указује на чињеницу да се придев *врео* најчешће квалификује следећим прилозима за количину: *паклено, неподношљиво, екстремно, сувише, невероватно, претерано, изузетно, превише* итд., што показује да се у српском језику придевом *врео* заиста указује на вредност којом се надилази граница коју човек подноси.

међутим, да се најчешће везује за физичку страст, сексуалност, и то са врло позитивном конотацијом: *веза, усне, тело*. Сексуални чин се у српским таблоидним медијама назива *врелом акцијом*. Врелина се везује за сексуалност и метонимијски и метафорички. Метонимија се заснива на физиолошким реакцијама (лупање срца, црвенило лица, подизање температуре тела, подизање притиска) које омогућавају метонимијску трансформацију УЗРОК за ПОСЛЕДИЦУ. Метафора се заснива на повезивању по сличности јер, на пример, *врели пољупци* изгледају као да су врели, *врели вечерњи изласци* делују као да су врели, иако објективно нису. Снажна љубавна осећања и страст у наивној слици света концептуализују се као врела течност, обично прокључала. Када се њиме одређују именице из сфере сексуалности, веза са основним значењем придева *врео* успоставља се на основу семе прелажења границе, као и на семи жестине, снажног интензитета који прати придеве са значењем високе температуре (исп. *жарки* и *горећи*). Негативна конотација придева *врео* када се користи у основном значењу претвара се у позитивну када се врелина везује за сексуалност, иако се негативна конотација може задржати и у секундарним значењима, нпр. у синтагми *врела преговарачка јесен, врела политичка ситуација, врела јавна расправа, врели шамари*. Осим тога, као што врелина схваћена као жестина, снажан интензитет, прелажење границе, довођење до стања кључања доноси позитивну конотацију љубави и сексуалности, тако исте те компоненте доносе негативну конотацију *бесу, рату, борби*. У когнитивној лингвистици, на основу анализе концептуализације емоција, закључено је да постоје вреле и хладне емоције. Бес, љубав, страст спадају у групу врелих, а страх у хладне емоције. Закључујемо да је семантика придева *врео* снажно антропоцентрички заснована, да подразумева прелажење границе човековог подношења топлоте и да зато има негативну конотацију, иако у секундарним значењима може имати и позитивну конотацију, ако се веже за именице које се односе на љубав, секс, страст и сл.

Придев *врел* у македонском језику. Исто као у српском језику, придев *врел* у македонском језику може квалификовати и тактичне и нетактичне ентитете. На основу електронског корпуса македонског језика закључујемо да се овим придевом најчешће одређују именице *вода* и *воздух*. Као и у српском језику, чини се да је типична употреба овог придева везана за одређивање течности, за шта потврду проналазимо у *Дигиталном речнику на македонскиот јазик*, у којем се као типичне колокације наводе *врела вода, врело кафе, врела смола* и *врела пепел* (као једини ентитет у чврстом стању). Примери за тактичне ентитете који се

могу квалификовати придевом *врел*: *вода, течност, масло, шербет, сутлијаш, ракија, извор на бањата, пепел, песок, калдрма, компири, ламарина, метал* итд. Примери за нетактилне ентитете који се могу квалификовати придевом *врел*: *солнце, град, ден, воздух, пладниња, пустина, попладне, лето, јули, ноћ* итд.

Обратен асоцијативен речник на македонскиот јазик покажује да су испитаници чији је матерњи језик македонски реаговали придевом *врел* на стимулусе *леб* и *црвен*. Ова друга асоцијација уводи нас у фреквентну употребу придева *врел* у секундарним значењима када овај придев самостално или као део синтагме означава појаве које карактерише снажан интензитет, страст: *плачови, занес, солзи, дамартите, пот, поглед, претскажувања, љубопитство, поздрав, спомени, здив, усни, бакнежи, чувства, гласот* итд. Ово значење потврђује и *Дигитален речник на македонскиот јазик: врела љубов, врела душа, врел шепот, врел поздрав*.⁸⁹

Придев *топао* у српском језику. Придевом *топао* такође се могу одређивати тактилни и нетактилни ентитети. Најчешће се квалификује „нетактилни” *дан*, а затим „тактилна” *вода*. Придевом се одређују и делови одеће, нпр. *чарапе, одећа, обућа, рукавице, огртач, капут* итд.;⁹⁰ затим храна и пиће: *кифлице, чоколада, млеко, чај, кувано вино*; предмети: *пегла, бетон, пећ, кревет, тегле, пешкири*; атмосферске појаве: *време, клима, лето, дан, воздух, ветар, јун*; географски пунктови: *крајеви, јужни Атлантис, море, океани, медитерански крајеви*. Придев *топао* носи пријатност, усклађеност са човековим потребама и чулима. Зато не чуди што је од тог придева, поред именице *топлота*, настала и *топлина*, која означава *срданост, благод, пријатност*. Оно што је топло превазилази неутралну температуру, човек га доживљава као загрејано, али та загрејаност прија и окрепљује.

Семантичка компонента пријатног и благог дејства на човеково тело утицала је на метафоричку употребу овог придева. Топло је у

⁸⁹ У македонском језику се као синоним за придев *врел* јавља и *горешт*. Обраћамо пажњу на њега због тога што има исто порекло као руски *горячий* и српски *горући*. Овај придев је маркиран у македонском језику, јавља се само у књижевноуметничким текстовима, а у корпусу македонског језика потврђен је само осам пута. Најчешће се њиме квалификује *вода*, а пошто може развити и метафоричко значење *страстен, огнен*, њиме се одређују и именице *солзи, срцето* итд. Типичне колокације којима ДРМЈ илуструје значење овог придева су *горешта вода* и *горешто лето*. За разлику од руског језика, овај придев не одређује само тактилни ентитете. АРМЈ указује на маргиналан статус овог придева у савременом македонском језику јер се он ниједанпут не појављује као асоцијација испитаника на задате стимулусе.

⁹⁰ За разлику од руског језика, у којем се о чизмама може говорити као топлим на додир и као о обући која човеку зими греје ноге, у српском језику топла одећа и обућа искључиво представљају ентитете који човеку обезбеђују топлоту.

метафоричким синтагмама увек пријатно. Међу најчешће колокације у којима је придев *топао* употребљен уз апстрактне именице спадају *добродошлица* и *преорука*, а корпус потврђује и ове примере: *топао и весео дизајн*, *топла и искрена преорука*, *топао и пријатан простор*, *топао и удобан аутомобил*, *топао и срдачан однос*, *топао и раскошан простор*, *топао и приступачан стил*, *топли и сензуални јесењи новитети*, *топла и дирљива прича*, *добра и топла девојка*, *топао и звучан глас*, *топло мамино наручје*, *топле људске приче*, *топле нијансе црвене боје*, *људи топле крви*, *топло окружење подршке*, *топао кутак дома*, *топла летња уживанција*, *топао круг породице*, *топла киша стихова*, *топло кућно огњиште*, *стисак топлог длана*. Придев *топао* употребљава се метафорички и уз следеће лексеме: *амбијент*, *гостопримство*, *дом*, *пријем*, *однос*, *боје*, *загрљај*, *осећај*, *сјај*, *реч*, *поступак*, *мода*, *порука*, *поздрав*, *срце*, *благодарност*, *реакција*, *блискост*, *загрљај*, *тонови* итд.

Занимљиво је да корпус потврђује више примера за метафоричку употребу придева *топао* него за основно значење, што само потврђује важност компоненте благости и пријатности. Пажњу привлачи и велик број напоредних придевских конструкција у којима се јавља придев *топао*. Придеви у таквим конструкцијама обично служе као семантички ослонци један другом, нпр. *прича* у синтагми *топла и дирљива прича* је топла и зато дирљива, а истовремено је дирљива зато што је топла (исп. Драгићевић 2001: 245–250).⁹¹

Из ове кратке анализе закључујемо да се основно значење придева *топао* везује за температуру ентитета који одговарају човековим чулима. Та температура је приметно виша од неутралне, али није иритантна за човека. На основу те компоненте настала су веома продуктивна метафоричка значења придева *топао* из домена пријатности, благости, срдачности, осећајности, тј. тоpline.

Придев *топол* у македонском језику. У македонском и српском језику, придев *топол/топао* односи се, изгледа, на топлије предмете него *теплый* у руском. Овим придевом се у македонском језику квалификују и тактилни и нетактилни ентитети.

⁹¹ У *Асоцијативном речнику српског језика*, говорници су као прву реч-асоцијацију на придев *топао* писали и ове лексеме: *загрљај*, *дом*, *додир*, *осмех*, *добродошлица*, *дочек*, *сусрет*, *мио*, *пријатан*, *мек*, *нежан*, *драг*, *благ*, *осећајан*, *добар*, *удобан*, *емотиван*, *срдачан*, *доброта*, *благост*, *мекота*, *мир* итд. Подаци из *Асоцијативног речника* указују на чињеницу да говорници везују метафоричко значење придева *топао* пре свега за срдачан међуљудски однос.

Тактилни ентитети који се одређују придевом *топол*: *сомун, ракија, водата, погача, постела, печка, огништа, капа, качамак, дожд, леб, течност, бунда, бурек, чораци* итд.

Нетактилни ентитети који се одређују придевом *топол*: *дан, ноќ, ветер, воздух, лето, есен* итд.

Осим основних значења *што има топлина (топла вода)* и *што држи топло (топли војнички униформи)*, овај придев има и неколико секундарних значења заснованих на компоненти срдачности, благодати, пријатности, па се њиме квалификују и ови ентитети: *прегратка, крв, човечки односи, усни, допир, глас, погледи, збор, шепот, баритон, поповска сомилост, поздрав* итд.

ОАРМЈ бележи мноштво стимулуса који су од матерњих говорника македонског језика измамили придев *топол* као асоцијацију. На стимулус *Балкан* једна асоцијација је гласила *топол народ*, док је стимулус *мајка* изазвао асоцијацију *топол дом*. Придев *топол* македонски испитаници написали су као прву асоцијацију на *дом, кревет, леб, ден, месец*: *топла* је асоцијација на *вода, рака, ракија*, а *топло* на *време, срце, кревет, леб*. Ове асоцијације, као и остали примери, указују да и у македонском језику, као и у српском, овај придев буди доживљај праве мере, задовољства и сигурности за човека.

Придев *врућ* у српском језику. И придев *врућ* може одређивати ентитете које човек чулима региструје као топле, као и оне који греју емитовањем топлоте. Корпус потврђује следеће именице квалификоване овим придевом: *вода, течност, уље, ракија, воћни напитац, чај, кафа, супа, мармелада, пудинг, гибаница, лепиња, погача, тесто, пица, крофне, кромпир, бурек, јагњетина, кестен, храна, песак, тигањ, гвожђе, виклер, маказе, балега, пепео, жар* итд. *Врућ* може бити и *дан, Београд, ветар, лето* итд.

Секундарна значења овог придева заснивају се на компоненти интензитета, жестине, изазивања узбуђења у спреси са компонентом актуелности, потребе да се неодложно реагује, па тако постоје *вруће теме* (важне, неодложне, актуелне), *врућа фотеља* (функција намењена државнику који мора да решава актуелне и врло сложене проблеме), *врућа атмосфера* (врло напета), *врућа јесен* (јесен током које се расправља о актуелним а непријатним темама), *врућа питања* (провокативна), *вруће главе* (необуздане, необјективне особе које се некритички залажу за неку идеју), *врући наслови* (провокативни), *вруће идеолошке дискусије* (актуелне) итд.

Баш као и придев *врео*, и *врућ* се везује за појмове у вези са страхњу и сексуалношћу, и то због метонимијске (узрочно-последичне) везе између врелине тела и сексуалног узбуђења и

метафоричке везе између врућег као жестоког, страшног, необузданог и сексуалности која је праћена истим својствима: *врућа листа мушкараца, врући филмови, врућ секс, вруће поруке, вруће фотографије, врућ порњић, врући минути у кревету* итд.

Из свега овога се може закључити да је придев *врућ* прототипични придев којим се квалификују предмети који имају високу температуру или чине да је човеку топло. Та топлота надилази пријатну, осим у случајевима када је човеку потребно да ентитет има високу температуру, нпр. *врућ чај* или *врућа супа*. На непријатност указује, на пример, фразеологизам *врућ кромпир*, чија се семантика заснива на непријатном осећају који врућ кромпир изазива у рукама и потреби онога који га држи да га се што пре ослободи.

Придев *жежок* у македонском језику. Придев *жежок* одговара српском придеву *врућ*⁹² и попут њега може одређивати тактилне и нетактилне ентитете. На основу типичних колокација којима се илуструје примарно значење придева *жежок* у ДЕМЈ (*жешкиот ветер, жешка ноќ, жешките зраци на сонцето*) рекло би се да се овим придевом одређују само нетактилни ентитети, на сличан начин као придев *жаркий* у руском, али корпус показује да тих ограничења нема. Међу тактичним ентитетима који се могу квалификовати овим придевом налазе се и ови: *водата, супа, олово, оловни зрна, млеко, пилав, лебовите, мрамор, песак, чај, магма, лава, асфалт, залак, стапка* итд. Има мноштво примера и за нетактилне ентитете који се могу одредити придевом *жежок*: *солнце, ноќ, летни денови, време, пладниња, пустиња, клима, зима* итд. Да се *жежок* везује и за тактилне ентитете, показују асоцијације испитаника у ОАРМЈ, којима је *жежок* била прва асоцијација на именице *кревет* и *леб*.

Придев *жежок* може значити и *страстен, пламенен*, што сведоче примери: *сражение, преграб, средба, шлаканици, бакнеж, заплет*.

Изражавање неутралне температуре у руском и шведском језику. За разлику од српског и македонског језика, у којима придев *топао/топол* квалификује ентитете пријатне, али прилично високе температуре (па често није јасна температурна разлика између топлог и врућег, односно топлог и жешког), у руском језику придев

⁹² Придев *врућ* у македонском језику користи се ретко, јер предност има *жежок*. Углавном се користи у устаљеним изразима, а и дијалекатски је маркиран. ДРМЈ наводи колокације овог придева с именицама *леб, ракија, медовина*, а у корпусу македонског језика проналазимо само један пример – *вруќа ракија*. У АРМЈ нема потврда за овај придев.

теплый именује температуру близу неутралној, блиску температури људског тела, температуру у зони човековог комфора. Овај придев се употребљава уз велик број именица, и оних које означавају тактилне и оних које означавају нетактилне ентитете.

Како би јасније одредиле значење придева *теплый* у руском језику, Коптјевска-Там и Рахилина (2006) упоредиле су га са температурно неутралним придевом *ljum* у шведском. Неутралну температурну тачку коју означава придев *ljum* ауторке су довеле у везу са најнижом температурном тачком коју покрива рус. *теплый*. Придев *ljum* се најчешће везује за воду и тада означава сасвим неутралну вредност, али ако се њиме одреди *пиво*, оно је претопло, а ако се квалификује *кафа*, она је сувише хладна. Ако се везује за атмосферске прилике, односи се на пријатно време. Када се компарира придев *теплый*, ентитет за који се везује *более теплый* има вишу температуру од онога с којим се компарира, што значи да овај придев има јасну оријентацију ка загревању. Када се компарира придев *ljum*, резултат појачавања дејства онога што значи овај придев може ићи ка загревању и ка хлађењу. Пиво које поседује својство *ljum* у већој мери од другог топлије је од тог другог, а ако је један чај одређен особиним исказаном овим придевом у већој мери од другог чаја, он је хладнији од тог са којим се пореди.

Пошто не означава истакнуту вредност, већ неутралну, придев *ljum* се везује за мало именица и по томе се разликује од рус. *теплый*, којим се може квалификовати много именица. У рецептима се неутрална вредност исказује и описно, нпр. *room-warm butter* (путер на собној температури) или *elbow-warm water* (вода топла за лакат, тј. одговарајуће топла вода за купање беба).

Придеви *теплый* и *ljum* означавају температуру у врло ограниченој зони и прилози за количину не могу нарочито подићи ту вредност – *очень теплая комната* је само мало топлија од топле. Денотација је скоро иста са прилошким појачавањем или без њега, али разлика се може запазити у прагматичкој сфери. Када се уз придев *теплый* употреби прилог за количину којим се појачава њиме исказано својство, појачава се позитивна конотација, а када се такав прилог употреби уз придев *ljum*, може се појачати и негативна конотација ако се таквом придевском синтагмом одређује, на пример, именица *пиво*.

Придев млак у српском језику. Придевом *млак* у српском језику одређује се најнижи степен топлоте. Њиме се не означава неутрална вредност, *млак* није између хладног и топлог. Осим тога, *млак* није ни највиши степен хладног. Дефинише се као *недовољно врућ*, што значи да га разумемо као степен врућег, а не хладног. Њиме се могу одредити тактилне и нетактилне именице, оне којима

се означавају ентитети сва три агрегатна стања, иако се убедљиво најчешће користи за одређивање именице *вода*. Осим воде, корпус потврђује и следеће млаке ентитете: *чај, млеко, пиво, сок, супа, уље, сапуница, сируп, раствор, туш, радијатор, пећ, облог, ваздух, ветар*.

Иако у неким случајевима придев *млак* може имати позитивну конотацију благог, неинвазивног, чешће има негативну конотацију недовољног, непотпуног, неиспуњеног. То је очигледно из синтагми *млак радијатор* (од којег се очекује да буде врућ) или *млака пећ*, али компонента недовољности нарочито долази до изражаја у метафоричкој употреби овог придева уз следеће именице: *одговор, изглед, став, ударац, утакмица, државна политика, критика, аплаузи, поетика, коментар, подрика, патриота, обећања, закључак, одјек, понашање власти, либерализација* итд. Често се уз метафорички употребљен придев *млак* користи још један придев у напоредном односу којим се разоткрива значење придева *млак*: *млака и необудљива обећања; млак и двосмислен став; млаке и невољне реакције; поводљив и млак човек; млака и килава реакција; млак и беживотан роман; млака и спора реакција; млаки и неуиграни играчи, млак и мекан човек; млака и недоследна политика; широке и млаке формулације; млака, бледа, неинспиративна национална идеја; млак и непрецизан ударац; млаки или никакви одговори; млаки, тј. лажни европејци; слаба и млака љубав; недовољна и млака борба* итд.

Млако је, дакле, необудљиво, недовољно, невољно, поводљиво, двосмислено, килаво, беживотно, споро, неуиграно, мекано, недоследно, прешироко, бледо, непрецизно, слабо, а сва та својства потичу отуда што човек очекује вруће или хладно, а млако само по изузетку.⁹³ Млако је хладно за човека који очекује вруће, а претопло ако очекује хладно. Млако изневерава очекивања, што показује пример *млаки тј. лажни европејци*, јер се основно значење базира на температури која је нижа од собне, што потврђује један пример из корпуса: *треба да буде на собној температури или сасвим млака*. Овај пример показује да *млак*, иако је на почетку топлотног спектра, када се појачава прилогом, иде ка хладном, баш као шведско *ljum*. *Сасвим млако, врло млако* ближе је хладном него топлим. Млако не оставља утисак на човекову перцепцију јер не представља ни упозорење за човекова чула (као врело), а ни пријатност (као топло).

⁹³ У ОАРСЈ читамо податке да је неким говорницима српског језика *млак* био реакција на *жесток, неиздржљив, строг*, што значи да су испитаници реаговали придевима супротног значења. Реч-стимулус *равнодушност* иницирала је реакције *млако* и *млакост*.

Придев млак у македонском језику. ДРМЈ потврђује иста значења придева *млак* као у српском језику. Лексикографи га дефинишу као придев који носи неутралну вредност *што е со средна топлина, ни многу врел, ни многу студен (млака вода, млако млеко)*, иако је нејасно шта је средња топлина. Секундарно, баш као у српском, придев *млак* означава *што има слаб карактер, што е мек, што е слабо изразен (млак човек, млака реакција)*. Корпус показује да и у македонском језику млака може бити *вода, ветер, ветрец, земја, пристан, воздух, чај, сонце* итд. У метафоричком значењу, млак може бити и *глас, бол, допир, аплауз* итд.

Закључак. *Прво.* Е. В. Рахиљина је убедљиво показала антропоцентричку природу значења руских температурних придева *горячий* и *жаркий*, који се везују за непосредан или посредан начин чулног примања топлоте и за „температурно људско искуство”. Српски и македонски придеви са температурним значењем *вreo/врел – врућ /жжeжок – топао/топол – млак/млак* такође имају антропоцентрички засновану семантику, али на другачији начин.

Семантика придева *млак*, у прототипичном виду, заснива се на незадовољеном човековом очекивању да нешто буде вруће или хладно (исп. *млак радијатор, млако пиво*). Иако у неким случајевима придев *млак* може имати позитивну конотацију благог, неинвазивног, чешће има негативну конотацију недовољног, непотпуног, неиспуњеног. Компонента недовољности нарочито долази до изражаја у метафоричкој употреби овог придева уз следеће именице: *одговор, изглед, став, ударац* или мак. *допир, аплауз*. Млако не оставља утисак на човекову перцепцију јер не представља ни упозорење за човекова чула (као врело), а ни пријатност (као топло).

Придев *топао/топол* носи пријатност, усклађеност са човековим потребама и чулима. Оно што је топло превазилази неутралну температуру, човек га доживљава као загрејано, али та загрејаност прија и окрепљује. Семантичка компонента пријатног и благог дејства на човеково тело утицала је на метафоричку употребу овог придева. Топло је у метафоричким синтагмама увек пријатно. Међу најчешће колокације у којима је придев *топао* употребљен уз апстрактне именице спадају *добродошлица* и *препука*, у мак. *човечки односи, усни, допир, глас, погледи, збор, шепот, поздрав*. Из ове кратке анализе закључујемо да се основно значење придева *топао/топол* везује за температуру ентитета који одговарају човековим чулима. Та температура је приметно виша од неутралне, али није иритантна за човека. На основу те компоненте настала су веома продуктивна метафоричка значења придева

топао/топол из домена пријатности, блакости, срдачности, осећајности, тј. тоpline.

Придев *врућ/жежок* јесте прототипични придев којим се квалификују предмети који имају високу температуру или чине да је човеку топло. Та топлота надилази пријатну, осим у случајевима када је човеку потребно да ентитет има високу температуру, нпр. *врућ чај* или *врућа супа*. На непријатност указује, на пример, фразеологизам *врућ кромпир*, чија се семантика заснива на непријатном осећају који врућ кромпир изазива у рукама и потреби онога који га држи да га се што пре ослободи.

Придев *врео/врел*, баш као руски *жаркий* и *горячий*, своје значење темељи на човековим способностима и границама, јер се њиме означавају ентитети толико врући да могу повредити, тј. опећи човека. Према томе, независно од тога да ли се ентитет може додирнути или не, ако је врео, могао би угрозити човека јер његова температура надилази границе човекове издржљивости – врео чај се не може пити, врела супа се не може појести, врела пећ се не може додирнути, врели дан се не може поднети. Врелина носи негативну конотацију јер је за човека неподношљива.

Друго. Температурни придеви се метафорички и метонимијски често везују за љубав и сексуалност и тада носе позитивну конотацију. Семантичка компонента жестине, снажног интензитета, прелажење границе доносе придевима *врео/врел*, *врућ/жежок*, па и *топао /топол* позитивну конотацију када се везују за именице у вези са љубављу и сексуалношћу (нпр. срп. *девојке*, *пољубац*, *атмосфера*, *латино плесови*, *задовољство*, *го-го играчице*, *страсти*, *додир*, *машта* или мак. *усни*, *бакнежи*, *чувства*, *глас*, *преграб*, *дамарите*), иако исте те компоненте доносе негативну конотацију када се њима одређује *бес*, *рат*, *борба* или мак. *сражение*, *оловни зрна*.

Показало се да везивање температурних придева за апстрактне именице прецизно указује на однос човека према различитим степенима температуре. Тако, на пример, у електронском корпусу српског језика има више примера за употребу придева *топао* уз апстрактне именице него уз конкретне, што показује човекову потребу да физичке доживљаје пресликава у духовне, али ти апстрактни спојеви помажу истраживачу у разоткривању човековог физичког доживљаја температуре.

Треће. Како примећују Коптјевска-Там и Рахилина (2006), поређење руског и шведског језика показује како језици различито пресецају концептуални домен температуре. Тако, на пример, само је шведски језик осетљив на неутралну температуру и има посебан придев за изражавање неутралне (ни топле, ни хладне) температуре.

Феномен способности неког језика да укаже одговарајућим придевом на неутрално својство представља за нас прави истраживачки изазов и независно од теме овог рада, јер истраживања семантике придева (Драгићевић 2001) указују на чињеницу да језик углавном има потребу да исказе маркиране вредности, а не немаркиране. Речник Шведске академије наука потврдио је нашу претпоставку. Ево како је придев *ljut* дефинисан у том речнику: (*о течности, ваздуху, времену, ветру и сл.*) који се одликује релативно ниским позитивним степеном топлоте (*отприлике одговара најнижој температури коју људско тело доживљава као топло, млак* (досл. благо топао), *полутопао*).⁹⁴

Показало се, такође, да у три словенска језика (руском, српском и македонском) истокоренским придевом *теплый/ топао/топол* није означен исти температурни ниво и да је рус. *теплый* далеко хладније од срп. и мак. *топао/топол*.

Српски и македонски придев *млак* не постоји у руском и шведском. У руском га углавном покрива *теплый*, а у шведском *ljut*, али поклапање није прецизно.

Четврто. Још једном је потврђено да дистинкција која постоји у руском језику између нетактилног *жаркий* и тактилног *горячий* не постоји у два јужнословенска језика (српском и македонском), чиме је још једном доказано да ова руска дистинкција изгледа представља специфичност само тог језика.

Пето. Ово истраживање било је прилика да обратимо пажњу и на друге температурне придеве у српском и македонском језику, па смо одредили место српских придева *жарки* и *горућ* у систему српских температурних придева и њихов однос према руским придевима *жаркий* и *горячий*. Такође, установили смо однос између македонских придева *жежок* и *врук*, као и *врел* и *горешт*.

Шесто. Заинтересовали смо се за циљеве будућих истраживања које поставља Е. В. Рахилина. Посебно је занимљиво њено запажање да је у руском језику тактилна перцепција важна само за домен *врућег*, а да је у јапанском изгледа важна за домен *хладног*. Овај параметар и остале постојеће треба испитати на нивоу свих језика. Такође, према речима Е. В. Рахилине требало би испитати ареалну и генетску дистрибуцију антропоцентричних температурних параметара који су изражени у језику.

⁹⁴ За превод дефиниције придева *ljut* у речнику шведског језика Шведске академије наука захвалност дугујемо доц. др Наташи Ристивојевић Рајковић са Катедре за скандинавистику Филолошког факултета у Београду. Да *ljut* одговара српском *млак*, потврдио је и лектор за шведски језик, којем је шведски матерњи језик, а који је запослен на Филолошком факултету у Београду.

Седмо. Одговорили смо на нека питања положаја температурних придева у антонимском ланцу *леден – хладан – прохладан – млак – топао – врућ – врео*. Придев *млак* је по својој температурној вредности ближи хладном него врућем, али спада у домен топлог, а не хладног, јер га дефинишемо и разумемо у сфери топлог. *Млак* је *који је мало топао*, а не *који није хладан* (јер је ова дефиниција резервисана за придев *врућ* и *топао*). Млак покрива најнижи степен топле осе.

Показало се, такође, да *врућ*, а не *топао*, представља прототипични температурни придев унутар топле осе и да је он прави антоним придеву *хладан*, а да то место не заузима *топао*, који све више излази из температурне сфере и постаје средство за исказивање пријатног, срдачног, удобног. На то упућује и чињеница да су придев *топао* у српском језику и *топол* у македонском најфреквентнији од свих температурних придева, а таква диспропорција не би била могућа када би се њиме исказивала само температура. У електронском корпусу српског језика релативна фреквенција температурних придева изгледа овако: *млак*: 2.885 потврда (5,15 per million), *топао*: 36.658 (66,09 per million), *врућ*: 6.960 (12,55 per million), *врео*: 7.400 (13,34 per million). За македонски језик имамо податке да у електронском корпусу за *млак* има 90 проналазака, *топол* – 728, *жежок* – 239, *врел* – 257. У оба језика, фреквенцијска листа испитаних придева изгледа исто: 1) *топао/топол*; 2) *врућ/жежок*; 3) *врео/врел*; 4) *млак/млак*.

Користена литература

Драгићевић, Рајна 1996: „О правим именичким и придевским антонимима”, *Јужнословенски филолог* ЛП, 25–39.

Драгићевић, Рајна 2001: *Придеви са значењем људских особина (творбена и семантичка анализа)*, Београд: Институт за српски језик, Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18.

Dragičević, Rajna 2018: „Domen primene lekseme kao segment leksičkog značenja”, *Od dvojbe do razdvojbe*, zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri, uredili Petra Košutar i Mislav Kovačić, Zagreb: Ibis, 2018, 65–80.

Кононова, С. Ю. 2016: „Семантички анализ прилагателних с температурним конотацијама на материјале шведског и руског језика: построение метафорическе температурне скале”, *Филолошке науке. Проблеми теорије и праксе*, Тамбов: Грамота, 2016. № 5(59): в 3-х ч. Ч. 2. С. 103–106.

Koptjevskaja-Tamm, Maria and Ekaterina V. Rakhilina 2006: „Some like it hot: On the semantics of temperature adjectives in Russian and Swedish”, *Language Typology and Universals* 59, Issue 3, 253–269.

Маслова, В. А. 2007: *Лингвокултурологија*, 3-е издание, Москва: Академија.

Рахилина, Е. В. 2010: *Когнитивни анализ предметних имен: семантика и сочетајемост*, 2-е издание Москва: Азбуковник.

Извори:

srWac: Електронски корпус српског језика:

https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac&struct_attr_stats=1

ДРМЈ: *Дигитален речник на македонскиот јазик*: <http://drmj.eu>

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–21, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959– .

РСЈ: *Речник српског језика*, друго издање, Нови Сад: Матица српска, 2018.

АРСЈ: Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић: *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист СЦГ, 2005.

ОАРСЈ: Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига, Службени гласник, 2011.

АРМЈ: Соколова, Марија: *Асоцијативите во македонскиот јазик*, Кочани: Европа 92, 2019, 75–105.

ОАРМЈ: Соколова, Марија: *Асоцијативите во македонскиот јазик*, Кочани: Европа 92, 2019, 105–173.

Елка Јачева-Улчар

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
elka.jaceva.ulcar@gmail.com

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК vs. БУГАРСКИОТ. ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД И СОВРЕМЕНОСТ

Апстракт: По уводниот дел во кој се осврнуваме врз поводот за создавањето на оваа статија, ги разгледуваме разликите помеѓу македонскиот и бугарскиот јазик, почнувајќи од македонската и бугарската црковнословенска варијанта до современиот македонски и бугарски јазик. И двата јазика ги анализираме (во рамките на просторните можности) од аспект на правописот, како и на фонетско-фонолошкото, морфолошкото, синтаксичкото и лексичкото рамниште.

Клучни зборови: јазик, правопис, кирилица, македонски, бугарски.

1. Увод

Поттикот за пишувањето на оваа статија е повеќекратен и главно е испровоциран од условувањата што ги постави нашиот источен сосед во врска со започнувањето преговори на Р. Македонија за влез во Европската Унија. Поупатените и повозрасните Македонци ги знаат негаторските ставови на Бугарија кон Македонците и македонскиот јазик уште од поодамна, кога нашиот голем учител Блаже Конески, три години по кодификацијата на нашиот јазик (1948 година), запиша: „(...) денешниот однос на бугарските раководители спрема нашиот јазик има свои длабоки корења во теоријата на великобугаризмот.“⁹⁵ За жал, овој *великобугаризам* не стивнал ни седум децении подоцна, а се распламти во последниве три години, со потпишувањето на Преспанскиот договор со кој дојде до промена на името на нашата земја, а со тоа и до промена на Уставот на Р. Македонија (11.01.2019 година). Поттикнати и охрабрани од отстапките што ги направи Македонија пред Грција со претходно споменатиот договор, во Бугарскиот парламент во Софија, во октомври 2019 година е

⁹⁵ Ова е запишано уште на првата страница од книшката „За најновиот напад врз нашиот јазик“, како одговор на Конески кон нападот што го доживеа македонскиот јазик од организацискиот секретар на БРП (к), Георги Чанков, во статијата под наслов „Предавниците на социјализмот и на македонското дело“, објавена во весникот „Работническо дело“ од 9.10.1948 година.

донесена Декларација⁹⁶ во која се наведуваат серија услови и закани за блокада на Скопје на патот кон ЕУ.⁹⁷ Во оваа декларација, покрај другото, се вели: „(...) никаде во документите на ЕУ да не фигурира „македонскиот јазик“, односно ако веќе мора, да се користи терминот „официјален јазик на Република Северна Македонија“. Доколку, како што се наведува, „постои апсолутна неопходност да се користи терминот ‘македонски јазик’ во документи и ставови на ЕУ, со ѕвездичка во фуснота да се појаснува дека е тоа „во согласност со Уставот на Република Северна Македонија“ (...) и дека „треба да биде јасно дека јазичната норма која е прогласена за уставен јазик во Република Северна Македонија е поврзана со еволуцијата на бугарскиот јазик и неговите наречја со неговата кодификација во 1944 година.“; 2. „(...) откажувањето од поддршката или барањето за признавање на македонското малцинство во Р. Бугарија“.

На овие барања од бугарската страна, главно, реагираа македонската јавност и македонските национални институции, но, за жал, македонската актуелна политичка елита остана нема дури и кога во пролетта 2020 година од Бугарската академија на науките се појави книга со наслов „За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“⁹⁸, во која преку лаги, инсинуации, извртување на историски факти, се негира постоењето на македонскиот јазик, кој се квалификува како „западнобугарски дијалект“ и вештачка творба создадена со благослов на „диктаторот Тито“. На овој памфлет од БАН се појавија одговорите⁹⁹ на Институтот за

⁹⁶<https://sdk.mk/index.php/makedonija/bugarskiot-parlament-usvoi-deklaratsija-za-pregovori-na-eu-so-makedonija-vladata-na-borisov-poddrshkata-ja-uslovi-so-nespomnuvane-makedonski-jazik-i-bugarski-fashisticki-okupator/>, пристапено на 10.12.2020 година.

⁹⁷ На Декларацијата ѝ претходеше Договорот за добрососедство со Република Бугарија, кој беше потпишан на 1.8. 2017 година.

(https://vlada.mk/sites/default/files/dogovori/Dogovor_Za_Prijatelstvo_Dobrososedstvo_So_rabotka_Megju_Republika_Makedonija_I_Republika_Bugarija.pdf, пристапено на 10.12.2020 година), кој уште пред потпишувањето беше сериозно искритикуван од страна на поголем број македонски историчари. За мене како лингвист најспорен дел од овој договор е членот 11, особено став 5 од овој член, со кој практично Македонија се откажува од македонското малцинство во Пиринска Македонија, за чие признавање во 2020 година беше донесена Резолуција од страна на Европскиот парламент (Резолуција на Европскиот парламент за македонското малцинство во Бугарија. <https://www.24.mk/details/evropskiot-parlament-ja-povika-bugarija-celosno-i-bezuslovno-da-gi-pochituva-vrednostite-na-eu-1>, пристапено на 10.12.2020 година)

⁹⁸ За официјалниот јазик на Република Северна Македонија.

https://drive.google.com/file/d/1yFZM_CRY539B9d64SVg5RT7TQLaX71FK/view, пристапено на 10.12.2020 година.

⁹⁹ Единствена од словенските земји што отворено застапа на наша страна е Р. Словенија, поточно Институтот за словенечки јазик при САЗУ, „Фран Рамовш“. Имено, во рубриката Stališče во бр. 2 од 2020 г. на сп. Jezikovni zapiski, колегите на 4

македонски јазик и МАНУ, во вид на подолга реакција, односно монографија под наслов „Македонскиот јазик – континуитет во просторот и времето“.¹⁰⁰ За жал, оваа состојба на статус кво продолжува до крајот и на оваа година (2021), кога Бугарија конечно по три изборни циклуси формира Влада, од која во Македонија стигнува истата порака: ставот на Бугарија кон Република С. Македонија останува непроменет.

Иако е ова тема со која се занимавале повеќе значајни македонистички имиња од земјава и од странство¹⁰¹, последното тврдење на официјалната бугарска политика, но, пред сè, на бугарската лингвистика дека македонскиот јазик е западен дијалект на бугарскиот јазик, без свое право на именување, за нас беше доволен предизвик да направиме еден осврт врз сличностите и разликите меѓу македонскиот и бугарскиот јазик, со цел да покажеме дека разликите меѓу овие два јазика кои постојат уште од црковнословенскиот период, низ вековите станувале сè побројни и сè поочигледни, така што за македонскиот и за бугарскиот јазик може да се зборува како за само слични јазици (со оглед на тоа што се јужнословенски, аналитички јазици, припадници кон Балканскиот јазичен сојуз, изложени врз силно турско влијание поради петвековното присуство на Турција на Балканот, особено на планот на лексиката итн.), но не и за исти јазици.¹⁰²

Разлики меѓу Охридската и Преславска книжевна школа во средниот век

Како што е познато и општоприфатено во славистиката денес, во основата на старословенскиот јазик, како прв книжевен јазик за сите Словени, се наоѓаат македонските говори од три села во околината на Солун: Сухо, Висока и Зарова. Врз овој факт се темели Македонската теорија за основата на старословенскиот јазик, која ја застапуваат хрватскиот славист Ватрослав Јагиќ и словенечкиот

јазици (бугарски, македонски, руски и англиски) го изнесоа својот став со кој застапаа на наша страна, а со тоа и на страната на европските вредности, велејќи: „Ненаучно, непрофесионално, нечовечки, неетички и во спротивност со сите норми е од кого и да било да барате да се откаже од името на својот јазик што го определува него и јазичната заедница на која ѝ припаѓа. в: <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/issue/view/800/329>, пристапено на 20.8.2021 година.

¹⁰⁰ Македонски јазик – континуитет во простор и време.

http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2020/07/Makedonskiot-jazik_kontinuitet-vo-prostor-i-vreme_kolektivna-monografija.pdf, пристапено на 10.12.2020 година.

¹⁰¹ Тука ги имам предвид имињата на: Зузана Тополињска, Илија Чашуле, Виктор Фридман, Рина Усикова, Елена Верижникова, Елена Петроска и други.

¹⁰² Ја користам можноста да ѝ се заблагодарам на колешката Елена Верижникова од Московскиот државен универзитет „Ломоносов“ за поддршката и за помошта со литература при создавањето на оваа статија.

Ватрослав Облак. Денес, исто така, не постојат двојби околу тоа дека првото писмо со кое биле запишувани преводите на браќата Кирил и Методиј, била глаголицата, создадени од нив за потребите на Моравската мисија (863 година). 30 години подоцна, по враќањето на Методиевите ученици (Климент и Наум) во Источна Бугарија, со решение на највисок орган, Црковно-народниот собор од 893 година, глаголицата била заменета со кирилица која е наречена така во чест на Константин-Кирил. И покрај оваа замена на азбуките (на глаголица со кирилица), во Охридскиот книжевен центар глаголицата била доминантна во богослужбените текстови и ќе се задржи во употреба дури до крајот на XI и почетокот на XII век. Секако, најголема заслуга за ова имаат учениците на светите браќа, Климент и Наум. Одговорот за тоа зошто глаголицата не останала во употреба во целото Царство, туку само во Југозападна Македонија, се должи на следново: „... кнезот Борис во тогашната бугарска престолнина Плиска организирал акција за ревизија на словенските преводи. Таа работа изгледа му била доверена на св. Климент Охридски, кој не можел да се согласи со сите барања на дворот и на грчките црковни раководители, особено не со тенденциите за промена на глаголичкото писмо (...), па затоа бил отстранет или поскоро „прогнат“ (...) во најоддалечениот крај од државата, во Охридско-деволската област... (Илиевски, 2001: 216)... најревносниот поборник за Кириловото глаголичко писмо и дело, Климент, сигурно му се спротивставил категорички и порано на кнезот Борис, заради што бил отстранет од престолнината. Со оглед на сето тоа, тешко може да се допушти дека помеѓу него и кнезот Борис спонтано дошло до некаков доброволен договор и обмислен план за неговото „испраќање“ во Македонија. Но Борис, како опитен и далекувид дипломат, не го отфрлил Климента, а му дал услови за работа, само во зафрлен, провинциски крај, далеку од престолнината (Илиевски 2001: 250). Најдувајќи се во Охрид, Климент ги поставува основите на т.н. Охридска книжевна школа, чија писмена активност (...) се izdelува – и по употребата на глаголската азбука и по подоследното придржување кон јазичните и редакциони особености на најстарите, кирилометодиевски текстови – за разлика од писмената активност на Преславската школа, заснована во Источна Бугарија, а во која, покрај употребата на кирилицата, се забележуваат во поголем степен изразени јазични и редакциони подновувања. Ватрослав Јаѓиќ, еден од највидните слависти, укажувајќи на ова двојство во раниот период на словенската писменост, кое, како што вели – „понатаму уште поостро се изрази“, го подвлекува и моментот дека влијанието на најстарите бугарски и македонски текстови се ширело во одредени

правци во другите словенски земји. „Едната група (источната) – заклучува Јагиќ – важеше како извор за Русија, другата (западната) за Србија и Хрватска...“ (V. Jagić, *Evangelium Dobromiri*, II, Wien 1898, s. 111, цитирано според Конески 1999: 13). За овие разлики меѓу книжевните школи од Охрид и Преслав, односно Плиска¹⁰³, уште пред седум децении, познатиот француски лингвист Андре Вајан во својата книга „*Manuel du vieux slave*“, употребувајќи ги термините старомакедонски и старобугарски за да ја означи разликата во јазикот на најстарата словенска писменост во Македонија (во Охрид) и во Бугарија (во Преслав, односно Плиска), ќе запише: „Разликите помеѓу старомакедонскиот и старобугарскиот се лежерни, но пак осетни; тие се јавуваат особено во речникот, но исто така и во граматиката. Тие се покажуваат во случаите кога имаме ист текст во двете верзии: Евангелието и Евангелистарот на Сава, хомелијата од Епифана дадена во Клоцовиот и во Супрасалскиот зборник“. (Конески 1999: 13) Тие „лежерни“ разлики за кои зборува А. Вајан, ги конкретизира Р. Угринова-Скаловска, зборувајќи за македонската, односно за бугарската црковнословенска варијанта. Така, за спомениците од македонска редакција е карактеристично т.н. мешање на носовките, т.е. развој на $\text{ѣ} > \text{а}$ зад меките консонанти $\text{р}, \text{л}, \text{н}$ и усните консонанти $\text{ч}, \text{л}$, а $\text{а} > \text{ѣ}$ зад $\text{ш}, \text{з}, \text{ц}, \text{ѣ}, \text{шт}, \text{зд}$, ј -употреба на групите шт и зд , замената на силните $\text{о} > \text{ѡ}$ и $\text{ѡ} > \text{ѡ}$, мешање на а со ж , и на ж со ѡ и појава на ново ѡ , деназализација на $\text{ѣ} > \text{а}$, оу , // (дијалектна карактеристика на македонските говори) и $\text{з} > \text{е}$. Книжевните споменици што ја одразуваат оваа варијанта се настанати, главно, во кругот на Охридската книжевна школа (во која се негува глаголицата) и која е основана од Климент Охридски, чие правописно и јазично влијание го надминало далеку географскиот опсег на тоа подрачје, па е значаен и бројот на такви споменици што настанале во рамките на една друга книжевна школа, во Североисточна Македонија – Кратовско-Злетовската. Најзначајните споменици што ја одразуваат македонската црковнословенска варијанта (практицирана во двете македонски средновековни книжевни школи) се настанати почнувајќи од XII век со *Добромировиѡ еванѣлие*, *Бийѡлскиѡи ѡриѡд*, *Поѡодиѡвиѡи ѡсалѡир* и *Охридскиѡи аѡсѡѡл* од XII век, преку *Болонскиѡи ѡсалѡир*, *Раѡомировиѡ еванѣлие*, *Добрејшево еванѣлие*, *Македонскиѡ еванѣлие на ѡѡи Јован*, *Вранешечки*

¹⁰³ Плиска е првата престолнина на Првото бугарско Царство од крајот на 7 век до околу 893 година, кога столицата се сели во Преслав.

ајосѣол од XIII век, до Сѣаниславовиоѣ ѣролоѣ, Лесновскиоѣ ѣаренезис и Хлудовиоѣ ѣаремејник од XIV век итн.

Наспроти македонската, за бугарската варијанта на црковнословенскиот јазик е карактеристичен развојот на силните ерови // > // и ѣ > е 9// > о само во случаите што се пренесени од старословенскиот: лавѣ), нема мешање на ' со е, но има развој ж > ѣ, носовките се зачувале подолго одошто во Македонија и не се мешаат со усните вокали освен со темниот вокал: нѣ, мѣглѣ, има мешање на носовките во истите позиции како во македонските текстови, освен зад ѣ, се губи ѣ и други. Книжевни споменици што ја претставуваат оваа варијанта се *Трновскио еванѣлие од XIII век*, *цар Бориовиоѣ синодик*, *Еванѣлието на Јован Александар*, *Врачанско еванѣлие*, *Бојанско еванѣлие* и други. (Угринова-Скаловска 1977: 32).

Покрај тоа што Охридската книжевна школа во однос на Преславската, ја чува глаголицата дури два века по нејзината замена со кирилицата, во неа на лексички план се чуваат многу повеќе архаизми и грцизми, за разлика од бугарската средновековна книжевна школа која ја карактеризираат подновувања, калкирања и превод на грцизмите.

2. Различен дијасистем врз кој почиваат стандардниот македонски, односно бугарски јазик

Потпирајќи се врз исказот од Крсте Мисирков кој во својата книшка „За македонските работи“ запишува дека македонскиот литературен јазик треба да се изгради врз основа на оние говори што се зборуваат во местата што се паѓаат таму каде што, фигуративно кажано, се вкрстуваат подадените раце на Македонците од југ, исток и од север (Мисирков 2007: 92), – кодификаторот на македонскиот јазик Блаже Конески во 1945 година, „македонскиот стандарден јазик го нормира врз основа на централните македонски говори (прилепско-битолски, кичевско-поречки и скопско-велешки), кои спаѓаат во западното македонско наречје“ (Гајдова, 2009: 536). Во бугарскиот јазик, пак, како основа за современиот бугарски јазик се земени североисточните бугарски говори (Усикова 2014).

3. Различни правописни начела според кои се уредуваат македонскиот и бугарскиот јазик

Правописите се уредуваат според различни начела. Тие начела се однесуваат на различни делови од писмената практика: едни решаваат за интерпункцијата, други за големите и за малите букви,

трети за слеано и разделено пишување, четврти за пишувањето на изговорените гласови и уште некои. Најинтересни и најважни се оние четвртите и токму според нив потоа се класификуваат правописите на одделни јазици. Правописите на одделни јазици, речиси, никогаш не се уредени само врз основа на едно начело или критериум, но едно правило секогаш преовладува и тогаш одделните правописи ги нарекуваме според тоа темелно начело. Така, на пример, на словенскиот југ во словенечкиот и во бугарскиот јазик превладува морфонолошкото начело, па нивните правописи ги нарекуваме морфонолошки, додека во српскиот, хрватскиот (...) и македонскиот јазик преовладува фонолошкото начело, па оттука и нивните правописи се фонолошки. Фонолошки правопис значи дека гласовите ги бележиме со соодветни букви онака како што ги слушаме и покрај тоа што во македонскиот, исто како и во другите јазици чиј правопис е фонолошки има и примеси од други начела, што повлекува отстапки од основното начело. Според морфонолошкото начело, пак, при пишувањето не се означуваат фонемите кои навистина се изговараат туку се задржуваат буквите за гласовите во нивниот основен облик. Така, во македонскиот јазик, множината од *врабец* ќе биде *врайци* (поради правилото за едначење по звучност на согласките), за разлика од бугарскиот во кој множината гласи *врабци*. Од ова произлегува дека според бугарскиот правопис не се означува едначењето по звучност. Сп.: македонските зборови *маж* – *машки*; *одделен*; *одговор*; *зграда* вс. бугарските: *мъж* – *мъжки*, *отделян*, *отговор*, *сграда*.

Во однос, пак, на обезвучувањето на звучните согласки на крајот од зборот македонскиот јазик и бугарскиот јазик имаат исто правописно правило: при пишувањето не се бележи оваа појава, иако се слуша при изговорот. Сп: македонски: *маж*, *сне̑*, *бре̑*, односно на бугарски: *мъж*, *сняг*, *бряг*.

4. Македонската вс. бугарската кирилица

И Македонците и Бугарите се служат со кирилица. Бугарската кирилица е блиска до руската и во неа отсутствуваат само руските графемии *э* и *ы*, додека со буквата *щ* се означува групата *шт*, додека *ъ* означува темен вокал. Со *ь* се означува мекост на согласка пред *о*: *Цо̑ньо*. Со ваквата азбука и правопис Бугарите се служат од реформата извршена по Втората светска војна во 1945 година, кога се извршени одредени упростувања: исфрлено е *ѝ*, а исто така и знакот *ѣ* кој дотогаш се употребувал на етимолошкото место (*рѣка*, сега *рѣка*); исто така, отстранети се и *ѡ*, *Ѣ* на крајот од зборот, каде што немале никаква гласовна вредност. (Угринова 1994: 232).

За да можеме да ги видиме сличностите и разликите меѓу двете азбуки во прилог ги предаваме македонската и бугарската азбука:

Аа	<i>Аа</i>	Пп	Аа	<i>Аа</i>	Пп
Бб	<i>Бб</i>	Рр	Бб	<i>Бб</i>	Рр
Вв	<i>Вв</i>	Сс	Вв	<i>Вв</i>	Сс
Гг	<i>Гг</i>	Тт	Гг	<i>Гг</i>	Тт
Дд	<i>Дд</i>	Кк	Дд	<i>Дд</i>	Уу
Ѓѓ	<i>Ѓѓ</i>	Уу	Ее	<i>Ее</i>	Фф
Ее	<i>Ее</i>	Фф	Жж	<i>Жж</i>	Хх
Жж	<i>Жж</i>	Хх	Зз	<i>Зз</i>	Цц
Зз	<i>Зз</i>	Цц	Сс	<i>Сс</i>	Чч
Сс	<i>Сс</i>	Чч	Ии	<i>Ии</i>	Џџ
Ии	<i>Ии</i>	Џџ	Јј	<i>Јј</i>	Шш
Јј	<i>Јј</i>	Шш	Кк	<i>Кк</i>	
Кк	<i>Кк</i>		Лл	<i>Лл</i>	
Лл	<i>Лл</i>		Љљ	<i>Љљ</i>	
Љљ	<i>Љљ</i>		Мм	<i>Мм</i>	
Мм	<i>Мм</i>		Нн	<i>Нн</i>	
Нн	<i>Нн</i>		Њњ	<i>Њњ</i>	
Њњ	<i>Њњ</i>		Оо	<i>Оо</i>	
Оо	<i>Оо</i>		Аа	<i>Аа</i>	Пп
			Бб	<i>Бб</i>	Рр
			Вв	<i>Вв</i>	Сс
			Гг	<i>Гг</i>	Тт
			Дд	<i>Дд</i>	Уу
			Ее	<i>Ее</i>	Фф
			Жж	<i>Жж</i>	Хх
			Зз	<i>Зз</i>	Цц
			Ии	<i>Ии</i>	Чч
			Йй	<i>Йй</i>	Шш
			Кк	<i>Кк</i>	Щщ
			Лл	<i>Лл</i>	Ъъ
			Мм	<i>Мм</i>	Ьь
			Нн	<i>Нн</i>	Юю
			Оо	<i>Оо</i>	Яя

Ако се направи споредба меѓу двете азбуки, ќе се забележи дека во македонската азбука постојат букви за фонемите *s* и *μ*, од која првата ја нема во бугарскиот јазик, па на местото каде што во македонскиот јазик стои *s* се јавува *з*, а звучната согласка *μ* која и во македонскиот јазик и во бугарскиот јазик се појавува, главно, во зборови од туѓо потекло (пред сè, турско и англиско) се предава или со *ж* или најчесто, со диграфот *дж*. Сп.: мак. *ѕвезда* : буг. *ѕвезда*; мак. *џандар* : буг. *џандарм*, мак. *џамија* : буг. *џамия*.

Во македонскиот јазик постојат графеми за полумекото *л* и мекото *н*, односно *љ* и *њ*. Во бугарскиот јазик ги нема овие букви, а мекоста на *л* и *н* се означува со помош на следниве графеми: *ь* (в. погоре *Џоњо*), како и со пишување на диграфите *ю* (*ју*) и *я* (*ја*) зад

согласката, како што е во примерите: *люто*, *някој* и други. Како што може да се види од последниот пример, за сонантот *j* Бугарите ја користат руската графема *й*, па така: мак. *некој* вс. буг. *някој*. Во бугарскиот јазик, за разлика од македонскиот, постои и буква за бележење на т.н. „темен“ вокал (ъ), кој го има во македонските дијалекти, но не и во стандардниот македонски јазик, освен во некои зборови од турско потекло и како вокален призвук на вокалното *p*.

5. Акцентот во македонскиот јазик вс. бугарскиот јазик

Заедничко за акцентот во македонскиот јазик и во бугарскиот јазик е тоа што и во двата јазика тој е динамичен според својата природа. Во однос на местото на акцентот тој во македонскиот јазик редовно паѓа врз третиот слог од крајот на зборот¹⁰⁴, додека во бугарскиот јазик, акцентот во однос на местото врз кое паѓа е слободен и подвижен. Тој може да паѓа на секој слог од зборот и да го менува местото во зависност од граматичкото значење или при зборообразувањето, на пример: *кон* – *конé*, *конéте*, но *кóнски*.

6. Вокален систем

6.1. Самогласниот (вокалниот) систем на македонскиот јазик брои 5 самогласки, за разлика од бугарскиот јазик во чиј систем се јавуваат 6 самогласки. Покрај петте самогласки во македонскиот *a*, *o*, *e*, *и* и *y*, во бугарскиот вокален систем се наоѓа и вокалот ъ, кој од историска гледна точка претставува континуитет на полувокалот од заден ред јор (ъ), сп.: ст.сл. sQnQ, буг. *сън*, мак. *сон*, како и на назалот од заден ред 5, сп.: ст.сл. r5ka, буг. *ръка*, мак. *рака*. Во македонскиот стандарден јазик овој глас (ъ) нема статус на функционална фонема (значи не врши смислоразликувачка функција), па оттука не постои буква за него. Ова дотолку повеќе што во централните говори врз кои почива македонскиот стандарден јазик, овој глас што води потекло од редуцираниот вокал ъ во силна позиција се вокализираше во *o*, а назалот 5 се деназализираше во *a*.

6.2. Во современиот литературен бугарски и македонски јазик интересно е да се забележи разликата во однос на рефлексот на ст. сл. самогласка ' (јат). Додека во македонскиот јазик ' (јат) секаде преминал во *e*: *вера*, *верен*, *вероисповед*, во современиот литературен бугарски јазик кога: а) ' (јат) е под акцент а по него следува слог со вокал од заден ред – дава *я*, односно *e* пред слог со

¹⁰⁴ Отстапки од т.н. третосложно акцентирање во македонскиот бележиме кај зборови од туѓо потекло и во глаголскиот прилог, на пример: *филол'от*, *филол'ошки*, *суверениј'еи*, *инијерес'ира*, односно *зборув'ајки*.

вокал од преден ред, сп.: *вяра – véрен, мляко – млéчен, сјанка – сéнки, бяла – бéли*; в) ' (јат) дава *e* и во не акцентиран слог пред слог со вокал од заден ред, сп.: *бръг – брeговé, мляко – млекóто*.

6.3. Помеѓу македонскиот јазик и бугарскиот јазик постојат разлики и во однос на вокалните *p* и *l*. Додека во македонскиот јазик вокалниот призвук на вокалното *p* се слуша пред сонантот *p*, кој не се бележи освен во иницијална позиција и на морфемска граница, а вокалното *l* се развила во *-ол-*, дотогаш во бугарскиот јазик, вокалните *p* и *l* претставуваат состави од *pъ – ър* и *лъ – ѝл* и влегуваат во различни комбинации: *дървó – дрѣвник, сѣрбин – срѣбкѣня, грѣб – гѣрбѣт, крѣв: кѣрви; плѣх : вѣлк; гѣлтам – гѣтна* (Угринова 1994: 232).

7. Консонантски систем

7.1. Во однос на консонантскиот систем најголемата разлика помеѓу македонскиот јазик и бугарскиот јазик се состои во тоа што во бугарскиот, за разлика од македонскиот, постои опозиција на согласките по мекост. Па така, освен согласките *ж, ш, ч, дж (џ)* кои се полумеки, сите други согласки можат да бидат тврди и меки и во овој контекст се издвојуваат 17 корелативни двојки. Тоа се следниве:

п	б	м	ф	в	с	з	т	д	н	р	л	ц	s (sic!) 105	к	г	х
п ,	б ,	м ,	ф ,	в ,	с ,	з ,	т ,	д ,	н ,	р ,	л ,	ц ,	s' (sic!)	к ,	г ,	х ,

7.2. Друга разлика во однос консонантите е различниот развој на прасловенските групи **tj, *dj*. Така, додека во бугарскиот јазик исто како и во старословенскиот **tj* дала *шт*, а **dj* дала *жд*, во македонскиот јазик првата група се развила во *ќ*, а втората во *ѓ*. Спореди: пр.сл. *světja*, ст.сл. *sv 'ja*, буг. *свяца*, мак. *свеќа*, односно пр.сл. **medja*, ст.сл. *me/da*, буг. *межда*, мак. *меѓа*.

7.3. Во македонскиот стандарден јазик како и во македонските дијалекти дошло до целосна загуба на согласката *x*, за разлика од бугарскиот, во кој таа се чува независно дали се наоѓа во иницијална или во интервокална позиција. Сп.: мак.: *снаа, огеа*

¹⁰⁵ И покрај тоа што во стандардниот бугарски јазик не постои фонемата *s*, што може да се види и од погоренаведената азбука, сепак во двојките по звучност, но и во корелативните двојки на звучни и беззвучни парови, е наведена оваа фонема (Бојаджиев и др., 1999: 46, 45).

вс. буг. *снаха, ходеха*. Во некои лексеми во македонскиот јазик *x* преминува во *v*, а во бугарскиот јазик останува непроменето, како на пример: мак. *сѝрав, орев* вс. буг. *сѝрах, орях*. Во однос на *x* и македонскиот и бугарскиот јазик имаат идентична ситуација кога станува збор за лексеми влезени во јазикот по книжевен пат или како термини, а имено и во двата јазика се чува согласката *x*, како што е во примерите: *доход, храм, хор, хумор, ходник, храна и др.* (Усикова 2014). За одбележување е и тоа што иницијалната консонантска ст.сл. група *lv-* во македонскиот јазик се заменува со *ф*, додека во бугарскиот јазик останала непроменета. Сп.: мак. *фали, фаќа* вс. буг. *хвали, хваќа*.

8. Морфологија

8.1. Заедничко и за македонскиот јазик и за бугарскиот јазик е тоа што категоријата определеност се реализира преку постпозитивен член. Во македонскиот јазик постои т.н. троен член, кој, покрај со формантот *-ӣ* кој ја одразува вистинската определеност, се образува и со формантите *-в* и *-н*, кои за разлика од *ӣ*-членот, упатуваат или даваат информација за просторното наоѓање на именуваниот предмет, имено: *-в*-членот е форма со која се укажува на „блискост“, а со *-н*-членот се укажува на „оддалеченост“. На пример: *човекоӣ, човеков, човекон* за м.р.; *женатӣа, женава, женана* за ж. р., и *деѝе, деѝево, деѝено* за ср.р. Во множина, за м. р. и за ж. р. членските морфеми гласат: *-ӣе, -ве, -не* и за ср.р. *-ӣа, -ва, -на*. Во бугарскиот јазик постои само *-т*-членот, освен во некои говори во Западна Бугарија, како и во среднородопските говори во кои, исто како и во македонскиот јазик, се појавува троен член, со таа разлика што за блиска определеност покрај *-в*-членот, односно наместо *-в*-членот се јавува и *-с*-членот кој води потекло од показната ст. сл. замена *сь, си, се* за сите три рода со значење ‘овој, оваа, ова’¹⁰⁶, на пример: *ѝла ми зѝми душѝса, сѝнни на стѝлас, да му да̄м с мѝсѝ рѝки, жѝнскисѝ дѝца са по-ѝбави*.¹⁰⁷ Во врска со *-т*-членот во бугарскиот јазик треба да се истакне дека тој кај именките од машки род, во зависност од синтаксичката функција на именскиот збор, се јавува во формата *-ѝт/-јат*, кога именката е во функција на подмет во реченицата или како *-а/-ја* кога именката е во функција на објект во реченицата. Сп.: (...) *чук-чук, и врабецѝт, дете е вѝтре, ми отврѝца с почукване и ми обясњава, че иска да излезе на свобода./Но целият свят дори и*

¹⁰⁶ Во македонскиот јазик остаток од овој член имаме во прилогот за време *денес*, при што крајното *с*, всушност, води потекло од показната замена за машки род *сь*.

¹⁰⁷ Троен член, в: <https://bg.wikipedia.org/wiki/>, пристапено на 20.10.2021 година.

не поглежда *вработа*, ами си гледа својата работа и върви право през просото (Радичков, Ние, вработата). Во однос на формите кај именките од ж. и ср. род, како и во множината, членските морфеме ги имаат истите форми како и *m*-членот во македонскиот јазик.

8. 2. Помеѓу македонскиот и бугарскиот јазик постојат и разлики во однос на глаголските времиња. Така во бугарскиот јазик се евидентирани 9 глаголски времиња, а во македонскиот 11 и тоа: сегашно, аорист, имперфект, сум-перфект, има-перфект, идно, идно резултативно (апсолутни времиња); бев-плусквамперфект, имав-плусквамперфект, минато-идно, минато-идно резултативно (релативни времиња). Од нив резултативни се: сум-перфект, бев-плусквамперфект, има-перфект, имав-плусквамперфект, идно резултативно и минато-идно резултативно. Последниве две се среќаваат и во контексти каде што тешко може да се зборува за некој конкретен резултат. Темпоралниот систем на македонскиот значително се разликува и од оној на бугарскиот, не само според бројот, туку и според функционирањето на формите на соодветните времиња: во македонскиот јазик аористните форми се образуваат само од свршените глаголи¹⁰⁸, а имперфектните само од несвршени, додека во бугарскиот јазик обете – и од двата вида (Верижникова 2020: 122-123). (...) Во глаголскиот систем на македонскиот и на бугарскиот јазик, кој по својата структура скоро е ист, има и други формални разлики. Така, во двата јазика постои минато-идно време, но во македонскиот јазик формата за минато-идно време се изразува со глаголската честица *ке* + имперфект, а во бугарскиот – со помошен глагол во имперфект (*вях, веше, веше, вяхме, вяхте, вяха*) + да + форми на презент (Усикова 2011), во однос на значењето, пак, „ (...) додека формите од типот *вях да чита* се форми за минато идно време (со помошен глагол), формите од типот *ке да чита* (читаше, читал) се модални форми за изразување несигурност, претпоставка (Верижникова 1998). Воопшто, за македонскиот јазик е карактеристична граматика-лизацијата на бившата глаголска морфема со значењето ‘volare’ во честицата *ке* (:

¹⁰⁸ Иако во Граматиката на Б. Конески се вели дека „...доста поретко, во минато свршено време се употребуваат и форми од несвршени глаголи“, по што следуваат примери за ваквата употреба кај драмските автори помеѓу двете светски војни, В. Иљоски и Р. Крле, како и кај нашиот најплоден собирач на народни умотворби, Марко Цепенков, сметаме дека оваа констатација не одговара на сегашната состојба во македонскиот јазик, а во врска со образувањето минато определено свршено време со имперфективни глаголи (Конески 1999: 372).

ст.сл. hQt'ti) и нејзиното пошироко користење за образување на понови аналитички глаголски форми (Усикова 2011).

8.3. За разлика од македонскиот јазик, во бугарскиот јазик се употребуваат форми за сегашно време од глаголи од свршен вид за повторливи дејства. Додека во македонскиот јазик употребата на презентот со глаголи од свршен вид е блокирана и е можна само со употреба на партикулата *ке* пред перфективната презентска форма на глаголот. Сп.: буг. *А орелът все се виеше. Плъшне двај-триж криле, па пак ги простре неподвижни и черни във въздуха.* (Фиелдер, 1993:32) мак.: *'А орелот само се виеше. Ке ти ѝлесне еднаш-двайати крилати, ѝа ѝак ке ти ѝпростре нейодвижни и црни во воздухот.* (Петроска 2009: 34-35).

8.4. Во бугарскиот јазик, перфектот, односно минатото неопределено време се образува само од аористни *л*-форми и помошниот глагол во 3. л. лице не се испушта. За разлика од бугарскиот, во македонскиот јазик минатото време се образува од помошниот глагол *сум* и глаголската *л*-форма од глаголи кои можат да бидат од свршен и од несвршен вид, при што формите *е/се* од помошниот глагол трето лице еднина и множина редовно се испуштаат.

8.5. За разлика од македонскиот, во бугарскиот јазик, за изразување на прекажан аорист и имперфект, помошниот глагол во 3. лице се испушта и се користи опозицијата на аористни и имперфектни *л*-форми, што не е случај со македонскиот јазик, во кој помошниот глагол секогаш се испушта во 3. лице, а поради поврзаната зависност помеѓу видот и времето во перфектот може да се употреби и аористна и имперфектна *л*-форма, на пример: *ѝој ѝлачел*, но *ѝој зайлакал*, додека во прекажани форми може да се употреби *ѝој ѝлачел*, *ке ѝлачел* и *ѝој зайлакал*, *ке зайлачел* (Усикова 2011).

8.6. И во двата јазика има разлики и во глаголските форми за изразување претпоставка и сомневање, односно суштествено се разликува и конфигурацијата на категоријата евиденцијалност во двата јазика; па тоа резултира со несовпаѓање на значењата на формите што имаат формална сличност. Така, формите од типот *ке сум чиил* се употребуваат исклучиво како прекажани, додека бугарските форми од типот *ще съм чел* се форми на резултативно време (бъдеше предварително) (Верижникова 2020). Додека во бугарскиот јазик има посебни форми за дубитатив: *той е рекъл* (перфект) – *той рекъл* (прекажан аорист) – *той бил рекъл* (дубитатив), во македонскиот јазик недоверливоста

(неверодостојноста) се изразува имплицитно со прекажаните форми (Усикова 2011). Непостоенето граматички средства за неверливо прекажување во македонскиот јазик се надоместува на повеќе начини, меѓу кои ќе ги издвоиме трите најчести: 1) интонација: прекажана форма изговорена со иронична и неверлива интонација; 2) невербална информација: изговарање на прекажаната форма во придружба на мимика или гест со неверливо значење; 3) придружни лексички маркери: на пример, употреба на одредени честички покрај прекажаната форма, сп. „Што ѝ правеше Симона денес?“ – „Чийаше.“ – „Е да бе, чийаша.“ Буг.: „Какво прави Симона днес?“ – „Чете.“ – „Четяла била.“ (Станојоски 2018: 183).

8.7. За да се реализира можноста за изразување неверодостојни дејства со помош на перфектот од типот *сум видел*, *сум дошол* како граматички показател, во македонскиот глаголски систем се најдени други посебни формални средства: се формираат нови индикативни темпорални форми за перфект (и воопшто за категоријата резултатив), кои се земени од југозападните македонски дијалекти од типот *има видено*, *има дојдено*¹⁰⁹, (Усикова 2011), коишто потоа и се кодифицирани, со што современиот литературен јазик ја отстранува категоријал-ната многузначност и амбивалентност на постарите перфектни форми.

8.8. Македонскиот јазик и бугарскиот јазик се разликуваат и по поголемиот број зачувани партиципни форми од старословенскиот јазик во бугарскиот, наспроти во македонскиот јазик. Од старите партиципи во македонскиот јазик гледаме траги: 1) од активниот партицип на презентот во формите од глаголскиот прилог; 2) пасивниот партицип на презентот во ограничен број придавки како *ѝиѝом*, *лаком* и *неумолим*; и сосема зачувани форми од пасивниот партицип на претеритот изразени во македонскиот јазик со пасивната *-н/-т* глаголска придавка која се образува и од несвршени и од свршени глаголи. Во бугарскиот јазик – старословенскиот активен партицип на презентот е засведочен и функционира како придавка, сп. *четящ*, *лежашц*, *говорещ*, *гледащ* итн., додека во македонскиот јазик овој партицип, покрај со глаголски прилог може да се пренесе и со релативна или со временска реченица. Наспроти ограничениот број придавки од пасивниот партицип на презентот во македонскиот јазик, во бугарскиот е многу повеќе присутен (*любим*, *търпим*, *нетърпим*,

¹⁰⁹ Според, Е. Верижникова „најзабележителна одлика на македонскиот јазик е потсистемот на формите со има, којшто го нема развиено бугарскиот“. (Верижникова 2020: 122).

поносим, непоносим, видим, невидим, уловим, неуловим, разбираем, неразбираем итн.), па според некои специјалисти овој партицип одново пројавува продуктивност и се етаблира во бугарскиот јазик: (Бојаджиев и други; 327). Во бугарскиот јазик се чуваат и форми од првиот активен партицип на претеритот, како што се: *бивши, печеливши, потърпевши*, додека во македонскиот јазик, освен придавката *бивши*, друга придавка од овој тип не егзистира. Особено уочлива разлика се гледа во формите што потекнуваат во вториот активен партицип на претеритот. Овие форми во македонскиот јазик се познати под општиот назив глаголска л-форма, која може да се образува од глаголи од свршен и од несвршен вид и учествува при градењето на сложените времиња како што е минатото неопределено време (кое може да биде: свршено и несвршено). За разлика од македонскиот во бугарскиот јазик, кога завршокот -л „се лепи“ на гл. основи од свршен вид, формата стои самостојно и се однесува како придавка (со сите три рода и број). Сп: *паднал лист*. Л-формата кога е во спој со глаголи од несвршен вид, исто како и во македонскиот јазик, не стои самостојно и учествува во формирањето на „прекажаните и на умозаклучителните форми кои ги изразуваат темпоралните значења едновременост и последователност“ (Бојаджиев и други. 1999: 348).

9. Синтакса

Во однос на синтаксата ќе се задржиме само на две покрупни разлики, иако постојат повеќе, особено на планот на збороредот, сложената реченица и сврзниците и сврзувачките средства.

9.1. Додека во македонскиот јазик удвојувањето на објектот е задолжително, во бугарскиот јазик не е. Сп: буг. *Тревата најнапред си показва носа от земята.../* мак. *Треваџа најџрво си џо џокажува носџ од земјаџа...*; буг. *И ние поканихме Драги ми господине да опита с новото кормило дали џе може да се управља и да пази равновесие./* мак. *И ние џо џоканивме Драџиџи мој џосџоџин да се обиде дали ќе може да уџравува и да одржи рамноџежа со новџџо кормило.*

9.2. Втората разлика ја детектиравме во употребата на кратката форма од личните заменки во посвојна функција. Додека во македонскиот јазик ваквото изразување на посвојноста се изразува само со именки што означуваат роднински врски (на пр. *мајка ми, џаџџко џџи, вујко му* итн.), дотогаш во бугарскиот јазик нема ограничување, па ваквата посвојност се изразува дури и со апстрактни именки: *Да, драги ми господине! (...) и някој я повдигна*

и ја измъкна изпод носа ми. Освен ако някое насекомо мине под носа ти, та да го хванеш (Радичков, Ние врабчетата). Свободата му...

10. Лексика

10.1. Како припадници на јужнословенската јазична група и македонскиот јазик и бугарскиот јазик во својата основа имаат словенска лексика. Со оглед на сличните историски околности во кои се развивале овие два јазика, во нив се забележуваат голем број грцизми, пред сè, во христијанската лексика: *икона, евангелие, анџел, ѱој, ейиској* и други. Со оглед, пак, на петвековното владеење на Отоманската Империја на Балканскиот Полуостров, во битовата лексика која, главно, се однесува на домувањето, кулинарството, облеката, социјалните релации итн. и во двата јазика, исто така, се забележуваат голем број турцизми. Сп.: *ѿаван, алва* (буг. *халва*), *каши, комшија, мушѿерија* итн.

10.2. Македонскиот јазик, кој бил кодифициран во 1945 година и станал официјален во една од шесте републики на сојузната држава, во која доминантен и како јазик за меѓународна комуникација во СФРЈ служел тогашниот српско-хрватски јазик, бил под силно влијание на овој јазик и позајмувал од него особено во доменот на административната лексика. За разлика од македонскиот јазик, бугарскиот јазик, пак, во голема мера на овој план позајмувал од рускиот јазик, со оглед на повеќедецениското членство на Бугарија во воено-политичката формација Варшавски пакт, во чии земји-членки рускиот јазик како странски јазик, но и како јазик за комуникација помеѓу различните земји-членки – бил доминантен.

Користена литература:

Бояджиев Т., Куцаров И., Пенчев Ы. 1999: *Съвременен български език* / Под редакцията на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев. София. Верижникова, Елена 1998: „Формите ќе+да+вербум финитум во македонскиот литературен јазик“, *Македонски јазик 1994 – 1996*. Скопје, стр. 235–242.

Верижникова, Елена 2020: „Уникатноста на македонскиот темпорален систем“, 36. трудови *Погледи за македонскиот јазик*, Скопје: МАНУ, стр. 120 – 131, <http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2020/07/Pogledi-za-makedonski-jazik-v2.pdf>, пристапено на 20.10.2021 година.

Гајдова, Убавка 2009: „Дијалектите и стандардниот јазик во Македонија“. *Simpozij Obdobja 26: Slovenska narečja med sistemom in rabo*, Ljubljana, <https://www.centerslo.net/files/file/simpozij/sim26/Gajdova.pdf>, пристапено на 20.10.2021 година.

Илиевски, Петар Хр. 2001: *Појава и развој на ѝисмоѝо*. Скопје: МАНУ.

Конески, Блаже 1948: *По ѝовод најновиоѝ најад на нашиоѝ јазик*, Скопје: Земски одбор на народниот фронт на Македонија.

Конески, Блаже 1986: *Исѝорија на македонскиоѝ јазик*. Скопје: Култура.

Конески, Блаже 1999: *Грамаѝика на македонскиоѝ лиѝераѝурен јазик*. Скопје: Детска радост.

Мисирков, Крсте 2007: *За македонскиоѝе работѝи*, Скопје: Фондација „Рамковски“.

Петроска, Елена 2009: „Бугарски јазик“. *Сеѝаиносѝ како линѝвистѝички ѝоим. Грамаѝички средсѝва за изразување сеѝаиносѝ во словенскиоѝе и во балканскиоѝе јазици*. Скопје: МАНУ, 32-43, http://ical.manu.edu.mk/cal/CAL/006_Seg_Bugarski.pdf, пристапено на 20.10.2021 година.

Радичков, Јордан, *Ние врабчетата*, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=260&WorkID=9318&Level=1>, пристапено на 20.8.2021 година.

Станојоски, Игор 2018: „Дубитатиовт во бугарскиот наспрема македонскиот јазик“, *Славистички студии 18*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, <https://eprints.ugd.edu.mk/20504/1/slavisticki%20studii.pdf>, пристапено на 25.10.2021 година.

Угринова Скаловска, Радмила 1977: *Сѝарословенски јазик*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Угринова Скаловска, Радмила 1994: *Споредбена грамаѓика на словенскиите јазици*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Усикова, Рина 2011: „Современиот литературен македонски јазик во споредба со други словенски јазици“, <https://mk.wikisource.org/wiki>, пристапено на 20.10.2021 година.

Усикова, Рина 2014: „Сопоставление литературных южнославянских балканских языков — болгарского и македонского“, *Stephanos: Сетевое издание / Мультиязычный научный журнал*, № 8.

Елени Бужаровска

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија
 elenibuzarovska@t.mk

Лилјана Митковска

АУЕ-ФОН универзитет, Скопје
 liljana55@yahoo.com

НЕМАРКИРАНА ПРОМЕНА НА ВАЛЕНЦИЈАТА: ТРАНЗИТИВИЗАЦИЈА НА ГЛАГОЛИ СО ПРЕДЛОШКИ ОБЈЕКТ

Апстракт: Во оваа статија ја објаснуваме транзитивизацијата на оние непреодните глаголи со предлошко дополнение што можат да ја зголемат валенцијата и да станат преодни. Нив ги вбројуваме во посебна класа на агенсни лабилни глаголи кај кои зголемувањето на валенцијата не се маркира на глаголот, а се одвива со помош на апликативна стратегија. Со неа периферниот аргумент се промовира во аргументско-предикатската структура во позиција на директен објект со што глаголот станува преоден (*шейтам ѝо ѝланинаѝа – ја шейтам ѝланинаѝа*). Причината за тоа е комуникациската намера на говорителот да го претстави вториот учесник на дејството како погоден од делувањето на агенсот. Како резултат на тоа, во преодната синтаксичка конструкција се генерира имплицитно значење познато како холистичност. Анализата ја фокусираме на неколку семантички поткласи на овие глаголи кај кои холистичноста се пројавува во различен интензитет или метонимични екстензии на холистичност зависно од семантиката на глаголот.

Клучни зборови: валенција, лабилни глаголи, апликативна стратегија, холистичност

1. Вовед

Уште во *Грамаѝикаѝа на македонскиоѝ лиѝераѝурен јазик* (1954/1987), а подоцна и во *Исѝоријаѝа на македонскиоѝ јазик*, Блаже Конески (1967) забележува дека во стандардниот и разговорниот македонски јазик е раколебана границата помеѓу преодните и непреодните глаголи и еден ист глагол може да има две употреби. На пример непреодните глаголи *оди* и *умре* стануваат преодни без граматичко маркирање во *Го оди ѝолеѝо* и *Го умре човекоѝ*. Ваквото заматување на границите помеѓу преодните и

непреодните глаголи претставува важно типолошко својство што го разликува македонскиот јазик од другите словенски јазици. Во *Граматиката* (1987: 354) Конески, ја нарекува оваа појава „вторична транзитивизација“ и ја подвлекува нејзината распространетост во народниот јазик со редица примери: *да ти ѝребѣташ овие ѝри ѝланини, ќе то засѣанай, ќе то ѝочинай, ќе ми ѝе најдам и најијам, то навечерала со шѝо и дал Госѝо, ме сѝемни, ме раздени, то ѝоминале ѝреку рекаѝа*. И Корубин (1990: 322) смета дека со транзитивизацијата се создава еден тип на преодни глаголи, процес кој е „многу жив денес во македонскиот јазик“.

Транзитивизацијата на горните глаголи е резултат на промена на валенцијата. Под валенција се подразбира бројот на основните аргументи на глаголскиот предикат, нивните семантички улоги и релацијата со предикатот (Levin 2018). Валенцијата на еден глагол може да се намали или зголеми со што се менува аргументската структура на глаголот (Dixon & Aikhenvald 2000). Така, од едноваленетен глагол со еден аргумент станува двовалентен со два аргумента, а понекогаш при тоа се менува и значењето на глаголот. Овие процеси често се маркираат во глаголот со некој граматички експонент, но кога таков показател отсуствува се работи за т.н. лабилни („нестабилни“ или амбивалентни) глаголи. Овие процеси често се маркираат во глаголот со некој граматички експонент, но има случаи кога таков показател отсуствува. Во типолошката литература промената на глаголската валенција без морфолошко маркирање на глаголот е позната како лабилност. Во македонскиот јазик лабилноста најчесто е поврзана со транзитивизацијата, додека детранзитивизацијата се однесува на употребата на преодни глаголи во непреодни структури.¹¹⁰

Лабилноста е сложена појава, која може да биде резултат на различни процеси. Меѓутоа, во домашната литература лабилноста се третираше како еднородна појава, односно, се смета дека сите гореневедени примери спаѓаат во ист тип транзитивизација. Но преодноста на *зајде* во *Ме зајде на ѝаѝоѝи* или *оѝи* во *Јове то оѝи ѝолеѝо* наспроти *Таа то умре* е резултат на делувањето на различни механизми. Во првиот случај субјектот останува ист и во непреодната и во преодната синтаксичка алтернација на истиот глагол: *Сонцеѝо зајде* – (сонцето) *Ме зајде на ѝаѝоѝи*; *Јове оѝи ѝо ѝолеѝо* – *Јове то оѝи ѝолеѝо*. Во вториот случај субјектниот референт се менува при транзитивизација, бидејќи од агенс тој станува трпитељ: *Тој умре* – *Таа то умре*.

¹¹⁰ Овие глаголи спаѓаат во медијален залог и обично се маркираат со рефлексивниот маркер *се*.

Горните примери го илустрираат постоењето на два типа лабилни глаголи: агенсни и трпителни (Dixon 1994, Nichols et al. 2004, Letuchiy 2009, Haspelmath et al. 2014). И кај двата типа се додава нов аргумент во предикатско-аргументската структура на глаголскиот предикат. Кај трпителните лабилни глаголи новиот аргумент е каузатор (агенс), а аргументот што претходно ја зафаќаше субјектната позиција се поместува во објектната позиција (*Човекоѝ седна – Го седнав човекоѝ*). Кај агенсните лабилни глаголи агенсот останува во субјектната позиција, а периферниот аргумент, кој се прикажува како трпител, се воведува во позицијата на директен објект (*Наврна снеџ – Снеџоѝ ме наврна*).

Во агенсната класа спаѓаат и т.н. апликативни глаголи кои ја зголемуваат својата валенција преку апликативна стратегија. Таа се состои во синтаксичката промоција на локативен или друг тип аргумент во аргументско-предикатска структура. Вториот партиципant е веќе присутен на периферијата на предикатско-аргументската структура (како предлошко дополнение), но со промоцијата во објектната позиција тој станува именско дополнение. На тој начин, непреодниот глагол се транзитивизира (*Прејливав ѝреку рекаѝа – Ја ѝрејливав рекаѝа*).

Оваа класификација е општо прифатена во типолошката литература (Letuchiy 2009, Kehayov & Vihman 2014), иако постои извесно несогласување во поглед на инвентарот на агенсната класа. Токму затоа во оваа статија ги анализираме агенсните лабилни глаголи со посебен фокус на апликативните.

Третманот на лабилноста во предметната литература

И покрај тоа што во домашната литература не се правела поделба на агенсни и трпителни лабилни глаголи, зачетоците на таквата класификација се забележуваат кај неколку автори. Така Корубин (1990) истакнува дека субјектот¹¹¹ сам го прави дејството“ (*ѝој то оди ѝаѝоѝ, то шеѝа свеѝоѝ*), за тие глаголи што ги нарекуваме агенсни, а за трпителните вели дека субјектот „го прави објектот да го врши дејството“ (*ѝој то ѝрча деѝеѝо, то расѝе деѝеѝо*). Тополињска (1995: 172) објаснува дека трпителот X во појдовната конструкција (*X шеѝа > У то шеѝа X*) има истовремено две улоги на агенс и каузатор, а кога глаголот станува преоден тие две улоги се делат. Истиот процес се случува и кога во позиција на објект е погодениот партиципant (на пр. *Ке ѝе умрам!*).

¹¹¹ Тој го именува агенсот со синтаксички термин: субјект.

Корубин (1990: 321) ја нарекува промената на непреодните глаголи во преодни „аргументизација на нетранзитивните глаголи“, а спротивната промена „дезаргументација на транзитивните глаголи“, но смета дека отсуството на маркирањето не ја поткопува опозицијата помеѓу преодните и непродните глаголи.¹¹² Тој вели дека овие две групи глаголи поседуваат „јасно изразени својства на транзитивност“, иако постојат некои глаголи како што се *тасне* (*о̀бно̄ӣ тасне* наспроти *некој то тасне о̀бно̄ӣ*) кои „не можат да се вредат само во овие две групи“. Овој став е близок до ставот во функционалните граматика дека транзитивноста како синтаксичка категорија не се заснова на бинарна опозиција туку претставува скаларна димензија. Преодните глаголи се одликуваат со различен степен на транзитивност зависно од агентивноста на субјектниот аргумент, погоденоста на објектниот аргумент, теличноста на дејството и друго. (Hopper & Thompson 1980).

Во когнитивната граматика се смета дека транзитивноста зависи и од самата глаголска конструкција, со оглед на фактот што различни конструкции различно претставуваат едно исто дејство зависно од истакнувањето „профилирање“ на одредени елементи од предикатската рамка (Langacker 2008). И кај Тополињска (1995: 172) улогата на конструкцијата во транзитивизацијата на непреодните глаголи е дефинирана како „притисок на самата синтаксичка шема“.

Посистематично објаснување на двата типа лабилни глаголи во македонскиот јазик е презентирано во статиите на Митковска и Бужаровска.¹¹³ Авторите собрале примери со 160 лабилни глаголи меѓу кои доминираат трпителните (100). Со релативно големиот број на (трпителни) лабилни глаголи македонскиот јазик се разликува од другите словенски јазици.¹¹⁴ Ова сознание го потврдуваат резултатите од другите типолошки истражувања на оваа тема според кои доминантен тип на лабилност е трпителниот. Од анализата беа изземени дијалектизмите, локалните употреби на почестите глаголи¹¹⁵ како и деривираниите глаголи со новодобиени метафорични значења како на пример *Надвор свејна молња > Перо ја свејна собаџа*.

¹¹² За разлика од Б. Конески (1967: 178), кој вели: „напорот да се прави лексичко разграничување на глаголи преодни и непреодни во македонскиот јазик денеска во ред примери е илузорен.“

¹¹³ Во Mitkova & Buzarova (2020), Бужаровска и Митковска (во печат) не се анализираат апликативните глаголи подетално.

¹¹⁴ На пример, во рускиот јазик има само неколку такви глаголи (Letuchiy 2015).

¹¹⁵ На пример дијалектизмите од Битолско како *аздиса*, *кркне* (‘писна’) и други локални употреби од типот *Ме влезе во кино* (Јанушева и Спасов 2003).

Што се однесува до причините за дијатетичката немаркираност на македонските глаголи, тие најчесто се лоцираат во влијанието на несловенските балкански јазици (Тополињска 1995: 175).¹¹⁶ Конески (1967: 177) смета дека таа настанала како резултат на „калкирање на балкански обрасци“, но исто така и на внатрешнојазични промени како што се „установување на општа партиципна форма“ (*йагнатӣ, умрен*) и развивање на модално значење на готовност.

3. Агенсни апликативни глаголи

Во воведниот дел спомнавме дека во типолошката литература уште нема консензус дали некои видови глаголи кои се појавуваат во алтернативни синтаксички структури треба да се вклучат во оваа класа. Затоа категоријата на агенсна лабилност треба подетално да се анализира во посебен труд и да се одговори на прашањата зошто припадноста на некои глаголи во оваа група е дискутабилна.

Сметаме дека преодните глаголи со нереализиран втор аргумент (испуштен директен објект) не спаѓаат во агенсните лабилни глаголи: *јаде, ѝше, зборува, учи, то̄йви, чиӣа, ѝшишува, ѝуши, ме̄ше, шӣе, цр̄ӣа, ко̄ја, ѝере, ѝе̄ла, чистӣи, забрза* и други. Нереализираниот аргумент има неопределена или генеричка референција и се подразбира од контекстот. Глаголот обично означува некој вид на активност во кој се „профилира“ самата активност а не нејзиниот резултат (Say 2021), како на пример *Пе̄йре чиӣа навечер* наспроти *Пе̄йре ја чиӣа кнӣа̄ӣа навечер*.

Таквите глаголи не ја менуваат својата семантичка валенција – тие се само синтаксички нетранзитивни и затоа не би требало да се сметаат за лабилни. Некои автори ги нарекуваат **квазилабилни** (Letuchiy 2009).

Ако главниот критериум за агенсната лабилност е промена на валенција на непреодниот глагол заради инкорпорирање на нов аргумент во неговата семантичка структура, тогаш во предвид доаѓаат две групи глаголи во македонскиот јазик. Првата, малобројна група е централен претставник на агенсните глаголи со 6 глаголи што означуваат природни појави: *дува* (за ветер), *зајде, врне, о̄рее, осамне, ѝече*. При транзитивизација во семантичката структура се воведува нов аргумент (со семантичка улога на трпител), кој е „погоден“ од дејството на дадената природна сила. Погодноста е резултат на дејството што често се поврзува со

¹¹⁶ Посебна улога во меѓу јазичниот контакт има грчкиот јазик каде што таа појава е многу распространета. Грчкиот и англискиот јазик имаат најголем број лабилни глаголи во индоевропските јазици: грчкиот околу 500, англискиот – 800 единици.

свршен вид на глаголите, но возможно е настанот да се претстави генерички со глагол во несвршен вид.

Сонцето **зајде** зад шумата. (Дигитален речник)

Така, на сè ја подучувам Уља: зошто не чини да ги заборава пелените надвор, да **ѝ ги зајде** сонцето... (Пиреј, П.М Андреевски)

А Полжавот ѝ одговори: - Тебе ни ветер **те дува**, ни дожд **те врне**, ни сонце **те пече**. (Билјана, Г. Поповски)

Втората, далеку побројна група е составена од педесетина глаголи. Тие не се вклучени во категоријата на агенсна лабилност во типолошките класификации, но ние ги сметаме за периферни членови на оваа категорија бидејќи станале преодни глаголи, односно ја зголемиле валенцијата преку апликативна стратегија (Dixon & Aikhenvald 2000: 12). Таа се состои во синтаксичко промовирање на локативен или инструментален аргумент во позицијата на директен објект: *ѝремина ѝреку ѝаѝоѝи – то ѝремина ѝаѝоѝи, врѝи со оѝаѝкаѝа – ја врѝи оѝаѝкаѝа*.

Во домашната литература оваа појава се навестува во забелешката на Тополињска (1995: 70-73) за глаголите што имаат двојна рекција. Таа разликува два типа на промени во зависност од тоа „која семантичка позиција ја пополнува синтагмата со можна двојна формализација“ (ibid, 70): *Јавна на коњоѝи / Го јавна коњоѝи* и *Скокнува ѝреку дуѝкаѝа / Ја ѝрескокнува дуѝкаѝа*. Во другата подгрупа, покрај партитивните (*Дај ми млеко/ од млекоѝо*) се наоѓаат и оние со дел од телото: *му ја бакна ракаѝа/ то бакна во ракаѝа*. Овие глаголи доминантно означуваат физички активности, само 4 се од доменот на внатрешниот свет на човекот (*боледува ѝо, жали ѝо, ѝлаче ѝо, мисли на*) во кои периферниот аргумент е каузатор на емотивната состојба. Физичките активности се распределени во неколку семантички полиња прикажани во долната табела. Најголем број на овие непреодни глаголи кодираат движење на агенсот кон/по/над површината на некоја локација или контакт, а предлогот ја дава релацијата меѓу агенсот и локацијата: *тази на, требе ѝо, досѝѝне до, дува на, каѝе на, лази ѝо, мава ѝо, мине ѝокрај, мрда со, надлеѝа над, на/сѝаѝи на, оди ѝо, ѝаѝува ѝо, ѝремине ѝреку, ѝреѝрча ѝреку, скока ѝреку, слезе ѝо, сѝаѝне на, сѝѝне до, ѝроѝа ѝо* и други.

Тука спаѓаат глаголите со инструментален или социјативен аргумент: *врѝи со, мавѝа со, ѝукне со, свири на, конѝаѝѝира со* како и глаголите што означуваат некоја општествена активност во која има релација на контрола, на пример *владее со, уѝравува со,*

манипулира со, работи над. Исклучок е глаголот *иадне* бидејќи има преносно значење (*иадна на испиш*).

Во следната табела се прикажани семантичките класи на апликативните лабилни глаголи поделени според релацијата помеѓу главниот и периферниот партиципant (вкупно 47 глаголи). Во следните под-поглавја ќе ги разгледаме особините на секоја група одделно.

Табела 1. Семантичка класификација на непреодните апликативни глаголи

Движење (9)	Насоченост (11)	Контакт (8)	Инструмент (7)	Социјативна релација (3)	Каузална релација (4)	Контрола (5)
<i>иапува</i> <i>ирошеџа</i> мине <i>лази</i> <i>надеџа</i> скока оди <i>требе</i> <i>оспишџне</i>	<i>иремине</i> <i>иреџрча</i> <i>ирелеџа</i> <i>ирейлива</i> <i>ирескокне</i> <i>спишџне</i> <i>дува</i> јавне слезе џо лае гледа	<i>лази</i> <i>спџayne</i> мава уורי <i>џроџа</i> чукне каџе шлаџка	<i>врџи</i> <i>мавиџа</i> мрџа <i>џукне</i> свири чкраџне <i>џресне</i>	<i>конџакџира</i> <i>шеџа</i> слезе со	<i>боледува</i> мисли жали <i>џлаче</i>	<i>работи</i> <i>владее</i> <i>џџравува</i> <i>манипулира</i> <i>иадне</i>

Глаголи што означуваат движење

Непреодната конструкција содржи локативно дополнение воведено со предлозите *џо*, *џокраџ*, *низ*, *над*. Изборот на предлогот зависи од видот на дејството, така *надеџа* бара *над*, а *требе* – *на/џо* (6). Во преодната употреба се создава импликатура на холистичност, имплицитно значење дека локативниот аргумент е целиот опфатен од дејството на агенсот, како во (4) и (6) наспрема (5) и (7). Примерите од Цепенков покажуваат дека апликативната деривација била продуктивна стратегија во народниот јазик.

Прошетал по сето Коњарско поле и слегол дури на Врбјанско, крај блатото... (*Силјан шџркоџи*, М. Цепенков)

Си ги **прошетал нивјето** негови, си ја **прошетал куќата**, и најпосле летнал и отишол дури на манастир на Богородица на Трескавец. (*Силјан шџркоџи*, М. Цепенков)

Оваа ноќ, еве, пак некој **гребе на вратата** и шета по чардакот. (*Прва џубов*, Ј. Стрезовски)

Тој ѝ го **гребеше** поработ на здолницата... а жолтозелените очи му беа вперени во неа. (*Невестиаџа на доселеникоиџ*, С. Христов)

3.2. Глаголи што изразуваат насоченост

Глаголите во оваа група изразуваат движење во некоја насока или доаѓање до некоја точка, протегање до нешто. Кај *лае* имаме насоченост на внимание или звук. На тој начин овде се вклопува и *гледа*.

Поголем број се префиксирани глаголи кои ја покажуваат насоката на движење на агенсот преку некоја локација (*џрелеџа*, *џреџлива*, *џремине*, *џреџрча*, *џрескокне*). Разликата меѓу движење (*скокне*) и насочено движење (*џрескокне*) се гледа во примерот (8), но *скокне* ретко може да се употреби како преоден глагол (9). Се чини дека преодното *скокне* повеќе се употребува метафорично (10).

Наеднаш **скокнал** и со еленски скокови ги **прескокнал** Турците и - магла. Ја фатил планината. (*Бојан*, Г. Поповски)

Надал лесно **ја скокна** првата пречка. (gol.mk/tenis)

Кралското семејство **ја скокна** актерската кариера на Меган Маркл. (kurir.mk/kolumni)

Непреодните глаголи *сџиџне до* и *досџиџне до* се разликуваат по тоа што **првиот означува движење кон некоја цел (11), но второто не подразбира движење туку протегање на субјектниот референт до некоја граница (12) или метафорично – до некоја цел (13). Преодното досџиџне ретко се употребува со значење на физичко пристигнување (14).**

Туку што **стигнав до** бакалницата на аголот, гледам: луѓе, врволица... (*Црнила*, К. Чашуле)

Калта ми **достигна** дури до појасот, па пантоланите ми се спуштија од тежина. (*Три жени во џри слики*, Л. Милошевска)

Тој ... почна да вика, но гласот, чиниш, немаше шанси да **достигне до** крајот на плоштадот. (*Црни овци*, К. Кулавкова)

Турските војски беа ги **достигнале** крушевските низини. (*Бојана и џрсџеноџ*, И. Точко)

Глаголот *дува* означува движење на воздух кон определена цел, односно кон локативниот аргумент (15). Во преодна употреба имплицира значење на холистичност (16), но исто така поместување на објектот поради дејството на ветерот (17).

Не вадејќи ја цигарата од големата уста ја цицаше и ми **дуваше** в лице лут чад. (*Улица*, С. Јаневски)

Двегодишното дете **ја дувна** свеќичката на роденденската торта на шампионски начин. (*motika.mk/2*)

Ветерот ѝ **ја дувна** кошулата. (<https://daily.mk>)

Холистично значење се генерира и со преодното *јавне* (*јава на коњ – то јава коњо̄ӣ*), *слезе* (*слезе ѝо скалӣӣе – ти слезе скалӣӣе*¹¹⁷) и *лае* (*лае на некој – то лае неко̄то*). Кај *лае* објектот кон кој е насочено дејството се концептуализира како локативен ентитет.

Во оваа група го ставивме глаголот за прецепција *гледа* кој означува визуелен контакт. Агенсот намерно го насочува погледот кон нешто за да го види. Во споредба со горните глаголи, кај *гледа* не се чувствува голема разлика во преодната употреба од непреодната. Напротив, се чини дека предлошкиот објект ја потенцира агентивноста на гледачот (18) и се сугерира дека перцепирањето на некој објект е намерно и насочено.

Од далечина две големи очи **гледаат** право во Цо. (*Кловнови и лӯе*, С. Јаневски)

Од праг на напуштен, недоизграден дом, љубопитно **ја гледа** шашливо момче. (*Кловнови и лӯе*, С. Јаневски)

3.3. Глаголи со значење на контакт

Ова група е најмногубројна и ќе ги анализираме само некои репрезентативни членови. Непреодните глаголи *тази* и *сѝајне* се блискозначни (*тази/сѝаји на нешӣо*) со тоа што *тази* се јавува со повеќе предлози (*во, на, ѝо, низ*) како во (20). Во преодна употреба глаголите добиваат холистично значење. На пример со *ја зтази/сѝајна мравка̄ӣа* се потенцира погоденоста на локативниот објект дури до степен на намерно уништување (ако е живо суштество), за разлика од *зтазна/сѝајна на мравка* со што се имплицира парцијалност и случајност. Тоа се чувствува и во поприродното комбинирање на прилогот *лесно* со непреодниот глагол (*лесно тази ѝо земја̄ӣа*) наспроти еден постар метафоризиран израз *ти тази ѝланинӣӣе* (21).

¹¹⁷ Колокацијта *ти слезе скалӣӣе* може за некои говорители да има дијалектен призивок.

Таа го поткрева фустанот и **гази во** водата така сосе налани.
(Бојана и прстенот, И. Точко)

... и ќе **ги гази** пљачкашот **планините** ни сега, а да ги брани
нема кој. (*Сердарои*, Г. Прличев)

Глаголите *ѝројне*, *чукне* и *шлайка* означуваат производство на звук како резултат на удар кога се комбинираат со предлошки објект: *ѝројна/чукна на врајѝа*. И во овој случај со преодната употреба *ја ѝројна/чукна врајѝаѝа* се генерира импликатура на холистичност, но истовремено се подразбира дека самиот локативен објект произведува звук. За разлика од нив, кај *шлайка* звукот потекнува од ударот на рацете или нозете во/по некоја површина (*Ги шлайкам нозетеѝе во водаѝа – ја шлайкам водаѝа*) како во примерите (22–23), но во преодна употреба глаголот се употребува и со неодоушевен вршител на настанот (24).

Ни **шлапкаат** ситните копита **во** снегот. (*Небеска Тимјановна*, П. Андреевски)

Посакувам да сум покрај езеро, да си ги **шлапкам** нозете **во** водата (*Азбука и залуѝани зайиси*, И. Шопов)

Утринското ветре **шлапкаше** бранчиња на брегот. (*Злодобро*, Ј. Стрезовски)

Глаголите *мава* и *удри* се синонимни, па ќе го разгледаме само *удри*. Кога е непреоден може да има два периферни аргументи: локативниот објект кој го посочува местото погодено од ударот и инструментот со кој е нанесен ударот (25). Преодните употреби се повообичаени, ако трпителот е одоушевен во преодна употреба има две можности за хиерахизација на периферните аргументи: почесто се промовира локативниот објект, а инструментот го прецизира погодениот дел од телото (26), а поретко се промовира инструментот во изразите од народниот јазик (27).

Офицерот се налути, **удри со** раката **по** масата и пак почна да говори. (*Волиебноѝо самарче*, В. Николески)
Луман, налутен, **го удри** Мирчета **со** нога уште еднаш. (*Луман арамијѝа*, М. Јовановски)
Што ќе правиш, ќе ја раниш и чуваш, дури да не дојде и да и го **удриш ножот** во вратот. (*Чорбаѝи Теодос*, В. Иљоски)

Глаголот *каѝе* обично се среќава во непреодна употреба (*каѝе на нешѝо*), но на интернет најдовме неколку колоквијални примери со преодното *каѝе/каѝне*.

Ме капна на раката капка вода. Изгледа оние на Марс ова време си ги полеваат цвеќињата. (forum.idividi.com.mk)

Глаголи со инструментален објект

Овие глаголи се делат на две семантички поткласи: движење на некој предмет (*врџи, мавџа, мрда*) и продукција на звук (*џукне, свири, чкрајне, џресне*). Во непреодна употреба агенсот врши дејство со некој предмет концептуализиран како инструмент. Но кога глаголот станува преоден холистичното значење не е толку изразено и значенската разлика помеѓу непреодната и преодната варијанта речиси не се чувствува: на пример *врџај со оџашкиџе* наспроти *џи врџај оџашкиџе* во (29). Сепак, зависи и од природата на „инструментот“, на пример *врџи со џлаваџа* и *ја врџи џлаваџа* не се синонимни. Се чини дека холистичноста не се чувствува и кај глаголите од втората семантичка подгрупа како што се алтернациите *свири на клавир – свири клавир, чкрајна со кибриџ – џо чкрајна кибриџоџ* (30-31).

А двата големи овчарски пци мирно **ги вртат опашките** крај него, секогаш готови да скокнат и да му го скинат гркланот и на најголемиот волк. (*Калеш Анџа, С. Попов*)

Чкрапна Оливера **со кибритот**: ми ја пали мене цигарата, си ја пали и својата. (*Небеска Тимјановна, П. Андреевски*)

Долгиот запре, **чкрапна кибрит** и тенко жолто пламенче затрепери плашливо на врвот од дебелата лоена свеќа. (*Пусџина, Ѓ. Абаџиев*)

Глаголи со социјативен објект

Со овие глаголи агенсот го внесува вториот аргумент, обично лице, во активноста што свесно ја врши. Тоа се физички и говорни активности (*шеџа со, слезе од, иџра со* и *кониџакиџира со*). Физичките активности означуваат движење на агенсот по површина на некоја локација (*шеџа*) или движење надолу од некој повисок ентитет (*слезе*). Во непреодната употреба вториот партиципнт (ако е лице) рамноправно учествува во активноста, но во преодната варијанта тој учесник се претставува во подредена позиција, посебно нагласена кај глаголот *шеџа* (*шеџав со куче/геџе – џо шеџав кучеџо/геџеџо*). Кај *слезе* веќе ја спомнавме транзитивизацијата со локацијата *скали*, но *слезе* може да ја зголеми валенцијата со социјативен објект: *слеџов со џоа – џо слеџов џоа* (32-33). Се добива значење дека агенсот му помага на некој да слезе

(по скали, од кола и слично), како во *ја слетов баба ми* или кога се симнува по скали носи в раце некој предмет: *ја слетов колчкаџа*.

Слетов од авиобусот со уште едно дете што тогаш не го познавав. (femina.mk)

Тоа јас ќе го слезам. Ти земи го големиот... (*Париите се ошешувачка*, Р. Крле)

Глаголот *контактира* е англиска заемка која видски се прилагодила на граматичкиот систем со свршената форма *исконтактира*. Преодната варијанта на *контактира* внесува поголема агентивност кај вршителот на дејството и обично се јавува со свршен вид (*го исконтактира*).

Види, јас додека се дружев со тебе воопшто не *контактирав* со него. (*Знаеш ли да љубиш*, И. Канго)

Клиентот е должен да *ја контактира* Банката за да го ажурира телефонскиот број. (halkbank.mk)

Иако претпоставуваме дека глаголот *комуницира* исто така е лабилен бидејќи може да се употреби преодно, испадна дека преодното *комуницира* семантички се разликува од непреодното бидејќи *комуницирав со нешто* не е исто со *то искомуницирав*. Всушност, неговото значење е 'пренесува, толкува, изразува' исто како во англискиот јазик, од каде што е позајмено (спореди 36 и 37).

Излага у кафич и наместо да *комуницира со* луѓе, го вади лаптопот на маса. (*Двојлед*, Г. Јанкуловски)

Секое парче е инспирирано од лично искуство и честопати *ја комуницира* комплицираната, инспиративна и радосна природа на работата со деца и семејства. (www.hushhush.com)

Глаголи со каузална релација на ментално-психичка состојба

Во оваа група спаѓаат 4 глаголи: когнитивно-емотивниот глагол *мисли* и три глаголи што означуваат емоција на тага: *боледува*, *жали*, *јлаче*. Глаголот *мисли* алтернира меѓу *мисли на некој* – *то мисли некој* со извесна разлика во значењето. Непреодната варијанта означува дека предметот на мислењето е некој ентитет / појава за која размислува агенсот (39). Ова *мисли* е синонимно со *размислува*. Преодното *мисли* добива и емоционална импликатура која го претставува „мислителот“ како погоден бидејќи е потполно опфатен од мисловниот процес предизвикан од вториот аргумент (40).

Нека ги ѓаволот однесе! Веќе не **мислам на** нив... (*Духои̃ на слободаи̃а*, Чернодрински)

Се обидувам да те ставам само во фуснотите, некаде долу за да не те гледам, да не **ѓе мислам**. (www.crnobelo.com)

Следните три глаголи се слични по тоа што изразуваат жал по некого но со различен интензитет. Најсилен е *боледува*, следат *ѓлаче* и *жали*, кои во преодна употреба се комбинираат со предлозите *за* или *по*, за да ја изразат релацијата со изворот на емоцијата (41). Преодното *боледува* обично се среќава во свршен вид (41), што не е случај со другите два глагола (*ѓо ѓлаче*, *ѓо жали*). Но и кај нив преодните употреби создаваат холистично значење.

Се топи детето, ко сапунче оставено во вода. Боледува тој, **боледувам јас за** него. (*Пиреј*, П. Андреевски)
Таа **ѓо одболедува** загинувањето на мажот. (Дигитален речник)

Глаголи што изразуваат релација на контрола

Во последната група спаѓаат непреодните глаголи што означуваат разнородни активности поврзани со општествен живот на човекот: *владее со*, *уѓправува со*, *маниѓулира со*, *работи на*, *ѓадне на* (испит). Нивната преодна употреба може да се објасни со ширењето на самата транзитивна конструкција на глаголи од други семантички полиња. Првите три глагола во непреодна употреба Х *владее/ уѓправува/ маниѓулира со* У асоцираат на инструментална релација помеѓу агенсот и периферниот аргумент (У), но сепак се работи за релација на подреденост на У од агенсот, како во (42). При промовирање глаголот станува преоден при што се засилува агентивноста на Х и неговата контрола врз У, што се гледа во (43).

Го познаваа под името Константин Анастазис, учен патрициј пратен од престолнината да **управува со** нашата провинција. (*Слово за змијаи̃а*, А. Прокопиев)

Впрочем зарем е лага дека секој наш чекор **го управува** навиката? (*Синои̃*, С. Ивановски)

Слично значење на поголема контрола се генерира при транзитивизирање на глаголот *работи* (44) дополнет со предлошкото дополнение кое е воведено со *на* (*на* *книѓа*, *на* *ракоѓис*). Преодната употреба е пообична ако глаголот е во свршен вид (*изработиш*). Метафоричниот израз *ѓадне на исѓи̃и̃* се појавува

и во варијанта со преоден глагол (*то ѝагна исѝиѝоѝи*), кога се чини дека е засилена одговорноста на агенсот за неуспехот (46).

Јас пак повеќе сакав навечер да читам или да **работам над** оној мој есеј (*Браѝиѝи*, Д. Башевски)

По долга пауза... се фрлам на работа за да **ја работам книгата**. (mkn.koshachek.com)

Не ти истуриле вода кога си излегувал затоа **то ѝагна исѝиѝоѝи**. (*twitter.com>hashtag>балакан*)

3.8 Апликативна стратегија кај некои преодни глаголи за контакт

На крајот да забележиме дека апликативната стратегија се применува за зголемување на валенцијата и на глаголи со три аргументи, а поточно, за хиерахизација на односите помеѓу вториот и третиот аргумент. Кај глаголите *фаѝи*, *држи*, *доѝре*, *влече*, *ѝеѝне* конструкцијата со директен објект лице, содржи и предлошки објект воведен со предлогот *за* (X фаќа Y за Z). Заедничко за сите глаголи е дека агенсот (X) засега некој персонален аргумент (Y) со тоа што допира, на одреден начин, дел од телото или облеката (Z) на тој референт (47). Кога делот што е погоден се реализира како втор аргументот, делот е прикажан како потполно засегнат кај сите наведени глаголи. Во тој случај засегнатото лице е изразено во индиректен (дативен) објект, кој е доживувач поради присвојната релација со засегнатиот дел (48).¹¹⁸

Неочекувано, Србин потрча по него, го **фати за ракав**.

(*Будалеѝинки*, М. Јовановски)

Глигор **му** ја **фати раката**: Топла е уште. (*Пусѝина*, Ѓ. Абаѝиев)

Тука спаѓа и глаголот *бакне* чиј периферен аргумент е локативен објект воведен со *во* (*то бакнав во чело*). Тој може да се промовира во директен објект при што вториот аргумент што претходно бил објект (*ѝој*) се апсорбира во семантиката на промовираниот аргумент како негов поседувач (*му то бакна челоѝо*). Во добиената апликативна конструкција *му то бакнав челоѝо* се насетува холистичното значење.

¹¹⁸ За повеќе информации за овие алтернатици види во Mitkowska (2011).

4. Заклучок

Во оваа статија ги анализиравме непреодните глаголи со предлошко дополнение кое посочува на периферен учесник на дејството. Нив ги сметаме за посебен вид на лабилни глаголи, бидејќи можат да ја зголемат валенцијата и да станат преодни со помош на апликативна стратегија. На семантичко ниво, апликативната стратегија подразбира промоција на периферниот аргумент во аргументско-предикатската структура што неминовно повлекува синтаксички промени, бидејќи авансираниот аргумент ја зафаќа позицијата на директен објект (*X делува на/со Y – X то „делува“ Y*). Тоа се случува кога говорителот сака да го претстави вториот учесник на дејството како погоден од делувањето на агенсот, заради тоа што станува целосно опфатен од дејството на агенсот. Како резултат на тоа се генерира ново имплицитно значење познато како холистичност.

Издвоивме 47 лабилни глаголи кои дозволуваат зголемување на валенција без никакво граматичко маркирање. Овие глаголи се агенсни бидејќи и во двете дијатетички варијанти – непреодна и преодна – агенсот, кој во субјектна позиција, посочува на ист референт. Глаголите ги поделивме на 6 семантички групи според видот на релацијата помеѓу појдовниот и периферниот аргумент. Кај сите групи, помалку или повеќе се генерира холистично значење кај преодните глаголи, но се чини дека најмалку е присутно во групата на инструментална релација. Интензитетот на холистичноста не е ист кај глаголите и зависи од семантиката на глаголот, на пример кај *īazi* е многу силно за разлика од *īlega*, во кое речиси отсуствува. Холистичноста, која е карактеристична за преодните глаголи што кодираат физички активности, различно се интерпретира кај глаголите од другите домени. Кај глаголите за емоција холистичноста преминува во погоденост која целосно го опфаќа субјектниот референт заради вториот партиципant (*īše īlacham*). Кај општествените активности холистичноста се интерпретира како зголемена агентивност на субјектниот референт која резултира во потполна контрола врз вториот партиципant.

Користена литература

- Бужаровска и Митковска (во печат) „Немаркирана промена на валенцијата кај македонските глаголи“, *Македонски јазик LXXII*.
Јанушева Виолета, Спасов Људмил 2003: „За некои поинтересни случаи на проширување на валентноста на едноаргументските предикати во македонскиот јазик (врз примери од Битола и Битолско)“, *Зборник на трудови од 29 научна конференција на СМЈЛК (237–253)*, УКИМ, Скопје.
- Конески Блаже 1967: *Историја на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Блаже 1987: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Корубин Благоја 1990: *На македонскограматички теми*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Книга 1, Синтакса, Том I*. МАНУ, Скопје.
- Dixon Robert M. W. 1994: *Ergativity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dixon Robert, Aikhenvald Alexandra 2000: "Introduction", Dixon Robert, Aikhenvald Alexandra, (eds), *Changing Valency: Case Studies in Transitivity* (1–29). Cambridge University Press, Cambridge.
- Haspelmath Martin 1993: "More on the typology of inchoative/causative verb alternations". Comrie Bernard, Polinsky Maria (eds.), *Causatives and transitivity* (87–120). Benjamins, Amsterdam.
- Hopper Paul, Sandra Thompson 1980: "Transitivity in Grammar and Discourse", *Language* 56 (2), 251–299.
- Kehayov Petar, Vihman Virve 2014: "The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian", *Linguistics* 52 (4), 1061–1105.
- Langacker Ronald W. 2008: *Cognitive grammar*. Oxford University Press, Oxford.
- Letuchiy Alexander 2009: "Towards a typology of labile verbs: Lability vs. Derivation". Epps Patience, Arkhipov Alexandre (eds.), *New Challenges in Typology: Transcending the Borders and Refining the Distinctions* (247–268). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Letuchiy Alexander 2015: "Historical development of labile verbs in modern Russian". *Linguistics* 53(3), 1–24.
- Levin Beth 2018: *Argument Structure*.

<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0099.xml>

Mitkovska Liljana, Buzarovska Eleni 2020: “Zero-marked valency alternations in Macedonian”, *Prace filologiczne* LXXV/1, 355–372.

Mitkovska Liljana 2011: “Possessive Locative Constructions in Macedonian”. Marcyn Grygiel, Laura A. Janda (eds), *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework* (199–209), Peter Lang, Berlin.

Say Sergey 2021: “Antipassive and the lexical meaning of verbs”.

Katarzyna Janie, Alena Witzlack-Makarevich (eds.), *Antipassive constructions in the languages of the world*. Benjamins, Amsterdam.

Бобан Карапејовски

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија
karapejovski@flf.ukim.edu.mk

**ФУНКЦИОНАЛНАТА РЕЧЕНИЧНА ПЕРСПЕКТИВА И
ЧЛЕНОТ**

Апстракт: Поимот за стара наспроти нова информација и поимот за познат/идентификуван референт наспроти неопре-делен, наоѓаат пресек во пристапот што ја има во предвид тематско-ремацката, односно информациската структура на исказот/реченицата и граматичката категорија *ојределеност*. Во прилогот се разгледува прашањето за улогата на членот како показател на определеноста *vis-à-vis* неговата можност да се пројави како експонент на функционалната реченична перспектива, т.е. способноста, покрај референцијалната информација, да биде површински (синтаксички) индекс на актуелното реченично расчленување.

Клучни зборови: определеност, член, тема, рема, расчленување

Основата на создавањето исказ, според функционалната синтакса се засновува на преминот од значење/смисла кон форма: ние прво обмислуваме што сакаме да кажеме, а потоа тоа и го артикулираме на извесен начин, преку изборот на определени средства (сп. Мустайоки et al. 2020: 6–7). Исказаното може да биде нова или стара, веќе позната информација. Она за што се зборува може да биде познато или непознато за говорителот и за соговорникот. Овие два пристапа се совпаѓаат во извесно граматичко [(морфо) синтаксичко] поле, имајќи ја во предвид содржината (пропозицијата) и начините на кои таа се искажува.

Актуелното реченично расчленување (*aktuální členění větné*, како што првично го нарекува Матезиус), односно функцио-налната реченична перспектива, според Фирбасовото приспособување на терминот за англофоната лингвистичка традиција, во својата основа ја содржи идејата за информациската структура на реченицата и на јазичната комуникација воопшто, односно „односите помеѓу деловите на реченицата од гледна точка на реченицата како соопштение“ (Ivić 2001: 206). Идеите поврзани со Прашката лингвистичка школа ја содржат тематско-ремацката поделба на реченицата. Тема, според ова гледање е она што е *datum*, односно се работи за делот од реченицата што е познат, т.е. податоците во тој

дел се содржат во претходниот текст или се на некој начин познати од контекстот или од конституцијата (Минова-Ѓуркова 2000: 225). Ремата, пак, претставува она што е нова информација во соопштението, т.е. „темата е зададена, позната или претпоставена информација како позната, додека ремата е она што се кажува за темата, значи новата информација“ (Glovacki-Bernardi et al. 2007: 269). Како еквиваленти, односно синоними, се појавуваат и термините топик и коментар или фокус, со тоа што, според Комбет (Combettes 1998: 56–57, кај Петревски 2021: 42–43), може да се направи дистинкција, па пристапот во кој ги имаме во предвид термините топик и коментар да се врзе со „воведувањето на референтите во текстот“, додека, пак, вториот – поврзан со темата и ремата – „за линеаризацијата на елементите во функција на нивната информациска вредност“.

Од друга страна, пак, членот претставува „морфолошко јадро на категоријата определеност“ (Минова-Ѓуркова 2000: 38) и со него се „сигнализира оти се посочуваат предмети на мислата однапред идентификувани за говорителот“ (Тополињска 1974: 62). Тој не ѝ припаѓа на именската група, се појавува кај иницијалниот член на групата, на нејзиниот апсолутен почеток, па дури врши и „синтагматска делимитациона функција – сигнализира почеток на фразата, пружа помош при сегментација на текстот, сп. на пример *Разочаран ѝрџовецој брџу ојшге*. спрема: *Разочараниој ѝрџовец брзо ојшге*.“ (ibid.).

Во однос на дистрибуцијата (сп. Мареш 2008: 157–158) можеме да кажеме дека таа е примарно врзана за завршокот, а секундарно за родот. Имено, „1. На консонантскиот завршок му одговара членот *-ој, -ов, -он*. 2. На завршокот *-а* и *-ст* му одговара *-та, -ва, -на*. 3. На завршокот *-е/-о* му одговара *-то, -во, -но*. 4. На завршокот ии (множина) му одговара *-те, -ве, -не*“. Како поткрепа на своето тврдење за врзувањето на членските наставки исклучиво за завршокот, Мареш (Мареш 2008: 158–159) го дава примерот *новиој владика*, каде што, по преминот на иницијалниот елемент во именската група, наставката го зазема обликот според завршокот на зборот на кој му се додава. Малите секундарни отстапки кон родот се должат на групата именки од странско потекло на *-и/-о*, кои добиваат наставки за среден род (по првичното колебање во системот), како и малата група именки од женски род што завршуваат на консонант.

Како што налага поврзувањето на теориските погледи за определеноста и за членот со оние на Прашката школа, логично се наложува погледот дека, ако е темата она што е познато, тоа значи

дека таа е и определена и идентификувана. Основниот начин на кој тоа би нашло свој израз во реченицата е најчесто нејзината пројава во вид на именска група со член, што би било невообичаено за ремата. Првичните претпоставки се дека е субјектот она што е познато (тема), додека, пак, предикатот е она што кажува нешто за субјектот, ерго – рема (сп. Ivić 2001: 206). Сепак, се покажува дека тоа не е сосема точно, особено имајќи го предвид редот на зборовите и/или линеаризацијата. Во таа смисла, Ивиќ ги наведува примерите во кои реченичната функција е иста, но со промената на збороредот се менува и можноста за контрастирање во рамките на исказот, па наспроти примерот во кој субјектот е во иницијална позиција и реченицата може да добие дополние во вид на адверсативна реченица, преку контрастирање на предикатот, при промената на збороредот адверсативот подразбира контрастирање на субјектот (ibid.):

Мира ѝее.

Мира ѝее, а не ѝлаче.

Пее Мира.

Пее Мира, а не Олта.

Тргајќи од вообичаената претпоставка дека во најголемиот број случаи субјектот е тема, особено кога е во иницијална позиција во реченицата, а темата е позната, идентификувана, тој реченичен член добива и маркер за определеност во вид на членска морфема, дури и кога семантички не му „следува“:

Луѓето живеат на Земјата.

Примерот 0 може да добие адверсативно дополние во вид на контрастирање: ...а не на *Марс*, па може да се претпостави дека *Земјата* е рема. Темата *луѓето* реферира генерично, на цел род. Како што споменавме претходно, идентификацијата на родот е условна, ние немаме вистински издвоен, единствен референт. Затоа можеме да претпоставиме дека тезата на *Тополињска* (*Тополињска* 1982), за која ние се изјаснивме претходно (*Карапејовски* 2017; *Карапејовски* 2018б) дека во индикативна иницијална ненегирана субјектна позиција членот е речиси задолжителен по аналогија, веројатно е најлогичното и најточно решение за проблемот со појавата на членот кај генеричната референција.

Во прилог на ова оди и тезата дека, при варирање на позицијата на субјектот и неговата промена од вообичаената иницијална во

финална, на пример, членот ќе се изгуби, односно неговата употреба нема да биде можна, па примерот 0, *mutatis mutandis*, ќе гласи:

На Земјата живеат луѓе.

Такви се и примерите од типот на:

Ситуденџи(џе) ѝраваџи револуџи.

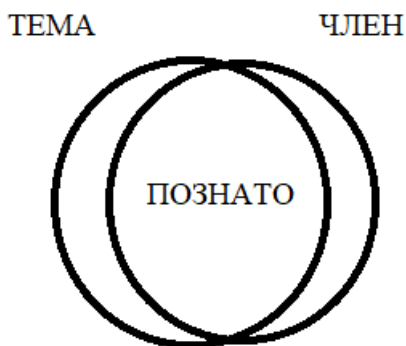
Револуџи ѝраваџи ситуденџи.

Главаџа ме боли (од џебе).

Ме боли џава(џа).

И покрај тоа што се работи и за посесивност (својата) и за нешто што е единствено и еднозначно идентификувано, па затоа и деловите од телото, според нормата одат со член, сепак, разговорниот стандард покажува речиси целосно отсуство на овој маркер кај помладите генерации, особено во над дијалектот на Скопје. Но, дури и кај таквите говорители, кои во други позиции, како во 0, би го испуштиле членот, речиси без исклучок не можат да го направат тоа од синтаксички причини, во примерот 0.

Во овој правец одат и забележувањата на Теунисен (Теунисен 1984), која тргнува од вообичаената претпоставка за врзување на членот со темата. Имајќи ги во предвид и погледите на Иванчев (Иванчев 1957), акцентот се става на тоа дека дефинирањето на членот и дефинирањето на темата се пресекуваат: „Зборовите се членуваат кога означуваат некој познат, определен предмет. А за темата во повеќето случаи важи истото: Темата на реченицата е нешто што е веќе познато“ (Теунисен 1984: 45).

Па, така, „темата на реченицата треба да е членувана (се разбира, ако е тоа возможно, ако не постојат граматички причини поради кои членувањето е исклучено); членот би можел да биде формален признак на темата, значи едно од средствата за изразување на комуникативното расчленување“ (ibid.).

Во тој контекст може да се толкува и дефинирањето на членот од Падучева (Падучева 1981; сп. кај Бороникова 2002: 6) како „актуализатор на денотативниот статус“: апстрактизацијата на поимот се конкретизира, тој станува актуелен, „јазикот станува говор“ (Бали кај Бороникова, *ibid.*); денотатот, т.е. поимот „оживува“, се актуализира преку референт (макар толкуван и генерично – секој елемент од множеството, бидејќи сите тие постојат како реални единици) и – станува предмет (физички или на мислата, сеедно – *deixis in praesentia* или *in absentia*).

Ако ги земеме во предвид наведените примери од Теунисен:

Убаваџа жена ѝе.

Една убава жена ѝе.

Убава жена ѝе.

ќе се дојде до заклучокот што го споделуваат со Иванчев: ако субјектот е тема, мора да биде членуван. Ако не е, тогаш се употребува *еден/некој*, но може да биде тема само во иницијална позиција, т.е. ако примерот 0 се трансформира во :

Пее една убава жена.

тогаш нечленуваниот субјект станува рема. Збороредот и членот, кои за Теунисен (сп. Теунисен 1984: 46) се двете средства за обележување на темата, тука се дополнуваат.

Примерот 0 покажува дека темата треба да се бара кај *ѝе*, а не кај субјектот (*убава жена*), па по погорниот тест, со адверсативно надополнување оваа реченица би гласела:

Убава жена ѝе... а не маж; а не неубава... итн.

Третата варијанта што ја наведува Теунисен (Теунисен 1984: 47) ја поставува членуваната тема субјект или како тема или како дел од комплексна рема. Во примерот:

На ливадиџе беше рамно, широко и убаво. Покрај нив ѝечеше рекаџа.

или, пак:

Војнициџе дојдоа.

Дојдоа војнициџе.

сосема јасна е работата во примерот 0, во кој субјектот е тема. Но, примерите 0 и 0 покажуваат дека е можно субјектот што е членуван да биде рема, но во специјални услови – кога реченицата е нерасчленета, односно целата е рема, бидејќи во примерот 0 Теунисен претполага одговор на прашањето: *Што се случи?* Исто и кај 0, каде што ремата се наоѓа кај „течеше реката“. Ова наведува на нејзиниот заклучок дека темата субјект е секогаш членувана. Членуваниот субјект не може да биде рема самостојно, туку е дел од комплексна рема – покрај кај подметот, ремата треба да се бара и на некое друго место. Кај Мишеска-Томиќ се наоѓа и тврдењето дека „тематски номиналните изрази што се во почетокот на реченицата, по правило, се определени (било да се лексички определени како такви или не), испитувачите на јазикот заклучуваат дека во јазиците кои немаат лексеми што одбележуваат определеност, почетната положба во реченицата означува определеност, а поглаголската положба неопределеност. Овој заклучок, меѓутоа е резултат на коинциденција. Редот на зборовите не обележува определеност, тој само корелира со неа“ (Мишеска-Томиќ 1977: 93).

Во таа смисла е и дискурсниот поглед на тројниот член, пред сè на Зоненхаузер (Sonnenhauser 2009), но и на Цивјан (Цивьян 2006). Тука се разгледуваат, пред сè, можностите за анафорска употреба на в-коренот во еднакви контексти со -т, како и блокадата за анафорска употреба на н-коренот. Потоа, позитивната евалуација на нешто преку употребата на в-коренот и негативната преку -н. Преку примерот:

[...] *Пишишии нешто пред отной добоџа. Пришил овчароџи.*
 [...] *Коџа видел, (i) змија ишишии. Сианал је уџаснал околу (ii) змијата. Му велии (iii) змијава: „Што ме курџули од отнов, што сакаш бакиши да ти да?“ „Што има ти бакиши да ми даеш?“ „Сакај ти – рекла (iv) змијата – ја ќе вида“. Рече овчароџи: „Ништо неџки друџо, само јазик да разбера кое како збори.“ (v) **Змијата** рече: „Ако сакаш јазик да знаеш, камо в усџа да ти дуфна“. „Е не – рече – ми е сиџаф, ќе ме укасаи“. „Ако ти е сиџаф, дај џо кафалоџи, нис кафал ќе ти дуфна“. И дуфнала. И рече (vi) **змијава**: „Оа ќе ти кажа, ќе знаеш јазик, ама ако кажеш друџему, ќе умреш.“ [Немушти јазик, Видоески 2000, 48f]*

може да се согледа употребата на *змијата/змијава*, иако, од аспект на говорителот, нејзиниот просторен распоред не е променет. Така се појавува дистинкцијата наратор наспрема говорител во текстот, на кој упатува Цивјан. Идејата е дека, бидејќи

нараторот само пренесува, тој не е во можност и не може ниту да го менува ниту да влијае на кажаното од страна на зборуваачот, тој може да има свое мислење во врска со искажаната содржина (сп. Sonnenhauser 2009, според Цивън 2006: 142–143). Сепак, примерите на Цивън од типот:

Следи ми ја мислава.

Најголемојто богајство на свейов.

Го ѝишам/ѝишувам ѝисмово (во родниот трад).

каде што таа се обидува да ги објасни преку „субјективноста во метафоричкиот простор“ (веројатно на мислата, според близоста; сп. Цивън 2006: 143) треба да се земе со задршка барем за примерот 0, каде што, покрај можноста за чувствувањето извесна близкост, во нејзиното сфаќање и прифаќање на употребата на в-коренот, треба да се земе во предвид [соодветно и во примерите 0 и 0] и проширувањето на опфатот на в-коренот на единствени референти во окружувањето – ситуациона референција, нешто што веќе го споменавме како поле во кое се проширува употребата на в-серијата. Па, така, толкувањето може да биде комплексно и да не го исклучува и едното и другото: единствен предмет во окружувањето, независно дали се работи за реален или метафорички простор, плус деиксис – преосмислена близкост до зборуваачот (в. и *deixis in absentia*).

Зоненхаузер заклучува дека „употребата на членот во македонскиот јазик не е арбитрарна, туку, напротив, регуларна, т.е. водена од принципите на структурирање на дискурсот“ (Sonnenhauser 2009). Ние тука би истакнале дека т-коренот му припаѓа и на текстот и на дискурсот, а дека в- и н-, иако ја прошируваат својата семантика, примарно се дискурсни елементи. Во таа смисла и „тој [членот, заб. Б.К.] не служи само за тематска организација на текстот (определеност), туку, исто така и за структурирање на перспективата (специфичност). Првата функција се искажува преку сите три форми, додека втората преку опозицијата -от наспрема -ов/-он. Така, -ов и -он не се одликуваат само со определеност, туку и со релативна специфичност, т.е. врзување на референтот за личност. Во текстот оваа специфичност се прикажува како стратегија за перспективизирање (от vs. ов/он)“ (ibid.).

Основната идеја на Зоненхаузер, дека во рамките на дискурсот, в- и н-коренот, освен деиктички, треба да се посматраат како показатели на релативна специфичност, во смисла на специфична референција

врзана за начинот на перспективизација на текстот, ги доближува нејзините погледи со поширокиот теориски концепт и рамките поставени претходно од страна на Падучева за т.н. *еџоценџириџи* (сп. Падучева 2019).

Извесни други разлики, во оваа смисла, согледуваме и преку примерите:

Не е моја колаџа.

Не е мојаџа кола.

каде што позиџијата на членот придонесува темата да се измести од посесивот на предметот (центар на ИГ – ‘колаџа, која ја знаеме/гледаме, не е моја сопственост), односно да ѝ припаѓа на целата ИГ (‘тоа што го гледам не е оној предмет, означен како кола, кој го поседувам – и ние знаеме кој е тој, познат е во смисла на споделеното знаење/познание’).

Генерално, можеме да заклучиме дека темата субјект е секогаш членувана. Членуваниот субјект не може да биде рема самостојно, туку е дел од комплексна рема – покрај кај подметот, ремата треба да се бара и на некое друго место, според основното тврдење на Теунисен.

Користена литература

- Боронникова, Наталия Владимировна 2002: *Функциональный анализ семантики артикля* (диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук), Пермский государственный педагогический университет, Пермь.
- Карапејовски, Бобан 2017: „Покажете заменки наспрема морфолошки врзаниот член како експоненти на категоријата определеност во македонскиот јазик“, *Прилози на Одделениеџо за лингвистика и литературна наука на МАНУ XLII 1–2*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 5–18.
- Карапејовски, Бобан 2018а: *Јазикот и стварноста : дистрибуцијата на заменските клички во македонскиот јазик*, Ми-Ан, Скопје.
- Карапејовски, Бобан 2018б: „Една можна класификација на експонентите на неопределеноста во македонскиот јазик“, *Slavia Meridionalis* 18 (2018), Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, <https://doi.org/10.11649/sm.1528> (пристапено на: 11.11.2021 година)
- Карапејовски, Бобан 2021: *Експонентите на категоријата ‘определеност’ во македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (необјавена докторска дисертација).
- Мареш, Франтишек Вацлав 2008: *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик: синхронија и дијахронија*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје.
- Минова-Гуркова, Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Магор, Скопје.
- Мишеска-Томиќ, Олга 1977: „За комуникативната перспектива“ *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 3, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје, 73–98.
- Мустайоки, Арто, Зинаида Какбаевна Сабитова, Татьяна Васильевна Парменова и Леонид Авраамович Бирюлин 2020: *Функциональный синтаксис русского языка*, Юрайт, Москва.
- Падучева, Елена Викторовна 2010: *Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*, URSS, Москва.
- Падучева, Елена Викторовна 2019: *Эгоцентрические единицы языка*. [2-е издание], Издательский дом ЯСК, Москва.
- Петревски, Бојан 2021: *Неинтегрираните конструкции во македонскиот јазик (синтаксички, семантички и информацискоструктурни аспекти)*, Универзитет „Св. Кирил и

Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (необјавена докторска дисертација).

Теунисен, Маргарита 1984: „Улогата на членот при комуникативното и синтаксичкото раслојување на реченицата“, *X научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 45–49.

Тополињска, Зузана 1974: *Грамаѓика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Тополињска, Зузана 1982: „Мак. еден – неопределен член?“ *Македонски јазик*, 32–33 (1981–1982), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 705–715.

Цивьян, Татьяна Владимировна 2006: *Модель мира и ее лингвистические основы* (изд. 3-е, испр.), КомКнига, Москва.

Combettes, Bernard 1998: *Les constructions détachées en français*, Édition Ophrys, Paris.

Ivić, Milka 2001: *Pravci u lingvistici*, 1, Čigoja štampa (Biblioteka XX vek, 73, 1), Beograd.

Sonnenhauser, Barbara 2009: *The Macedonian tripartite article: a discourse-oriented account* (Paper presented at the Forth Meeting of the Slavic Linguistic Society 2009 in Zadar).

Биљана Стојановска

Универзитет во Риека, Филозофски факултет
biljana.stojanovska@uniri.hr

Михаела Матешкиќ

Универзитет во Риека, Филозофски факултет
mihaela.matesic@ffri.uniri.hr

ДЕИКТИЧКИТЕ ЗБОРОВИ И ТЕКСТОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Меѓу јазичните средства кои придонесуваат за кохезија и кохерентност на текстот се вбројуваат и деиктичките зборови (деикси). Употребени самостојно поврзуваат делови во текстот реферирајќи се на содржината која претходи или која следува. Тие се исто така вградени во многу текстуални конектори (на пример во македонскиот јазик: *истио така, од така причина, врз основа на тоа, на тој начин, во тој случај, во така смисла, според тоа* и слично; во хрватскиот јазик: *isto tako, iz tih razloga, k tomu, na osnovi toga, na taj način, nakon toga, и том slučaju, и tome smislu, prema tome* и слично). Во овој труд се анализираат деиктичките зборови (деикси) кои во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик се појавуваат во улога на кохезивни средства во текстот: показните заменски зборови и – за македонскиот јазик – определениот член. Истражувањето се спроведува контрастивно врз корпус текстови од различни функционални стилови: научен, административен, новинарски и уметничко литературен. Добиените резултати ќе бидат корисни и за хрватските студенти кои го изучуваат македонскиот јазик како странски, а се однесуваат на употребата на деиксите при продукцијата на врзан текст (од ниво Б1 според CEFR, па натаму).

Клучни зборови: деикси, текст, контрастивна анализа, македонски јазик, хрватски јазик

Воведни забелешки

Кога зборуваме за текстот како низа поврзани зборови, во предвид ги имаме средствата со чија помош се постигнува тоа поврзување. Роберт де Богранд и Волфганг Дреслер (1981) во заедничката книга *Introduction to Text Linguistics* „[...] обидувајќи се да одговорат на нималку лесното прашање што го прави текстот текст, односно по што еден текст се издвојува како текст [...]“ (Бадурин, 2008: 23), како конститутивни начела на текстот или

стандарди на текстуалноста ги истакнуваат: кохезивноста, кохерентноста, интенционалноста, прифатливоста, информативноста, ситуационалноста и интертекстуалноста. Првото од конститутивните начела на текстот – кохезијата – може да се опише на различни начини. Според поширокото поимање на кохезијата, таа се постигнува со: референција (упатување, посочување во текстот), супституција (заменување) и елипса (испуштање), конјункција (поврзување со граматички средства) и лексичко поврзување (сп. Халидеј 1964, според: Халидеј, 2002: 38–43). Според потесното поимање, дали е еден текст кохезивен се утврдува со проверка дали помеѓу речениците постојат граматички или лексички врски, па така често на списокот на таквите елементи се наведуваат: заменки, глаголи (глаголски времиња), лексички врски, компарација, реченични сврзници и слично. (на пример: Кук, 1989: 14-21; Кристал, 1997: 119; Браун-Јул, 1983: 191–199) Иако кохезивноста најчесто се остварува со употреба на наброените средства за поврзување на речениците во текст, не треба да се заборава дека „[...] постојат и текстови со висок степен на кохезивност и без тие *надворешни* знаци за поврзување“ (Бадурин, 2008: 59). Поширокото гледиште води и кон прашањето во каква врска се кохезијата и кохеренцијата на текстот (кохеренцијата е резултат на психолошки процес кој се потпира на значенските врски помеѓу поединечни реченици и на нивниот однос спрема основното јазично знаење и знаењето за светот). И за тоа прашање има различни одговори: а) дека тие се меѓусебно поврзани, при што гледиштата се разликуваат на начин да се истакне дека основната кохерентност ѝ претходи на кохезивноста (Де Богранд и Дреслер, 1981: 95), односно дека кохезивноста ѝ претходи на кохерентноста (на пример Халидеј и Хасан 1976; Бадурин, 2011; Микиќ Чолиќ и Тртањ 2019: 262) или б) дека условеноста на кохеренцијата од кохезијата или на кохезијата од кохеренцијата не е докажана (Грејнцер и Тајсон, 1996).

За потребите на ова истражување поаѓаме од сфаќањето на Де Богранд и Дреслер (1981: 95), од кое произлегува дека авторот на текстот основната кохерентност ја постигнува служејќи се со кохезивни средства. Во фокусот ни е поврзувањето (конјункција) со помош на текстуални конектори.

Во *Синтаксиса на македонскиот стандарден јазик* (1994: 282) конјункцијата како една разновидност на кохезијата, која дава информација за тоа дека реченицата или делот од текстот што се воведуваат со некое конјункциско средство се надоврзуваат на некој начин на претходната реченица или на претходниот дел на

текстот, може да биде: а) составна, б) спротивна, в) надоврзувачка, г) алтернативна, д) причинска, е) временска и друго.

Од друга страна во граматиката која за првпат целосно ги опфати видовите конектори во хрватскиот јазик (за прашањата за идентификација и класификација на текстуалните конектори во граматиките на хрватскиот јазик в. Бадурина – Матешкиќ, 2006) – *Грамаѓикајџа на хрвајскиој јазик* од Силиќ и Прањковиќ (2007: 362–363) – конекторите според семантички критериум се поделени на: а) спротивни, б) временски, в) просторни, г) начински, д) условни, е) допусни, е) финални, ж) заклучни, з) исклучни, с) интензивирачки, и) причинско-последични и ј) експликативни. Со оглед на тоа што во овој труд станува збор за контрастивна анализа на деиктичките зборови во рамките на текстот во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик, поделбата на конекторите во овие два јазика ја претставуваме во табелата 1.

Табела 1: Контрастивен приказ на поделбата на конекторите во нормативните прирачници за македонски и за хрватски јазик

Минова- Ѓуркова (1994)	конектори	Силиќ, Прањковиќ (2007)	конектори
составни	и; и така; исто така; ниту	интензивирачки	i; čak; čak i; štoviše; upravo; baš
спротивни	меѓутоа; сепак; само; спротивно на...	спротивни	a; no; ali; međutim; naprotiv; nasuprot tome; za razliku od toga
причински	затоа; поради тоа; заради тоа; како резултат на тоа	причинско- последични	zato; zbog toga; uslijed toga; s obzirom na to; na osnovi toga
временски	потоа; тогаш; во тој момент; истовремено; претходно; на крајот	временски	tada; onda; zatim; potom; poslije toga; nakon toga; prije toga
надоврзувачки алтернативни	а или; или пак	просторни	ovdje; tu; ondje; ovamo; tamo; onamo; odavde; odatle; odande; na tome mjestu
		начински	ovako; tako; time; na taj način
		условни	u tome slučaju; u takvu slučaju; inače
		допусни	unatoč tomu; usprkos tomu; ipak; svejedno; uza sve to
		финални	radi toga; s tom namjerom; s takvim ciljem; u tu svrhu
		исклучни заклучни	samo; jedino prema tome; dakle; sve u svemu; jednom riječju
		експликативни	naime; ustvari; zapravo; to jest; drugim riječima; bolje rečeno
		адитивни	uz to; osim toga; pored toga

Инвентарот единици кои во граматиките се наведуваат под категоријата текстуални конектори покажува дека повеќето конектори во својот израз и содржина имаат вградено деиктички елементи, на пример: *и иџака, меѓуиџоа заиџоа, иџоџоа, во иџој моменти, на крајоџи; меѓуџитим, s obzirom na to, na osnovi toga, na taj način, и tome slučaju, uza sve to, osim toga*, и др. Во рамките на овој

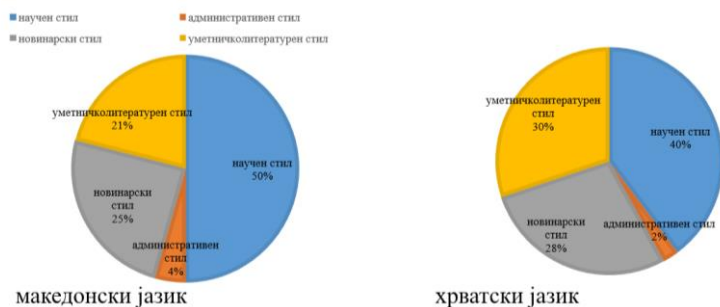
труд разгледуваме како се остварува кохезивност на текстот со помош на деиктичките елементи содржани во текстуалните конектори во македонскиот и во хрватскиот јазик. При тоа ги истражуваме сличностите и разликите при остварувањето на деиктичкиот елемент во текстуалните конектори во овие два јазика. Тоа особено нè интересира, затоа што во двата словенски јазици што се предмет на нашето истражување, се користи троен систем деиктички зборови, кој се состои од проксимален, медијален и дистален елемент, таканаречен в-т-н систем. Освен тоа, македонскиот јазик за разлика од хрватскиот јазик, како деиктички елемент го има и определениот член, па нè интересира и односот помеѓу показните заменки и членот како конкурентни конститутивни делови во споменатите текстуални конектори.

Опис на истражувањето

За потребите на овој труд, спроведено е истражување врз корпус од осумстотини страници текст (четиристотини страници на македонски јазик и четиристотини страници на хрватски јазик). Корпусот за секој од двата јазика е составен од подеднаков број страници текст од научен, административен, новинарски и уметничко литературен функционален стил (по сто страници за секој функционален стил на македонски јазик и на хрватски јазик). Сите текстови коишто влегоа во состав на корпусот се достапни во електронски облик зашто од особена важност за анализата беше лесно да се пребарува низ текстовите. Текстовите се бирани случајно, а по утврдувањето на функционалниот стил, се внимаваше да бидат застапени различни наслови, автори и содржини. Корпусот од македонски текстови беше изработен, прегледан и анализиран од говорител чијшто мајчин јазик е македонскиот јазик, а хрватскиот – од говорител со мајчин хрватски јазик.

Анализирани се деиктичките зборови коишто влегуваат во рамките на конекторите во секој поединечен стил, нивната фреквенција и семантика. Во однос на македонскиот јазик – како јазик со два формални показатели на категоријата определеност (определениот член и показните заменки) разгледувани се случаите во кои во составот на конекторот се јавува определен член наместо соодветната показна замена.

Резултати од истражувањето

Слика 1: Графички приказ на честотата на конекторите по функционални стилови во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик

Во поглед на фреквенцијата на конекторите во чиј состав влегуваат деиктички зборови и во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик, предничи научниот функционален стил, а најмалку такви конектори се јавуваат во административниот стил (Слика 1).

Приказот на најчестите конектори во секој поединечен функционален стил во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик следува во продолжение (Табела 2).

Табела 2: Приказ на најчестите конектори по функционални стилови во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик

	научен стил	административен стил	новинарски стил	уметничколитературен стил
македонски јазик	начински [така]	условен и заклучен [во таа смисла; во тој случај]	начински [така]	временски [птоао]
хрватски јазик	спротивен [medutim]	[<i>сите подеднакво</i>] [tada; time; osim toga; tako]	спротивен [medutim]	временски [zatim]

При анализата на корпусот беше направен обид да се даде одговор на следните прашања:

Која показна замена најчесто се јавува како дел од изразот на овие конектори (дали е тоа показната замена со коренот т-, в- или н-)?

Дали постои можност да се изврши замена на показната замена со друга во рамките на конекторот (на пример дали може во конекторот да се замени показната замена со коренот т- со показна замена со коренот в- или н-) и како таа промена се одразува врз значењето?

Во случајот на македонскиот јазик, дали показната замена како дел од изразот на конекторот може да се замени со соодветниот определен член и како таа промена влијае врз значењето на конекторот?

Дали просторните и временските конектори се само тоа – просторни и временски или се јавуваат со некое друго значење?

По спроведената анализа беше заклучено дека во хрватскиот јазик во рамките на конекторот се јавува само показна замена со коренот т-: *potom, nakon toga, međutim* итн., а во македонскиот јазик предничи показната замена со коренот т-, но се јавува и показна замена со коренот в-, на пример во *џаа* смисла; во *оваа* смисла; во *џој* случај, во *овој* случај (в. примери (1) и (2)).

(1) Она на што треба да се обрне внимание кога станува збор за еднаквоста помеѓу мажите и жените во јазичниот контекст е фактот што феминативите го определуваат полот, но, од друга страна, ги исклучуваат жените од заедничката, генеричка група. **Во џаа смисла**, познато е дека двете најголеми руски поетеси од сребрениот век Ана Ахматова и Марина Цветаева, жестоко се спротивставувале кога биле нарекувани „поетеси“ и сметале дека е неправедно да ги одделуваат со своите колеги-мажи. (Зборник од XLVI меѓународна научна конференција на LI летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 23 – 24. 8. 2019 година, стр. 165)

(2) Во тешки времиња во економијата и не само во економијата, се јавуваат нови идеи. Иако економистите веруваат во нови идеи (Ideas matter), мислиме дека секогаш е неопходна доза на претпазливост, бидејќи неадекватните, погрешните идеи, понекогаш, може да направат повеќе штета отколку добро. **Во оваа смисла**, истакнуваме дека: НБРСМ и Владата треба да бидат крајно претпазливи со идејата за користење на средствата од благаяничките записи за други (фискални) цели. (Абдулменаф Беџети *Фискалниите џолиџики и фискалниот џросџор во време на глобалната џандемија со џосебен осврџ врз Република Северна Македонија*)

Кога станува збор за одговорот на прашањето дали показните замены во рамките на конекторот може меѓусебно да се заменуваат, ќе анализираме дали конекторот *сџоред џоа* (3) може да се замени со конекторот *сџоред ова* (3а) и со конекторот **сџоред она*.

(3) Во земјите со кои се споредуваме, кандидатите треба да имаат мнозинство на такви трудови од сите објавени трудови. **Сџоред џоа**, еден труд за 5 години, не е многу, но околу 80 проценти од универзитетските наставници во општествените науки, немаат

објавено ниту еден таков труд. („Нова Македонија“, 24.3.2018 година)

(3а) Во земјите со кои се споредуваме, кандидатите треба да имаат мнозинство на такви трудови од сите објавени трудови. **Според ова**, еден труд за 5 години, не е многу, но околу 80 проценти од универзитетските наставници во општествените науки, немаат објавено ниту еден таков труд. („Нова Македонија“, 24.3.2018 година)

Показната замена со коренот т- во конекторот *според тоа* во (3) може да се замени со показна замена со коренот в-, при што нема да дојде до промена во значењето, но показната замена со коренот н- не може да дојде во предвид со оглед на тоа што тој корен воопшто не се јавува во состав на конекторите кои се јавуваат како кохезивно средство во текстот.

Поради фактот што македонскиот јазик располага со два формални показатели на категоријата определеност, се наметнува прашањето дали показната замена во состав на конекторот може да се замени со соодветниот определен член и како тоа влијае врз значењето на конекторот. За таа цел ги разгледуваме следните примери:

(4) Одредба од договорот што е во спротивност со одредбата од ставот (1) на овој член нема правно дејство на сопствениците на чии посебни делови се однесува извршувањето на работата или давањето на договорената услуга. **Во тој случај**, кон третото лице за исполнување на обврските на сопствениците на посебните делови одговара управителот.

(4а) Одредба од договорот што е во спротивност со одредбата од ставот (1) на овој член нема правно дејство на сопствениците на чии посебни делови се однесува извршувањето на работата или давањето на договорената услуга. **Во случајот**, кон третото лице за исполнување на обврските на сопствениците на посебните делови одговара управителот.

(5) Базичното сценарио поаѓаше од претпоставките дека интензитетот на пандемијата значајно ќе се намали до крајот на јуни, а владите ќе ги напуштат строгите ограничувања кои ја контрактираа економската активност, со што ќе се создадат услови за заживување (зздравување) на економската активност во втората половина на годината. **Според ова сценарио**, македонската економија ќе ја заврши 2020 година со пад на БДП од -1,4 %.

(5а) Базичното сценарио поаѓаше од претпоставките дека интензитетот на пандемијата значајно ќе се намали до крајот на јуни, а владите ќе ги напуштат строгите ограничувања кои ја контрактираа економската активност, со што ќе се создадат услови

за заживување (заздравување) на економската активност во втората половина на годината. **Според сценариово**, македонската економија ќе ја заврши 2020 година со пад на БДП од -1,4 %.

Кога станува збор за замена на показната заменка со коренот т- со соодветниот определен т-член, добиваме непотполно реферирање наназад во текстот, односно во случајот со членот (4а) кохезијата е невозможна затоа што посочувањето не се постигнува. Како што можеме да видиме во (5) и потоа во (5а), коренот в- на показната заменка може да се замени со соодветниот в-член. Можното толкување на оваа замена е природата на в-членот кој примарно е деикс, односно се реферира на она што е блиску до говорителот (но и блиску во временска, па и когнитивна смисла).

Ги разгледаваме и просторните и временските конектори кои се најчести во уметничко литературниот функционален стил. Во нашиот корпус овие конектори не се јавуваат само со нивното примарно значење, туку добиваат и значење на додавање (адитивност). Адитивното значење во рамките на нашиот корпус се забележува во поткорпусот текстови од научниот стил. Во продолжение донесуваме пример на употреба на конекторот *zatum* со временско значење (6) и со адитивно значење (7).

(6) Na temelju analize ispunjenih anketnih upitnika ispitat ćemo postoji li statistički značajna razlika u broju prepoznatih dijalektnih riječi učenika s obzirom na razred i mjesto u kojem žive. **Zatum** ćemo u svakom razredu utvrditi koliko je svaki pojedini učenik prepoznao riječi iz drugih hrvatskih regija.

(7) Latinizirani ojkonomi u poslanicama nešto su češći – tu su, primjerice, Susedum (Susedgrad), Zrinium (Zrin), zatum Eberstorffum (Ebersdorf u Austriji), Graecium (Graz), Najstadium ili Neostadium (Novo Mesto u Sloveniji), Posonium (Bratislava), Triestum (Trst, antički Tergeste), tvoreni dodavanjem nastavka -um, rjeđe -ium; **zatum** složenice s grčkim -polis: Cancropolis (Rakovac?) i Karlopolis (Karlovac) te prevedenice kao Flumens. Viti (Rijeka) i dr.

Иако во книгата за функционалните стилови од Силиќ (2006) не се зборува за секундарно развиеното значење на адитивноста кое е овде прикажано во примерот (7), неговата појава може да се поврзе со зголемената потреба за номиналност во научниот стил (Силиќ, 2006: 199). Меѓу типовите научен стил кои ги издвојува Силиќ (2006: 199), ова адитивно значење би било карактеристично за расправа и опис.

Текстуалните конектори во наставата по македонски како странски

Од контрастивната анализа на текстуалните конектори во македонскиот и во хрватскиот јазик произлегуваат јасни насоки за наставата за хрватските студенти кои го изучуваат македонскиот јазик како странски (од ниво Б1 според CEFR, па натаму). На хрватските студенти кои се способни да продуцираат врзан текст на македонски јазик, а тоа се повисоките нивоа според Заедничката европска референтна рамка за јазиците, треба да им се наведат конкретни насоки во однос на употребата на текстуалните конектори во македонскиот јазик, со оглед на тоа што во тој дел постојат разлики во однос на хрватскиот јазик.

Треба да им се укаже на тоа дека во македонскиот јазик во рамките на текстуалните конектори освен показна замена со коренот т-, може да се јави показна замена со коренот в-. Исто така, да имаат во предвид дека не секоја показна замена што влегува во состав на текстуалниот конектор може да се заменува со определен член со соодветниот корен, затоа што таквата замена не секогаш може да го постигне значењето на кохезивност во текстот. Поради тоа што оваа анализа покажа дека при употребата на текстуалните конектори во македонскиот јазик, се појавуваат и синтаксички синонимни и синтаксички несинонимни структури, треба да се има во предвид следново: 1) конекторите со коренот т- не може да се заменуваат со конектори со коренот н- затоа што конектори со коренот н- воопшто не се појавуваат, 2) показните замени со коренот т- кои влегуваат во состав на текстуалните конектори може да се заменуваат со показни замени со коренот в- без да се промени значењето на реченицата односно текстот, 3) при замена на показната замена со коренот т- со соодветниот т-член не се остварува синтаксичка синонимија и 4) при замена на показната замена со коренот в- со соодветниот в-член се остварува синтаксичка синонимија. Исклучително е важно да им се укаже на студентите на овие посебности во македонскиот јазик, за почетно научениот семантички однос помеѓу деиктичките зборови со коренот т- и в- да се прикаже во двете свои димензии – не само во лексичката (која се усвојува прво), туку и во синтаксичката (која се усвојува подоцна и во која, некои порано научени лексичко семантички односи се остваруваат поинаку од она што студентите би можеле да го очекуваат врз основа на претходно усвоеното знаење).

Заклучок

Од контрастивното истражување на текстуалните конектори во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик, доаѓаме до неколку заклучни мисли. И во македонскиот јазик и во хрватскиот јазик најголем број текстуални конектори се јавуваат во научниот функционален стил, а најмалку во административниот. Во хрватскиот јазик во состав на текстуалните конектори се појавува само показната замена со коренот т-, а во македонскиот јазик освен показната замена со коренот т-, се среќава и показната замена со коренот в-. Анализата покажа дека конекторите со коренот т- не може да се заменуваат со конектори со коренот н- затоа што конектори со коренот н- воопшто не се појавуваат. Понатаму, показните замени со коренот т- кои влегуваат во состав на текстуалните конектори може да се заменуваат со показни замени со коренот в- без да се промени значењето на реченицата односно текстот. При замена на показната замена со коренот т- со соодветниот т-член не се остварува синтаксичка синонимија, но при замена на показната замена со коренот в- со соодветниот в-член се остварува синтаксичка синонимија. Просторните и временските конектори не се јавуваат само со просторно односно временско значење, туку во некои функционални стилови развиваат и адитивно значење.

Напомена:

Овој труд е целосно поддржан од Хрватската фондација за наука, во рамките на проектот IP-2018-01-2243. (This work has been fully supported by Croatian Science Foundation under the project IP-2018-01-2243.)

Користена литература:

- Badurina, Lada; Matešić, Mihaela 2006: „O tekstnim konektorima“, *Riječki filološki dani*, Zbornik radova 6, Rijeka. 205–222.
- Badurina, Lada 2008: *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Badurina, Lada 2011: „Od sintakse prema suprasintaksi i dalje“, *Sintaksa hrvatskoga jezika – Književnost i kultura osamdesetih*. Zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 43–65.
- Brown, Gillian; Yule, George 1983: *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cook, Guy 1989: *Discourse*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Crystal, David 1997: *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge University Press.
- De Beaugrande, Robert-Alain; Dressler, Wolfgang 1981: *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London UK – New York USA.
- Granger, Sylviane, Tyson, Stephanie 1996: “Connector usage in the English essay writing of native and non-native EFL speakers of English” *World Englishers* 15, 1. 17–27
- Halliday, Michael A. K. 2002: *Linguistic Studies of Text and Discourse: Works of M. A. K. Halliday*, Johnatan J. Webster (ed). London (Continuum).
- Halliday, Michael A. K. 1964: “The linguistic study of literary texts” *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, Cambridge, MA, 1962. Mouton. 302–307.
- Halliday, Michael A. K.; Hasan, Ruquaya R. 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- Mikić Čolić, Ana; Trtanj, Ivana 2019: „O koheziji i koherenciji teksta“, *Suvremena lingvistika*, 88. 247–264.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиоу сџандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo 2007: *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Silić, Josip, 2006: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb.

Lidija Cvikić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet
lidija.cvikic@ufzg.hr

Jelena Cvitanušić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
jcvitanusic@ffzg.hr

**PARALELNI KORPUSI U UČENJU SRODNIH JEZIKA:
VEZNICI *BUDUĆI DA, ZATO ŠTO, JER* I NJIHOVI
MAKEDONSKI PRIJEVODNI EKVIVALENTI**

Апстракт: Развојот на корпусната лингвистика донесе голем број иновации и значително го подобри истражувањето во многу јазични области (в. Гренцер и сор. 2002), вклучувајќи го и полето на усвојувањето на странските јазичи (J2). Современите прирачници за учење J2 (учебници, граматика, речници) се базираат на резултатите од истражувањето на корпусот на јазикот цел, корпусот на јазикот на ученици или паралелни корпуси, односно корпуси на идентични текстови на два или повеќе јазичи. Овој труд ја покажува можноста за користење на паралелни корпуси при учењето на два сродни јазичи - хрватски и македонски. Како примери, беа избрани причински сврзувачки средства *budući da, zato što i jer*. Граматиките на хрватскиот јазик (Silić и Pranjković 2005, Barić et al. 2005) ги опишуваат како синоними (со ограничувања на употребата поради редоследот на дел-реченици), а во македонскиот јазик тие имаат соодветни еквиваленти: *зашто, затоа што, бидејќи* (Конески 2004). Со цел да се испита нивниот внатрешно-јазичен и меѓујазичен однос и стварна употреба, беше спроведена анализа на паралелниот корпус OPUS2 за хрватски и македонски јазик (Tiedemann 2012) достапен во алатката SketchEngine. Добиените резултати покажуваат дека преовладува употребата на само еден од споменатите сврзници (*jer* на хрватски и *бидејќи* на македонски), како и фактот дека за три хрватски сврзници во корпусот се појавуваат 13 македонски преводни еквиваленти. Добиените резултати ја покажуваат исклучителната важност и придонесот на корпусно истражување во подобрувањето на наставата на хрватски и на македонски јазик како странски јазичи.

Клучни зборови: хрватскиот јазик како странски, македонскиот јазик како странски, настава по граматика, корпусна лингвистика, каузалност

Uvod

Hrvatski i makedonski kao drugi i strani (мак. втор јазик, странски јазик), odnosno ini јазик (мак. друг јазик) intenzivnije se proučavaju posljednjih dvadesetak godina nakon što je, stvaranjem samostalnih država, pojačano zanimanje stranaca za učenje tih jezika, premda tradicija učenja hrvatskoga kao inoga jezika (u nastavku kraticom HIJ) i makedonskoga kao inoga jezika (u nastavku kraticom MIJ) postoji već pedesetak godina, posebice u ljetnim slavističkim seminarima. Naime, svoje je 49. izdanje 2021. godine doživjela *Zagrebačka slavistička škola*, međunarodni seminar za strane slaviste u Dubrovniku, a *Međunarodni seminar za makedonski јазик, književnost i kulturu* održan je u Ohridu 54. put. Uz niz pojedinačnih radova o ovladavanju HIJ-em (za sustavniji pregled radova v. Cvikić i Jelaska 2005, Cvikić 2014, 2016, Banković-Mandić i Čilaš Mikulić 2016), odnosno MIJ-em (v. Гочкова-Стојановска и Пановска-Димкова, 2013), također su objavljene autorske i uredničke monografije o hrvatskome (Jelaska i sur. 2005, Cvikić, 2007, 2016, Cvikić i Petroska 2013, Jelaska i Gligorić, 2020, Gligorić i Jelaska 2021) i o makedonskome (Минова-Ћуркова, Гочкова-Стојановска и Митревски 2003, Станојоски 2015) kao inim језицима. Posebno valja istaknuti plodan rad na objavljivanju priručnika. Do sada je samo u Republici Hrvatskoj objavljeno dvadesetak udžbenika, radnih bilježnica i vježbenica za HIJ (Bošnjak i Cvikić 2012, Kolaković 2015, Banković-Mandić i Čilaš Mikulić 2016, Sušić et al. 2019), tri kulturološka priručnika (Udier 2014, 2016, 2019), tri priručnika kojima se razrađuju jezične razine A2, B1 i B2 za HIJ (Grgić, Gulešić Machata i Nazalević Čučević 2013, Gulešić Machata i Grgić 2015, Grgić i Gulešić Machata 2017), roman Ivane Brlić Mažuranić *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* pojednostavljen za razinu B1 (Grgić, Đurđević i Salak, 2016), niz rječnika (v. <https://www.hfiloloskod.hr/index.php/biblioteka-kroatini>) te gramatika hrvatskoga језика koja ga opisuje iz inojezične perspektive (Jelaska 2015). Uz to, izrađeni su i standardizirani testovi za hrvatski na razini B2 (www.ncvvo.hr), tri online tečaja HIJ-a (<https://matis.hr/programi/hrvatski-internetski-tecaj-hit-1/>; <https://a1.ffzg.unizg.hr/>; <https://a2.ffzg.unizg.hr/>) te više službenih nastavnih programa i kurikula za HIJ (iscrpnije u *Zbirka primjera dobre prakse* 2019). Priručničkih izdanja za MIJ nešto je manje. Prema uvidu koji imaju autorice rada, do sada je objavljeno desetak priručnika: udžbenici za različite razine MIJ-a (Ајдинска-Папазовска 1999, Тасевска 2007, Алексова 2012, Станојоски 2013, Пановска-Димкова и Гочкова-Стојановска 2015, Дучевска и Саздов 2015, Алексова 2019, Дучевска 2019, Мојсова-Чепишевска 2019, Саздов 2019),

priručnik s vježbama i igrama za početno učenje (Тантуровска 2005), gramatika makedonskoga za strance (Гуркова-Минова 2006) te standardizirani testovi za makedonski jezik - ТЕМАК (v. <http://212.13.73.136/Content.aspx?gid=2&id=2&lang=mk>).

S obzirom na to da je riječ o srodnim jezicima, no sa znatnim razlikama na gramatičkoj razini, uz kontrastivna jezikoslovna istraživanja (npr. Čilaš 2001, Vasung 2011, Prošev-Oliver 2013, Ribarova 2013, Šimić i Makarijoska 2013, Nazalević Čučević 2016a, 2016b, 2018, Čužić 2017, Tofoska 2019) posebno su zanimljiva hrvatsko-makedonska međujezična istraživanja u području ovladavanja inim jezikom, tj. istraživanja ovladavanja makedonskim za govornike hrvatskoga jezika te hrvatskim za govornike makedonskoga jezika. Do sada su se istraživači bavili učenjem hrvatskoga jezika u Makedoniji (Nazalević 2008a, 2013, Spasov i Ciglar 2103) i makedonskoga u Hrvatskoj (Nazalević 2013, Prošev-Oliver 2013, Stolac 2013), odnosno očuvanjem tih jezika kao manjinskih (Nazalević 2008b, Zubčić 2013), kao i ovladavanjem pojedinim gramatičkim kategorijama (Jelaska, Cvikić i Tofoska 2008, Nazalević 2008b, Cvitanušić i Nazalević 2010, Azeska 2019). Usporedba ovladavanja HIJ-em i MIJ-em bila je tema dvaju projekata: bilateralnoga hrvatsko-makedonskoga projekta *Položaj hrvatskoga i makedonskoga jezika u obrazovnom sustavu višejezičnih sredina* koji je od 2007. do 2009. godine provoden na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i Filološkome Fakultetu Blaže Koneski Sveučilišta Sv. Ćirila i Metoda u Skoplju, a u okviru kojega je objavljena i znanstvena monografija (Cvikić i Petroska 2013) te Erasmus + projekta *Razvoj pismenosti i ovladavanje jezikom za učenike mlađe dobi u nepovoljnome položaju* kojemu je nositelj bio Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a u kojemu se od 2017. do 2019. istraživalo ovladavanje trima južnoslavenskim jezicima kao inima: slovenskim, makedonskim i hrvatskim.

Iz navedenih je podataka razvidno da se područje istraživanja ovladavanja HIJ-em i MIJ-em kontinuirano razvija te da stručna zajednica ciljano skrbi o unaprjeđenju nastave ovih jezika. No, uslijed ograničenih materijalnih uvjeta, kao i broja istraživača i poučavatelja, nije moguće u kratkom vremenu odgovoriti na sve zahtjeve i posebnosti koje se postavljaju u učenju i poučavanju HIJ-a/MIJ-a. Primjerice, za HIJ još uvijek nedostaju: udžbenici za djecu različite dobi, na različitim razinama znanja (Cvikić 2014), rječnici za učenike jezika (eng. *learner's dictionary*), udžbenici za govornike srodnih jezika, više različitih udžbenika za istu razinu znanja, posebice za više razine, gramatike hrvatskoga na ostalim stranim jezicima, priručnici za učenje HIJ kao jezika struke, audio-vizualni materijali za učenje jezika, online tečajevi za napredne učenike i sl. No, razvoj informacijske i komunikacijske

tehnologije u mnogome može pomoći u prevladavanju navedenih manjkavosti (v. Bošnjak i Kolaković 2013, Cvikić, Aladrović Slovaček i Bekavac 2014, Cvikić 2015), kao i uporaba jezičnih korpusa.

U ovome će se radu istražiti doprinosi uporabe korpusa unaprjeđenju poučavanja i učenja HIJ-a/MIJ-a. U nastavku rada najprije se daje kratak pregled uloge korpusne lingvistike u učenju i poučavanju jezika kako bi se postavio širi teorijski okvir istraživanja. Zatim se iznose temeljne spoznaje o uzročnosti i uzročnim rečenicama u hrvatskome i makedonskome jeziku, kao i opis vezničkih sredstva koja su predmet istraživanja. Slijedi opis metodologije provedenoga korpusnoga istraživanja te se navode rezultati. U raspravi se rezultati tumače iz perspektive učenja i poučavanja HIJ-a/MIJ-a. Na kraju se donose zaključci.

Korpusna lingvistika i učenje jezika

Počeci korpusne lingvistike, računalno potpomognutih jezičnih analiza velikih baza tekstova, datiraju u pedesete godine prošloga stoljeća (McEnery i Hardie 2013: 745) kada je Alphonse Juilland postavio temeljne principe izrade korpusa, a Roberto Busa upotrijebio tehnologiju kako bi izradio prvu strojno generiranu konkordanciju (isto: 3). Premda je biblijska konkordancija nastala još u 18. stoljeću (v. Kennedy 1998), a pojedinačnih je poduhvata izrade frekvencijskih popisa riječi bilo i početkom dvadesetoga stoljeća (npr. Thorndike 1921, Palmer 1933), tek izum računala, posebice osobnih računala (v. Assuncao i Araujo 2019), omogućuje prikupljanje velikih uzoraka tekstova i njihovu brzu obradu, a time i razvoj korpusne lingvistike.¹¹⁹ U novije doba mogu se razlučiti dva temeljna pogleda na narav korpusne lingvistike. Prema prvome riječ je ponajprije o metodološkome pristupu koji omogućuje istraživanja u različitim područjima lingvistike (v. McEnery i Hardie 2013) dok je prema drugome korpusna lingvistika više od metode i alata, ona predstavlja novi pogled na jezik (Leech 1992), odnosno novi koncept u jezikoslovnoj teoriji (Stubbs 1996). Kojemu se god teorijskome pristupu priklonili, a teorijskim se određenjima korpusne lingvistike u ovome radu nećemo iscrpnije baviti, neosporna je činjenica da je korpusna lingvistika grana lingvistike koja se danas iznimno brzo razvija te koja je svojim razvojem pridonijela brojnim novim spoznajama u jezikoslovlju, ali i u drugim disciplinama. Naime,

¹¹⁹ Radi ilustracije utjecaja razvoja informacijske tehnologije na korpusnu lingvistiku, navest ćemo podatak da je prvi korpus obuhvaćao milijun pojava (korpus Brown), dok danas Britanski nacionalni korpus (BNC - British National Corpus) obuhvaća stotinu milijuna pojava (<https://www.english-corpora.org/bnc/>), a korpus Collins čak 4,5 milijarde pojava (<https://collins.co.uk/pages/elt-cobuild-reference-the-collins-corpus>).

korpusna istraživanja provode se danas i u antropologiji, istraživanjima razvoja pismenosti, prevoditeljstvu, istraživanjima društvenih javih politika itd.¹²⁰

Od pojave *korpusa Brown* (Francis i Kučera 1964), prvoga korpusa izrađenoga u potpunosti računalno,¹²¹ do danas korpusna je lingvistika doživjela snažan razvoj te je utjecala i bitno unaprijedila mnoga područja lingvistike, npr. semantiku, sociolingvistiku, analizu diskursa (v. Granger et al 2002). No, od svih je grana i područja lingvistike vjerojatno najsnažnije utjecala na razvoj primijenjene lingvistike (o tome više u Assuncao i Araujo 2019), posebno područja poučavanja jezika. Korpusi su postali temelj za izradu gramatika i rječnika, kako za izvorne tako i za neizvorne govornike, te udžbenika za učenje (stranoga) jezika. McEnery i Hardie (2013: 753) navode da je prva korpusno utemeljena gramatika engleskoga jezika autora Randolpha Quirka i suradnika iz 1985. utrla put svim gramatikama (engleskoga jezika) koje su uslijedile. Prve su se gramatike temeljile na korpusu pisanoga jezika, no ubrzo se pokazala potreba za korpusima koji će obuhvaćati različite tekstne vrste i žanrove (v. Biber et al 1994) kako bi gramatički opisi bili što precizniji, što je dovelo do izrade gramatika u kojima se navode razlike u uporabi gramatike u pisanome i govorenome jeziku (v. Biber et al 1996, Carter i McCarthy 2006). Razvoj korpusne lingvistike dao je posebno snažan zamah leksikografiji. John Sinclair 1987. godine objavljuje *Collins COBUILD rječnik engleskoga jezika* (eng. *Collins COBUILD English Language Dictionary*) koji je utemeljen na istoimenome korpusu što su ga Sinclair¹²² i suradnici izrađivali u okviru projekta na Sveučilištu u Birminghamu. Moon (2009:2) ističe da je Sinclair transformirao leksikografiju rječnikom koji je po prvi put osim pojedinačnih leksema navodio i idiomatske spojeve riječi (kolokacije i frazeme) te značenje riječi ilustrirao cjelovitim rečenicama, stvarnim primjerima uporabe iz korpusa. Značaj navedenih novina najbolje potvrđuje podatak da je u deset godina od objave rječnika izdano još pedeset priručnika temeljenih na istome korpusu (Moon 2009:3). Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. st. započinje i izrada specijaliziranih korpusa učeničkoga jezika - zbirke tekstova koje su proizveli učenici jezika kao inog, a koji su od samoga početka imali dvije funkcije: biti građa za istraživanja ovladavanja inim jezikom te poslužiti kao temelj za razvoj metoda i nastavnih sredstava poučavanja inoga jezika (Granger 2008). Danas

¹²⁰ v. sciencedirect.com/journal/applied-corpus-linguistics/about/aims-and-scope

¹²¹ Iako je izrada korpusa britanskoga engleskoga SEU (SEU - Survey of English Usage) započela nekoliko godina prije izrade korpusa Brown, SEU je prvo prikupljan na papiru, a podatci su naknadno digitalizirani.

¹²² Osim izrade prvoga korpusno utemeljenoga rječnika, Sinclair je zaslužan i za izradu prvoga korpusa govornoga jezika (Assuncao i Araujo 2019).

postoji dvjestotinjak korpusa učeničkoga jezika za brojne jezike, uključujući i hrvatski¹²³. CroLTeC, učenički korpus hrvatskog kao inoga jezika, sadržava eseje 755 učenika s 36 različitih materinskih jezika, na svih šest razina ZEROJ-a. Korpus je razvijen na Katedri za obradu prirodnog jezika, leksikografiju i enciklopedistiku Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a građa (eseji) je prikupljena u Croaticumu – Centru za hrvatski kao drugi i strani jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Korpus je dostupan na poveznici <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/croltec/> (Mikelić Preradović 2020).

Römer (2008) navodi da se u poučavanju jezika razlikuju izravna i neizravna uporaba korpusa. Neizravna uporaba usmjerena je na korpusna istraživanja koja provode poučavatelji ili drugi stručnjaci i na temelju rezultata izradu silabe, priručnike i druga nastavna sredstva. Suvremeni se rječnici, gramatike te udžbenici za učenje stranih jezika, poglavito svjetskih jezika, temelje na korpusnim istraživanjima, odnosno neizravnoj uporabi korpusa (iscrpnije u Granger 2008). Štoviše, izdavačke kuće izradile su svoje korpuse (učeničkoga) engleskoga jezika na kojima temelje svoja izdanja, primjerice *Cambridge English Corpus* (<https://www.cambridge.org/corpus>) ili *Longman Learners Corpus* (<http://www.pearsonlongman.com/dictionaries/corpus/learners.html>).

Izravna uporaba korpusa u poučavanju odnosi se na to da korpus rabe učenici ili učitelji u neposrednoj nastavi (Römer 2008: 115). Za izravnu je uporabu korpusa učitelje stranoga jezika potrebno dodatno educirati (Granath 2009), od tehničke strane (pristupa i pretraživanja korpusa) do pedagoške strane (nastavne strategije, metode i aktivnosti u kojima se rabi korpus). No, izravna je uporaba korpusa posebno korisna za poučavanje jezika za koje je dostupnost nastavnih sredstava i materijala relativno ograničena te za koje ne postoje korpusno utemeljeni rječnici, gramatike ili udžbenici, kao što je to slučaj s hrvatskim i makedonskim jezikom. Römer (2008) ističe da u poučavanju jezika posebnu važnost imaju specijalizirani korpusi: korpusi stručnoga jezika, korpusi učeničkoga jezika te paralelni ili prijevodni korpusi. Paralelni ili prijevodni korpus (eng. *parallel corpus*) korpus je tekstova jednoga jezika koji su upareni (eng. *aligned*) s njihovim prijevodom na jedan ili više jezika. Na taj način mogu biti građa za istraživanje polaznoga jezika i njegovih prijevodnih ekvivalenata u ciljanome jeziku (Teubert 2004), što može biti posebno korisno za uvid u jezične jedinice s kojima učenici imaju poteškoća u prijevodu ili kao polazište za izradu dvojezičnih priručnika (Römer 2008). Brown (2017) navodi da su prednosti uporabe

¹²³ Popis korpusa učeničkoga jezika dostupan je na <https://uclouvain.be/en/research-institutes/ilc/cecl/learner-corpora-around-the-world.html>

paralelnih korpusa u poučavanju jezika u tome što mogu povećati razumijevanje jezičnih jedinica u slučajevima u kojima su rječnici nedostatni te da kod učenika na nižoj razini znanja mogu povoljno utjecati na povećanje leksičke i gramatičke kompetencije. No, također upozorava da paralelni korpusi nestručnjacima nisu dovoljno dostupni ili su tehnički (pre)složeni za uporabu (Brown 2017).

U ovome će se radu pokazati mogućnosti uporabe paralelnoga korpusa OPUS2 za hrvatski i makedonski jezik (Tiedemann 2012) u poučavanju dvaju jezika kao inih. Kao primjeri su odabrana hrvatska uzročna veznička sredstva *budući da*, *zato što*, *jer* te njihovi makedonski prijevodni ekvivalenti.

Uzročnost u hrvatskome i makedonskome jeziku

U hrvatskome te u drugim slavenskim jezicima uzročnost nije gramatička, već semantičko-pragmatička kategorija, što znači da se izražava na različite načine, različitim jezičnim sredstvima (Mihaljević 2016). Uzročni odnos može biti uspostavljen implicitno, na temelju sadržaja diskursa ili eksplicitno, pomoću riječi kojima se uspostavlja uzročna veza. U primjeru (1) sadržaj dviju rečenica implicira njihov uzročni odnos. U hrvatskome eksplicitna uzročnost može biti uspostavljena unutar jedne jednostavne rečenice (2) te u složenim rečenicama s koordiniranim (3) ili subordiniranim odnosom (4). Među rečenicama moguće je uspostaviti uzročni odnos tekstnim konektorima (5) ili diskursnim oznakama¹²⁴ (6).

Ivan nije došao na posao. Dugo je bolestan.

Ivan nije došao na posao *zbog* bolesti.

Ivan je bolestan *pa* nije došao na posao.

Ivan nije došao na posao *jer* je bolestan.

Ivan je bolestan. *Stoga* nije došao na posao.

Ivan nije došao na posao. *Znači*, još je bolestan.

Sve se navedeno uglavnom odnosi i na izražavanje uzročnosti u makedonskom jeziku. Kako u svojoj *Sintaksi makedonskog standardnog jezika*¹²⁵ (1994: 255–257) te u *Gramatici makedonskog standardnog jezika za strance*¹²⁶ (2006: 505, 506) objašnjava Liljana Minova Gjurkova, odnos uzroka i posljedice u jeziku se izražava različitim sredstvima uključujući sintaktički organizirane forme među kojima su i uzročne rečenice, a koje autorica, zajedno s posljedičnima, uvjetnima

¹²⁴ O razlici između tekstnih konektora i diskursnih oznaka više u Vickov (2010) i Nigoević (2011).

¹²⁵ *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*

¹²⁶ *Грамајтика на македонскиот стандарден јазик са сѝранци*

(kondicionalnima) i finalnim (namjernim) rečenicama uključuje u kauzalne rečenice u širem smislu. U nastavku pojašnjava razliku između rečenice koja sadržava ono što bi se u hrvatskome nazvalo prijedložno-padežnim izrazom uzročnog značenja (*zbog bolesti*, mak. *поради болест*) te zavisne surečenice koja se u uzročni odnos prema glavnoj dovodi korištenjem veznika *zato što* (mak. *...затоа што беше болен*). U kontekstu opisivanja bliskoznačnosti među složenim rečenicama u priručniku o vezničkim sredstvima u makedonskom jeziku¹²⁷ (1997: 20, 21) Minova Gjurkova objašnjava semantičku ekvivalentnost, ali i sintaktičku različitost na primjeru sljedećih dviju rečenica:

(7) *Будејќи живеат некои родитџели заедно со своите возрастни деца, тие носително примаат одделни погледи на младите.*

(7a) *Поради заеднички живот со своите возрастни деца, некои родитџели носително примаат одделни погледи на младите.*

Semantički su ove rečenice ekvivalentne jer je u objema naglasak na uzroku, no sintaktički gledano one se razlikuju jer zavisnoj surečenici uvedenoj veznikom *budejku* (7) odgovara priložni izraz s prijedlogom *поради* (7a), a koji se može promatrati kao rezultat nominalizacije uzročne surečenice.

Uzevši u obzir sve navedeno, u kontekstu ovladavanja jezikom to znači da učenici HIJ-a/MIJ-a uzročne odnose ne mogu uvijek u jeziku jednostavno prepoznati, na temelju gramatičkih ili leksičkih „signala“. Uz to, izražavanju uzročnosti najčešće neće biti izravno poučavani, kao što su poučavani npr. izražavanju zapovjedi, želje ili mogućnosti za koje postoje gramatička sredstva kojima se izražavaju (imperativ i kondicional), već će ovladavanje izražavanjem uzročnosti uslijediti kao dio razvoja morfološke (npr. *zbog* + genitiv, *od* + genitiv), leksičke (npr. ovladavanje leksemima *razlog*, *uzrok*, mak. *причина*), sintaktičke (npr. značenje i uporaba veznika *jer*, mak. *од причина што, затоа што*) ili diskursne kompetencije (potrebne za razumijevanje uzročnih veza među rečenicama). Primjerice, u učenju HIJ-a na razini B1 prema ZEROJ-u očekuje se iskazivanje uzroka leksemima *uzrok*, *razlog*, *zašto*, *jer*, *zato što*, *zbog*, *od* (Grgić, Gulešić Machata i Nazalević Čučević 2013: 154-155). Pri tome je učenicima hrvatskoga kao inoga jezika na razini B1 potrebno dati informacije o gramatičkim, semantičkim i pragmatičkim obilježjima uporabe navedenih leksema, odnosno o načinima na koje se u hrvatskome jeziku izražava uzročnost. No, pitanje je koje se informacije o tome mogu naći u dostupnim priručnicima.

¹²⁷ *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*

Uzročnost u gramatičkim priručnicima

3.1.1. Gramatički priručnici hrvatskoga jezika

U gramatikama hrvatskoga jezika (Barić i sur 1997, Silić i Pranjković 2005) opisuju se uzročni prilozi, uzročne priložne oznake te uzročne rečenice, odnosno uzročni veznici. Barić i sur (1997: 495) navode da je uzročna rečenica „takva zavisna rečenica koja se prema glavnoj odnosi kao adverbna (priložna) oznaka uzroka prema svome predikatu“. Kao veznici uzročnih rečenica navode se „uzročni vezici: *jer, što, kad(a), kako* i veznički izraz *budući da*“, a kao stilski obilježeni veznici navode se „uzročni vezici *jerbo, pošto, gdje, zašto i bo* i veznički izrazi *zato što, stoga što, zbog toga što, uslijed toga što, zahvaljujući tomu što* i sl.“ (Barić i sur 1997: 495). Iscrpnije se obrađuju rečenice uvedene veznicima *jer, što, kako, kad(a), pošto* i vezničkim izrazom *budući da*, a opisi se uglavnom odnose na način uvrštavanja zavisne rečenice u glavnu te navođenje primjera rečenica (iz književnih djela). U poglavlju o priložnim oznakama Barić i sur. (1997: 429) navode da prema sadržaju priložna oznaka može, između ostaloga, biti oznaka uzroka, no o tome nema iscrpnijih objašnjenja. Prilozi uzroka navode se kao jedno od mogućih značenja priloga te su kao primjeri navedeni *zašto, bezrazložno i hotimice* (Barić i sur. 1997: 273). Silić i Pranjković (2005) uz pojam uzročnosti vežu uzročne rečenice, uzročne zamjениčke priloge, uzročno-posljedične konektore te sam pojam uzročnosti. Pojam uzročnosti Silić i Pranjković (2005: 249) definiraju kao jedno od nedimenzionalnih značenja prijedloga „koje se često izražava prijedložnim izrazima i može biti vrlo raznoliko jer se prijedlozima mogu izraziti različiti tipovi uzroka“¹²⁸. Uzročno-posljedični odnos isti autori ističu kao jedan od mogućih semantičkih odnosa među surečenicama koje čine sastavne (kopulativne) rečenice eksplicitnoga (vezničkoga) tipa (Silić i Pranjković 2005: 322) te kao primjer navode rečenicu *Vrlo je hladno, pa smo se dobro obukli*. Napominju da je navedeni semantički odnos moguće dodatno istaknuti uporabom uzročnoga ili posljedičnoga zamjениčkoga priloga *zato*. Uzročne (kauzalne) rečenice Silić i Pranjković (2005:341) definiraju gotovo identično kao Barić i sur. (1997) uz dopunu „da se zavisnom surečenicom označuje uzrok vršenja radnje u osnovnoj surečenici“. Kao veznici uzročnih rečenica navode se *jer, budući da, što, kako, čim, dok i kad* (Silić i Pranjković 2005), a složena se veznička sredstva (koje Silić i Pranjković nazivaju proizvedeni veznici) navode u okviru opisa jednostavnoga veznika, npr. *zato što i stoga što* opisuju se u poglavlju o vezniku *što*. Za razliku od gramatike Barić i sur. (1997) Silić i Pranjković (2005) bave se i tipovima

¹²⁸ Silić i Pranjković (2005) navode sljedeće tipove uzroka: djelatni uzrok, uzrok motiva, uzrok kriterija te uzrok povoda.

veza među rečenicama u tekstu, odnosno ustrojstvom teksta te navode konektore, odnosno „raznolike jezične jedinice koje služe kao vezna sredstva na razini teksta“ (Silić i Pranjković 2005: 361). Konektore dijele s obzirom na značenje, a posebnu skupinu čine uzročno-posljedični (kauzalno-konsekutivni) konektori, primjerice *zato*, *zbog toga*, *uslijed toga*, *s obzirom na to*.

Kao što je navedeno, već se na razini B1 hrvatskoga jezika očekuje uporaba uzročnih vezničkih sredstava *zato što* i *jer* (Grgić, Gulešić Machata i Nazalević Čučević 2013: 154-155). Veznik *jer* Slić i Pranjković (2005: 342) definiraju kao „najobičniji i stilski najmanje obilježen“ uzročni veznik koji ima općeuzročno značenje. Navode da se rabi u običnome redu rečenica kada zavisna surečenica dolazi iza glavne. Njemu je najbliži veznik *budući da* koji se ponajprije rabi u inverziji, kada zavisna surečenica dolazi ispred glavne (Slić i Pranjković 2005: 342). Slić i Pranjković (2005) navode da se u općeuzročnome značenju upotrebljava i veznik *zato što*, no ističu da se njemu slični veznici *stoga što*, *zbog toga što* i *iz razloga što* rabe za iskazivanje uzroka razloga, a „to je pasivni tip uzroka koji posljedicu ne izaziva izravno, nego pomaže njezinu upravljanju“ (Slić i Pranjković 2005: 342). Barić i sur. (1997) ne navode značenja rečenica koje se uvrštavaju vezničkim sredstvima *jer* i *budući da*, ali također napominju da pri uvrštavanju veznikom *budući da* „zavisna rečenica obično stoji ispred glavne“ (Barić i sur 1997: 497).

Iz navedenoga se može zaključiti da suvremene hrvatske gramatike opisu uzročnosti pristupaju uglavnom na razini opisa eksplicitne uzročnosti rečenica sa subordiniranim odnosom. Pri tome se zadržavaju na opisu načina uvrštavanja surečenica u složenu rečenicu, redosljeda surečenica pri uporabi pojedinih vezničkih sredstava te načinu nastanka uzročnih vezničkih sredstava. O općim se značenjskim odnosima pojedinih vezničkih sredstava informacije daju samo u gramatici Silić i Pranjković (2005). No nedostaju iscrpniji podatci o uporabi te o značenjskim i/ili gramatičkim ograničenjima u uporabi.

3.1.2. Gramatički priručnici makedonskoga jezika

U svojoj *Gramatici makedonskoga književnog jezika*¹²⁹ Blaže Koneski (2004: 539) navodi sljedeće uzročne (kauzalne) veznike: *deka*, *za deka*, *otmu*, *zauimo*, *budejku*, *zatoa imo*, *nouimo* – te objašnjava da im je funkcija povezivanje uzročnih zavisnih rečenica. Pritom navodi razliku veznika *zauimo* i *zouimo* objašnjavajući da se u makedonskom književnom jeziku prvi koristi kao uzročni veznik, a drugi kao upitna riječ. Naglašava i ograničavajuću uporabu veznika *otmu* i *nouimo* te sugerira zamjenu veznika *zauimo* i *zouimo* veznikom *zauimo*.

¹²⁹ *Грама̀тика на македонскиот литѐрату̀рен ја̀зик*, 1. izdanje 1953. godine

U *Sintaksi* (1994: 256, 257) te u svojoj *Gramatici* (2006: 317, 318) Minova Gjurkova također navodi ove subordinacijske veznike pri čemu *zauw̄io*, *bugejku* i *zaw̄ioa w̄iw̄io* navodi kao sinonimne, dok veznike *deka* i *omu* ubraja u deklarativne. Zaključuje, dakle, da uporaba bilo kojega od prvih neće utjecati na značenje rečenice dok veznici *deka* i *omu* iskaz smještaju u razgovorni registar makedonskog jezika.

I dok Koneski sugerira zamjenu veznika *zaw̄ioa w̄iw̄io* veznikom *zauw̄io*, Minova Gjurkova konstatira da je u makedonskom suvremenom jeziku upravo uzročni veznik *zaw̄io* najprisutniji. Pritom navodi i njegovu stilski obilježenu uporabu na početku nove rečenice, tj. nakon pauze: *Cuw̄ie sme izmopenu. Zaw̄iw̄io dwa gena ne rabow̄ime niw̄iw̄io*. Autorica upozorava i na pogrešnu uporabu upitne riječi *zow̄io* u funkciji uzročnog veznika te navodi sve češću uporabu veznika *now̄io* u razgovornom makedonskom jeziku što, iako je taj veznik prisutan u registru nekih makedonskih idioma, prepoznaje prije svega kao posljednicu utjecaja srpskoga i hrvatskog jezika. Naglašava također da se anaforički zamjenički prilog *zaw̄ioa*, iako ima uzročno značenje, u funkciji veznika ne može upotrebljavati samostalno, već isključivo sa zamjenicom *w̄io* pri čemu postaje složeni uzročni veznik koji u potpunosti pripada zavisnoj uzročnoj surečenici.

U ulozi se uzročnoga veznika može naći i izraz *w̄ow̄apu (zapapu) w̄ioa w̄iw̄io*, no, kako autorica pojašnjava, iako jest riječ o uzroku, prisutnost anaforičke zamjenice *w̄ioa* i veznika *w̄iw̄io* opravdava ubrajanje ovih rečenica u izjavne. Slična se dvojba javlja i uslijed korištenja složenog vezničkog izraza *og w̄iw̄ičina w̄iw̄io* koji, unatoč inherentnom uzročnom značenju, ne uvodi uzročnu, već npr. odnosnu ili izjavnu surečenicu.¹³⁰

Iz navedenoga je vidljivo da i hrvatski i makedonski gramatički priručnici navode uglavnom opće standardološke upute o uporabi pojedinih veznika, bez iscrpnijih semantičkih ili pragmatičkih podataka. Na temelju opisa u gramatikama moglo bi se pretpostaviti da su sva navedena veznička sredstva sinonimna te da se rabe jednako često. Ta će se pretpostavka provjeriti empirijskim istraživanjem.

Istraživanje

Ciljevi

Cilj je ovoga rada istražiti uporabu uzročnih vezničkih sredstava u hrvatskome jeziku te njihovih prijevodnih ekvivalenata na makedonskome jeziku na temelju paralelnoga korpusa OPUS2

¹³⁰ Autorica navodi sljedeće primjere: a. *Planow̄i ne bese isw̄olnej og w̄iw̄ičina w̄iw̄io može da se okarakw̄erizira kako objekw̄ivna*. b. *Planow̄i ne bese isw̄olnej og w̄iw̄ičina w̄iw̄io wo nekoj w̄ow̄oni nemawe surow̄ini*. v. *Planow̄i ne bese isw̄olnej zaw̄ioa w̄iw̄io wo nekoj w̄ow̄oni nemawe surow̄ini*. Samo je u posljednjem primjeru riječ o uzročnoj zavisnoj surečenici. (Minova Gjurkova 1994: 257)

(Tiedemann 2012). Preciznije, istražiti će se čestota uporabe hrvatskih uzročnih vezničkih sredstava *budući da*, *zato što*, *jer* te čestota njihovih prijevodnih ekvivalenata u makedonskome jeziku.

Istraživačka pitanja

Istraživanjem će se odgovoriti na sljedeća pitanja:

Imaju li u hrvatskome jeziku uzročna veznička sredstva *budući da*, *zato što*, *jer* jednaku čestotu uporabe?

Imaju li u makedonskome jeziku uzročna veznička sredstva *zauumo*, *samo* *umo*, *buđejku* jednaku čestotu uporabe?

Koji se ekvivalenti hrvatskih vezničkih sredstava rabe pri prijevodu na makedonski jezik te kakav je njihov čestotni odnos?

Metode

Analiza je provedena na temelju paralelnoga korpusa OPUS2 dostupnoga u alatu za korpusnu lingvistiku *SketchEngine* (Kilgarriff et al 2004, 2014, <http://www.sketchengine.eu>).

Korpus OPUS2 paralelni je korpus 40 jezika dostupan u otvorenome pristupu čiji je autor Joerg Tiedemann. Uparene (eng. *aligned*) rečenice omogućuju međujezična pretraživanja i usporedbe. Polazišni korpus u analizi bio je korpus *OPUS2 Croatian*, a kao ciljani je korpus postavljen *OPUS2 Macedonian*. Korpus *OPUS2 Croatian* sastoji se od sljedećih potkorpusa (Tiedemann 2012, Lison and Tiedemann 2016): OpenSubtitles 2011 (korpus podslova u filmovima), KDE4, SETIMES2 (korpus tekstova novinskih članaka), TedTalks (transkribirani i prevedeni tekstovi govora TEDTalks), hrenWaC (paralelni hrvatsko-engleski korpus) i Taoteba (korpus prevedenih rečenica). Raznolikost građe za korpus *OPUS2 Macedonian* nešto je manja te se on sastoji od potkorpusa OpenSubtitles 2011, KDE4 i SETIMES2. Opseg obaju korpusa prikazan je u Tablici 1.

Tablica 1. Podatci o istraživanim korpusima

	OPUS2 Croatian	OPUS2 Macedonian
Broj pojavnica (tokens)	156.942.211	49.066.513
Broj riječi (words)	121.369.625	40.348.792
Broj rečenica (sentences)	19.857.458	2.346.169
Broj dokumenata	20.475	938

Polazišni korpus u analizi bio je korpus *OPUS2 Croatian*, a kao ciljani je korpus određen *OPUS2 Macedonian*. Za svako je pojedino vezničko sredstvo postavljen upit u polaznome korpusu (*OPUS2 Croatian*), dok za ciljani korpus (*OPUS2 Macedonian*) nije bilo postavljeno prijevodno ograničenje. Na taj su način u prvome koraku analize dobiveni svi ostvareni prijevodi hrvatskih vezničkih sredstava

čime je omogućen uvid u rjeđe načine prevođenja, posebice one koji se ne smatraju ekvivalentima izvan konteksta, a dobiveni su i primjeri rečenica u kojima vezničko sredstvo u prijevodu nije ostvareno. Iz rezultata pretrage, odnosno analize slučajnoga uzorka, izlučeni su svi prijevodni ekvivalenti te je u drugome koraku provedeno pretraživanje ciljanih ekvivalenata. Na primjer polazno: OPUS2 Croatian *jer*, ciljano: OPUS2 Macedonian *бидејќи*. Na taj je način određena čestota uporabe pojedinih prijevodnih ekvivalenata.

Rezultati

Unutarjezični odnos iu paralelnom korpusu

Pretragom korpusa OPUS2 Croatian za veznička sredstva *budući da*, *zato što i jer* dobiveni su njihovi frekvencijski odnosi prikazani u Tablici 2.

Tablica 2. Zastupljenost vezničkih sredstava u korpusu OPUS2 Croatian

vezničko sredstvo	zastupljenost (broj pojavnica)
jer	3177
budući da	1330
zato što	928

Tablica 2 pokazuje da je od navedena tri veznička sredstva u ispitivanome hrvatskome korpusu najzastupljeniji veznik *jer* (3177 pojavnice), zatim slijedi veznik *budući da* (1330 pojavnice), a najmanje je zastupljeno vezničko sredstvo *zato što* (928 pojavnica). Navedeni rezultati pokazuju veliku razliku u čestoti uporabe navedenih veznika, pri čemu je uporaba veznika *jer* dominantna s obzirom na to da je upotrijebljen tri puta češće od veznika *zato što*.

Pretragom korpusa OPUS2 Macedonian za veznička sredstva *зашто*, *затоа што*, *бидејќи* dobiveni su rezultati prikazani u Tablici 3.

Tablica 3. Zastupljenost vezničkih sredstava u korpusu OPUS2 Macedonian

vezničko sredstvo	zastupljenost (broj pojavnica)
бидејќи	3360
затоа што	678
зашто	305

Iz Tablice 3 vidljivo je da je u istraživanome makedonskome korpusu najzastupljeniji veznik *бугејку* (3360 pojava), slijedi vezničko sredstvo *заџоа иџо* (678 pojava), a najmanje je zastupljen veznik *заџмо* (305 pojava). Ovaj rezultat nije u skladu s ranije spomenutom sugestijom o zamjeni veznika *заџоа иџо* veznikom *заџџо* iz Gramatike Koneskoga, kao ni s tvrdnjom Minove Gjurkove da je veznik *заџџо* najprisutniji u makedonskom suvremenom jeziku. U primjerima makedonskoga korpusa vidljiva je dominantnost jednoga veznika, veznika *бугејку* čija je čestota pet puta veća od čestote veznika *заџоа иџо* i deset puta veća od čestote veznika *заџџо*. Premda dva istraživana korpusa nisu iste veličine (Tablica 1), zanimljivo je da je broj pojava najčešćega hrvatskoga (*jer*) i makedonskoga (*бугејку*) veznika vrlo sličan.

Međujezični odnosi u paralelnom korpusu

Nakon provedene analize unutarjezičnih odnosa čestote uporabe uzročnih vezničkih sredstava, pristupilo se dodatnome pretraživanju korpusa (kao što je opisano u prethodnome poglavlju) kako bi se odredili svi prijevodni ekvivalenti pojedinoga veznoga sredstva te njihova čestota. Budući da je polazni jezik bio hrvatski, u rezultatima su prikazani svi prijevodni ekvivalenti na makedonskome, neovisno o tome je li kao ekvivalent upotrijebljen veznik (8 i 8a) ili prilog (9 i 9a), odnosno je li prijevodom promijenjena rečenična struktura.

(8) Morina je kritizirala zakon *jer* se u njemu predviđa osnivanje Ureda za povijesno središte, što naziva još jednim birokratskim mehanizmom.

(8a) Морина го критикуваше законот *заради џоа иџо* предвидува формирање Биро за историскиот центар, кој таа го нарече уште еден бирократски механизам.

(9) Unatoč tome, rezultati su znatno oslabili Talatov mandat, budući da su birači kaznili njegovu stranku *jer* nije uspjela ispuniti obećanja iz kampanje.

(9a) Сепак, резултатите значително го заслабнаа мандатот на Талат, бидејќи гласачите ја казнија неговата партија *заради* неисполнувањето на предизборните ветувања.

Također je potrebno je naglasiti da u rezultate nisu uključeni primjeri u kojima vezničko sredstvo nije ostvareno, kao ni rijetki primjeri u kojima se kao prijevodni ekvivalent pojavio veznik *дека*. Kako se u ovome se radu istražuje uporaba prijevodnih vezničkih ekvivalenta, prijevodne rečenice bez veznika nisu predmet ovoga rada. Čestotu uporabe veznika *дека* kao prijevodnoga ekvivalenta uzročnih hrvatskih veznika nije bilo moguće izlučiti korpusnom pretragom. Naime, glavnina rečenica u korpusu u kojima se pojavljuju hrvatska uzročna veznička sredstva primjeri su neupravnoga govora ili su višestrukosložene rečenice u kojima je neka od surečenica uvrštena veznikom *da* pa je uporaba veznika *дека* gotovo u pravilu njihov rezultat. Kako je takvih rečenica

nekoliko tisuća, ručno, neautomatsko izlučivanje onih rijetkih kod kojih je *дека* rabljen kao uzročni veznik, kao u (10 i 10a) i (11 i 11a), prelazi okvire ovoga istraživanja. No, ti primjeri pokazuju da je i uzročna uporaba veznika *дека* ovjerena u istraživanome paralelnom korpusu.

(10) Brussels je kritizirao Bukurešt **jer** se nije uhvatio u koštac s rasprostranjenom korupcijom.

(10a) Брисел го критикуваше Букурешт **дека** не успева да се справи со раширената корупција.

(11) Proći će određeno vrijeme dok se to ne dogodi, a to neće biti uskoro, ne **zato što** Kosovo ne bi uspjelo pridobiti većinu glasova potrebnih u Glavnoj skupštini UN- a (...)

(11a) Ќе биде потребно време за да се случи тоа, а тоа нема да биде наскоро, не **дека** Косово нема да успее да го привлече мнозинство гласови потребни во Генералното собрание на ОН (...)

Tablica 4 prikazuje ukupnu pojavnost svih prijevodnih ekvivalenata vezničkih sredstava *будући да, јер* i *zato što* u paralelnom hrvatsko-makedonskome korpusu OPUS2. Najčešće je vezničko sredstvo veznik *бидејќи* (2534), a slijede *затоа што* (534) i *со оглед на* (*штоа што*, *штоа дека*, *фактот*) (533) s gotovo međusobno jednakom pojavnosću. U frekventnije se prijevodne ekvivalente uzročnih vezničkih sredstava još može ubrojiti veznik *поради штоа* (*штоа*) (345). Prijevodni ekvivalenti *зашто* i *зошто* umjerene su čestote (stotinjak pojava), dok su veznička sredstva *заради* (*штоа што*), *годека*, *при што* малене честоте (oko pedeset pojava), a *со штоа што* i *кадешто* izrazito малене честоте.

Tablica 4 *Ukupna pojavnost prijevodnih ekvivalenata u paralelnom korpusu*

prijevodni ekvivalenti	ukupna zastupljenost (broj pojava)
бидејќи	2534
затоа што	534
со оглед на (тоа што, тоа дека, фактот)	533
поради тоа (што)	345
зашто	115
зошто	100
заради / заради (тоа што)	54
додека	49
при што	46
со тоа што	15
кадешто	2

Tablica 4 sadrži podatke o frekvenciji za 11 prijevodnih ekvivalenata. No, u korpusu je potvrđena i uporaba veznika *дека* kao prijevodnoga ekvivalenta dvaju hrvatskih ispitivanih veznika¹³¹ te primjeri u kojima uzročnost nije izrečena vezničkim sredstvom. Stoga se može reći da je korpusna analiza potvrdila kako se uzročna veznička sredstava *будући да, зато што и јер* na makedonski jezik prevode na 13 različitih načina.

Tablica 5 pokazuje za koliko je hrvatskih veznika u korpusu ovjeren svaki pojedini prijevodni ekvivalent.

Tablica 5 Broj hrvatskih veznika za koje je ekvivalent ovjeren u korpusu

prijevodni ekvivalenti	broj veznika kojima je ekvivalent
бидејќи	3
затоа што	3
со оглед на (тоа што, тоа дека, фактот)	3
зашто	3
дека	2
поради тоа (што)	2
зошто	2
заради / заради (тоа што)	2
додека	1
при што	1
со тоа што	1
кадешто	1

Iz Tablice 5 razvidno je da se četiri veznika (*бидејќи, затоа што, со оглед на (што), заради*) u korpusu pojavljuju kao prijevodni ekvivalent svih triju hrvatskih veznika. Četiri su se veznička sredstva (*поради што, зошто и заради (што), дека*) u korpusu pojavila kao prijevodni ekvivalenti dvaju hrvatskih veznika (*зато што и јер*), ali se u istraživanome korpusu nisu pojavili kao prijevodni ekvivalent veznika *будући да*. Četiri su se veznička sredstva (*додека, при што, со што и кадешто*) pojavila u korpusu kao prijevodni ekvivalenti samo jednoga hrvatskoga veznika. Veznici *додека и кадешто* prijevodni su ekvivalenti samo veznika *будући да*, a *при што и со што* veznika *јер*.

¹³¹ vidi (10), (10a), (11), (11a)

Interpretacija rezultata

Rezultati provedene unutarjezične korpusne analize uzročnih vezničkih sredstava u hrvatskome i makedonskome jeziku pokazuju da je u oba jezika vidljiva tendencija prema kojoj jedan od istraživanih veznika svojom čestotom višestruko nadmašuje ostale veznike. U hrvatskome je jeziku to veznik *jer*, a u makedonskome *buđejku*. Ovaj nalaz potvrđuje tvrdnju Silića i Pranjkovića (2005:342) kako je veznik *jer* „najobičniji i stilski najmanje obilježen“ uzročni veznik. Rezultat je također u skladu s rezultatima Cvikić i Trtanj (2021) koje su utvrdile kako i izvorni govornici hrvatskoga jezika i učenici HIJ-a za iskazivanje uzročnosti u argumentacijskim esejima najčešće rabe veznik *jer*. Visoka čestota veznika *jer*, njegova stilsko neobilježenost, opće uzročno značenje te jednoznačnost (*jer* je veznik samo uzročnih rečenica) argumenti su u prilog tome da pri poučavanju iskazivanja uzročnosti u HIJ-u vezniku *jer* valja dati prednost pred drugim uzročnim vezničkim sredstvima i načinima, posebice na srednjim razinama.

S druge strane, dobiveni rezultati čestote makedonskoga veznika *buđejku* nisu u skladu s onim što se navodi u makedonskim priručnicima kada se govori o najprisutnijim vezničkim sredstvima kauzalnoga značenja u makedonskom suvremenom jeziku. Naime veznik *zauumo* smatra se najčešćim (Minova Gjurkova 2006) te poželjnijim i od veznika *zauūoa uuūo* (Koneski 2004) premda se potonji u ovom istraživanju, pokazao kao češći.

Provedeno istraživanje pokazuje da se tvrdnje o jezičnoj uporabi navedene u jezičnim priručnicima (a koje se temelje uglavnom na jezičnome osjećaju autora ili na istraživanjima užega opsega) mogu bitno razlikovati od empirijskih podataka dobivenih korpusnim istraživanjima. Premda se istraživanje provedeno za potrebe ovoga rada temelji na manjem i specijaliziranom korpusu, što onemogućuje opće zaključke, ono ipak pokazuje da je gramatičke priručnike potrebno temeljiti na korpusnim istraživanjima jer bi empirijski podatci dobiveni takvim istraživanjima omogućili iscrpnije i za učenike jezika korisnije gramatičke opise.

Rezultati međujezičnih analiza potvrđuju složenost iskazivanja uzročnosti u dvama istraživanim jezicima. Za samo tri hrvatska veznička sredstva u paralelnom se makedonskom korpusu pojavilo čak dvanaest leksičkih prijevodnih ekvivalenata, što podupire stav Browna (2017) kako uporaba paralelnih korpusa u nastavi inoga jezika može nadoknaditi nedostatnost rječnika. Korpusni uvid u raznolikost načina na koje je u makedonskome jeziku moguće izraziti značenja iskazana trima hrvatskim uzročnim vezničkim sredstvima može biti velik poticaj za ovladavanje jezikom. Naime, Bluemel (2014: 45) smatra da uvid u kognitivne odluke koje su donijeli prevoditelji kako bi što bolje

predstavili značenje izvornoga teksta u gramatički prikladnome kontekstu inoga jezika pruža idealan model za učenje. Johansson (2009) navodi kako je uporaba korpusa način obogaćivanja jezičnoga unosa (eng. *input enhancement*) jer korpus učenicima pruža autentične jezične podatke, potiče na razmišljanje, povećava razinu jezične osviještenosti, motivira učenike na aktivnost i samostalnost u radu te u konačnici pozitivno utječe na motivaciju i učenje.

Rezultati provedenoga istraživanja paralelnoga hrvatsko-makedonskoga korpusa mogu poslužiti i za unaprjeđenje poučavanja ovih jezika. Naime, rezultati pokazuju (Tablica 4 i Tablica 5) kako se među uzročnim vezničkim sredstvima koja se rabe pri prijevodu hrvatskih veznika *budući da, jer i zato što* na makedonski jezik može uspostaviti hijerarhijski odnos utemeljen na ukupnoj čestotnosti i prijevodnoj ekvivalentnosti za pojedine veznike. Na temelju dvaju navedenih kriterija moguće je razlikovati tri skupine prijevodnih ekvivalenata, kao u (12).

(12) 1. бидејќи, затоа што, со оглед на (тоа што, тоа дека, фактот)

2. зашто, поради тоа (што), зошто, заради тоа (што)

3. додека, дека, при што, со тоа што, кадешто

Prvu skupinu čine makedonska veznička sredstva visoke čestote koji se pojavljuju kao prijevodni ekvivalenti svih triju hrvatskih veznika. To su veznici *бидејќи, затоа што, со оглед на (што, дека, фактот)*. Drugu skupinu čine makedonska veznička sredstva srednje čestote ili ona kod kojih postoje ograničenja u značenju (nisu prijevodni ekvivalenti svih triju hrvatskih veznika). To su veznici *зашто, поради тоа (што), зошто, заради тоа (што)*. Treću skupinu čine veznici koji su kao prijevodni ekvivalenti hrvatskih uzročnih veznika izrazito male čestote ili su značenjski ograničeni (rabljeni su kao prijevod jednoga hrvatskoga veznika). To su veznici *додека, дека, при што, со тоа што, кадешто*. Vjerujemo kako bi predložena podjela bila korisna u poučavanju odnosa uzročnosti u hrvatskome i makedonskome kao inome jeziku budući da je utemeljena na empirijskim (korpusnim) podatcima te da se njome jezična građa diferencira od onoga što je općenito (često i neobilježeno) do onoga što je jezično specifičnoga (rijetko i obilježeno), što je u skladu s teorijama ovladavanja inim jezikom koji se temelje na istaknutosti (eng. *salience*) (v. Boswijk i Coler 2020, Goldschneider i DeKayser 2001, Bardowil-Harlig 1987). U poučavanju bi valjalo poći o češćih i općenitijih elemenata (veznici prve skupine) kojima se učenici mogu poučavati već na početnim razinama učenja. Na srednjoj bi se razini kao prijevodni ekvivalenti hrvatskih

veznika učenici poučavali veznicima druge skupine, dok bi se učenici na naprednim razinama učenja istraživali mogućnosti uporabe veznika treće skupine kao prijevodnih ekvivalenata hrvatskih uzročnih veznika. Pri tome bi u nastavi na naprednoj razini pozornost valjalo dati i sintaktičkim preobrazbama do kojih u prijevodu dolazi, kao i mogućnostima prijevoda bez uporabe veznika. Naravno, ovakav način poučavanja iskazivanja uzroka uporabom veznika za sada je samo teorijske naravi, no smatramo da bi njegovu učinkovitost bilo korisno ispitati u nastavnoj praksi. U nastavi na svim razinama pri tome je valja koristiti stvarne primjere iz korpusa. Takva je uporaba korpusa u skladu s promišljanjima Granatha (2009: 49) koji smatra da su korpusni podatci iznimno korisni nastavnicima jer se mogu upotrijebiti za pripremanje vježbi i aktivnosti, opimjerenje gramatičkih varijacija i načina na koji se sintaktičkim strukturama iskazuju značenjske razlike, uvid u bliskoznačnost i kolokacije, a mogu poslužiti i kao izvor odgovora na broja učenička pitanja o jeziku.

Zaključak

Provedenim su se istraživanjem željeli ispitati doprinosi uporabe paralelnoga korpusa za poučavanje hrvatskoga i makedonskoga kao inoga jezika. Istraživanje je bilo ograničeno na tri uzročna veznička sredstva hrvatskoga jezika te njihove prijevodne ekvivalente na makedonskome. Pri tome je izvan fokusa ostala mogućnost uporabe (jednojezičnoga) korpusa za otkrivanje značenjskih i uporabnih razlika pojedinih vezničkih sredstava unutar svakoga ispitivanoga jezika. Unatoč tome, istraživanje ograničeno samo na prijevodne ekvivalente potvrdilo je korisnost paralelnih korpusa u unaprjeđenju nastave inoga jezika. Rezultati provedenoga istraživanja pokazuju da se već i vrlo ograničenom uporabom korpusa mogu dobiti podatci o jezičnim obilježjima i jezičnoj uporabi koje ne sadrže gramatički priručnici ciljanoga jezika, a koje mogu biti iznimno korisne inojezičnim učenicima. Također, uporaba korpusa može nadoknaditi ili barem umanjiti nedostatak specijaliziranih priručnika kao što su gramatike za neizvorne govornike, odnosno učenike jezika, udžbenici za govornike srodnih jezika, kao i udžbenici za učenje jezika na višoj razini.

Користена литература

- Ајдинска-Папазовска, Виолета 1999: *Добродојдовѝе на македонски јазик*. Скопје.
- Алексова, Гордана 2019: *Лозје - македонски јазик за сѝранци, средно рамнишиѝе*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.
- Алексова, Гордана 2012: Суница – учебник по македонски јазик за странци. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.
- Азеска, Ана 2019: „Анализа на еквивалентите на македонскиот удвоен индиректен и директен предмет кај студентите со хрватски како прв јазик“ U: Đurić, D. i Zubčić, S. (ur). *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze. Zbornik radova s Petoga međunarodnoga znanstvenoga skupa održana u Rijeci 6. i 7. listopada 2017*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 245–253.
- Banković-Mandić, Ivančica i Čilaš Mikulić, Marica 2016: „Hrvatski kao drugi i strani jezik iz sveučilišne perspektive“, *Croatica*, 40, 60, 121–138.
- Bardovi-Harlig, K. 1987: „Markedness and salience in second-language acquisition“, *Language Learning*, 37(3): 385–407.
- Biber, Douglas, Conrad, Susan i Reppen Randi (1994). Corpus-based Approaches to Issues in Applied Linguistics. *Applied Linguistics* 15/2, 169–189.**
- Blumel, Brody 2014: „Learning in Parallel: Using Parallels Corpora to Enhance Written Language Acquisition at the Beginning Level“, *Dimension*, 3–48.
- Boswijk, Vincent i Coler, Matt 2020: „What is Salience?“ *Open Linguistics* 6/1, 713–722.
- <https://doi.org/10.1515/opli-2020-0042>
- Bošnjak, Marija i Cvikić, Lidija 2012: *Hrvatski u malom prstu 1*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Brown, Michael 2017: „Using parallel Corpora for Language Learning“, *Humanising Language Teaching*.
- Carter, Ronald i McCarthy, Michael 2006: *Cambridge grammar of English: A comprehensive guide: Spoken and written English grammar and usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cvikić, Lidija 2014: „Kuda smo krenuli i kamo idemo? – Prvo desetljeće istraživanja ovladavanja hrvatskim kao inim jezikom“, 5. *međunarodni znanstveni skup Hrvatski kao drugi i strani jezik HIDIS*, izlaganje
- Cvikić, Lidija 2016: *Hrvatski kao ini jezik – odabrane teme*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Cvikić, Lidija i Petroska, Elena (ur.) 2013: *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe / Прв, втор, друг јазик: хрватско-македонски споредбу*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Cvitanušić, Jelena i Nazalević, Iva 2011: „Stavovi makedonskih kroatista i problemi ovladavanja pojedinim hrvatskim jezičnim kategorijama“, *Lahor* 2,10, 167-186.

Čilaš, Marica 2001: „Sportsko nazivlje u hrvatskome i makedonskome standardnome jeziku na početku 21. stoljeća“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27, 291-302.

Čužić, Tomislav 2017: „Imenska deminucija u hrvatskome i makedonskome jeziku“, *Jezikoslovlje* 18, 227-243.

Дучевска, Анета 2019: *Злајоврв - македонски јазик за сїранци, најпреднаїто рамнишїте*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Дучевска, Анета и Саздов, Симон 2015: *Виножїїто – Учебник їо македонски јазик за сїранци*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Ѓуркова Минова Лиљана 2006: *Грамаїїшка на македонскиоїи сїандарден јазик за сїранци*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Francis, Nelson i Kučera, Henry 1964: *Brown Corpus. A Standard Corpus of Present-Day Edited American English, for use with Digital Corpus*, Providence: Brown University.

Gligorić, Igor Marko i Jelaska, Zrinka (ur.) 2021: *HINIJ – Hrvatski i ini jezici / Croatian and other languages*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Freiburg: Slawistisches Seminar, Universitaet Freiburg, Klagenfurt: Institut fuer Slawistik, Universität Klagenfurt.

Гочкова-Стојановска, Татјана и Пановска-Димкова, Искра 2013: „Примена на европските стандарди во изучувањето, тестирањето и сертификарањето на македонскиот јазик како странски јазик“. U: Свikić, Lidija i Petroska, Elena (ur.). *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe / Прв, втор, друг јазик: хрватско-македонски споредби*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 106-112.

Goldschneider, J. M., and R. M. DeKeyser 2001: „Explaining the ‘Natural Order of L2 Morpheme Acquisition’ in English: A meta-analysis of multiple determinants.” *Language Learning* 51(1): 1–50.

Granath, Solveig 2009: „Who benefits from learning how to use corpora?“ U: Aijmer, Karin (ur). *Corpora and Language Teaching*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 47-67.

Granger, Sylviane 2008: „Learner corpora“. In: Lüdeling, A. & Kytö, M. (eds.) *Corpus Linguistics. An International Handbook. Volume 1*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 259-275.

Grgić, Ana, Đurđević, Ranka i Salak, Tanja 2016: *Šegrt Hlapić za razinu B1: Prilagodba romana Čudnovate zgode šegrta Hlapića Ivane Brlić-Mažuranić*. Zagreb: FF press.

Grgić, Ana i Gulešić Machata, Milvia (ur). 2017: *Hrvatski A2: Opisni okvir referentne razine A2*. Zagreb: Ff press.

Grgić, Ana, Gulešić Machata, Milvia i Nazalević Čučević, Iva (ur). 2013: *Hrvatski B1: Opisni okvir referentne razine B1*. Zagreb: Ff press.

Gulešić Machata, Milvia i Grgić, Ana (ur). 2015: *Hrvatski B2: Opisni okvir referentne razine B2*. Zagreb: Ff press.

- Jelaska, Zrinka i Gligorić, Igor Marko (ur) 2020: *HINIZ – Hrvatski inojezični / Croatian L2*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Klagenfurt: Institut fuer Slawistik, Universität Klagenfurt.
- Jelaska, Zrinka 2015: *Basic Croatian Grammar: Sounds, Forms, Word Classes*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Jelaska, Zrinka, Cvikić, Lidija, Tofoska, Stanislava-Staša 2008: „Hrvatski i makedonski jezik kao strani – glagolski sustav“. *Znanstveni skup u povodi godine makedonskoga jezika*. Ohrid, izlaganje
- Johansson, Stig 2009: „Some thoughts on corpora and second-language acquisition“ u: Aijmer, Karin (ur). *Corpora and Language Teaching*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 33-47.
- Kilgarriff, Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubiček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý, Vít Suchomel. „The Sketch Engine: ten years on“. *Lexicography*, 1: 7-36, 2014.
- Kilgarriff, Adam, Pavel Rychlý, Pavel Smrž, David Tugwell. „Itri-04-08 the sketch engine“. *Information Technology*, 2004.
- Kolaković, Zrinka 2015: *Einfuehrung in die Sprachwissenschaft – Uebungsheft mit Beispielen aus dem Kroatischen und Serbischen / Uvod u jezikoslovlje – vježbenica s primjerima iz hrvatskoga i srpskoga*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Leech, Geoffrey 1992: „Corpora and theories of linguistic performance“. In: Jan Svartvik (ed.), *Directions in corpus linguistics. Proceedings of Nobel Symposium*, 4-8 August 1991. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 105–122.
- Lison, P. and J. Tiedemann, 2016, *OpenSubtitles2016: Extracting Large Parallel Corpora from Movie and TV Subtitles*. In *Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*
- Mihaljević, Milan 2016: „Uzročne konstrukcije u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku“. U: Botica, Stipe i sur. (ur). *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, sv. 1, 25-37.
- Mikelić Preradović, Nives 2020: „Označavanje pogrešaka u CroLTeC-u (računalnom učeničkom korpusu hrvatskog kao inog jezika)“, *Rasprave* 46/2, 899–920
- Минова-Ѓуркова, Лиљана, Гочкова-Стојановска, Татјана, Митревски, Љупчо (ur) 2003: *Насӣаваӣа њо македонски јазик како сӣрански: сосӣојби и њерсӣекѡиви*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Мојсова-Чешишевска, Весна 2019: *Везилка. Македонски јазик за сӣранци – македонска култура и лиѡераӣура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.
- Moon, R. 2009, (ur.). *Words, Grammar, Text: Revisiting the Work of John Sinclair*. John Benjamin’s Publishing Company.

Nazalević, Iva 2008. „Jazični interferencii meĝu hrvatskiot i makedonskiot jazik kaj Hrvatite vo Makedonija“. U: Trenevski, Tomislav, Sazdov. Simon i Paunova, Marija (ur). *Peti naučen sobir na mladi makedonisti*. Skopje: Sveučilište sv. Ćirila i Metoda, 113-123.

Nazalević, Iva 2008: „Problemot na meĝujazičnite vlijania vo nastavata pri preveduvanjeto od makedonski na hrvatski jazik kaj studentite po makedonski jazik na Filozofski fakultet pri Univerzitetot vo Zagreb (so akcent na upotrebata na aoristot i na perfektot)“, *Šestiot naučen sobir na mladi makedonisti* Skopje, izlaganje.

Nazalević, Iva 2013: „Studij makedonskoga u Hrvatskoj i hrvatskoga u Makedoniji – studentski stavovi i potrebe“. U: L. Cvikić, E. Petroska (ur.). *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 85-93.

Nazalević Ćučević, Iva 2016a: „Negacija u kompletivnim rečenicama u hrvatskom i makedonskom jeziku“. *Međunarodni znanstveni skup Hrvatsko-makedonske književne, jezičke i kulturne veze 5*, predavanje.

Nazalević Ćučević, Iva 2016b. *Sintaktička negacija. Usporedna analiza sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Nazalević Ćučević, Iva 2018. „Sredstva izražavanja sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku i njihov položaj“. U: Botica, Stipe i sur. (ur). *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 503-514.

Nigoević, Magdalena 2011: „Neka načela određivanja diskursnih oznaka“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/1, 121-145.

Пановска-Димкова, Искра и Гочкова-Стојановска, Татјана 2015: *Божилак – учебник по македонски јазик за странци*. Скопје: Култура.

Prošev-Oliver, B. 2013: „Kontrastivna analiza perfekta u makedonskom i hrvatskom jeziku“. U: Sesar, Dubravka (ur). *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III*. Zagreb: FFpress, 81-94.

Ribarova, Slavomira 2013: „Ćeški, makedonski i hrvatski entonimski poredbeni frazemii“. U: Sesar, Dubravka (ur). *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III*. Zagreb: FFpress, 167-172.

Römer, Ute 2008: „Corposa and Language Teacihng“. In: Lüdeling, A. & Kytö, M. (eds.) *Corpus Linguistics. An International Handbook. Volume 1*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 112-131.

Станојоски, Игор 2015: *Усвојување на македонскиот јазик како странски*. Штип: универзитет Гоце Делчев.

Станојоски, Игор 2013: *Часови по конверзација – прирачник по македонски јазик за странци*. Скопје.

Stubbs, M. 1996: *Text and corpus analysis: Computer-assisted studies of language and culture*. Oxford: Blackwell Publishers.

Саздов, Симон 2019: *Тешкојто – македонски јазик за странци, почешно рамнишће*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Sušić, Željka et al 2019: *Učiti jezik je lako, u muzeju saznaj kako* / Sušić, Željka (ur.). Zagreb: Tiflološki muzej.

Šimić, Marinka i Makarijoska, Ljiljana 2013: „Leksički paraleli vo hrvatsko glagolskite psaliti i psaltirite od makedonska redakcia“. *Kirilomedievistika* 7, 23-42.

Тантуровска, Лидија 2005: *Вежби и игри: Прирачник за учење македонски јазик како странски*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Тасевска, Роза 2007: *Македонски со мака*. Скопје: Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ во Скопје.

Teubert, Wolfgang 2004: „Units of Meaning, Parallel Corpora, and their Implications for Language Teaching“. In: Connor, Ulla i Upton, Thomas A. (ur.). *Applied Corpus Linguistics. A Multi-dimensional Perspective*. Amsterdam: Rodopi, 171-189.

Tiedemann, J. 2012: *Parallel Data, Tools and Interfaces in OPUS*. In *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*

Tofoska, Stanislava-Staša 2019: „Što se hoće, šta se želi, koga se voli - хрватски и полски еквиваленти на македонскиот глагол сака“, *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme*, Zagreb 2019: Srednja Europa, 357-365.

Udier, Sanda Lucija (ur). 2014: *Hrvatska na prvi pogled – Udžbenik hrvatske kulture*. Zagreb: Ff press.

Udier, Sanda Lucija (ur). 2016: *Croatia at first sight – Textbook of Croatian culture*. Zagreb: Ff press.

Udier, Sanda Lucija (ur). 2019: *Hrvatska na drugi pogled – Udžbenik hrvatske kulture i društva*. Zagreb: Ff press.

Vasung, Ana 2011: „Frazemi sa značenjem nikada u bugarskom, hrvatskom, makedonskom i srpskom jeziku“. *Philological Studies*, 1, 167-178.

Vickov, Gloria 2010: „Terminološka previranja u određivanju diskursnih oznaka“. *Fluminensia* 22/2, 95-110.

Zbirka primjera dobre prakse 2019: Erasmus + project *Development of Literacy and Language Learning for Disadvantaged Young Learners*. Dostupno na: https://project-deal.eu/wp-content/uploads/2020/09/Zbirka_primjera_dobre_prakse_DEAL-IO1_hrv_2.pdf

<http://www.sketchengine.eu>

<https://matis.hr/programi/hrvatski-internetski-tecaj-hit-1/>

<https://a1.ffzg.unizg.hr/>

<https://a2.ffzg.unizg.hr/>

<https://www.hfiloloskod.hr/index.php/biblioteka-kroatini>

www.ncvvo.hr

<http://212.13.73.136/Content.aspx?gid=2&id=2&lang=mk>

Tamara Turza-Bogdan

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

tamara.turza-bogdan@ufzg.hr

RAZVOJ PISMENOSTI I USVAJANJE JEZIKA OBRAZOVANJA NA PRIMJERU TRIJU JEZIKA: HRVATSKOG, MAKEDONSKOG I SLOVENSKOG

Апстракт: Со зголемувањето на мобилноста и миграцијата на населението, се повеќе деца влегуваат во образовните системи чиј јазик на образование не им е мајчин јазик. Некои групи деца се во понеповолна положба во споредба со другите деца и пристапот до образование воопшто. Децата на мигрантите, барателите на азил и некои национални малцинства кои не се образовани на својот мајчин јазик може да бидат во неповолна положба. Со цел да се намали нивната социјална исклученост поради непознавање на јазикот на образованието, беше имплементиран Еразмус проектот *Развој на писменоста и учење на јазикот за учениците во млада возраст во нејоволни услови* (2018-2020). Во овој труд ќе биде претставен дел од методологијата за осмислување активности за усвојување јазик и развој на писменоста на три јазици: хрватски, македонски и словенечки јазик. Елементите на повеќејазичност и интеркултуралноста во усвојувањето на јазикот и развојот на писменоста ќе бидат анализирани на избрани примери. Ќе бидат претставени адаптации во однос на јазичната разновидност на трите јазици и културните специфики на секоја земја. Со анализа на содржината на избраните активности, може да се заклучи дека се развива металингвистичката свест кај детето и се усвојуваат спецификите на поединечните јазици.

Клучни зборови: Еразмус проект DEAL, мултијазичност, интеркултурна компетентност, социјална инклузија

Uvod

Društveni kontekst 21. stoljeća podrazumijeva višejezičnost i multikulturalnost. Uz brojne migracije uvjetovane sociološkim, političkim, društvenim ili ekonomskim razlozima višejezičnost i višekulturalnost danas postaju uobičajene pojave u društvu. Zbog migracija stanovništva povećan je broj djece koja ulaze u školski sustav, a da pritom nisu u potpunosti ovladala jezikom obrazovanja. Primjerice, prema dostupnim statističkim podacima, u Republici Hrvatskoj ukupno je u 2020. pravo na međunarodnu zaštitu dobilo 950 osoba i 186 maloljetnika bez pratnje. Do 30. rujna 2021. to su 992 osobe i 152

maloljetnika bez pratnje (*Statistički pokazatelji osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita u Republici Hrvatskoj zaključno do 30.09.2021.* mup.gov.hr)

Već se iz ovog izdvojenog podatka iščitava poveći opseg doseljavanja stanovništva. Stupanj poznavanja hrvatskoga kao jezika obrazovanja ovisi o vrsti migracije i zemlji iz koje migranti i tražitelji azila dolaze. Mnoge su od tih skupina socijalno ranjive skupine stanovništva. Osim višejezičnosti koja je uvjetovana migracijama, i u domicilnoj državi postoje socijalno ranjive skupine stanovništva kojima je materinski jezik različit od jezika obrazovanja, te u obrazovni sustav ulaze sa slabijim poznavanjem jezika obrazovanja. U Republici Hrvatskoj to su djeca pripadnici romske nacionalne manjine u nekim dijelovima zemlje (primjerice u Međimurskoj županiji). Dakle, djeca u nepovoljnom položaju s obzirom na različite kulture i nepoznavanje jezika obrazovanja mogu biti djeca migranata, tražitelja azila i neke skupine nacionalnih manjina koje se ne obrazuju na svom materinskom jeziku te pohađaju školu na hrvatskome jeziku koji im nije materinski (Cvikić, Turza-Bogdan, Oreški 2020). Sve navedene skupine djece imaju pravo na obrazovanje kao jedno od općih prava prema Konvenciji o pravima djeteta. Pravo na osnovno obrazovanje je Razvojno pravo, propisano člankom 28. Konvencije o pravima djeteta (UNICEF). Navedena se prava definiraju i u europskim službenim dokumentima. U Ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje *Europskog referentnog okvira* kompetencija pismenosti i kompetencija višejezičnosti prve su dvije od osam ključnih kompetencija koje se definiraju kao međusobno preplitanje znanja, vještina i stavova. Osim navedenih, ostale su ključne kompetencije matematička kompetencija, kompetencija u prirodoslovlju, tehnologiji i inženjerstvu, digitalna kompetencija, osobna i socijalna kompetencija, kompetencija učenja kako učiti, kompetencija građanstva, poduzetnička kompetencija te kompetencija kulturne svijesti i izražavanja (Službeni list Europske unije, 2018, C189)

Razvoj pismenosti čini osnovu za daljnje učenje i daljnju jezičnu interakciju. Ovisno o kontekstu, kompetencija pismenosti može se razviti na materinskom jeziku, jeziku školovanja i/ili službenom jeziku zemlje ili regije (Službeni list Europske unije, 2018, C189:8)

I iz ovih je dokumenata razvidno da se jezikom školovanja mora ovladati kako bi se ostvarila sva ostala prava djeteta na usvajanje znanja, razvoj sposobnosti, posebice kritičkog mišljenja i općenito kao doprinos budućem životu pojedinca u društvu. Kompetencija višejezičnosti povezana je s razvojem pismenosti jer se u spomenutom dokumentu napominje da se višejezičnošću razvijaju *iste glavne vještine kao i pismenošću: temelji se na sposobnosti razumijevanja, izražavanja i*

tumačenja pojmova, misli, osjećaja, činjenica i mišljenja u usmenom i pisanom obliku (slušanje, govorenje, čitanje i pisanje) u različitim društvenim i kulturnim kontekstima u skladu s vlastitim željama ili potrebama (Službeni list Europske unije, 2018, C189:8).

Kompetencija višejezičnosti prema Referentnom okviru podrazumijeva razvoj kompetencija na materinskom jeziku i učenje službenoga jezika neke od zemalja. S obzirom na to da su kompetencije određene kao dinamične kategorije koje se međusobno prožimaju, Referentni okvir u kompetenciju višejezičnosti integrira još dvije, povijesnu i međukulturnu kompetenciju. U službenim dokumentima Republike Hrvatske propisano je za djecu koja nedovoljno vladaju hrvatskim jezikom kao jezikom obrazovanja dodatno poučavanje hrvatskome jeziku (*Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Program hrvatskog jezika za pripremnu nastavu za učenike osnovne i srednje škole koji ne znaju ili nedovoljno poznaju hrvatski jezik, Program učenja hrvatskoga jezika za azilante do 15. godina*). U znanstvenoj i obrazovnoj zajednici već se nekoliko desetljeća vrlo intenzivno istražuje i osnažuje proces usvajanja hrvatskoga kao inog (nematerinskog, drugog ili stranog) jezika (Cvikić 2007, 2016; Češi, Cvikić i Milović 2012; Jelaska 2005, 2012; Cvikić i Jelaska, 2005, 2009; Cvikić i Petroska 2013; Turza-Bogdan i Ciglar 2013; Cvikić i Novak Milić 2015; Turza-Bogdan, Cvikić i Svetec 2016; Turza-Bogdan i Cvikić 2020a, 2020b).

Aktivnosti za usvajanje jezika i razvoj pismenosti

Kako bi se djeci koja dovoljno ne poznaju jezik olakšalo školovanje, a obrazovnim djelatnicima ponudili materijali za rad u vrtiću i školi, osmišljen je Erasmus projekt Razvoj pismenosti i usvajanje jezika za djecu u nepovoljnom položaju (Development of Literacy and Language Learning for Disadvantaged Young Learners – DEAL). Projekt se provodio dvije godine (2018.-2020), a uz Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu partneri na projektu bili su Pedagoški fakultet sv. Klimenta Ohridskog Sveučilišta sv. Ćirila i Metoda u Skoplju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mariboru i Osnovna škola Ivana Gundulića u Zagrebu.

Projekt je imao četiri rezultata. Kao rezultati projekta nastali su (1) Zbirka primjera dobre prakse razvoja pismenosti i usvajanja jezika u svakoj državi (Republici Hrvatskoj, Republici Sjevernoj Makedoniji i Republici Sloveniji), (2) Aktivnosti za usvajanje jezika i razvoj pismenosti s pripadajućim materijalima za izvođenje aktivnosti (vizualni i auditivni poticaji, tekstni predlošci i sl.), (3) Baza podataka u kojoj su pohranjene aktivnosti s pripadajućim materijalima i (4) Priručnik za provoditelje aktivnosti. Svi su rezultati projekta dostupni u slobodnome pristupu na mrežnim stranicama: <https://project-deal.eu/rezultati/>

Krajnja je svrha projekta socijalna inkluzija djece koja su u nepovoljnom položaju zbog jezičnih i kulturoloških različitosti. S obzirom na to osmišljena je metodologija, određena su osnovna polazišta i načela u izradi projektnih aktivnosti koje će pozitivno utjecati na usvajanje jezika. Izrađeno je 80 aktivnosti. Aktivnosti za usvajanje jezika i razvoj pismenosti temeljene su na načelima razvoja pismenosti, povezivanju područja učenja, višejezičnosti i jezične osviještenosti, međukulturne kompetencije, obuhvatnosti različitih oblika učenja te inovativnosti, kreativnosti i igrivosti kao podloge za usvajanje jezika (Cvikić, Turza-Bogdan, Oreški 2020).

Izrađene aktivnosti pružaju temelje za usvajanje određenog jezika, a u isto vrijeme djeci pružaju mogućnost za razvoj pismenosti. „Budući da su ciljana skupina korisnika projekta djeca mlađe dobi, aktivnosti kojima se potiče razvoj pismenosti u užem smislu ponajviše su usmjerene na razvoj predvještina čitanja i pisanja te razvoja početne pismenosti: glasovnu analizu i sintezu, prepoznavanje slogova u riječi, prepoznavanje slova te uspostavljanje veze glasa i slova” (Cvikić, Turza-Bogdan, Oreški 2020: 10).

Aktivnosti za usvajanje jezika nisu monodisciplinarnе u smislu razvijanja isključivo jezičnih ciljeva. Kako bi se razvijala jezična i komunikacijska kompetencija djeteta, aktivnosti su povezane su s različitim disciplinama i umjetnostima: književnošću, likovnom i glazbenom umjetnosti, matematikom, prirodnim znanostima, društvenim znanostima, informatikom i sportom. Sva su ova područja djeci važna za usvajanje jezika i poticanje pismenosti jer su u temeljima ostalih područja učenja i nastavnih predmeta. Stoga govorimo o povezivanju područja učenja – transdisciplinarnosti kao o važnom polazištu u oblikovanju jezičnih projektnih aktivnosti. Važna su načela bila višejezičnost i multikulturalnost. Aktivnosti su osmišljene tako da djeca mogu povezivati usvajanje novoga jezika i kulture s vlastitim jezicima, a engleski jezik može imati ulogu posrednika. Stoga su svi rezultati projekta načinjeni na četirima jezicima: hrvatskom, makedonskom, slovenskom i engleskom. Osim uloge posrednika među jezicima, engleski jezik omogućuje dostupnost sadržaja projekta međunarodnoj stručnoj zajednici.

Međukulturna kompetencija ostvaruje se u aktivnostima u kojima se polazi od djetetova različitog kulturnog i jezičnog iskustva u usvajanju novoga sadržaja. Poštuje se djetetov izričaj i kultura s jedne strane, a istovremeno omogućuje njeno usvajanje ostaloj djeci s druge strane. Tako se djeci omogućuje usvajanje druge kulture na temelju vlastite, poznate kulture, a s gledišta poučavanja radi se o načelu od poznatoga ka nepoznatom u usvajanju novih sadržaja. Jedno od načela u oblikovanju aktivnosti bila je njihova provodljivost u svim oblicima učenja:

formalnome, neformalnom i informalnom (Službeni list Europske unije, 2018, C189). To je zbog toga što polazimo od činjenice da se jezik ne usvaja samo u školskome učenju već i u brojnim drugim prilikama, igri i druženju. U radu na projektnim rezultatima posebna se pozornost posvetila činjenici da s djecom ne rade samo osobe koje imaju inicijalno lingvističko obrazovanje. Jezik se usvaja u različitim situacijama i na mjestima gdje su s djecom stručni suradnici, volonteri i osobe različitih stručnih profila. Stoga su aktivnosti prilagođene i jednostavno opisane kako bi se njima mogao služiti što šira skupina njihovih potencijalnih provoditelja u različitim situacijama i na različitim mjestima (otvorenom ili zatvorenom prostoru, u igri, u školi ili izvanškolskim aktivnostima, u vrtiću ili u manjim skupinama i sl.). Inovativnost, igrivost i kreativnost u aktivnostima osnovna su podloga u usvajanju jezika. Ponekad je novi sadržaj utkan u već poznatu dječju igru (npr. igra *školica*), a u nekim je aktivnostima osmišljena nova igra. Jezične zakonitosti djeca u igri spontano usvajaju. Sve su aktivnosti jednake prema uvažavanju ovih načela bez obzira na jezik koji se usvaja: hrvatski, makedonski ili slovenski (Cvikić, Turza-Bogdan, Oreški 2020).

Istraživačko pitanje koje smo si postavili u ovome prikazu vezano je uz jezično i kulturološki specifične elemente koji postoje u aktivnostima za ovladavanje jezikom obrazovanja i razvoj pismenosti. Te se odrednice prikazuju s obzirom na različite jezike: hrvatski, makedonski i slovenski. Provedena je metoda analize sadržaja aktivnosti, a ovdje će se opisati neki jednaki i specifični elementi u aktivnostima s obzirom na jezik kojemu su namijenjene. Na odabranim primjerima prikazat će se kako se uz pismenost u aktivnostima razvija i metajezična osviještenost u ovladavanju jezikom.

II. 1. Jednaki i specifični elementi u aktivnostima za usvajanje jezika i razvoj pismenosti

S obzirom na metodološka načela u oblikovanju aktivnosti za usvajanje jezika i razvoj pismenosti opisana u prethodnome dijelu, veći je dio aktivnosti za usvajanje jezika i razvoj pismenosti jednak u svim jezicima, a tek manji dio aktivnosti jezično je i kulturološki specifičan. Kada je riječ o jezičnim specifičnostima, one također proizlaze iz načela u oblikovanju aktivnosti, onih koje pretpostavljaju različitosti svakog od pojedinačnih jezika za koji je bila potrebna prilagodba.

Jednaki elementi u aktivnostima za usvajanje jezika i razvoj pismenosti

Jednaki elementi u aktivnostima proizlaze iz:
načela u oblikovanju aktivnosti
strukture i ciljne usmjerenosti.

Načela koja su opisana u uvodnome dijelu predstavljaju i okosnicu oko koje su sastavljene sve projektne aktivnosti. Iz tih načela proizlazi strukturalna i ciljna usmjerenost aktivnosti. Svaka se aktivnost u svima trima jezicima sastoji od jednakih strukturalnih elemenata. To su: 1) Naziv, cilj i ishodi aktivnosti 2) Primarna dob 3) Tema 4) Kontekst učenja 5) Materijal potreban za provedbu aktivnosti 6) Korelacija 7) Vremensko trajanje i vremenska prilagodljivost 8) Uporaba tehnologije 9) Oblik aktivnosti 10) Usmjerenost na pismenost 11) Tijek aktivnosti: Priprema, Osnovna provedba aktivnosti, Nastavak aktivnosti 12) Materijal koji se nalazi u bazi.

Kao što je prethodno navedeno, aktivnosti su u svim ovim strukturalnim odrednicama istovjetne u sva tri jezika. Jezične specifičnosti nisu predstavljale zapreku u konačnom strukturalnom oblikovanju aktivnosti. Time one i predstavljaju sadržaj koji je moguće uspoređivati metodom analize sadržaja.

Specifični elementi u aktivnostima za usvajanje jezika i razvoj pismenosti

Specifični elementi u aktivnostima proizlaze iz:
načela u oblikovanju aktivnosti
jezičnih i kulturoloških specifičnosti.

Načela u oblikovanju aktivnosti postavljena su tako da kod djece omogućuju razvoj metajezične osviještenosti i usvajanje jezika s obzirom na jezičnih i kulturoloških specifičnosti. Posebno se to može pratiti u načelima višejezičnosti i međukulturne kompetencije. Specifični jezični elementi u oblikovanju aktivnosti su različite gramatičke odrednice triju jezika: fonologija i fonetika, morfologija, tvorba riječi i sintaksa. Usvajanjem jezika razvija se jezična osviještenost koja je važna kod višejezičnosti zbog toga što na nju utječe jezična osviještenost na materinskom jeziku, međusobni odnos više jezika i neki izvanjezični čimbenici kao što su otvorenost govornika za prihvaćanje različitih jezika. Pojam jezične osviještenosti dovodi se u vezu i s pojmom metajezične osviještenosti. Metajezična osviještenost na materinskom jeziku utječe i na jezike koji se usvajaju, stoga je višejezičnost i multikulturalnost i u ovome segmentu gotovo neodjeljiva u usvajanju novoga jezika. Metajezičnom svjesnošću dijete postupno ovladava i razvija u postupku razvoja pismenosti, stoga ju je potrebno poticati (Turza-Bogdan i Cvikić 2021). Metajezična osviještenost u razdoblju školskoga učenja postaje metajezično znanje ili znanje o jeziku. No i prije nego što to postaje znanje o jeziku, već u prvom razredu, između šeste i sedme godine djeca pokazuju značajnu tendenciju prema uporabi metajezičnog znanja kako bi poboljšala vlastito razumijevanje i uporabu jezika u svim njegovim sastavnicama (Kuvač Kraljević i Olujić 2015).

„Metajezična osviještenost odnosi se na svijest o jeziku kao sustavu - elementima od koji se sastoji (glasovima i riječima) te pravilima kojima se ti elementi dovode u suodnos (jezičnim oblicima i njihovim funkcijama). Razvojem metajezične osviještenosti djeca uočavaju obilježja jezične strukture u različitim jezicima, što povećava učinkovitost u njihovoj uporabi” (Turza-Bogdan, Cvikić, Oreški 2019: 12).

Dijete je pokazuje već od najranije dobi kada postaje svjesno uobičajenih leksičkih ili jezičnih struktura i počinje ispravljati sugovornika koji ih ne upotrebljava na djetetu uobičajeni način. Kada je riječ o načinima poučavanja, u svim aktivnostima u razdoblju ranog usvajanja jezika kroz igru se ostvaruje metajezična osviještenost kao *učenje jezika, učenje jezikom i učenje o jeziku* (Halliday 2005, prema Aladrović Slovaček 2019).

Prikaz jezičnih specifičnosti i metajezične osviještenosti u aktivnostima

Različite gramatičke odrednice triju jezika uvjetovale su u aktivnostima različite gramatičke elemente: u fonologiji, morfologiji, sintaksi i leksiku. Osim toga, aktivnosti su prilagođavane i pravopisnim pravilima pojedinih jezika. U nastavku slijedi analiza odabranih primjera.

U aktivnosti *A5 Riječi iz kutije / Зборову од кумуја / Besede iz škatle* razvija se fonološka osjetljivost jer dijete slaže riječi na temelju izdvajanja glasova i prepoznavanja slova. Istovremeno se s razvojem pismenosti razvija i metajezična osviještenost, dakle, djeca zapažaju da se riječi sastoje od glasova, a glasovi zamjenjuju slovima. Igra se provodi tako da djeca slažu riječi korištenjem samoglasnika i suglasnika. Riječi su tematski različite (dijelovi tijela, sportovi i predmeti) te proizlaze iz raznih disciplina što provoditelju aktivnosti omogućuje slobodu u odabiru i različite mogućnosti prilagodbe i individualizacije.

Ponuđene su sljedeće riječi:

„Hrvatski: dijelovi tijela: nos, usta, glava, oči, ruka, noga, kosa, stopalo, trbuh, prsti, čelo; predmeti: lutka, bicikl, računalo, lopta, knjiga, ploča, klupa, stolica, kreda, flomaster; sportovi: rukomet, nogomet, košarka, plivanje, skijanje, tenis, odbojka, gimnastika, atletika, vaterpolo, hokej.
(https://drive.google.com/file/d/1LAA1Nf33B1KHZOdJvX49yEcC_hbL-IT_/view)

Makedonski: нос, уста, глава, очи, рака, нога, уши, коса, стапало, стомак, прсти, чело; кукла, велосипед, компјутер, топка, книга, табла, клупа, стол, креда, пенкало; фудбал, кошарка, ракомет, одбојка, пливање, скијање, тенис, гимнастика, атлетика, ватерполо, хокеј

(https://docs.google.com/document/d/1kbY4XK_6Qh4X7SJ1smpKgwIMZXLjDNpn/view)

Slovenski: nos, usta, glava, oči, roka, noga, ušesa, stopalo, trebuh, prsti, čelo; punčka, kolo, računalnik, žoga, knjiga, tabla, klop, stol, kreda, nalivno pero; nogomet, košarka, rokomet, odbojka, plavanje, smučanje, tenis, gimnastika, atletika, vaterpolo, hokey.”

(<https://drive.google.com/file/d/1zBdc310UV6bILiWDQ-RMOWsNXHTDdlwL/view>)

Fonemsko stapanje i raščlamba nalaze se i u aktivnosti *A36 Baci kocku / Фрли коцка / Vrzi kocko* u kojoj se na svakoj strani kockice nalazi određeno slovo, djeca bacaju kockice, zapisuju slova i pomoću njih slažu riječi. Osim fonetske dimenzije, ova aktivnosti ima i grafemsku dimenziju zbog imenovanja slova i usvajanja pisanja. Aktivnost je specifična za različite jezike u fonološkom i grafemskom segmentu (različiti glasovi, slova i riječi).

Aktivnost *A02 Oboji riječi / Обој гу зборовуме / Pobarvaj besede* također je usmjerena na razvoj metajezичне osviještenosti u području morfologije, tvorbe riječi i usvajanja leksika. Jezične se zakonitosti spontano usvajaju. Ovom se aktivnošću uočavaju i usvajaju gramatička obilježja roda u imenicama te slaganje pridjeva i imenica prema rodu s obzirom na jezik koji se usvaja.

Tijek aktivnosti A02:

„Priprema:

Provoditelj priprema kartice s imenicama muškog, ženskog i srednjeg roda. Imenice različitih rodova pisane su različitim bojama, na primjer: imenice muškog roda – plavom, imenice ženskog roda – crvenom, imenice srednjeg roda – žutom. Kartice se stave na ploču ili zid i provoditelj traži da dijete dotakne neku riječ. Kada ju dotakne, dijete pokuša pročitati riječ. Ukoliko je djetetu teško pročitati riječ, provoditelj mu pomaže. Provoditelj mora provjeriti razumiju li sva djeca značenje svake imenice. Ako ne, imenica se objašnjava.

Osnovna provedba aktivnosti:

Provoditelj priprema kartice s pridjevima. Svi su pridjevi u različitim rodovima, ali svi su dostupni kako bi ih djeca vidjela. Dijete

odabire pridjev, čita ga i spaja s imenicom. Ako je ispravno, dijete boji pridjev istom bojom u kojoj je imenica (plava za muški rod, crvena za ženski rod, žuta za srednji rod).

Napomena: jedan pridjev može odgovarati više imenica.

Nastavak aktivnosti:

Ovisno o poznavanju jezika, dijete može praviti rečenice u kojima su obojeni pridjev i imenica. Može i mijenjati pridjev ovisno o rodu imenice. Npr. crveni šešir, crvena haljina...”

(https://drive.google.com/file/d/1VFQv7r4qAVE2NcnfU_bTvev0iPvFbLKM/view)

I u ovoj aktivnosti zbog različitih gramatičkih struktura, elemenata i pravila razlikuju se načini slaganja riječi i konačni rezultati ove jezične aktivnosti. Odabrani primjeri imenica i pridjeva na različitim jezicima vidljivi su u bazi podataka u opisima aktivnosti.

Aktivnost A80 *Brojevi traže riječi / Броевите бараат зборову / Števila iščejo besede* usmjerena je na pravilno izricanje vremena te slaganje riječi za izricanje vremena u rodu, broju i padežu. S obzirom na ranije rečena načela u oblikovanju aktivnosti, i ova je aktivnost zajednička svojim jezičnim ciljem i ishodima, materijalima, načinom provedbe i ostalim strukturnim elementima u oblikovanju aktivnosti. Razlikuje se u jezičnom različitom izricanju vremena u pojedinim jezicima:

„Hrvatski: sat, sata, sati; minut, minute, minuta

(<https://drive.google.com/file/d/100A67eIsCNJqwX3S9DM3z96uObLxTFQn/view>)

Slovenski: ura, uri, ure, ur; minuta, minuti, minute, minut.

(<https://drive.google.com/file/d/13aMITIHTzk9BZ8Z4x0w4nCsXrFoeLpVJ/view>)

Makedonski: час, часот, часа, часови, часовите...; минута, минутата, минути, минутите...”

(<https://docs.google.com/document/d/1Umdg1SWs4YSX17zsaj3noaBrM0D--PwY/edit>)

U aktivnosti A08 *Čarobne stepenice / Волиебни скали / Magične stopnice* dijete prepozna je riječi prema broju slogova i stavlja ih u crtež stepenica na prvu, drugu ili treću stepenicu. Pritom u igri usvaja jednosložne i višesložne riječi te ih razvrstava prema broju slogova. Riječi su u različitim jezicima sljedeće:

„Hrvatski:

Jednosložne riječi: stol, kist, sat
Dvosložne riječi: škola, klupa, prozor
Trosložne riječi: ljepilo, šiljilo, ravnatelj
Četverosložne riječi: računalo, stepenice
Petosložne riječi: učiteljica, učionica, pedagoginja
(https://drive.google.com/file/d/12Whg_2Ki_QKyhxSzAB5sLVWNeYsJZ5jt/view?usp=sharing)

Makedonski:

Список со едносложни и повеќесложни зборови, тема: училиште
Едносложни зборови: блок, стол, час
Двосложни зборови: клупа, молив, табла
Трисложни зборови: компјутер, учебник, ученик
Четирисложни зборови: училиште, училница, учителка
Повеќесложни зборови: комуникација, математика, реализатор
(https://drive.google.com/file/d/12Whg_2Ki_QKyhxSzAB5sLVWNeYsJZ5jt/view?usp=sharing)

Slovenski:

Enozložne besede: stol, klop, tla
Dvozložne besede: miza, tabla, šilček
Trizložne besede: lepilo, radirka, ravnatelj
Štirizložne besede: računalnik, učilnica, peresnica.
Petzložne besede: učiteljica, laboratorij, pedagoginja”
(https://drive.google.com/file/d/1iGVMJfNUiU5VhjH_7U7Lif_ZCkDXWLJL/view)

Jezično je specifična i aktivnost *A10 Povezivanje slova / Поврзу гу буквите / Povezovanje črke* zbog toga što ovisi o različitim slovima u različitim jezicima. No sve ostale strukturne sastavnice jednake su u svim jezicima. Cilj je aktivnosti usvajanje malih i velikih tiskanih slova.

U aktivnosti *A39 Šah-mat / Шах-мат / Šah-mat* pomoću dobivenih šifri djeca slažu rečenice. Cilj je aktivnosti pravilna uporaba pridjeva u rečenici. Ovdje je prikaz nekih rješenja rečenica koja učenici moraju složiti spajanjem različitih riječi, pomoću zadanih formula (pr. A1 + B1). Iz ovih se jezičnih primjera također vide različita gramatička obilježja riječi u sklapanju rečenica.

„Hrvatski:

Rješenja:

Mama plete šarenu vestu. A1+B2; Ana voli crvenu boju. A2+B3; Sunce je žuto, a nebo je plavo. A3+B1+C3 ...

(<https://drive.google.com/file/d/19N-FK5pAqVm7Gz44BZgeuOCbBcBm-5hK/view>)

Slovenski:

Rešitve:

Mama plete pisan pulover. A1 + B2; Ani je všeč rdeča barva. A2 + B3; Sonce je rumeno, nebo pa je modro. A3 + B1 + C3 ...

(<https://drive.google.com/file/d/194kKRDziuFWUA3j7p3BCJKJvojm4s9aM/view>)

Makedonski:

Решенија:

Мама плете шарен скокач. A1 + B2; Ана ја сака црвената боја. A2 + B3; Сонцето е жолто, а небото е сино. A3 + B1 + C3 ...

(<https://docs.google.com/document/d/1NFWASe25jywkigT9A12r5zic7LhSNcv1/edit>)

Osim jezičnih specifičnosti, aktivnosti sadrže i kulturološke specifičnosti. Kulturološke sastavnice u aktivnostima dio su međukulturne kompetenciju koja je navedena kao jedna od ključnih kompetencija u razvoju pismenosti (*Službeni list Europske unije, 2018*). U usvajanju jezika pod ovim se pojmom podrazumijeva težište na poučavanje usmjereno prema učenicima, upoznavanje različitih kultura, dakle, znanje i stavovi o različitoj kulturi kako bi se pojedinci lakše u njoj mogli snaći. Istovremeno se razvija svijest o vlastitoj kulturi, dakle svijest o sebi i drugima (Sablić 2014., Petravić 2016). U mnogim se osmišljenim projektnim aktivnostima „polazi od djetetova kulturnoga (i jezičnoga) iskustva kako bi se posredstvom poznatoga naučilo novo i nepoznato” (Turza-Bogdan, Cvikić, Oreški 2020:14).

U osmišljenim aktivnostima razvoj međukulturne kompetencije može biti glavni cilj aktivnosti (*Aktivnost A61*) ili je sadržaj uklopljen u ostale jezične ciljeve kojima je jedan od ishoda upoznavanje s različitim kulturama (*Aktivnosti A35, A25, A13, A19, A41 i dr.*). Pritom se u mnogim aktivnostima polazi od vlastite kulture kao poznatoga polazišta u upoznavanju i oblikovanju nove kulture.

U aktivnosti *A61 Zastave i države / Знамиња и земју / Zastave in države* cilj je upoznavanje različitih zastava: od vlastitog jezika, zastave i kulture do drugih jezika i kultura. Da bi se ovi ishodi ostvarili, fotografije zastava i imena država koja provoditelj odabire odgovaraju onima u zemlji u kojoj se djeca nalaze, susjednim zemljama, ali i zemlji iz koje dolaze te njima susjednim i bliskim zemljama.

Aktivnost *A35 Čajanka / Чајанка / Čajanka* kroz usvajanje novoga leksika, riječi vezane uz rituale pravljenja i pijenja čaja (miješanje,

kuhanje, pečenje), razvija multikulturnu kompetenciju prilikom komunikacije i pravljenja čaja te upoznavanja različitih sastojaka u različitim državama.

Aktivnost *A25 Prijateljstvo / Дружа́тельство / Prijateljstvo* nudi opis razgovora o slikovnici koja je prevedena na sve jezike (Mina Mav Hrovat: *Miška želi prijatelja*, ilustrirala Kristina Krhin, dostupna na: <https://www.miszalozba.com/knjige/miska-zeli-prijatelja/> no umjesto nje se može koristiti bilo koja poznata slikovnica u nacionalnim književnostima na sličnu temu.

Aktivnost *A13 Upoznavanje životinja / Зна́юзна́я ти живо́тнийе / Spoznavanje živali* donosi multikulturni pristup upoznavanja onomatopejskog glasanja životinja na različitim jezicima. Iako nije tema ovoga prikaza, spomenimo da se u ovoj aktivnosti djeluje i na medijsku pismenost jer se koriste filmovi i isječci medijskih internetskih sadržaja pomoću kojih se djeca izražavaju i razgovaraju o glasanju životinja na pojedinim jezicima. Polazni materijal predstavlja slikovnica slikovnica Lile Prap *Animal's International Dictionary* u kojoj je prikazano onomatopejsko glasanje životinja na 42 jezika. Dijete govori ili piše o glasanju pojedine životinje u njegovu materinskom jeziku, a onda i u službenom jeziku zemlje u kojoj sada živi. Pritom osvješćuju različite načine govorenja i bilježenja životinjskih onomatopeja u različitim jezicima.

Razvoj međukulturne kompetencije može se pratiti i u aktivnostima u kojima se razmjenom različitih iskustava usvajaju kulturne posebnosti, zapažaju sličnosti i razlike. U ovu skupinu mogu se svrstati sljedeće aktivnosti:

Aktivnost *A19 Idemo u kupovinu / Оде́ње на ўаза́р / Gremo nakupovat* donosi usvajanje vokabulara za različite valute (euro, kuna, denar) te usvajanje i korištenje brojeva u svakodnevnim situacijama. Osim što će usvojiti valutu i način brojenja novaca zemlje u kojoj se nalazi, djeca će imati priliku to usporediti s valutom (kovanicama i novčanicama) zemlje iz koje dolaze. Aktivnost je igroliko postavljena te se kroz dramatizaciju djeca kreću u zamišljenim situacijama koje dočaravaju stvarne prilike tijekom kupovine i snalaženja u stvarnome životu.

Aktivnost *A41 U zdjeli, u loncu / Во ўенце́ре, во са́г / V loncu, v skledi* donosi međukulturnu povezanost preko leksika za kuhanje. Aktivnim sudjelovanjem u aktivnostima spremanja hrane i pripovijedanja o receptima, djeca usvajaju jezične i kulturološke sličnosti i razlike u načinu pripremanja hrane u različitim kulturama. Brojne su inačice i mogućnosti nadogradnje koje ova aktivnost nudi provoditeljima te ju mogu nadograđivati na temelju ponuđenih tema i pitanja. Najjednostavnija je razina imenovanje i razgovor o sastojcima

hrane, a složenije su inačice pripovijedanje recepata (slaganje rečenica u tekst).

Budući da je tema hrane djeci vrlo zanimljiva, vrlo široka, više je aktivnosti usmjereno na usvajanje kulturoloških posebnosti tijekom usvajanja jezika. To još aktivnosti: *A43 Pripremimo ručak / Ajge ga ūođtoŭwime pyček / Pripravimo kosilo, A44 Jelovnik za doručak / Našeŭo menu za pojađok / Naš zajtrk, A45 Stvaramo jelovnik za restoran / Создаваме меню за ресторан / Pripravljamo jedilnik za restavraciju, A50 Pripremimo večeru / Ajge ga ūođtoŭwime večera / Pripravimo večerjo.*

Svim je ovim aktivnostima zajedničko kroz igru, dramatizaciju, pripovijedanje, crtanje i komunikaciju pravilno imenovanje i pisanje naziva za hranu i pića za ručak te upoznavanje s jezičnim i kulturološkim sastavnicama vezanim uz hranu.

Aktivnost *A26 Kuća riječi / Kyka od zborovu / Hiša besed* međukulturnu kompetenciju razvija u temi stanovanja. Naime saznaje se o istom ili različitom kulturološkom iskustvu u imenovanju prostorija u kući. Djeca prepoznaju i usvajaju nazive pojedinih prostorija u prostorima u kojima brave (kući, vrtiću ili školi), imenuju namještaj, materijale, ali i neke prostorne odrednice (priloge: gore-dolje, ispod-iznad, desno-lijevo i sl.).

Zaključak

Djeca moraju usvojiti jezik obrazovanja kako bi mogla razvijati sve svoje buduće potencijale. Za usvajanje jezika i razvoj pismenosti s djecom različitog jezičnog i kulturnog porijekla potrebno je raditi na povećanju znanja provoditelja aktivnosti o važnosti i učinkovitosti multikulturnog i transdisciplinarnog pristupa. Analiza sadržaja odabranih aktivnosti pokazuje kako se takav pristup može prirodno uklopiti u usvajanje specifičnosti pojedinih (različitih) jezika. Može se zaključiti da se pritom ostvaruje i razvija metajezična osviještenosti djeteta i usvajaju specifičnosti pojedinih jezika. To se postiže inovativnim materijalima i načinima poučavanja, metodama i postupcima za razvoj pismenosti. U ovome je radu bio naglasak na specifičnim jezičnim i kulturološkim elementima u metodologiji izrade aktivnosti za usvajanje jezika i razvoj pismenosti na trima jezicima. Ova analiza sadržaja obuhvatila je tek dio metodologije korištene u oblikovanju aktivnosti u sklopu Erasmus projekta *Razvoj pismenosti i učenje jezika za učenike mlađe dobi u nepovoljnom položaju*. Prikazani elementi ukazuju na dosljednu prisutnost načela višejezičnosti i jezične osviještenosti u projektnim aktivnostima. Ovo se načelo ostvaruje u

sinergiji s međukulturnom kompetencijom. U provođenju projektnih aktivnosti otvaraju se brojne prilike za razvoj pismenosti na nematerinskom jeziku, upoznavanje svoje i drugih kultura i svijest o sebi i drugima. Usvajanje nematerinskog jezika nudi time priliku za razvijanje pozitivnih stavova i primjerenog komuniciranja s pripadnicima drugih kultura.

Користена литература

Aladrović Slovaček, Katarina 2019: *Od usvajanja do učenja hrvatskoga jezika*. Zagreb: Alfa.

Cvikić, Lidija (ur.) 2007: *Drugi jezik hrvatski*. Zagreb: Profil.

Cvikić, Lidija 2016: *Hrvatski kao ini jezik - odabrane teme*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Cvikić, Lidija; Novak Milić, Jasna 2015: „Međukulturna kompetencija u predmetu Hrvatski jezik: teorijske pretpostavke, pripremljenost i stavovi učitelja” U: Udier, S. i Cergol Kovačević, K. (ur.) *Višejezičnost kao predmet multidisciplinarnih istraživanja - Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa HDPL-a*. Zagreb, Srednja Europa i Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 145-162.

Cvikić, L., and Jelaska, Z. 2005: „Istraživanja hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika” U: Z. Jelaska (Ed.), *Hrvatski kao drugi i strani jezik* (pp. 127-134). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Cvikić, Lidija; Petroska, Elena (ur.), (2013). *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Češi, Marijana, Cvikić, Lidija i Milović, Sanja 2012: *Inojezični učenik u okruženju hrvatskoga jezika: okviri za uključivanje inojezičnih učenika u odgoj i obrazovanje na hrvatskome jeziku*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.

Jelaska, Zrinka (ur.) 2005: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Jelaska, Zrinka i Cvikić, Lidija 2009: Young Learners of Croatian as a Second Language: Minority language speakers and their Croatian language competence. In: Nikolov, M. (ur.) *Early learning of modern foreign languages: processes and outcomes*. Bristol-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters, 31-45.

Jelaska, Zrinka 2012: Ovladavanje materinskim i inim jezikom. U: Češi, M., Cvikić, L., Milović, S. (ur.) *Inojezični učeniku okruženju hrvatskoga jezika*.

Okviri za uključivanje inojezičnih učenika u odgoj i obrazovanje na hrvatskome jeziku. 19-35. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.

Kuvač Kraljević, Jelena; Olujić, Marina 2015: „Kasni jezični razvoj”. U: *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama.* Kuvač-Kraljević (ur). Zagreb: Edukacijsko rehabilitacijski fakultet (35-52).

Petravić, Ana 2016: *Međukulturna kompetencija u nastavi stranih jezika; Od teorijskih koncepata do primjene.* Zagreb: Školska knjiga.

Pravilnik o provođenju pripremne i dopunske nastave za učenike koji ne znaju ili nedostatno znaju hrvatski jezik i nastave materinskoga jezika i kulture države podrijetla učenika, NN 15/2013.

Program hrvatskoga jezika za pripremnu nastavu za učenike osnovne i srednje škole koji ne znaju ili nedovoljno poznaju hrvatski jezik (NN 151/2011)

Program učenja hrvatskoga jezika za azilante do 15. godina (NN 2009)

Recommendations of the Council of the European Union on Key Competences for Lifelong Learning. Council of the European Union. 2018C/189.

Sablić, Marija 2014: *Interkulturalizam u nastavi.* Zagreb: Naklada Ljevak.

Turza-Bogdan, Tamara, Cvikić, Lidija and Svetec, Marta 2016: *Croatian as a Second Language – Faculty of Teacher Education Students' Views,* In Croatian Journal of Education. Prskalo, I. (Ed.) Zagreb. Faculty of Teacher Education University in Zagreb. UDK:371 (05); (1848-5189) 19 (2017), 1; (95-114).

Turza-Bogdan, Tamara; Cvikić, Lidija 2020a: „Multilingualism in the Mother Tongue Classroom – Between Theory and Practice: an example from Croatia”. U: *Language and Culture in the Intercultural World.* Mikolić, V. (ur.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing (126-145)

Turza-Bogdan, Tamara Cvikić, Lidija 2020b: Linguistic aspects of Roma minority education in Croatia: current state and perspectives. U: *Danubius Noster*, 1 (139-146)

Turza Bogdan, Tamara; Ciglar, Vesna 2013: „Prilog poučavanju hrvatskoga kao nematerinskog jezika”. U: Sandot Tot, A. (ed). Volume of collected Croatian (And English=) language essays based on papers presented on the Day of Hungarian Science. Baja: Jozsef Eotvos College Press (56-65).

Mrežne stranice

Baze podataka na hrvatskom, makedonskom slovenskom i engleskom jeziku

https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Z9opY3hnNaVr1hv_kXoRal2sIWdTAQeOEyb3uFuhDjQ/edit#gid=0 (30. 9. 2021)
https://docs.google.com/spreadsheets/d/1vW7YU8QMWx1TUAdo0QUEMxexj1_CE3sHM8hejV-VHT0/edit#gid=0 (30. 9. 2021)
<https://docs.google.com/spreadsheets/d/1WuMwxsgnT6Z9gqJthIAKGTT2tWOjx0LTgdzkNyWiHB0/edit#gid=0> (30. 9. 2021)
https://docs.google.com/spreadsheets/d/1wWwBu4SS3HxfJhmo0bl5cxWX-le68_MoPncpaQXjIvg/edit#gid=0 (30. 9. 2021)

Cvikić, Lidija; Turza-Bogdan, Tamara; Oreški, Predrag 2020: *Priručnik za provoditelje aktivnosti* na: https://project-deal.eu/wp-content/uploads/2020/09/PRIRUCNIK_HRVATSKI_2.pdf; (30. 9. 2021)
Konvencija o pravima djeteta, Unicef

https://www.unicef.org/croatia/sites/unicef.org.croatia/files/2019-11/CRC%20letak_11-19_web_FIN_1.pdf (30. 10. 2021)

Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine

<https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/Nacionalna%20strategija%20za%20uključivanje%20Roma%202013-2020.pdf>. (30. 10. 2021)

Preporuka vijeća od 22. svibnja 2018. o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje. Službeni list Europske unije, 2018, C189/1 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2018.189.01.0001.01.HRV&toc=OJ%3AC%3A2018%3A189%3AFULL#ntr5-C_2018189HR.01000101-E0005 (30. 10. 2021)

Statistički pokazatelji osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita u Republici Hrvatskoj zaključno do 30.09.2021. https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2021/Medjunarodna_zastita/statisticki%20pokazatelji%20trazitelja%20medunarodne%20zastite%20do%2030.9.2021..pdf; (30. 10. 2021)

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*, <https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-skoli> (30. 10. 2021)

Zbirka primjera dobre prakse (2019). na: https://project-deal.eu/wp-content/uploads/2020/09/Zbirka_primjera_dobre_prakse_DEAL-IO1_hrv_2.pdf; preuzeto 30. 9. 2021.

Руска Ивановска-Наскова

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

rivanovska@flf.ukim.edu.mk

ЕЛЕКТРОНСКИ РЕЧНИЦИ НА МАКЕДОНСКИОТ И НА ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК: СОСТОЈБА И ПЕРСПЕКТИВИ

Апстракт: Целта на трудот е да се одредат тенденциите во конципирањето на поновите електронски речници, особено во однос на формалните аспекти, да се анализираат неколку речници на македонскиот јазик и на италијанскиот јазик низ оваа призма и да се дадат насоки за тоа како би можеле да се развиваат понатаму електронските речници на македонскиот јазик. На почеток се дефинира поимот *електронски речник* и се претставуваат двата основни вида: речници вградени во програми и користени од компјутери и речници консултирани од луѓе. Претставен е моделот на Грејнцер (Granger 2012) за главните иновации кај овој вид јазични ресурси, на што се темели анализата на речниците во централниот дел на трудот. Во неа се опфатени два речника на македонскиот јазик (*Толковниот речник на македонскиот јазик* и *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*) и три на италијанскиот (*Dizionario di Italiano. Il Sabatini Coletti, Il Nuovo De Mauro, Il vocabolario Treccani*). Споредбата со моделот на Грејнцер укажува дека речниците делумно и во различен степен ги применуваат новите лексикографски решенија. Поаѓајќи од примерите на речници на англискиот јазик, но и од поновото италијанско лексикографско искуство, во завршниот дел на трудот дадени се предлози за тоа како во иднина можат да се подобрат и да се збогатат речниците на македонскиот јазик.

Клучни зборови: електронски речник, македонски јазик, италијански јазик, лексикографија, корпус

Технолошкиот развој кој веќе подолго време коренито ги менува сите сфери на човековото постоење, не ја одминува ниту лексикографијата ниту нејзиниот предмет на интерес – речниците. Речникот е сосема променет и во однос на формата и во однос на содржината: од печатен, затворен и статичен јазичен ресурс, тој е трансформиран во дигитален, отворен и динамичен извор, кој може да се збогатува со нови информации и брзо да се консултира преку интернет, апликации за мобилни телефони или други уреди. Новините се однесуваат и на самата методологија што се применува

во лексикографските истражувања и на сè пошироката употреба на корпуси во овој домен. Така, страницата на печатениот речник денеска е „тесна“ за сите информации што се прибираат за зборовите во еден јазик, а лексикографот е исправен пред предизвикот да ја одреди точната мера помеѓу две крајности: едната претставена од лесно читлива, но штура одредница и другата, која одговара на одредница богата со информации, но тешка за консултирање.

Покрај овие мошне видливи промени што ги засегаат речниците денеска, поттик за овој труд претставува и актуелноста на оваа тема во контекст на македонскиот јазик. Имено, во мај, 2021 година беше објавен *Толковниот речник на македонскиот јазик* во дигитална форма, со што се наметна и прашањето за тоа како би можеле да се подобрат електронските речници на македонскиот јазик во иднина.

Идејата, пак, да се споредат новите македонски и италијански лексикографски искуства потекнува од местото што италијанскиот јазик го има во лексикографската традиција во светски рамки. Првиот голем речник на еден јазик бил *Речникот на академиците од Круска (Vocabolario degli Accademici della Crusca)*. Овој речник на италијанскиот јазик објавен во 1612 година станал пример за создавање речници на други европски јазици (Considine 2016: 609). Речничкиот фонд на италијанскиот јазик бил систематски опишуван низ вековите за што сведочат и петте изданија на овој речник, како и поновите лексикографски печатени и дигитални изданија за италијанскиот јазик (Chiari 2006; 2007; 2012; Marellò & Marchisio 2018).

Трудот има задача да открие дали и во која мера се следат најновите лексикографски тенденции во македонските и во италијанските дигитални речници, пред сè во однос на формалните аспекти. Трудот има за цел, исто така, поаѓајќи од анализирани примери, да даде предлози за тоа во која насока можат да се развиваат електронските речници на македонскиот јазик. Тој се фокусира на еднојазични речници што се консултираат на интернет, но се земаат предвид и ЦД-верзиите на некои речници и примери на речници што се консултираат преку апликации. Првиот дел на трудот е посветен на електронските речници со посебен осврт на иновациите кај овие јазични ресурси. Во вториот и во третиот дел се анализираат неколку речници на двата јазици, додека во последниот дел се дадени заклучни согледби и предлози за понатамошен развој на електронските речници на македонскиот јазик.

1. Електронски речници

Терминот „електронски речник“¹³² означува речник чијашто содржина е во дигитален формат. Постојат два основни вида електронски речници во зависност од тоа која е нивната намена.¹³³

Првите се речници што се користат од компјутер во програми како ортографски коректори, програми за препознавање на говор и слично. Вакви речници за македонскиот јазик се направени, на пример, од Сековски и од Насков за потребите на ортографски коректор за македонскиот јазик (Ivanovska-Naskova 2008), како и од Петровски во рамките на модулот за македонски јазик за околината Nooј (Петровски 2006). Овие два речника се т.н. морфолошки речници и не содржат објаснувања за значењето на зборовите, ниту примери, информации врзани за етимологијата или за употребата на зборовите, туку содржат листи на збороформи, кои се опишани во однос на граматичките категории својствени за одредена зборовна група.

Втората група речници, која е предмет на интерес на овој труд, се електронските речници што ги користат луѓето. Во однос на содржината, тие се слични со печатените речници, а начинот на консултирање може да биде различен.¹³⁴ Форматот и содржините на електронските речници брзо се менуваат, па така Грејнцер (Granger 2012: 2-5) зборува за неколку новини што се забележуваат во овие електронски ресурси.

Најголемата новина се однесува на користење *корпуси*. Имено, корпусите се употребуваат и како сиров материјал за ексцерпција на примери и како интегрирани ресурси, кои се консултираат преку електронските речници. Со оглед на големите димензии на поновите корпуси и значителниот број примери до кои може да се дојде, најголемите предизвици се поврзани со селектирање на примерите и со користење на делумно обработени, односно анотирани корпуси. Така, во речникот на англискиот јазик *Longman Dictionary of Contemporary English Online* (LDCE), на пример, за именката *proof* се наведени 20 примери ексцерпирани од корпус.

¹³² Термините *електронски речник* и *дигитален речник* во текстов се употребуваат како синонимни.

¹³³ Широк пресек на литературата на оваа тема дава Ѓемјанко (Dziemianko 2018). Погледом раслојување во класификацијата се среќава и кај Кјари (Chiari 2012: 95), која разликува пет типа речници: дигитализирани изданија на печатени речници, електронски речници создадени исклучиво за онлајн консултирање, речници создадени од повеќе корисници волонтери, речници интегрирани во компјутерски апликации и агрегатори на лексикографски извори.

¹³⁴ Истражувањето на Ѓемјанко (Dziemianko 2012) за користењето и за ползноста на печатените и на електронските речници дава преглед на сличностите и на разликите меѓу овие два извора.

Втората новина, тесно поврзана со корпусите, се однесува на фактот дека денеска лексикографот располага со *йовеќе информации* – примери, податоци за дистрибуцијата и слично, кои придонесуваат за попрецизно дефинирање на поимите, како и за осветлување на нивната прагматичка употреба и синтаксичко однесување. Покрај ова, техничките можности и форматот на електронскиот речник дозволува интегрирање мултимедијални содржини (звук, слика, видео, графикони), па информациите треба внимателно да се селектираат и да се претставуваат за одредниците да бидат богати, но истовремено и прегледни. Пример за речник на англискиот јазик со добро систематизирани информации е речникот *Collins Dictionary* (CollD). Во одредницата за *proof*, на пример, покрај вообичаените информации за значењето на зборот, етимологија, употреба и синоними, можат да се најдат и информации за честотата, листи на колокации и графикон на кој може да се види колку се употребувал овој збор од почетокот на XVIII век до денес. Во одредницата има и видеозапис на кој се гледа и се слуша говорител што го изговара зборот *proof*, како и звучни записи со британски и со американски изговор. За голем дел од наведените примери во одредницата постои можност да се слушне изговорот благодарение на автоматски генериран звучен запис. Звучни записи има и за безмалку 30-те преводи на овој збор на други јазици.

Употребата на електронските речници е тесно врзана за тоа колку лесно се стигнува до потребната информација (Granger 2012: 4). Затоа, треба да се овозможи *лесен пристап*, не само преку страницата на речникот, туку и преку прозорчиња за пребарување на други страници, истовремено пребарување на повеќе речници преку агрегатори на вакви ресурси, апликации за мобилни телефони и таблети или уреди како на пример, читачи за електронски книги. Некои електронски речници, исто така, овозможуваат и повеќе опции за пребарување и за консултирање (на пример пребарување во листата на заглавни зборови или во целокупниот текст на речникот, поврзување на одредниците преку хиперлинкови). Порталот *WordReference* (WR), на пример е исклучително флексибилен ресурс кога станува збор за пристапноста. Покрај главната страница на порталот, можат да се креираат кратенки за директно консултирање на некои негови ресурси преку прелистувачи како *Chrome* и *Firefox*. Исто така, од страницата можат да се преземат и посебни апликации за оперативните системи *Android* и *iOS*, со што се олеснува консултирањето на овие содржини преку уреди како што се мобилните телефони и таблети.

Исто така, една од новините што се среќава во некои електронски речници е *ѝрилатодување на корисникот*. Таа почива на идејата дека речниците се флексибилни алатки што се адаптираат на потребите на корисникот на два начина: или од самиот корисник или преку алгоритми што се базираат на пребарувањата на корисникот. Одличен пример за речник што овозможува широк распон на пребарувања е ЦД-верзијата на речникот *Il dizionario della lingua italiana De Mauro* (DM), во која може да се направи комбинација од различни критериуми и да се извлечат од речникот само оние зборови што ги задоволуваат тие критериуми.

Една од поинтересните иновации врзана за електронските речници е она што Грејнџер (Granger 2012: 4) го нарекува *хибридизација*, а се однесува на сè поголемото меѓусебно проникнување на различните видови јазични ресурси како речници, енциклопедии, термилошки бази, алатки за учење вокабулар и слично. Така, на пример, порталот WR, покрај еднојазичните и двојазичните речници на повеќе јазици, содржи и форуми на кои се дискутира за различни јазични прашања, граматика, конјугатори за глаголи, листи на зборови од некое семантичко поле, а нишките што се однесуваат на еден збор се вклучени во неговата одредница во речникот.

Последната иновација е поврзана со можноста *корисничкӣ да ѝридонесе во креирањето на содржините на речничкӣ*. Придонесот на корисникот може да биде коментар за содржината или предлог за нова одредница. Некои речници, пак, претставуваат заеднички труд на повеќе автори, кои можат да создаваат или да менуваат одредници. Повеќејазичниот проект *Wiktionary*, на пример, е ресурс од ваков тип затоа што неговото создавање е отворен процес во којшто може да учествуваат сите корисници на речникот.¹³⁵ Овие ресурси, од една страна, многу се флексибилни и можат брзо да се ажурираат, но, токму поради тоа што се од отворен тип, содржините се променливи и не секогаш точни ниту, пак, документирани.

Последниве два примера на речници, WR и *Wiktionary* сугерираат дека би можело да се говори за два вида електронски речници. Едните, како што е на пример CollD, се создаваат од издавачки куќи или од институции. Нивната главна предност е што се прецизни затоа што за објавените содржини се грижат редакција и тим стручњаци. Истовремено, овие ресурси побавно се ажурираат,

¹³⁵ Постои и македонска верзија на овој речник со околу 4500 статии, но не е земена во предвид во анализата поради отворената природа на wiki-речниците во однос на методологијата со која се изработуваат (<https://mk.wiktionary.org/>, пристапено на: 19.11.2021 година).

не се толку флексибилни во однос на начините на консултирање и степенот на хибридација е помал. Вториот тип ресурси се индивидуални или заеднички иницијативи создадени од извори слободни за користење. Поради ова, содржините во овие речници не се секогаш точни и не се податливи за лексикографски истражувања. Од друга страна, пак, релативно полесно и побрзо се ажурираат, нудат и повеќе опции за консултирање и интегрираат и други ресурси. Во таа смисла, како концепт, WR и Wiktionary се интересни и инспиративни за некои решенија.

2. Електронски речници на македонскиот јазик

Во трудов се разгледуваат два речника на македонскиот јазик: дигиталната верзија на *Толковниот речник на македонскиот јазик* (ДТРМЈ) и *Дигиталниот речник на македонскиот јазик* (ДРМЈ).¹³⁶

ДТРМЈ претставува дигитална верзија на *Толковниот речник на македонскиот јазик* (ТРМЈ), објавен од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во шест тома од 2003 година до 2014 година, кој брои околу 100 000 заглавни и подзаглавни збора (ТРМЈ, том I: IX). ТРМЈ, плод на неколкудецениска работа на повеќе лингвисти од Институтот е исклучително важен извор за проучување на лексиката и воопшто за негување на македонскиот јазик во поширок општествен контекст. Во дигиталната верзија на овој речник, кој содржински е ист со ТРМЈ, текстот за секоја одредница е претставен на два начина: онака како што се јавува со ТРМЈ во посебен прозорец на десната страна и графички расчленет со издвојување или групирање информации кои се однесуваат на граматички категории, употреба, значење, множина, изведени зборови, фразеолошки изрази и слично во централниот дел на страницата. Во префрлувањето на информациите од еден во друг формат, се забележуваат и одредени недоследности,¹³⁷ па затоа е важно што во ова прво издание на ДТРМЈ се дадени и податоците онака како што се претставени во печатената верзија.

Во однос на новините во електронските речници идентификувани од Грејнџер (Granger 2012), во ДТРМЈ не се

¹³⁶ Благодарност до раководителката на проектот *Толковниот речник на македонскиот јазик*, Снежана Велковска, за консултациите во врска со дигиталната верзија на овој речник, како и до Шинеси Деребеј, за споделените информации во врска со *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*.

¹³⁷ Еден пример е одредницата *работѝа*, во која, непосредно под заглавниот збор и граматичката категорија, стои дека зборот ретко се употребува. Ако се погледне текстот од печатената верзија, „работа, мн. работи, (ретко) рабоќе ж.“, се гледа дека упатувањето на честотата во овој случај се однесува на варијантата „рабоќе“, а не на заглавниот збор „работа“. Можно објаснување за ова е дека е настаната грешка во префрлувањето на информациите од еден во друг формат.

користат податоци од електронски корпуси. Исто така, кога станува збор за содржината, може да се забележи дека нема големи отстапувања од печатената верзија на ТРМЈ. Што се однесува, пак, до пристапот, речникот може да се консултира само преку неговата интернет-страница. Во речникот се пребарува по првата буква, по дел од зборот или цел збор, но не се нудат повеќе опции, како на пример, комбинирање критериуми од различен вид, со што ресурсот би можел да се прилагоди на потребите на корисникот. Во посебни делови дадени се топонимите и кратенките и затоа тие можат да се пребаруваат независно од главниот речнички фонд. Во ДТРМЈ не се среќаваат упатувања на други ресурси и извори и во таа смисла ова издание на ДТРМЈ е од затворен тип. Што се однесува до интеракцијата со корисниците, на интернет-страницата на речникот е оставена можност да се испрати предлог за нов збор до Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Вториот дигитален речник на македонскиот јазик на кој се осврнува трудот, ДРМЈ е објавен од SAM97 GmbH и опфаќа нешто повеќе од 75 000 збора (Деребеј 2020: 349). Овој речник е всушност, дел од *Македонскиот јазичен ѝорѝал* (МЈП), кој ја содржи, исто така и алатката *Правопис*, преку која може автоматски да се направи ортографски преглед на текст на македонски јазик, како и *Корпус* од 6 милиони зборови (Деребеј 2020: 349). Како што е наведено во *Импресумот* (2021), речничкиот фонд е ексцерпиран од шест изданија: *Речникот на македонски јазик со срѝскохрвајѝски ѝолкувања* во три тома (РМЈ), ТРМЈ, *Грамаѝикаѝа на македонскиот лиѝераѝурен јазик* (Конески [1952 - 1954] 1999), *Правописниот речник на македонскиот лиѝераѝурен јазик* (Конески К. 1999), *Правоѝисот на македонскиот јазик* (2015) и *Поимникот на македонски зборови од обласѝа на информатѝичкаѝа ѝехнолоѝија*.

Покрај екстензивноста, ДРМЈ поседува и други важни карактеристики својствени за поновите електронски речници. Така, на пример, голем дел од зборовите во речникот се поврзани со примери ексцерпирани од корпусот.¹³⁸ Во *Импресумот* (2021) е наведено дека корпусот е обележан на морфосинтаксичко ниво, што значи дека секој збор е поврзан со ознака или „таг“ за зборовната група на која ѝ припаѓа и со вредностите на граматичките категории што ѝ се својствени. Со оглед на тоа што во примерите се застапени

¹³⁸ Дали за еден збор се дадени примери од корпусот или не, зависи од составот на корпусот и од употребата на тој збор. Како што е наведено во *Импресумот* (2021), корпусот опфаќа пред сѐ книжевни текстови, па така очекувано е што, на пример, за архаизмот *чуму* се дадени дваесетина примери, а за информатѝичкиот термин *конверѝор*, нема ниту еден.

различни збороформи, може да се заклучи дека корпусот е и лематизиран, т.е. збороформите се поврзани со основните зборови (леми) од кои потекнуваат.

ДРМЈ содржи и други дополнителни информации за сите или за некои зборови: синоними, антоними и колокации. Така, на пример, за глаголот *работи* наведени се 15 синоними (*делува, дејствува, занимава, зачейка, обработува, истражува* и други) и еден антоним (*иразнува*). Податоците за колокации се извлечени од корпусот текстови и се претставени преку најчестите зборови кои се среќаваат во корпусот пред и по заглавниот збор. Важно е да се спомене дека во речникот се наведени потенцијалните комбинации зборови за колокации и корисникот сам треба да одреди кои од нив се всушност колокации. Што се однесува до глаголот *работи*, се среќаваат примери со колокат-прилог (*бадијала, бавно, иоситојано* и други) или колокат-именка (*земја, бавча*), но доминираат примери што не се колокации и затоа потребно е внимателно да се прочитаат или поточно да се анализираат дадените податоци. Во ДРМЈ е даден и податокот за ранг на зборот изразен со број. Рангот на еден збор се добива преку неговата честота во корпусот на ДРМЈ: зборовите што се користат почесто се повисоко рангирани и имаат пониска бројна вредност за рангот и обратно. Така, на пример, рангот на предлогот *во*, кој е најчесто употребуваниот збор во корпусот е 1, а на глаголот *работи*, кој поретко се употребува од *во* е 238. Во ДРМЈ некои зборови се обележани и во однос на областа во која се употребуваат. Во одредницата на зборот *виолончело*, на пример, стои ознаката „музика и танц“ и преку неа може да се дојде и до други зборови кои се дел од оваа терминологија. Во одредниците на некои места се среќаваат и преводи на други јазици, најчесто на англиски.

Што се однесува до пристапот, ДРМЈ може да се консултира преку неговата интернет-страница и преку апликација за мобилен телефон. Апликацијата, сепак, содржи само дел од податоците што можат да се најдат на интернет-страницата и не овозможува пребарување на корпусот. И речникот и корпусот можат да се пребаруваат и по основен збор и по збороформа, па така, на пример, за да се дојде до одредницата на глаголот *учи*, може да се побара основната форма на глаголот, но и *учам, учевме* или *учел*. Во ДРМЈ, покрај корпусот, и содржината на одредниците е лематизирана, па така сите употребени зборови во описите се истовремено и хиперлинкови кои водат кон нивните одредници во речникот. Во ДРМЈ може да се прават и пребарување на збор или низа карактери на почетокот или на крајот на заглавните зборови или во целиот текст на одредниците. Овој речник, сепак, не овозможува напредни

пребарувања преку комбинирање критериуми како, на пример, зборовна група, ранг или поле на употреба.

Што се однесува до степенот на хибридизација, ДРМЈ е поврзан со други видови ресурси. Како што беше споменато погоре, тој е поврзан со корпус, со алатката *Правойус*, а за некои одредници има и линкови што водат кон одредници во *Wikipedia* (пример *алта*, *боја*, *ојера*). ДРМЈ овозможува интеракција со корисниците, кои можат да дадат свој придонес преку контактот наведен во *Импресумои*.

3. Електронски речници на италијанскиот јазик

Бројот на електронски речници на италијанскиот јазик е далеку поголем и затоа тука се земени во предвид неколку особено важни и често користени интернет-речници со слободен пристап: *Dizionario di Italiano. Il Sabatini Coletti (DISC)*, *Il Nuovo De Mauro (NDM)* и *Il vocabolario Treccani (VT)*. Се разгледуваат, исто така и некои особености на ЦД-верзијата на *Il dizionario della lingua italiana De Mauro (DM)*, како и на порталот за лексикографски истражувања *Stazione di ricerca lessicografica (SRL)*.

Сите три речници ги пресликуваат содржините од печатените верзии и примерите во одредниците се, исто така, преземени од овие изданија. Во ниту еден од трите речници нема дополнителни примери ексцерпирани од електронски корпус на италијанскиот јазик. Во речниците нема ниту информации за колокации, ниту пак има друг тип дополнителни информации, како аудиозаписи.¹³⁹ Во контекст на ова истражување, интересно е да се споменат два примера од анализираните речници на италијански јазик присутни и во печатените верзии на овие речници. Првиот пример (Слика 1) се однесува на вклучување податок за честотата на зборовите преку кратенки во одредниците.¹⁴⁰ Вториот пример (Слика 2) се однесува на упатување на валентноста на глаголите преку симболи претставени во шеми.

¹³⁹ И покрај тоа што постојат колокациски речници на италијанскиот јазик (на пр. Tiberii 2012), овие информации сè уште не се интегрирани во еднојазичните речници на италијанскиот јазик.

¹⁴⁰ Особено значајно е тоа што секоја употреба на еден збор е обележена со посебна кратенка. Поточно, за разлика од примерот на речникот COLLID, кој дава синтетичка информација за употребата на еден збор, речникот NDM дава информација за честотата и за доменот на употреба на секое поединечно значење на одредниците. Овие податоци се извлечени од постари истражувања направени врз обемни корпуси уште пред неколку децении за потребите на речникот GRADIT. На интернет-страницата на NDM е претставено едно поново и опсежно корпусно истражување за најчестите зборови во италијанскиот јазик, но одредниците на речникот сè уште не се ажурирани со овие резултати (shorturl.at/mtxTU, пристапено на: 23.11.2021 година).

buccia

bùc|cia

s.f.

sec. XIII; etim. incerta.

AD

1. **AD** rivestimento esterno protettivo di frutti, tuberi e sim.: *buccia di mela, di patata; togliere la buccia, mangiare un frutto con la buccia* | sottile pellicola che riveste il seme di alcuni frutti | corteccia giovane e molle delle piante

2. **CO** fam., pellicola o crosta che riveste alcuni tipi di formaggi e insaccati: *la buccia del salame*

3a. **BU** epidermide di alcuni animali, spec. rettili

3b. **BU** scherz., pelle; *avere la buccia dura, essere di buccia dura*, essere resistente alle fatiche, alle avversità | fig., vita: *rimetterci, salvare la buccia*

4. **BU** aspetto esteriore, esteriorità

Слика 1: Пример на одредница во речникот NDM

Првиот пример е зборот *buccia*, за кој NDM дава четири значења: 1. *лушѝа, кора, коруѝка*; 2. *обвивка*; 3. *живоѝинска кожа*; 4. *надворешноѝ, излѝед*. Кратенката *AD* (*alta disponibilità*) означува дека кога овој збор се употребува со првото значење има многу висока фреквенција и дека влегува во групата често употребувани зборови во италијанскиот јазик. Кратенката *CO* (*comune*) упатува на тоа дека кога зборот *buccia* означува *обвивка*, припаѓа на групата општопознати и широко употребувани зборови. Останатите значења на зборот *buccia*, означени со кратенката *BU* (*basso uso*), се среќаваат поретко во италијанскиот јазик.¹⁴¹

¹⁴¹ Во листата кратенки што се користат во овој речник има и такви што даваат информации за употребата на зборовите во одредени области, во текстови од одреден функционален стил или пак, за потеклото на зборовите. Така, на пример, кратенката *TS* (*tecnico-specialistico*) се користи за термини од некој домен, *LE* (*letterario*), пак, за зборови што се среќаваат во книжевни текстови, додека *ES* (*esotismo*) упатува на заемки од други јазици што фонолошки и морфолошки не се адаптирале на италијанскиот јазичен систем.

partire

[par-ti-re] v.intr. (aus. essere)

[sogg-v]**1** Detto di un motore o di un meccanismo, mettersi in moto: *la macchina non parte***2 fam.** Detto di una persona, perdere il controllo di sé: *quando bevo parto subito*; detto di un meccanismo, rompersi: *l'orologio è partito***3 fam.** Saltare via, uscire: *è partito il tappo, un colpo di pistola***[sogg-v-prep.arg-prep.arg]**Iniziare un viaggio; allontanarsi da un luogo per raggiungerne un altro o per raggiungere uno scopo: *p. da casa per il mare, per le vacanze*; è usato **freq.** con uno dei due arg. sottintesi: *p. dall'ufficio*; *p. per Londra*; in situazione nota, anche con entrambi gli arg. sottintesi: *il treno è già partito*; **freq.** anche con specificazione del mezzo o del modo in cui ci si muove: *p. a piedi, in ritardo* || *a p. da*, iniziando da || **fig. p. in quarta**, iniziare con impeto | **nel prov. p. è un po' morire**, per esprimere il dolore del distacco da luoghi e persone care**[sogg-v-prep.arg]**Avere origine, nascere da qlco.: *da qui parte una scorciatoia*; **in senso fig.**, prendere le mosse da qlco.: *il mio discorso parte da una convinzione*

sec. XIII

Слика 2: Пример на одредница во речникот DISC

Што се однесува до информации од синтаксички ред, речникот DISC се издвојува меѓу речниците на италијанскиот јазик, затоа што упатува на валентноста на глаголите претставена преку шеми во кои се користат неколку кратенки. Примерот на Слика 2 ја содржи одредницата на глаголот *partire* во која се дадени три вакви шеми: [sogg-v], [sogg-v-prep.arg-prep.arg] и [sogg-v-prep.arg].¹⁴² Од овие шеми може да се заклучи дека кога овој глагол означува *1. работиш, е во функција, 2. губи контрола, 3. излеиш*, тој е едновалентен; кога, пак, значи *оди од едно до друго место*, тој е тровалентен глагол; кога, пак, значењето му е *произлегува*, глаголот *partire* се употребува со подмет и со уште еден аргумент воведен од предлог, односно како двовалентен глагол.

Враќајќи се на анализата на трите речници низ призмата на карактеристиките на најновите електронски речници, може да се каже дека, што се однесува до пристапот и NDM и DISC и VT се одлично адаптирани за консултирање на страницата и преку мобилен телефон, додека само VT може да се користи и преку апликација, во која, сепак, само дел од содржините се бесплатни. Прозорчињата со реклами и за колачиња влијаат на тоа колку брзо се стигнува до бараната содржина. Во споредба со другите два речника, одредниците во интернет-верзијата на VT ја задржуваат

¹⁴² Во шемите *sogg* (*soggetto*) означува подмет, *v* (*verbo*) глагол, *arg* (*argomento oggetto diretto*) аргумент директен предмет и *prep.arg* (*argomento introdotto da una preposizione*) аргумент воведен од предлог.

графичката структура на презентирање на информациите како во печатената верзија, што го отежнува читањето на одредницата и пронаоѓањето на потребната информација.

Во однос на пребарувањата, ниту еден од трите консултирани речници не дозволува пребарување според збороформа, туку само според основната форма на зборот. NDM овозможува пребарувања со регуларни изрази како, на пример, *ab*so*, со кој се селектираат сите зборови што започнуваат на *ab* и завршуваат на *so* како што се *abbasso*, *abisso* или *abuso*. Ова делумно е возможно и во DISC во кој, за разлика од DM, нема објаснување како може да се пребарува речникот со регуларни изрази. Напредните пребарување во кои можат да се комбинираат различни критериуми, особено важни за лингвистите, наставниците и за други корисници со специфични потреби, се можни само во ЦД-верзиите на речниците, анализирани од Кјари (Chiari 2007). Тука вреди да се даде примерот на DM, во кој токму преку напредно пребарување може да се извлече од речникот, на пример, листа на најчесто употребуваните именки во италијанскиот јазик што завршуваат или што почнуваат на некоја буква или на низа од букви и се од женски род.

Во трите анализирани речници речиси и да нема примери за хибридизација на овие ресурси, односно на вклучување линкови што упатуваат на надворешни извори од друга природа. Како исклучок може да се смета VT на издавачката куќа *Treccani*, која на својата интернет-страница нуди пристап и до други речници и енциклопедии што ги издава. Така, ако се направи пребарување за заглавниот збор *specchio*, на листата со резултати прво е дадена одредницата во VT, а понатаму и одредниците во општата или во посебните енциклопедии.

VT е исто така, и единствениот речник од трите анализирани речници што овозможува интеракција со корисниците за предлози за нови зборови. На интернет-страницата на VT во делот *Neologismi* секоја недела се објавува листа од пет потенцијални кандидати за неологизми во италијанскиот јазик. Ниту NDM ниту DISC не овозможуваат пребарување на целиот текст на речниците, за разлика од VT, кој во листата што се добива како резултат од пребарување на еден заглавен збор, ги дава и оние одредници што го содржат бараниот збор во самите објаснувања или примери.

Кога станува збор за електронски речници, корисен пример од италијанскиот контекст претставува и порталот SRL, преку кој истовремено се пребаруваат повеќе различни ресурси за италијанскиот јазик. SRL овозможува консултирање на пет толковни речници, три ортографски и ортоепски речници, седум корпуси и две архиви на дневни весници. Порталот овозможува

филтрирање на резултатите во однос на неколку параметри (речници, пишување и изговор, најрана пројава во книжевни текстови, корпуси и весници). Порталот е особено корисен за истражувања на лексиката на италијанскиот јазик и може значително да го скупи времето потребно да се консултираат изворите.¹⁴³

4. Заклучни согледби и перспективи за развој на речниците на македонскиот јазик

Новите лексикографски тенденции претставени низ примери на електронски речници на англискиот јазик се однесуваат на начинот на консултирање на овие ресурси, методологијата на изработка, содржината на одредниците и нејзиното претставување. Клучните новини се користењето корпуси во изработката на речниците и отворањето на овие ресурси во однос на пристапот, распонот на пребарувањата, поврзување на речниците со други извори и прибирање предлози од страна на корисниците. Од содржински аспект, покрај вклучување на примери од корпуси, во новите електронски речници повеќе внимание се обрнува на фразеологијата и на синтаксичките структури во кои влегуваат зборовите.

Во двата речника на македонскиот јазик можат да се препознаат некои од овие тенденции. Ова особено важи за ДРМЈ, кој вклучува примери извлечени од корпус, како и податоци за колокации, синоними, преводи на други јазици и други решенија што придонесуваат за полесно и поуспешно консултирање на речникот. Спротивно од очекувањата, анализата на трите речници на италијанскиот јазик покажа дека тие не ги следат сосема во чекор новите лексикографски решенија, особено кога станува збор за искористување на потенцијалот на јазичните корпуси: отсутствуваат податоци, на пример, за колокации и примери ексцерпирани од

¹⁴³ Еден, исто така, интересен аспект од италијанското искуство претставува вниманието што се посветува на електронските речници во образовен контекст. Во едно првите истражувања на оваа тема, Кјари (Chiari 2007) прави пресек на ЦД-верзиите на најважните електронски речници, додека во друго поново истражување се испитува можноста за комбинирање на овие ресурси со алатки за виртуелно учење (Marello & Marchisio 2018). Пример за семинари на теми поврзани со електронски речници во наставата по италијански јазик наменет за наставници од основните и од средните училишта во Италија може да се најде на интернет-страницата на најважната институција што се грижи за италијанскиот јазик, Академија Дела Круска (shorturl.at/lnHKP, пристапено на: 19.11.2021 година). Пример за користење на електронските речници во наставата по италијански јазик како странски во високообразовен контекст е истражувањето на Ивановска-Наскова (Ivanovska-Naskova 2018).

вакви извори. Од друга страна, пак, овие речници нудат добри примери за опишување на синтаксичкото опкружување на зборовите и за нивната честота.

Навраќајќи се на речниците на македонскиот јазик, се поставува прашањето како можат да се развиваат понатаму овие речници. Кога станува збор за ДТРМЈ, најважен чекор би бил искористување на можностите што ги нуди корпусната лингвистика денеска. Овој речник значително би се осовременил кога би опфатил и примери ексцерпирани од корпус, колокации и податоци за употребата и за честотата на зборовите. Тука е особено интересен примерот од DISC за вклучување податоци за валентноста на глаголите. Моделот на DISC со едноставни шеми за структурата на реченицата во која влегува еден глагол со одредено значење е пример како би можеле, да се искористат, на пример и одредниците на *Инџенџијално-синџаксичкиот речник на македонскиот глаголи* во една упростена и адаптирана верзија. Би можело да се размислува, исто така и за овозможување пристап до речникот преку апликација за мобилни телефони, како и за збогатување на можностите за пребарување преку лематизирање на содржината на одредниците и дозволување на комбинација на повеќе критериуми. Доколку во иднина се објават на интернет и друг вид ресурси од релевантни институции, како на пример, енциклопедија, бази на податоци, електронски верзии на други речници и слично, би се отворила опцијата и за поврзување на содржините на ДТРМЈ со други проверени извори. Во овој момент единствена опција за хибридизација на ДТРМЈ е преку упатување на ресурси слободни за користење.

Некои од овие предлози - опис на синтаксичките структури во кои влегуваат глаголите и хибридизацијата - се однесуваат и на ДРМЈ. Во однос на корпусот на овој електронски речник, важно е тој да се надградува и со книжевни, но и со други текстови за да се добијат примери за што повеќе заглавни зборови. Исто така, потребно е да се обезбеди поголема точност на аотирањето, со што би се зголемила и прецизноста на пребарувањата и на предложените колокации. Што се однесува до постојните информации, добро би било кога во самата одредница би било наведено кој дел на одредницата од кој извор е преземен. Во делот *синоними* наведени се и изворите на кои се повикува ДРМЈ, но нема разграничување кој дел од одредницата од кој извор е преземен, што е исклучително важно ако речникот се користи за лексикографски истражувања. Со додавање на оваа информација на начин кој нема да го обрмени читањето на основните информации на одредницата, ДРМЈ би можел да се користи и како извор за лексикографски истражувања,

кои би ги зеле предвид, во секој случај и печатените верзии на консултираните извори. Исто така, особено драгоцената информација за честотата на одреден збор дадена преку нумеричка вредност за рангот може да се претстави поинаку, можеби не толку прецизно, но затоа поразбирливо за оние што секојдневно го консултираат речникот. Решенијата што ги нудат COLLID со обоени крукчиња или NDM со кратенки се пример за ова. Исто така, добро би било кога во самиот ДРМЈ би било дадено објаснување за овие вредности и за применетата методологија во нивното одредување.

Пресекот на основните обележја на ДТРМЈ и ДРМЈ покажува дека двата речника се комплементарни извори за лексиката на македонскиот јазик. Имајќи го во предвид денешниот брз ритам на ажурирање на електронските речници како ресурси, може да се очекува дека овие речници понатаму ќе се развиваат и во некои од предложените насоки и дека македонската лексикографија ќе се збогатува и со други електронски изданија.

Користена литература:

Деребеј, Шинаси 2020: „Квантитативни одлики на зборовниот фонд на македонскиот литературен јазик“, *Поџеди за македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, МАНУ, Совет за македонски јазик и Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 349-358.

Импресум. Македонски јазичен портал. 2021, <http://www.makedonski.info/impressum> (пристапено на: 2.11.2021 година).

Инџенџијално-синџаксички речник на македонскиот џлаџоли I –VI, 1992 – 2001, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески, Блаже [1952 – 1954] 1999: *Грамаџика на македонскиот џитџераџурен јазик*. Детска радост, Скопје.

Конески, Кирил 1999: *Правоџисен речник на македонскиот џитџераџурен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Петровски, Александар 2006: „Морфолошки електронски речник“, *Предавања на XXXIX меџународен семинар за македонски јазик, џитџераџура и кулџура (Охрид, 14.VIII - 31.VIII 2006 џодина)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Скопје, 305-313.

Поџмник на македонски зборови од обласџа на информатџичкаџа џехнолоџија, Министерство за информатџичко општество, Скопје. https://mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/POIMNIK.pdf (пристапено на: 15.11.2021 година).

Правоџис на македонскиот јазик, 2015, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

PMJ = *Речник на македонски јазик со срџскохрваџиски џолкувања I – III*, [1961-1966] 1994, Детска радост, Скопје.

TRMJ = *Толковен речник на македонскиот јазик I –VI*, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Chiari, Isabella 2006: “Performance evaluation of italian electronic dictionaries: user’s needs and requirements”, *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress*, vol. I, Edizioni dell’Orso, Alessandria, 141-146.

Chiari, Isabella 2007: “Dizionari elettronici italiani in glottodidattica”, *Lessico e apprendimenti. Il ruolo del lessico nella linguistica educativa, Atti del XIV Convegno Nazionale GISCEL*, Franco Angeli, Milano, 227-233.

Chiari, Isabella 2012: “Il dato empirico in lessicografia: dizionari tradizionali e collaborativi a confronto”, *Bollettino di Italianistica. Per Tullio De Mauro*, II, 94-125.

Considine, John 2016: “A Chronology of Major Events in the History of Lexicography”, *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford University Press, Oxford, 605-615.

GRADIT = *Grande dizionario italiano dell'uso*, 1999, UTET, Torino.

Granger, Sylviane 2012: “Introduction: Electronic lexicography – from challenge to opportunity”, *Electronic Lexicography*, Oxford University Press, Oxford, 1-11.

Dziemianko, Anna 2012: “On the use(fulness) of paper and electronic dictionaries”, *Electronic Lexicography*, Oxford University Press, Oxford, 319-342.

Dziemianko, Anna 2018: “Electronic dictionaries”, *The Routledge Handbook of Lexicography*, Routledge, London & New York, 663-683.

Ivanovska-Naskova, Ruska 2008: “Dizionario morfologico della lingua macedone”, *Comprensione e malinteso. Tra Babele e Pentecoste*. Bari, Edizioni Giuseppe Laterza, 147-165.

Ivanovska-Naskova, Ruska 2018: “L'insegnamento della grammatica dell'italiano LS attraverso corpora”, *Italica Wratislaviensia*, 9 (1), 71-87.

Marello, Carla & Marchisio, Marina 2018: “Dizionari digitali italiani in rete. Come farli conoscere a studenti della scuola secondaria”, *Quaderns d'Italia*, 23, 47-62.

Tiberii, Paola 2012: *Dizionario delle collocazioni. Le combinazioni delle parole in italiano*, Zanichelli, Bologna.

Користени електронски речници и портали

ДРМЈ = *Дигитален речник на македонскиот јазик*. <http://drmj.eu/> (пристапено на 2.11.2021 година).

ДТРМЈ = *Толковен речник на македонскиот јазик. Дигитална верзија*. <https://makedonski.gov.mk/> (пристапено на: 2.11.2021 година).

МЈП = *Македонски јазичен ѱорѱал*. <http://www.makedonski.info/> (пристапено на: 12.11.2021 година).

CollD = *Collins Dictionary*. <https://www.collinsdictionary.com/> (пристапено на: 8.11.2021 година).

DM = *Il dizionario della lingua italiana De Mauro*. CD. 2000.

DISC = *Dizionario di Italiano. Il Sabatini Coletti*. https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/ (пристапено на: 8.11.2021 година).

NDM = *Il Nuovo De Mauro*. <https://dizionario.internazionale.it/> (пристапено на: 8.11.2021 година).

LDCE = *Longman Dictionary of Contemporary English Online*. <https://www.ldoceonline.com/> (пристапено на: 8.11.2021 година).
SRL = *Stazione di ricerca lessicografica del VoDIM (Vocabolario Dinamico dell'Italiano)*. <http://www.stazionelessicografica.it/> (пристапено на: 8.11.2021 година).
VT = *Il vocabolario Treccani*. <https://www.treccani.it/vocabolario/> (пристапено на: 8.11.2021 година).
WR = *WordReference*. <https://www.wordreference.com/>. (пристапено на: 8.11.2021 година).
Wiktionary = *Wiktionary*. <https://en.wiktionary.org/> (пристапено на: 8.11.2021 година).

УДК 811.163.3'373.45=111

УДК 811.163.3'373.45=163.41

УДК 811.163.3'373.45=163.42

УДК 811.163.3'373.45=112.2 **Емилија Бојковска, Емина Авдик**

Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

bojkovskae@yahoo.com; emina.avdik@hotmail.com

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РАСПОН МЕЃУ ДОМАШНОТО И ВЛИЈАНИЕТО НА ТУЃОТО

Апстракт: Влијанието на англискиот, на српскиот (хрватскиот, босанскиот) и на германскиот јазик врз македонскиот јазик се разгледува на лексичко, морфосинтаксичко, фонетско (супрасегментално), правописно и прагматичко рамниште. Корпусот се состои од јазични изрази употребени во општествените медиуми, во македонската телевизиска титла, во секојдневната приватна и деловна комуникација итн. Туѓото јазичното влијание врз македонскиот јазик делумно се врши во согласност со македонските стандардни јазични норми, а делумно со отстапувања, кои се забележуваат на сите наведени јазични рамништа. Овој вид влијание е обична и неминовна појава, а трудот е апел за зголемена свест и обмислен и критички однос на сите говорители, а особено на наставниците филолози, лекторите, нормирачите на јазикот итн. спрема прифаќањето на туѓото.

Клучни зборови: македонски јазик, јазик примач, меѓујазични контакти, лексичко, морфосинтаксичко, супрасегментално, правописно и прагматичко рамниште.

1. Вовед

Во емпирискиот дел на овој труд се разгледува влијанието пред сè на англискиот, но и на српскиот (хрватскиот, босанскиот) и на германскиот јазик врз македонскиот јазик, откако во теоретскиот дел општо ќе се разгледаат начините на создавање зборови, илустрирани со потврди од различни јазици, кои делумно се јавуваат и во македонскиот јазик. Извори на говорниот и на пишуваниот корпус се општествените медиуми, македонската телевизиска титла, говорителите во секојдневната јазична приватна и деловна комуникација итн. На лексичко рамниште превладува влијанието на англискиот јазик врзано за Дигиталната револуција, но корпусот не е ограничен вака ниту тематски ниту временски. Туѓото јазично влијание врз македонскиот јазик се разгледува од аспект на

„оправданоста“ и на подобноста во однос на македонскиот јазичен стандард.

Освен лексичкото (интернационализми, заемки, туѓи зборови итн.), влијанието ги опфаќа морфосинтаксичкото (флексија итн.), супрасегменталното (акцентот), правописното (слеаното и разделеното пишување итн.), прагматското (говорните чинови) и текстуалното/дискурсно (структура на текстот, вметнување туѓи јазични строфи во текстот на песни итн.). Само последново наведено рамниште не е предмет на истражувањето.

2. Причини за туѓо јазично влијание

Јазичното рамниште најподложно на туѓо јазично влијание, т. е. на заемање во најширока смисла на зборот е лексичкото, па затоа разгледувањето на надворешнојазичните и на внатрешнојазичните причини за туѓото јазично влијание во прв ред (но не исклучиво) се однесуваат на ова рамниште.

Во надворешнојазичните причини спаѓаат економијата, политиката, општествената структура, религијата и идеологијата, уметноста, модата, спортот, рекламирањето, екологијата, науката, техниката, армијата, итн. Државите што се водечки регионални или светски сили во одредена област не влијаат врз другите земји само од предметен, стручен аспект туку и од јазичен. Комуникацијата обично се одвива на јазикот на надмоќната земја, а одредени елементи потоа навлегуваат во други јазици.

Туѓото јазично влијание е силно изразено при директен меѓу јазичен контакт (швајц. *Velo* < фрац. *vélocipède* < лат. ген. *velocis* од *velox* ‘брз’ + ген. *pedis* од *pēs* ‘стапало’; Duden-www), кој со глобализацијата постепено го губи значењето како фактор. За заемањето придонесуваат и дво- или повеќејазичните говорители, преведувачите, припадниците на повеќејазичните политички единици (како Швајцарија) итн.

Внатрешнојазичните причини се однесуваат на неопходноста од изнаоѓање називи за нови големини (предмети, појави итн.), со што се затвораат празнините во именувањето или се врши модификација и замена на постоечкото именување, заради исполнување на комуникациската цел (Волф-Блајс 2009: 84 и следн., сп. за германскиот јазик: Штефенс 2005: 51 и натаму). Застаруваат именувањата на поранешни, надминати големини (*месна заедница*, *основна организација на зоружениот илруд*, *народност*, *машина за пишување*). Меѓутоа, има нови прецизни и концизни називи за „стари“ големини, имено за појави што постоеле уште пред заемањето на зборот (*мобинт*). Овие две

карактеристики, прецизноста и концизноста, се важна причина за заемањето (*сџрес* ‘оптоварување’, *бум* ‘подем, успех’, *кокџиџи* ‘пилотска кабина’, *брн ауџи* ‘работна исцрпеност’, *роаминџ* ‘користење мобилен уред надвор од домашната мобилна мрежа’). Концизноста го зафаќа и синтаксичкото рамниште (*џиџама-џарџи* ‘парти/забава на лица во пижами’). На ова се надоврзуваат стилската и комуникациската вредност, експресивниот сликовит или емоционално обоен израз, делумно и меѓународниот карактер (*ивенџи* и *настџан* ‘манифестација, претстава, приредба, собир, средба’), како и престижноста на туѓиот јазик, особено за младите, кои сакаат и јазично да се разликуваат од постарите генерации (*аџне, лајкне, кул*). Натамошна причина за туѓо јазично влијание е сродноста на јазиците, на пример, на српскиот (*се бави со* ‘се занимава со’, *џосле* наместо *џо*). Употребата на *џосле* како предлог покажува дека концизноста не надвладува секогаш, веројатно затоа што пократкиот елемент во случајов нема доволно изразна моќ (в. т. 4.2.4).

3. Видови туѓо јазично лексичко влијание

Во пошироки лексиколошки рамки, во овој труд се говори за збогатувањето на речникот, чии главни извори се: а) зборообразувањето (*соџлеџба*), б) заемањето (*локџаун*), в) промената на значењето (*џрло* ‘дел од шише’) и г) звукоподржувањето или ономотопеја (*џлас* ‘звук на предмет што паѓа во течност’), (сп. *grammis-ww* под *Wortschatzerweiterung*). Изворите а), в) и г) можат да се илустрираат и со (понови) примери на заемање: а) *облакоџер*, в) *џлувче* ‘дел од компјутер’, г) *оинк* ‘звук што испушта свиња’, од што се гледа дека заемањето се изразува и со домашна лексика (в. т. 3.2).

3.1. Зборообразување

Се работи за изведување (*наџџџрча*), образување сложени зборови (*изџрејсонџе, водоџаџ*), контаминација или вкрстување на зборови (англ. *smog* < *smoke* + *fog*; Etymonline-ww), скратени зборови (*НАТО, ЕУ*) итн.

3.2. Заемање

Во врска со заемањето, значајни се поимите: интернационализам, туѓ збор, заемка и неологизам.

Интернационализмите се истозначни или блискозначни јазични единици што во исто време се јавуваат во повеќе јазици. Неопходен е одговор на повеќе прашања, за кои не постои

единствен став во лингвистиката: а) за видот на јазичните единици: зборови, морфемии, синтагми, фразеологизми, сентенции, текстови, па дури и графемии и фонемии, б) за бројот и генеалогската припадност на јазичните во кои се јавува јазичниот елемент (на пример, барем во три јазика од две јазични семејства, но и ова треба да се прецизира: што се две јазични семејства: на пример, индоевропското и турското или романското/италско и келтското), в) за правописната и/или за фонолошката препознатливост, г) за степенот на семантичкото совпаѓање (па затоа интернационализмот се разбира во туѓиот јазик без превод) и за моментот кога евентуално „преминува“ во (делумна) лажна двојка и д) за потеклото: етимолошка сродност или лексичко и зборообразувачко заемање (Турска 2009: 57 и натаму). Горенаведените критериуми, освен тој под б), впрочем се однесуваат на заемањето воопшто.

За Бец (според Кениг ¹²1998: 71 и следн.), туѓиот збор претставува туѓа јазична лексичка единица неизменета од фонолошки, правописен, морфолошки и семантички аспект: SMS. Ако се асимилира во јазикот земач, тогаш ќе премине во заемка (*шајбна*, *аоне*). Кај одамна навлезените заемки не се чувствуваа туѓото потекло (герм. *Tisch* ‘маса’ < срвгерм. *tisch* < ствгерм. *tisc* < грч. *dískos* ‘диск’). Разликата меѓу туѓиот збор и заемката не е поврзана со честотата во употребата¹⁴⁴. Но приспособеноста е растежлива категорија и во однос на степенот и во однос на јазичното рамниште, значи границата помеѓу туѓиот збор и заемката, како и наспроти интернационализмот е флуидна. Така на пример, некои туѓи зборови покажуваат знаци на асимилација само на правописно рамниште: освен SMS-*џорака*, во Правописот (2017 : 65, 150, 156) се предлагаат и варијантите СМС-*џорака* и СМС. По примерот на лексичката единица *Би-би-си*, следната фаза на правописна асимилација можеби ќе биде: *ес-ем-ес* (на сметка на концизноста).

При наведените видови заемање, во јазикот примач навлегува туѓа лексика. Меѓутоа, лексичкиот елемент не мора да се „ земе “ од туѓиот јазик, туку може целосно или делумно да се преведе на јазикот примач, процес во кој главна улога имаат лицата со стручни и туѓи јазични компетенции. Заемањето се изразува со домашни или со комбинација од домашни и од туѓи лексички елементи. Со приказ на неколку видови заемање, овде се укажува на различните начини без да се навлегува во прашањето дали се работи за директно или за индиректно заемање (преку јазик посредник): а) калка

¹⁴⁴ На пр.: *Lexikon* и *Atlas* се формално неасимилирани, а често употребувани туѓи зборови во германскиот јазик (Бурмасова 2010: 29).

(Lehnübersetzung, позајмен превод.): а1) дословно преведување на двата члена од сложен збор (срп. *небодер* < англ. *Skyscraper*; англ. *window* < стнорд. *vind-auga*, ‘прозорец’, букв. ‘ветар-око, око на ветрот’ Гертнер 2018: 98) или а2) дословно преведување на едниот и преземање на другиот (мак. *меѓукултурен* < лат. *inter* ‘меѓу’ + *cultura* ‘земјоделство, нега на телото и на духот’; Дуден-www под *interkulturell*); б) делумна калка (Lehnübertragung, позајмен пренос): дословно пренесување на едниот член и замена на другиот член со збор од истото значенско поле, при што: б1) двата члена се од домашно потекло (герм. *Wolkenkratzer* ‘облакодер’ < англ. *skyscraper*, букв. ‘небодер/небоструг’, Duden-www) или б2) едниот е од домашно, а другиот од туѓо потекло (герм. *Halbinsel* ‘полуостров’ < лат. *peninsula* ‘речиси-остров’, Duden-www), в) позајмено (пре)создавање (Lehnschöpfung), при кое туѓиот лексички елемент, комбиниран со домашни афикси, се пресоздава во друг, инаков јазичен елемент (мак. *фасонка* < germ. *Fassung*) или се комбинираат други лексички единици од истото значенско поле (герм. *Klimaanlage*, букв. ‘клима-уред’ < англ. *airconditionig*), г) позајмено значење (Lehnbedeutung), т. е. придодавање ново значење на постоечки (домашен) збор по примерот туѓ јазик: germ. *taufen* ‘крсти’, гот. *daupjan* ‘потопува’, а после и ‘крсти’ по примерот на грч. глагол *baptizein* (βαπτίζειν) со истото основно значење, кој во Новиот завет го придобил религиско значење (Гертнер 2018: 95 и следн.). д) кај т. н. псевдозаемки или вештачки зборови има морфолошки, значенски или зборообразувачки отстапувања од јазикот давател: germ. *handy* ‘мобилен телефон’ < англ. *handy* ‘згоден за употреба, прирачен, практичен’, Duden-www); мак. *xenu end*, germ. *Happy End*, *Happyend* < англ. *happy ending*, Duden-www).

Неологизмот¹⁴⁵ е единство од форма и од значење, кое навлегува и се шири во јазичната употреба и кое припадниците на јазичната заедница извесно време го чувствуваат како нешто ново (Херберг/Кине/Штефенс 2004: XI). Без да се навлегува во можните прецизирања на бројот на говорителите и на времетраењето на неологизмот, се нагласува дека тој има поминато извесен животен пат и дека поголемиот број говорители во текот на даден период го забележуваат неговото постоење, по што тој се разликува од оказионализмот, кој претставува индивидуална или пригодна лексичка единица, употребена еднаш или ретко (на германски шеговито наречена: едnodневка, *Eintagsfliege*, букв. ‘едnodневна

¹⁴⁵ Терминот неологизам е новокласична зборообразувачка заемка (neoklassische Lehnwortbildung), за кој не постои (старо)грчки пандан сочинет од *neos* ‘нов’ + *logos* ‘збор, учење’ (Волф-Блајс 2009: 86).

мува’). Ако зачести употребата на околионализмот, тој ќе премине во неологизам, чија иднина е горе-долу „загарантирана“ со вклучувањето како одредница во речник. Инаку, неологизмот може да е од домашно потекло, но може да се вброи и во сите горенаведени начини на заемање и во сите долунаведени начини на менување на значењето.

3.3. Промена за значењето

Овој процес се врши: а) со проширување на значењето (англ. *dog* ‘куче’ < стангл. *dogga* ‘раса на големо, силно куче’, Etymonline-*www*; сп. мак. *dogga*, герм. *Dogge*), б) со стеснување на значењето (герм. *Hochzeit* ‘свадбена прослава’ < срвгерм. *hōch(ge)zīt* ‘прослава’), в) со метафора (мак. *орхидеја*, герм. *Orchidee* < грч. *órchis* ‘тестис’ според формата на коренот, Duden-*www*); г) со метонимија (*осум е* реден број во дуал ‘два пати по четири’, веројатно според анатомијата на човекот: ‘два пати по четири прста’, *dwds-*www** под *acht*); мак. *карантин*, герм. *Quarantäne* ‘четириесет (дена)’ < франц. *quarantaine* < народнолат. *quarranta* < лат. *quadraginta* ‘четириесет’, толку денови колку што бродовите во средниот век, заради заштита од зараза, морале да бидат закотвени надвор од пристаништето пред да впловат, а 40 е библиски број во врска со постот, со Мојсеј и со дождот пред потопот, *dwds-*www**); мак. *вакцина*, герм. *Vakzine, Vakzin*¹⁴⁶ < лат. *vaccinus* ‘од крава, кравји’ < лат. *vacca* ‘крáva’, според првото имунизирање од сипаници со вирус од кравји сипаници, Duden-*www* под *Vakzine*); мак. *тестис*, герм. *Testis*, англ. *testis, testicle* < лат. *testis* ‘сведок’ (на машкоста)’, Etymonline под *testis*; *цар* и *крал* се деоними/епоними од: *Caesar* ‘Цезар’, одн. *Karl (der Große)* ‘Карло (Велики)’ (Гертнер 2018: 96); д) со пејоризација (герм. *Weib* ‘погрден назив за жена’ < срвгерм. *wīp* ‘жена’ < ствгерм. *wīb* ‘жена’, Duden-*www*), ё) мелиоризација (мак. *минисџер*, герм. *Minister* < франц. *minister* < стфранц. *menistre, ministre* < лат. *minister* ‘потчинет, слуга’, *dwds-*www**). Освен последниве два извора, експресивно-емоционална компонента се изразува и при е) еуфеминизација (герм. *ethnische Säuberung*, мак. *еџничко чистење*), ж) какофеминизација или дисфеминизација (герм. *Sozialtourismus* ‘социјален туризам’, наместо ‘имиграција, доселување’; *ausländerfrei* ‘ослободено од странци’) и з) иронизација (мак. *душогрижник*, ТРМЈ-*www*), при чија употреба, за разлика од д) и ё), говорителот има намера јазично нешто да разубави, да нагрди и да изрази индиректно за да прикрие, да

¹⁴⁶ Вообичаениот израз е *Impfstoff* ‘вакцина’.

критикува или да исмее нешто, да навреди или да дискредитира некого итн.

Ако се внесе и културата како критериум за класификација, тогаш се јавува подгрупата културоними, кои отсликуваат големини ограничени на географското подрачје на јазикот давател (пром ‘вид матурска игранка < американ. *prom* < англ. *promenade* ‘прошетка’ < франц. *promenade*, Etymonline-www).

Употребата на туѓите јазични лексички единици е можен извор на грешки, пред сè при појавата на (делумни) лажни двојки, на две или повеќе блиско звучни туѓи лексички единици со различно значење, на различен акцент во споредба со домашните зборови итн.

Лажни двојки (целосни или делумни) постојат на денотативно (англ. *trillion* ‘билион’ и мак. *трилион*) или на конотативно (вредносно и експресивно-емоционално) рамниште: герм. *pedantisch* ‘претерано уреден, тесноград’ со пејоративно значење, Duden-www, и мак. *педантичен*, ТРМЈ-www; герм. *Seelsorger*, ‘душогрижник (во црква)’ без иронично значење, Duden-www, и мак. *душегрижник*, со и без иронично значење, ТРМЈ-www. Особено значајни се културонимите како (делумни) лажни двојки, на пример кај националсоцијалистичката лексика: *Endlösung (der Judenfrage)* ‘конечно решение (на Еврејското прашање)’ како еуфемизам за геноцидот над Евреите, Duden-www, и мак. *конечно ‘дефинитивно’ решение* (в. Авдиќ 2017).

Малапропизмот¹⁴⁷, погрешно употребена лексичка единица од две или неколку блиско звучни, а значенски неповрзани лексички единици (кои според некои дефиниции може да се сметат за пароними), често со комичен ефект, може да го засрами говорителот ако не го сторил тоа намерно: мак. **Весџминисџер* (наместо *Весџминсџер*), мак. *минисџер*, англ. *minister* < лат. *minister* ‘потчинет, слуга’ и мак. *минсџер*, англ. *minster* < стангл. *mynster* ‘манастирска црква’ < доцнолат. *monasterium* (Etymonline-www под *minister* и *minster*); англ. **ginger equality* ‘џумбирска еднаквост’ (наместо: *gender* ‘родова’...); *На шџо айлаудурираш?*

¹⁴⁷ Овој термин има животен пат интересен за темата на овој труд: герм. *Malapropismus* < англ. *malapropism* (Duden-www); англ. термин *malapropism* потекнува од името на театарската фигура госпоѓа Малапроп во пиесата *The Rivals* (1775) од Р. Б. Шеридан, која со комичен ефект погрешно употребувала долги зборови (*contagious countries* ‘заразни земји’ наместо: *contiguous countries* ‘соседни земји’) и чие име, пак, потекнува од англ. *malaprop* < франц. *mal à propos* ‘несоодветно, незгодно’ израз преземен во англискиот од францускиот јазик во 60-тите години на 17 век (Etymonline-www). Значи, терминот малапропизам е интернационализам и деоним/епоним од театарски лик во дело на англискиот јазик, за кого претставува своним (индикативно име што му прилега на носителот), добиен од француска заемка во англискиот јазик.

(наместо: ... *алудираш*?); герм. **Syphilisarbeit* ‘сифилисна работа, работа со сифилис’ (наместо: *Sisyphosarbeit* ‘Сизифовска работа’).

Разликата во акцентот доведува до погрешно акцентирање на домашните зборови: *генерално* (в. т. 4.1.5 и т. 4.3).

Сите наведени процеси се испреплетени, на пример, лексемата мак. *орхидеја* е заемка, т. е. интернационализам, а е добиена со метафора.

4. Туѓото јазично влијание врз македонскиот јазик

4.1. Лексичко рамниште

Следуваат потврди од дигиталната област: *агне, агнува; антиивакесер(ка); ајтрејд, ајтрејдува; блоџ, блоџер(ка); тејм, тејмер(ка), тлувче, тлушец; даунтрејд, даунтрејдува; даунлодира, симне, симнува; интиернеџ, интиернеџ-адреса; инфлуенсер(ка), јуџубер(ка), клик, клика,кликне, кликнува; комјуџер, лајкне, лајкнува, мелј, е-мајл, и-мелј; милениумска буба, бубалка (бубачка), навигира; нерд, н’рд; онлајн; џокрене (се), РС; џокрене (се); ресетира; реситарира; (сџава комјуџер на) слиј/sleep; слиј; смеџач, смеџачка машина; сџам; сџарџува (комјуџер); сурфа; џаџне, џаџнува; фајџа се; формџ, формџира; хакне, хакира, (сџава некоџо во) СС; чеџ, чеџува; шерне, шернува.*

Овие потврди илустрираат различни области (политика, стопанство, здравство итн.): *адиминисџира, аџлицира (вакцина); ворк енд џравел, work and travel, work & travel; даунсајзинџ; 24/7; деџекџира; дефиниџивно; еџземџларен; есеј; тенерално; имџакџ; имџлеменџација; класџер; комџанија; комџлеменџарен, конџеџџ; корона-аџликација, коронавирус, корона-вирус, корона-класџер, корона-кочиџа; кул, кулира, last minute аранџман; локаун; ин; „олараундер“ велосџед; ол-инкузив, all inclusive; обезносџ; џик; џосџџејд; џреферира; џриџејд; (роденденска) акџија; свиркаџ; џсихолоџија, џсихолоџки; резиме; св, си-ви; скрининџ, сџарџува; џарџеџира; џендер; џехнолоџија, џехнолоџки; џракер, џрекер; џрча (за традоначалник, кон Каџџџол); укаџувач, фрик; фуџционален; џаџдаун, џџџен канџиџаџ.*

Во продолжение се разгледуваат неколку потврди, избрани поради индикативноста од аспект на формата и на значењето, т. е. според тоа дали содржат специфична значенската компонента што отсуствува во домашната лексика (т. е. што ги прави „неопходни“) и од аспект на подобноста според јазичниот стандард, како и според можноста за флексија, концизноста, престижноста, експресивноста итн. Не се работи за временско ситуирање на туѓото јазично

влијание (дали е неологизам или не), ниту за доследно придружување кон горенаведените начини на заемање (интернационализам, туѓ збор, заемка, културизам итн.), ниту за разликата помеѓу директното и индиректното заемање.

4.1.1. Интернационализмите се неопходни во прв ред како термини (*лингвистика, психологија*), а некои се востановени и во општиот јазик (*чоколада, кафе*). Од стилски причини, во текстот некогаш се јавува комутација помеѓу интернационализмот и домашната лексичка единица збор (*лингвистика, наука за јазикот*), но можно е да се претпочита интернационализмот поради флексиските можности (*лингвистички*). Ова важи и за заемките и за туѓите зборови.

4.1.2. Некои лексички единици од туѓо потекло и од понов датум се одликуваат со посебен значенски белег, концизност, актуелност на денотацијата и фонетска леснотија (како и домашна флексија). Првата карактеристика има решавачко значење. Кај неменливата придавка и прилог *онлајн* ‘достапен на интернет’, значајна е комбинацијата од двете семи (достапноста на лицето и медиумот), која ја разликува од изразот (*некој е*) на *интернет*, според кој лицето може да пребарува (да сурфа), да си ја чита електронската пошта итн. Кај *чеј*, *чејува* ‘се допишува, (си) муабети, си поприкажува онлајн’ постои можност за флексија (*чејот*, *чејуваше*,...), а она што го разликува од другите глаголи од ова семантичко поле е значенската компонента ‘онлајн’. Слична е ситуацијата со разговорната именка *мејл* (*мејла, мејлови*), која однесува и на електронска пошта и на електронско писмо¹⁴⁸. Се работи за редукција на англискиот израз *email* или *e-mail*, од кои се задржува само лексемата ‘пошта’. Во преден план овде е концизноста во споредба со *електронска пошта* (сп. *e-пошта* во пишаниот јазик, *Правовис* 2017: 65, 162, 163). Во групата лексички единици со посебна значенска компонента спаѓа и *спам*¹⁴⁹ ‘непожелно писмо или непожелна порака испратена на голем број примачи’.

4.1.3. Во втората група спаѓаат лексички единици што начелно не се одликуваат со специфична значенска компонента. Барем во општиот јазик, именката *компанија* го има значењето ‘фирма,

¹⁴⁸ Во германскиот јазик заемањето го опфаќа и глаголот, кој се комбинира со домашни конјугациски наставки: *mailen, (ich) maile* (букв. ‘мејлува’)

¹⁴⁹ *spam* е контаминација од англ. *spiced + ham* ‘зачинета сланина’ според скеч од британската хумористична серија *Лейачкиот циркус на Монти Пајтон*, во кој секој гостин во ресторанот, без да побара, бил послужуван со производ од трговската марка “Spam” (Duden-www)

претпријатие'. Најлесната и најтешката за изговор, се наведени во значенското објаснување на лексемата *комџанија*, која, пак, нуди најмногу можности за изведување: *комџаниски, инџеркомџаниски, меџукомџаниски, инџракомџаниски* итн. Освен тоа, упатува на возраста на говорителот, имено на помлад говорител што ги следи актуелните лексички развојни текови. Деривациски можности, а со тоа, концизност нудат и: *дејенденција (дејенденциски, инџердејенденцински)* во споредба со *зависносџ, комџлеменџарен (комџлеменџарносџ)* во споредба со *заемно се дојолнуваатџ, еџземџларен* наспроти *шиџо служи како џример* (в. Бојковска/Авдиќ 2021).

4.1.4. Следуваат лексички единици што се необични во македонскиот јазик и чија употреба е изнасилена бидејќи постојат (домашни или позајмени) востановени лексички единици што го покриваат соодветното значење. Лексичките единици *џарџеџира, џарџеџирање = цели кон, е насочен кон (џи џарџеџира џраџаниџе, џарџеџирање на инфлацијаџа); last minute аранџман = аранџман во џоследниот моментџ/мит; all inclusive аранџман, ол инклузив аранџман = аранџман во кој е сѐ вклучено, сеоџфаџен аранџман; СС = койџја до (џо сџава во СС = ту исџраќа койџја од џисмо); имџакџ = влијание; фрик = изрод, чудак; 24/7 = неџрекинаџо, без џрекин, нонсџоџ, неџресџајно; CV, св, си-ви = биоџрафија; џик = врв, кулминација; адиминисџира/аџлиџира (вакцина) = вакцинира, сџава/дава вакцина; соџијални мреџи = оџшџесџивени, комуникаџиски, друџбени мреџи; друшџивени мреџи = оџшџесџивени мреџи. Сите лексички единици не се ниту поконцизни (макар што има и такви) ниту содржат нова значенска компонента. Меѓутоа, делумно се експресивна одлика на јазикот на некои генерации, по што сакаат да се разликуваат од другите.*

4.1.5. Оваа група содржи лексеми со изменето значење во однос на востановеното: *џенерално, џенерално = оџшџо, оџшџо земено (Генерално, џоа џреба да се избетнува)* и *дефиниџивно, дефиниџивно = секако, се разбира, сиџурно, несомнено (Пеџар е дефиниџивно најбрз)*. Нема оправдување ниту за неправилното место на акцентот ниту за раширената употреба во горенаведените значења, па дури и како приречици. Ова секако не важи за евентуалните други употреби на наведените лексеми како соодветни придавки: *генерален, дефинитивен*, на пример *џенерален урбанисџички џлан*, кое треба да се смета за термин (макар што нема пречка ни за: *оџшџи џрадски џлан*), *дефиниџивен* ('конечен') *одџовор*. Овде се вбројуваат и: *(роденденска) акција = џоџусџ, сниџување на ценаџа; нервозен = шиџо има џрема, вознемирџен*,

несиџурен (сп. *нервозен*, ‘изнервиран’); *конџейџи* = џоим, *конџейџиџа* (сп. *конџейџи*, ‘скиџа, наџрт’); *соџиџална дисџиџанџа* = *физичка дисџиџанџа*, *физичко расџиџоџание*, *расџиџоџание* (сп. *соџиџална дисџиџанџа*, ‘општествена дисџанџа, отуџеност’), кои придобиваат статус на делумни лажни двоџки. Каџ следниве примери навлезени од српскиот џазик: *делува* (наместо: *деџсџиџува* и *изџлеџа*), *џраџиџи* (наместо: *слеџи*) се работи за супстандардни лексеми, одн. за лажна двоџка.

4.1.6. Посебна група соџинуваат лексичките единиџи што под влиџание на туџиот џазик (овде на англискиот) го потиснуваат паронимот во македонскиот џазик, со што исчезнува лексема со разликувачка значенска компонента. Меџу *џехнолоџиџа*, *џехнолоџиџи* и *џехника*, *џехнички* постои значенска разлика: првата двоџка зборови се однесува на науката за техника, а втората – на апаратите. Меџутоа, набавката на нова апарати (маџини) понекогаш се нарекува *набавка на нова џехнолоџиџа*, а кога некоџ боледува од депресиџа, се вели дека има *џсихолоџиџи џроблем*, иако лицето нема проблем со науката за душата (психологиџата), туку со душата (психата), (сп. Боџковска/Авџиџ 2021). На сличен начин се затемнува и разликата меџу *функционален* ‘наменски употребен, ефективен и ефикасен’ и своџството ‘да функционира, да не е расипан’, па ако е некоџ апарат дефектен, се вели дека *не е функционален*, наместо дека *не функционира*; имено можно е да функционира, а да не е функционален (бидеџќи е бавен), и (моментно) да не функционира (да е расипан), а да е функционален. И наместо *од функциџски аџеџќи*, *од аџеџќи на функциџаџиџа* се вели *од функционален аџеџќи* ‘од аспект на функционалноста’ иако се мисли на функциџата, а не на функционалноста. На овоџ начин, едната лексичка единиџа станува повеџезначна и се губи важно значење, кое во македонскиот џазик може да се изрази со посебно зборообразувачко средство.

4.2. Морфосинтаксичко рамниште

На ова ниво се разгледуваат збороформите и различните начини на комбинирање на лексичките единиџи, вклучително семантосинтаксата, т. е. колокаџиите, кои не може да се изолираат од (морфо) синтаксата и зборообразувањето, кое може да се смета за дел од морфологиџата.

4.2.1. Во некои случаи, флексиџата е излишна и граматички неправилна. Иако модалниот глагол *џреба* не се менува по лице (како во српскиот џазик), се слушаат изразите: *не сџе џребале*, наместо: *не џребало*. Неправилна флексиџа се забележува и каџ согласувањето помеџу подметот и прирокот и помеџу придавката и

именката кај збирната множина на *-је*: *бело робје*: *Жолџиџио лисје љаџа* (наместо: *бели робје*, *Жолџиџиџе лисје љаџааџи*), што не се должи само на туѓото јазично (српско) влијание, туку и на внатрешнојазичната аналогија итн. (сп. Минова-Ѓуркова 2000: 35 и следн.; Бојковска/Авдиќ 2021).

4.2.2. Во други случаи, пак, отсуствува флексијата иако постои таква можност: *инџернеџи-сџраница*, наместо: *инџернеџиска сџраница*; *акџија-филм*, наместо: *акџиски (акџионен) филм*; *корона-вирус*, наместо: *коронски вирус*, *херџес-вирус*, наместо: *херџесен вирус* (во сите потврди се неприфатливи слеаното и разделеното пишување). Овој зборообразувачки образец, со полуслеано пишување, вистина постои во македонскиот јазик, но се чини дека придавката има предност ако може да се изведе (в. т. 4.2.3).

4.2.3. Кај некои од горенаведените потврди (в. т. 4.2.2), постои и поинакво решение за збороредот и за меѓузборовните врски: *вирус(от) корона*, наместо: *корона-вирус*; *вирус(оџи) херџес*, наместо: *херџес-вирус*, согласно со збороредот категорија + поткатегорија (како: *џаџолоџи „оџи“*, а не: *„оџи“-џаџолоџи* (сп. Бојковска/Саздов 2020).

4.2.4. Под влијание на српскиот јазик, зборовите *после* и *ширум* неправилно се употребуваат како предлози (*Ќе доџдам *џосле рабоџа*, наместо: *Ќе доџдам џо рабоџа*; *Така е *ширум свеџоџи*, наместо: *Така е во целоџи свеџи*), а треба да се користат како прилози (*Ќе доџдам џосле*; *Оџвори ја враџаџа ширум*).

4.2.5. За македонскиот јазик нетипичните колокации може да се илустрираат со често употребуваниот израз: *сџодели екран* (покрај *шер скрин*). Глаголот *сџодели* се разликува од *дели* по односот спрема нешто нематеријално, па затоа во духот на македонскиот јазик е *сџодели весџи/информација/џаџа* или *џокаже/џрикаже неџиџо на екран*, но не *сџоделува* во врска со делови од сметачки машини. Изразот *џрча за џреџсеџаџел/кон Каџиџиџол* (според типологијата на Прунч 2000) е хомологен превод (превод збор по збор), во кој глаголот *џрча* не го покрива значењето на *run for* од областа на политиката ‘се кандидира на избори’, а *џрчаџеџиџо кон Каџиџиџол* има и комичен ефект. Овде може да се вброи преносното значење *млениумска буба/бубалка*, наместо: *млениумска џрешка* во компјутерите (сп. Прќиќ 2000), како и стилски неприфатливиот израз: *е џод знак џрашање = е доведено/се доведува во џрашање*.

4.2.6. Именката *йойеешкојија* (наместо: *йеешкојија*) е преземена од српскиот јазик е супстандардна зборообразувачка заемка.

4.2.7. Во врска со колокациите се издвојува примерот: *човечки ресурси* < англ. *human resources*, со кој се деградираат работниците. Во Германија има долгогодишна традиција на избирање „незбор“ (несоодветен збор) на годината (*Unwort des Jahres*) (Бојковска/Авдиќ 2018: 155). Тоа е јазичен израз што е навредлив за одредени групи граѓани. Денотативно и конотативно (во смисла на какофемизам/дисфемизам), блиска е лексемата *Menschenmaterial* ‘човечки материјал’, избрана во 1999 година за „незбор“ на 20 век. Во тој контекст жестоко се критикуваше и *human resources* бидејќи и со овој израз човекот се сведува на стопански корисен предмет, на материјал, на суровина, кој(а), како јагленот и нафтата, се искористува, се експлоатира, се троши и се заменува со нов(а). Постојат различни недискриминаторски изразни можности: *Оддел за меѓучовечки односи / вработениите / работниците*, наместо: *Оддел за човечки ресурси*). Во преводите се среќаваат и вакви примери.: *take a break* = *земе пауза.

4.2.8. Се чини зачестена предикативната употреба на придавките на *-ачки/-ечки* изведени од глаголи: *Неговиот одговор е вчудовидувачки*; наместо: *Неговиот одговор (ме/не) вчудовидува / вчудовиде*. Првонаведената конструкција потсетува на англиските придавки на *-ing*: *The elections results were surprising for a number of reasons*. (Cambridge-www под *surprising*). За овој пример се предлага: *Изборните резултати беа изненадување / ... (ме/не) изненадија од неколку причини* (а не: *беа изненадувачки*). На придавките на *-ачки/-ечки* повеќе им прилега атрибутската употреба: (*изненадувачки резултати*).

4.2.9. Заморна е употребата на придавката *истиот* како анафора, која е целосно излишна: *Лекариите йрејишуваај/йројишуваај антибиотици без истиите да се йојребни*, наместо: *Лекариите йрејишуваај/... нејојребни антибиотици*; *Ако не сѐе задоволни од йпроизводот, истиот можејте да го врајиите во рок од 10 дена* (наместо: *... можејте да го врајиите во рок од 10 дена*), (сп. Јанушева 2018). Ова потсетува на употребата *derselbe* во германскиот јазик, одлика на вкочанетиот административен стил.

4.3. Фонетско и правописно рамниште

Отстапувањата на супрасегментално рамниште овде се разгледуваат во врска со акцентот (сп. *тенерално, йревенйивно*; в. т.

3.3 и т. 4.1.5), што не се должи само на туѓото јазично влијание, туку, меѓу другото и на морфемското фиксирање на акцентот (*коалицијата*).

Правописот го опфаќа слеаното пишување и разделеното пишување (*коронавирус, корона вирус, оинклузив, ол инклузив*). Ако се прифатат овие конструкции, тогаш е неопходна цртичка (*корона-вирус, ол-инклузив*), меѓутоа во т. 4.1.4, т. 4.2.2 и т. 4.2.3 се предлагаат поинакви решенија.

Веројатно под влијание на англискиот јазик, се среќаваат називите на деновите во неделата и на месеците напишани со голема почетна буква (*во Мариј, в Пејоок*). Од истите причини, во наслови се јавуваат сите зборови со голема буква (*Филмски Фестивал*), а така напишан се сеќава и називот на титулата и на општите именки за дистанцирано обраќање пред името на лицето (*кај Проф. Пејровски, кај Госјодин/Г-дин Пејровски*).

4.4. Прагматичко рамниште

Карактеристични се конструкциите во говорните чинови нудење услуга, поздравување при разделба и пожелување успех, кои посетуваат на англиски и на српски изрази.

Поради влијанието на англискиот врз српскиот јазик, пред сè во ова сфера, Прќиќ (2000) си го нарекува мајчиниот јазик англосрпски. Српскиот израз соодветен на: *Како можам да Ви ѝомоџнам?* наместо: *Повелете*, со кој продавачот го дочекува купувачот, го потсетува Прќиќ (2000) на ситуација кога купувачот небаре треба да качи потезок куфер на четвртиот кат без лифт. Вака е и во македонскиот јазик.

При разделба се слуша: *Имајте убав викенд (Have a nice weekend)*, наместо: *Ви ѝожелувам убав викенд* или: *Убав викенд*, можеби и: *Да (си) имајте убав викенд*, како и: *Секое добро (Свако добро)*, наместо: *Сè најубаво*.

Потеклото на изразот *Скрши нога (Break a leg)* е непознато, но може да му се припише на суеверието, карактеристично за голем број народи, па и за говорителите на индоевропските јазици (Флубахер-www). Ироничниот исказ, првенствено употребен од страна на театарските актери, служи за одвраќање на злите духови. Во македонскиот јазик постојат клетви искажани со ваква цел во однос на бебиња и деца.

5. Заклучок

Заемањето е обична појава. Како што беше кажано во т. 2, заемањето, а пред сè лексичкото, е начин на збогатување на јазикот примач. Туѓите јазични изразни средства ги пополнуваат лексичките, експресивните и општественојазичните празнини. Некои позајмени зборови а) имаат нова значенска компонента (*чеџ*, *аоне*), б) се одликуваат со концизност и/или со зборообразувачки потенцијал (*сџрес*, *комџлеменџарен*, *комџаниџа*), в) потекнуваат од престижен јазик и се експресивни (*кул*, *фрик*) итн. Помалку се прифатливи процесите кога со занемарувањето на паронимот (*џтехника*, *џтехнички*) се јавува нова полисемија *џтехнологија* = а) ‘техника’, в) ‘технологија’. Меѓутоа, се забележува и некритички, па дури и лекомислен начин на заемање, неприфатлив од различни причини: од семантосинтаксички (*џрча* за *џреџседатџел*), омаловажувачки (*човечки ресурси*) итн.

Се чини дека односот спрема туѓото треба да биде уште построг кај јазичните рамништа различни од лексичкото: морфосинтаксичкото, зборообразувачкото, фонетското, правописното и прагматичкото. Станува збор за „постабилни“ рамништа со потешко менливи правила.

Според тоа, овој труд не е заложба за пуризам, туку е апел за обмислен и критички однос спрема туѓото во јазикот.

Користена литература:

Авдик, Емина 2017: „Преведување националсоцијалистичка лексика од германски на македонски јазик врз примерот на романот ВИДИ КОЈ СЕ ВРАТИ од Тимур Вермеш“, Зборник на трудови: *XLIII Меѓународна научна конференција на XLIX Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Охрид, 25–26 јуни 2016 година. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 144–161.

Бојковска, Емилија / Авдик, Емина 2018: „(Зло)употреба на германскиот и на македонскиот јазик во политиката и преведувањето“, Зборник на трудови: *XLIV Меѓународна научна конференција на Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Охрид, 17–18 јуни 2017 година: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 151–180.

Бојковска, Емилија / Авдик, Емина 2021: „Терминологијата од преведувачки и толкувачки аспект“, *Прирачник со наставни активности по терминолошки предмети во наставата по преведување и толкување*. Скопје: УКИМ, 19–36.

Бојковска, Емилија / Саздов, Симон 2020: „За конструкциите составени од именките вирус и корона“, *Литературен збор*, 1–3, год. LXVII, 19–23.

Јанушева, Виолета 2018: „Истиот/а/о/е во новинарскиот потстил на македонскиот стандарден јазик“, *Палимпсест*, год. III, бр. 5, 19–29. <file:///C:/Users/user/Downloads/documentV.pdf> (пристапено на: 2.9.2021 година).

Минова-Ѓуркова, Лилјана ²2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Burmasova, Svetlana 2010: *Empirische Untersuchung der Anglizismen im Deutschen: am Material der Zeitung Die WELT (Jahrgänge 1994 und 2004)*. Bamberg: University of Bamberg Press, (Bamberger Beiträge zur Linguistik 2).

Elsen, Hilke 2005: „Das Kunstwort“, *Muttersprache. Vierteljahresschrift für deutsche Sprache*, Jahrgang 115, 142–288 <[Das Kunstwort. \(uni-muenchen.de\)](http://www.uni-muenchen.de)>, Zugriff: 23.12.2021.

Flubacher, Sina Katharina: „Hals und Beinbruch. Aberglaube im Theater #4“, *Aberglaube im Theater: Hals und Beinbruch: Der Theaterverlag (der-theaterverlag.de)* (Zugriff: 22.12.2021).

[Grammis-www. IDS Grammis](http://www.grammis-ids.de) Grammatisches Informationssystem. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, <http://grammis.ids-mannheim.de>. doi: 10.14618/grammis (Zugriff 24.12.2021).

Herberg, Dieter / Kinne, Michael / Steffens, Doris 2004: *Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*. Berlin: de Gruyter.

König, Werner ¹²1998: *Dtv-Atlas zur deutschen Sprache: Tafeln u. Texte* (1978). München: Deutscher Taschenbuchverlag (1978), <https://home.uni->

leipzig.de/krueger/lehrews/geslaw/Lehnguttypen.pdf (Zugriff: 20.12.2021).

Kurt Gärtner: Lehnübersetzung und Lehnbedeutung vs. Lehnwort: Zu den Entlehnungen aus dem Lateinischen und Französischen in das mittelalterliche Deutsch. In: *Max Planck Research Library for the History and Development of Knowledge, Studies* 10, S. 92 – 114. <<https://www.mprl-series.mpg.de/media/studies/10/6/Studies10Chap3.pdf>>.

Zugriff: 21.12.2021.

Prčić, Tvrtko 2000: „O sindromu milenijumske bube i jeziku anglosrpskom”. *Јужнословенски филолог*, LVI, 3–4, 863–873, dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/3160/3238.pdf?sequence=1&isAllowed=y (pristup 15.7.2021).

Prunč, Erich (2000): „Vom Translationsbiedermeier zur Cyber-translation“, *TcT 14 = NF 4*, 1–71.

Steffens, Doris (Hrsg.) 2005: *Wortschatzeinheiten. Aspekte ihrer (Be)schreibung. Dieter Herberg zum 65. Geburtstag*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache (= amades Arbeitspapiere und Materialien zur deutschen Sprache 1/05).

Turska, Marta 2009: *Internationalismen in der Fachsprache der Gastronomie und Kochkunst im fünfssprachigen Vergleich*, Frankfurt/M usw.: Peter Lang (= Danziger Beiträge zur Germanistik, 28).

Wolf-Bleiß, Birgit 2009: „Neologismen. Spachwandel im Bereich der Lexik“, Siehr, K / Berner, E (Hrsg.): *Sprachwandel und Entwicklungstendenzen als Themen im Deutschunterricht: fachliche Grundlagen. Unterrichts Anregungen, Unterrichtsmaterialien*. Potsdam: Universitätsverlag, 83–102 <[Neologismen – Sprachwandel im Bereich der Lexik \(d-nb.info\)](http://Neologismen – Sprachwandel im Bereich der Lexik (d-nb.info))>. (Zugriff: 20.12.2021).

Речници

Правопис 2017. *Правопис на македонскиот јазик* (второ издание). Скопје Институт за македонски јазик, Pravopis-2017.PDF (пристапено: на 24.12.2021 година).

TRMJ-www. *Официјален дигитален речник на македонскиот јазик*, makedonski.gov.mk (пристапено на: 24.12.2021 година).

Cambridge-www. *Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus* (Accessed 24.12.2021).

Duden-www. *Duden Wörterbuch*, <http://www.duden.de/rechtschreibung/> (Zugriff: 24.12.2021).

dwds-www. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (dwds.de) (Zugriff 24.12.2021).

Etymonline-www. *Online Etymology Dictionary. Etymology, origin and meaning of company by etymonline, Etymonline - Online Etymology Dictionary* (Accessed: 24.12.2021).

Ирина Бабамова

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
irina_babamova@yahoo.com

**СТРУКТУРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ТЕРМИНИ И
ТЕРМИНОЛОШКИ ИЗРАЗИ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК
ПОВРЗАНИ СО КОВИД-ПАНДЕМИЈАТА И НИВНИТЕ
ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Апстракт: Ковид-пандемијата предизвика промени во општествените контексти на глобално рамниште што директно се одразија на јазичен план, особено на планот на лексиката во бројни јазици. Се наметна потребата од изнаоѓање соодветни називи со кои треба(ше) да се именуваат нови појави и/или последици предизвикани од новооткриениот вирус од крајот на 2019 година. Некои лексички единици го проширија своето значење, се наметнаа како термини или влегоа во составот на термилошки изрази поврзани со пандемијата на КОВИД-19.

Во овој труд ќе се осврнеме на интересот на лингвистичката и на пошироката јавност за импактот на пандемијата врз јазикот, како во франкофонски средини и во нашиот поблизок регион, така и во македонската средина. Потоа, тргнувајќи од теориска подлога од француски извори, ќе направиме анализа на ексцерпиран материјал, пред сè, од постоечката лексичка база на француски јазик на владиното биро за преведување во Канада, објавена многу бргу по прогласувањето пандемија во март 2020 година. Анализата ќе има за цел да согледа структурни особености на ексцерпираните термини и термилошки изрази во францускиот јазик од аспект на: бројот на компонентите што влегуваат во нивниот состав (лексички единици, двокомпонентни, трикомпонентни и повеќекомпонентни термилошки решенија), активираните зборообразувачки модели, формалните начини на поврзување кај повеќекомпонентните термилошки решенија. Таа ќе има и за цел да посочи еквиваленти на соодветната француска лексика во македонскиот јазик.

Ова истражување е дел од поширок научно истражувачки проект со наслов *Термини и термилошки изрази од доменот на ковид-пандемијата во македонскиот, во францускиот и во италијанскиот јазик*, чиј носител е Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ за учебната 2020-2021 година (истражувачи: Славица Велева - главен истражувач, Александра Саржоска и Ирина Бабамова). Проектот е поддржан од УКИМ и меѓу другото, има за

цел да понуди тријазичен македонско-француско-италијански поимник од доменот на пандемијата на КОВИД-19.

Клучни зборови: македонски јазик, француски јазик, терминологија, пандемија на КОВИД-19

Предмет на ова истражување се структурните особености на термини и термилошки изрази во францускиот јазик поврзани со актуелната глобална пандемија на КОВИД-19. Целта е да се согледаат нови решенија на термилошки план во францускиот јазик и да се посочат еквиваленти во македонскиот јазик. Под *термин* подразбираме еднозначна единица за именување даден поим од еден домен или еднозначна лексичка единица која и припаѓа на терминологијата од даден домен. Терминот може да има синтагматски облик, т.е. облик на *термилошки израз* составен од повеќе од една компонента. Термините и термилошките изрази се составен дел од терминологијата на одредена област. Лексичката единица *терминологија*, пак, покрај тоа што може да ја означува науката што се занимава со проучување на термините, може да ја означува и вкупната лексика што се употребува во врска со една научна или стручна област.

Како ретко кога во историјата на човештвото, случувањата околу глобалната пандемија се одразија на јазичен план и необично брзо ги покренала јазикотворечките механизми, веројатно во сите јазици во светот, како во оние со голем број говорители, каков што е францускиот, така и во оние со помал број говорители, каков што е македонскиот. Интензивните промени резултираа, меѓу другото, со наплив на нови концепти, поими за кои треба(ше) да се најде соодветен назив и да се утврди соодветна дефиниција со која ќе се стандардизира новата ковид-лексика. Лингвисти и термилози во Франција и во други франкофонски подрачја, пред сè во Квебек, Канада, се мобилизираа релативно брзо и само неколку месеци по прогласувањето пандемија од страна на Светската здравствена организација (СЗО) понудија електронски бази со лексика од доменот на пандемијата на КОВИД-19 наменета за преведувачи, за составувачи на текстови и за оние што вршат нивна јазична ревизија. Една од тие бази е и *Lexique sur la pandémie de COVID-19* (понатаму : *Термиум џлус*) подготвена од Бирото за преведување при Владата на Канада и објавена на нејзината интернет-страница¹⁵⁰. Во текот на почетните пандемиски недели, кога за

¹⁵⁰ Базата *Lexique sur la pandémie de COVID-19* е достапна на следниов линк: <https://www.btb.termiumplus.gc.ca/publications/covid19-fra.html> (пристапено на 10 јуни 2021 година)

многу аспекти на болеста се знаеше многу малку, а всушност владееше *инфодемиа*, дефинирана во базата *Термиум ѝлус* како прекумерна количина точни или неточни информации во врска со една криза кои се шират брзо и неконтролирано, беше особено потребно да се понуди стандардизирана официјална терминологија на француски јазик, со која пред сè ќе се именуваат новооткриениот вирус и болеста што ја предизвикува тој. Француската поширока јавност, пак, имаше можност да проследи бројни јазични дебати околу стабилизирањето правописни или морфолошки облици на нови зборови, а особено внимание привлече дебатата во јавноста околу категоријата род за називот на новата болест *КОВИД-19* (*le COVID-19* или *la COVID-19*), поточно дали називот треба да е од машки или од женски род. За ова прашање, француската академија, согласно со својата нормативна улога во поглед на францускиот јазик, одлучи терминот *КОВИД-19* да биде од женски род (= *la COVID-19*). Наспроти ова, речникот *Le ѝеџи Робер*, кој има дескриптивна улога во однос на францускиот јазик и ја регистрира употребата на јазичните единици, во своето најново издание ги дава како можни и двата рода за називот на болеста (*le/la COVID-19*)¹⁵¹. Во францускиот јазик дојде до израз и грижата за јазикот, па се избегна употребата на исклучително често употребуваниот англизам *локдаун* (прогласен за збор на годината во англискиот јазик за 2020 година од страна речникот *Колинс*) за сметка на терминот *confinement*, а според канадската лексичка база *Термиум ѝлус*, се препорачува и избегнување на англизмот *класџер*, за сметка на *grappe de cas* (мк. *џруџа случаи*) или *foyer d'infection* (мк. *жаришџиџе на инфекција*). Ова особено важи за францускиот јазик во Квебек.

Поблиску до нас, во Словенија, интерес за одразот на пандемијата врз јазикот пројави Институтот за словенечки јазик во Љубљана кој пристапи кон составување мал „корона-речник“¹⁵² уште во почетниот период на пандемијата и понуди јазично советувашиште на својата интернет-страница на која, меѓу другото, може да се најдат одговори за правописни дилеми околу називите на вирусот и на болеста што ја предизвикува Сарс-КоВ 2.

Во врска со македонскиот јазик, покрај неколкуте интернет-страници на кои може да се најдат по десетина до петнаесет лексички единици од доменот на најновата пандемија (на интернет-страницата на *Слободна Европа* може да се најде *Речник на*

¹⁵¹ <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/covid> (пристапено на 12 август 2021 година)

¹⁵² <https://mia.mk/slovenechki-lingvisti-rabotat-na-korona-rechnik/> (пристапено на 18 август 2021 година)

термини кои се користаат за епидемијата со КОВИД-19¹⁵³ од 1 април 2020 година), се појавија и јазични истражувања во врска со новата ковид-лексика, кои се од доменот на зборообразувањето (Саржоска, Гривчевска 2021), преведувањето од француски на македонски јазик (Бабамова 2020), правописот на македонскиот јазик (Бојковска, Саздов 2020), публикации за потребите на наставата и изучувањето на францускиот јазик (Babamova, Petrova 2020).

1. Теориска подлога на истражувањето

Според Рондо (Rondeau, 1984:19), терминот, по својата суштина е јазичен знак, онака како што го има дефинирано Де Сосир во 1916 година, поточно, јазична единица која се состои од *ознака (signifiant)* и *означено (signifié)*, со тоа што во термилошката литература на француски јазик, *ознаката* се нарекува *dénomination (назив, име)*, а *означеното* се нарекува *notion (поим)*. Според тоа, двата клучни елементи на еден термин се *називот* и *поимот*. Според Рондо, терминологот, во принцип, тргнува од еден концепт (*signifié / поим*) и во фокусот на неговиот интерес е како да се именува или како би можел да се именува тој концепт. Притоа, терминологот го следи термилошкиот постулат според кој му се дава предност на *поимот* пред *називот* (Rondeau, 1984:19-20), став со кој Рондо се надоврзува на ставот на Вистер (Wüster 1976), основачот на терминологијата. Освен ова, *означеното*, или *поимот* ѝ припаѓа на една семантичка целина која може да претставува научна дисциплина, поле на активност, техника и слично, поточно на една специјалност. Затоа *поимот* и се дефинира во зависност од доменот на кој му припаѓа, а не како изолирана јазична единица како што е случај со единиците од општиот јазик. Според тоа, терминот е еднозначна, еднореференцијална јазична единица и со оглед на ваквиот карактер се тежнее кон избегнување каква било синонимија меѓу термините.

153

<https://www.slobodnaevropa.mk/a/%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%B8-%D1%81%D0%B5-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B4-19/30519571.html>
(пристапено на 15 јуни 2021 година)

За Рондо (*ibid.*), терминот е специфичен и од аспект на начините на образување. Тој може да се образува :

- со специјализирање на даден збор од општиот јазик, кој притоа станува термин (терминологизација);
- со создавање неологизам преку употреба на корени од стари јазици (латински, старогрчки) или со помош на елементи од современите јазици по пат на контракција, јукстапозиција, враќање во употреба на застарен збор, деривација итн.;
- со помош на перифрастични и синтагматски форми кои може да бидат помалку или повеќе сложени.

2. Приказ на анализата на структурата на термините и на термилошките изрази од доменот на пандемијата на КОВИД-19

Во согласност со планот на нашето глобално проектно истражување, анализираме лексички материјал од околу 450 термини и термилошки изрази на француски јазик. Извор на материјал за анализата на овој труд, претставува, пред сè, споменатата база *Термиум ѝлус*. Анализата на структурата на термините и на термилошките изрази од доменот на пандемијата на КОВИД-19 треба да ни овозможи класифицирање на примерите за термини како лексички единици, а потоа и на примерите за двокомпонентни, трикомпонентни и повеќекомпонентни термилошки изрази кои понатаму подлежат на подетална зборообразувачка и морфолошка анализа. Материјалот се разгледува од аспект на формата на терминот/термилошкиот израз во францускиот јазик, значењето и еквивалентот во македонскиот јазик.

3. Структурни особености на термините - зборообразувачки аспект

Имајќи ја во предвид класификацијата на начините на образување термини предложена од Рондо (*Ibid.*), во базата примери за термини како лексички единици може да издвоиме неколку зборообразувачки постапки кај именските, придавските и глаголските форми.

3.1. Именски форми (номинализација)

Покрај термилологизацијата на постоечки лексички единици од општиот јазик, како на пример: *blouse* (мк. *медицински маниџил*),

contact (мк. контакт), *bulle* (мк. „балон“¹⁵⁴), *vague* (мк. бран), *ventilateur* (мк. вентилаџор), како зборообразувачки постапки се застапени номинализацијата со префиксација и/или суфиксација, мотивирана од именка, придавка или глагол и образувањето сложени зборови:

а) номинализација:

-мотивирана од именка со префиксите *anti-*, *auto-*, *co-* :

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
anticorps < <i>anti-</i> + <i>corps</i>	Протеин што се излучува како одговор на антиген внесен во еден организам и што учествува во имунолошкиот одговор против тој антиген. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>Антиџиело</i>
antigène < <i>anti-</i> + <i>gène</i>	Супстанца која кога е внесена во еден организам предизвикува имунолошка реакција (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>Антиџен</i>
antivacciniste < <i>anti-</i> + <i>vacciniste</i>	Лице кое се противи на вакцинирање. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>антишваксер</i>
autosurveillance < <i>auto-</i> + <i>surveillance</i>	Следење на сопствената здравствена состојба (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>самонабљудување</i>
comorbidité < <i>co-</i> + <i>morbidité</i>	Истовремено постоење на две или повеќе болести, патолошки состојби или клинички ентитети кај ист пациент. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>коморбидитиџи</i>

¹⁵⁴ *Bulle* во францускиот јазик, особено во Канада, означува „балон“ што го образуваат луѓе кои не мора да престојуваат на иста адреса и кои се согласуваат да сочинат група во која мерките за физичко растојание не се задолжителни. Бројот на лица кои може да сочинуваат „балон“ може да биде различен, но групата е од затворен тип, поточно откако ќе се формира „балон“, членовите не може да се менуваат или да преминат во друг „балон“. Со оглед дека оваа појава не е карактеристична за македонската средина, можен еквивалент во македонскиот јазик би бил зборот „балон“.

Во францускиот јазик се среќава и правописниот облик *anti-vaccinaliste*.

- мотивирана од именка од старогрчкиот јазик со додавање на префиксот *a-* (*an-* пред вокал) со привативно значење и на суфиксот *-ie*:

Француски јазик	Значење	Македонски јазик
agueusie < <i>a-</i> + <i>gueus</i> + <i>-ie</i> < <i>a-geûsis-ia</i>	Делумно или целосно губење на чувството за вкус. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>аџузија</i>
anosmie < <i>an-</i> + <i>osm(e)</i> + <i>-ie</i> < <i>an-osm(e)-ia</i>	Делумно или целосно губење на чувството за мирис. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>Аносмија</i>

Овие два термина се однесуваат на симптомите што ги чувствуваат заболените лица од КОВИД-19. Но во секојдневната употреба на македонскиот јазик почесто се среќаваат описни преводни еквиваленти од типот: *оџсусѝво на чувсѝвоѝто за мирис / за вкус* отколку морфолошки адаптираните термини *аџузија* и *аносмија*.

-мотивирана од придавка со суфиксот *-ité*:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
contagiosité < <i>contagieux</i> (лат. <i>contagios(us)</i>) + <i>-ité</i>	Стапка на основна репродукција на еден инфективен агенс. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>Заразносѝ</i>

- мотивирана од глагол со суфиксот *-ment* или со префиксот *-dé*:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
confinement < <i>confin(e)</i> - + <i>-ment</i> < <i>confiner</i>	Вонредна мерка за спречување на ширењето на заразата преку ограничување на движењето на лица (најчесто во кругот на домот)	ограничување на движењето на лица во кругот на домот / „Остани дома“

déconfinement < dé- + confinement < déconfiner	Престанок на важноста на мерката за спречување на ширењето на заразата преку ограничување на движењето на лицата (најчесто во кругот на домот)	престанок на мерката за ограничено движење на лица
--	--	--

Други примери од ваков тип: **rassablement** (мк. *собир на луѓе*), **reconfinement** (мк. *повторно воведување мерка за ограничување на движењето во даден круг*)

- мотивирана од глагол со суфиксот *-age* :

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
dépistage < dépist(e) + - age < dépister	Тестирање заради откривање болест кај асимптоматски лица. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	тестирање, скрининг

Во контекст на пандемијата на КОВИД-19, значењето на терминот *dépistage* се проширува и вклучува тестирање заради откривање инфекција кај сомнителни случаи.

Други примери од ваков тип: **criblage** (мк. *скрининг*, *тестирање*), **délestage** (мк. *растопарување (на капацитетот во здравствена установа)*), **écouvillonnage** (мк. *земање брис*).

б) Образување сложени именки:

Во рамки на лексичките единици (термини) претставени преку сложени именки изведени од две различни основи поврзани со цртичка се разликуваат неколку типа:

- сложена именки (термин) со прв член глагол и втор член именка:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
couvre-feu < couvr(ir) + feu	Забрана за излегување од дома во временски период меѓу одредени часови	<i>полициски час</i>
couvre-visage n.m. < couvr(ir) + visage	Ткаенина што ја покрива устата, носот и брадата со цел да спречи пренесување заразен агенс преку респираторни капки. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>маска</i> <i>ог</i> <i>ткаенина</i> , <i>немедицинска</i> <i>маска</i>

- термин во облик на сложена именка со прв член акроним и втор член број:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
COVID-19 (< англ. <i>Corona virus disease</i> + 19)	Високозаразно вирусно заболување предизвикано од вирусот Сaрс-КоВ-2. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>КОВИД-19</i>

Во францускиот јазик постои и друг назив за ова заболување: *maladie à coronavirus 2019* (мк. = *коронавирусна болесѝ 2019*)
- сложена именка (термин) изведени со удвојување на две истоименски основи поврзани со предлог:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
coude-à-coude < <i>coude</i> + <i>à</i> + <i>coude</i>	Начин на поздравување при кој две лица се допираат со лакт. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>ѝоздравување со лакѝ</i>
poing-à-poing < <i>poing</i> + <i>à</i> + <i>poing</i>	Начин на поздравување при кој две лица се допираат со тупаница за да избегнат ракување. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>ѝоздравување со ѝуѝаница</i>

3.2. Придавски форми (адјективизација)

Меѓу придавските форми регистрирани во базата *Термиум ѝлус* се среќаваат адјективизации добиени со префиксација и/или со суфиксација. Тие се мотивирани најчесто од придавка и од глагол:
- адјективизација мотивирана од придавка со префиксот *a-* со привативно значење:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
asymptomatique < <i>a-</i> + <i>symptomatique</i>	Кој не пројавува симптоми на зараза. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>асимѝиомаѝски</i> , - <i>a</i> , - <i>o</i>

- адјективизација мотивирана од акроним со суфиксот –é :

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
covidé < <i>covid</i> + -é	Кој е заболен од КОВИД-19	<i>заболен, -а, -о од КОВИД-19</i>

Придавската формата (*les*) *covidés* се појави, пред сè, во разговорниот француски јазик и во публицистичкиот стил за да се означат лицата што заболеле од КОВИД-19 и веројатно е изведена според моделот на *les grippés*, со кој се означуваат лицата што заболеле од грип. Не е заведена во базата на *Термиум ѝлус*. Слично на ова, во македонскиот јазик може да се сретне разговорната форма *ковидосан, -а, -о, -и*, изведена според моделот на *триџосан, -а, -о, -и* или на *виросан, -а, -о, -и*.

- адјективизација мотивирана од глагол со суфиксот –é :

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
confiné (adj.m.) < <i>confin-</i> + -é < <i>confiner</i> (v.)	Лице кое ја почитува мерката за ограничување на движењето во кругот на домот.	<i>лице чие движење е ограничено во кругот на домот</i>

3.3. Глаголски форми (вербализација)

- форми мотивирани од постоечки глаголски форми со терминологизација:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
confiner (v.)	Донесува мерка против ширење на заразата преку ограничување на движењето на лица (најчесто во кругот на домот).	<i>ограничува движење на лица во даден круг (најчесто во кругот на домот)</i>

- вербализација мотивирана од глагол со додавање на префиксите *dé-, ex-, in-, re-*

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
déconfiner < <i>dé-</i> + <i>confiner</i>	Укинува мерка против ширење на заразата преку ограничување на движењето на лица (најчесто во кругот на домот).	<i>укинува мерка за ограничување на движењето во кругот на домот</i>

dépister < <i>dé- + pister</i>	Врши тестирање заради откривање заразна инфекција кај асимптоматски случаи. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>ѝесѝира, врши/сѝроведува ѝесѝирање</i>
extuber < <i>ex- + tuber</i>	Извлекува, вади шуплива цевка, вовлечена преку устата или преку носот во трахејата за да ги одржува дишните патишта отворени. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>ексѝубира</i>
intuber < <i>in- + tuber</i>	Внесува, вовлекува шуплива цевка во трахејата преку устата или носот за да ги одржува дишните патишта отворени. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>инѝубира</i>
reconfiner < <i>re- + confiner</i>	Повторно воведува мерка против ширење на заразата преку ограничување на движењето на лица (најчесто во кругот на домот).	<i>ѝовѝорно воведува мерка за оѝраничување на движењето во круѝоѝ на домоѝ</i>

Во контекст на пандемијата на КОВИД-19, значењето на терминот *dépister* се прошири за да означи и тестирање заради откривање инфекција кај сомнителни случаи.

4. Двокомпонентни терминолошки изрази

Во рамки на двокомпонентните терминолошки изрази се разликуваат повеќе модели од кои најчести и најпродуктивни во ексцерпираниот материјал се оние што се составени според моделот *именка + ѝридавка* во улога на модификатор:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
cas actif	Лице кое во даден момент е заболено од заразна болест. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>акѝивен случај</i>
cas primaire	Првиот случај на заразна болест забележан во една популација. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>ѝримарен случај (првиот заразен човек)</i>

courbe épidémique	Линија (на графикон и слично) што го покажува зголемувањето и намалувањето на бројот на заболени во даден период на една епидемија	<i>ејндемиска крива</i>
choc cytokinique	Синдром што се карактеризира со потенцијално смртна хиперцитокинемија (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>цијтокински шок, цијтокинска бура</i>
distanciation physique	Мерка, стратегија на заштита од ширењето на една заразна болест преку избегнување групирања и блиски контакти со луѓе, како и преку одржување физичко растојание меѓу лица пропишано од страна на здравствените власти. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>физичко растојание / физичка оддалеченост / физичко дистанцирање</i>
double masque/ masque double	Две заштитни маски поставени една врз друга заради подобрување на покриеноста на лицето и капацитетот на филтрација на маската. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>двојна маска</i>
enquête épidémiologique	Собирање податоци преку однапред подготвени прашања чиешто одговори нудат информации за епидемиолошко истражување. (Извор: <i>Термиум ѝлус</i> , превод И.Б.)	<i>ејндемиолошк а анкејта (на лицата ѝозиѝивни на КОВИД-19)</i>

Други двокомпонентни термиолошки изрази: **détection précoce** (мк. *рано откривање на болест*), **équipement médical** (мк. *медицинска опрема*), **essai clinique** (мк. *клиничка проба*), **immunité vaccinale** (мк. *вакцинален имунитет*), **insuffisance respiratoire** (мк. *респираторна инсуфициенција, респираторна слабост, синдром на акутна респираторна слабост [ARDS]*), **lavage bronchoalvéolaire** (мк. *бронхоалвеоларна лаважа*), **maladie infectieuse** (мк. *заразна болест*), **masque medical** (мк. *медицинска маска*), **personne vaccinée** (мк. *вакцинирано лице*), **réponse immunitaire** (мк.

имунолошки одговор), **risque sanitaire** (мк. здравствен ризик), **santé publique** (мк. јавно здравје), **séquençage génomique** (мк. геномско секвенционирање), **test antigénique** (мк. антигенски тест), **variant viral** (мк. варијанта на вирус) и друго.

5. Трикомпонентни термилошки изрази

Трикомпонентните термилошки израз се составени најчесто од две именки поврзани со предлог. Во ексцерпираната база регистриравме трикомпонентни термилошки изрази, според моделот: *именка + предлог + именка* (N + *prèp.* + N), при што како најчест се среќава предлогот *de*:

Француски јазик	Значење/дефиниција	Македонски јазик
définition de cas	Збир од критериуми кои овозможуваат да се определи дали е едно лице заболено од дадена болест. (Извор: <i>Термиум илус</i> , превод И.Б.)	<i>дефиниција на случај / дефиниција за случај</i>
état d'urgence	Вонреден режим кој во случај на сериозна повреда на јавниот ред или на национална катастрофа ја зајакнува моќта на административната власт. https://www.cnrtl.fr/definition/urgence (превод И.Б.)	<i>вонредна состојба</i>
foyer d'infection	Точно одредено место на кое бројот на случаи на заразна болест што се појавуваат во текот на определен период е повисок од очекуваниот. (Извор: <i>Термиум илус</i> , превод И.Б.)	<i>жариште на зараза</i>
injection de rappel	Инјектирање доза на имунизирачки агенс која ја зајакнува или обновува имунизирачкиот ефект на првата доза. (Извор: <i>Термиум илус</i> , превод И.Б.)	<i>иџекција доза, бустер доза</i>

Од формален аспект, еквивалентите на македонски јазик многу често го следат моделот *ѓридавка + именка*: **blouse d'isolement** (мк. *заштитуен манѓил, заштитуина облека*), **chaîne du froid** (мк. *лаген синѓир*), **dépistage de masse** (мк. *масовно итестирање*), **lunettes de protection** (мк. *заштитуини очила*), **mesure d'hygiène** (мк. *хигиенски мерки*). Или, пак, моделот *именка + ѓредлоѓ + именка*: **mode de transmission** (мк. *начин на иѓрансмисија/ѓренесување*). Понекогаш еквивалентот може да се формулра и алтернативно, според првиот или според вториот модел: *période d'incubation* (мк. *инкубаѓиски ѓериод / ѓериод на инкубаѓија*), **période de transmissibilité** (мк. *ѓериод на заразносѓ, заразен ѓериод*). Други модели за еквиваленти : **dose de rappel** (мк. *ревакцина/ вѓтора доза*), **grappe de cas** (мк. *ѓруѓа случаи, класѓер*)

Еден дел од трикомпонентните терминолошките изрази на француски јазик преставуваат глаголски изрази:

Француски јазик	Значење/дефиниѓија	Македонски јазик
aplatir la courbe	Преземање мерки за забавување на бројот на случаи заболени од заразна болест со цел да се избегне преоптовареност на здравствениот систем до пикот на епидемијата.	<i>забавување на расѓоѓ на криваѓа (еѓидемиска)</i>
ecraser la courbe	Преземање ригорозни мерки за значително забавување на порастот на бројот на случаи на една заразна болест со цел да се избегне преоптовареност на здравствениот систем при пикот на епидемијата. (Извор: <i>Термиум ѓлус</i> , превод И.Б.)	<i>израмнување на криваѓа (еѓидемиска)</i>
effectuer un contrôle	Врши контрола заради симптоми на КОВИД-19 (Извор: <i>Термиум ѓлус</i> , превод И.Б.)	<i>вршење конѓирола</i>
mettre en quarantaine	Сместува во карантин. (Извор: <i>Термиум ѓлус</i> , превод И.Б.)	<i>сѓава во каранѓин</i>

6. Повеќекомпонентни термилошки изрази

Во базата *Термиум плус* се среќаваат и термилошки изрази со повеќе од три компоненти како на пример: **désinfectant pour les mains** (мк. *дезинфекциско средство за раце*), **dépistage à la frontière** (мк. *тестирање на граница*), **dépistage à la sortie** (мк. *тестирање при излез од земја/држава*), **dépistage à l'arrivée** (мк. *тестирање при влез во земја/држава*), **équipement de protection individuelle** (мк. *опрема за индивидуална заштита*), **échantillon prélevé par écouvillonnage** (мк. *примерок обезбеден со земање брис*), **échantillon prélevé par gargarisme** (мк. *примерок обезбеден со таргарење*), **événement indésirable associé à la vaccination** (мк. *несакана случка поврзана со вакцинирање*), **lutte contre la COVID-19** (мк. *борба против КОВИД-19*), **Mécanisme pour un accès mondial aux vaccins contre la COVID-19** (мк. *механизам за глобален пристап до вакцини против КОВИД-19, Механизам КОВАКС*), **période moyenne d'incubation** (мк. *просечен период на инкубација*) и др.

Периодот на пандемијата е проследен и со благо изразена детерминологизација во македонскиот јазик која се карактеризира со преминување на терминот од јазикот на специјалноста во општиот јазик. Терминот *коморбидитет* стана општо познат во македонскиот јазик и иако сè уште се употребува, пред сè, во контекст на пандемијата, го регистриравме во разговорен контекст во следниот пример: *Ти си како коморбидитет, ќе ме уништиш*. Ова укажува дека зачестената употреба на терминот придонесува за придвижување на терминот од јазикот на специјалноста кон општиот јазик. Но дали ваквата употреба ќе продолжи и по завршувањето на пандемијата или не, останува да покаже јазичната практика. Потребна е поголема временска дистанција за да може да се извлечат трајни заклучоци во врска со евентуална детерминологизација на термини и термилошки изрази поврзани со пандемијата на КОВИД-19.

Анализирањето публицистички и научно-стручни текстови во врска со пандемијата покажува дека терминологијата поврзана со пандемијата на КОВИД -19 не е само од доменот на медицината или на здравствената заштита. Таа, иако на индиректен начин, зачестено почна да се употребува и на други полиња кои претрпеа промени поради пандемиски причини како што се: полето на економијата, стопанството, социјалната заштита, образованието и слично. Еве неколку примери често употребувана терминологија во пандемиски услови: **fermeture de frontière** (мк. *затворање граница*), **apprentissage en ligne** (мк. *онлајн-учење*), **apprentissage à distance** (мк. *учење на далечина*), **audioconférence** (мк.

аудиоконференција), **clavardage** (мк. четтирање), **cours en ligne** (мк. онлајн-час), **dépression économique** (мк. економска дејресција), **enseignement en ligne** (мк. онлајн-настава), **enseignement en présentiel** (мк. настава со физичко присуство), **examen en ligne** (мк. онлајн-испит), **partage d'écran** (мк. поделување екран) и многу други.

Анализираниот јазичен материјал на француски јазик во овој труд и лексичкиот материјал што постои во базата *Термиум ѝлус*, која постојано се дополнува со нови примери, е многу податлив за понатамошни и подетални јазични анализи од зборообразувачки, лексиколошки, термилошки, когнитивен или правописен аспект. Анализата покажува дека терминологијата во францускиот јазик од доменот на ковид-пандемијата опфаќа од еднокомпонентни термини до повеќекомпонентни термилошки изрази од кои најбројни во споменатата базата се двокомпонентните термилошки изрази составени според моделот *именка + ѝридавка* како модификатор. Овој модел истовремено се покажува и како најпродуктивен во францускиот јазик во образувањето термилошки изрази поврзани со пандемијата на КОВИД-19. Нивните еквиваленти на македонски јазик се најчесто формулирани според моделот *ѝридавка + именка* и повеќето од нив се потврдени во текстови од публицистичкиот и научниот стил од доменот на здравството, медицината, образованието, економијата и друго. И тие, исто така, може да послужат за јазични анализи од зборообразувачки, правописен или друг карактер со цел да се изврши стандардизација на нивната форма и евентуално нивно внесување во идни лексикографски изданија за македонскиот јазик. Се очекува ова истражување, спроведено во рамки на погореспоменатиот проект (*Термини и ѝтермилошки изрази ѝоврзани со ковид-ѝпандемијата и нивните еквиваленти во македонскиот, во францускиот и во италијанскиот јазик*), да понуди доволно референтен материјал не само за проучувачите на францускиот и на македонскиот јазик, туку и за преведувачите од овие два јазика и за други заинтересирани лица.

Користена литература:

Бабамова, Ирина 2021: „Преведување на македонски јазик на францускиот глагол *confiner* и на неговите деривати – во контекст на пандемијата на КОВИД-19“ во *XLVII Меѓународна научна конференција* на ЛШ Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 4.9 - 5.9.2020 година), УКИМ, Скопје, стр. 295-308.

Бојковска, Емилија, Саздов, Симон 2020: „За конструкциите составени од именките *вирус* и *корона*“, *Литературен збор*, 1–3, 2020 година, LXVII, стр. 19–23.

Велева, Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, С. Велева, Скопје

Конески, Блаже 1987: *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Култура, Скопје

Конески, Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје

Минова-Гуркова, Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*. Магор, Скопје

Саржоска, Александра, Гривчевска, Бранка 2021: „КОВИД-19 – Зборообразувањето во време на пандемија“ во *XLVII Меѓународна научна конференција* на ЛШ Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 4.9 - 5.9.2020 година), УКИМ, Скопје, стр. 265-279.

Толковен речник на македонскиот јазик I – VI, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје. (*Официјален дигитален речник на македонскиот јазик*: <https://makedonski.gov.mk/>)

Babamova, Irina, Kuzmanoska, Anita 2021: “L’emploi de *quarantaine* dans la langue française et de *карантин* dans la langue macédonienne“ in *Actes du Colloque international Considérations philologiques en context français et francophone*, 19 et 20 novembre 2021, Faculté de philologie « Blaze Koneski », Skopje (во печат).

Babamova, Irina, Petrova, Snezana 2020: *J’apprends et je me protégé contre les virus*, Association des professeurs de français de la République de Macédoine, Skopje

Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales) <https://www.cnrtl.fr/> (Пристапено на 30.6.2021 година)

Dubois, Jean, Dubois-Charlier, Françoise 1999: *La dérivation suffixale en français*. Editions Nathan Université, Paris

Dumarest, Danièle, Morsel, Marie-Mélène 2004: *Le chemin des mots*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble

Gruaz, Claude 1988: *La Dérivation suffixale en français contemporain*. Publications de l'Université de Rouan, Rouan

Guiraud, Pierre 1968: *Les mots savants*. Presse Universitaires de France, Paris. (Coll. *Que sais-je ?*)

Rondeau, Guy 1984: *Introduction à la terminologie*. Gaëtan Morin Éditeur, Chicoutimi, Québec, Canada

Swiggers, Pierre 2006: « Terminologie et terminographie linguistiques : problèmes de définition et de calibrage » in *Syntaxe et Sémantique*, 1, n° 7, 13-28. <https://www.cairn.info/revue-syntaxe-et-semantique-2006-1-page-13.htm> (пристапено на 17.6.2021 година)

Wüster, Eugen 1976: „La théorie générale de la terminologie – un domaine interdisciplinaire impliquant la linguistique, la logique, l'ontologie, l'informatique et les sciences des objets“ *Essai de définition de la terminologie, Actes du colloque international de terminologie (Québec, 5-8 octobre 1975)*. Éditeur officiel du Québec, 49-57.

Сайторграфија:

<https://www.cnrtl.fr/definition/urgence>

https://www.ema.europa.eu/en/documents/overview/covid-19-vaccine-janssen-epar-medicine-overview_fr.pdf

<https://lider.com.mk/magazin/lokdaun-e-proglasen-za-zbor-na-godinata/>

<https://mesconseilscovid.sante.gouv.fr/je-veux-me-faire-vacciner.html>

<https://mia.mk/slovenechki-lingvisti-rabotat-na-korona-rechnik/>

<https://koronavirus.gov.mk/pocetna/zashtita/zdravstveni-rabonici>

<https://kovid19vakcinacija.mk/za-vakcinite/>

<https://pedijatar.mk/novo-istrazhuvane-koga-patsientite-so-kovid-19-se-najzarazni/>

<https://vidivaka.mk/covid19/terminologija/>

<http://zdravstvo.gov.mk/zakon-za-zashtita-na-naselenieto-od-zarazni-bolesti/>

Lexique sur la pandémie de COVID-19 (Лексичка база: *Термиум ѝлус*)

<https://www.btb.termiumpius.gc.ca/publications/covid19-fra.html>

Милена Саздовска-Пигуловска

Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија
milena.sazdovska@gmail.com

УПОТРЕБА НА ЕВРОЖАРГОНОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Со оглед на евроинтегративните процеси коишто се започнати од Република Северна Македонија уште пред две децении, а коишто значително ќе се интензивираат во следните неколку години, во македонските медиуми и институции е сè поприсутна употребата на еврожаргонот. Еврожаргонот ја претставува терминологијата карактеристична за Европската Унија (ЕУ) и претставува специјална лексика со ограничена употреба во институциите на ЕУ, вклучително и во европските медиуми со цел информирање на пошироката јавност за случувањата во европско тло. Пристапувањето кон ЕУ наложува значајни промени од државите пристапнички во текот на определен временски период, не само од политички, економски и институционален аспект, туку и од јазичен аспект. Имено, јазичниот критериум за членство во ЕУ подразбира преведување на европското законодавство на националниот јазик на државата пристапничка со цел подготовка на националната верзија на т.н. *acquis communautaire*. Тоа го претставува идното законодавство на државата пристапничка во ЕУ, коешто ќе треба да биде разбирливо и за обичните граѓани. Како резултат на овој процес, специфичната терминологија на ЕУ (т.н. еврожаргон) уште одамна навлегува во македонскиот јазик, а особено во процесот на транспонирање на европското законодавство во македонското законодавство.

Клучни зборови: стручна лексика, еврожаргон, терминологија на ЕУ, евроговор

Предмет и цел на истражувањето

Главната цел на овој труд е да го покрене прашањето колку македонскиот јазик е подготвен да се менува под влијание на евроговорот и еврожаргонот и да отвори дискусија за потребата од постоење на унифициран национален став во врска со навлегувањето, односно степенот на употреба на еврожаргон во македонскиот јазик, имајќи ги во предвид евроинтегративните процеси коишто се започнати од Република Северна Македонија. За таа цел во трудот се предлагаат конкретни чекори за стандардизација на еврожаргонот што навлегува во македонскиот

јазик. Притоа, трудот прво има за цел да ја покаже комплексноста на еврожаргонот како стручна лексика и да отвори дискусија за неопходноста од користење ваков вид лексика надвор од стручната јавност, односно при информирање на граѓаните.

Еврожаргонот ја претставува терминологијата карактеристична за ЕУ и претставува специјална лексика со ограничена употреба во институциите на ЕУ, вклучително и во медиумите, со цел информирање на пошироката јавност за случувањата на европско тло. Употребата на еврожаргон е неопходна во мултијазична и мултикултурна средина каква што е ЕУ бидејќи претставува заедничка односно наднационална терминологија со којашто се означуваат поими и процеси коишто се специфични за ЕУ, а коишто немаат специјално значење надвор од нејзин контекст. Од друга страна, дополнителна цел на трудот е да одговори на прашањето дали еврожаргонот е важен за олеснување на комуникацијата преку означување специфични поими или е премногу технички и нејасен за обичните граѓани со што се отежнува комуникацијата со пошироката јавност. За таа цел е спроведено анкетно истражување од кое резултатите се претставени во продолжение на трудот и претставуваат почетна основа за донесување на заклучоци.

Синхрониската анализа покажува досегашно влијание на евроговорот и еврожаргонот врз развојот на македонскиот јазик, коешто се забележува на различни рамништа. Јазикот претставува средство за комуникација во социолошка и професионална средина и токму затоа ниту еден јазик не е имун на промени и подновувања. Јазикот ги одразува новитетите и промените во општеството, како и комуникациските потреби на луѓето во општеството. Во таа насока и процесот на европска интеграција што ги зафатил сите балкански држави не остава свој белег само врз општествено-политичкиот систем на државите, туку и врз јазикот, а особено на лексичко ниво и тоа преку контактот со голем број нови поими, коишто се непознати во државите со поранешно социјалистичко уредување, како и преку приливот на нови изрази и термини (Саздовска-Пигуловска 2016: 295). Еврожаргонот бил нова појава во сите европски јазици, па и во македонскиот јазик во којшто еврожаргонот започнал да навлегува пред околу две децении, односно по воспоставувањето институционални односи со Европската Унија, а со цел да се одговори на потребата за јазични промени (Саздовска-Пигуловска 2021: 134). Имено, со воспоставувањето на билатерални односи со Европската Унија произлегла и формална обврска за Република Северна Македонија, за усогласување на националното законодавство со правото на ЕУ

наречено *acquis communautaire*, а со цел преземање на најдобрите практики и општествено-политичко уредување на ЕУ, коишто се покажале како успешни во многу држави членки.

Главното прашање коешто се стреми да го покрене овој труд е колку македонскиот јазик е подготвен да се менува под влијание на евроговорот и еврожаргонот? Имено, и покрај важната улога на еврожаргонот, не смее да постои неконтролирано преземање и навлегување странска лексика. Една од групите коишто се директно засегнати од употребата на еврожаргон се преведувачите и толкувачите, коишто го претставуваат првиот филтер низ којшто треба да помине еврожаргонот пред да дојде во контакт со пошироката јавност. Токму затоа за целите на овој труд е спроведено анкетно истражување во кое испитаниците се студенти од четврта година на Катедрата за преведување и толкување на Филолошкиот факултет во Скопје, коишто како идни преведувачи и толкувачи во националните, па и во европските институции, се директно засегнати од познавањето и употребата на овој вид тесноспецијализирана лексика. Оттука, методологијата на истражувањето опфаќа анкетно истражување преку прашалник, чијашто цел е да ја покаже комплексноста на овој вид стручна лексика којашто со огромен интензитет навлегува во македонскиот јазик.

Специфики на еврожаргонот

Жаргонот е нестандартна јазична појава и го проучуваат различни автори, коишто најчесто го дефинираат како вокабулар во определена област со ограничена употреба меѓу членовите на посебна социјална група во зависност од нивната професија, општествена положба, возраст, итн. Ранко Бугарски разликува три основни вида жаргон: стручен, супкултурен и младешки жаргон и истакнува дека стручниот жаргон се одликува со претерана и шаблонска употреба на стручни називи коишто се неразбирливи за лаиците, па кога доаѓа до стандардизирање на овие називи се работи за стручна терминологија на различните регистри, којашто во основа припаѓа на стандардниот јазик, но сè уште може да се зборува за жаргон (Bugarski 2003: 10). За другите видови жаргони, Бугарски истакнува дека доколку навлезат во општа употреба во заедницата, преку разговорниот јазик тие можат постепено да навлезат во стандардниот јазик, при што се преминува од разговорен во формален стил (Bugarski 2003: 11).

Еврожаргонот спаѓа во групата на стручен жаргон, односно претставува дел од лексиката со ограничена сфера на употреба во доменот на ЕУ, помеѓу ограничени социјални групи кои имаат

заедничка карактеристика, а тоа е професијата (Саздовска-Пигуловска 2016: 297). Има за цел да овозможи ефикасна комуникација и разбирање помеѓу определени професионални групи и тоа меѓу мултијазичната и мултикултурната администрација во ЕУ и со медиумите, поради што со огромен интензитет навлегува и е присутен и во дискурсот на македонската администрација, како и во медиумскиот дискурс, а допрва ќе навлегува и во дискурсот на македонските политичари.

Еврожаргонот го проучуваат голем број автори и стручњаци од практиката. На пример, истакнатата авторка Темерман го проучува создавањето термини во евроговорот на англиски и на други јазици и заклучува дека тој процес опфаќа определување на еден поим, којшто потоа се користи во повеќе јазици (Temmerman 2018: 11). Шефнер и Адаб сметаат дека јазикот на ЕУ, односно еврожаргонот претставува „хибриден“ јазик којшто е предмет на договор помеѓу различни институции и култури, како и резултат на одлуките на преведувачите и толкувачите (Schäffner; Adab, 2001: 175).

Меѓутоа, основна карактеристика на жаргонот е тоа што претставува збор или израз зад којшто се крие друго значење и токму затоа користењето жаргон остава можност за нејасноти и двосмисленост. Имено, кога на пошироката јавност ѝ се соопштуваат информации преку медиумите за различни процеси и активности од јавен интерес, а притоа се користи жаргон, пошироката јавност често не е доволно упатена во случувањата, ниту пак разбира во целост што се соопштува. Во ЕУ се одржуваат бројни јавни дебати во однос на прашањето дали еврожаргонот ја олеснува комуникацијата преку означување специфични поими за Унијата или е премногу технички и нејасен за обичните граѓани со што се отежнува комуникацијата со пошироката јавност. Токму затоа е важно да се анализираат главните специфики на овој вид стручна лексика.

Со користење еврожаргон несомнено се надминуваат јазичните и културолошките разлики помеѓу државите членки на ЕУ, како и општествено-политичките разлики со оглед на различните национални правни системи. Еврожаргонот придонесува за ефикасна и прецизна комуникација во европските институции, како и помеѓу европските институции и медиумите. Според Мекалиф, евроговорот ги одразува спецификите на различните правни системи, култури и јазици и претставува нов правен јазик (McAuliffe 2009: 106).

Специфично за еврожаргонот е тоа што се создава на наднационално ниво бидејќи не е карактеристичен за еден јазик или култура. Целта е да се создаде единствен „европски“ јазик што ќе ја

олесни комуникацијата меѓу и со администрацијата, имајќи ги во предвид различните правни системи на државите членки, како и различното јазично и културно потекло на административните службеници во европските институции. Според Бил, евроговорот е мултилингвален правен јазик што се појавува како мешавина од различни национални јазици со меѓусебно поврзани концептуални системи и е толку нејасен што го нарекува „евромагла“ со цел метафорична споредба на употребата на еврожаргон со лутање во магла (Biel 2014: 337).

Потребно е да се има во предвид и дека еврожаргонот има секојдневна употреба и меѓу преведувачите и толкувачите во европските институции, коишто преведуваат и толкуваат на сите службени јазици на ЕУ. Меѓутоа, од друга страна, еврожаргонот треба да придонесува и за јасно и недвосмислено информирање на пошироката јавност за случувањата и активностите на европските институции, односно за информирање на граѓаните.

Влијанието на евроговорот и еврожаргонот врз македонскиот јазик

Во комуникацијата со европските институции и медиуми се доаѓа во директен контакт со евроговорот од којшто се преземаат голем број нови термини и фразеолошки изрази. Еврожаргонот со огромен интензитет навлегува и во македонскиот јазик и е присутен во дискурсот на администрацијата, медиумите и стручната јавност и претежно навлегува преку директно или индиректно позајмување. Така на пример, во стручната литература и во новинарските текстови можат да се забележат голем број директни заемки од англиски, па и од француски јазик, коишто не поминуваат морфолошка, ортографска и фонетска адаптација, а коишто надвор од професионалните кругови можат описно да се користат, на пример, *ајроксимација* претставува *усоџласување на законодавството*. Се работи за поими што не постојат во македонското политичко и економско уредување, па многу често навлегуваат без да се почитуваат нормите на стандардниот македонски јазик, а со цел да се задоволат комуникациските потреби.

Со еврожаргонот се означуваат различни поими поврзани со функционирањето на Европската Унија како уникатна наднационална организација, односно специфични поими од различни лексички полиња и тоа право, меѓународни односи, финансии, социјална политика, образование итн. со тесно специјализирано значење во доменот на ЕУ (Саздовска-Пигуловска 2016: 299). Еврожаргонот има големо влијание врз македонскиот јазик, бидејќи со него се означуваат поими коишто се непознати за

македонското општествено-политичко уредување, на пример, *comitology* > *комиџолоџија* ‘процес во кој при спроведувањето закони, Европската комисија консултира специјализирани советодавни комитети со експерти од државите-членки’, *screening* > *скрининџ* ‘следење на фактичката состојба во државата во различни области во фазата кога се водат преговори за членство во ЕУ’ итн. Влијанието на евроговорот и еврожаргонот е присутно и во употребата на називи на административни и судски функции коишто се непознати во македонскиот систем: *EU Commissionaire* > *Еврокомесар* ‘еден од 27-те членови на Комисијата, кој е одговорен за еден од нејзините оддели кои покриваат различни европски политики’, *rapporteur* > *рајпорџер* ‘член на Европскиот парламент кој истражува и поднесува извештаи во различни области што ги покрива неговиот комитет пред да се разгледуваат на парламентарна дискусија’ и друго.

Голем дел од еврожаргонот се создава со преосмислување зборови со општо значење, коишто поминуваат низ семантички промени и добиваат ново значење во контекст на ЕУ, а коешто се пренесува и во македонскиот јазик, на пример: *agenda* > *аџенда* ‘додека основното значење на овој термин е дневен ред на состанок или дискусија, во еврожаргонот означува работи што треба да се постигнат во определена област или политика на Унијата’, *Lisbon Agenda* > *Аџендаџа од Лисабон* претставува ‘акциски план со приоритети во економската политика предвидени да се постигнат до 2010 година’ итн. Еврожаргонот често има метафорично значење, на пример: *European Semester* > *евроџски семесџар* ‘процес во кој државите-членки работат заеднички на економската политика што вообичаено трае 6 месеци’, *rendezvous clause* > *џомошна клаузула* (којшто често несоодветно буквално се користи на македонски јазик како „рандеву клаузула“, а всушност се работи за ‘вид помошна клаузула во законодавен текст’), *soft law* > *необврзувачко законодавсџиво* (на македонски јазик често се користи буквално како „меко право“ што е сосем несоодветно бидејќи се работи за ‘правни документи кои не се обврзувачки’) итн.

Бројни се и културно специфичните термини коишто означуваат важни процеси и одлуки поврзани со Унијата, а коишто најчесто се нарекуваат по градовите во кои биле донесени: *Barcelona Process* > *Процес од Барселона* ‘мултилатерален форум за дијалог и економска и регионална соработка помеѓу ЕУ и медитеранските држави во кој се вклучени 43 држави’ (често несоодветно се користи како *Барселона џроцес*), *Stockholm Programme* > *Проџрама од Сџокохолм* ‘план со активности на

Унијата во областа на правдата, слободата и безбедноста, предвидени за 2010-2014 година’ (често несоодветно се користи како *Сѿокохолм ѿроѿрама*), *Luxembourg Compromise* > *Луксембурички комѿромис* ‘потпишан во 1966 година со кој се превидува дека при донесување одлуки од важен национален интерес, членовите на Советот ќе ги почитуваат нивните меѓусебни интереси, како и интересите на Унијата’ итн.

Се користат и специфични поими за означување територијални области во ЕУ: *European Economic Area* > *Евројска економска обласѿ* ‘територија составена од Унијата и држави од ЕФТА, коишто не се членки, но ги уживаат придобивките од единствениот пазар на Унијата’ (често погрешно се користеше како *Евројски економски ѿросѿор*) и слично;

Во еврожаргонот се присутни и голем број заемки од работните јазици на Унијата, пред сѸ од францускиот и од англискиот јазик. Француското влијание се забележува преку употребата на француски термини, изрази, акроними и скратеници кои ретко се адаптираат или преведуваат на македонски јазик и се користат во оригинална форма: *acquis communautaire* ‘правото на Европската Унија’ коешто и во македонската стручна јавност често се нарекува „аки“. Директното транскрибирање на заемките со кирилско писмо особено се применува кога не постои утврден македонски еквивалент за стручни термини кон кои понекогаш несоодветно се додава и определен член, на пример *acquis* > *акиѿѿо*, *avis* > *авиѿѿо*. Други карактеристични примери се *Europe à la carte* > *Евроѿа на „мени“* ‘метод со кој им се овозможува на државите членки да избираат политики како од мени и да се вклучуваат во нив’ (често буквално се користи како неадаптирана заемка *Евроѿа а ла картиѿ*), *OLAF* > *ОЛАФ* (од француски: Office de Lutte Anti-Fraude), *COREU* > *КОРЕУ* (од француски: COREspondance EUropéene), ‘*COREPER*’ > *Кореѿер* (од француски: Comité des Représentants Permanent) итн. Англиското влијание е уште поголемо и најзабележливо кај акронимите, скратениците и неологизмите: *ERM* > *ЕРМ* (европски девизен механизам), *flexicurity* > *флексиѿјуриѿѿи* (кованица од зборовите „флексибилност“ и „сигурност“ односно еврожаргон за ‘политика на едноставно вработување и отпуштање во социјалната политика која беше првично применета од Данска’) итн.

Европските службеници често создаваат и неологизми и кованици преку кои оставаат свој печат врз јазикот, коешто покажува дека еврожаргонот е креативен и ја одразува мултилингвалната и мултикултурната природа на Унијата. Истите неологизми и кованици потоа се преземаат и на македонски јазик: *Eurocrat* > *еврокраѿѿ* или ‘европските бирократи или службеници

што работат во европските институции’, *Euroscpticism* > *евроскептицизам* или термин што означува ‘противење на европската интеграција или сомнеж кон Унијата и нејзините цели’, *synergy* > *синергија* е термин што доби ново значење за време на претседателството на Словенија со Советот на ЕУ и означува ‘содејство меѓу различни страни во Унијата’, *CAP* > *КАП* ‘Заедничка земјоделска политика’, *IPA* > *ИПА* ‘инструмент за пред-пристапна помош’ итн.

Може да се заклучи дека еврожаргонот означува поими, процеси и области коишто се специфични за Унијата, како што се документи, програми, политики, институции и слично, а коишто првенствено се користат во бирократскиот дискурс и во медиумскиот дискурс. Се забележува дека за еврожаргонот е карактеристична употребата на стручни термини од различни области, особено од областа на европското право, коешто во голема мера се разликува од националното право на државите членки, вклучително и од македонскиот правен систем (Саздовска-Пигуловска 2021: 114). Примерите погоре покажуваат дека се работи за тесно специјализирана лексика со ограничена употреба во доменот на ЕУ, којашто е неразбирлива за лицата надвор од професионалните групи во областа на европската интеграција и којашто без дополнително објаснување е неразбирлива за лаиците што всушност покажува колку е сложен еврожаргонот.

Денес се забележува масовна употреба на еврожаргонот во дискурсот на македонската администрација, а навлегува и во македонските закони и подзаконски акти, на пример, секој македонски закон содржи т.н. *коресподентна табела* (< *table of concordance* ‘инструмент на Европската комисија за оценување на степенот на усогласеност на туѓ закон со европските регулативи’). Еврожаргонот се среќава и во македонските печатени и интернет медиуми, како и на вести. Еврожаргонот е особено популарен во стручната јавност каде што претежно се користи во неадаптирана форма, на пример, *антиitrust*¹⁵⁵ е целосно несоодветно одомаќинет во стручната јавност (од француски: *antitrust* ‘активности со кои се ограничува или спречува конкуренција на пазарот’).

Еврожаргонот ја олеснува комуникацијата помеѓу експертите и институциите, но настанува проблем кога треба да се информира пошироката јавност и кога македонските граѓани ќе треба да ги разберат своите идни закони или процесот на водење

¹⁵⁵ Речник на термини: Европската Унија и претпристапната помош. (2007). Секретаријат за европски прашања, стр. 14.

преговори со ЕУ, којшто треба да биде транспарентен за целата јавност. Опасноста од неконтролирано преземање еврожаргон е тоа што доколку жаргонот навлезе во општа употреба, преку разговорниот јазик тој може постепено да навлезе во стандардниот јазик и да премине од неформална во формална употреба и на тој начин неразбирливиот „евроговор“ потоа да стане неразбирлив македонски јазик. Затоа е потребно да се контролира степенот до којшто евроговорот и еврожаргонот ќе влијаат врз македонскиот јазик.

Иако европските институции прават големи напори за појаснување на еврожаргонот и за стандардизирање на неговото значење преку различни публикации, лексикони, како и онлајн поимници и речници, па и за изнаоѓање синонимни називи на 24-те службени јазици на ЕУ, сепак и меѓу европските бирократи се водат бројни полемики и дискусии околу неопходноста од користење толку сложен и често неразбирлив професионален жаргон.¹⁵⁶ Секогаш постои можност и за злоупотреба на еврожаргон заради манипулирање во медиумски дискурс. Слични полемики се водат и во државите од Западен Балкан со евроинтегративни аспирации, односно во одредени публикации се истакнува дека јазикот што се користи во процесот на пристапување кон ЕУ е неразбирлив за пошироката јавност и е потребна поголема транспарентност во пошироката јавност со оглед на тоа што „европскиот говор“ е премногу технички комплексен и отвара можност за политичко манипулирање.¹⁵⁷ Со политичкото манипулирање се упатува на европските бирократи, коишто го оценуваат напредокот на балканските држави кандидатки со евроинтегративни аспирации. Имено, еврожаргонот не само што треба да биде разбирлив за граѓаните од Западен Балкан, туку и невладиниот сектор апелира на поголема транспарентност од јазичен аспект, со цел да разберат дали реформите во нивните држави се спроведуваат во практика или пак владите само симулираат реформи на хартија.¹⁵⁸

Во таа насока српските авторки Силашки и Ѓуровиќ проучуваат како се концептуализира и одразува пристапувањето на Република Србија во ЕУ, врз српскиот дискурс и заклучуваат дека одредени метафорични изрази со употреба во српскиот дискурс често резултираат со недоразбирање помеѓу српските граѓани, а тоа пак поттикнува евроскептицизам во пошироката српска јавност (Silaški; Đurović 2014: 1). Оттука, овој труд се стреми да го покрене

¹⁵⁶ <https://termcoord.eu/2014/06/eurojargon/>

¹⁵⁷ <https://www.epi.org.mk/docs/Twelve-Proposals-web.pdf>, стр. 13.

¹⁵⁸ Ibid 3, стр. 12.

прашањето, колку македонскиот јазик е подготвен да се менува под влијание на евроговорот и еврожаргонот.

Методологија на истражување

Со интензивирање на евроинтегративните процеси, во македонскиот јазик има наплив на еврожаргон преку медиумите, администрацијата и евроекспертите, којшто многу често не е во согласност со нормите на стандардниот македонски јазик. Покрај влијанието на медиумите за преземање на овој вид стручна лексика, еврожаргонот интензивно навлегува во македонскиот јазик и преку официјалните документи на ЕУ, коишто се преведуваат од англиски јазик на македонски јазик и претставуваат стручна литература со правна, економско-финансиска и друга терминологија што ја користи стручната и академската јавност во Република Северна Македонија. Оттука, за целите на трудот во 2019/2020 година е спроведено анкетно истражување со коешто се опфатени 60 студенти од четврта година на Катедрата за преведување и толкување (ПИТ) на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, коишто како идни преведувачи и толкувачи во националните, па и во европските институции се директно засегнати од познавањето и употребата на овој вид тесно специјализирана лексика. Испитаниците имаат основни познавања на еврожаргон стекнати преку стручните предмети во рамките на студиите и преку пракса во Секретаријатот за европски прашања при Владата.

Слични истражувања во оваа област коишто опфаќаат студенти не се среќаваат во научната литература, туку претежно се спроведуваат истражувања со други целни групи. На пример, релевантно анкетно истражување е спроведено од Балиќ во 2016 година, коешто опфатило 285 вработени лица во една од институциите на ЕУ, со цел да оцени колку анкетираниите вработени лица сметале дека еврожаргонот отстапува од стандардниот англиски јазик, односно дали одредени примери на еврожаргон се прифатливи или неприфатливи за употреба (Balić 2016). Притоа дошла до заклучок дека т.н. „европски“ англиски јазик мора да се смета за стручен еврожаргон поради техничката, административната или правната природа, а не за нестандартна јазична форма на англискиот јазик за целите на европските институции (Balić 2016: 1).

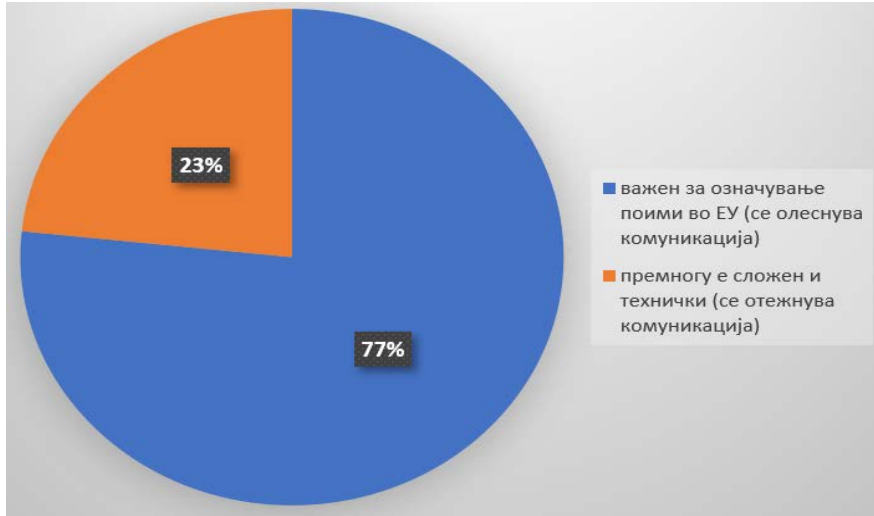
Друго истражување во оваа област е спроведено од Томашевска во 2015 година, којашто истражувала колкаво е влијанието на еврожаргонот врз дискурсот на полските политичари коишто работат во Европскиот парламент, при што го анализира политичкиот дискурс што се користи во медиумите, како и во јавни

дебати или говори што се одржуваат пред пошироката јавност (Tomaszewska 2015). Притоа авторката дошла до заклучок дека во дискурсот на полските политичари се присутни доминантни странски елементи под влијание на еврожаргонот и наведува повеќе причини за тоа, но истакнува и дека еврожаргонот придонесува за создавање на многу нови зборови во полскиот јазик, коишто поминуваат низ процес на адаптација или пак директно се преземаат во нивната оригинална форма (Tomaszewska 2015: 208).

Резултати од анкетното истражување

Податоците од анкетното истражување во овој труд го прикажуваат ставот на анкетираниите студенти по ПИТ преку 10 прашања со одбирање една од повеќе понудени опции или со образложение на сопствениот став. Во првите две прашања студентите самостојно го објаснија значењето на 20 познати примери за еврожаргон (без да консултираат стручна литература или извори на интернет). Потоа студентите детално пребаруваа стручна литература и извори на интернет за да го откријат прецизното значење на претходно зададените примери, при што споредбата покажа дека половина од студентите не го разбираат соодветно еврожаргонот. На пример, голем дел воопшто не го поврзале изразот „*to get a Greek haircut*“ со финансиската криза во презадолжената Грција, а повеќето буквално го разбрале „*College*“ како ‘универзитетски колеџ’ наместо како ‘стручно тело составено од еврокомесари’. Еден дел буквално го разбрале „*actors*“ како ‘европски актери’ наместо како ‘вклучени страни’, а некои сметале дека „*avis*“ е ‘поглед’ (под влијание на францускиот јазик), наместо ‘формален инструмент преку кој Европската комисија дава официјално мислење’. Врз основа на првите две прашања, студентите донесоа сопствен заклучок во врска со употребата и функцијата на еврожаргонот, којшто е прикажан на слика 1.

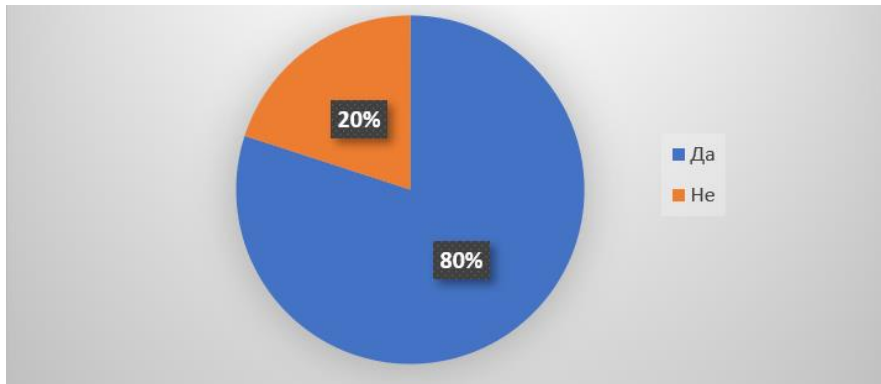
Слика 1. Личен став на студентите по ПИТ за употреба на еврожаргон

И покрај претходно констатираната сложена природа на еврожаргонот со помош на првите две прашања од прашалникот, дури 77% од анкетираниите имале впечаток дека еврожаргонот е важен за означување специфични поими во ЕУ, со што се олеснува комуникацијата, наспроти 23%, коишто сметале дека еврожаргонот е премногу сложен и технички, со што се отежнува комуникацијата. Анкетираниите студенти различно ги образложиле своите одговори и некои навеле дека еврожаргонот е важен за експертите заради полесна комуникација, дека секоја професија се одликува со своја терминологија, односно жаргон за прецизно изразување и комуникација, како и дека ЕУ како уникатен субјект треба да има и свој јазик без разлика колку е сложен. Други, пак, образложиле дека еврожаргонот треба да биде разбирлив и за граѓаните, односно дека жаргонот може да се замени со едноставни зборови, како и дека тешко го препознавале значењето на еврожаргонот бидејќи претставува мешавина од повеќе јазици.

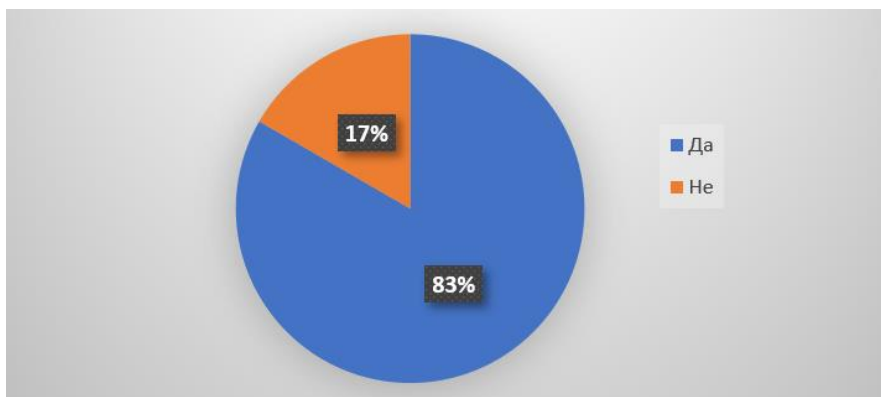
Во следното прашање анкетираниите беа прашани дали како резултат на започнатите евроинтегративни процеси еврожаргонот треба да навлегува во македонскиот јазик заради означување непознати поими карактеристични за ЕУ. Одговорите на анкетираниите се прикажани на слика 2.

Слика 2. Дали македонскиот јазик треба да се збогатува со еврожаргон?

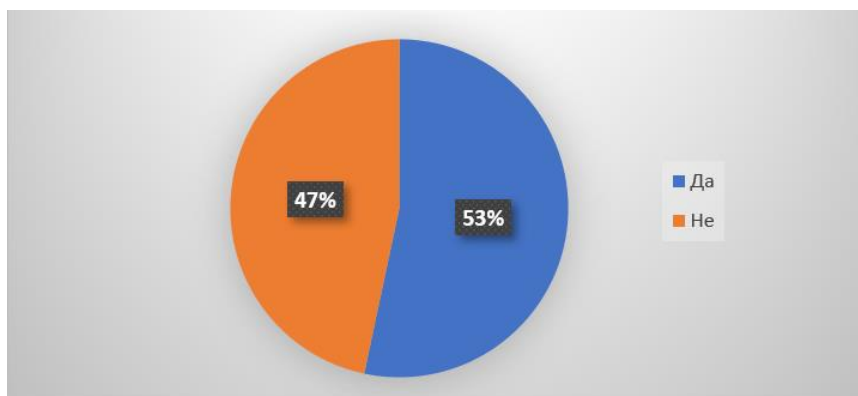
Врз основа на сопствените сознанија, дури 80% од анкетираниите студенти одговориле дека македонскиот јазик треба да се збогатува со еврожаргон и навеле повеќе причини за тоа, на пример, бидејќи сметале дека е потребно граѓаните да се запознаат со политиките и начинот на работење на ЕУ, заради запознавање со нови поими, за да се биде во чекор со европските случувања, како и дека е неопходно да постојат утврдени преводни еквиваленти на македонски јазик. Само 20% од анкетираниите одговориле дека во македонскиот јазик не треба да навлегува еврожаргон, бидејќи е премногу сложен и неразбирлив за македонските граѓани, односно сметале дека треба да се користи исклучиво домашна лексика заради полесно разбирање од пошироката јавност. На слика 3 подолу се прикажани ставовите на анкетираниите во врска со тоа дали тие лично би го изучувале еврожаргонот за професионални цели.

Слика 3. Дали како идни преведувачи и толкувачи би изучувале еврожаргон?

Дури 83% од анкетираниите изразиле подготвеност да го изучуваат еврожаргонот за професионални цели, при што кај еден дел од студентите постои свест дека во иднина ќе има потреба од преведување и толкување во оваа област и дека еврожаргонот е неопходен за да разберат како функционира ЕУ, односно дека неговото познавање е неопходно за секој што се вработува во ЕУ, додека друг дел образложило дека еврожаргонот е премногу сложен и дека би го изучувале само доколку се специјализираат да работат во таа област. Само 17% не изразиле подготвеност да ја изучуваат оваа стручна лексика. Понатаму, во следното прашање анкетираниите беа прашани дали поради претходно констатираната сложена природа на еврожаргонот сметаат дека еврожаргонот треба да се замени со едноставен јазик. Одговорите се прикажани на слика 4.

Слика 4. Дали еврожаргонот треба да се замени со едноставен јазик?

Повеќе од половина, односно 53% од анкетираниите сметале дека еврожаргонот треба да се замени со едноставен јазик којшто би бил поразбирлив за сите граѓани, односно со цел полесно да го разберат функционирањето на ЕУ и актуелните случувања во државата (на пример процесот на водење преговори за членство во ЕУ). Наспроти тоа, 47% сметале дека еврожаргонот не треба да се замени со едноставен јазик и како причина навеле дека тој не е соодветен за употреба во формален контекст и дека на тој начин би се ограничиле можностите за изразување, односно за збогатување на македонскиот јазик со нови зборови и изрази. Поделените мислења помеѓу анкетираниите укажуваат на постоење свест помеѓу студентите дека еврожаргонот нема да го користат само политичарите и институциите, туку дека треба да го разбираат и македонските граѓани, коишто не смее да бидат изложени на

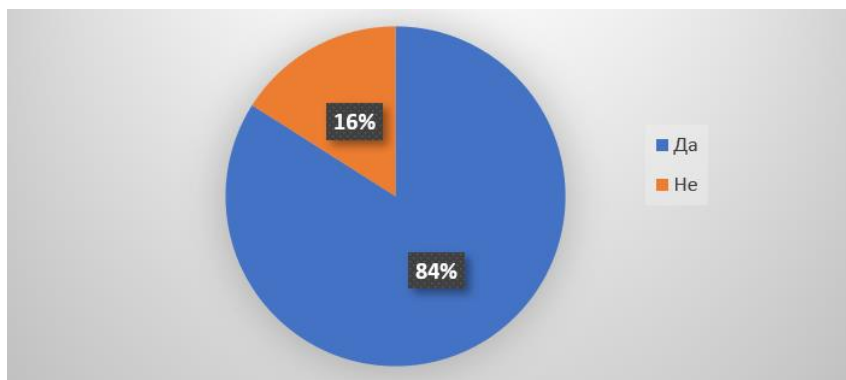
апстрактни поими во медиумите што не ги разбираат. Во таа насока анкетираниите беа запрашани што да се преземе за да се запознаат македонските граѓани со еврожаргонот во иднина, а особено по започнување преговори за членство во ЕУ, при што нивните предлози се сумирани на слика 5.

Слика 5. Предлози од студентите за можни начини за запознавање на македонската јавност со еврожаргон

Најголем дел од анкетираниите, односно 34% предложиле организирање јавни кампањи со цел запознавање на македонските граѓани со еврожаргон по интензивирање на евроинтегративните процеси, додека 27% сметале дека еврожаргонот треба да навлегува во секојдневниот јазик преку медиумите за да стане што поразбирлив и за пошироката јавност. До слична констатација дошла и Томашевска која заклучува дека масовната и широко распространета употреба на еврожаргон придонесува за негова употреба во различен дискурс (Tomaszewska 2015: 208). Преостанатите предлози опфаќаат емитување информативни прилози во (електронските) медиуми, одржување предавања и семинари, пред сè, на факултетите, како и објавување поимници и речници со објаснувања, односно новите термини да бидат јавно достапни на интернет, со цел со нив да се запознаат сите граѓани. Во следното прашање анкетираниите беа прашани дали сметаат дека се потребни речници со стандардизиран еврожаргон со утврдено значење на македонски јазик, при што нивните одговори се прикажани на слика 6.

Слика 6. Дали се потребни речници со стандардизиран еврожаргон на македонски јазик?

Дури 84% лично сметале дека се потребни речници со еврожаргон со стандардизирано значење на македонски јазик, додека 16% не се согласиле дека постои таква потреба. Имено анкетираниите сметаат дека е потребна усогласена употреба на еврожаргон со стандардизирано значење на македонски јазик. По анализата на сите предности и слабости од употребата на еврожаргон, главниот заклучок од анкетното истражување е дека е неопходна усогласена примена на еврожаргонот што навлегува во македонскиот јазик, односно негова стандардизација и тоа претставува став на 84% од испитаниците. До сега во Република Северна Македонија имаше првични обиди за стандардизирање на еврожаргонот што се користи во службена употреба, како и во јавноста, преку меѓународни проекти и преку интерни средби во Секретаријатот за европски прашања во рамките на Владата на Република Северна Македонија, но потребни се многу посериозни чекори.

Специјализираната комуникација во определена стручна област се одликува со голема динамичност што се одразува преку постојаното воведување нови термини за означување на современи концепти, наспроти излегувањето од употреба и застарување на други термини. Тоа е особено случај со мултијазичната ЕУ каде што експертите и преведувачите се соочуваат со предизвикот на стандардизација (Саздовска-Пигуловска 2018: 1).

Стандардизација на еврожаргонот што навлегува во македонскиот јазик

Стандардизацијата претставува сложен процес на унифицирање поими и определување јазични називи. Процесот на стандардизација ќе биде успешен само доколку претставува „мултидисциплинарна тимска активност“ (Prčić 1996: 224). Главен

критериум што се зема во предвид во процесот на стандардизирање и усвојување на терминологијата на еден јазик е обезбедување истовремена прецизност и од јазичен и од стручен аспект, при што стандардизација на современата и актуелна терминологија, односно еврожаргон на македонски јазик е можно да се постигне преку организирано спроведување на следниве шест фази (Саздовска-Пигуловска 2021: 142-143):

(1) најважна е прелиминарната фаза којашто подразбира заземање национален став во однос на усвојувањето еврожаргон на македонски јазик, односно дали ќе преовладува ставот за јазичен пуризам, за умерено збогатување на сопствениот лексички фонд со туѓа лексика или за интернационализација на терминологијата (од страна на интердисциплинарно стручно тело, преку заедничка соработка на експерти од областа, лингвисти и преведувачи, па дури и консултација со стручната јавност, медиумите и невладиниот сектор, преку одржување јавни расправи, национални работилници итн.);

(2) утврдување листа на неусогласени, повеќезначни, неадаптирани или буквално преведени поими групирани по сродни области во доменот на ЕУ, на пример, право, судство, економија, култура и образование, животна средина итн. (оваа фаза вообичаено се одвива на повисоко ниво, односно на ниво на релевантни национални институции);

(3) тимска работа помеѓу преведувачи или терминологиисти (опфаќа утврдување првични преводни еквиваленти на македонски јазик) во соработка со експерти од областа (како што е правник, економист или друга професија, а со цел стручна ревизија, којашто опфаќа поврзување на поимите со терминот добиен во фазата на преведување и давање препораки од експертот за промена или модификација;

(4) јазична ревизија од страна на лектор по македонски јазик, којашто опфаќа јазична ревизија на терминот добиен по третата фаза, со цел да биде во согласност со стандардната јазична норма и правописните правила;

(5) техничка обработка на податоците (добиени по завршување на претходните фази) од страна на информатичар или програмер, со цел нивно структурирано внесување во онлајн термилошка база на податоци и јавно објавување на крајниот резултат во електронска или печатена форма;

(6) фаза на промовирање на крајниот резултат во пошироката и во стручната јавност, со цел широка распространетост и информирање што треба да придонесе за усогласено користење на стандардизиран еврожаргон на македонски јазик од страна на

различни корисници (вообичаено го организира релевантна национална институција и евентуално може да вклучува фаза за прибирање мислења или препораки за добиените решенија и од пошироката јавност, невладиниот сектор или слично).

Оваа последна фаза за промовирање на крајниот резултат е тоа што недостигаше во досегашните обиди за стандардизирана употреба на еврожаргон во македонскиот јазик и резултираше со негово недоследно и неусогласено користење во практика. Предложените шест фази даваат јасен приказ на процесот на стандардизирање на терминологијата и покажуваат дека се работи за строго организиран и интердисциплинарен процес, којшто задолжително би вклучил меѓусебна соработка на сите корисници на еврожаргон на македонски јазик.

Заклучоци

Врз основа на спроведената анализа може да се заклучи дека еврожаргонот е важен за олеснување на комуникацијата преку означување специфични поими поврзани со ЕУ, но е премногу технички и нејасен за обичните граѓани, со што се отежнува комуникацијата со пошироката јавност. Затоа е неопходна контролирана и усогласена примена на еврожаргонот што навлегува во македонскиот јазик, односно преку спроведување на организиран и на јасно структуриран процес на стандардизација би се избегнало негово неусогласено и непрецизно користење, особено имајќи во предвид дека термините тешко можат да се искоренат од употреба штом еднаш се одомаќинат во стручната и во пошироката јавност или штом навлезат во дискурсот на медиумите. За таа цел во трудот беше предложена стандардизација преку организирано спроведување на шест фази.

Иако македонскиот јазик е подготвен да се менува под влијание на евроговорот и еврожаргонот, не смее да постои неконтролирано преземање и навлегување на странска лексика, односно тоа треба да претставува строго контролиран процес. Оттука може да се заклучи дека од клучно значење е постоењето на унифициран национален став во врска со навлегувањето и степенот на употреба на еврожаргон во македонскиот јазик, односно дали ќе преовладува ставот за јазичен пуризам, за умерено збогатување на сопствениот лексички фонд со туѓа лексика или за интернационализација на терминологијата. Притоа, особено е важно да се има во предвид и дека воведувањето нови термини и поими во јазикот вклучува и создавање свест во пошироката јавност за постоењето на такви поими кои не се карактеристични за македонскиот општествено-

политички систем и за актуелните процеси низ коишто поминува државата. Тоа е всушност еден од главните предизвици коишто доаѓаат со еврожаргонот.

За крај треба да се истакне и дека ограничување на ова истражување е тоа што претставува првично истражување, коешто во иднина треба да биде помасовно и да опфати и преведувачи и толкувачи од македонските и од европските институции. Преку спроведеното анкетно истражување излезе на виделина и еден друг недостаток, односно тоа што во македонскиот јазик нема многу јазични подновувања преку зборообразување. Имено, анкетираниите сметаат дека не се создава нова лексика за означување нови и современи поими од стручни области коишто во поново време стануваат дел од македонската традиција и практика и претежно се пристапува кон директно преземање термини и изрази кои се својствени за доминантните јазици од коишто се врши заемање и коишто во основа претставуваат заемки што често не се својствени за македонскиот јазик.

Користена литература:

- Влада на Република Македонија, Секретаријат за европски прашања. 2007. *Речник на термини: Европската Унија и европските институции*. Скопје: Аркус
- Саздовска-Пигуловска, Милена 2021: *Терминологија (контрасивна терминологија анализа)*. Дата Понс – Скопје
- Саздовска-Пигуловска, Милена 2018: „Усогласување на европската терминологија преку Евровок“. Годишен зборник на Филолошки факултет – Скопје
- Саздовска-Пигуловска, Милена 2016: „Појавата на еврожаргон во македонскиот јазик“. Зборник од Осмиот собир на Млади македонисти, Филолошки факултет – Скопје
- Balič, Tina 2016: “Attitudes towards Euro-English in a European Union Institution”. *Revije.ff.uni-lj.si/elope*. Vol. 13 (2), 131-152(246) (пристапено на 14.11.2021)
- Biel, Lucja 2014: *Lost in the Eurofog: The Textual Fit of Translated Law*. Frankfurt: Peter Lang, 347 p.
- Bugariski, Ranko 2003: *Žargon: Lingvistička studija*. Beograd: Čigoja Štampa
- McAuliffe, Katherine 2009: “Translation at the Court of Justice of the European Communities”. In Olsen, F., Lorz, A., Stein, D. (editors), *Translation Issues in Language and Law*, UK: Palgrave Macmillan, pp. 99-114
https://www.researchgate.net/publication/304615438_Translation_at

- _the_Court_of_Justice_of_the_European_Communities
(пристапено на 14.11.2021)
- Prčić, Tvrtko 1997: *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Schäffner, Christina; Adab, Beverly 2001a: “The idea of the hybrid text in translation: Contact as conflict. Across Languages and Culture”, 2(2), 167-180
https://www.researchgate.net/publication/233201449_Editorial_Globalisation_Communication_Translation (пристапено на 14.11.2021)
- Silaški, Nadezda; Đurović, Tatjana 2014: “One step forward, two steps back – Conceptualising Serbia’s EU accession in Serbian and EU discourse”. In: Andreas Musolff, Fiona MacArthur and Giulio Paganì (eds.). *Metaphor and Intercultural Communication*. London: Bloomsbury Publishing, 185-200
https://www.researchgate.net/publication/259821061_Silaski_N_Durovic_T_2014_One_step_forward_two_steps_back_-_Conceptualising_the_EU_accession_in_Serbian_and_EU_discourse_In_A_Musolff_F_MacArthur_G_Paganì_Eds_Metaphor_and_Intercultural_Communication_L (пристапено на 14.11.2021)
- Temmerman, Rita 2018: *European Union multilingual primary term creation and the impact of its neologisms on national adaptations*. *Parallèles* – numéro 30(1), avril 2018, DOI 10.17462/para.2018.01.02
- Tomaszewska, Aleksandra 2015: “Influence of Eurojargon on Polish Meps’ Discourse”. *Spółeczeństwo. Edukacja. Język*. 2015.3.197-210
<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-148b3d2d-6e74-45df-b1bc-80fd802061d7> (пристапено на 14.11.2021)

Единици на интернет

- <https://termcoord.eu/2014/06/eurojargon/> (пристапено на 14.11.2021 година)
- <https://www.epi.org.mk/docs/Twelve-Proposals-web.pdf> (пристапено на 14.11.2021 година)

Лилјана Макаријоска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
lmakarijoska@gmail.com

Бисера Павлеска-Георгиевска

НБРСМ
bisera_pavleska@yahoo.com

СПОРЕДБЕНИТЕ ЗООНИМСКИ ФРАЗЕМИ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ КОНТЕКСТ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се споредбените зоонимски фраземи во јужнословенски контекст, врз основа на фразеолошките речници и во контекст на досегашните истражувања на споредбените фраземи во јужнословенските јазици. Структурната и семантичката анализа овозможува да се утврди фразеолошкото значење, затврденоста, односно променливоста на структурата на одделни фраземи, застапеноста на некои зоонимски компоненти во повеќе различни фраземи итн. Прегледот на зоонимските фраземи и на најчестите зооними предочува многу сличности, но и разновидности во анализираниот материјал, односно ја потврдува застапеноста на одликувачки фраземи во контекст на менталните слики што се разликуваат од култура до култура.

Клучни зборови: фразеологија, споредбени зоонимски фраземи, македонски јазик, јужнословенски јазици.

Фразеологијата претставува област каде што се среќаваат јазиците и културите, во контексти поинакви од оние што се вообичаени за јазикот во секојдневната комуникација, па придонесуваат за осознавање на богатството на лексичките изразни средства на еден јазик и на традиционалните културни вредности. Токму оттука произлегува континуираниот интерес на лингвистите за истражување на оваа област. Несомнено, изворите за појавата на фраземите секогаш треба да се бараат во природната и општествената средина во која функционира јазикот, како и во културното наследство (Tanović 2000: 14). Мотивирани од народните обичаи, религиските претстави и практики, фраземите се вредни репрезенти на културата во која никнале и во која живеат, па нивното значење е неделиво од културната подлога и треба да се тргнува од културата во поширока смисла. Со други зборови,

концептот на културата е поставен како систем што го структурира и го насочува човечкото искуство, при што секоја култура на различни начини ја претставува стварноста и создава различни интерпретативни обрасци со чија помош се претставува и толкува светот, а темелен механизам на интерпретацијата е јазикот, со оглед на тоа што секоја култура е создадена со јазикот и во јазикот (Mahmutović 2014).

Фраземите, меѓу кои и оние со зоонимска компонента, го отсликуваат културното богатство на одреден јазик, па бараат не само филолошки, туку и етнолошки истражувања со коишто би се открила заднинската слика и мотивираноста особено на културолошки мотивираните фраземи (Bunk, Orašić 2010: 248). Во фраземите се рефлектира начинот на кој некоја јазична заедница го доживува и го оценува светот околу неа. Затоа доброто познавање на фразеологијата не овозможува само добро познавање на некој јазик, туку и запознавање на некоја културна заедница, нејзиниот бит и обичаи. Лингвистите се согласуваат дека истражувањето на фразеологијата не е возможно без познавање на културата (Ljubičić 2014: 13, сп. Dobrovol'skij, Piirainen 2006). Фраземите со зооними во словенските јазици, како и во македонскиот јазик, биле предмет на интерес во голем број трудови, на пример Вуковиќ (1994: 167–175), Ljubičić (1994: 245–252), Hansen-Kokoruš (1996: 43–52), Menac-Mihalić (2000: 179–195), Ribarova, Vidović Bolt (2005: 643–653), Vidović Bolt (2007: 403–423, 2011), Вуксан (2010: 303–323), Prndelj-Šator Belma (2013), Велјановска (2014), Jelaska (2014), Mahmutović (2014), Ајдачић, Непоп Ајдачић (2015), Блажевска-Ристовска (2015), Blašković (2016), Vidović Bolt, Varčot, Fink Arsovski, Kovačević, Pintarić, Vasung (2017), Макаријоска, Павлеска-Георгиевска (2020: 180–204).

Формалната анализа на граматичкиот и синтаксичкиот систем на фраземите може да се примени и без задлабочување во значењето на изразот во вонјазични рамки, додека историско-културолошките и дискурсните пристапи се занимаваат со посебните меѓусебни односи на јазичните слики за светот, спознајните, изразните и рецептивните процеси и конкретните изрази во рамките на културата (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 9). Структурната и семантичката анализа овозможуваат да се утврди фразеолошкото значење, затврденоста, односно променливоста на структурата на одделни фраземи, застапеноста на некои зоонимски компоненти во повеќе различни фраземи итн. Може да се заклучи дека најчестите особини што се споредуваат со животните се поврзани со физичкиот изглед, психичките состојби и интелектуалните способности, состојбите како глад, замор, пијанство итн. Со

фраземите во кои како компоненти влегуваат називи на диви животни најчесто се претставени негативните својства или ситуации во кои би можел да се најде поединецот (итар како лисица, дебел како мечка, завива како волк, како волк во јагнешка кожа, се витка како змија на трн и други). Притоа квалификацијата на човекот се доведува во врска со она животно што реално има исти особини или тие особини му се припишуваат, на пример плашлив како зајак (Корда 2014).

Фраземите со називи на животни или делови од телото на животните ги одразуваат знаењата за нивните карактерни црти, особеностите на однесувањето и односот на луѓето кон тие суштества во рамките на една култура и еден јазик. Во таквите фраземи називите и јазичните претстави на животните пред сè се користат за опишување на светот на луѓето (Ајдачиќ, Непоп Ајдачиќ 2015:82).¹⁵⁹

Предмет на нашиот интерес се споредбените фраземи¹⁶⁰ со зоонимска компонента, што имаат значајно место во фразеологијата на јужнословенските јазици, односно во споредбената фразеологија и тоа врз основа на фразеолошките речници и во контекст на досегашните истражувања на споредбените фраземи во словенските јазици (на пример *Kao frazeološki rječnik* од Алиса Махмутовик, *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* од Финк-Арсовски и сор.). Прегледот на зоонимските фраземи и најчестите зооними предочува многу сличности, но и разновидности во македонската фразеологија и фразеологијата на другите јужнословенски јазици, односно ја потврдува застапеноста на одликувачки фраземи во одделни јазици во контекст на менталните слики што се разликуваат од култура до култура.

Во однос на структурата значаен дел од фраземите со зоонимска компонента во македонскиот јазик е со споредбена

¹⁵⁹ Во трудовите се нарекуваат: зоофраземи, фраземи со анималистичка компонента, со анимална, со животинска компонента, фраземи со компонента „назив за животно“. Во зоофраземите може да бидат вклучени изразите во чиј состав се општите народни називи на видовите животни (риба, свер), називите на деловите на телото на животните (опашка, шепа, крило), особено однесувањето на животните (срп. *вршеиши рејом, носииш јаја*), називите на конкретни видови животни: коза, жаба, волк итн. (Ајдачиќ, Непоп Ајдачиќ 2015: 82).

¹⁶⁰ Во споредбените фраземи еден поим според некои особини, својства се доведува во врска со друг познат поим за кој тоа својство е мошне изразено, општопознато или одликувачко. Лингвистите бележат неколку називи за споредбените фраземи, на пример затврдени споредби, постојани споредби, фразеолошки (фразеологизирани) споредби, споредбени фразеолошки единици и слично. Постојаните споредби како посебна и често користена група фраземи имаат лесно препознатлива структура со три елементи (Ајдачиќ, Непоп Ајдачиќ 2015: 44).

структура, двата елемента се поврзуваат со сврзникот *како*¹⁶¹, во српскиот со *као*, во хрватскиот со *као, poput*. Поголемиот дел од нив се триделни (компонента, дел што се споредува + споредбен сврзник + компонента (компоненти) со која се споредува, на пример *силен како лав*, но има и дводелни во кои недостасува (иако се подразбира) првиот дел, односно делот што се споредува (на пр. *како куче, како гуска (во магла)*).

Гледано од семантички аспект, анализата потврдува дека најзастапени се фраземите што опишуваат различни човечки особини, по кои следат човечките состојби, а во голем број се и споредбените фраземи со кои се даваат коментари за ситуации, во кои повторно најчесто централно место зазема човекот. Овде мора да се напомене дека не е секогаш едноставно да се повлече јасна граница помеѓу две семантички полиња, т.е. честопати има семантичко преклопување, особено меѓу фраземите што означуваат однос помеѓу луѓето и психички карактеристики, имајќи го во предвид фактот дека некои човечки особености често доаѓаат до израз дури во комуникацијата со други луѓе како и во човечкиот однос кон светот воопшто (Benzon 2006). Чести се преклопувањата и кај оние фраземи што опишуваат психички особености и некоја физичка особина, на пример: како арслан може да означува и ‘многу јак, силен’, но и ‘физички многу развиен, крупен и убав маж’.

Фраземите со компоненти зооними се мотивирани од животинските особини, нивниот надворешен, физички изглед, однесувањето, но и од односот кон човекот, како и односот на човекот кон животните. Сепак, најчесто таквите фраземи се мотивирани од физичкиот изглед на животните. Во однос на мотивираноста, анализата покажува дека голем дел од фраземите се мотивирани од потврдените конкретни карактеристики и од однесувањето на животните, на пример: силен како лав, дебел како свиња/мечка, работи како мрава итн.), односно конкретните мотиви се реални и препознатливи (на пример преде како мачка). Меѓутоа, бројни се фраземите коишто се мотивирани од карактеристиките кои неоправдано им се припишуваат на животните: глупава како гуска / кокошка, глупав како теле (Bunk, Opašić 2010: 247). Асоцијативните мотиви претпоставуваат земање предвид на околностите коишто фраземата ги опишува (бесен како куче), а апсурдните немаат логично објаснување, тоа се мотиви кои им се

¹⁶¹ Споредбените фраземи се посебен структурно-семантички тип – засновани се на споредба, семантичка фигура којашто се состои од четири компоненти – споредена и споредбена единица, основа за споредба и споредбен сврзник. Меѓутоа првата компонента не влегува во составот на споредбените фраземи (Brehmer 2009: 142, сп. Марјановић 2012: 95), па затоа најчесто се со тричлена структура.

наметнати на животните преку човечката субјективна интерпретација (безобразен како пес, лаже како куче). Може да се заклучи дека основната семантика што ја носат најголемиот дел од фраземите со зоонимска компонента е поврзана со човекот.

Во однос на честотата, најзастапени се компонентите *куче* и *мачка*. Почести се сепак фраземите со кучето како животно што е поприврзано кон човекот од мачката. Доста чести се и споредбените фраземи со магаре, зајак и други.

Во продолжение ги наведуваме примерите на зоонимски фраземи застапени во анализираните јазици, меѓу кои издвоивме подгрупи според зоонимната компонента, па имаме фраземи во кои како компоненти влегуваат називи за домашни животни, називи за диви животни, називи за птици и домашна живина, називи за инсекти, називи за егзотични животни итн.

За споредбените фраземи со компонента куче се знае дека ги покажуваат главно негативните црти на ова домашно животно. Во анализата на „Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик“ (Димитровски, Ширилов 2008; Ширилов 2008, 2009) и „Малиот фразеолошки речник“ (Велковска 2003) ги изделуваме следниве фраземи со куче, односно кутре, кучка: како куче ‘многу верен; многу гладен’, го чува како куче ‘многу се грижи за безбедноста’, живее како куче ‘живее бедно, лошо, во голема сиромаштија, мизерија’, како куче на синцир е ‘1. нема никаква слобода. 2. здивен е, излошен е’, кучето и мачето ‘толку многу е студено, што и кучето и мачето се здружени за да се стоплат’, живеат како кучето и мачето / се гледаат како куче и маче / се сакаат како кучето и мачето ‘се мразат, воопшто не се сакаат, во непрестајно непријателство се, не се трпат никако’, како претепано/рането куче ‘одвај, со последни сили се движи’, ќе му помине како на куче/кутре ‘многу брзо ќе оздрави’ кучка како кучки се јадат ‘многу се караат’, па ги бележиме и: го чува како куче ‘максимално се грижи за неговата безбедност’, како куче и маче се собрале ‘се вели кога ќе се најдат на едно место луѓе што не се поднесуваат’, мил му е како на кучето каменот (ирон.) ‘ни најмалку не му е мил, воопшто не го сака’, му фрла како на куче ‘му дава малку храна на груб начин’, небаре кучиња го дрпале (јале, кинеле) ‘за човек – многу сув и слаб’, се влече како претепано куче ‘одвај, со последни сили се движи’, се врти како куче околу врела (горешта, жешка) каша / како куче околу касапница ‘се вели кога некого нешто многу го привлекува, но истовремено и се плаши од тоа’, се јадат како кучиња преку плет (плот) ‘никако не се согласуваат, не живеат добро, многу се зајадуваат’, се свил како куче на мутавче ‘се свиткал како клопче’. Ги бележиме уште и: ќе пројде како пците на Василица за ‘човек

што мисли да преземе некаква работа, а другите се сомневаат дека ќе успее’, односно човекот ќе биде избркан – според обичајот на Василица да се бркаат или тераат кучињата (Пеев 1972: 227), поминува/пати како пците на Василица ‘поднесува сурови измачувања и страдања во многу студено време’ (Велјановска, Мирчевска-Бошева 2021: 97–98).

Во српскиот јазик, како и во македонскиот, се потврдува дека споредбените фраземи што завршуваат со „као пас“ сведочат дека луѓето тие црти ги сметаат за својствени на кучето: *мокар, уморан, веран, вредан, безобразан, бесан, ружан*, додека во споредбените фраземи со прилошка функција, описот на дејствата на луѓето се споредуваат со оние на кучето: *живети, цркнати, лагати као пас*. Карактеристични за српскиот се фраземите: *мрзети као рса, ходати као пребијен рас, изгрдити на расја уста*. Погрдно означување на ‘нешто во големо количество’ се врши со помош на срп. *има као кусих раса*. Фраземата *нема ни кучета ни мачета* истакнува дека ‘живее сосем сам’, а блиска на оваа фразема е *сам као пас* ‘многу осамен’. За означување ‘сам не може да се служи со нешто, но тоа не им го дозволува и на другите’ се користи фраземата *нити коску глође, нити другом даје* (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 86). Оташевиќ (2007) ги бележи споредбените фраземи со пас, куче, кучка: *гладан као пас, мршав као пас, поступати с (неким) као са пасом, слагати се (волети се, живети, гледати се) као пас и мачка, скитати (скитати се, лутати, вући се, ићи) као глува кучка (куја)*. Махмутовиќ (2012) ги посочува: *kružiti kao bijesan pas, ići kao pas и maglu, gladan kao pas, živjeti kao pas и mačka, zamrziti koga kao psa, lagati kao pas, stići (koga) kao psa, umoran kao pas, vjeran kao pas, biti kao pas на lancu, као pas овčар, има (koga) као kusatih pasa*. Според Витанова (2012) во бугарскиот јазик се користат следниве споредбени зоонимски фраземи со компонента куче, псе, кучка: *пари като у куче чърве, живея като кърлеж в куче ухо, верен като куче, сърцето ми трепери като на мъртво куче опашката, бягам като куче от църкло, мисля като куче на великден, вра се като червиво куче из бџак, зъл като куче, зџба се като куче, лют като пуснато куче от синдџир, зъл като псе, свиреп като бясно куче, хапе като бясно куче, злобна като кучка, гледаме се като кучето и котката, разпенил се като бясно куче, хапят се като кучета през плет, ядат се като кучета* и други. На многубројните споредбени фраземи со компонента куче во бугарскиот јазик се осврнува Вџтов (2020), на пример за припишување особини како верност, приврзаност, нерешителност, но и замор, глад, сиромаштија, безделништво и друго: *верен като куче* ‘многу верен’, *изплавих езика като бясно куче* ‘се исплаши од нешто’, *ходя като недоубито*

куче, като пребито куче (псе) ‘со последни сили се движи’, мисля като куче на Великден ‘многу размислува, нерешителен е’, забърквам се (сбърквам се, обърквам се, смайвам се) като куче в небрано лозе (в сливи, във воденица), гледам като куче на зрели сливи, сбърквам се (обърквам се) като куче на брџв (мост) ‘многу е исплашен и не може да најде излез од непријатната положба, во која западнал’; живея като куче, като куче на Заговезни (ирон.) ‘многу, до наситка’, като куче във фасул (коприва), отърсвам се като куче от (роса) паздер ‘лесно се оправдува’, хлџтам като куче (по чуждите порти) ‘безделнични, оди без работа’.

Според анализата на Вуксан (2010: 303–323) во македонскиот и хрватскиот јазик најчести се фраземите со зоонимската компонента куче (pas) и неговите варијанти во македонскиот – пес, во хрватскиот – pseto, pašće. Во македонскиот јазик се забележани 14 (13 со куче и една фразама со компонента пес: нервозен како пес), а во хрватскиот се забележани 16 фраземи со зоонимската компонента куче (и неговите варијанти). Таа ги бележи следниве споредбени фраземи со pas, pašće во хрватскиот јазик: *gladan kao pas, imati koga kao kusah (kusatih) pasa, istući (pretući, prebiti i sl.) kao psa koga, kao pas na lancu, lagati kao pas, ljubomoran kao pas, ljut kao pas, mršav kao pas, naraditi se (namučiti se) kao pas, nervozan kao pas, slagati se kao pas i mačka, ubiti kao psa koga, umoran kao pas, umrijeti kao pas <uz tarabu>, vjeran kao pas, žao je kao psu komu; ljubomoran kao pašće, ljut kao pašće.*

Во македонските фразеолошки речници ги бележиме следниве споредбени фраземи со компонента мачка: како мачка ‘нежно се гали; тивко оди’, како мачка и глушец (се сакаат и сл.) (ирон.) ‘воопшто не се сакаат’, живеат како мачка и куче ‘не се согласуваат’, си игра како мачка со глушец / си игра мачка и глушец ‘ужива измачувајќи некого што е под негова власт, го уништува’, како претепана мачка (изгледа, се чувствува и др.) ‘изгледа, се чувствува бедно, лошо’, преде како мачка/ маче/маченце ‘се умилкува, работи тивко’, се тресе како мачка на Василица ‘многу се тресе од студ’, збеснал како мачка во февруари/март ‘обземен е од силен нагон’, помина/исчисти како мачката со опашката ‘површно зачисти’.

Компонентата *мачак* – *мачка* во споредбените фраземи кај Србите има позитивни црти: *гибак као мачка, умилџат као мачка*, или за ‘внимателна во својата лакомост’ *обилази као маџа [мачак] око каше*. Во другите фраземи, пак, односот кон мачката е омаловажувачки, а претставите за неа се негативни: *мачји кашаљ* ‘безвредна ситница’, ‘лесно може да се совлада’, *пребтти као мачку* ‘претепа некого многу’, *обеси то мачку о реп, можеш то мачку*

везати о реп ‘нешто без поголема важност’; *курити мачку у џаку* ‘набави нешто не знаејќи каков му е квалитетот’ (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 87). Оташевиќ (2007) со компонента *мачак* ги издвојува: *обилазити (заобилазити, вртети се, шуњати се) као мачак (мачка, мачке) око вруће (вреле) каше*. Махмутовиќ (2012) ги бележи следниве фраземи со *тачка*: *као џорава тачка, виќи се као пребijена тачка, пребити кога као тачка, осјеќати се као пребijена тачка, поигравати се као тачка с мишем, чистити као тачка репот*, односно уште три со *маса, таќак, таќе*: *као да је (коте) маса појела језик; вртјети се као таќак око вреле туршије/каше; пилјити као таќе и жиќак*. Витанова (2012) бележи повеќе споредбени фраземи со *котка* и *мачка, маче* (дијал.) во бугарскиот јазик: *котка ноктите, хитър като котка, живее като котката с кучето, стъпвам като котка, ям като котка, облизвам се като мачка, гледам като маче у птиче; обичаме се като мишка и котка, галя се като котка и други*. Вуксан (2010) ги бележи следниве фраземи со *таќак, тачка* во хрватскиот: *вртјети се (motati се, obilaziti) око кога, око џега, као таќак око вруће каше, истуќи (pretuќи, пребити и сл.) као таќку кога, премјеќтати (prenositi) као тачка mlade што, ubiti као таќку кога*.

Според честотата во македонскиот јазик се изделуваат и фраземите со компонента вол: гледа како вол ‘гледа тапо, глупаво’, влече (тегне) како вол, работи/ринта/’рмба како вол ‘работи тешко и непрекинато’, како вол / како вол во зелје / како вол на сено ‘инаетлив, многу упорен, тврдоглав човек’, како волот за сламата (работи и слично) / колку волот за сламата (работи) ‘многу малку, бедно е платен’. Со компонентата бик, пак, е забележана фраземата како боднат бик е ‘не запира пред ништо’. Оташевиќ (2007) во српскиот јазик со компонента *во* ги посочува: *гглур као во, дерати се као во, истући / тући (бmtи, измлатити / млатити, пребити, изударати) (некога) као вола у купусу, теглити (вући) као во; бесан као бик, здрав као бик*. Махмутовиќ (2012) ги бележи: *izmlatiti (koga) као vola и kupusu, glup као во, lijen као во*. Според HSRPF фраземите со компонентата вол се почести во македонскиот јазик: глуп, пијан како вол; работи како вол; се дере, пие, се напие како вол за разлика од хрватскиот јазик (сп. Вуксан 2010), во кој се издвојуваат: *derati се као vol, glup као vol, istuќи/tuќи (namlatiti (izmlatiti)/mlatiti и сл.) као vola и kupusu koga, raditi (tegliti) као vol*. Витанова (2012) ги бележи фраземите со *бик, бивол, волец*: *плува в блаженство като бивол в гъол, бележен като бял бивол в чердата, търпя като бивол, пълнен като бик, врат като бик, попове като волове, очи като на бивол, ям като бивол, тѣпча се като вол; работен като вол, работя като волец, пуля се като бивол в трици;*

гледам като бивол през ярем; гледам като вол; мълча като бивол, страня като вол от налбантница, волове като ангели.

Со компонента крава се документирани: како крава молзница ‘човек што другите постојано материјално го користат’, како швајцарска / молзна крава ‘многу јадра, крупна’, како да го лижела крава (жарг.) ‘косата му е како залепена / му стрчи нагоре’, му личи (прилега) како на крава седло ‘воопшто не му прилега, лошо му прилега’. Има фраземи и со компонента теле, на пример: гледа како теле во шарена врата, гледа како теле. Махмутовиќ (2012) ги бележи овие фраземи со *krava: kao da je (koga) krava žvakala, zastićen kao krava u Indiji, govoriti kao krava latinski, stoji kao kravi sedlo*. Вуксан (2010) во хрватскиот ги посочува: *imati jezik kao krava rep, pristaje (stoji) kao kravi sedlo komu što; gledati (buljiti) kao telac, gledat (buljiti) kao tele <u šarena vrata>, glup kao tele*, а Витанова (2012) ги издвојува: *гледам като крава в железница, радвам се (зарадвам се) като кравана мъртво теле, гледам като крава в параклис и со теле: гледам като теле пред шарена врата*.

Со компонента магаре во двата фразеолошки речника за македонскиот јазик ги бележиме: како магаре / како магаре на мост ‘инаетлив човек’, како магаренце ‘натоварен, носи товар’, рика како магаре ‘многу лошо пее, воопшто не го бидува за пеење’, како магарето и прлето ‘секогаш заедно’, како на магаре седло ‘никако не му прилега’, како питачко магаре ‘многу здебелен’, додека Махмутовиќ (2012) со *magarac/magare* ги бележи: *blenuti kao zaljubljeno magare, tvrdoglav kao magare, glup kao magare*. Според честотата потврдена во HSRPF, во македонскиот јазик по зоонимските фраземи со компонентата куче, најчести се фраземи со компонентите магаре: тврдоглав, пијан како магаре, стои некому нешто како на магаре седло, се навикне <на нешто> како магаре на ќотек, се напие (се налока), пие како магаре, работи, запне како магаре. Бележиме и фраземи со прле: како прле пред магаре, скока како прле. Оташевиќ (2007) од фраземи со компонента *магарац, магаре* ја бележи *разумети се [у нешто] као магаре (магарац) у кантар*, а во српскиот се користат и *јак као магарац, тврдоглав као магарац [осао]* (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 84). Вуксан (2010) во хрватскиот ги издвојува: *pristaje (stoji) kao magarcu sedlo komu što; tvrdoglav kao magarac; naviknuti se <na što> kao magare na batine; tvrdoglav kao magare*, а Витанова (2012) посочува поголем број вакви фраземи во бугарскиот: *разбирам колкото магаре от военна музика, див като патър пърле, бързам като пърле пред майка си; гледам като магаре пред иконостас, инатя се като магаре на мост, запъвам се като магаре на мост, запъвам се като магаре на лед, инат като магаре, опак като магаре, курназ като*

мъжко магаре, стъпвам като подковано магаре на лед, рева (изрева) като магаре, беснее като магаре от конски мухи, натоварен като магаре.

Во споредбените фраземи во кои се јавува зоонимот коњ вообичаено се опишува некој што е тежок, глупав, вреден, работлив, уморен – како коњ. Во македонскиот јазик се забележани фраземите: силен како коњ / како ат ‘многу јак, силен’, како од коњ ‘брзо, отсечно’, работи како коњ ‘работи напорно, се мачи’, како врзан коњ (оди) ‘тешко, со препинање’. Оташевиќ (2007) ги бележи *мењатиш [нешито, некоџа]* као *Цитанин коње, радитиш као коњ*. Сп. Вуксан (2010) во хрватскиот: *glup kao konj, raditi kao konj* и Витанова (2012) во бугарскиот јазик: *ивърроџлав каиџо кон, луд каиџо бял кон, луд каиџо вран кон, вѣрвя каиџо сиџнаиџ кон, ходя каиџо кон, як каиџо кон, силен каиџо кон, работиџа каиџо (кираџиџски) кон, иџшчам каиџо кираџиџски кон, висџа каиџо кон на иџрази ясли*.

Во македонските речници е документиран зоонимот свиња: како свиња ‘многу дебел; многу валкан’, како на свиња свонец му личи ‘воопшто не му прилега’, пијан како свиња, а во речникот на Махмутовиќ (2012) со *svinja: prljav kao svinja, jesti kao svinja, debeo kao svinja*. Ќе ги издвоиме и: дебел како прасе, гнасен како прасе, се здобели (се направи) како прасе. Сп. и Оташевиќ (2007): *најести се као свиња, пијан као свиња*. Според HSRPF со компонента свиња во македонскиот јазик се потврдени: дебел, гнасен, пијан како свиња, јаде, се напие, се здобели како свиња. Според честотата потврдена во HSRPF во хрватскиот јазик фраземите со компоненти свиња/svinja се на второ место од зоонимските споредбени фраземи: *debeo, pijan, prljav kao svinja, jesti, napiti se, udebljati se kao svinja*. Вуксан (2010) ги бележи: *debeo kao prasac, prljav kao prasac, udebljati se (utoviti se) kao prasac, debeo kao prase, udebljati se (utoviti se) kao prase*. Според Витанова (2012) во бугарскиот се среќаваат: *зъл като сръбска свиня, лют като дива свиня, тънок като свиня (ирон.), наплюсквам се/наплюскам се като свиня, прилича ми колкото на свиня ботуш, прилича ми колкото на свиня седло, разбирам колкото свиня от гръци*.

Ќе ги посочиме и фраземите со зоонимите овен, овца, јагне, јарец, коза, прч: како овен в трло ‘во безизлезна ситуација’, како овца ‘1. гледа тапо, глупаво, 2. врви без отпор, без да се интересира каде оди, 3. многу кроток’, како овца на солило (трча, јури, се загнал и слично) ‘јури лакомо кон нешто’; кроток како јагне, оди како јагне на колење/ на касапница ‘прифаќа нешто без отпор’, како жртвен јарец (книж.) ‘невина жртва’, коза: како на коза брада (му прилега), како прч е ‘многу е здрав, пука од здравје’. Сп. Оташевиќ (2007): *навалити (нагрнтти, потрчтити) као овце на солило (појило), дерати*

се као јарац, миран као јаре. Вуксан (2010) во хрватскиот јазик ги бележи: *krotak kao ovca, sijed kao ovca, derati se kao jarac, ići kao janje na klanje, miran kao janje*, а Витанова (2012) во бугарскиот ги издвојува: *бос като коза, бляя като овца, ходя като коза на лед, гледам като коза в календар, дели са като крастава овца от стадото, дели се (отделям се/отделя се) като шугава овца от стадо, чилиак като овца, гледам като заклана овца, глупав като овца, кротък като агне, наредил съм се като агне в дисаги, спя като агне, воня като пръч*.

Како компонента на фраземите се употребуваат и општите називи за домашни животни, на пр. стока: оди како стока на кланица ‘паѓа несвесно во сигурна пропаст’, се напије како стока ‘многу се опије’, пијан како стока ‘многу пијан’. Витанова (2012) бележи: *добитък (работя като добитък), добиче (търпелив като добиче), скот (живея като скот), валят като стадо на кърма, валят като стадо на рукло, валят като стадо на ярма*. Сп. Оташевиќ (2007) и Ајдачић, Непоп Ајдачић (2015) во српскиот: *живети као живина, пијан као стока [звер], ради [псује, једе, рије и др.] као стока [звер], живи, [понаша се, третира ти] – као стока*, а Вуксан (2010) ги бележи: *napiti se kao stoka, pijan kao stoka*.

Од дивите животни едно од позастапените во споредбените фраземи е зајакот. Според народните стереотипи тој е брзо и плашливо животно. Токму тие црти се и застапени во затврдените споредби (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 93), како во македонскиот, така и во другите јужнословенски јазици. Со компонента зајак во македонската фразеологија ги бележиме: како зајак ‘бега – многу брзо и исплашено бега; спие – сосем лесно спие; се плаши, трепери, се тресе – многу силно трепери, се тресе од страв’, спие како зајак/зајче ‘спие со лесен, немирен сон’, како зајаци (се котат) ‘се множат брзо’. Оташевиќ (2007) документира повеќе фраземи со зец: *брз као зец, плашлив (страшлив) као зец, спавати као зец, трчати (јурити) као зец*, како и Махмутовиќ (2012): *kao zec, brz kao zec, spravati kao zec, množiti se kao zečevi, ubiti (koga) kao zeca, trčati kao zec*, со kunić: *kotiti se kao kunići*. Во HSRPF со зајак се документирани следниве фраземи: брз, плашлив како зајак, трча, спие како зајак, се множат (се размножуваат) како зајаци, убие некогo како зајак, а во хрватскиот јазик со *zec*: *brz, plašljiv kao zec, spravati, trčati kao zec, množiti se (razmnažati se) kao zečevi, ubiti (uriscati i sl.) kao zeca koga* итн. (Вуксан 2010). Витанова (2012) во бугарскиот јазик ги бележи: *спя като заек, трепери ми сърцето като на мършав заек, плашлив като заек, страхлив (боязлив) като гърмян заек, оглеждам се като изтърван заек, треперя като заек*,

гладен като остарял заец, бяга като изтърван зайц, сух като печен заек.

Забележани се неколку фраземи и со компонента волк: врти како волк по синор ‘се војва, оди ваму-таму’, гладен како волк ‘многу гладен’, како волк на припек (легнал, се истегнал и сл.) ‘само лежи, ништо не работи’, додека Витанова (2021) ги бележи: *ходя кайџо вџлк единак, ололел кайџо оскубан вџлк. Гладен кайџо вџлк, ям кайџо вџлк, надявам се кайџо вџлк за овца, работиш кайџо кџрџи, яде кайџо вџлк.*

Со компонента лисица се застапени: како лисица (е) / лисица е ‘многу итар, лукав и вешт човек’, како лисицата со опашката ‘површно, згора-згора’, а кај Вуксан (2010) *lukav kao lisica*. Сп. и Витанова (2012): *хџиџџр кайџо лисица, џрокойсал сџм кайџо лисица в кайџан, џравя неџо кайџо лисицаџа с оџаишкџаџа си.*

Пошироко познати се и некои фраземи со мечка: заштитен (чуван) како бела мечка, силен како мечка, Вуксан (2010) ги посочува: *zaštićen kao medvjed <na Plitvicama>*, Оташевиќ (2007): *јак (снажан) као медвед*, а Витанова (2012): *яде кайџо мечка, засрамвам се/засрамя се кайџо мечка џред кайџун, вџрвџа кайџо мечка, џробирам кайџо мечка џнили круши.*

Меѓу споредбените фраземи со зооними среќаваме и примери со риба, змија. Во македонскиот јазик поретки се примерите со риба, на пример како риба во вода ‘добро се снаоѓа’, но има повеќе примери со змија: како да го каснала змија ‘мошне е возбуден, бесен, како да го пијат змии’ ‘мошне е слаб, со лош изглед е’, како змија ‘1. зла жена, 2. многу лут (човек)’, како змија во процеп / како змија отровница ‘1. се вие – во безизлезна положба е, 2. пишти, цвили – пишти во голема лутина, бес, писка многу силно’, како змија на трн (се вие, се свива и слично) / како змија на трње (се вие, се свива и слично) ‘се наоѓа во многу тешка положба, на голема мака е’, како змија нозете ги крие ‘крие нешто во голема тајност’. Оташевиќ (2007) ги бележи: *осећати се (сналазити се, бити) као риба у води, здрав као риба, осећати се (бити) као риба на сувом, ћутати као риба; крити (сакривати) [нешто] као змија (гуја) ноге, пиштати као змија у процеру, свијати се (вити се) као змија (гуја) на трну, сиктати као змија, хладан као змија, пијан као смук, пити као смук*, Вуксан (2010) ги издвојува: *osjećati se kao riba na suhom, osjećati se kao riba u vodi, svjež kao riba, šutjeti kao riba, zdrav kao riba; bijesan (ljut) kao zmiya /guja, siktati kao zmiya, skrivati (kriti) kao zmiya/guja noge koga, što*, додека Витанова (2012) покрај со *риба*, *шаран*: *млџквам като риба, оставам като риба на лесата, глурав като шаран*, бележи повеќе фраземи со *змија*, *усойница*, *смок*: *студен като змија, гџрча се като змија, сџблякла се като змија, зџл*

като змия, лют като змия, сърдит като змия усойница, сърдита като усойница, зла като усойница, зла като ридовкиня (диал.), засъска като пепелянка змия, фучи като смок, фучи като усойница, вия се като змия, извивам се като змия, влача се (мъкна се, ходя) като пребита змия, съска като пепелянка змия, припичам се като смок.

Меѓу често употребуваните зооними се и орнитонимите. Од набљудувањето на птиците се пренесени и некои претстави за нивните карактеристични постапки на луѓето со слични црти. Во македонскиот јазик ги бележиме: како птица на гранка (гранче) (живее и други) ‘сосем слободен е, не е зависен од никој’, како птица небесна живее ‘безгрижно живее’. Ќе ги споменеме и оние со врапче, гулаб/гулапче: како врапче на трнче ‘се вели за нешто безначајно’, како врапче ќе го заколе / како на врапче ќе му ја скине главата ‘ќе го убие без да му мисли’, како посран гулаб ‘посрамен’, си гукаат како гулапчиња ‘разговараат тивко и нежно’: се гледаат/си молчат како гулапчиња: (живеат) како гулапчиња / како гулаби / како гулаб и гулабица ‘многу се сложни и се сакаат; живеат во љубов, добро се согласуваат’, како и со гугутка, гавран, папагал, славеј, биљбиљ, ној, орел, пупунец, сокол, ут, утка, чавка: си гукаат како гугутки ‘разговараат тивко и нежно’, како гавран на мрша (се набрале, се собрале и слично) ‘во големо количество; со силна настрвеност’, црн како гавран ‘многу црн’; пее како биљбиљ од блато (ирон.) ‘воопшто не го бидува за пеење’, пее како биљбиљ од пондила (ирон.) ‘воопшто не го бидува за пеење’, пее како славеј ‘многу убаво пее’, како ној е ‘се заштитува несмасно’, како орел на мрша ‘со настрвеност, лакомо’, како орли на мрша ‘напаѓаат од сите страни, во голем број, настрвено’, како папагал ‘повторува буквално нешто што чул или прочитал; зборува механички, нешто што нема смисла’, како пупунец ‘цркнат, пцовисан’, кроток како пупунец ‘многу кроток’, гол како сокол ‘1. сосем гол, 2. многу сиромав’, како ут угосан / сам како ут ‘сосем сам човек’, му дојде како на утот ‘доби нешто без труд и неочекувано’, усукан како утка ‘ништо не работи, непознат е за други’, како да го клукале чавки ‘1. сиот за никаде, исцеден, разранет, 2. многу парталав’. Сп. и Оташевик (2007) со птица: бити / осећати се / живети (слободан) као птица на грани, јести као птица (птичица), со голуб, голубица: вући се као усрани голуб, живети као голубови (као два голуба, као голуб и голубица, као голуб с голубицом), но и со врабац, врана, гавран: држати се као покисли врабац, дрзак (безобразан) као врабац, заклати [некога] као врапца, јести као врабац, наудиће [некоме] као врабац гуски, бојати се [некога, нечега] као врана скелеције (бродара), црн као гавран. Во српскиот се издвојуваат и:

заљубиџи се као њеџреб; њамеџан као сова, њонављаџи као њаџаџај, брбљив као њаџаџај, радознао као сврака, брз као соко, кукаџи као сиња кукавица и слично. (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 91). Вуксан (2010) ги бележи: *jesti kao ptica*, <*slobodan*> *kao ptica* <*na grani*>, *jesti kao ptičica*, <*slobodan*> *kao ptičica*, *jesti kao vrabac*, *pjevati kao slavuj*, *radoznao (znatiželjan) kao svraka*, *zaljubiti se kao tetrijeb*, *zaljubljen kao tetrijeb*, Махмутовиќ (2012) со *ptica*: *kao ptica trkačica*, *jesti kao ptica*, *slobodan kao ptica*, *grakati kao ptica*, *grakati kao zlosutna ptica*, *otjerati (koga) kao ptice*, *kao ptica selica*, *kružiti kao crna ptica*, со *golub*: *živjeti kao golubovi*, *živjeti kao dva goluba*, *osjećati se kao posrani golub*, додека Витанова (2012) ги посочува следниве фраземи со орнитоними: *волен (свободен) като птичка*, *живея като волна птичка*, *живея като птичка божия*, *ям колкото врабче*, *нея като славейче*, *нея като бюлбюл*, *умислен като пуйче на слънце*; *бял като гълъб*, *подметнали ми чавче по гълъба*, *кротък като гълъбче*, *гледа като маче у птиче*, *пиця като каняк*, *повтаря като папагал*, *живея като сврака на драка*, *мълчи като кос на яйца*, *ходя като сврака без полог*, *див като патър*, *гол като сокол*, *въртя се като пате в мъгла*, *въртя се като пате в решето*, *замислям се като пате в дъжд*, *приказвам като лястовица*, *сама като кукувица*, *живея като кукувица*.

Најчести називи за птици коишто се среќаваат во споредбените фраземи се називите за домашни птици. Од називите за домашната живина застапени се: кокошка, квачка, петел, пиле, мисирка, мисир, гуска. Фраземите со компонента кокошка, мисирка и гуска вообичаено се поврзуваат со женска глупавост. Со кокошка во македонскиот јазик се документирани фраземите: (оди) како пијана кокошка ‘многу пијана, збркана’, прета како кокошка на буниште ‘се движи дезориентирано, збркано’, како заклана кокошка (прета, скока) ‘многу се бунџ’, глупава како кокошка; со пиле: како ќоро пиле ‘налета на нешто, најде нешто’, јаде како пиле (пиленце) ‘многу малку јаде’, како петел (на буниште) ‘се прчи, оди, се однесува’, со гуска се следниве: како гуска ‘1. гнете храна 2. многу глупав, прост’, како гуска во магла (се збуни и сл.) ‘многу се збуни’, како гуска (памети) (ирон.) ‘глупав е, ништо не памети’. Ќе ги наведеме и дреме како мисир (мисирка) ‘стои збунето, срамежливо, вкочането, обично откако згрешил нешто’. Оташевиќ (2007) ги бележи со кокош, кока: *глуп као* *кокош*, *држати се (изгледаџи) као* *ќокисла* *кокош*, *као* *слеџа* *кока (на) зрно*, Махмутовиќ (2012) со кокош: *као* *kokoš*, *izgledati као* *pokisla kokoš*, *као* *ќорava* *kokoš*, *stisnuti usne као* *kokoš čmar*, додека Вуксан (2010): *као* *pokisla kokoš*, *као* *ќорava* *kokoš (naići na što, naići što itd.)*, *као* *kokot (hodati, ponašati se itd.)*, *čuvati као* *kvočka piliće koga*, *što*, *zaklati као* *pile koga*, *zaplesti се*

(*splesti se*) kao pile u kućine, kao puran (*hodati, ponašati se itd.*), а Витанова (2012): *слага глава като гуска у'ан, въртя се като гъска в мъгла, глупав като гъска, умен като гъска* (ирон.), *тълча се като гъска, тълча се като патка, бяла като патка, бял като гъска мълча като фит, хохори се като мисиряк, кога му свирят, умислен като мисирек / мисирок, омисирил са като мисирок на гомно, перя се като петле, кака мижи си като кокошчица, раззнал уста като мисирче на слънце.*

Во македонските фразеолошки речници се среќаваат следниве фраземи со компонента глушец: како глушец и мачка 'воопшто не се сакаат', како црквен глушец 'крајно сиромашен', како канцелариски глушец 'долгогодишен канцелариски службеник', Оташевиќ (2007) ги бележи со миш: *бити мокар (покисао) као миш, го (сироџан, сиромаш, сиромашан, шворц) као црквени миш, као миш у расолу, као мишу у око*, а Махмутовиќ (2012) следниве фраземи: *biti kao miš, go kao crkveni miš, izgledati kao crkveni miš, gledati se kao miš i mačka, pokisnuti kao miš, biti kao bijeli miš*, Вуксан (2010): *gol (siromašan) kao crkveni miš, mokar (pokisao) kao miš, pokisnuti kao miš*, додека Витанова (2012): *беден като църковна мишка, сит като църковна мишка, обичаме се като мишка и котка, поглеждам като мишка из трици, богат като мишка в долап, богат като воденичарска мишка, имотен като мишка в зимник.*

Во македонскиот јазик се потврдени и голем број фраземи со компонента мува: како мува без глава 'збркан, немоќен, беспомошен; без да размислува, стихиски', како мува (на гомно/лајно) 'ништожен; многу здодевен'; како коњска мува 'многу здодевен, натраплив', го гледа како мува во матеница/каша 'го гледа како нешто безначајно, одвратно', се лепат како муви (на лајно) 'многу лесно се собираат', се фаќаат/се групираат како муви на лепило 'многу лесно се придобиваат', падне/паднува/се плетка како мува во пајажина 'одеднаш падне/паѓа во нечија власт', заглавен/се чувствува како мува во пајажина. Махмутовиќ (2012) со мува ги бележи: *frčati kao muha bez glave, hrliti kao muha na govno, dosadan kao muha, crn kao muha*, Оташевиќ (2007): *ићи (поћи / полазити, полетети / летети, кретати се, јурити, мотати се и слично), као мува без главе ићи, поћи и слично*, Вуксан (2010) ги издвојува: *dosadan kao muha, juriti (trčati i sl.) kao muha bez glave, pohrliti/hriliti kao muha (muhe) na lijepak, pohrliti/hriliti kao muha (muhe) na med*, а Витанова (2012) *кротък като муха, тих като мушица, добър като муха, увира се като конска муха под опашка, вижда ми се като муха (някой), мотая се (въртя се) като муха без глава и други.*

Со компонента пчелка во македонската фразеологија е забележана фраземата вреден како пчелка ‘многу е вреден, постојано работи’, додека Оташевиќ (2007) ги посочува и: *вредан (марљив, радин) као пчела, ићи (лепити се) као пчела (пчеле) на мед, као пчела на брусу*, Махмутовиќ (2012): *vrijedna kao pčela, ići kao pčela na med, braniti se kao od pčela, biti kao pčela na ogrisku*, Вуксан (2010): *lijepiti se (ići) kao pčela (pčele) na med na koga, na što, marljiv kao pčela, marljiv kao pčelica*. Сп. и Витанова (2012): *работлив като пчела, труда се като пчела, работя като пчела/ мравка, въртя се като пчела около кошер*.

Во речниците за македонскиот јазик се застапени и повеќе фраземи со компонента мрав(к)а: работи како мрава / вреден како мравка ‘многу е вреден, постојано работи’, а ги бележиме и оние со бубаче / бубалка: мирен како бубаче ‘многу мирен’, тивок како бубаче / бубалка ‘многу тивок’. Оташевиќ (2007) со називот мрав ги бележи: *има (било је) [некога] као мрава (мрави), клати се као жути мрави, вредан (марљив, радин) као мрав*, со буба и бубица: *миран (тих) као бубица, лењ као буба*, Махмутовиќ (2012): *nadrlijati као žuti mrav, marljiv као mrav, klati се као žuti mrav, neumoran као mrav, zgaziti/zgnječati као mrava*. Сп. Вуксан (2010): *ima koga као mrava, marljiv као mrav, raditi као mravi, lijen као buba, miran као bubica, tih као bubica*, Витанова (2012): *вървя като мравка, вървя (ходя и под.) като мравка, работя като мравка, вървя като буболечка, дойдат като буболечки, стават като мечки, кротък като буболечка и слично*.

Интересно е да се одбележи дека во фразеологијата се регистрирани и некои поегзотични животни, животни од далечни краишта, коишто не живеат слободно во нашиот географски ареал, на пр. во македонскиот слон, камила, мајмун: помни како слон, дебел како слон, силен како лав, скока како мајмун; во буг.: *прилича ми като на камила копринарство, имотен като камила, инатя се като камила, грозен като крокодил, хиля се като маймуна, помня като слон, дойде катоаслан, отиде си като насран* и други. Во срп.: *као слон у стакларској радњи, понашати се као мајмун, дебео као слон* итн.

Во концептуализирањето на светот кај секој народ се набљудува како универзалноста, така и националната специфика. Во фразеологијата на словенските јазици животинскиот свет зазема важно место. Во речниците се наоѓаат редица фраземи со компонента назив на домашни или диви животни. Има често совпаѓање или блискост во однос на асоцијативноста кон животинскиот свет. Едни исти животни имаат еднаква или блиска симболика до онаа во бугарскиот јазик. Причините може да се

побараат во редица лингвистички и екстра лингвистички фактори – во општата јазична основа, во општите закономерности на човечкото мислење, во филозофијата и културата на христијанството, под чие влијание во значителен обем се формира погледот кон светот (Витанова 2012, сп. Легурска 1987: 136; Калдиева-Захаријева 2003: 96). Паралелите настануваат и по пат на заемање или калкирање од еден јазик во друг (Кјувлиева 1978: 161). Преку директното или посредното општење помеѓу народите се пренесуваат не само туѓото искуство и спознание, туку и готови метафори и цели изрази.

Анализата на споредбените македонски фраземи и споредбените фраземи со зоонимска компонента од другите јужнословенски јазици ни покажува огромна сличност од аспект на животот, животното искуство, филозофијата, карактерните оценки, емоционалното восприемање, вредносната скала итн. Во врска со застапеноста на споредбените зоонимски фраземи и најчестите зооними може да се забележи дека покрај сличностите има и разлики во одделни јазици.

Според потеклото, карактеристични се оние фраземи што се интернационално познати, како и фраземите од Библијата (кроток како јагне, божја бубалка и други). Вџов (2002: 335–337) ги посочува бугарските фраземи со компонента куче со библиско потекло: *вия като псе; врџам се като куче (псе) на бълвоча си; давам светинята на псетата; <и куче> езика си няма да помрџдне; като куче на верига (синджир), пазете се от псетата; по-добре живо куче, отколкото мъртџв лџв; псетата да ядат някого; хвацџам куче за опацката.*

Типичните својства што се искажуваат во споредбените фраземи со зооними се претежно негативни, односно фраземите искажуваат најчесто навредлива содржина. На пример во српскиот јазик тоа се: *дебела као крава, дебео као свиња [сџока]* ‘многу дебел’, *мршава као сараџа* ‘многу слаба’. Надворешниот изглед на човекот го опишуваат со: *џрљав као свиња* ‘многу валкан’, *велики као медвед* ‘многу голем’, *црвен као рак* ‘многу црвен’, *мокар као џас, мокар као миш* ‘многу воден’, *црн како џавран* ‘многу црн’. Способноста на разумното расудување се претставува со споредба со неколку животни. Коњот, магарето и овцата во српската фразеологија се еталони за глупавоста на луѓето – *џлуй као коњ, [маџарац, овца]*, а кравата, овцата, кокошката и мисирката се примери за глупавоста на жените – *џлуџа као крава [овца, кокошџка, џурџка]*. Впечатливо е дека овцата во српскиот јазик ја симболизира глупавоста на двата пола, домашната живина – глупавоста на

жените, а крупната стока – глупавоста на мажите итн. (Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 84, 85, 86).

Речиси иста е ситуацијата и во македонскиот јазик, но и во останатите јужнословенски јазици, во однос на пејоративната обоеност на овој тип фраземи. Многу поретки се примерите каде што се упатува на позитивни особености, дејствија, состојби и слично. Витанова (2012) за бугарските споредбени фраземи со зоонимска компонента укажува дека мал дел од животните поседуваат претежно позитивна симболика, на пример елен (*бърз каѝо елен*), славей (*ѝея каѝо славей*), гълъб (*кроѝгк каѝо гълъб*). Во повеќето случаи има негативизам – змия (*зъл каѝо змия, сърдѝта каѝо змия, сѝуден каѝо змия*), сврака (*крадлив каѝо сврака, ходя каѝо сврака без ѝолот*), вѝшка (*надувам се каѝо вѝшка на нова риза, налиѝам каѝо лладна вѝшка*) и други.

На животните им се припишуваат различни човечки особини, на пример волкот е зол, јагнето и гулабот се кротки, лисицата е итра, пчелата и мравката се вредни, работливи, што се среќава и во фраземите.

Во македонскиот, но и во другите јазици многу е честа појавата на лексички варијанти, па се бележи замена на еден зооним со друг со кој се доловува истото значење, на пример: силен како лав / арслан, се закачува како крлеж / хиена, како вошка / гнида / пијавица; гладен како волк / куче / пес / мечка; јаде како вол / стока; пијан како свиња / мајмун. На пр. и во бугарскиот: *ѝреѝери ми сърѝеѝо каѝо на мършав заек / ѝиле; работѝи каѝо кърѝи, яде каѝо вълк / работѝи каѝо буболечка, яде каѝо мечка* итн. Има и многу примери каде што се менуваат другите компоненти како вол во зелје / како вол на сено; како крлеж на пес (се фрла и слично) / како крлеж на маде и други. Од модификациите на фраземите, како најчести ги бележиме трансформациите на стандардната форма со промена на граматичкиот состав или распоредот на компонентите. Се врши испуштање: (инаетлив) како магаре; како пупунец (без кроток) или додавање делови на фраземите, на пример: кроток е како јагне сугаре; како изгубена евангелска овца; бриселски крлежи (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2020: 203).

Користена литература:

- Ајдачић Дејан, Непоп Ајдачић Лидија. 2015: *Поредбена српско-украјинска фразеологија*, Библиотека Монографије, књ. 6. Београд.
- Блажевска-Ристовска Ивана. 2015: „Фразеологизмите со компонента пес (куче) во македонскиот јазик“, *Значењето низ времето и просторот*, Зборник од трудови „Јазикот наш денешен“, кн. 24, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска Снежана. 2002: *Белешки за македонската фразеологија*, Јазикот наш денешен, кн. 8, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје.
- Велјановска Катерина. 2014: „Анализа на македонските и на хрватските зоонимни фраземи со соматска компонента“, *Životinje u frazeološkom ruhu*, ur. Ivana Vidović Bolt, Zagreb. 2014. [<http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveniskupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-20zbornik-radova>]
- Велјановска Катерина, Мирчевска-Бошева Биљана 2021: *Имињата во македонската фразеологија*. Скопје.
- Витанова Марија. 2009: „Човекът и светът на животните в българските устойчиви сравнения“, *Български език*, № 2. София. 33–45.
- Витанова Марија. 2012: *Човек и свѝт : линѝвокулѝуролоѝични иѝрочувания*. София.
- Вуковић Гордана. 1994: „Зооними и фитоними у фразеологији“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 37. Нови Сад. 167–175.
- Вуксан Маја. 2010: „Зоонимите во македонската и хрватската споредбена фразеологија“. *Шестти научен собир на млади македонисти*. Филолошки факултет „Блаже Конески“. Скопје. 303–323.
- Вътов Върбан. 2020: „Човекът и човешкият живот, представени от българските разговорни зоофразеологизми с компонента „куче“, „псе“ в българския език“, *Българска електронна линѝвистична библиотека* „Стефан Гърдев“. [<http://belb.info/personal/vytov/kuchepse.htm>]
- Димитровски Тодор, Ширилов Ташко. 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том I, А – Ј. Скопје.
- Корда Драгана. 2014: „Фразеологизми са називима дивљих животиња“, *Прилози иѝрочавању језика*, бр. 45. Нови Сад, 97–118.
- Корда Драгана. 2014: „Фразеологизми са дивљим животињама“, *Зборник Матице Српске за филологију и линѝвистику*, вол. 37. Нови Сад. 167–175.

Кювлиева-Мишайкова Веса. 1986: *Фразеологизмиите в българския език*. София.

Марјановић. С. П. 2012: „Придевске зоонимске поредбене фраземе у српском језику и њихови кореспонденти у француском“. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Књига II. Нови Сад. 95-110.

Макаријоска Лилјана, Павлеска-Георгиевска Бисера. 2020: *Прилози за македонската фразеологија*. Скопје.

Недкова Емилия 2014: „Лингвистични, културологични и прагматични аспекти на съпоставителното изследване на български и сръбски анималистични фразеологизми“, *Zbornik, Sveuciliste u Zagrebu Filozofski fakultet*, 1, Zagreb.

Оташевић Ђорђе. 2007: *Мали српски фразеолошки речник*. Нови Сад.

Оташевић Ђорђе. 2012: *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад.

Ширилов Ташко. 2008: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том II, К–П. Скопје.

Ширилов Ташко. 2009: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том III Р–Ш. Скопје.

Benzon Ivana. 2006: „Pridruživanje frazema s komponentom naziva za odjeću konceptualnim poljima (na građi njemačkog i hrvatskog jezika)“, *Fluminensia*, god. 18 (2006), br. 2. 85–114.

Blašković Marta. 2016: *Zoonimski frazemi motivirani stereotipima u hrvatskome i engleskome jeziku*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet (diplomski rad). Rijeka.

Bunk Ana, Opašić Maja. 2010: „Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 36/2 (2010). 237–250.

Hansen-Kokoruš Renate. 1996: „Magarac i konj u svjetlu njihovih frazeoloških osobina (na materijalu ruskoga, hrvatskoga i njemačkoga jezika)“, *Filologija*, 27. Zagreb. 43–52.

Jelaska Zrinka. 2014: „Animalistički frazemi biblijskoga podrijetla u hrvatskome i drugim slavenskim jezicima“, *Životinje u frazeološkom ruhu*, ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb. [<http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>]

Ljubičić Maslina. 1994: „O hrvatskim zoonimina: konotativno značenje i frazeologija“, *Filologija*, 22–23, Zagreb, 245–252.

Ljubičić Maslina 2014: „Leksem riba u frazeologiji hrvatskoga i drugih europskih jezika“. *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb, 1–18.

- Mahmutović Alisa 2014: „Intertekstualno motivirani poredbeni frazemi s animalističkom komponentom“, *Životinje u frazeološkom ruhu*, ur. Ivana Vidović Bolt. Zagreb. [<http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>]
- Mahmutović Alisa. 2012: *Kao frazeološki rječnik : rječnik frazema s poredbenom česticom "kao"*. Sarajevo.
- Prndelj-Šator Belma 2013: *Zoonimska sastavnica frazema kojima se opisuju čovjekove osobine: (na građi njemačkog i bosanskog jezika)*. Mostar.
- Ribarova Slavomira, Vidović Bolt Ivana. 2005: „Biblijski frazemi sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskom, češkom i poljskom jeziku“, *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, ur. J. Granić. Zagreb – Split. 643–653.
- Šebalj Katarina. 2016: *Frazemi u književnoumjetničkome stilu*. Završni rad. Pula.
- Tanović Ilijas. 2000: *Frazeologija bosanskog jezika*. Zenica.
- Vasung, Ana. 2009: „Frazemi sa sastavnicama pas i mačka u hrvatskom i bugarskom jeziku“ (semantička analiza). *Filološke studije*. [https://www.europeana.eu/portal/en/record/9200419/BibliographicResource_3000125916508.html]
- Vidović Bolt Ivana. 2007: „Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji“. *Kulturni bestijarij*, ur. S. Marjanić; A. Zaradija Kiš. Zagreb, 403–423.
- Vidović Bolt Ivana, Barčot Branka, Fink Arsovski Željka, Kovačević Barbara, Pintarić Neda, Vasung Ana. 2017: *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb.

Сања Михајловиќ-Костадиновска
Филолошки факултет „Блаже Конески,,,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
sanja.flf@gmail.com

ПРЕВЕДУВАЊЕТО ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ ОД ШПАНСКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ПРЕКУ ПРИМЕРИ ОД КНИГАТА „ПИШУВАЧИТЕ НА ПИСМА“ ОД БЕАТРИС ОСЕС

Веќе е клише да се каже дека преведувањето фразеолошки изрази преставува посебен предизвик за преведувачот. Најчесто, затоа што не секогаш постојат еквивалентни изрази во јазикот-цел, па се губи дел од колоритот во оригиналниот текст, а неретко и затоа што фразеологизмите може да го измамат неискусниот преведувач поради фигуративното значење, односно двојното значење (денотативно и конотативно). Дури ни постоењето двојазични фразеолошки речници не е гаранција за успешност на преводот поради неможноста тие да бидат исцрпни, но и поради нееднозначноста на изразите во различен контекст.

Во овој труд ќе ги разгледаме преводните решенија на македонски јазик на фразеолошките изрази ексцерпирани од книгата за деца „Пишувачите на писма“ на шпанската авторка Беатрис Осес¹⁶². Целта е да се увидат можностите за адаптација на овие изрази во контекстот на преведување на детска литература, а со оглед на скудната лексикографска¹⁶³, лексиколошка и фразеолошка библиографија во однос на шпанскиот јазик со македонскиот јазик, овие примери исто така да претставуваат почетна точка за можни, идни проучувања во овој домен.

Бидејќи намерата на овој труд не е да ги разгледува фразеолошките изрази од теоретски аспект, ниту просторот ни овозможува да ги споредиме различните гледишта и термини во шпанската и македонската фразеологија, во овој вовед само накусо ќе се осврнеме на некои поими, за потоа табеларно да ги

¹⁶² Преводот на оваа книга е работен во текот на 2021 година и е предаден на издавачот „Сказнувалка“, односно неговата финална верзија сè уште е во фаза на подготовка, но тоа нема значително да влијае на заклучоците изнесени овде.

¹⁶³ Постојат само два речника во нашава средина, *Шпанско-македонски речник, македонско-шпански речник: со грамајшка*, од Тања Јордановска (што не успеавме да го најдеме ниту низ библиотеките ниту во дел од книжарниците) и *Македонско-шпански речник [прв речник со грамајшка]* од Петар Атанасов. Последниов речник нуди превод на изрази и на поговорки, но станува збор за еднонасочен речник со фонд од околу 15 000 зборови.

претставиме мноштвото изрази што ги сретнавме во текстот со нивните соодветни еквиваленти, доколку ги има, а во заклучоците да дадеме еден општ осврт за ова преведувачко искуство, како едно од можните.

Основниот проблем со којшто се соочивме при составувањето на овој труд беше какви изрази да земеме во предвид, бидејќи во македонската и шпанската литература не постои целосна усогласеност на терминологијата. Во македонската литература најчесто може да се сретнат термините: фразема, фразеологизам, фразеолошки израз, идиом, идиоматски израз, скаменет израз итн. При дефинициите на овие термини се земаат во предвид повеќе аспекти, како на пример, „различниот степен на сраснување“ на компонентите во една целина (Велјановска 2008:7), нивната синтаксичка улога во реченицата, зачестената употреба што води до скаменување, како и „затемнувањето на лексичките значења“ на компонентите (Велјановска 2008:7), односно нивната идиоматичност. Во шпанската литература се среќаваат следниве термини: frases (фрази), dichos (изреки), frases hechas (готови фрази), frases hechas (готови фраземи), modos de expresión (изрази), modismos (идиоми), comparaciones fijadas (скаменети компарации), construcciones fijas (скаменети конструкции), unidades fraseológicas (фразеолошки единици), locuciones (локуции). Многу често овие термини се користат како синоними, па така кај Буитраго (Buitrago 2007), modismos и locuciones се дефинирани речиси сосема идентично, односно како групи од зборови чиешто значење не може да се извлече од компонентите што ги сочинуваат. Но други автори, како на пример, Сулоага (Zuloaga 1980 apud Spahić 2018:34), под фразеолошки изрази подразбира изрази што може самостојно да функционираат како комплетен израз, а под *локуции* изрази што треба да се комбинираат со други во реченицата за да формираат исказ. Терминот *локуции* го преземаме од Спахиќ (Spahić 2018) и досега не сме го сретнале во македонската литература, но ни се чини соодветен за овој труд заради разновидноста на изразите што ги обработивме и заради тоа што како такви се посочени и во речниците што ги консултиравме. Според речникот на Шпанската кралска академија¹⁶⁴, “locución” или *локуција* е група на зборови што функционира како една лексичка единица, има одреден степен на скаменетост и функција во реченицата како друг вид на збор. И во речникот на ШКА, но и кај други автори како Корпас Пастор (Corpas Pastor apud Spahić 2018:41-42) се прави класификација на

¹⁶⁴ REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española*, 23.ª ed., [versión 23.4 en línea]. Понатаму во текстот ќе ја користиме кратенката ШКА.

локуциите според нивната реченичка функција на *локуции* со придавска, именска, глаголска, прилошка, предлошка, извична, сврзничка функција. Ваквата класификација и нам ни се виде најпрактична за потребите на овој труд, па како такви ќе ги распределиме изразите и во табелите што следат. Можеби проблематично во ваквиот приказ и со изборот на овој термин е што во македонската литература и речници, дел од ваквите зборовни состави не се сметаат за фразеологизми, ниту се особено проблематични за превод. На пример, *a mano* – на рака и на македонски и на шпански е сосема разбирлив склоп на зборови. Сепак, се одлучивме во овој труд да ги исцрпиме сите зборовни состави што речниците ги посочуваат како *локуции*, од една страна за да укажеме на нивната единствена функција во текстот, нивната семантичка „затеменетост“ во одредени случаи, но од друга и да претставиме еден начин на класификација на овие изрази во шпанскиот јазик што можеби ќе фрли ново светло и на македонската фразеологија.

Покрај речникот на ШКА, го консултиравме и Документираниот фразеолошки речник на современиот шпански јазик¹⁶⁵, но поради различен третман на изразите, односно *локуциите*¹⁶⁶, се одлучивме, заради воедначен пристап, во табелите да ги прикажеме изразите согласно толкувањата на речникот на ШКА, а каде што има потреба да укажеме и на толкување во ФР. Надвор од табелите ги издвоивме изразите што во речникот на ШКА не се среќаваат или се сместени во друга категорија.

¹⁶⁵ Називот на шпански е *Diccionario fraeológico documentado del español actual*, а целосната референца ќе ја наведеме во библиографијата. Понатаму во текстот ќе ја користиме кратенката ФР, заради поголема економичност.

¹⁶⁶ Во речникот на ШКА, се разликуваат (дури и визуелно) „фиксни комбинации на зборови“ (*combinaciones estables*) од фразеолошки изрази, односно *локуции* (*locuciones*) со различна функција во реченицата. Во ФР не се прави ваква разлика меѓу фиксни комбинации на зборови и *локуции*, и првите се најчесто означени повторно како *локуции* со одредена функција во реченицата. Покрај *локуции* во потесна смисла на зборот и *локуции* во поширока смисла на зборот (каде што спаѓаат колокации, зацврстени споредби, јазични состави во кои барем едниот збор го задржува своето значење), во ФР се поместени и реченички формули со фиксна форма и емпатички формули, а се изоставени поговорки.

Изрази со прилошка функција (Locuciones adverbiales)

И. ШЈ ¹⁶⁷	a coro	во хор ¹⁶⁸	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Cantando o diciendo varias personas simultáneamente una misma cosa.	Истовремено. (ОДРМЈ ¹⁶⁹)	Зн. МЈ
Ориг.	1. <i>preguntaron los chicos a coro</i> 2. <i>saludaron a coro</i> 3. <i>saltaron a coro</i>	1. <i>ѝрашаа момчињаѝа во хор</i> 2. <i>ѝозравија во хор</i> 3. <i>скокнаа исѝовремено</i>	Прев.
И. ШЈ	a diario	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Todos los días, cada día.	Секој ден, секојдневно.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>no iban a escribir a diario</i>	(<i>немаше шанси</i>) <i>секој ден да ѝшшубааѝ</i>	Прев.
И. ШЈ	a escondidas	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Sin ser visto.	Кришум, тајно, без да биде виден.	Зн. МЈ
Ориг.	1. <i>Lo hizo a escondidas</i> 2. <i>La joven leyó su nombre en el sobre, a escondidas, en su cuarto.</i>	1. <i>Го сѝори ѝѝоа кришум</i> 2. <i>Во својаѝа соба, кришум, девојкаѝа си го ѝрочииа имеѝо на ѝликои.</i>	Прев.
И. ШЈ	a juego (con algo) ¹⁷⁰	во склад со	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	En proporción y correspondencia o en armonía con ello.	Согласност, сообразност, хармонија помеѓу две или повеќе нешта. (ОДРМЈ)	Зн. МЈ

¹⁶⁷ Кратенките што ги користиме во табелите означуваат: И. ШЈ – израз на шпански јазик, Зн. ШЈ – значење на шпански јазик, Ориг. – употреба на изразот во оригиналниот текст, Ек. МЈ. – еквивалент на македонски јазик, Зн. МЈ – значење на македонски јазик, Прев. – преводно решение.

¹⁶⁸ Во еквиваленти, ќе ги посочиме и еквивалентните синтагми коишто не мора нужно да претставуваат фразеологизми во македонскиот јазик, но не и поединечни еквиваленти зборови (пример прилози, глаголи итн.) коишто ќе бидат наведени во значењето на изразот.

¹⁶⁹ Кратенка од Официјален дигитален речник на македонскиот јазик. <https://makedonski.gov.mk/>. Секаде каде што во консултираните македонски речници и фразеолошки речници успеавме да најдеме еквивалент, го преземаме значењето оттаму. Во другите случаи, значењето на македонски е превод на значењето на шпански јазик.

¹⁷⁰ Заради ограничениот простор во овој труд, доколку во речникот на ШКА се понудени повеќе значења или синтактички функции на изразите, овде ќе бидат земени предвид само оние што се среќаваат во книгата од каде што е вршена ексцерпцијата.

И. ШЈ	a toda pastilla (coloq.) ¹⁷²	како фурија, како стрела	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	A toda velocidad.	Со голема брзина.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>salieron de la plaza a toda pastilla</i>	<i>излејџаа како сџирели</i>	Прев.
И. ШЈ	al azar	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Sin rumbo ni orden.	Случајно, по случаен избор, без некаков ред.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>1. Tomó un sobre al azar 2. abrió el diccionario al azar</i>	<i>1. одбра едно њо случаен избор. 2. То оџвори речникоџ на некое случајно месџо</i>	Прев.
И. ШЈ	a[ll] compás de	во ритам на	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Al unísono o con el mismo ritmo.	Истовремено, во ист ритам.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>girar como un loco al compás de la música</i>	<i>да се врџи во ритамоџ на музикаџа</i>	Прев.
И. ШЈ	al grano (coloq.)	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Para manifestar o reclamar la necesidad de ir sin rodeos a lo fundamental de un asunto.	При зборување, да се премине на главната идеја, на суштината, без заобиколување.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Iria fue al grano</i>	<i>џраша Ирија без заобиколување</i>	Прев.
И. ШЈ	cara a cara	лице в лице, очи в очи	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	En presencia de alguien y descubiertamente.	Непосредно, еден спроти друг. Непосредно, директно. (МФМФР) ¹⁷³	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Se miraron cara a cara</i>	<i>се џољеднаа очи в очи</i>	Прев.
И. ШЈ.	como si nada	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	De manera impasible o dando muestras de no hacer caso de algo.	Незаинтересирано или преправајќи се дека не му се обрнува внимание на нешто.	Зн. МЈ

¹⁷² За етимологијата на овој израз, го посочуваме овој напис: <https://www.diariocordoba.com/opinion/2018/12/24/pastilla-36306750.html> (Пристапено на 16/9/2021 година). Од овој израз постојат и други варијанти: a toda hostia/leche/mecha, a todo tren/trapo/gas, но некои од нив имаат и вулгарен призвук. Изразот, според КША, го има и следново значење: “A pleno rendimiento, con gran fuerza y potencia”, односно нешто да работи со полн капацитет, со сита сила, што одговара на македонскиот фразеолошки израз „со полна пара.“

¹⁷³ Кратенка за Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник.

Ориг.	<i>1. dejó caer como si nada</i> <i>2. saludó ella como si nada</i>	1. <i>ненадејно рече</i> ¹⁷⁴ 2. <i>како ништо да не било</i>	Прев.
И. ШЈ	como un tiro (coloq.)	/	
Зн. ШЈ	Muy mal, fatal.	лошо, мачно	
Ориг.	<i>le había sentado como un tiro</i>	<i>нејријатино ја љоѓодил</i>	
И. ШЈ	con el corazón en un puño ¹⁷⁵	со стегнато срце, со срцето во петици	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Indica un estado de angustia, aflicción o depresión ¹⁷⁶ .	Означува вознемиреност, потиштеност или депресија. Страв. (МФМФР).	Зн. МЈ
Ориг.	<i>con el corazón en un puño</i>	<i>срцејто силно му биеше в тради</i> ¹⁷⁷	Прев.
И. ШЈ	con la boca abierta (coloq.)	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Suspense o admirado de algo que se ve o se oye.	Подзинато, со подзината уста.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>se quedó con la boca abierta (x2)</i>	<i>љољедна љодзинајто/со љодзинајта усја</i>	Прев.
И. ШЈ	con las manos vacías	со празни раце	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Sin presentes ni dádivas.	(Да отиде некаде) без подарок, не носејќи ништо.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>no podía presentarse con las manos vacías</i>	<i>да не оди со љпразни раце</i>	Прев.
И. ШЈ	de arriba abajo	од глава до петици	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Del principio al fin, de un extremo a otro.	Од горе до долу; ¹⁷⁸	Зн. МЈ

¹⁷⁴ Во преводот на оваа реченица недостасува значењето на nonchalantност и незаинтересираност затоа што одлучивме да го истакнеме значењето на изразот “dejar caer” што би значело дека нешто е кажано набрзина, ненадејно, и додавањето на „како ништо да не било“ како еквивалент на como si nada, би го нарушило ритамот во прозата и непотребно би го оптоварил текстот.

¹⁷⁵ Во речникот на ШКА за овој израз е наведено дека гласи el corazón en un puño и дека има именска функција, но во текстот е употребен со прилошка функција, а и во ФР е посочен како израз со прилошко значење, па затоа го сместивме во оваа табела.

¹⁷⁶ Во ФР стои „немир, вознемиреност и страв“ (стр. 318).

¹⁷⁷ Во преводот сепак не е употребен фразеолошки израз затоа што сакавме да го доловиме чувството на страв, но и синтаксички реченицата да биде пофункционална.

¹⁷⁸ Изразот во текстот е употребен со значењето „од глава до пети“, иако за овој фразеолошки израз на шпански има и целосен еквивалент „de pies a cabeza“. „De arriba abajo“ не се користи само во ваков контекст, односно дека некој некој целосно го

		целосно, потполно; да го опфати со поглед целосно. (МФМФР)	
Ориг.	<i>de arriba abajo</i>	<i>од глaвa до нeји</i>	Прев.
И. ШЈ	de par en par	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Dicho de abrir las puertas o ventanas: enteramente.	За врати и прозорци, да бидат целосно, ширум отворени.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>la puerta de la oficina se abrió de par en par</i>	<i>вратицa од канцеларијa се отвори ширум</i>	Прев.
И. ШЈ	de/en pie	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	para explicar la forma de estar o ponerse alguien derecho, erguido o afirmado sobre los pies.	Стои на нозе, исправен.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Le gustó la sensación de estar de pie.</i>	<i>И се дојадна чувствително да биде исправена.</i>	Прев.
И. ШЈ	en blanco	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	1. Que no lleva nada escrito o impreso. 2. Sin poder recordar o sin saber qué decir.	1. Без да има нешто напишано или испечатено, бланко. 2. Не може да се сети или не може да каже. Се блокира.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>1. Yo te le mandaré en blanco</i> <i>2. Me he pasado varias horas en blanco</i>	<i>1. Јас ќе ти ја праќам празна</i> <i>2. Веќе неколку часа седам¹⁷⁹</i>	Прев.
И. ШЈ	en punto	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Dicho de una hora: exactamente.	Се употребува за часови, за да се значи точен час.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>a las seis en punto</i>	<i>точно во шест часоци</i>	Прев.
И. ШЈ	en un santiamén (coloq.)	за миг, за час	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	En un instante.	За многу кусо време, набрзина.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>las leyó mentalmente en un santiamén</i>	<i>брту ти прочита во себе</i>	Прев.

опфаќа со погледот, туку може да одговара и на македонскиот израз „надолж и нашир“, „надолж и попреку“.

¹⁷⁹ Целосната реченица во преводот гласи: „Веќе неколку часа седам и се обидувам да смислам нешто, но не ми оди.“ Иако во оригиналот не се вели буквално дека девојчето „седи“, ваквото решение ни се чинеше попринродно отколку, по секоја цена, да се изнајде некаков соодветен израз.

И. ШЈ	ni torta (coloq.)	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	muy poco o nada	многу малку, воопшто	Зн. МЈ
Ориг.	<i>no venía ni torta</i>	<i>не љеда ни ѓрсиџ ѓред око</i> ¹⁸⁰	Прев.
И. ШЈ	por los siglos de los siglos	за век и веков	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Para siempre jamás.	За сите времиња, за секогаш. (МФМФР)	Зн. МЈ
Ориг.	<i>por los siglos de los siglos</i>	<i>за век и веков</i>	Прев.
И. ШЈ	sin falta	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Puntualmente, con seguridad.	Со сигурност.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Voy a llamarlo sin falta.</i>	<i>Секако, ќе му се јавам.</i>	Прев.
И. ШЈ	sin lugar a dudas/sin dudas	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Indudablemente, con toda seguridad.	Несомнено, со сигурност.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>sin lugar a dudas</i>	<i>несомнено</i>	Прев.

Во речникот на ШКА не се среќава изразот „hasta la bola“ со неговата жаргонска употреба „да му е некому смачено, преку глава“ („hasta arriba, en situación de totalmente lleno o harto“, според ФР), туку само со неговото значење од доменот на борбите со бикови, „убод до крај, до рачката на мечот“. Во македонскиот превод го употребивме колоквијалниот израз: „Е баш го тапаниш.“.

Друг израз со прилошка функција што ШКА не го регистрира како израз¹⁸¹ е „como la pólvora“. Во ФР е наведено дека често се комбинира со глаголите *correr* или *extenderse* (во овој случај со значење на „се рашири“), но тие не се единствените, бидејќи во текстот е употребен глаголот *propagarse* (што во овој контекст исто така може да значи „се рашири“). Во македонскиот превод сепак не се одлучивме за некаков израз¹⁸², туку го понудивме решението „се

¹⁸⁰ Во преводот на македонски е употребен фразеолошки израз, „не гледа ни прст пред око“, но овој израз не го посочуваме како еквивалент на *ni torta*, бидејќи шпанскиот израз може да се комбинира и со други глаголи, како на пример, *saber* (знае), *entender* (разбира), па оттаму неговото значење ќе се прилагодува при преводот во зависност од контекстот.

¹⁸¹ Во четвртото значење под поимот *pólvora* (барут) стои дека овој збор означува „живост, жестина“, што би можело да биде објаснување и за изразот „como la pólvora“, но не е сосема јасно зошто овој израз е изоставен иако е идиоматичен.

¹⁸² Можен еквивалент би бил „се разнесе како молња“, израз извлечен од корпусот на Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://drmj.eu/>, пристапено на 20/9/2021 година) или „молскавично се рашири.“

расчу“, водени од убедувањето дека текстот на македонски треба да функционира природно, читливо и да ги користи стратегиите во сопствениот јазик¹⁸³.

Изрази со глаголска функција (locuciones verbales)

И. ШЈ	arrugar la frente (coloq.)	смурти/збрчка чело	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Mostrar en el semblante ira, enojo o miedo.	Да го собере челото во знак на лутина, бес или страв.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>La maestra de esgrima arrugó la frente.</i>	<i>Инстирукијоркаџа њо мечување то смурџи челоџо.</i>	Прев.
И. ШЈ	atar cabos /бук. врзе кабли/ ¹⁸⁴	да поврзе два со два	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Reunir o tener en cuenta datos, premisas o antecedentes para sacar una consecuencia.	Да земе предвид податоци, претпоставки или претходни случувања за да извлече заклучок.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¡Puede atar cabos!</i>	<i>Може да ти њоврзе работџиџе!</i>	Прев.
И. ШЈ	caérsele a alguien el pelo (coloq.) /бук. да му падне косата/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Recibir una reprimenda, castigo o sanción si se descubre que ha hecho algo mal.	Да добие казна или прекор ако се открие дека е направена некаква беља или штета.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¡Se nos va a caer el pelo cuando se entere don Federico!</i>	<i>Тешко нас коџа ќе разбере Федерико!</i>	Прев.

¹⁸³ Самиот префиксот раз (с)- може да има значење „Извршување на дејството од глаголот во различни насоки со голема сила“ (ДРМЈ).

¹⁸⁴ Ограничениот простор во овој труд не ни овозможува да укажеме каде има целосна, делумна или нулта еквиваленција на изразите, но за некои идни истражувања го посочуваме, онаму каде што е можно да се изведе, и буквалното значење на овие глаголски изрази, затоа што, во најголема мера, се работи за фразеолошки изрази во потесна смисла на зборот.

И. ШЈ	conciliar el sueño /бук. да го успокои сонот/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Conseguir dormirse	Да заспие, да потоне во сон.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>le costó conciliar el sueño</i>	<i>не можеше да заспи</i>	Прев.
И. ШЈ	dar crédito /бук. даде кредит, доверба/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Creer.	Верува.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>у no daba crédito</i>	<i>и не му се веруваше</i>	Прев.
И. ШЈ	dar rienda suelta /бук. да ги пушти слободно уздите/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Dar libre curso.	Ослободи, нема пречки за нешто.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>1. daba rienda suelta a su extraña costumbre</i> <i>2. para dar rienda suelta a mis instintos</i>	<i>1. ја ѝраќикуваше својата чудна навика</i> <i>2. за да ти ослободам своите инстинкти</i>	Прев.
И. ШЈ	dar vueltas a algo /бук. да свртиш нешто, вртиш околу нешто/	му се врти во глава некоја мисла, си ја чука главата ¹⁸⁵	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Discurrir repetidamente sobre algo.	Размислува постојано на нешто.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>1. se ha pasado varias tardes dándoles vueltas a la cabeza</i> <i>2. después de darle muchas vueltas</i>	<i>1. со денови мислело што да најдеш</i> <i>2. ѝо долго размислување</i>	Прев.
И. ШЈ	darse cuenta	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Advertirlo, percatarse de ello.	Забележи, увиди нешто.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>sin darse cuenta</i>	<i>без да забележи</i>	Прев.

¹⁸⁵ „Си ја чука главата“ можеби е пресилен израз, затоа што во значењето вклучува и очај при размислувањето за нешто, но го посочуваме како можен приближен еквивалент.

И. ШЈ	darle a alguien muy mala espina algo (coloq.) /бук. нешто да му биде лош трн/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Hacerle entrar en recelo o cuidado.	Да се посомнева во нешто, да стане подозрив. ¹⁸⁶	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Aunque le daba muy mala espina.</i>	<i>Но имаше лошо ѝрејчувсїво.</i>	Прев.
И. ШЈ	echar de menos algo o a alguien	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Advertir o notar su falta; tener sentimiento o pena por su falta.	Да забележиш дека некој/нешто недостасува и да чувствуваш тага поради тоа.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>la echo (mucho) de menos</i>	<i>многу ми недостїасува</i>	Прев.
И. ШЈ	echar en falta	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Echar de menos.	Чувствува недостиг.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>No la echaria en falta hasta mañana.</i>	<i>Нема да му ѝреба до уѝре изуѝрина.</i>	Прев.
И. ШЈ	echar una mano /бук. даде рака/	/ ¹⁸⁷	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Ayudar a la ejecuci3n de algo; ayudar a alguien.	Помага некому (во извршување на некоја задача).	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Como no te echen una mano</i>	<i>Ако некој не ѝи ѝомоѝне</i>	Прев.
И. ШЈ	encogerse de hombros /бук. се собере во раменици/	крева раменици	Ек. МЈ

¹⁸⁶ Ваквото објаснување во речникот може да го наведе читателот на тоа дека се работи за еквивалент на македонскиот израз „го јаде црвот“ (шпански приближен еквивалент на овој израз би бил – quedarle el gusanillo), но по проверка на значењето во различни контексти и форуми, овој израз има повеќе значење на „има лошо чувство/претчувство за некого/нешто“.

¹⁸⁷ Во дигиталните речници (ДРМЈ и ОДРМЈ) е посочено значењето на зборот „рака“ како помош, поткрепа (пример Потребна е рака што ќе го води семејството), но не и фразеолошки израз со овој збор со вакво значење. Не го наведуваме зборот „рака“ како еквивалент на шпанскиот израз бидејќи имаат различна синтактичка употреба.

Зн. ШЈ	No saber, o no querer responder a lo que se pregunta.	Да не знае или да не сака одговори на она што го прашуваат.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Sus amigos se encogieron de hombros.</i>	<i>Неговиите пријатели кренаа раменици.</i>	Прев.
И. ШЈ	fruncir el ceño /бук. да го збрчка делот од челото меѓу веѓите/	набере/свие веѓи	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Hacer demostración de enfado y enojo con el rostro.	Покажува лутина на лицето.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Frunció el ceño</i>	<i>Ги смуртии веѓиите</i>	Прев.
И. ШЈ	hacer falta /бук. се создава недостиг/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Dicho de una persona o de una cosa: ser precisa para algún fin.	Некој или нешто да биде потребен за некаква цел.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>No hace falta que me lo cuenten</i>	<i>Нема потреба да ми ја кажеш</i>	Прев.
И. ШЈ	(ir) a lo mío, tuyo, suyo, nuestro, etc. (coloq.) /оди по мое, твое, негово.../	си тера по свое	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Despreocuparse de los demás, y pensar en los asuntos o intereses propios.	Да не се грижиш за останатите, да мислиш на сопствените интереси.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>continuaba el hombre, a lo suyo.</i>	<i>продолжи дедојто со неговото</i>	Прев.
И. ШЈ	írsele a alguien los ojos por o tras algo /бук. му одат очите по нешто/	голта со поглед	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Desearlo con vehemencia.	Страсно посакува нешто.	Зн. МЈ

Ориг.	<i>pero se le iban los ojos detrás de aquella mujer</i>	<i>но ѿо҃л҃едоѿи му бе҃таше и ја сле҃деше женаѿи</i> ¹⁸⁸	Прев.
И. ШЈ	liarla -> meter la pata (coloq.) ¹⁸⁹	/	Ек. на МЈ
Зн. ШЈ	Hacer o decir algo inoportuno o equivocado.	Да направиш или кажеш нешто погрешно или несоодветно.	Зн. МЈ
Ориг.	1. <i>¿La ha liado?</i> 2. <i>Este la ha liado pero bien</i> 3. <i>Sí, la he liado parda</i>	1. <i>Нешиѿо кикснал?</i> 2. <i>Овој баш убаво ја оѿлескал.</i> 3. <i>Да, толема бе҃ла наѿравив.</i>	Прев.
И. ШЈ	llamar la atención	привлече внимание ¹⁹⁰	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Provocar o atraer la atención.	Предизвика внимание	Зн. МЈ
Ориг.	<i>llamó la atención de todos</i>	<i>им то ѿривлече вниманиеѿо на сѿѿе</i>	Прев.
И. ШЈ	mirar de reojo	гледа под око	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Mirar disimuladamente dirigiendo la vista por encima del hombro, o hacia un lado y sin volver la cabeza.	Тајно набљудува. (ДРМЈ ¹⁹¹)	Зн. МЈ
Ориг.	1. <i>Su nieta lo espiaba de reojo.</i> 2. <i>Federico miró a Iria de reojo.</i>	1. <i>Внукаѿи кришум то набљудуваше</i> 2. <i>Федерико ја ѿо҃ледна Ирија ѿоо око.</i>	Прев.
И. ШЈ	morderse alguien la lengua	се гризе за јазик/гризе јазик	Ек. МЈ

¹⁸⁸ Во текстот овој израз е употребен повеќе со буквално значење, односно дека некој некогo следи со погледот, кришум. Оттаму и ваквото наше решение, наместо посочениот фразеолошки израз.

¹⁸⁹ Речникот на ШКА за значењето на овој израз нè пренасочува кон значењето на изразот meter la pata.

¹⁹⁰ Според нас, и на шпански и на македонски се работи за колокација, а не за фразеологизам. Но речниците го посочуваат како *локуција*, па затоа ја сместивме во оваа табела.

¹⁹¹ Дигитален речник на македонскиот јазик, <http://drmj.eu/>

	/бук. да си го гризнеш јазикот/		
Зн. ШЈ	Contenerse en hablar, callando con alguna violencia lo que quisiera decir.	Кажува нешто и се покајува, ништо не кажува (ДРМЈ); замолчи (ОДРМЈ).	Зн. МЈ
Ориг.	<i>confirmó la niña mordiendo la lengua</i>	<i>иоџврди девојчејо, едвај возржувајќи се да не се издаде</i>	Прев.
И. ШЈ	no ir algo a ninguna parte (coloq.) /бук. нешто не оди никаде/	не води никаде	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	No tener o no merecer importancia.	Нема важност, бескорисно е.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>que si no íbamos a ninguna parte</i>	<i>(и́ланоџ) не водел никаде</i>	Прев.
И. ШЈ	no tener ni idea /бук. нема ни идеја/	нема поим	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Desconocer por completo algo	Не знае ништо. (ОДРМЈ)	Зн. МЈ
Ориг.	1. <i>¡No tenía ni idea!</i> 2. <i>¡Yo no tengo ni idea!</i> 3. <i>Si no tenéis ni idea</i>	<i>Немав џојма!¹⁹²</i> <i>Појма немам како!</i> <i>Ако не знаејџе</i>	Прев.
И. ШЈ	oler a chamusquina ¹⁹³ /бук. мириса на изгорено/подгорено/	не мириса на добро	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Dicho de una disputa: Parecer que va a parar en riña o pendencia. ¹⁹⁴	Претчувство дека некоја работа нема добро да заврши. (ОДРМЈ)	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Esto huele a chamusquina.</i>	<i>Ова не мириса на добро.</i>	Прев.
И. ШЈ	pasarle a alguien algo por la cabeza	мине низ глава	Ек. МЈ

¹⁹² Употребена е колоквијалната форма за да се задржи во што поголема мера таквиот тон во текстот.

¹⁹³ Во книгата „Пишувачи на писма“ се среќава исто така изведен израз со именска функција, *oler a chamusquina*, што во ШКА не е регистрирано, додека во ФР, да. И во двата случаи во нашиот превод беше посоодветно да ставиме само глаголски израз, односно, „не мириса на добро“.

¹⁹⁴ Ни се чини посоодветно објаснувањето во ФР за овој израз, со оглед на неговото значење во текстот: *inspirar sospecha o temor* – нешто предизвикува сомнеж или страв.

	/бук. да му мине нешто низ глава/		
Зн. ШЈ	Antojársele, imaginarlo.	да си замисли нешто, да посака нешто	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Ni se le había pasado por la cabeza</i>	<i>Не им тѣкнало досѣга</i>	Прев.
И. ШЈ	qué mosca te, le, os, etc. ha o habrá picado (coloq.) /бук. каква мува те/ве/го... има каснато/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Para inquirir la causa o motivo de un malestar, desazón, mal humor, etc., considerados inoportunos por quien pregunta.	Се користи овој израз за да се дознае причината за некакво лошо расположение, непријатност што се сметаат за несоодветни.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¿Qué mosca os ha picado?</i>	<i>Што ве сѝотѣрало?</i>	Прев.
И. ШЈ	quitar hierro (coloq.) /бук. да се тргне железото/	/	Ек. на МЈ
Зн. ШЈ	Rebajar, quitar importancia a lo que parece exagerado.	Да не придава толкава важност на нешто што се чини претерано.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>tratando de quitarle hierro al asunto</i>	<i>обидувајќи се да ја ублажи ситуација</i>	Прев.
И. ШЈ	ser algo el colmo (coloq.) /бук. да биде нешто врв/раб (на сад)/	да биде врв на нешто	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Haber llegado a tal punto que razonablemente no se puede superar.	Да достигне точка што не може да се надмине (најчесто во негативна конотација, наша заб.)	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¡Era el colmo!</i>	<i>Претѣрува</i>	Прев.
И. ШЈ	ser algo una tumba (coloq.) /бук. да биде гроб/	нем/молчи како риба	Ек. МЈ

Зн. ШЈ	Guardar celosamente un secreto.	Во дадена ситуација некој пред некого молчи. (ОДРМЈ)	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Seré una tumba</i>	<i>Ќе молчам како риба</i>	Прев.
И. ШЈ	tener razón	има право/да биде во право	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Estar en lo cierto	Има правна или морална основа за нешто. (ДРМЈ)	Зн. МЈ
Ориг.	<i>1. tal vez tenga razón 2. pero tiene razón</i>	<i>1. можеби има право 2. но во право е</i>	Прев.
И. ШЈ	tomar el pelo a alguien (coloq.) /бук. му ја фаќа косата некому/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Burlarse de él con elogios, promesas o halagos falsos.	Да се подбива со некого, лажно фалејќи го или давајќи лажни ветувања.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¿Acaso le habían tomado el pelo?</i>	<i>Да не случајно некој се подбива со нешто?</i>	Прев.
И. ШЈ	tomarse la molestia de algo /бук. да си ја земе маката/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Aplicarse en su ejecución, cuando es trabajoso o cuando se pretende aliviar a otro.	Да се вложи труд при извршувањето на нешто, кога е тоа тешко или кога му се помага на друг.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>se había tomado la molestia de inventarse tres caligrafías</i>	<i>се потрудил да ти најиние со различен ракопис</i>	Прев.
И. ШЈ	tomarse tiempo alguien /бук. да си земе време/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Dejar para más adelante lo que ha de hacer, a fin de asegurar el acierto.	Да се остави за понатаму нешто што е потребно да се направи, со цел добро да се сработи.	Зн. МЈ

Ориг.	<i>Tomás se tomó su tiempo</i>	<i>Томас ѿосвейѿи досѿѿа време</i>	Прев.
И. ШЈ	tragar saliva /бук. голтне плунка/	/	Ек. на МЈ
Зн. ШЈ	Turbarse, no acertar a hablar.	Да не може да се искаже од вознемиреност. Подголтне (не се искаже, задржи збор за себе ДРМЈ)	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Se quedó petrificada y [...] tragó saliva</i>	<i>се сѿѿаѿѿиса и [...] ѿодѿолѿѿина</i>	Прев.
И. ШЈ	volver a la carga	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Insistir en un empeño o en un tema.	Да настојува во напорот или да е настојчив во врска со некаква тема.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>1. volvió a la carga</i> <i>2. A la hora siguiente, Iria volvió a la carga.</i>	<i>1. насѿѿојуваше ѿѿаа.</i> <i>2. За еден час, Ирија се враѿѿи.</i>	Прев.
И. ШЈ	volver alguien sobre sus pasos /бук. да се вратиш по своите стапки/	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Desdeñarse, rectificar su dictamen o su conducta.	Да се повлече, да го поправи однесување, да ги исправи реченото.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>La niña volvió sobre sus pasos calle abajo.</i>	<i>Девојчеѿѿо се ѿоколеба и се враѿѿи ѿо истиѿѿоѿѿи ѿѿѿѿ.</i> ¹⁹⁵	Прев.

Следниве изрази фигурираат во ФР, но не и во речникот на ШКА. Заради поголема економичност, само ќе ги наведеме со соодветен (можен) превод без дополнителни објаснувања или контекстуализирања: **cortar el rollo** (col.) – прекине досаден муабет, да ја скрати; **cruzar los dedos** (col.) – стиска палци; **gastar una broma** – се пошегува; **darle un ataque de nervios** (col.) – го фаќа паника; **fastidiarla** – ја оплескува работата; **haber tomate** (col.) –

¹⁹⁵ Повторно во текстот среќаваме употреба на израз со значење поблиско до неговото денотативно значење, отколку до фигуративното, па оттаму и ваквото решение во нашиот превод.

нешто мириса; **hacerse el loco** (col.) – се прави на будала; **(dejar) como un colador** – како решето; **mover los hilos** – потегне конци; **tenerle manía** – не сака некого, го мрази; **venir a la mente** – доаѓа пред очи.

Во овие два речника не се среќава како израз со единствено значење комбинацијата *morderse las uñas* (грицка нокти). Не го сретнавме ни во македонските речници како израз со фигуративно значење. Сепак, сметаме дека се работи за израз, по аналогија на други изрази што произлегуваат од гестови на делови од лицето или телото (пример *arrugar la frente* – смурти чело, *con la boca abierta* – со подзината уста), коишто може да имаат и денотативно, но и фигуративно значење.

Изрази со предлошка функција (locuciones preposicionales)

И. ШЈ	al cabo de	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	después de	после, по	Зн. МЈ
Ориг.	<i>al cabo de un rato</i>	<i>ѿо некое време</i>	Прев.
И. ШЈ	a parte de	од страна на	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	A favor de	во полза на	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¡No te pongas de su parte!</i>	<i>Не го брани.</i>	Прев.
И. ШЈ	a punto de	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Seguida de un infinitivo, expresa la proximidad de la acción indicada por este.	Во комбинација со инфинитив, означува дека дејството од глаголот во инфинитив допрва ќе се случи.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Mi abuelo está a punto de perder su trabajo.</i>	<i>Дедо ми може да ја загуби работата.</i>	Прев.

Изрази со придавска функција

И. ШЈ	de muerte/a muerte	до смрт	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Hasta conseguir la muerte o la destrucción de uno de los contendientes.	Додека не предизвика смрт или погубување на еден од учесниците во битката/расправата.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>El río le había picado de muerte.</i>	<i>Рекаѿа го касна, со смртоносен уѓриз.</i>	Прев.
И. ШЈ	ser de pacotilla algo (coloq.)	за никаде	Ек. МЈ

Зн. ШЈ	Ser de inferior calidad, o estar hecho sin esmero.	Нешто да биде со низок квалитет, направено без внимание и труд.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>Era un plan de pacotilla.</i>	<i>Планот беше за никаде.</i>	Прев.

Изрази со извична функција

И. ШЈ	un cuerno/у un cuerno	/	Ек. МЈ
Зн. ШЈ	Para denotar negación o rechazo.	Се означува негодување.	Зн. МЈ
Ориг.	<i>¡Todo va genial! Y un cuerno.</i>	<i>Сè оди како ѓодмачкано. Шийки варени!</i>	Прев.

Во речникот на ШКА има повеќе примери со изрази чиј составен елемент е именката *nariz* (нос), но како израз со извична функција не е наведен „**qué narices**”, што според ФР означува лутина или некакво негодување. Повторно станува збор за израз од колоквијалниот регистар. Во книгата „Пишувачите на писма“, овој израз, со вакво значење и функција, се среќава во следните три случаи: „*Qué narices iba a poner*”, „*Se puede saber qué narices te pasa*“ „*No sé qué narices le ocurre*“ што ги преведовме, на следниов начин: „Што ли **по ѓаволите** ќе напише?“, „**Ама** што ти е тебе?“ „Не знам што се случува, **да му се не види**“, соодветно. Како што може да се увиди, во ниеден од примерите овој израз не е преведен идентично, туку е адаптиран на контекстот.

Изрази со заменска функција

Во речникот на ШКА се посочени два изрази со именката „**pimiento**“ (бук. пиперка) со глаголска функција и со назнака дека припаѓаат на колоквијалниот регистар: „*no importar algo un pimiento*“ (вреди малку или не вреди воопшто; не му е важно; гајле му е некому за нешто) и „*no valer un pimiento*“ (вреди многу малку). Меѓутоа, со оглед дека во книгата овој израз е употребен со друг глагол, „*entender*“ (разбира), во реченицата: „*No entendía ni un pimiento*“ (Ништо не разбираше), решивме да го посочиме како израз со заменска функција, како што впрочем е наведен и во ФР, со значење „ништо“ и со назнака за колоквијална употреба.

Изрази со именска функција (*Locuciones nominales*)

Во продолжение ќе ги посочиме оние изрази што според ФР се наведени како изрази со именска функција, а што речникот на ШКА ги издвојува во посебна категорија „*combinaciones estables*“ (фиксни комбинации на зборови), а не како *locuciones* (*локуции* или изрази).

bola de nieve (ШКА: situación o asunto intrincado – заплеткана ситуација; ФР: noticia que va adquiriendo más detalles y más importancia al pasar de boca en boca – вест што, како што се пренесува од еден на друг, добива сè повеќе важност и се збогатува со повеќе детали). Во книгата што е предмет на наш интерес, оваа синтагма е всушност насловот на триесет и седмото поглавје и според контекстот е употребена со значењето опишано во ФР, па оттаму, ние се одлучивме за решението „Проблемите се дујат“, односно не употребивме некаков израз, туку глагол со преносно значење.

culo de vaso (ШКА: piedra falsa que imita alguna de las preciosas – камен што е лажна имитација на скапоцен камен; ФР: 1. истото значење како и ШКА 2. cristal óptico muy grueso – дебело оптичко стакло). Повторно, значењето на оваа синтагма (или израз со именска функција) го преземаме од ФР и го преведовме како „очила како тегли“ бидејќи и во оригиналот се однесува токму на дебелината на очилата на еден лик.

manejo de nervios (ФР: se usa en constr como estar hecho un manejo de nervios o ser un manejo de nervios, para ponderar el nerviosismo – се користи во конструкции како estar hecho un manejo de nervios или ser un manejo de nervios, а изразот искажува нагласена состојба на вознемиреност /во буквален превод: да си сторен/да бидеш како клопче од нерви/). Во ШКА не е посочен ниеден израз ни под заглавјето „manejo“, ни под заглавјето „nervios“. Нам ни се чинеше соодветно овој израз да го преведеме со „да се биде во грч“. (Ориг.: A su lado, tomando a Imanol del brazo, estaba doña Rosita hecha un manejo de nervios. - Прев.: До него, држејќи го Иманол под рака, беше доња Росита, целата во грч.)

ojos como platos (ФР: ojos muy abiertos, a causa de la sorpresa o del insomnio – широко отворени очи, од изненаденост или од несоница). Во ШКА не е регистрирано значењето на овој израз. Во македонскиот јазик еквивалент на овој израз е „да ги ококори очите/со ококорени очи“ како што и впрочем го преведовме во текстот.

tercero/a en discrodia (ШКА: persona que media para zanjar una desavenencia; ФР: que interviene para mediar en la discusión de otras dos [...] – и во двата речника објаснувањето е слично, односно дека се работи за трето лице што се појавува како медијатор кога двајца се караат или кога треба да се расчисти некакво несогласување). Како и во погорните случаи, во ШКА е третиран како фиксна комбинација на зборови, а во ФР како израз со именска функција. Во дигиталниот речник на wordreference, исто така е наведено дека овој израз се користи и во правната терминологија, па така ни се чинеше соодветно да го преведеме со синтагмата „трета страна“

(ориг.: rezongó el tercero en discordia - прев. се вмеша третата страна со негодување.)

zafarrancho de combate (ШКА: 1 **zafarrancho** (Mar). Acción o efecto de desembarazar una parte de la embarcación, para dejarla dispuesta a determinada faena. - Во поморската терминологија, се однесува на ослободување на дел од бродот за да оспособи за нешто; ФР: **zafarrancho de combate** 1. (Mil.) conjunto de preparativos para el combate 2. fuera del ámbito militar: combate o lucha intensos – 1. Во воената терминологија, низа подготовки за битка; 2. надвор од воената терминологија, жестока борба или битка). Во речникот на ШКА, оваа синтагма не е издвоена ниту како фиксна комбинација на зборови, ниту како израз. Zafarrancho de combate е посочен само како пример на горенаведеното значење коешто го објаснува поимот zafarrancho. Во ШКА, темринот zafarrancho е наведено дека во колоквијалниот јазик може да значи „генерално чистење“. Во ФР, како што може да се констатира, наведени се двата елементи на изразот, но нема укажувања дека неговото значење може да е поврзано со чистење. Со оглед дека во текстот овој израз се среќава токму во контекст на чистење низ домот, а не можевме да најдеме дали во воената терминологија постои еквивалент во македонскиот јазик, во превод се одлучивме за решението: „Генералката е во полн ек“ („ya estará en pleno zafarrancho“) од една страна, бидејќи зборот „генералка“ е колоквијален израз за темелно чистење, а од друга страна, алудира на генерал, односно на поим од воената терминологија.

Во овој труд ги исцрпемме во најголем дел изразите што ги сретнавме при преведувањето на книгата „Пишувачите на писма“, со исклучок на оние што според структурата наликуваат на изрази, но всушност во речниците се посочени како преносни значења на поединечни лексеми (пр. berenjenal – збрка, мешаница, meterse en un berenjenal – да се стави во каша) или изрази што според ФР би се сметале за „формули“, како на пример, qué va – таман работа.

Преку издвоените осумдесеттина изрази и понудените еквиваленти (онаму каде што успеавме да ги изнајдеме), се надеваме дека создадовме добра основа за понатамошни истражувања во овој домен. Како што можеше да се увиди од информациите во табелите и преку коментарите, во нашите преводни решенија не секогаш успеавме да најдеме соодветен еквивалент на шпанскиот израз, а во неколку наврати и свесно избегнавме употреба на некаков фразеолошки израз за да му дадеме на македонскиот текст поприроден тек и тон, имајќи го на ум читателот-дете во нашиот контекст. Присуството на бројни изрази

во шпанскиот оригинал веројатно е направено од страна на авторката со цел да му даде „впечатливо, пластично, метафорично и атрактивно изразување“ што според Мурговски (2002: VI) е една од одликите на текстовите богати со фразеолошки изрази. Ние се потрудивме во одредена мера да го постигнеме тоа (на места, компензирајќи и употребувајќи фразеолошки изрази онаму каде што во оригиналот ги нема), а се надеваме дека успеавме во голема мера да го задржиме и колоквијалниот регистар, во поглед на фразеологизмите, но и воопшто, на ниво на цел текст.

Користена литература:

Buitrago, Alberto (2007). *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Espasa Calpe.

Manuel, Seco (et al.) (2005). *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*. Madrid: Santillana Ediciones Generales.

Oses, Beatriz (2019). *Los escritores de cartas*. Madrid: Ediciones SM.

Spahić, Edina; Leal, Isabel (2018). *Neki aspekti frazeoloških i paremioloških studija u španskom i bosanskom jeziku*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Атанасов, Петар (2002). *Македонско-шпански речник*. Скопје: Југореклам.

Велковска, Снежана (2008). *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје: Велковска С.

Мургоски, Зозе (2002). *Македонско-англиски речник на идиоми*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Дигитални речници

(на македонски јазик)

Дигитален речник на македонскиот јазик, <http://drmj.eu/>

Официјален дигитален речник на македонскиот јазик, <https://makedonski.gov.mk/>

(на шпански јазик)

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española*, 23.ª ed., [versión 23.4 en línea]. <https://dle.rae.es>

<https://www.wordreference.com/>

Радица Никодиновска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
rnikodinovska@gmail.com

**ЈАЗИЧНО-КУЛТУРОЛОШКИ ПРЕМОСТУВАЊА ПРИ
ПРЕВЕДУВАЊЕТО ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА НИЗ ПРИМЕРИ
ОД РОМАНОТ „ПОЛИКСЕНА СО ПРАСЕТО“ ОД БЈАНКА
ПИЦОРНО И ЗБИРКАТА „ИТАЛИЈАНСКИ ПРИКАЗНИ“ ОД
ИТАЛО КАЛВИНО**

Апстракт: Цел на нашето истражување е идентификување на културоспецифичните елементи и образложување на преведувачките стратегии применети во македонскиот превод на романот за деца „Поликсена со прасето“ од Бјанка Пицорно и „Италијански приказни“, собрани и адаптирани од Итало Калвино. Во трудот се фокусираме на две категории „проблематични“ елементи. Првата опфаќа културоспецифични елементи од културолошки карактер, при што посебно внимание посветуваме на ономастиката (пред сè на лични и на географски имиња) додека втората категорија опфаќа културоспецифични елементи од јазичен карактер, со посебен осврт на фразеолошките изрази. Анализата се врши преку споредба на изолирани единици од италијанскиот изворен текст и нивните преводни еквиваленти на македонски јазик.

Клучни зборови: преведување, културоспецифични елементи, детска литература, италијански јазик, македонски јазик,

**ЈАЗИЧНО-КУЛТУРОЛОШКИ ПРЕМОСТУВАЊА ПРИ
ПРЕВЕДУВАЊЕТО ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА НИЗ ПРИМЕРИ
ОД РОМАНОТ „ПОЛИКСЕНА СО ПРАСЕТО“ ОД БЈАНКА
ПИЦОРНО И ЗБИРКАТА „ИТАЛИЈАНСКИ ПРИКАЗНИ“ ОД
ИТАЛО КАЛВИНО**

Вовед

Детската литература игра важна улога во современата култура. Книгите за деца веќе не се сметаат само едукативен инструмент туку вистинско книжевно дело. Во книгите младите читатели среќаваат познати или имагинарни светови и со читањето на преведените дела имаат можност да научат да ги ценат и туѓите култури. На прашањето „Како се пишува за деца?“ се надоврзува прашањето „Како се преведува за деца?“, што имплицира прашања

за методите, различните пристапи на преведување во литературата општо.

За проблемите, особено за предавањето на културоспецифичните елементи, и можните решенија при преведувањето детска литература од италијански на македонски јазик досега кај нас не се правени истражувања. Се надеваме дека со укажувањето на одредени проблеми со кои се соочивме во текот на преведувањето и со анализата на преводните решенија ќе дадеме мал придонес во расветлување на одредени прашања.

Главна цел на нашето истражување е идентификување на културоспецифичните елементи и образложување на стратегиите применети во македонскиот превод на романот за деца *Поликсена со ѝрасејџо*¹⁹⁶ од италијанската авторка Бјанка Пицорно и „Италијански народни приказни“¹⁹⁷ собрани и адаптирани од Итало Калвино. Се фокусираме на две категории проблематични елементи. Првата категорија опфаќа културоспецифични елементи од културолошки карактер, при што посебно внимание ќе посветиме на ономастиката (пред сè на лични и на географски имиња). Што се однесува до втората категорија културоспецифични елементи од јазичен карактер, нашето внимание ќе го насочиме кон фразеолошките изрази заради нивната маркирана културна специфичност, дел од културното наследство на традиции вкоренети во историјата на секоја јазична заедница. Анализата се врши преку споредба на изолирани единици од италијанскиот изворен текст и нивните преводни еквиваленти на македонски јазик. Корпусот е составен од 70 единици извлечени од оригиналниот текст и нивните македонски преводни еквиваленти.

Важно е уште во почетокот на напоменеме дека преводот би требало да се обраќа на „еквивалентна“ публика во однос на возраста, да го содржи истото ниво на тешкотија на читање и истото ниво на интерес како оригиналот. Сепак, читателот на преведениот текст ретко има ист културен багаж како читателот на изворниот текст. И, како што веќе споменавме, историските и географските референти како и оние од секојдневниот живот можат да го попречат разбирањето иако денешните млади читатели поседуваат знаења и за други култури, особено за англо-американската култура, чии најчести и најсовремени аспекти се пренесуваат преку филмовите и телевизиските серии.

¹⁹⁶ Пицорно Бјанка, *Поликсена со ѝрасејџо*, Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2020. (Превод: Радица Никодиновска)

¹⁹⁷ Калвино Итало, *Италијански приказни*, Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2021. (Превод: Радица Никодиновска)

1. Теориска рамка

Проблемот со преведување културоспецифични елементи претставува централна тема во историјата на Translation studies. Разните стратегии и постапки што се применуваат при преведување на тие елементи се анализирани од страна на повеќе традуктолози кои предлагаат различни класификации. Во Науката за преведување постојат два главни приода или макростратегии а тоа се: **приод на неодомакување** (англ. термин *source-oriented*) и **приод на одомакување** (англ. термин *target-oriented*).

Како претставник на струјата која се залага за приодот *неодомакување* ќе го споменеме шведскиот лингвист и традуктолог Göte Klingberg (1986)¹⁹⁸, како еден од првите кој се занимава со проблемите што се јавуваат при преведување на детската литература. Клингберг го воведува изразот “*cultural context adaptation*” за да ги опише промените што при преведувањето ги претрпува изворниот текст. Тој наведува неколку категории културоспецифични елементи кои би можеле да бидат непознати за младите читатели на целниот текст: 1. Книжевни референти; 2. Странски јазици во изворниот текст; 3. Елементи од митологијата и од народните верувања; 4. Историски, религиозни и политички референти; 5. Исхрана; Уредување на домот; 6. Обичаи, игри; 7. Флора и фауна; 8. Лични имиња, титули, имиња на животни, називи на предмети; 9. Географски имиња; 10. Мерни единици (Klingberg 1986: 17, наш превод). Клингберг ги подредува овие категории врз основа на нивната важност во преведувањето на детската литература. Но, факт е дека истите тие проблеми се јавуваат и при преведувањето на литературата за возрасни (Klingberg 1986, 18).

Клингберг ги забележува следниве преведувачки постапки за постигнување адаптација на културниот контекст: 1. Додадено објаснување (културоспецифичниот елемент од изворниот текст е задржан но до него се додава кусо објаснување. 2. Преформулирање (културоспецифичниот елемент од изворниот текст се испушта но се преформулира); 3. Експликативен превод (функцијата или користењето на културоспецифичниот елемент се објаснува без користење на странскиот елемент; 4. Вонтекстуално објаснување (објаснувањето е ставено во фуснота, во предговор и сл.); 5. Замена со еквивалентен елемент во културата на целниот јазик. 6. Замена со приближен еквивалент во културата на целниот јазик; 7.

¹⁹⁸ [Klingberg Göte 1986. “Children's fiction in the hands of the translators”, *Studia psychologica et paedagogica*, Series altera., Investigationes 82, Lund.](#)

Упростување (наместо специфичен поим се користи општ поим); 8. Испуштање (испуштени зборови, параграфи или поглавја); 9. Локализација (целиот културен амбиент на изворниот текст е поместен поблиску до читателот на целниот текст) (Klingberg 1986: 18, наш превод).

Клингберг смета дека и покрај потребата да се адаптира текстот за читателот дете, важно е што е можно повеќе да се задржат туѓите елементи од изворниот текст. Најмногу се залага за постапката додадено објаснување на проблематичните елементи па дури и во фуснота (Klingberg 1986, 19). Што се однесува до стратегиите за семплификација, испуштање или локализација, Клингберг смета дека не треба да се применуваат. Текстот треба да се адаптира што е можно помалку за да му се овозможи на младиот читател да научи да ја запознава туѓата култура.

Едни од следбениците на природот *одомаќување* се Катарина Рајс и Ханс Фермер (Katharina Reiss, Hans J. Vermeer), главни претставници на функционалните теории. Катарина Рајс во својата теорија за типологија на текстови и потребата од различен тип на еквиваленција во зависност од текстуалната категорија на којашто ѝ припаѓаат, своите идеи ги применува врз преведувањето на литературата за деца. Таа идентификува три фактори кои најчесто доведуваат до девијации на изворниот текст: недоволна јазична компетентност на децата, потребата од избегнување кршење на табуата коишто возрасните сакаат да им ги наметнат на децата и ограниченото енциклопедиско познавање на младите читатели¹⁹⁹. Нејзината следбеничка Риита Ојтинен (Riita Oittinen) смета дека „успешен преведувач е оној што го адаптира текстот во функција на претпоставените читатели“ (Oittinen 2000, 114)²⁰⁰. Ако пишувањето детска литература се повинува на претпоставката дека детето не го поседува истиот багаж, не поседува културни, јазични и емоционални способности како возрасниот читател тогаш и при преведувањето треба да се води сметка за тоа. Таа смета дека природниот израз и читливоста се поважни од верноста на преводот дури и по цена на семантичка загуба и дека не треба да се обвинува преведувачот ако се оддалечи малку од изворниот текст доколку со тоа се зголемува задоволството кај читателот.

Ние се залагаме за **хибридна постапка** во преведувањето во зависност од карактеристиките на книжевниот текст.

¹⁹⁹ Vermeer & Reiss 2013. *Towards a General Theory of Translational Action. Skopos Theory Explained*, Routledge, London.

²⁰⁰ Oittinen, Riitta 2000. *Translating for children. Vol. 11, Children's literature and culture*. New York, NY: Garland Publishing.

2. Анализа на преводните решенија

2.1 Анализа на преводните решенија во категоријата културоспецифични елементи од културолошки карактер

Најпрво ќе се осврнеме на категоријата културоспецифични елементи од културолошки карактер при што посебно внимание ќе посветиме на антропонимите и на топонимите.

Според познатиот белгиски традуктолог Тео Херманс (Theo Hermans 1988)²⁰¹, сопствените имиња можат да се поделат на две категории. Во првата категорија спаѓаат т.н. конвенционални имиња кои се сметаат за немотивирани и без значење, односно лични имиња во вистинска смисла на зборот кои немаат друга функција освен да идентификуваат. Втората категорија се однесува на имиња кои се носители на значење и кои можат да имаат различни конотации. И самиот писател за своите ликови може да одбере имиња кои на експлицитен начин го опишуваат дадениот референт. Оттаму, имињата носители на значења се богат извор на разни семантички содржини кои придонесуваат за создавање на разни толкувања на текстот. Иако таквите имиња се созданија на авторовата имагинација, нивната основа е секогаш постоечка лексема.

Во анализираните дела присутни се и двете претходно споменати категории на имиња. Освен случајот со личните имиња носители на значења, сретнавме и примери на измислени топоними носители на значења.

Во однос на категоријата на конвенционални имиња ја применивме постапката транскрибирање на кирилица соодветно на фонетскиот принцип, како што налага правописот на македонскиот јазик. Но, во оваа пригода, нема да се занимаваме со таа постапка.

Во продолжение ќе се осврнеме на неколку, според нас, интересни примери на преводни решенија кои се однесуваат на имиња на лица и географски имиња носители на значења, подредени според нивните карактеристики.

2.1.1 Преведување лични имиња со епитет до именката

Во збирката „Италијански приказни“ се среќаваат имиња на ликови кои ги кондензираат, на повеќе или помалку транспарентен начин, карактерните особини и функцијата којашто главниот јунак

²⁰¹ Hermans Theo 1988. "On translating proper names, with reference to De Witte and Max Havelaar". In Michael Wintle and Paul Vincent, *Modern Dutch Studies*. Athlone, London, pp. 11-24.

е повикан да ја изврши во приказната. Одредена карактеристика на ликот може да стои како епитет до именката или да биде дел од сложена именка. Првиот пример е извлечен од приказната Caterina la Sapiente (Мудрата Катерина) во која главниот лик е претставен како силна женска фигура која ја користи сопствената интелигенција и проникливост за да ги постигне зацртаните цели. Мудрата Катерина е, исто така, прототип на интелигентен женски лик кој докажува дека може да издејствува победа над машкиот лик без употреба на никаква физичка сила. Во примерот со Убавата Венеција, во личното име е содржан надворешниот изглед на ликот. Во третиот пример ја среќаваме општата именка „риба“ која се јавува во функција на епитет на антропонимот Кола кој, на тој начин, се стекнува со особините на епитетот. И во преводот епитетот е предаден со голема буква со оглед на тоа што е составен дел од личната именка.

Табела 1

<p>(1) E questo gran negoziante aveva una figlia, che, quando fu svezzata, le venne una sapienza tale che su ogni cosa che succedeva in casa aveva da dire la sua. Il padre, vedendo il talento della figlia, la chiamava Caterina la Sapiente. (<i>Favole italiane</i>, 693)</p>	<p>(2) Тој трговец имал ќерка која, кога мајката престанала да ја дои, станала толку мудра што за сè имала одговор. Кога видел таткото колку била надарена ќерката, ја нарекол Мудрата Катерина. (<i>Италијански приказни</i>, 713)</p>
<p>(3) La locandiera si chiamava la Bella Venezia (...) (<i>Favole italiane</i>, 505)</p>	<p>(4) Мајката гостилничарка ја нарекувале Убавата Венеција. (<i>Италијански приказни</i>, 520)</p>
<p>(5) Un giorno, la fece gridare tanto che la poveretta, quando non ne poté più di gridare, gli mandò una maledizione: – Cola! Che tu possa diventare un pesce! (...) il Re ordinò a tutti i marinai che chi vedeva Cola Pesce gli dicesse che il Re gli voleva parlare. (<i>Favole italiane</i>, 669)</p>	<p>(6) Еден ден, толку силно викала кутрицата што не можела повеќе да издржи и му фрлила клетва: – Кола! Да даде Господ да се претвориш во риба! (...) Тој им заповедал на сите морнари што ќе го видат Кола Рибата да му пренесат дека кралот сакал да разговара со него. (<i>Италијански приказни</i>, 689)</p>

2.1.2 Преведување лични имиња со експлицитна семантика и транспарентна мотивираност

Примерите што следат содржат лични имиња со експлицитна семантика и транспарентна мотивираност на именката, добиени по пат на деривација. Станува збор за антропонимизирани општи именки кои имаат активна улога во рамки на нарацијата. Со додавањето на суфиксот -КА за женски род или -КО за машки род на основата на личното име се запазува и галовната нијанса во значењето присутна и во прототекстот. Кај одредени примери, при создавањето на личната именка, се репродуцира истата морфолошка постапка и во македонскиот јазик.

Табела 2

<p>(7) Disse alla fanciulla: – Rosmarina mia, non uscire dalla tua pianta fin quando non son tornato. Quando tornerò suonerò sullo zufolo tre note, e allora tu uscirai. (<i>Favole italiane</i>, 747)</p>	<p>(8) И рекол на девојката: – Рузмаринке мила, немој да излегуваш од твојата билка сè додека не се вратам. Кога ќе се вратам, ќе ти засвирам на квалот, дури тогаш можеш да излезеш. (<i>Италијански ѝриказни</i>, 767)</p>
<p>(9) Il Re disse: – Erbabianca? Che nome è questo, buon romito? E l'eremita gli raccontò di come aveva trovato la bambina in un cespuglio d'erba bianca, e così l'aveva chiamata. (<i>Favole italiane</i>, 721)</p>	<p>(10) Кралот рекол: – Белапелинка? Какво е тоа име, добар испоснику? Испосникот му раскажал дека го нашол девојчето во грмушка од бел пелин и му дал име по цвеќето. (<i>Италијански ѝриказни</i>, 742)</p>
<p>(11) – Ti perdoniamo, – disse la Fata. – Però se avrai un bambino gli metterai nome Prezzemolino, se avrai una bambina le metterai nome Prezzemolina. (<i>Favole italiane</i>, 400)</p>	<p>(12) – Ќе ти простиме, – рекла самовилата – но ако родиш машко ќе го крстиш Магноско а ако имаш ќерка ќе ја крстиш Магноска. (<i>Италијански ѝриказни</i>, 411)</p>
<p>(13) – Oh, caro, vieni fuori, come ti chiami? – Cecino, – disse il bambino scivolando giù per la brocca e mettendosi in piedi sul tavolo. (<i>Favole italiane</i>, 429)</p>	<p>(14) – Ох, мило, излези надвор, како се викаш? – Наутко, – рекло детето, лизгајќи се по бокалот и застанувајќи на нозе на масата. (<i>Италијански ѝриказни</i>, 442)</p>

<p>(15) Trasse un coltello, lo piantò in gola al bambino e lo lasciò in mezzo a un campo di mandorli in fiore. (...) Erano marito e moglie ricchi e senza figli e presero a volergli molto bene. Lo chiamarono Mandorlinfiore. (<i>Favole italiane</i>, 519)</p>	<p>(16) Го извадил ножот, го забодел во грлото на детето и го оставил среде нива со расцутени бадемови дрва. (...) Мажот и жената биле многу богати но немале деца така што го прифатиле детето и многу го засакале. Му дале име Бадемко. (<i>Италијански приказни</i>, 534)</p>
---	---

2.1.3 Преведување лични имиња со имплицитна предикација

Примерите што следат се однесуваат на преведување на именки со имплицитна предикација. Во нив се посочува на некоја посебна моќ или способност на ликот кој го одредува развојот на приказната, односно постои двојна врска меѓу името и приказната, од една страна содржината го диктира името, од друга страна самото име ја развива приказната. Се работи за скриена предикација која се состои од заповеден начин во второ лице еднина и именка, како што може да се забележи од примерите: **Spezzaferro** (крши+железо), **Spaccamuro** (турни+сид) и **Schiantacatene** (разбиј+синцир). Во примерот со личното име Кршижелезо се работи за име на куче кое е во состојба да крши предмети од железо кое е преведено со примена на истата морфолошка постапка, дел од италијанскиот јазичен систем. Истата постапка ја среќаваме и во другите два примера, прикажани во Табела 3.

Табела 3

<p>(17) Il ragazzo e i cani passarono, ma si trovarono di fronte a una fitta cancellata di ferro. – Spezzaferro, a te! – disse il ragazzo, e Spezzaferro con due morsi mandò il cancello in pezzi. (<i>Favole italiane</i>, 195)</p>	<p>(18) Момчето и кучињата поминале низ отворот, но се нашле пред една железна ограда. – Кршижелезо, си на ред! – рекло момчето и Кршижелезо со два загриза ја скршило оградата. (<i>Италијански приказни</i>, 203)</p>
<p>(19) Non aveva ancora finito di dirlo, che Spaccamuro con due zampate aveva rotto la muraglia. (<i>Favole italiane</i>, 195)</p>	<p>(20) Зборот не го дозборил кога Турнисид со два удара со шепите отворил дупка во сидот. (<i>Италијански приказни</i>, 203)</p>
<p>(21) Ma il palazzo aveva una porta, chiusa da pesanti catenacci.</p>	<p>(22) Но дворецот имал и порта затворена со многу катанци. –</p>

– Schiantacatene! – chiamò il ragazzo, e il cane con un morso liberò la porta che s'aperse. (<i>Favole italiane</i> , 195)	Разбијсницир! – викнало момчето и кучето со еден загриз ја ослободило вратата од катанците и ја отворило. (<i>Италијански ѝриказни</i> , 203)
--	---

Примерот во Табела 4 содржи именка создадена како ад хок формација или казационализам во прототекстот која експлицитно говори за особините на главниот лик. При преведувањето се послуживме со ад хок формацијата **Седи-јад** која всушност претставува денотативен еквивалент на **Siedi-e-mangia** (глаголи во 2. лице еднина заповеден начин) но без интерфиксот *-e* од прототекстот. Првиот глагол од преведената сложенка е предаден со голема буква. Двочлената ад хок формација од формален графички аспект ја обележавме со црточка.

Табела 4

(23) Una volta si conta e si racconta che c'era un ciabattino che si chiamava Mastro Francesco, e poiché era un battifiacca lo chiamavano tutti Mastro Francesco Siedi-e-mangia (<i>Favole italiane</i> , 775)	(24) Се раскажува дека си бил еднаш еден крпач на чевли кој се викал мајстор Франческо, а бидејќи бил голем бадијалција сите го викале мајстор Франческо Седи-јад . (<i>Италијански ѝриказни</i> , 795)
--	---

Во Табелата 5 личната именка Massaro Verità (букв. превод: Селанец Вистина) е преведена со **Вистинозборец**, сложенка која претставува лексичка единица оформена со соединување на две полнозначни мотивирачки основи и суфиксот *-ЕЦ*. Во однос на структурата, компонентите во споменатата сложенка се поврзани со сврзувачкиот елемент вокалот *-o* како интерфикс кој всушност е и формален показател на овој тип зборообразување. Во примерот **Личнолице** (*Bella Fronte*) се работи за сложенка добиена со денотативен еквивалент на личното име, носител на значење од изворниот текст. Стратегијата пак на непреведување на личните имиња со конотација може да доведе до промена на функцијата што тоа име ја врши во изворниот текст и во целниот текст. Името може да не предизвика никаква емоција, може да предизвика различна слика кај целниот читател, менувајќи го со тоа емотивниот или лудичкиот ефект кој авторот на изворниот текст сакал да го постигне.

Табела 5

<p>(25) E la persona più di fiducia che conoscesse era un contadino, che tutti chiamavano Massaro Verità, perché in vita sua non aveva mai detto una bugia. (<i>Favole italiane</i>, 858)</p>	<p>(26) А најдоверлив човек од сите што ги познавал бил еден селанец кого сите го нарекувале Вистинозборец, бидејќи во својот живот никогаш не кажал лага. (<i>Италијански приказни</i>, 881)</p>
<p>(27) E a sentir suonare e cantare così bene, pensava al suo sposo lontano. – Solo Bella Fronte, – (perché lei lo chiamava Bella Fronte), – sapeva suonare tutti gli strumenti, ma d’ogni strumento era più dolce la sua voce. (<i>Favole italiane</i>, 181)</p>	<p>(28) Кога го слушала милозвучното свирење и пеење, мислела на својот далечен сопруг. – Само Личнолице, – (бидејќи таа го викала Личнолице), – знаел да свира на толку инструменти, но уште помилозвучен од секој инструмент бил неговиот глас. (<i>Италијански приказни</i>, 188)</p>

2.1.4 Преведување географски имиња и имиња на објекти и предмети со експлицитна семантика и транспарентна мотивираност

Во примерите под број 29, 31, 33 и 35 од Табела 6 среќаваме измислени географски имиња чијашто основа е предадена со денотативен еквивалент на кој му е додаден суфикс. Во примерите пак под број 37, 39 и 41 измислените географски имиња и името на гостилницата се предадени со денотативен еквивалент.

Табела 6

<p>(29) Ci misero sei giorni per arrivare a Tempestal. (<i>Polissena del porcello</i>, 46)</p>	<p>(30) Цели шест дена им беа потребни за да стигнат во Виорник. (<i>Поликсена со ѓрасејто</i>: 63)</p>
<p>(31) Passeremo di fianco a Paludis. Mi piacerebbe rivedere la casa dove sono nata e la tomba dei miei genitori. (<i>Polissena del porcello</i>, 103)</p>	<p>(32) Ке поминеме во Мочурник. Би сакала уште еднаш да ја видам куќата во којашто сум родена и гробот на моите родители. (<i>Поликсена со ѓрасејто</i>, 141)</p>
<p>(33) Ci misero cinque giorni per arrivare a Pratàle. (<i>Polissena del porcello</i>, 15);</p>	<p>(34) Им беа потребни пет дена за да стигнат до Ливадарник. (<i>Поликсена со прасето</i>, 151)</p>

(35) La fece cercare a Tempestal , a Paludis , a Pratàle e a Pontelucar . (<i>Polissena del porcello</i> , 232)	(36) Ја бараше и во Виорник , во Мочурник , во Ливадарник и во Мостарник . (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 301)
(37) La fortezza di Roccabrumosa stava su un promontorio altissimo, a picco sul mare. (<i>Polissena del porcello</i> , 74)	(38) Тврдината Сенчестврв се наоѓаше на еден многу висок гребен, надвиснат над морето. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 102)
(39) La Civetta Verde! Così si chiamava. La Civetta Verde. (<i>Polissena del porcello</i> , 98)	(40) Зелената кукумјавка! Така се викаше. Зелената кукумјавка! (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 133)
(41) Distava circa un miglio dalla costa, di fronte all'Isolotto dei Porcospini , lungo la strada che da Mirenài porta a Pratàle. (<i>Polissena del porcello</i> , 98)	(42) Беше оддалечена околу еден километар од брегот, спроти Островчето на бодликави прасиња , покрај патот што од Миренај води до Ливадарник. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 134)

2.2 Преведување културоспецифични елементи од јазичен карактер

2.2.1 Фразеолошки изрази

Фразеолошките изрази претставуваат значајна компонента од лексичкиот корпус на еден јазик и со право се сметаат за јазичен ресурс кој му дава живост и богатство на дискурсот. Традуктологијата сè уште нема посветено доволно внимание на овие јазични појави кои, заради својата метафоричка природа, традиционална и афективна вредност, претставуваат вистински предизвик за преведувачите. При преведувањето фразеологизми, начелно се можни следниве случаи: 1) Преведување фразеологизам со фразеологизам 2. Преведување фразеологизам со нефразеолошки израз 3) Иновирање фразеологизам по пат на калкирање.

2.2.1.1 Превод фразеологизам со фразеологизам

Од примерите прикажани во Табела 7 може да се забележи дека за најголемиот број италијански фразеолошки изрази се понудени целосни еквиваленти, односно изрази со семантичко совпаѓање на конституентите и на синтаксичката структура. Само два италијански фразеолошки изрази се пренесени со делумни еквиваленти. Се работи за примерите под број 53 (*l'ultima ruota del carro* = последно тркало на колата) и под број 55 (*muovere mare e terra* = превртува море и земја) каде се забележува делумно семантичко совпаѓање.

Табела 7

(43) E così mi è piovuta dal cielo un'altra figliastra! prese a sghignazzare la donna. (<i>Polissena del porcello</i> , 60)	(44) Така значи, од небо ми падна паштерка! почна да се клешти жената. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 80)
(45) Messa alle strette Lucrezia confessò che, al momento dell'arrivo di Polissena, neppure lei aveva ancora deciso da che parte dirigersi (<i>Polissena del porcello</i> , 36)	(46) Ставена во тесно , Лукреција и самата призна дека, во моментот кога стигнала Поликсена, ни самата немала одлучено по кој пат ќе тргне. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 48)
(47) Chissà, bambina, se un giorno anche tu potrai lasciare questa vita randagia e sposare un bravo giovanotto che ti faccia mettere radici da qualche parte! (<i>Polissena del porcello</i> , 87)	(48) Којзнае, девојче, можеби и ти еден ден ќе го напуштиш овој скитнички живот и ќе се омажиш за добро момче со кое ќе сакаш да пуштиш корења во едно место! (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 122)
(49) Prima che Polissena potesse rispondere, Lucrezia le dette una gomitata che significava: "Prudenza! Lascia che sia lui a scoprire le carte. " (<i>Polissena del porcello</i> 91)	(50) Уште пред Поликсена да одговори, Лукреција ја мавна со лакотот што требаше да значи: „Претпазливо! Остави го него да ги открие картите! " (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 126)
(51) Nonostante i rischi che l'aspettavano nei prossimi giorni, Polissena era al settimo cielo (<i>Polissena del porcello</i> , 140)	(52) И покрај опасностите што ја очекуваа во наредните денови, Поликсена беше на седмо небо од радост. (<i>Поликсена со прасето</i> , 181)
(53) Dovete sapere che su quella nave io ero l'ultima ruota del carro. (<i>Polissena del porcello</i> , 94)	(54) Треба да знаете дека на тој брод јас бев последното дупче на свиралото. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 128)
(55) Da un lato desiderava che non si rassegnassero così facilmente alla sua fuga. Pensava che se le volevano un po' di bene, dovevano muovere mare e terra per ritrovarla. (<i>Polissena del porcello</i> , 47)	(56) Од една страна, посакуваше да не се помират толку лесно со нејзиното бегство. Си мислеше, ако барем малку ја сакаат, ќе превртат дрвја и камења за да ја најдат. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 64)

2.2.1.2 Преведување фразеологизми со нефразеолошки израз

Во примерите прикажани во Табела 8 каде фразеолошките изрази од прототекстот се преведени со нефразеолошки израз (парафраза, монорематска единица), доаѓа до неутрализирање на експресивниот набој на изразите од изворниот текст и покрај тоа

што со изборот на лексиката во преводот се постигнува делумна компензација на загубата.

Табела 8

<p>(57) Ma la vecchia Agnese, presa alla sprovvista, diventò rossa, cominciò a tremare e balbettò (<i>Polissena del porcello</i>, 14)</p>	<p>(58) Но старата Агнеза, не очекувајќи такво прашање, целата поцрвене, почна да се тресе и да пелтечи. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i>, 19)</p>
<p>(59) Agnese fece buttare all'aria la casa e i magazzini delle merci. (<i>Polissena del porcello</i>, 14)</p>	<p>(60) Агнеза пребара низ целата куќа и во магацините каде што ја чуваа стоката за продавање. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i>, 19)</p>
<p>(61) I vecchi pirati accolsero con grande entusiasmo l'arrivo della Compagnia Giraldi. Erano in tredici, e si annoiavano talmente (...) che la prospettiva di un po' di animazione, addirittura di uno spettacolo, li mandava in brodo di giuggiole. (<i>Polissena del porcello</i>, 76)</p>	<p>(62) Старите пирати со голема радост ја дочекаа Дружината Џиралди. Беа тринаесетмина и толку многу се досадуваа (...) што помислата дека малку ќе се разонодат, дури и дека ќе гледаат претстава, многу ги израдува. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i>, 105)</p>
<p>(63) Intanto il capitano aveva deciso di squagliarsela da solo ed era sceso in cabina a cambiarsi, perché quando si allontanava dalla nave doveva essere sempre in ghingheri, qualsiasi cosa andasse a fare. (<i>Polissena del porcello</i>, 95)</p>	<p>(64) Во меѓувреме капетанот решил сам да побегне и отишол во кабината да се преоблече, бидејќи секогаш кога слегуваше од бродот, каде и да одеше, мораше да биде наконтен. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i>, 130)</p>
<p>(65) Se la signora Aspra si fosse presa la briga di guardare sotto i tavoli che ancora conservavano le tovaglie, li avrebbe visti, artisti e cameriere, accucciati fraternamente per terra, che mangiavano a quattro palmenti gli avanzi dei "proiettili" che erano riusciti a salvare. (<i>Polissena del porcello</i>, 129)</p>	<p>(66) Ако се потрудеше госпоѓата Лошотија да погледне под масите на коишто сè уште имаше чаршафи, ќе ги видеше, артистите и келнерките, како братски седат на подот и лакомо ги јадат остатоците од <i>проектилите</i> што успеале да ги спасат. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i>, 180)</p>

(67) Perdonami se quella sera me ne sono andata alla chetichella senza salutarti, e scusami moltissimo per questo anche con la mia amica Ippolita (<i>Polissena del porcello</i> , 236)	(68) Прости ми што таа вечер заминав без да те поздравам, и пренеси ѝ на другарка ми Иполита дека многу ми е жал за тоа. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 308)
---	---

2.2.1.3 Преведување фразеологизми со иновирање калка

Кога во јазикот цел отсуствува еквивалентен фразеологизам, се залагаме за можност за иновирање на калка доколку преведувачот смета дека во контекстот ќе биде разбирлива за читателите на преводот. Табелата 5 содржи пример на италијански фразеолошки израз кој нема свој хомолог во македонскиот јазик. Со цел да избегнеме неутрализирање на експресивниот ефект на изразот се одлучивме за примена на преведувачката постапка калкирање.

Табела 9

(69) Ero un'estranea, come un cuculo in un nido di cardellini. (<i>Polissena del porcello</i> , 46)	(70) Бев туѓинка, како кукавица во гнездо од бильбиљи. (<i>Поликсена со ѝрасејџо</i> , 64)
---	--

Заклучок

Претпоставената едноставност на детската литература и нејзиното преведување е само илузија бидејќи во голем број случаи текстовите се многу посложени. Најчесто детската литература е наследничка на усната традиција на приказните и таа треба да биде лесно разбирлива и покрај својата динамичност и експресивност. Преведувањето на ономастиката (во конкретниов случај на антропонимите и на топонимите), иако навидум делува едноставно, се покажа како сложен потфат кој имплицира големи тешкотии како на јазично така и на културно рамниште. Како што веќе напоменавме во поглавјето посветено на теориската рамка, постапките за нивно пренесување се хетерогени и во одредени случаи дијаметрално спротивставени. Ако едните тежнеат кон стратегија на зачувување на оригиналот (Göte Klingberg), другите ѝ даваат предност на адаптацијата или на супституцијата (Rita Oittinen). Анализата на преводните решенија покажа дека тие стратегии можат да се комбинираат на разумен начин, водејќи притоа сметка за карактеристиките на културоспецифичните елементи и нивната функција во изворниот текст и за зачувување на внатрешната кохезија на текстот.

Консултирана литература:

Hermans Theo 1988. "On translating proper names, with reference to De Witte and Max Havelaar". In *Michael Wintle and Paul Vincent, Modern Dutch Studies*. Athlone, London, pp. 11-24.

Калвино Итало 2021. *Италијански приказни*, Издавачки центар ТРИ, Скопје. (Превод: Радица Никодиновска)

Klingberg Göte 1986. Children's fiction in the hands of the translators, *Studia psychologica et paedagogica., Series altera., Investigationes 82*, Gleerup, Lund.

Klingberg, Göte 2008a. *Facets of Children's Literature research*. Swedish Institute for Children's Books n. 99, Stockholm.

Newmark Peter 1988. *A Text Book of Translation*, Prentice Hall, New York.

Nikodinovska Radica 2020. "La fraseologia calviniana in macedone: il caso di Prepoloveniot vikont", *Ricerca interdisciplinare su Calvino* (a cura di Sabine E. Koesters Gensini e Andrea Berardini), Collana studi e ricerche XX, Studi umanistici, Serie Philologica Sapienza Università Editrice (Creative Commons 3.0 IT, open access), Roma, pp. 427- 450.

Oittinen Riitta 2000. *Translating for Children*, Garland Publishing, New York.

Пицорно Бјанка, *Поликсена со прасето*, Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2020. (Превод: Радица Никодиновска)

Quartu B. Monica 2000. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Rizzoli, Milano.

Shavit, Z. (1981). "Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem" in *Poetics of Children's Literature*. The University of Georgia, Athens and London, pp.111-130.

Vermeer & Reiss 2013. *Towards a General Theory of Translational Action. Skopos Theory Explained*, Routledge, London.

ЛИТЕРАТУРНА СЕКЦИЈА
координатор: проф. д-р Трајче Стамески

**1. УМЕТНИЧКИОТ И КНИЖЕВНО-
НАУЧНИОТ УНИВЕРЗУМ НА БЛАЖЕ
КОНЕСКИ**

Весна Мојсова-Чепишевска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 vesnamojsova@hotmail.com

ДЕТЕТО ВО ГОЛЕМИОТ ПОЕТ КОНЕСКИ (за Конески како биограф и митолог на детството)

Апстракт: Антоан Де Сент Егзипери во својата книга „Малиот принц“ преку цртежите се навраќа на сопственото детство кое за него никогаш не претставува изминат (завршен) период. Напротив, преку чувањето на детскиот аспект, зашто тој раскажува од позиција на возрасен, авторот ја доловува поентата дека **да се биде дете е состојба на умот**, без разлика на која возраст сме. Секако тоа не претставува инфантилна состојба, туку состојба на чистота и невиност која може да ги открие најголемите мудрости за смислата на животот. Оваа перспектива е потполна својствена и за големиот Блаже Конески. Трудот се насочува кон исчитувањето на оние творби на Конески инспирирани од детството, но и на оние песни со кои тој му се обраќа на самото детство, како и на самото дете. Притоа се отвораат големите размисли/дилеми: Дали Конески може да се чита и како поет за деца? Дали децата (децата на 21 век) може да го читаат Конески?

Клучни зборови: дете, детство, детски аспект

ДЕТЕТО ВО ГОЛЕМИОТ ПОЕТ КОНЕСКИ²⁰² (за Конески како биограф и митолог на детството)

Поетиката на литературата за деца ја подразбира и воспитно-образовната и естетската порака. Детството е стожерен фундамент врз кој почива и се развива човековата личност. Детето усвојува знаења и поимања коишто подоцна ќе го насочат неговиот развој. Затоа, „книгите треба да се користат за да им се помогне на децата да ги изградат своите идентитети“, пишува Марија Тодорова (Тодорова, 2012: 20, означеното е мое“.

Една таква книга е токму онаа што излезе во 2019 година под наслов „Дете – тоа гордо звучи“, инаку избор од поезијата на Блаже Конески, како предлог-лектирно издание за шесто одделение²⁰³. И

²⁰² Текстот во некоја поинаква форма е пишуван и објавен како поговор за книгата Конески Блаже. *Детте – тоа гордо звучи*. Скопје: Антолог, 2019 под наслов „Китка поетски слики од Конески за денешното дете“ (2019: 73-80).

²⁰³ Блаже Конески во посебна книга наменета за младите читатели е претставен со збирката „Игра со дете“ (Скопје: Мисла, 1982), во која, како што пишува Мурис Идризовиќ, „се појавува мотивот на детето и детството“. Притоа тој нагласува дека самите песни „се инспирирани од емотивната или интелектуалната состојба на детето,

навистина таа книга може да се прими како китка поетски слики од Конески наменети за малиот читател. А во самите книги за деца се наоѓаат многу одговори на многу прашања кои ги поставуваат и филозофијата и религијата, но и самиот живот, а кои се од елементарно значење за човековото постоење и негово духовно збогатување. Токму тие универзални пораки кои се креативно спакувани како детска имагинација и кои се толку едноставни најлесно се забораваат и пренебрегнуваат.

Книгата има таква моќ и креативност да го разбуди детето во возрасниот читател. Читателите-возрасни и читателите-деца се поврзуваат преку книгата затоа што секој возрасен човек во себе го носи детето, а секое дете е „татко на човекот“. Оваа книга на избрани песни од Блаже Конески под наслов „Дете – тоа гордо звучи“ ќе ги поврзе емотивно, но и крајно суптилно читателите-возрасни (родителите, наставниците, бабите и дедовците) и читателите-деца (синовите и ќерките, учениците, внуците). Клод Стајнер во книгата „Емоционална писменост – интелигенција со срце“ тврди дека во секоја „нормална личност“ постојат три дела: **Возрасен** (кој го претставува рационалниот „човечки компјутер“), **Родител** (кој е збир на заштитни ставови во врска со луѓето) и **Дете** (кој го дава креативниот и емоционалниот дел од личноста) (2006: XXIX). Многумина веруваат дека делот кој се однесува на Детето во човековата личност е „заслужен“ за создавање дела со вистински уметнички вредности, кои најуспешно умеат да создадат естетска комуникација не само со читателот-дете, туку и со читателите од различни возрасти и социјални групи. Книгата ја воспоставува естетската комуникација преку која детето емоционално се опишнува, а тоа значи книгата ја всадува љубовта кон вистината и љубовта кон луѓето. (Димова, 2012: 20)

Зашто и Конески кога во песната „Игра со детето“ пее :

„Ако паднам во дневниот подвиг,
ти ќе треба со своето снаже,
сине, само да се исправиш.

Зашто – дете, тоа гордо звучи!“

колку што (му) пее (на) за детето, толку пее и за детето во себе и во секој возрасен.

Но сепак треба да се истакне дека и покрај тоа што Конески напишал стотина песни и прозно-лирски записи со мотивски поттици од/во детството, тој не ги создал за да бидат четива за деца. „Конески не пишува текст за деца; но, детското (детството) е толку потенцирано во неговиот систем на мислење што би било

но немаат функција да се обраќаат непосредно кон детето и детството.“ „Таквите творби за деца на поетот му се само повод да го искаже чувствувањето на светот и да ги наведе вистините за кои се залага.“ (1988: 95) „Тој не се обраќа само кон детето туку кон сиот свет. Затоа оваа поезија, како и расказот на Иво Андриќ, зборува за детето, а тоа, пак, дури непосредно, од друга рака, не директно, зборува за себе“, поентира Идризовиќ (1988: 96).

неприродно и ненаучно да се избегнуваат некои вакви и слични определувања на неговиот текст и како функционален за едно посебно и специфично детско искуство.“ (Друговац, 1996: 170) Впрочем, неоспорен е фактот дека темата на детскиот свет е најчесто повод да се искажат крупни и тешки вистини за животот. Така што Друговац, во Конески повеќе гледа **поет на детството** отколку **поет за деца**, па потенцира: „Конески од првиот творечки миг и сè до последната песна или прозно-лирска скица бил инспириран од детството и му се обраќал на детството, секогаш со желба да открие по некоја негова светла или темна нијанса, а преку неа да проговори за човекот и неговата судбина, за бездните и златоврвовите на егзистенцијата.“ (1996: 171).

Да се потсетиме. Антоан Де Сент Егзипери во својата книга „Малиот принц“ преку цртежите се навраќа на сопственото детство кое за него никогаш не претставува изминат (завршен) период. Напротив, преку чувањето на детскиот аспект, зашто тој раскажува од позиција на возрасен, авторот ја доловува поентата дека **да се биде дете е состојба на умот**, без разлика на која возраст сме. Секако тоа не претставува инфантилна состојба, туку состојба на чистота и невиност која може да ги открие најголемите мудрости за смислата на животот. Оваа перспектива е потполно својствена и за самиот Конески. „Никој од нашите поети не е толку **опсесивно**, а би рекол и **посесивно обземен со децата и детството**, како Блаже Конески, патем исполнувајќи го тој мал голем свет со ситници и мигови на чедна искреност, којашто и нас читателите нè просветлува однатре за да се чувствуваме среќни и кога со носталгија и горчлива насмевка се всираме во својот детски лик.“, истакнува Миодраг Друговац (1996: 187)

И така во овој извонредно суптилно направен избор од негови песни кои (ќе) можат да ги читаат децата и младите, се чувствува токму таа чистота и невиност низ која се откриваат големите мудрости на животот, како кога Конески во IV циклус од овој избор (насловен како „Везилке, кажи...“) пее:

- како да се напише строга и проста песна („Везилка“), а потоа и да се мудрува со поимите како програмска песна или *ars poetica*;
- како да се напише првиот збор трепетлив како пеперужа („Ракопис“), зашто првиот напишан збор е исто толку тежок и како првиот изговорен збор;
- како да влезе нов живот, како на животот да му се даде нов здив („Обнова“);
- како да се изгради нова куќа, нов дом („Утро“);
- како да се пие питка, свежа, освежувачка вода („Чешмите“);
- како да се улови мигот на убавото, како да се дише во ритамот на бранот од гулаби („Пладне“, „Бранови“);
- како да не престане разговорот, дружбата (Во паркот“);

- како да се изгаси пожарот но не само оној во природата, туку и во душата („Пожар“);
- како да се сака својот град (како егзистенција, творештво, средиште, смисла) („Скопје“).

Антоан Де Сент Егзипери им дава посебни моќи на сите деца бидејќи невиноста и детството се исклучителна состојба на постоење која ја демне опасноста од „заборавање“ на сопственото детство, заборавање на суштинското. Во тој контекст овој избор се чита како китка поетски слики од кои ќе се напои денешното дете.

„Ако им кажете на возрасните: *видов една ѝреќрасна куќа со розови ѝули, со киики зравец на ѝрозорцииие и со тулаби на ѝокривоии* – тие нема да успеат да си ја замислат таквата куќа. Треба да им се каже: *Видов една куќа која вреди сиио илјади франкови*, тогаш тие ќе извикаат: *О, колку е убава!*“, пишува Де Сент Егзипери во својата книга „Малиот принц“. Од друга страна, децата се имагинативни, со широки видовици, сензитивни и емотивни, свесни за мистеријата и убавината на светот, односно свесни за смислата на животот (иако ние возрасните не мислиме така).

Книгата „Дете – тоа гордо звучи“ е поделена во пет циклуси случајно или намерно ја има **бројката пет (5)** како симболика. Детето најпрвин научува да брои до пет колку што има прстиња на раката. Детето се радува на петката добиена како оценка најпрвин на своето раче (уште во најраната возраст со неговото одење во градинка), а потоа и во тетратката, но и во школскиот дневник, а потоа и во ученичката книшка и во свидетелството.

Првиот циклус се отвора со **песнички-играчки** кои како да водат дијалог со оние од „Зборникот“ на браќата Миладиновци каде исто така се наречени „играчки“ или со оние „залагалки“ на Шапкарев или „скоропоговорки“ кај Цепенков, кој ваквите творби ги поместува во описот на детските игри. Самиот збор „играчки“ постои и денес, вели Јадранка Владова во својата книга „Литература за деца“, но ние ова име „го користиме за да означиме предмети од различни материјали, предмети кои се направени рачно (па затоа, содржат повеќе љубов) или, пак, се направени „машински“ во фабриките (најчесто од метал, од гума и од пластика), за да им го разубават детството на децата, за да си играат со нив и поубаво да влегуваат во светот на возрасните“. Играчките и во најсиромашната и во најбогатата куќа се еднакво важно богатство за детството. Така, слободно можеме да заклучиме дека детството на големите македонски преродбеници на XIX век било исполнето со овие најсуптилни и најфантастични играчки создадени со помош на човечкиот дух и духовитост, создадени само од зборови. Во **детските говорни игри** смислата најчесто станува жртва на ритмот и на асоцијациите според звучењето. Тие се во добар дел матни и знаат „да прозвучат сосем „нелогично“, но со тоа не се губи нивната убавина која се остварува со помош на асонанците,

алитерациите и римите. Целта на овие форми“, заклучува Вladoва, „е **играта сама за себе**“. Така и големиот Конески се решава за најпоетската форма на песна за деца, а тоа е **заспивалката** или **приспивната песна**, која е, според Друговац, „типична *наивна ѝесна*“ или песна којашто решила да не порасне, на која ѝ е дозволено да остане, да биде инфантилна. (Друговац, 1996: 181) Или таа е „песна-обраќање, песна-утеха, песна-предсон, песна-рака и песна-целувка“ (Друговац, 1996: 181). Токму затоа неговите поетски слики се полни со галовни зборови, со деминутивни форми и синтагми како: раце мали, ветре, златна коса, заливче со бели камчиња. Тој, **големиот Конески**, сака да го наслика **малото дете** прегрнато (гушнато) и успокоено, да го опише како дете кое се чувствува среќно, сигурно и кое како такво лесно може да потоне во убав сон. Тука се и стиховите со кои **се молитви за добра ноќ** („Молитва за сон“), со кои **се бакнува за добар сон** („Полноќ“), со кои **се благословува за Велигден** („Велигденско јајце “). Но тука се и стиховите со кои **се успива болното дете**, со кои се заштитува детето од болеста и од болката како сеништа исправени пред него, а стихот „нани ми, нанкај, нани“ прозвучува како лечебна формула („Успивање на болно дете“). Оваа последнава за Друговац е и песна-компензација и песна-сеќавање зашто, според него и не е обична (секојдневна) заспивалка. „Неа ја *ојсебува* болеста на детето, па оттаму мотивот на **успивањето** е и со елементи на грижа, страв и бдење.“ (Друговац, 1996: 181)

Сепак централно место во овој прв циклус зема песната „Игра со дете“ која Конески ѝ ја посветува на својата ќерка. Овој свој разговор го надополнува уште и со/во песните „Разговор со детенце“ и „Внукот“. Затоа овие три песни може да се читаат и како еден триптих посветен на детската игра.

И така онаа за нас (денешните возрасни) позната (некогашна) игра, која најверојатно и сме ја заборавиле и повеќе и не ја играме со своите деца и внуци, а која Конески вака ја игра:

„Дај ми ги рачињата,
здружи ги прстињата,
нашата игра да ја почнеме
стара и проста
но шалава доста:
Чук, чук!
Кој чука?
Стојанче.
Што бара?
Оганче.
Влези,
земи си.

се развива понатаму во една мала поема преполна со љубов кон своето дете, но и кон секое дете. Притоа тој воопшто не ги штеди галовните зборови. Напротив, дури и се расфрла со нив, па неговите

стихови свонат од: рачиња, прстиња, ножиња, кученце, изворче, враже, па така и врагот станува миловен. Но тука се и сликите на онаа браздичка бистра, на она палче кое знае „од скинато чорапче да сирне / како глувче“. Сите овие деминутивни форми се употребени со цел „да ја опредметат атмосферата на таа татковска и човечка интима или љубов, што се зачнува со игра и низ неа трае како лична и универзална доблест на човечкото суштество“ (Друговац, 1996: 184) Сепак, поетот Конески, искрено и крајно отворено пее и за тагата на таткото заради сознанието дека „јагленче е споменот“ и дека многу вакви мали и големи игри меѓу него и ќерката, меѓу секои (кои било) татко и ќерка, ќе заминат во заборав, особено кога повеќе физички ќе го нема таткото, а потоа и ќерката... Така што ова песна „Игра со дете“ колку што е песна за ќерката, уште повеќе е песна за таткото, затоа поетот воскликнува: „Сине мило! / Ти го славиш својот голем татко.“

Од друга страна, вистинска игрозборка е песната за прстињата во оваа песна (како песна во песна), па Блаже вака ѝ пее на својата ќерка:

„Малото прсте – просенце,
а до него – бобенце,
а до него – грозјенце,
а до него – лешнице,
а до него – јаготче,
врапче да го чапне,
шатче да го лапне!“

Ова е песна во која, како и во животот, смеењето и тагата треба да се гушнат.

Првиот циклус поентира со песната „Возрасти“ која се чита како порака за смислата на живеењето и за сите страсти и значајности на различните доба на животот, добата на децата, младите, зрелите и старите...

Песна наменета за децата е уметнички оживотворена детска игра. Ако тргнеме од сознанието на Роже Кајоа дека според игрите се оценува каков е кој човек, тогаш со мирна душа може да заклучиме дека **неговото детство, детството на Блаже Конески било поезија, дека неговата игра била магијата на зборот**. Затоа со играта со (на) зборовите, со ономатопеите, со галовните зборови кои доминираат во неговите стихови ја потврдува експресивната сила на зборовите. Така вториот циклус од овој избор насловен како „Зов“ се остварува низ играта на годишните времиња и тука ја имаме **поетската слика на есента** преку преубавиот позлатен есенски ден („Зов“), но и **поетската слика на суровата зима** преку осаменото дрво кое нема повеќе сокови и кое целосно е голо („Суво дрво“) или **на зимата како несакана гостинка** во медитеранскиот Дојран („По мразовите“), а и на слатката зима преку првопадниот снег како убаво изненадување („Декември“). Секако, пролетта е испеана преку поетските слики за првиот пролетен здив и првата

раззеленета грмушка („Изненадување“), за цвеќенцето кое штотуку се развило и пуштило две-три ливчиња („Неминовност“), за цветното поле кое на поетот му наликува на првооделенки (момичиња) исправени пред својот нов предизвик – училиштето и пред својата учителка (тополче) („Мак“). А летото, ех, тоа е распослано во скопската котлина („Лето“). Во неговите стихови исто така дрвјата (и меѓу нив подраснатото борче) размислуваат, советуваат, мудруваат... („Дрвјата“, „Дрвче пресадено од Кожув“, „Врска со животот“), а бавчата се развива низ една симболична слика на самиот живот („Бавча“). Впрочем, пред нас се случува една вистинска експлозија од гласови и звуци, но и од бои и нијанси.

Третиот циклус како доминантна поетска слика ја има онаа за птицата (соколот) или поточно за разно-разните птици (гугучки, врапчиња, пиленца, ластовички, штркови) и за страста за летање (како далечно ехо на Икаровиот лет), а и за тагата по југот, блиска на онаа на Константин Миладинов („Свети Пантелејмон“, „Ластовици“). Игрите што Конески ги прави и во поетичка и во зборовна смисла или и на планот на семантичката и на планот на фонолошката организираност на песната се вистински показ за **разбуденото дете во авторот, за еден автор кој никогаш не сака да престане да размислува како дете**, за автор кој знае да го разигра, но и да го по(д)учи детето низ таа разиграност, за автор кој поучува додека зборовно си игра и си игра додека мудрува како во песната „Клукајдрвец“:

„Клукајдрвец! Чукајдрвец!

Ковачева ука:

да чука, да клука

на висока бука.

Помеѓу два звука

слуша тој што чука:

овде звучи мазно,

овде звучи празно,

а шумата цела се одсива мазно.

Чукај чукајдрвче! Клукај клукајдрвче!

На клепало крвче,

во клунчето црвче.“

Книгата „Дете – тоа гордо звучи“ од Блаже Конески се затвора со петтиот циклус во кој се вдомуваат „Песни во проза“, вистински филигранни, мали воздишки за големи мудрости и тоа пет на број: „Магнолија“, „Ружа“, „Слез“, „Аспекти“ и „Пеперуга“.

Сите овие мали симпозиуми се во дослук со она што го интересира, со она што го возбудува малиот човек кој најпрвин е мал, но сериозен слушател, за потоа да стане голем читател. А антропоморфозирањето на природата е толку природно, толку блиско до светот на детето, така што тоа со радост и ќе ги чита и ќе ги учи, а потоа и ќе ги кажува овие стихови на Конески. И пред сè

читајќи ги и кажувајќи ги, ќе ги учи животните тајни и ќе се стекнува со животни мудрости.

Останува само да се каже дека оваа идеја Конески да се осознае, да се чита и како поет за деца или како поет кој го третира и детето и особено детството во својата поезија, треба да има вистински ефект со тоа што овој предлог, книгата „Дете – тоа гордо звучи“ да биде лектира за шесто одделение, треба и вистински да се реализира! Така преку прочитот на Конески од страна на самите деца и преку разговорот што тие ќе го поведат и со Конески и со своите наставници и со своите школски другари ќе ја видиме и вистинската рецепција на Конески како биограф и митолог на детството (израз позајмен од Друговац, 1996: 188).

Иако едно вакво издание се случува и доста доцна (од она веќе споменато од 1982 година поминуваат без малку 40-тина години) најбитно е што, сепак, кога-тогаш еве ни го! Еве им го и на децата! Децата кои го носат потенцијалот на човековата иднина, онаа иднина која ја посакуваме, на која се надеваме, но која исто така не можеме докрај да ја предвидиме или насочиме, а уште помалку и да ја контролираме.

Користена литература:

- Владова Јадранка 2001: *Литература за деца*, Гурѓа, Скопје.
- Димова Виолета 2012: *Естетиката на комуникацијата и литературата за деца*, Македонска реч, Скопје.
- Друговац Миодраг 1996: „Блаже Конески“, *Македонска книжевност за деца и младина*, Детска радост, Скопје, 169-188.
- Идризовиќ Мурис 1988: „Блаже Конески“, *Македонската литература за деца*, Наша книга, Скопје, 95-97.
- Конески Блаже 2019: *Дејте – што тордо звучи*, Антолог, Скопје.
- Стајнер Клод 2006: *Емоционална писменост – интелигенција со срце*, Магор, Скопје.
- Тодорова Марија 2010: *Литературата за деца и културната разноликост*, Вермилион, Скопје.
- Тодорова Марија 2012: *Преведувањето за деца како меѓукултурна комуникација*, Вермилион, Скопје.

Славица Србиновска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
srbinovskas@gmail.com

БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО СВЕТОТ НА ПЕСНАТА И НА ЛЕГЕНДАТА

Апстракт

Студијата се занимава со анализа на есеите и на прилозите на Блаже Конески од книгата „Светот на песната и легендата“ која е преиздадена во 2021 година, а чие прво издание со предговор на самиот автор се појавува 1993 година. Анализата во оваа студија ги актуализира прашањата кои авторот во есеистичка форма ги поставува и низ призмата на индивидуално толкување на искуствата го тематизира прашањето за „настанокот“ на песната, за односот кон традиционалните обрасци и при тоа го актуализира компаратистичкиот пристап започнувајќи од линијата која ги поврзува современиот книжевен израз и традиционалните обрасци и други примери. Оваа студија има за цел да ги оддели ставовите на Конески изложени во книгата „Светот на песната и легендата“ (студии претходно објавувани во осумдесеттите и деведесеттите години), но и неговите ставови произлезени од книгата посветена на разговорите со Цане Андреевски и да ги ги диференцира концепциите за влијание, контакт, контекст, индивидуален и колективен текст, иновација и други тесно врзани за подрачјето на компаративната и на општата литература.

*За една куќа можай̄ многу
неш̄та да кажай̄ оние ш̄то ја
гледаат̄ однадвор во склоп на
дадениот̄ амбиент̄ и ш̄то
повремено ја посејуваат̄, но
секако и оној ш̄то е нејзин
постојан жител.*

Блаже Конески

Книгата под наслов *Во светот на песната и легендата* е издадена во 1993 година, таа е технички уредена со работа на главниот уредник Коста Бојациевски, доајен во македонското издаваштво, кој таа година во соработка со редакцијата чиј член бев

и јас, покрај Ташко Георгиевски и Ефтим Манев, по добивање на текстовите пишувани и публикувани во текот на осумдесеттите и деведесеттите години пристапи кон она што значеше најголемо задоволство, а тоа е обликувањето на авторската содржина и нејзиното публикување во една книга. Содржината на книгата во тогашното издание има предговор напишан од авторот, од Блаже Конески доставен до редакцијата на 18.09.1992 година. Во него тој ќе предочи дека станува збор за книга во која ги сумира сопствените „лични опити и врски со она што е наследство и традиција на колективната свест на неговата средина“ (1993:5). Исто така, авторот напоменува дека книгата ги содржи постариот и покомплексен текст „Еден опит“ напишан 1979г., додека пак другите есеи во книгата ќе ги означат како студии настанати во „истото време или подоцна.“ Од нив ги одделува есеите „За македоската литература“ и „За македонскиот превод“ кои се напишани пред 1979 г. Книгата, според авторот, настојува да се фокусира врз „почетната појава на некоја мисла“, *влијанието* на туѓа или прочитана книга врз изведбата на едно дело, колку и врз филозофијата на времето како клучна категорија интересна за авторот во корелација со човечкиот живот. Од друга страна, категоријата време е во тесна врска со интересите за влијанието на традицијата, па од областа на ономастиката каде тесно се занимавал со традицијата, авторот посегнал по влијанието на митолошките слоеви врз ново индивидуално дело.

Низ призмата на овие современи читања на неговите толкувања во оваа студија пристапуваме со цел да го актуализираме она што за Блаже Конески значел статусот и позицијата „поет,“ каков бил неговиот однос кон феноменот креација и интерпретација кои овозможуваат да се сфати одликата која, според мене, суштински го одделувала местото на Блаже Конески. Тој, имено се покажува како вистински космополит, како поет и како човек, секогаш над сите национални одредници ја ставал или ја надредувал хуманоста и естетското доживување, а не етничките или националните одредници на литературата. Во таа смисла уште во книгата чие мото е една корејска поговорка која гласи „Реката се запознава со пливање, а човек низ разговор,“ насловена „Разговори со Конески“ од Цане Андреевски издадена во 1992 година, Конески ќе го потврди својот космополитски, отворен дух врз кој е заснована идејата за развивањето на посебна гранка во науката за литературата наречена светска, општа и компаративна литература/книжевност. Токму во еден од есеите насловен „Македонските поети,“ Конески со следниве зборови ја толкува естетската и хуманата димензија напредувајќи ја над

квалификацијата врзана за националното потекло на секоја песна:,, И, јас велам, дека дури и како македонски поети, значи на една многу ранлива позиција, сепак можеме да сметаме дека нашата акција има човечка смисла. Тоа - човечка смисла - покажува за што се работи. Не се работи за натчовеци, нити се работи за нешто што му припаѓа на божество. Се работи за она што човек во животот може да го направи, а сепак на него и на тоа, да не се гледа со презир, со потценување. Има во тоа нешто што мораме да го цениме и тоа е судбина на човека - во своите рамки, во својот формат да дејствува, така да кажам, како една личност што создава простор за духовно дишење и за себеси и за другите. (...) ...Во таа песна „Македонски поети” јас тргам од констатацијата дека тоа е можеби најзалудната работа на светот, да бидеш македонски поет, а сепак како два силни бора шумат Рацин и Вапцаров и пак е сè со човешка смисла исполнето. И, во тој поглед може да биде личноста задоволна, ако ја замислуваме како гласноговорник, како да настапува и на Вембли, а не во една така мала средина како што е македонската. За личноста таа човечка смисла е подеднакво голема и овде и во поширокиот свет. (...) Залудна е работата на македонскиот поет, затоа што е, имено, ограничена на една сосем мала средина; што се јавува во услови неповолни, тешки, што таа не донесува некаква компензација нити во смисла на публицитет, нити во смисла на не знам ти што. Но, таа не е залудна во оваа друга смисла, за која говорев, дека и во таа ситуација, нели, се исполнува една човечка димензија со содржина. И затоа треба да бидеме задоволни. Мнозина, да речеме, што сакаат да им звучи името на сите меридијани, може да страдаат од тоа. А јас овде велам дека сепак, дури во такви услови, има можност да се внесе една човечка смисла во животот. И дека тоа го постигнуваат луѓе, да речеме, како што се Вапцаров, Рацин. Затоа велам дека тие шумат како силни борови (<https://okno.mk/node/3114>).

Поаѓајќи од ова становиште изложено во периодот меѓу 1985-1990 во книгата со разговорите со Цане Андреевски, со надоврзувањето на неколку клучни есеи посветени на општата, светската и на компаративната литература од студијата *Во светиот ил на ијеснаџа и лејендаџа* како предмет на нашиот интерес во ова излагање, ќе посочиме дека авторот Блаже Конески темелно се интересира за начините на кои се случуваат меѓусебните рецепции или „читањата и разбирањата,“ поврзувањата и комуникациите на литературите меѓу себе и во однос со читателите. Во делот од оваа книга под наслов „Излезе сејач да сее,“ тој ќе ја дефинира концепцијата *влијание* и во врска со неа ќе објаснува: „Доста е вкоренета претставата да се сфаќа влијанието, посебно

литературното влијание како некаков механички процес. Самата етимологија на зборот предрасполага со такво сфаќање: како да се трупа нанос отстрана. Или пак силно се буди во свеста моментот имитација. Да се влијае некој од некого, би значело, според тоа, првенствено, некој да го имитира некого. Но доволно е да се замислиме, да го напрегнеме нашето внимание кон различните видови во кои може да се јавува еден контакт во областа на културата и да ни стане јасно дека процесот е и посложен и поразнообразен, и понекогаш изненадувачки непредвидлив. Можеме тогаш посодржателно да си го претставиме како процес на *духовно ојлодување*. (...) ...Во литературата резултантно влијание ќе имаме само ако е оној што усвојува способен да го асимилира туѓото по творечки начин. Но, и тоа не е единствен фактор, иако е најважен, бидејќи многу може да значи моментот и целосната ситуација во која се реализира *контактיות*, исто како што добрата земја дава обилен плод зависно од атмосферските услови.“ (Конески, 1993:21)

Расправата на Конески за *влијанијата* (кои во современиот постмодернистички дискурс за уметноста често се врзуваат за поимите *интертекст*, *дијалогизам*, *цикличност*, *йалимсет* и *груто*) е соодветно поткрепена со два различни примери. Тој се повикува на есејот на Иво Андриќ под наслов „Средба со Кина“ во кој е раскажана епизодата за посетата на Андриќ на Кина, конкретно на домот на кинескиот писател Лу Син во чија библиотека ја видел книгата од кратки раскази на Лазар Лазаревиќ во германски превод. Меѓутоа, според објаснувањата на Конески, Лу Син дава клучен коментар упатен до Андриќ и му кажува колку во неговото творештво игра улога она што е негова библиотека (за ова би рекле дека е своевидна реплика на односот кој го имал аргентинскиот писател Х.Л.Борхес кон библиотеката). За прочитаното во неа и за влијанијата врз неговото творештво, Лу Син вели: „Потоа, јас прочитав раскази од странски писатели, особено, руски, полски и од малите балкански земји, од кои узнав дека во светот има многу народи со иста судбина како и кај нашите страдалнички народни маси и дека кај нив има писатели што со висок глас говорат за тоа и се борат за нивните интереси. Сликите што ги бев видел во нашето село, сега се будат во мојата свест многу појакно отколку порано...И јас почнав во форма на кратки раскази да го покажувам упадокот на таканаречените општествени врвови и несреќната положба на општествените низини“ (Ibid., 22). Примерот кој ќе го наведе Конески во за истата концепција на

влијанието^{*} (потесно поистоветена со *инџуиџивноџа реџеџиџија/чиџање* која во современите теоретски дискурси е именувана како *алуџија*) се однесува на стихот кој тој го прочитал во песна од Бранко Миљковиќ посветена на охридските трубадури, а стихот гласи: „Певајте дивни старци.“ Пралелно со наведениот стих, тој го цитира и рефренот „Исто је певати и умирати.“ За наведени стихови, Конески ќе рече: „Тоа што е песната врзана за охридскиот амбиент и за македонското пеење, ме тера да се потсетам на крајните стихови на „Г’га за југ“ од Константин Миладинов: „Тамо по срце в кавал да свирам. С’нце да зајдвит, ја да умирам.“ Се разбира, сосема различни пораки носат двата текста, различно и звучат, не може да има ни збор за некакво влијание во популарна смисла, а сепак ме потчинува *инџуџиџаџаџа*, дека невиниот тажен пасторален пој на македонскиот поет се овоплотил во силниот гномичен исказ на српскиот поет (Ibid., 23).

Специфични се рефлексите на Блаже Конески изложени во есејот под наслов „За поетскиот превод“ каде повторно ќе го актуелизира и ќе го изложи ставот кој ја истакнува улогата на *инџеркулџурниџе релациџи и сознаниџаџаџа кои џодеднакво се акџуелни во џолеџо на џеорџиџаџа на џреводоџи сфаџен во духоџи на комџараџисџичкиџе џеорџи и кулџуролоџиџиџе сџудиџи* како *инџерџреџиџаџаџа*. На ова место е добро да се промислува Конески во однос со познатиот есеј на Бенјамин и неговото толкување на „задачата на преведувачот“ (Benjamin 1968: 69-82). Преводот, Конески го доведува во корелација со концепцијата за влијанието, а со таквото разбирање на преведувањето, тој директно влегува во предметното подрачје на компаративната литература која преводот го поима на истоветен начин денеска. Мислењето на Конески за преводот во корелација со интерпретацијата гласи: „Ако се мисли дека едно книжевно дело може наполно адекватно да влезе во друго јазично руво, очевидно дека се поставува невозможно барање. Тоа е толку јасна работа што се чини банално на тоа да се задржуваме. Таа невозможност се јавува во уште поголема мера кај поетскиот превод, со оглед на прозодиските ограничувања кои му се поставуваат на поетскиот говор. Меѓутоа, целокупниот човечки опит сведочи дека секогаш била присутна потребата и желбата да се искаже со свои зборови некоја важна уметничка порака на туѓ јазик. Тоа значи да се постигнал извесен еквивалент во пренесувањето на духовните вредности од еден јазик на друг, еквивалент што секогаш донесувал многу повеќе од она што се

* На авторката на овој текст се сите означувања на поими од областа на компаративните истражувања со користење италики во текстот.

губело со ништењето на јазичните одлики. Кога се работи за поетскиот превод, основниот и наопштиот еквивалент е самата поезија. Тогаш сите други ограничувања во однос на поетскиот превод би требало да отстапат на втор план“ (Ibid., 24).

Во духот на компаративните истражувања во кои е објаснето како традицијата влијае врз современиот поет, Конеси во есејот под наслов „За поезијата“ ќе го актуелизира ставот за *континуитетот* во исторска смисла и при тоа низ толкувањата на неговата поема „Ракување“ ја промислува „судбината на поетот во еден мал и обесправен народ, во немирно време што освен силината на зборот бара и потврда во личната жртва“ (Ibid., 28). Конески во поемата „Ракување“ говори за Кочо Рацин и за Коле Неделковски како наследници на Миладинов, на Жинзифов и Прличев. Но, во контекст на објаснувањата на сопствениот опус, тој ќе ја актуелизира категоријата *иновација*. Во врска со неа ќе каже: „Меѓутоа пред сè со усната народна поезија се одржуваше во нашата средина врската на генерациите преку поетскиот збор. Тука доаѓаме до прашањето за улогата на традицијата во поетското творење. Веднаш да кажам дека ги имам на ум живите елементи на традицијата, оние што можат да се вклучат во нови стилски синтетици и што затоа неминовно водат до *иновации*. Јас сум ги усвојувал во своето детство нашите народни песни, преданија и легенди на самиот извор, во најблиската средина со нивното својствено звучење. Јас не сум ги учел нив од книга. Подоцна сум користел многу мотиви од нашата орална традиција. Преку нив јас наоѓав начин да ги искажам своите дилеми, своите возбуди и огорченија. Јас вршев *иновација*, ги вклопував старите пораки во современиот израз и ги варирав по начин што му одговара на интересот и сензибилитетот на современиот човек. Така се вклучував во овој континуитет, во она бескрајно течење за кое зборувам во споменатата своја поема (мисли на поемата „Ракување“). Така се чувствував сврзан со богатата јазикотворечка лабораторија на колективот“ (Ibid., 28). Со продлабочената интерпретација низ компаративна призма на интертекстуалните вмрежувања на јазикот на оралната и на современата поезија, Конески се повикува на своите студии за јазикот на македонската народна поезија и говори за *разликите* меѓу традиционалниот орален поетски јазик и современиот македонски јазик, но ќе констатира користење на одделни елементи од традиционалниот поетски израз и во современата поезија кои се вметнуваат за да се постигне некоја специјална стилска цел. Во овој дух, авторот ќе го понуди моделот во кој врските се означуваат со триаголникот чии елементи се: *традицијата, колективот и авторот*.

Овој модел на Конески не е различен од комплексната концепција за „малата литература“ изложувана од Жил Делез и Феликс Гатари кои во контекст на статусот на овие „мали“ литератури ќе проговорат за улогата на традицијата, за колективот и за исказот на т.н. „мала литература“ која сопственото постоење го засновува на т.н. *идеолошка програма* чија содржина е издигнување на колективот, тие ќе укажат дека за т.н. „мали литератури“, токму гласот на самта литература е говор во име на колективот, тоа не е литература која *го користи гласот на индивидуалноста*, иако е секогаш дело на автор, творец низ чие дело се изложува колективаната историја и современост (Deleuze&Guattari, 1975:111).

Во разработувањето на концепцијата *совијатна*, Конески директно го толкува поимањето на компаративната литература која својот предмет го засновува колку врз традиционалните поимања на влијанијата и пренесувањата, толку и врз концепциите за *аналогните мотиви, слики, поени* (Ibid., 29). Во овој есеј, тој го актуелизира проблемот и околностите на креирање на *дела кои се слични по дух* или подложни на споредување, а се настанати *во околните со слични услови*. Повикувајќи се на искажувањата на Божидар Настев од студијата „Рациновски паралели (Еден можеен компаративен пристап) од *Годишен зборник на Филолошки факултет* издадена 1978 година, Конески ќе го извлече примерот на компарација на песни од Кочо Рацин со староегипетската песна „Песна за пристанишните работници“ (Настев 1978:203). Во оваа линија на толкувања, Конески се придржува до компаратистичките истражувања кои *сличноста на живоините услови* ги ставаат во прв план, а просторните и временските периоди ги исклучуваат како небитни за споредбата.

Толкувањето на концепцијата *совијатна* каде во центарот на вниманието е неговото творештво и творештвото во *група* литература или уметност, Конески го изведува со фокусирање на „клучни поими или минимален текст“ при споредувањето (Ibid., 30). Врз пример од песни од циклусот за „Марко Крале,“ конкретно во песната „Одземање на силата,“ Конески стиховите со кои го изразува прекорот кој Марко го упатува кон Творецот, а кои гласат: „унижен/секавам сепак во мене нешто те надминува,/што си го имал, можеби, но си го отуѓил/кога не создаде да откинеш од маката“ ги поврзува со песната создадена од египетскиот гностички поет Валентин кој говори „светот настанува кога, Мудроста, мајка на сите суштества, го создава од мака.“ (Pejls, 1981:60). Овие компарирања на истиот мотив укажуваат на разбирањето на тоа дека чинот на создавањето е митска приказна со општочовечки

одлики. Во гностичките евангелија кои развиваат слична идеја како и Конески во песната „Одземање на силата“ посветена на Крале Марко и неговиот однос кон Творецот таа идеја се сведува на намерата за креација како чин со кој Демијургот пренесува дел од сопствените маки врз луѓето. Ослободувањето од маките станува причина за настанок на луѓето, односно тоа е ослободување кое го добива Творецот. Паралелно со ова, врз основа на истражувањата на Е.Пејглас, Конески упатува на вмрежувањето на митот со книжевноста. Космогониската идеја околу настанокот на земјата од нејзината сметеност, на водата од нејзиниот страв, на воздухот од згуснувањето на нејзината болка, како и на огнот како составен дел на овие елементи, содржи импликација за тоа дека незнаењето е скриено во трите маки (Ibid., 60). Ова влијание на митското објаснување за настанокот низ перспективата на гностиката каде доминира незадоволството од Творецот е доминанта и во песната на Конески „Одземање на силата“ создадена во интертекстуална релација со оралната традиција на епските песни посветени на незадоволството на јунакот од творецот, меѓутоа идејата за компаративно сопоставување на двете дела, од една страна современата песна, а од другата страна гностичкото евангелие, а од трета страна оралната традиција на литературата за јунакот Марко Крале не е актуелизирана преку истоветност на контекстите, меѓу нив во просторна и во временска смисла никогаш не била воспоставена интелектуална интеракција. Во втората песна од истиот циклус под наслов „Песја брдце“, Конески се фокусира на специфичниот израз „орање на водата.“ Тоа е израз кој фигуративно се однесува на очајот како состојба поврзана со неуспехот по исцрпувачката борба против злото, бидејќи Конески ќе нагласи „злото постојано се обновува“ (Конески, 1993:31). Споредба на стихови од неговата песна „Песја брдце“ кои упатуваат на спознавање на тоа дека вложениот напор е често поврзан со неуспех, со рушење на сите идеали да се досегне слободата е направена со песни од француската или шпанската литература во кои фигурира истоветниот израз, иако контекстот е различен. Тој покажува низ пример кој го пронаоѓа во есеј од Иво Андриќ посветен на Симон Боливар дека разочарувањата ги обземаат луѓето соочени со недосегливоста на слободата или постојаната обнова на борбата без успешен исход. Симон Боливар, јунак од деветнаесеттиот век, ќе согледа дека реакциите на луѓето често се поврзани со негово квалификување како „узурпатор, тиранин, деспот“ што го наведува да ги нарече „неблагодарници“, а борбата за слободата да ја нарече „залудна работа“ (Ibid., 31). Изразот подеднакво актуелен во француската и во шпанската поезија за залудноста на борбите за

Толстој и Достоевски, како што беше тогаш излезен и после ги делевме. Ги делевме-половина Толстој кај него, половина кај мене. Исто и Достоевски“ (<https://okno.mk/node/2884>)

Во есеистичките искажувања, Конески ќе даде објаснување и на суштината врз која се темели неговиот есеј „Еден опит,“ а тоа е феноменот на т.н. „откривање на песната“ кој уочува дека е употребуван уште пред да го создаде сопствениот есеј. Во терминологијата на старите руски зографи за кои расправа Борис Успенски во студијата „Семиотика на иконата“, Конески го регистрира фрагментот кој *се соопшта* со неговите разбирања за феноменот на *откривањето ѝсна*, само што кога станува збор за работата на зографите, тоа е сликање на иконата: „Треба да се забележи дека иконата не ја слика иконописецот сам, туку дека тоа се случува низ него...Тој се појавува многу убаво во иконописната терминологија, според која иконописецот не ја создава сликата, ами постепено ја открива. Ликот како да суштествува од искона во иконската штица, а иконописецот го открива“ (Uspenski, 1979: 258, 303). Овој свој теоретски и компаратистички пристап и толкување, Конески ќе го дополни со фактот дека бојата се вика „раскривалка,“ а дека чинот на креирање се заменува со фразеологизмот „откривање на ликот“ на иконата што за Конески значи „откривање на песната“ во сферата на литературата. Во овој контекст, врз темелот на рефлексииите за руското фрескосликарство, Конески ќе укаже и на значењето на чинот *откривање* во однос со чинот на сликање на ликот на иконата каде од една страна станува збор за востановени норми на сликање, а од друга страна за творечки придонес на уметникот. Тоа е повторно поврзано со начинот на кој Конески ја разбира улогата на традицијата и континуитетот, на „јазикотворечката дејност“ на колективот која влијае на тековната епоха во која се *откриваат* новите песни на современите автори. Феноменот на емоционално реагирање на традиционални или рудиментирани податоци го поврзува со формирање на т.н. „никулец на песната.“ Нарекувајќи го традиционалниот остаток врз кој се открива песната *никулец на новото*, Конески посочува и на единственоста и неповторливоста на формата која индивидуално ќе ја решава авторот, имено тој упатува на тоа дека авторот ќе работи на „одгатнување на нејзиниот единствен облик“ (Ibid., 32).

Специфична во духот на ова излагање и со тоа неопходна за анализирање е и рефлексивната на Конески за т.н. „светски литературен процес.“ Тој овој процес ќе го толкува на следниов начин: „За таков процес може да се зборува, ако и до колку има заимодејство меѓу литературните збиднувања во различни делови на денешниот свет. А во тоа навистина не треба да се сомневаме.

Подемот на просветата и на општото културно рамниште во до скоро заостанатите региони, особено на ширењето на писменоста, доведе не само до тоа класичните дела на светската литература да добија свои верзии и на ред младописмени јазици, ами и до брзо пренесување и усвојување и на современите литературни текови што доаѓа до израз и во центрите со престижи со изразита културна радијација. Почнат одамна, процесот на интеграција на пишуваната литература се одвиваше постепено низ вековите, прво во рамките на одделни доста јасно изделени меѓу себе културни сфери, за да ги надмине нив и да се разгрне денеска во глобални размери“ (Ibid., 87). Повикувајќи се на фактот дека во последната деценија на дваесеттиот век светот е повеќе од кога било поврзан, тој нема да го ограничи поврзувањето во уметноста само на онаа уметност на пишаниот збор, туку ќе се повика на компаративните дијалози меѓу усмените форми и современата поезија. Тој ќе укаже на движењето на луѓето од една кон друга територија, во тој контекст ќе го спомене патувањето и преселувањето на Индијанците од Азија преку Аљаска до Северна и Јужна Америка. Паралелно со селењата, Конески ќе посочи дека со себе сите народи во движење ги носеле сказните, поговорките и други усмени дела, а потоа ќе го посочи фактот дека токму со патувањето и пренесувањето на овие текстови се формира полето и предметот на компаративната литература за *патувачкиите мотиви*. Тој ќе укаже на тоа дека истоветни мотиви се појавуваат во литературите кои се оддалечени и според јазикот и според просторот во кој се развиваат. Во две теории на компаративната литература, Конески гледа надополнување, имено тоа се теории од кои, во првата, се говори за создавање на заеднички мотиви во литературата како резултат на аналогни животни ситуации кои се во корелација со општото човеково поимање на појавите, а во втората теорија, тој ги споменува т.н. „патувачки мотиви“ кои се појавуваат со трансфер во различни средини онолку колку тие се содржани во делата кои се резултат на аналогни решенија. Неодминлив е фактот дека овој начин на комуникација или вмрежување на текстовите на уметноста му овозможува на Конески да го согледа „поврзувањето на светот од пораките и убавините на уметнички обработениот збор“ (Ibid., 87). Освен теоретските аспекти на овие толкувања на литературата, Конески го посочува значењето на компаративната литература и низ призма на глобалните струи на културата: „Се разбира денеска светскиот литературен процес се врши далеку поинтензивно, подлабоко и поразновидно, отколку што тоа било порано како во рамките на оралната, така и на писмената традиција. Неговите различни појави ги следи специјална научна гранка – компаративна литература. Јас

не можам, а немам сега ни повод, да го претставувам тој процес штогоде покомплексно. Непосреден повод, за кој ќе кажам нешто понатаму, ми влева смелост да се задржам само на една тема која се однесува, така да се изразам на шансата на младите литератури во светскиот контекст“ (Ibid., 88). Токму поаѓајќи од концепцијата за улогата на „младите литератури“ во глобалниот свет, Конески ќе го проблематизира развојот и етапите на стагнација, на исцрпеност низ кои минуваат големите литератури и ќе укаже на исклучителноста на процесите на излез од стагнацијата кои се изведуваат во творештвото на литературата и на уметноста кога не е неопходно да се интервенира само со формалистички експерименти, туку е нужно да се вложи труд и да се изведе „опора и освежување“ во субкултурите од егзотични средини или т.н. *млади либералтури*. Во овој контекст, повторно споменувајќи го местото кое во современиот свет на уметноста треба да го добијат младите литератури, тој ќе го посочи примерот на свртување на културата кон афричките црнечки скулптури како „свеж извор на уметничка обнова“ (Ibid., 89). Вториот пример на кој посочува Конески е поттикот или освежувањето кое може да дојде од литератури кои се маргинализирани, имено тој не го користи овој современ термин, туку упорно настојува на користење на поимот „млади литератури“ и во прилог на тоа ја актуелизира виталноста на една таква литература, на пример виталноста на литературата на Киргистан. Таа литература создала доцна своја писмена верзија на јазикот во дваесеттиот век. Сепак, ќе констатира Конески, таа не е помалку значајна литература, во нејзината традиција е содржан епос кој е толку голем што фолклористите го запишувале триесттина години, а меѓу писателите Конески го споменува писателот Ченгиз Ајтматов чие дело би можело да донесе „освежување“ во времињата кога руската литература е подложена на стагнација заради силното влијание на сталинизмот како политички систем. Без претензии да го наведува читателот на тоа колку тој самиот ја познава на литературата на Киргистан, Конески ќе се осврне на моќта на нарацијата од една повест на Ајтматов во која дејството се случува во Северноледеното море каде се борат со природата низ магла и студ тројца рибари Ненци кои на иницијациски пат или како обид да остварат запознавање со пловидбата и риболовот на едно дванаесетгодишно дете го повеле на пловидба со себе, меѓутоа во тешките услови на пловидба во кои не знаеле дали се приближуваат до брегот или се оддалечуваат, тие се решиле да го ослободуваат просторот на чамецот за да преживее ова дете со кое тргнале на пловидба со намера да го обучуваат, најпрво од чамецот скокнал најстариот рибар, а по него и другите двајца возрасни рибари.

Крајот на повеста, смета Конески, донесува спас со разоткривање на патот кој се отвора и го води момчето до брегот. Поттикнувајќи ја потребата од потпирање врз развојот на „младите литератури“ како придонес во светската литература, конкретно користејќи го примерот на литературата создавана во Киргистан од Ч.Ајматов, Конески ќе рече: „Врската со природата во таа повест е толку жива што оди до стопување со неа, а протекот на психолошкото време се пренесува толку сугестивно, што на читателот му се чини дека го доживува секој одделен миг од очајната борба на загубените луѓе со стихијата. Еден благороден патос, без никаква наметливост, ја исполнува дикцијата на ова кажување. Сето тоа не би можело да се постигне кога сувиот скептицизам ќе ги попари пределите на една литература во период на исцрпеност, обележани од една страна со налагање на стереотипите, а од друга со екцесите на оголен артизам“ (Ibid., 90).

На крајот од оваа студија, со навраќање кон книгата *Разговориите со Конески* од Цане Андреевски, ќе го споменеме интересот на Конески за тоа како македонските писатели го граделе својот однос кон европската традиција. Во оваа книга, тој ќе рече: „Имено, кон средината на минатиот век поимот Европа и кај нас придобива посебна употреба зависно од она што можеме да го наречеме современ мит за Европа. Притоа не се работи за континентот, ниту за одисконскиот историски и културен континуитет на тој простор, ами за стеснување на поимот и за внесување во него на една оценочна нијанса. Оваа Европа се сведува на нејзиниот развиен, богат и благополучен дел или кратко речено на европскиот Запад. Со синтагмите како Европа и Балканот се изразува споредба, во која целиот престиж и добрина му се припишува на првиот член, додека за вториот се подразбира дека му останува уште долго чекање и напрегање дури да го достигне европското рамниште. Од самиот почеток на ваквото споредување се јавуваат и во македонската средина две спротивни становишта спрема ваквиот ред на вредностите. Покрај оние што се залагаат за европската просвета и начин на живеење, се јавуваат и луѓе определени негативно спрема отворениот процес што тие неслучајно, ами со нота на потценување, го наречуваа европејска мода. (...) Каква била позицијата на Григор Прличев? Во неговото лице сигурно имаме во ова време еден во европска смисла високо образован човек што меѓу другото добро се ориентирал во историјата и во нему современата состојба на европските народи. Со тоа што добро го владеел францускиот и италијанскиот јазик тој, така да речеме, не бил ограничен само на грчкиот канал во примањето на потребната информација и посебно во запознавањето

на некои вредности на западните литератури. (...)Кон комплексот на Европа во онаа смисла што ја назначивме Прличев пристапува најнепосредно во својот познат говор пред охридското граѓанство, одржан на годишните испити во училиштето на 12. јуни 1866 (Конески 1966: 205-215). За тој настап, од којшто произлегле тешки последици во неговиот живот, сè до лежењето во дебарската задана, Прличев ни раскажува во својата автобиографија. Тоа е извонредно композиран текст, во кој охридскиот градски дијалект бил доведен до навистина магистрално звучење. Една верзија од него, но веќе адаптирана јазично спрема тогашниот книжевен узус, излегла во август истата година во цариградскиот бугарски весник „Времја“ под наслов „Чувај сја себе си“ (Мокров 1980:781-788). Речта на Прличев следи неотстапно една композициона замисла што се развива хармонично и со содржинска полнота. Тој поаѓа од една основна постапка, од една ном темеллиа, како што се изразува самиот, а што Господ му го дал на човека и на сè живо во светот. Тој основен закон гласи: „Чувај се!“ Сите други закони се опфаќаат со тој закон – вели Прличев – како што сите реки се влеваат во морето. Со примерна дедукција, како да се раководи од Платона, тој бара потврда за таа основна мисла во различни области на животот. Но на соодветното место прво ќе истакне дека необразованиот човек не знае да се чува, за да ја изрази потоа јасно оваа разлика: „У нас чувајне немаат. Европјанинот се чуват. Натаму преминува кон примери, со потребната разработка на конкретни ситуации. Европјанинот се служи со експерименти, за да се увери кој избор е поправилен, пред да се реши како да постапува. Европјанинот знае како да се заштити од гром, како да ги зачува од непогоди своите земјоделски култури, како да се одбрани од болести. Тој ги исушува блатата како извор на тешки зарази и води грижа за превентивата. Тој произведува и продава скапи работи, а живее и се носи економично и скромно. Европјанинот го прави и може да го прави тоа, зашто е образован. Прличев го искажува своето задоволство од тоа што сè почести стануваат случаите, надарени сиромашки деца да се праќаат на државна издршка во Европа, за да го усвојат тамошното образование. Според поуката од пословицата „Ем гол, ем зол“, Прличев ја разобличува самоувереноста и самобендисаноста („фодуљлокот“) на необразованиот човек во својата средина. Тој реагира многу остро против таа појава: „Та шчо сум јас! – иронизира тој над таков човек. – Нишчо си ти! Нулла си ти!“ И во таков контекст тој пак ќе се сети за Европа: „Излези во

Европа, и ќе видиш оти нè имаат нам токмо со дивите“²⁰⁴ (<https://okno.mk/node/83361>)

Во студијата „Светот на песната и легендата“, Конески го доразвива своето мислење за односот кон Европа, но во толкувањето тој сега говори од поинаква перспектива, имено ја критикува централната поставеност и игнорирање на Европската литература на малдите литератури. Ако во своите рзговори со Андреевски низ мислата на Прличев (макар што говори и за односот на Ј.Х.Џинот кон Европа) дава критика на балканскиот културен однос на игнорирање на Европа, овде Конески ќе укаже дека историјата на една млада литература може многу да значи за сферата на уметноста во Европа. Во овие есеи од 1993 година, тој ќе ја проблематизира другата страна на проблемот со Европа значајна за изучување во сферата на компаративната литература. Конески во овој контекст ја користи концепцијата „калемење.“ Тој смета дека понекогаш европоцентризмот или престижната позиција на европскиот Запад одбегнува да со соочи со улогата на „посреќавање“ или „калемење“ во периоди на исцрпеност, а која може да помогне да се најде излез преку искористување на виталноста на помладите и помали литератури и поврзувањето со нив. Конески смета дека е погрешно убедувањето дека „обновување надвор од еднаш прогласената матица“ не постои (Ibid., 90). Во оваа смисла, тој ќе го наведе примерот на современата грчка поезија која постигнува успех заснован на нејзиното фокусирање врз „свежи јазични и животни текови“, иако во нејзината позадина ја има античката традиција која е основа на целокупната европска традиција, потоа Конески го споменува виталниот пробив на латино-американската проза на европско тло, но и на влијанието и успехот со кој во деветнаесеттиот век настапува руска литература на сцената на светската култура.

Горенаведени рефлексии на Конески на кои се навраќа оваа студија со цел да го интегрира мислењето на овој автор за

²⁰⁴ Објавено во в. „Време“, Цариград, г. III, бр 1, 2 и 3 од 6, 20 и 27 август 1966). Сп. К. Топалов, Григор Прличев, живот и дело, София 1982, 136 и 269 (белешка 15). Се работи за верзија не само со јазични, ама и со извесни текстуални измени (додавања и испуштања). Најважната од нив се однесува на потребата да се замени грчкиот јазик со мајчиниот. Полесно е, вели притоа Прличев, меѓу другото, да се „учат десет јазици европејски от штото елинскијат јазик сам един“. Јазикот на печатениот текст се адаптира спрема тогашните узуси во цариградскиот бугарски печат. Се врши замена на турцизмите и грцизмите: въздухът за хавата съседът за комшията, обаче за иљаким; закон за пом, народ за лаос, училиште за схоље и др. Во современа транскрипција текстот го објави Б. Мокров во „Разгледи“ XXII (1980), 781-788.

литературата воопшто, за односот меѓу големите и младите или мали литератури, за светската литература и за европската литература и особено за моќта да се направи исчекор и при тоа да се промислуваат компаративните релации меѓу литературите, но и текстовите кои еден автор ги создава во релација со усмените или писмените книжевни искажувања, ќе ги заокружаме со ставовите кои тој ги изложува за митот кого ќе го нарече „општочовечки“ феномен и за него ќе го изложи следново размислување со кое уште еднаш ќе го потврди својот космополитски и ингениозен дух на писател и теоретичар: „ Митот е форма на општочовечко искажување... Добро. Јас ја знам нашата варијанта на митот, но тие митови не се наши. Тие се општочовечки... (Одземање на силата?). Тоа е присутно сегде, мислам, како идеја. Нема врска дека е тоа карактеристика, да речеме, само на нашата традиција. Меѓутоа, јас го знам во нашата традиција. Од својата баба тоа сум го слушал и толку е тоа мое, да кажам, дотолку носи некои специфики, затоа што јас и паметам како таа го изговарала тоа... Нема ништо посебно, ако сакаме некаква национална ознака да му дадеме. Освен ова што Ви го кажувам. А тоа не е малку. Јас не сум го слушал тоа, да речеме, од некоја баба Англичанка. Нити од некоја баба Американка. Нити од баба Папуанка. Ами сум го слушал од баба Дунавка во Небрегово. Тоа е прво. А друго ништо посебно нема. (Кога господ си седеше една вечер и сркаше дробена попара...” - секако таква претстава за господ не би имало во едно друго општество?). Како не? Како не? Во секое општество, да го наречеме традиционално, патријархално, има такви претстави. Не мора со истите зборови да биде изразено. Еве, сега ќе Ви кажам јас. Се интересирав едно време за тоа како се прикажува пеколот во сликарството. Во она наивно сликарство во 19 век. И мене, покојниот Паниќ Суреџ, којшто имаше доста увид во тоа црковно сликарство, особено на територијата на Србија, затоа што беше тој директор на Заводот за заштита на спомениците, ми кажа дека во една црква е насликан господ по создавањето на светот. Во Библијата се вели дека седмиот ден се одморал, нели. И, тој е насликан како шумадински селанец, со опинци, со оние чушки. А на очите, за да не му пречи сонцето, шајкарка има ставено. Sprema тоа, ете, тоа е тој господ. Мене страшно ме нервира израз „македонска куќа”. Ме нервира израз „македонска бавча”, затоа што такво нешто нема во историска смисла. А „моја куќа” има, „моја бавча” има. И, јас ја доживувам многу поинтимно таа куќа отколку што некој може да си помисли. Само, не ја доживувам во рамките на една апстрактна ознака. Она што многу пати во некои статии се вика „македонска куќа”, неа во уште почист вид во Едрене ќе ја

најдете. И во Цариград. (Добро, а за песната?). Исто и за песните. Ама, мелодиите, само малку пошироко да слушате... Нема песната граница. И тоа е израз општопознат, дека песната нема граница. Веројатно ќе чуete и во Ирак такви мелодии. И така натака. Јас не сум за тоа специјалист, ама толку знам дека сето тоа нема граници, во кои ние во некакви учебници национални сакаме да го поставиме.. Но, добро, тоа е друга тема“(<https://okno.mk/node/3114>).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

На кирилица:

Андреевски Ц. 2009, Конески: *Кажувања* (9), <https://okno.mk/node/3114>, (пристапено на 7.12.2021).

Андреевски Ц. 2009: Конески: *Кажувања* (4), <https://okno.mk/node/2884>, (пристапено на 7.12.2021).

Конески Б. 2020: ЕУ река (50): Григор Прличев за Европа, (<https://okno.mk/node/83361>) (пристапено на 7.12.2021).

Конески Б.1966: „Еден говор на Григор Прличев од 1866 година,“ *Македонски јазик*, XVII,

Конески Б. 1993: *Светиот на јеснајта и легендајта*, Гоце Делчев, Скопје.

Мокров Б. 1980: *Разгледи* XXII, Скопје, 781-788.

Настев Б. 1978: „Раџиновски паралели (Еден можен компаративен пристап),“ Годишен зборник на Фиолошки факултет, кн.4.

Андрит Иво 1976: *Сабрана дела*, XII, Есеји, Народна култура, Београд.

На латиница:

Benjamin W. 1968: “The Task of the Translator” [first printed as introduction to a Baudelaire translation, 1923], in *Illuminations*, trans.

Harry Zohn; ed. & intro. Hannah Arendt (NY: Harcourt Brace Jovanovich 1968), pp.69-82.

Deleuze, G.& Guattari F.1975: *Kafka. Pour une littérature mineure*, Editions de Minuit, Paris.

Pejgels E. 1981: *Gnostička jevanđelja*, Rad, Beograd.

Uspenski, V.A. 1979: *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Nolit, Beograd.

Људмил Спасов

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Филолошки факултет „Блаже Конески“

ljspasov@ukim.edu.mk

НЕКОИ ЗАБЕЛЕШКИ ВО ДНЕВНИЦИТЕ НА АКАДЕМИК АЛЕКСАНДАР СПАСОВ ПОСВЕТЕНИ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Во трудот се дадени некои забелешки во дневниците на академик Александар Спасов посветени на Блаже Конески. Тие се издвоени од 1981 година. Инаку, дневниците на Александар Спасов се пишуваани во текот на над петнаесет години и се однесуваат на неговиот приватен и професионален живот. Ова годиште е избрано бидејќи тогаш Блаже Конески прави 60 години од раѓањето. Кон дневните забелешки се дадени мои толкувања, сè со цел да се изјаснат кажаните работи.

Клучни зборови: дневници/дневник, 1981 година, Александар Спасов, Блаже Конески, толкувања на забелешките

НЕКОИ ЗАБЕЛЕШКИ ВО ДНЕВНИЦИТЕ НА АКАДЕМИК АЛЕКСАНДАР СПАСОВ ПОСВЕТЕНИ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

1. Читањето дневници за мене одамна претставува предизвик. Ме привлекува непосредноста на описот на настаните од животот на авторот на дневникот. Ме привлекува описот на институциите и на местата каде што се одвивале некои од настаните опишани во него. Ме интересираат професионалните и непрофесионалните контакти со луѓето, како и мислењата за нив. Накусо, слика по слика, се расчитуваат настани наредени во една временска отсечка што го покажуваат дневниот распоред на пишувачот. Се реди галерија на личности со кои авторот се среќавал, сакајќи (но и – според силата на фактот), се редат разговори, договори и сè друго што го создава дијалогот со другиот или со себеси.

Како на филмско платно, читателот со помош на побогатата фантазија може да ја долови невербалната комуникација остварена по тој повод. Дневникот станува „лектира што не може да се остави“ особено ако читателот непосредно или посредно е запознаен со некои или повеќе од споменатите личности или со

споменатите настани врзани со животот и работата на авторот на дневникот.

2. Малкумина знаеја, можеби само мајка ми и јас, дека татко ми пишуваше дневник над петнаесет години, некаде од почетокот на 70-тите, па до 1983 година, кога преживеа мозочен удар, но и подоцна, кога и постепено престана систематски да го прави тоа, односно – систематски да го пишува дневникот.

Но и натаму правеше дневни записи, но сепак тоа се отсечки во времето, а не целосен дневник.

Некаде пред смртта, 2003 година, ме викна кај него и ми раскажуваше дека има напишан дневник, но и дека сега (кога се водеше разговорот) нема да ми го даде. Ме замоли, ако го пронајдам некогаш, да ја сочувам потребната временска дистанца, пред неговото евентуално објавување. Јас се пошегував, па реков да не се замислува случајно дека е Андре Марло со своите *Антимемоари*, кој го условил објавувањето на материјалот со неколку децении по неговата смрт. Татко ми бараше, ако некогаш го најдам дневникот, многу да внимавам што објавувам од него.

Но, една работа, ја откривам во оваа пригода првпат, а тоа е мојата „мала тајна“ дека јас многу често, следниот ден ги читав дневничките записи на татко ми, се разбира без за тоа никому да не му кажам ниту збор. Молчев и зашто дел од записите беа премногу силни за тогашните мои разбирања за светот околу мене...

И навистина, во овој миг, по повод јубилејот, 100 години од раѓањето на Блаже Конески, се натерав себеси да отворам некои страници од дневникот на академик Александар Спасов и да издвојам неколку места каде се зборува за средбите помеѓу Спасов и Конески, за нивните теми на разговори, за нивните согласувања, но и несогласувања.

Дневникот е пишуван по годишта, на мали тефтерчиња, односно годишници, календари во размер А7 што ги издаваше издавачкото претпријатие Младинска књига од Љубљана или Државна заложба Словеније, а татко ми ги добиваше редовно. Од овие причини, ракописот е мошне ситен, често и нечитлив, а често се среќаваат и делови со разлеано мастило. Уште повеќе, татко ми често дневните забелешки ги правеше на крајот од денот лежејќи во кревет што, од своја страна придонесуваше ракописот да биде уште повеќе нечитлив.

3. Времето што го живеевме во 80-тите години на 20 век моето семејство и јас, од моја, но и објективна гледна точка, беше во најмала рака сложено: секојдневниот живот беше оптоварен со недостатоци на основни работи (исклучувања од системот на електричната енергија, недостаток одвреме-навреме на основни

животни продукти), потоа со постојани поскапувања што ги смалуваа месечните приходи во семејството и слично. На политичката сцена владееше експанзија на хегемонизмот, но и на национализмот во СФРЈ што во голема мера се одразуваше и на меѓуколегијалните и на меѓучовечките односи.

4. Од гледна точка на авторот на дневникот, Александар Спасов, произлегува дека пишувањето на дневникот претставувало за него утешување и помош во постепено губење на основите на животот на кој бил навикнат. Љубел денот што минувал да го фиксира според неговите чувствени и духовни елементи (најчесто дадени во кроки), да ги фиксира животните содржини, пред сè со цел да „ги среди сметките“ на крајот на денот, а помалку од потреба да се забележат за него најсуштинските настани на денот, а некогаш отпосле повторно да се исчитаат за да се обнови сеќавањето. Дневникот открива уште една карактерна страна на неговиот автор: една постојана духовна напрегнатост, постојани физички и психички болки, еден стрес на душата и на телото. Често среќаваме забелешки дека не можел да заспие, дека се разбудил рано, дека имал главоболки, дека чувствувал грозници и слично. Кога ги опишува радосните и среќните мигови во својот живот, се добива впечаток дека тоа го прави со внатрешен страв, со внатрешна воздржаност кон убавото поради сомнеж дека сето тоа може премногу кусо да трае.

Дневникот открива пред нас еден човек соголен од патосот на автостилизацијата, неговиот автор се покажува непосредно и нам ни се открива како човек со своите вистински човечки особености, позитивни и негативни.

Опишаното во дневникот претставува хронолошки опис на настани, доживувања, но истовремено му дава и психичка слика на авторот во дадениот период од неговиот живот.

Предложениот дневник му припаѓа на поджанрот именуван – личен дневик, со точни знаци на местото на записот, за важноста на опишаните настани, со точни обележувања на сретнатите лица во текот на денот, со забелешки за значењето на опишаниот настан во животот на авторот. Мислам дека овој дневик не може да биде разбран како „уметничко дело“ според досега познатите дефиниции за тоа во нашата култура.

5. Дискурсот на дневникот е составен од описи на настани, луѓе и теми. Тој го покажува неговиот автор како личност чиешто искуство се разликува од она на повеќето од луѓето, неговиот автор се обидува, не секогаш успешно, да се спознае себеси, да ја спознае сопствената егзистенција, сам за себе да си ги протолкува настаните од разните животни подрачја.

Во содржината на дневничките записи одвреме-навреме се читаат и некои такви што можат да бидат разбрани „како доверливи“, но временската дистанца таквите записи ги „минимизира“, односно ги прави неактуелни и тие се важни единствено како факт.

6. И на крајот: овој дневник може да го сместиме во категоријата на приватни дневници, но исто така треба да се истакне дека тој за заинтересираните читатели нуди важни информации за времето кога настанал, за општествените и за меѓучовечките односи во тоа време, за професионалното ангажирање на авторот, за неговите остварени, но и неостварени амбиции, за лектирната која ја читал, за неговите организациски ангажирања, за неговиот поглед на светот итн. Тој може и треба да им послужи на историчарите на литературата, на историчарите на културата, на историчарите воопшто, на социолошките истражувачи, но и на сите љубопитни.

7. Александар Спасов го почитуваше Конески од повеќе гледни точки: тој му беше професор и има полагано кај него повеќе испити. Спасов, по вработувањето на факултетот, му стана помлад колега, во некоја смисла и урнек, па затоа го следеше неговиот научен, но и творечки пат во книжевноста. Многу е важно дека тој го ценеше Конески во неговата умешност за „обносните“ (бугаризам што често го користеше Конески, денес – „однесување“) со луѓето.

Во текот на времето Спасов многу често се консултираше со Конески за своите планови, научни проекти и други работи врзани за структурата.

За овој настап, да повторам, ги обработив дневните забелешки од 1981 година и извлеков на јаве некои коментари на Александар Спасов врзани со Блаже Конески.

Патем речено, за овде, ова не е непосредна тема, – татко ми најдетално ги има опишувано своите средби со многу жени и мажи, често овие средби се придружени со негови коментари, а некои од нив, сепак, во ова време, од гледна точка на временската раздалеченост, не се податни за објавување, барем сега за сега.

Местото на нивните средби во овие години (1975 – 1990) биле МАНУ, Клубот на пратениците и нивните домови.

8. Еве неколку извадоци од дневникот посветени на Блаже Конески:

1981 година:

2 јануари, петок, Скопје

Напладне кај Блаже (Конески) и Мече (Методија Соколки-Мече).

Толкување: татко ми пријателуваше со Блаже и со Мече. Методија Соколоски Мече беше професор на Филозофскиот факултет, турколог и беше роднина (братучед) со Конески.

5 јануари, понеделник, Скопје

МАНУ – се вративме дома со Блаже.

Толкување:

Блаже Конески не возеше. Често се возеше со татко ми. Патем, Блаже Конески и техниката беа скарани. Највеќе љубеше да пишува на рака, неговите текстови се речиси калиграфски пишувани, многу, навистина – многу ретко пишуваше со машина...

16 јануари, петок, Скопје

Во 10 ч. кај М. Матевски – и тој ескивира околу монографијата за УНЕСКО (?!). Ми зборуваше за Блаже – акција на „Мисла“ и со средства на Републиката да го издава во Југославија и во странство.

Толкување:

Една од успешните акции на Александар Спасов беше залагањето делото на Кочо Рацин да биде претставено на светската јавност преку издание во рамките на УНЕСКО. Во оваа едиција под наслов „Значајни личности на словенската култура“ До објавувањето на книгата *Кочо Рацин* (1986 година), се објавени монографии за Христо Ботев, Франциск Скорина, Ладислав Новомески, Витеслав Незвал, Александар Пушкин, Тарас Шевченко. За жал, идејата на Александар Спасов наишла на отпори кај соодветните кругови во тогашната СФРЈ, но и во СРМ. Контрапредлогот бил преку ИП „Мисла“, во СФРЈ и во странство да се издадат делата на Блаже Конески. Александар Спасов објаснуваше дека и едното и другото не се поврзани дејства и затоа побара поддршка токму од Блаже Конески. Тој му ја даде поддршката и така монографијата за Кочо Рацин под авторство на Александар Спасов се издаде во оваа важна едиција на УНЕСКО, посветена на словенските култури.

8 февруари, недела, Скопје

Со Блаже во Клубот играме шах.

Толкување:

Блаже Конески, како што на многумина им е познато, беше заљубеник во играње шах. Татко ми му беше чест партнер, иако не единствен. Да бидам искрен, повеќе губеше отколку што добиваше. Но, тие многу сакаа да играат еден со друг, зашто нивните игри беа мошне инспиративни и траеја долго. Бев сведок дека татко ми често консултираше шаховска теорија со цел следната шаховска игра со Конески да биде колку е можно повисоко инспиративна. Може да

се заклучи дека нивниот шах беше умствена гимнастика, а не гола игра за победа.

17 септември, четврток, Скопје.

Попладне дома. Разговарав со Блаже за Данска – не сака! Му телефонирав на Матеја.

Толкување:

Овде се работи за една многу деликатна работа. Имено, во Данска, во Копенхаген се закажа средба на Меѓународниот ПЕН-центар. Темата на состанокот била иницирана од страна на Предраг Матвејевиќ (Predrag Matvejević) од Хрватска, тогашен претседател на хрватскиот ПЕН-центар и била посветена на прогонувањето или затворањето на некои писатели од страна на властите. Да не забораваме дека Предраг Матвејевиќ е еден од главните поддржувачи на ослободувањето на македонскиот поет Јован/Јонче Котески од затвор, каде бил од 1985 до 1987 година. Александар Спасов во таа, 1981 година, беше претседател на македонскиот ПЕН-центар. За жал, одењето во Данска на нашите писатели поради многу причини за што сега нема да ги толкувам, пропаднало...

9. Темите во таа 1981 година биле различни: се работело на неколку проекти. Еден од нив бил книга-зборник посветен на Блаже Конески по повод неговата 60-годишнина. Втора тема била издавање на книга за Кочо Рацин во рамките на едициите на УНЕСКО, за што зборував претходно.

Примери:

4 октомври, недела, Скопје.

На Блаже му го дадов писмото од (Братко) Крефт за Слав(истичкиот) комитет.

Толкување:

Во 1983 година во Киев се одржа Меѓународниот конгрес на славистите. Значи, земја-домаќин беше Украина, односно тогашниот СССР. Претседател на Југословенскиот славистички комитет и на Меѓународниот славистички комитет во тоа време беше академик Братко Крефт (Bratko Kreft) од СР Словенија. Александар Спасов беше еден од иницијаторите 60-годишнината на Блаже Конески да се одбележи на достоин начин во тогашните СРМ и СФРЈ, но и на меѓународен план, токму на Конгресот во Киев, пред сè со издавање на зборник на трудови посветени на делото на Блаже Конески со учесници од земјата (тогашната СФРЈ) и од странство и негова промоција на самиот конгрес. За тоа, Александар Спасов му пишувал на академик Братко Крефт, со кого и лично се познаваше и соработуваше и од него за оваа работа доби позитивен одговор и поддршка.

Навистина кај нас се издаде Зборник на статии посветени на Блаже Конески и тоа како двоброј на списанието „Македонски јазик“, годиште XXII-XXIII, 1981-1982 година. На корицата пишува дека книгата е излезена 1982 година, а фактички излезе 1984 година, за што сведочи потписот на мојот примерок на денот на промоцијата на Зборникот, 28.5.1984 година, одржана во ИМЈ „Крсте Мисирков“ во Скопје.

Или со други зборови, планираната промоција на Конгресот во Киев не се одржала. Од кои причини, тоа треба да се истражи другпат!

8 октомври, четврток, Струга.

Во 9 ч. почнува II Сесија на научниот собир. Имав соопштение – за едночинките на (Владо) Малески и (Блаже) Конески.

Толкување:

Во хотелот „Дрим“ во Струга се одржа Конгрес на славистичките друштва на Југославија. Една од темите беше и творештвото на Блаже Конески. Александар Спасов учествувал со реферат.

6 ноември, петок, Скопје.

Работев на статијата за преводите на Блаже од Пушкин. Во 11 ч. со (Вера) Антиќ, потоа со Блаже. Консултации за статијата.

Толкување:

Александар Спасов работел на книга посветена на творештвото на Блаже Конески. За жал, овој проект не беше остварен бидејќи во 1982 година, следната година, тој го доживува својот прв мозочен удар.

10. Конески, односно, неговите книги биле тема и во разговорите со колегите и пријателите.

Еве пример:

10 јануари, сабота, Скопје

Вечерта кај Тања и Влада (Урошевиќ) со Оливера (Спасова). За книгата „Записи“ (на Блаже Конески).

Толкување:

Големото и искреното колегијално и човечко пријателство помеѓу Влада Урошевиќ и Александар Спасов беше познато. Многу често во ова друштво се одвиваа разговори за различни настани од областа на културата. И оваа дискусија е пример за еден од нив.

11. Сепак, кариерата на Конески не беше воопшто лесна. Тој доживеал и напади од своите колеги.

Еве примери:

12 февруари, четврток, Скопје.

Во Н(ова) М(акедонија) критика зошто се произдаваат разни книги (Б. Конески, Сл. Јаневски и други). Во Н(ова) Мак(едонија) напад на Блаже!!!

Толкување:

Токму во годината кога Блаже Конески полнел 60 години се јавиле, мислам, првите отворени напади насочени кон Блаже Конески.

19 февруари, четврток, Скопје.

Во МАНУ во 18 ч. доделување на наградата на Матеја (Матевски) од Макед(онска) кн(ига). Блаже огорчено протестираше пред Крсте Марковски (тогаш претседател на ЦК СКМ, б.м.) за нападот во „Нова Македонија“.

Толкување:

Оваа година, 1981, беше кризна во тогашната СФРЈ. Ова го назначив претходно. И во политичка и во економска смисла. Од една страна растеа различни национализми низ тогашните социјалистички републики и социјалистички автономни покраини во СФРЈ, а од друга, како одговор, растеше хегемонизмот на најголемата република, СР Србија. Економската криза, инфлацијата, недостатокот на основните пренхрбени продукти, рестрикциите на гориво и на електричната енергија, беа во замав. За културата имаше сè помалку средства.

Можеби, преку горното може да се објасни овој напад. На таков начин се реагираше, можеби, дека тешко се наоѓале средства за печатење на дела од други автори, освен за гореспоменатите.

Оттука, јасно е зошто Блаже Конески реагираше кај тогашната власт.

12. Во заклучок сакам да истакнам дека дневниците на академик Александар Спасов претставуваат важен документ за времето кога се пишувани.

Од друга страна и овие куси извадоци го покажуваат неговиот искрен и пријателски однос кон делото и човекот – Блаже Конески.

Користена литература

Спасов Александар 1981: *Дневник*, личен материјал, Скопје.

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
iskra.tasevska@flf.ukim.edu.mk

ЕПИТАФОТ НА КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ КАКО КНИЖЕВНОИСТОРИСКИ И ЖАНРОВСКИ ФЕНОМЕН ВО ИСТРАЖУВАЊАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Текстот се осврнува кон истражувањата на Блаже Конески за македонскиот 19 век во функција на подеталното отсликување на неговата анализа на епитафот од Кирил Пејчиновиќ. Уште од своите почетни студии за 19 век, Конески, активно ја промислува релацијата на јазикот и книжевноста. Илустрирајќи го развојот на литературниот јазик во 19 век преку динамичната размена помеѓу народните говори и јазикот на книжнината (црковнословенската литература, пред сè), Конески успева да ја потврди историската оправданост на феноменот македонска култура кој е тогаш дефинитивно етаблиран во славистиката, со што обидите за нејзино дезавуирање се осветлуваат само како злонамерен политички чин. Анализата на епитафот на Пејчиновиќ Конески ја прави преку осврнување кон стихуваниот дел од текстот, со што елементите кои носат информации за неговото создавање одат во втор план. Тој го истражува специфичниот десетерец кој го применува Пејчиновиќ, како и римата која се среќава во него и која не е карактеристична за нашата народна песна, заклучувајќи дека „римуваниот десетерец сепак не е пронајдок на самиот Пејчиновиќ. Тој имал образец за него секако во некои српски текстови со религиозна содржина пишувани со таков стих.“ Овие согледувања ги дополнуваме со анализа на специфичната структура и поставеност на жанрот во поширокиот културен контекст. Во форма на дијалогско сопоставување на различните пристапи (генолошки, книжевноисториски, критички), заклучуваме дека истражувањето на македонскиот 19 век подразбира потреба од постојано преосмислување и надградување на наследените концепти и анализи, во функција на соодветното разбирање на природата и на значењето на тој исклучително важен период од развојот на македонската култура.

Клучни зборови: Блаже Конески, епитаф, Кирил Пејчиновиќ, жанр, стил, културен систем

ЕПИТАФОТ НА КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ КАКО КНИЖЕВНОИСТОРИСКИ И ЖАНРОВСКИ ФЕНОМЕН ВО ИСТРАЖУВАЊАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Проучувањето на развојот на македонската литература од 19 век претставуваше една од главните преокупации на Блаже Конески. Неговиот нестивнат интерес за овој период од развојот на македонската литература и култура е загатнат уште во 1945 година, во статијата под наслов „Македонската литература и македонскиот литературен јазик“. Тие почетни размислувања подоцна се дополнети во студијата *Македонскиите учебници од XIX век: еден ѝрилоџ кон историјата на македонската преродба* од 1949 година, каде Конески почнува детално да се занимава со прашањето за значењето на овој период за македонскиот национален и културен развој. Во второто издание на оваа студија (од 1959 година) се истакнува дека анализата главно се однесува на дејноста на Партенија Зографски, Кузман Шапкарев и Ѓорѓија Пулевски, односно на учебниците „1) составени од Македонци и издадени во времето од 1857 до 1880 година; 2) напишани на македонски јазик или со многу елементи од народниот наш јазик; 3) употребувани во македонските училишта или воопшто во народот (за самообразование)“ (Конески 1967а: 151) Во тој контекст оди и дополнувањето на насловот со потенцирањето на стилскоформациската определба – *Кон македонската преродба: македонски учебници од 19 век*. Тоа дело сведочи за постојаниот интерес на Конески за посочената проблематика, но и за определбата на втората половина на 19 век како преродба и покрај тоа што во современа смисла таа назнака главно се однесува на културниот развој во првата половина од векот. Би можело да се констатира дека таа преродба Конески ја врзува со појавата на одредени историски фактори кои ќе го поттикнат натамошниот културен напредок во Македонија.

Уште од своите почетни студии за 19 век, Конески се осврнува кон активното преосмислување на релацијата на јазикот и книжевноста. Заклучните согледувања од неговата пообемна студија од 1945 година („Македонската литература и македонскиот литературен јазик“) овозможуваат поставување на една поинаква перспектива во однос на проблемот на проникнатоста на јазикот и на книжевноста во македонската култура. Илустрирајќи го развојот на литературниот јазик во 19 век, преку динамичната размена помеѓу народните говори и јазикот на книжнината (црковнословенската литература, пред сè), Конески успева да ја потврди историската оправданост на феноменот македонска

култура којшто е тогаш дефинитивно етаблиран во славистиката, со што обидите за нејзино дезавуирање се осветлуваат само како злонамерен политички чин. Од друга страна, вештото движење и комбинирање на синхронските и на дијахронските проучувања кај Конески овозможува потцртување на нужното исцрпно и длабоко познавање на историските состојби, за да се потврди една особеност или форма како дел од литературниот јазик. Потребата од активно градење на литературниот јазик во функција на актуелноста подразбира познавање на низата околности кои го овозможиле неговиот постепен развој во 19 век, како и избегнување на директното преземање од туѓите јазици (особено во подрачјето на апстрактната лексика), со цел да се оневозможи т.н. „јазична дембелана“ (Конески 2020: 39), изразена во форма на пасивно и недоволно свесно прикрепување на туѓите облици во јазикот. Отпорот кон тој процес се позиционира во средиштето на творечките пројави на македонските автори, кои со својата дејност ја попречуваат тенденцијата да завладее навиката за предавање кон другите културни влијанија, кои се, од одредени причини, поприсутни или поинтензивни.

Во трудовите на Конески, одредено објаснување на дилемата за поимањето на периодот на преродбата и нејзината периодизација може да понуди статијата „Македонската литература во XIX век“, објавена во книгата *Македонската литература во 19 век: крајнок ѝреџлед и тѝекстѝови* од 1950 година (второ издание: 1952 година). Тука се сосема јасно изделени одделните периоди од развојот на македонската културна традиција во 19 век, со минуциозно и детално објаснување на причините за отежнатиот и забавен развој на македонската литература. Истовремено, индиректно е објаснето и прашањето зошто преродбата (во смисла на променет начин на живеење, мислење и творење) се врзува со втората половина на 19 век. Во тој контекст, Конески констатира: „Литература од светски карактер се јавува во Македонија дури во шесеттите години на минатиот век, но во поголем дел во јазичен облик што мораше наскоро да биде надминат во процесот на создавањето на македонскиот литературен јазик.“ (Конески 1986а: 5 – 6) Во врска со авторите од почетокот на векот (првенствено во однос на дејноста на Јоаким Крчовски и на Кирил Пејчиновиќ), Конески констатира дека тие го означуваат преминот кон творењето на литература на македонски народен јазик, што не може да се објасни со едноставното и еднонасочно влијание на дамаскинарската традиција врз нивното творештво. Поради тоа, Конески не ја согледува таа литература како иновативна, во смисла на нејзината недоволна оддалеченост од средно-вековниот образец и од

народниот начин на мислење. Тие почетоци во македонската литература го актуализираат и прашањето за јазикот, но не онака како што тоа се случува во втората половина на 19 век: „Пишувањето на народен јазик тие (Крчовски и Пејчиновиќ – заб. моја) поскоро го разбираа како ’понизок’ стил во однос на ’повисокиот’ што го претставуваше црковнословенскиот јазик.“ (Конески 1986а: 9)

Специфичната творечка постапка на Пејчиновиќ, како активно преобразување на јазикот на просветата со редица елементи од народниот јазик, Конески ја истражува во статијата „Македонскиот литературен јазик денеска“ од 1950 година. Таму тој го објаснува постепениот процес на проникнувањето на народниот јазик во јазикот на литературата, кој несомнено бил обележен со византиското и со црковнословенското наследство. Тој процес започнува со појавата на зборниците по углед на хибридниот зборник на Дамаскин Студит од 16 век, што ќе придонесе кон сè поактивно збогатување на јазикот и на содржините во црковните текстови со елементи кои припаѓаат на животната актуелност (особено во оние од 18 век, што Конески го илустрира со соодветни примери). И покрај тоа што делата на Крчовски и на Пејчиновиќ се директен показател „за создавањето на една писмена традиција на народен македонски јазик“, не треба да се заборава фактот дека кон тој процес особен придонес има и употребата на тој јазик во кореспонденцијата и во секојдневната комуникација на зароденото граѓанство, кое во тоа време ги одредува димензиите на тој процес. Во таа смисла, Конески укажува на специфичното, палимпсестно израснување на македонскиот литературен јазик од мноштвото напластени слоеви на разнообразно влијание, отворајќи се кон сè подинамичното преосмислување (во национална и во културна смисла) во втората половина на 19 век. „Додека Пејчиновиќ и Крчовски, пишувајќи секој на својот дијалект, со цел да му дадат на народот книга што ја разбира, не пројавуваат смислен стремеж за поставување на една општа јазична норма, откај половината на 19 век прашањето се постави токму во таков план.“ (Конески 1967б: 60)

Во текстот посветен на Кирил Пејчиновиќ од 1956 година (објавен како предговор кон книгата: Кирил Пејчиновиќ, *Слово за ѝразнициѝте*), Конески подетално се осврнува кон неговата личност и дејност, во функција на едно посуштинско истражување на мотивацијата на Пејчиновиќ да пишува на соодветен начин. Неговиот стил најпрво се гради како динамичен дијалог со културно и духовно заостанатата средина, која не била секогаш благонаклонета кон промените кои биле нужни заради напредокот.

Во белешките кон Правилото на светецот (односно во делото *Житије на кнез Лазар*), Пејчиновиќ упатува на добронамерноста на жителите од околните села за обновување на манастирот Св. Атанасија во Лешок, но и на некои личности кои намерно дејствувале спротивно на неговите намери. „(...) Тетовските собраќа го пречекале непријазнено Кирила. Сигурно и материјалниот интерес ги нагонел на тоа: да не се создаде во близината уште еден црковен центар, каде што ќе се одлева дел од пожртвувањата. Но и една чиста човечка завист – што му текнало сега на едно селаниште да се занесува со душоспасителни потфати што им припаѓаат на големци, не на луѓе како него. Треба премногу и не наместо амбициозен да им се гледал тој теарчанец. Уште и некаква книга типосал, светец ќе се прави, – како да не го знаат тие. Не им била ним пријатна појавата на Кирила по толку долго отсуство.“ (Конески 1967в: 26)

Ваквите толкувања на Конески фрлаат светлина и на начинот како културната дејност на Пејчиновиќ е поврзана со неговото литературно творештво. Тој е согледан како личност која е далеку пред своето време, способна да влезе во активен дијалог со ненаклонетите современици, да издејствува обновување на манастирот, па дури и печатење на својата книга (*Ушешение трешиним*), која била отфрлена од духовната цензура, што го потврдува неговиот несекојдневен и немирен дух. Општиот фон на времето во кое живее Пејчиновиќ е нужната подлога врз која се исцртува неговиот напредок и во творечка смисла, па во тој контекст Конески се етаблира како мошне внимателен истражувач и културолог, кој ги зема во предвид пошироките околности пред да се осврне кон иманентното истражување на текстуалните својства на одредени дела на Пејчиновиќ. Тој не заборава да ја истакне умешноста на Пејчиновиќ да ја преобликува и вгради новата содржина и уметнички постапки во старите форми, практика која е позната во скоро сите литературни традиции во периодите пред поголемите културни пресврти. „Тој придонесе по нешто, макар и колку скромно, за поврзувањето на нашето општество што во текот на минатиот век постепено ги придобива карактеристиките на граѓански издиференцирана средина, сè потесно вклучувана во врските на европската општост. Тој ѝ даде нешто на таа своја заостаната средина и во однос на јазикот што требаше да послужи за нејзиното просветување.“ (Конески 1967в: 33)

Истражувањето на епитафот на Пејчиновиќ од Конески (од 70-тите години на 20 век) се осветлува во контекст на анализите на Харалампие Поленаковиќ, кој го определи овој текст како зачеток на стихуваните творби во новата македонска литература. Тој ја

опиша специфичната структура на епитафот (1989: 161-168), потврдувајќи го необичното украсување на надгробната плоча од страна на Пејчиновиќ, применето и во делото *Уишение грешним*, грешките кои тој бил принуден да ги брише, како и варијациите на структурата на стихот. Во овој контекст, би требало да се забележи дека истакнувањето на името на Кирил Пејчиновиќ, кое го дополнува податокот кој е карактеристичен манир на средновековната литература (дека текстот е запишан од неговите раце – „написа плочу сију својеју рукоју еште во животе своем“), функционира како своевидно сопоставување на двете различни тенденции, односно како притаен дијалог на двете различни постапки (традиционалната и современата), кои коезистираат во уметничкиот свет на Пејчиновиќ во совршена хармонија.

Анализата на епитафот на Пејчиновиќ Конески ја прави преку негово осврнување кон стихуваниот дел од текстот, со што елементите кои носат информации за неговото создавање одат во втор план. Фокусот е поставен врз специфичниот десетерец кој го применува Пејчиновиќ, како и врз римата која се среќава во него и која не е карактеристична за нашата народна песна. „Римуваниот десетерец сепак не е пронајдок на самиот Пејчиновиќ. Тој имал образец за него секако во некои српски текстови со религиозна содржина пишувани со таков стих.“ (Конески 1986б: 46) Кон ваквите размислувања можат да се приклучат и оние кои се однесуваат на пеењето на стиховите, што е видливо преку синтагмата „стихови на глас трпезечки“. Согледувања на Конески за десетерецот на Пејчиновиќ би можеле да се стават во контекст на промислувањата на писателите од македонскиот 19 век за природата на народниот стих и неговата структура. Така, Константин Миладинов во предговорот кон Зборникот ја истакнува специфичната моќ на народот да создава творби со кои се исцрпува неговиот дух, односно начин на живот, па во таа смисла метриката претставува особено важно и различно својство на народниот стих. Метриката се појавува како критериум и во смисла на едно мотивско разликување на песните, па Миладинов забележува дека „десетосложните принадлежат на јуначката (епическата) епоха“ (Миладинов 1980: 56), што служи како еден можен аргумент за природата на десетерецот на Пејчиновиќ. Од друга страна, Конески го доведува тој десетерец во релација со трпезарските (трапезарски) песни, кои се познати и во зборникот на Верковиќ како песни со религиозна содржина, односно божевни песни.

Епитафот како специфичен жанр, кој иницијално се појавува во македонската литература во 19 век низ дејноста на Пејчиновиќ, во суштина, може да се поима како врвен показател на променетите

културно-историски услови, кои се основа за вкрстувањето на импулсите од традиционалниот облик на песната со склоноста кон субјективен изблик на граѓански обликуваната личност, која веќе почнува да твори биографии и автобиографии. Во него се пресекуваат средновековната скромност и незасведочување на идентитетот на творецот запишувач со изразената субјективност, која клони кон тоа да се издигне од средината и да остави сведоштво за своето постоење. Како антички жанр, епитафот во хеленистичката епоха се поврзувал со името на Симонид, кој се смета за негов создавач, како и со неговата пригодна функција, првенствено поради тоа што повеќето од лирските дела биле создавани по нарачка и биле посветени на одредени личности (Barchiesi 2009: 328). Тука е особено важна изведбата и публиката, која Конески ја истакнува во смисла на поврзаноста на епитафот на Пејчиновиќ со трпезарските песни (давајќи го примерот за старците околу трпезата и орот на девојките). Специфичната структура и перформативност на лирските жанрови сведочи за потребата од свесност за жанровските својства при нивното творење. Тоа е нешто кое може да се потврди и во случајот на Пејчиновиќ, кој мошне внимателно ги распоредува елементите од својот живот, врамувајќи ги во перспективата која израснува од средновековната скромност, во чиј контекст може да се прочита избегнувањето на лирската субјективност (односно лирското јас) и активното соочување со колективната свест на времето во кое живее. Во тој контекст, специфичната иронија за природата на задгробниот живот, која Пејчиновиќ на еден имплицитен начин ја спроведува во својата стихувана творба: „Молит вас, браќа негои љубимија, / Хотјаштија прочитати сија, / Да речете Бог да би го простил, / Зере у гроб црвите ги гостил“ (Пејчиновиќ 1974: 96) означува, во бахтиновска смисла, еден нескротен дијалог и премерување на аргументите со оние кои целиот живот се обидуваат да ги подучува, а чии акценти провејуваат дури и во исказот на еден човек посветен на свештеничката служба. Во античка смисла, епитафот секогаш подразбира некаков вид досетки или епиграмска трансформација: „Епитафот може да се гледа како минијатурна трагедија, енкомијастички епиграм во форма на минијатурен панегирик или ода. Дури и историјата и епиката можат да дадат материјал за епиграмот.“ (Fowler 1982: 197) Епиграмската модулација може да се сретне во најразлични жанрови (во афоризмите, на пример), што може да се аргументира со стилистичките можности кои епиграмот ги овозможува – краткоста, неочекуваните пресврти, разбиената конструкција и друго. На стихуван начин, Пејчиновиќ ги врамува во епитафот мноштвото дилеми и размисли кои се производ на

неговото време, но и на неговата творечка личност, како една нестивната импрегнираност од повеќе насочени импулси.

Во развивањето на структурата на епитафот може да се забележи и корелацијата меѓу усното кажување и прикажувањето (во литературниот облик). Покрај различните корекции кои ги правел Пејчиновиќ при врежувањето на текстот во каменот, поради што некои елементи се видоизменети, релацијата меѓу усниот и писмениот израз може да се забележи во специфичната врска што постои меѓу стихуваниот и прозниот дел на епитафот. Потврда за свесноста на Пејчиновиќ во однос на стилските разлики претставува неговата преписка со кнезот Милош Обреновиќ, којашто ја откри Петар Колендиќ, а ја објави Блаже Конески во статијата од 1956 година. Тука се забележува проникнувањето на двата стила во смисла на ставот дека Пејчиновиќ е „роден стилист, народски речит“ (Конески 1986в: 52). Несомнен е фактот дека Пејчиновиќ бил свесен за суштинската разлика и функционирањето на различните стилови, соодветно на нивната сфера на употребата и на нивниот статус. Оттука, стилизацијата во дадените контексти може да се смета за свесна интервенција, која упатува на начините како се развива писмениот израз. „К. Пејчиновиќ, во духот на црковнословенската традиција, за книжевен јазик го сметал оној што е наменет за вишите слоеви (во преписката или во записите, во неговиот епитаф, но во книгите негови помалку) и како таков, за службен, поради тоа со таа писменост се обраќа кон светлиот Милош Обреновиќ“ (Тушевски 2000: 246).

Прозниот дел од епитафот на Пејчиновиќ претставува сведоштво на еден културно издигнат човек, во функција на историски релевантните факти кои го осветлуваат контекстот во кој се одвива неговата дејност. „По запустение манастирја свјатаго Атанасиа паки обнови се во лето 1818 трудом и иждивением Кирилла јеромонаха бившаго егумена манастирју сему иже и написа плочу сију своеју рукоју еште во животе своем во лето от Христа 1835. Пак обнови се ктиторија свајатаго кнеза Лазара србскаго.“ (Пејчиновиќ 1974: 95) Како потврда за преминот од усните актуализации кон писмениот израз, тој дел ја потврдува психодинамиката на пишаниот збор, кој ги губи обележјата на изговореното случување на усниот израз (Ong 2002: 32). Тука се функционални целосното определување и засведочување на Кирил Пејчиновиќ како човек од црквата (игумен во посочениот манастир), како и аргументот дека записот е направен во 1835 година. Од друга страна, стихуваниот дел ги носи информациите за неговото живеење и школување, но со потенцирањето на Лешок како „негоо воспитание“. Податоците за неговиот живот

потврдуваат дека неговото образование не е формално, тој повеќе практично дејствува среде верниците и со тоа ова „воспитание“ на кое се упатува може да се сфати многу пошироко, во функција на тој културен процес за кој зборува Конески. Во стихуваниот дел од епитафот, Пејчиновиќ на дискретен начин (преку иронијата/гротеската), како и преку динамичниот десетерец активно дијалогизира со средината и со нивните очекувања, поместувајќи го образецот на средновековното поимање кон човекот граѓанин од новата епоха. Тој очекува дека минувачот кој ќе ги чита стиховите ќе се насмее на таквата досетка (каде во еден ист контекст се доведуваат во врска скапувањето на телото по смртта и второто Христово пришествие или скромниот свештенички глас со динамичниот подучувач од/на народот). Оттука, станува јасно дека Пејчиновиќ бил мошне инвентивен создавач на текстови, кој не запира и не чувствува зазор пред различните дилеми кои ги поставуваат сè уште невтемелените жанровски и стилски варијации. Тоа е еден меланж во ренесансна смисла, во духот на онаа ренесанса која во Македонија се поврзува со појавата на Дамаскините. Во тој контекст оди и констатацијата на Конески, дека Пејчиновиќ е „автор на оригинални текстови на народен јазик“ (Конески 1986г: 44).

Стилското сопоставување помеѓу прозниот и стихуваниот дел на епитафот (притаениот конфликт помеѓу потребата за надоврзување на традицијата наспроти иновирањето на постапката во духот на фолклорниот агон) истовремено ја реактуализираат основаноста на прашањето за високиот наспроти нискиот стил, за што потврдно зборува Конески. Во таа смисла, Пејчиновиќ го варира десетерецот како отелотворување на народниот дух, со кого во соодветниот облик агонизира, во функција на динамичниот однос со средината. Од друга страна, прозниот дел служи како рамка во која се овозможува вградувањето и правилното појавување на поинаквата перспектива, која не би можела да се обликува во литературниот текст надвор од оваа формална поставеност. Тоа е видно како од гледна точка на жанрот така и содржински, во функција на дијалогизирањето со средината којашто допрва треба да ги прифати новите начини на мислење. Таа постапка, во суштина, се подразбира како нужност во рамките на средновековниот поглед на свет, кој од повеќе аспекти ги чува зацврстените обрасци, со цел да го овозможи правилното пренесување на концептите и поимите, особено во сферата на литературниот текст. Иновативноста на епитафот како формален образец со нужна прагматична компонента, на одреден начин, го условува специфичното прилагодување на стилот и начинот на

изразување, со можност во негови рамки да проблесне она што е карактеристика на пристапот на Пејчиновиќ.

Истражувањето на македонскиот 19 век, подразбира потреба од постојано преосмислување на наследените концепти и анализи. Проникнувањето во специфичностите на дадени појави и процеси претпоставува свесност за нивната поврзаност во ткивото на севкупниот културен процес, кој е сложен и повеќеслоен. Сведоштвата на Конески за овој уникатен жанр во македонската традиција, како и за личноста и дејноста на Пејчиновиќ, претставуваат неодминлива аргументативна граѓа за темелно истражување на овој период. Од друга страна, тие покажуваат дека надградувањето на сознанијата во функција на една динамична културолошка перспектива претставува нужност за валидните проучувања, кои се во можност да го продлабочат поимањето на културниот процес низ импрегнираната корелација на различните импулси и епохи. Во таа смисла, дејноста на Пејчиновиќ не може да се одвои од промислувањето на средновековната традиција и на новосоздадените услови и начини на живот, исто како што доследното проучување на творештвото на Конески не може да се замисли без неговото детално проучување на авторите од македонскиот 19 век.

Користена литература

- Конески Блаже 1967а: „Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век“, *За македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 151 – 268.
- Конески Блаже 1967б: „Македонскиот литературен јазик денеска“, *За македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 55 – 84.
- Конески Блаже 1967в: „Кирил Пејчиновиќ“, *За македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 20 – 62.
- Конески Блаже 1986а: „Македонската литература во XIX век“, *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*, Култура, Скопје, 5 – 20.
- Конески Блаже 1986б: „Стихови на глас трпезечки“, *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*, Култура, Скопје, 45 – 49.
- Конески Блаже 1986в: „Писмата на Пејчиновиќа до кнез Милош“, *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*, Култура, Скопје, 50 – 58.
- Конески Блаже 1986г: „Кирил Пејчиновиќ“, *Македонскиот XIX век (јазични и книжевно-историски прилози)*, Култура, Скопје, 34 – 44.
- Конески Блаже 2020: „Македонската литература и македонскиот литературен јазик“, Милан Гурчинов и Катица Кулавакова (прир.), *Македонскиот XIX век*, МАНУ, Скопје, 15 – 40.
- Миладинов Константин 1980: *Избор*, прир. Гане Тодоровски, Мисла, Скопје.
- Пејчиновиќ Кирил 1974: *Собрани текстови*, прир. Блаже Конески, Македонска книга, Скопје.
- Поленаковиќ Харалампие 1989: *Никулциите на новата македонска книжевност*, Македонска книга, Скопје.
- Тушевски Ванчо 2000: *Поетика и реторика на новата македонска книжевност – XIX век*, Менора, Скопје.
- Barchiesi Alessandro 2009: “Lyric in Rome”, *The Cambridge Companion to Greek Lyric*, ed. Felix Budelmann, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fowler Alastair 1982: *Kinds of Literature*, Clarendon Press, Oxford.
- Ong Walter 2002: *Orality and Literacy*, Routledge, London and New York.

Марија Ѓорѓиева Димова
Филолошки факултет „Блаже Конески“–Скопје
marija.gorgieva@gmail.com

МЕТАЛИРСКИТЕ ВАРИЈАЦИИ ВО ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Апстракт: Поаѓајќи од актуелните тенденции во книжевната практика, теоријата на книжевноста го промовира поимот металирика, како една варијанта на метакнижевноста што, во поширока смисла, означува: книжевност која говори за книжевноста, за процесот на пишување или пак реферира на книжевни дела, чијашто тема е процесот на нивното создавање. Врз фонот на постојните теориски концепции за металириката и за авторефлексивноста во лирската поезија, интерпретативниот фокус на овој текст е поставен врз металирските варијации во поезијата на Блаже Конески. Толкувањето ги следи варијантите на примарна и на секундарна металирика во неговата поезија, како и импликациите што ги има металириката врз жанровскиот статус на лириката и врз нејзината рецепција.

Клучни зборови: метакнижевност, металирика, саморефлексивност, жанровска хибридизација.

МЕТАЛИРСКИТЕ ВАРИЈАЦИИ ВО ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Теориски контекстуализации

Следејќи ги тенденциите во книжевната практика, теоријата на книжевност го промовира поимот метакнижевност кој, во широка смисла, означува: книжевност која говори за книжевноста, односно за процесот на пишување или пак, се однесува на книжевните дела чијшто предмет е процесот на нивно сочинување, било да станува збор за метапроза, за метадрама, за метатеатар или за металирика/метапоезија. Наспроти интензивната метафиксиска практика од 60-тите години на XX век и нејзините бројни теориски елаборации, саморефлексивноста и металириката се термилошко покривање за задоцнетите проучувања на адекватната лирска практика.

Теоријата на лириката ја познава термилошката дистинкција автореференцијалност- авторефлексивност. Имено, една од конститутивните одлики на лирската песна е фокусираноста врз јазичната организација, а токму свртувањето внимание врз сопствениот јазик е одлика што ја одредува лириката како

авторереференцијален жанр. Авторефлексивноста/ саморефлексивноста пак, е вид авторереференцијалност што ги подразбира релациите со кои текстот оперира внатре во системот на кој му припаѓа – било да се работи за жанрот, за книжевноста, за идеологијата или за некој друг контекст. Џонатан Калер ја разгледува авторефлексивноста како дел од третата конвенција на лириката, која на структурно рамниште се артикулира преку категоријата лирски објект, а ги опфаќа песните што „може да се читаат како рефлексивност за самата поезија или како истражување на проблемот на поезијата“ (1990: 264). Алфред Вебер ја поврзува саморефлексивната поезија со фокусирањето на барем еден аспект на авторската поетика, вклучувајќи ги: песните што се занимаваат со поетот (неговата позиција и функцијата во културата и во општеството на неговото време), со пишувањето на поезијата (креативниот процес и проблемите на јазикот) и/или на песната (нејзината структура). (1997:19-20). Андреас Јегар типологизира три вида саморефлексивност, иако нивното практично разграничување е проблематично: 1. Саморефлексивноста како пишување „за поезијата и за поетите“ т.е. поетолошката поезија во поширока смисла (аспектот на предметот); 2. саморефлексивноста како квалитет на поетскиот јазик што ја истакнува текстуалноста на песната наместо нејзината референцијалност (низ употребата на алузии, цитати, епиграфи); 3. саморефлексивноста како резултат на свеста на поетот за неговиот статус во општеството што може да се анализира на текстуално ниво како стилска самосвест или како иронија (1996: 8). Ева Милер Цетелман ја дефинира металириката како „естетски авторереференцијален лирски метадискурс кој не реферира на екстралингвистичката или екстралитерарната стварност, туку за свој предмет ги има книжевниот или лирскиот жанр со сите негови аспекти“ (2005: 132). Според неа металирските песни реферираат на инспирацијата, на поетскиот креативен процес, на социјалната задача на книжевната креација или на интендираната читателска рецепција, вклучувајќи ги и лирските референции кон другите типови уметности (2005: 133). Таа типологизира два модела на металирика: примарна, која се однесува на песните што директно се занимаваат со елементи од сопствената структура и секундарна металирика која се однесува на песните што не реферираат директно на аспектите на книжевната комуникација што може да се поврзат со примарниот текст. Секундарната металирика има бројни варијации во зависност од тоа на кои елементи од книжевната комуникација се однесува: на авторот, на другите текстови, на реципиентот, на теми од општа естетска природа или на други аспекти на контекстот, било да се однесуваат

на историската, на идеолошката, на економската или на политичката позадина на книжевната комуникација (Цетелман 2005: 137).

Во поширока смисла, металириката може да се посматра и врз фонот на теориите на жанровска хибридизација. Поаѓајќи од премисата дека книжевноста, мислењето и искуството конститутивно се проникнуваат, Марко Јуван ги посочува метапоезијата, есејот и автобиографијата како примери за хибридни жанрови во кои „сингуларноста на книжевноста интердискурзивно се вкрстува со дискурсите на мислењето (филозофијата, теоријата, науката) и со оние видови некнижевно пишување што се обидуваат да ја зафатат флуидноста на искуството на секојдневниот свет (од автобиографијата до новинарството)“ (2019: 12). Основната теза на Јуван е дека хибридите помеѓу книжевноста и теоријата подразбираат вкрстување на хетерогени вистини во еден текст, а типичен облик на нивна интеракција се теориско-книжевните хибриди. Тој говори за пет облици на интеракција помеѓу мислењето и поезијата (мислење по поезијата, мислење пред поезијата, мислење во позадината на поезијата, мислење во поезијата, поетско во мислењето), со тоа што само последните два вида се пример за хибридни жанрови, т.е. за текстови во кои се вкрстуваат различните жанровски структури и дискурси. „Мислењето во поезијата е првиот тип содејство помеѓу два дискурса внатре во еден тек“, кој се јавува во бројни облици, вклучувајќи ја и металитерарноста што се однесува на случаите кога книжевноста „сама себе се промислува со помош на сопствените средства“ (Јуван 2019: 28). Оттаму, метапоезијата или поезијата за поезијата е хибриден жанр во кој поетот појмовно ја промислува поезијата со поетски средства“ (2019: 110).

Интердисциплинарни контекстуализации

Во својот есеј *Еден омиш* Блаже Конески ќе констатира: „Секој автор, и тогаш кога не е наклонет кон обопштувања, располага со извесни, да ги наречеме, работни погледи за својата уметничка постапка и за својата уметност, или просто речено за својот занает. Самиот јас сум имал можност да се искажувам и писмено за некои прашања од теоретски интерес, но поводите за тоа биле повеќе случајни, - се работеше обично за интервјуа, - и сето тоа носи спорадичен карактер... Сега, кога за тоа се јавува потреба, чувствувам колку би ми било тешко, своите размислувања за поезијата да ги прикажам во еден строен систем“ (2008: 337). Оттаму и есејот со симптоматичен наслов го создава како еден вид пренесување „импресии од мојот индивидуален опит“ и како

„коментар кон една поезија и кон една авторска биографија“, иако во одделни сегменти од есејот тој ги изнесува и своите ставови за поезијата воопшто и за нејзините постапки. Дел од „своите размислувања за поезијата“ Конески ги изложува и во книжевен, поетски контекст што резултира со бројни металирски варијации во неговите песни, сублимирани во два доминантни модели: моделот на саморефлексивни/авторerefлексивни, метапоетички песни и моделот на жанровска хибридизација, кои пак, се илустрација на примарната и на секундарната металирика. За песните со авторerefлексивен, металирски предзнак говори и Конески во својот есеј *Уби ме ѝрејака реч*: „Треба да признаам дека мене едно време ми пречеше што во многу песни и кај многу поети станува збор за самата поезија. Денеска гледам дека, независно од таа лична контрола, такви песни некако неусетно се намножиле и кај мене. Во нив е присутен меѓу другото и видлив зазор од опасноста што ја крие во себе поетскиот збор“ (2018: 141-142).

Првиот модел го сочинуваат песните што упатуваат на својот лирски/поетски статус, кои рефлектираат врз одделни поетски/книжевни теми и постапки или пак, интертекстуално упатуваат на различни предлошки. Интересот за творечката лабораторија создава голем број авторerefлексивни/автопоетички песни²⁰⁵ во кои Конески се афирмира како пишувач и опишувач на песната и на поезијата, доделувајќи им дополнителен метатекстовен слој – да бидат и имплицитен коментар на песната/поезијата, на книжевноста, на нивните медиуми и постапки. Овие песни, што припаѓаат на моделот примарна металирика, преку (под) насловите паратекстуално упатуваат на сопствениот книжевен/поетски статус, односно метајазично ја разоткриваат жанровската припадност. На тој начин, потврдуваат дека „паратекстуалноста е еден металирски индикатор“ (Цетелман 2005: 141), па голем број песни ја откриваат металирската интенција само врз основа на (под) насловот. Во опусот на Конески тоа се голем број текстови со идентичен наслов *Песна/Песнаиѝа, Песниѝе*,

²⁰⁵Инструктивна е анализата на Старделов на три песни, видени како илустрација на имплицитната поетика на Конески, а кои на „прв поглед немаат никакви поетички импликации. Тоа се песните *Пејеруга, Штурци* и *Збороиѝ*. За да ја сфатите мојата потрага по имплицитната поетика, што јас ја сметам за најизворна и најавтентична поетика воопшто, ќе примениме еден метонимичен пристап, т.е. замената на имињата на Пеперуга или на Штурци, инаку кај Конески симболи на убавината, слободата и песната со, на пример, Песна, Убавина или Поезија. Притоа сме длабоко уверени дека во тие песни Конески не го интересирала егзистенцијалната драма на тие два инсекти, туку нешто многу повозвишено- егзистенцијалната драма на убавината и песната“ (2002: 65).

На моиџе ѝесни, Мојаџа ѝесна,²⁰⁶ Тракиџаџ за зачеџокоџ на ѝеснаџа, Песнаџа на една ѝевиџа, Песна над ѝесниџе, Песни за Фаусџа, Песнаџа за заџворениџаџа, Песна за живоџоџиџ, Песна за маслинкиџе, Песна на лозиџе во лозџеџо на Водно, Пролетџна ѝесна, Весела ѝесна, Смрџина ѝесна, Проџџална ѝесна, Закоџана ѝесна, Браџна ѝесна, Ноџна ѝесна. Дел од нив тематизираат одделни лирски и поетички прашања, додека во дел од нив (како, на пример, во Песни за маслинкиџе, Проџџална ѝесна, Песна за живоџоџиџ итн.), се опеџува одреден феномен, предмет, ситуациџа, со што се илустрира онаа димензиџа на лириката што Калер ја именува како екстравагантност или прекумерност: не само што лирските песни делуваат како подготвени да се обратат на речиси сето она што е приоритетно во однос на вистинската публика (ветрот, тигарот, моџата душа) туку тие го изведуваат тоа со хиперболичен акцент (2012: 118). Композиџиско-структурната функциџа на насловот на лирската песна ја илустрира и Конески, како, на пример, во Песна на лозиџе во лозџеџо на Водно: насловната лексема песна е механизмот со кој во стиховите се активира основната структурна категориџа на лирската песна-лирскиот субџект. Имено, неговата персонификаџиџа (песната на лозите) импли-цитно рефлектира врз лирскиот субџект како основна структурна категориџа, коџа постои единствено во рамки на лирската структура и коџа не се изедначува со поетот.

Метаџазично-паратекстуалното индиџирање на жанровскиот код на текстот е содржано во насловите: Мосџоџиџ-џоџема, Средба со Жинџифов-џоџема, Ракување-џоџема, Сончева колона - балада, Тракиџаџ за зачеџокоџ на ѝеснаџа, Доџранска елеџиџа. Овие песни не само што го оголуваат своџот книжевен, поетски статус, туку и ја насочуваат сопствената рецепџиџа, сугерираџќи го архитектстуалниот однос кон извесен архетекст, т.е. жанровски модел како интерпретативен фон.

Една група песни своџата авторефлексивност ја манифестираат како тематизирање и/или коментирање на одделните лирски одлики и постапки. Таков е случаџот со Тракиџаџ за зачеџокоџ на ѝеснаџа во коџа лирскиот субџект ги споделува дилемите за односот помеѓу звуковните и значенските аспекти како конституента на лирската песна.

Мислите уште се нерасчленети, без ритам.

²⁰⁶ Индикативни се насловните вариџации, во смисла на употребите на членуваната и нечленуваната, односно на еднинската и на множинската форма на насловната лексема песна, како и вариџациите преку употребата на присвојните заменски придавки (Мојаџа ѝесна, На моиџе ѝесни) што дополнително го насочува типолоџизирањето на песните на Конески во постојните металирски модели.

Што иде прво: мислата или ритамот,
за здружени да зазвучат како музика?
Највпечатлив е тогаш музикалниот мотив,
но тој е жижен од вкрстена мисла со мисла
како вкрстена молња со молња.
...И така – првото е она на кое пак најпосле
се враќаме,
првото е – како маглина – сè уште сматната
Идеја.

Една од метатемите што се провлекува во поезијата на Конески
се однесува на мотивско-тематските регистри на лириката, како и
на начините на кои тие се артикулирани во конкретна лирска песна.
Таков е случајот со *Песната на една ѝевица*.

Најважно е случајното,
мигновеното,
единственото;
тоа како се допреле во неповторлив допир
дрвце до кибрит,
вода до оган,
рака до гради, –
ете го основното!
Најважни, велама, се
ефемерните работи,
еднаш случени,
забележани,
видени,
чуени само еднаш –
како твојата песна,
од која премре душа!

Овој вид металирика е демонстриран и во *Песната* што ја
тематизира естетската автономија на песната, но индиректно
упатува и на етичката одговорност на поетот во обезбедувањето на
таквата автономија:

И песната е дел од флората,
Прими ја таква каква што никнала,
а не да ја ништиш според некаков вкус
и некаква поетика,
да ја фаќаш за грло
заради некаква странична идеја,
како што се обиде Мајаковски.
Кој ти дал, најпосле, такво право?

Се знае што е етика.²⁰⁷

Варијантите на моделот примарна металирика се илустрирани и преку авторефлексивните песни што упатуваат на творечкото, авторското искуство на поетот и на неговиот однос кон поезијата и кон сопствената поетика. Пример за оваа металириска варијанта се три текста: *Поеџика* („Јас песните ги берев/од дрвото на животот/“), *На моџие џесни, Песниџе* („Неук, си мислев:/па тие така/случајно се јавуваат./А сега назад погледувам,/гледам -/па тие ме обврзуваат!“).

Моделот секундарна металирика е илустриран во песните што ги тематизираат или ги коментираат статусот, улогата, природата на поезијата/книжевноста, но и за статусот на поетот, како, на пример, во песната *Поезијо* во која лирскиот субјект, апострофирајќи ја Поезијата, демонстрира една од одликите на лириката за кои говори Калер. Според него, комплексниот искажен апарат и чинот на адресирање или инвоцирање на другиот и саморефлексивното сместување во исказниот контекст нудат бројни можности за пренасочување, за индиректно адресирање, а хиперболичниот или екстравагантниот карактер на оваа инвокација, „ја прави песната обид самата да е настан (а не фикциска репрезентација на настан или искуство)“ (Калер 2017: 8). Значи, адресирањето отсутни или неживи нешта има дополнителен ефект бидејќи го фокусира вниманието врз моментот на адресирање, врз лирскиот презент, врз лирскиот дискурс и во тоа Калер ја согледува уникатноста на реторичките стратегии на лириката. „Апострофата се стреми да воспостави однос помеѓу јас и другиот, но може да се чита и како акт на радикална интериоризација и солипсизам... апострофата го третира односот на субјектот кон светот, рефлексивниот однос, односот помеѓу субјектите и има високо оптативен карактер, изразувајќи желби, барања“ (Калер 2017: 225). Песната *Ars Poetica* може да се чита како демонстрација на уште една конститутивна одлика на лириката, за која говори Мајкл Рифатер. Според него, лириката „се изразува по пат на пренасочувања или поедноставно кажано, песната кажува едно нешто, а значи нешто друго“ (Рифатер 1978: 1), користејќи три начина на семантичко пренасочување

²⁰⁷ Овој став Конески го елаборира во есејот *Лириџа* каде што говори за етичката оправданост на интимната лирика во „сурови историски премрежиња“, но го нагласува и во разговорите со Андреевски. „И во тој случај инсистирам на тоа навистина да се дозволи да може песната да си расне како лебот што си расте. А не да се потчинува на некои догми, да биде создавана само како илустрација на некоја теза. Ете, тоа е онаа идеја што јас ја застапувам“ (Андреевски 1991: 251).

(преместување, деформирање и креација), кои се особено важни за семантичката конституција на песната (наспроти нејзиното значење), ефектуирајќи го конечното поместување од миметичкото/значенското кон повисокото смисловно (метафорично, симболичко, алегориско) рамниште на песната. Песната *Ars Poetica*, користејќи го механизмот на пренасочувањето, преку дијалогот помеѓу стариот Цивдан и „голиштарците“ во кој се докажуваат кој од нив е „попеснарија“, алегориски ја коментира важноста на вештината на пеењето, кое треба да биде „леко и меко/силно а милно/жално ем пално,/со горчлив опит,/со згругчена мака: цив...цив...цив.../Ви е уште не знаете така“. Секако, насловот е оној што го создава контекстот за металирското читање на песната. Тезата на Рифатер ја препознаваме и во уште еден лирски текст на Конески, насловен *Песна: Каква песна!/За едно пее/за друго збори./* Во песната *Занаеи*, пак, преку бројните метафорични и метонимиско-синегдохиски упатувања на книжевното творење, се сугерира неговиот статус на занает, но инфериорен во однос на останатите:

Што лош занает!
Да правиш, и тоа
за непознати муштерии:
молитви, гачки, клетви, и плачки,
да измислуваш дури нови пцости
за стари злости,
да кроиш, да заменуваш зборови
веќе излижани и ветви,
да ги редиш како за смешка,
не толку нешто за да речат,
ами повеќе како свечалки да свечат.
Работа чудна, залудна, а тешка!

Коментарот за потценувачкиот однос кон поезијата како бесмислена и „најзалудна работа на светов“ е сугерирана и во песната *Македонскиџе џоеџи*, која, пак, поентира со одбрана на смислата на творечкиот чин, повикувајќи се на примерите на Рацин и на Вапцаров: она што во контекстот на создавање на нивната поезија се чинело залудно, со оглед на историските, политичките и општествените прилики, ја добива смислата во подоцнежните контексти како влог во развојот на македонската литература и јазик.

За овие предрасуди во поимањето на поезијата Конески говори и во есејот *Иднинаџа на џоеџиџа*, каде што дистинктивноста на поезијата ја истакнува низ призма на нејзините предности: „Затоа остануваат секогаш интересни искажувањата, какво што беше она на Хегел, кои заправо, макар и имплицитно, тргаат од

претпоставката за инфериорноста на поезијата наспроти другите духовни активности, пред сè, наспроти науката и филозофијата. Како што е познато, Хегел ја потчини уметноста, прогласувајќи го царството на својата филозофија, на која во иднината, според него и припаѓа примарната улога во саморазвитокот на светскиот дух... Поезијата претставува посебен вид на моделирање на светот, исто така како што се посебни видови на моделирање на светот науката, религијата, митот и друго.... Но можеби на поезијата, како на поинаков вид моделирање на светот и е присушта некоја друга сила што го обезбедува нејзиното трајно присуство во жив на човештвото? Можеби поправилно би било да се бараат повеќе такви компоненти но ние овде ќе се задржиме само на една- силата на актуализацијата“ (Конески 2008: 345-346 348).

За таа привилегија на поетската актуализација се говори и во песните *Дојранска елегија* („Мојата песна сега/далечни тонови бара./Зборот е обновен малку, /тагата иста, стара“) и во *Најсекнајшоој бунар*:

...ти ме доведе доведе, Музо!
Патем ме учеше како со силен збор
што изненадува
да ја искажувам разновидно тагата...

Патем ме учеше како да сврзувам
далечни работи,
за да се роди застрашувачка мисла
над премостен понор.

И двете песни очигледно конвенираат со теориските констатации на Конески дека „поезијата врши актуализација на речевата дејност, таа ги спасува од сивило, од прашиште, зборовите, синтагмите и речениците, таа е актуализиран исказ... Мотивите на поезијата се веќе избројани. Но тоа не претставува никаква граница во смисла на исцрпување. Силата на актуализацијата објаснува зошто тие мотиви, од Хомера па до денеска, звучат секогаш како нови и жизнени“ (Конески 2008: 350- 351).

Посебна варијанта металирика се песните што како своја метатема ја имаат социјалната функција на поезијата и поширокиот општествен ангажман на поетот, како, на пример, песните *Ракување*, *Григор Прличев*, *Средба со Жинзифов*. Во теориските дескрипции на металириката не само што се зема предвид саморефлексивната поезија која третира барем еден аспект на својата поетика, како свој примарен тематски интерес, туку и

песните што се занимаваат со поетот²⁰⁸ – со неговата позиција и со функцијата во културата и во општеството на неговото време. Во *Ракување* го следиме дијалогот помеѓу двајца поети, Коле Неделковски и Кочо Рацин, воден непосредно пред трагичната смрт на Неделковски. Самиот Конески дава толкување на песната: „Во *Ракување* јас говорам и за судбината на поетот во еден мал и обесправен народ, во немирно време што освен силината на зборот бара и потврда во личната жртва. Јас говорам за Кочо Рацин и Коле Неделковски, наши непосредни претходници, на кои од минатото им подавале рака Миладинов, Жинзифов и Прличев“ (1990: 162). Авторската интенција на Конески, експлицитно е назначена и во одделните стихови што го заговараат токму тој ангажман на поезијата и на поетот што се појавува како општо место во творечкиот и во животниот пат на бројни македонски поети:

И ете, ми се чини,
ние во исти подвиг сме тргнале,
жива вода да црпеме,
меѓу два рида што вилнеат,
в срце на луѓето да им ја влееме -
живата вода на поезијата.
На бунт денеска таа треба да крева,
на жртва мал и страден народ да вика,
и зборот веднаш дело да стане!

Григор Прличев, лирскиот субјект во истоимената песна, го осведочува, низ сопствениот пример, таа важна улога на поетот во преломни времиња:

И тогаш реско усетувам дека
Сум избран — сета невола и тага
И сета ропска потиштеност грда
На еден народ да ја истрадам,
И бележен со некој пален знак
Јас треба да ја сетам цената
На секој подвиг што напред нè води.

²⁰⁸ Во есејот *За поезијата* Конески го признава интересот за поетот: „Што ќе кажеме тогаш за поетот, творецот на поезијата? За чудо, јас сум се задржувал многу во своите песни и во други искажувања врз улогата на поетот и врз неговата судбина. Во еден од последните избори на мојата поезија можев дури да изделам цел циклус песни што ја обработуваат таа тема. Би можело да се заклучи дека јас му одделувам важно и сериозно место на поетот и на неговата работа. Па, сепак, не би се решил да го напишам зборот поет со голема буква. Мене не ми е туѓо романтичарското сфаќање дека поетот е медиум на натприродните сили, натчовек, гласник на провидението. Во моето сфаќање поетот не е лишен ниту од прозорливост, ниту од пророчка визија, ниту од силата на инспирацијата“ (2018: 49).

Конечно, тој двоен ангажман на поетот и на неговата поезија што го препознава кај претходниците Конески го именува како облик на отпор, во песната со идентичен наслов:

Поради силниот збор, макар на непризнат јазик,
сè уште одбирам звуци на македонската лира.
Тоа е мојот штит, рамен на вашата сила,
силници! Зашто гробот со сите и вас ве збира.
Спокојство глумам пред вас дури созвучја барам
или тајновито име негде во нашиот предел.
Тоа е мојот облог во морничавата игра,
тоа е мојата мисла упорно што сум ја следел.

Трансверзалата што ја повлекува Конески упатувајќи на творечкиот и на личниот, револуционерниот ангажман, на чинот на саможртвата на дел од македонските поети, а што претставува една од спецификите на македонската литература и на нејзиното создавање во корелација со историските и со политичките контексти, конвенира со неговите ставови изнесени во есејот *Консијанџи*: „Има една чудесна слика во ‘Белите мугри’: ‘Два брега - двата стрмнини, А од брег на брег танок мост’. Мостови се прават така што се поставуваат столбови стрпливо, прво под водјето што вечно течат. Една културна традиција се создава со градење врз она што претставува константа во културните напори – секаков друг пристап значи разградување“ (1981: 181).

Моделот секундарна металирика е вариран и во песните што го фокусираат творечкиот чин и процес, автоекспликативно демистифицирајќи го, или пак, упатуваат на дел од тематските и на поетичките координати на поетскиот опус, но и на поезијата во одделен книжевно-историски контекст, како, на пример, песната *Везилка*, за којашто Конески говори во есејот *За Везилка*: „Се доби без претходна намера еден совршено симетричен текст, како свесно да се следел симетричниот распоред на елементите во народниот вез. Јунаци на таа песна се поетот и Везилката. Во првиот дел на Поетот му припаѓа една строфа, а на Везилката три, во вториот обратно“ (2018: 207).

Дел од моделот секундарна металирика се песните што го тематизираат јазикот во неговата книжевна, поетска употреба, како на пример, песната *Зборой*:

Од секогаш сум мислел за излишноста на зборот,
дека најмалку го трога тој онага што му е упатен –
од каде тогаш таа потреба да се искажуваме
дури со ритам и рима, дури со алитерации?
Тука види ја сега бесмисленоста на земните извори:
било на кукур, било на вода, било на грлен извик.
Тоа е порив, и за смисла не прашува!

Секундарната металирика е демонстрирана и преку песните што се интертекстуално структурирани. Поезијата на Конески изобилува со интертекстуални референции кон книжевни и некнижевни текстови, со широк спектар интертекстуални постапки и со дијалози со книжевници (Данте, Елијар, Гомбрович, Жинзифов, Прличев, Рацин). Интертекстуалноста, иако Конески не го употребува овој термин,²⁰⁹ е извонредно илустрирана во циклусот песни за Марко Крале, како пример за она што тој го нарекува воспоставување „во еден индивидуален опит, интимна врска со традицијата“ (Конески 1990: 254). „Она што следува едноподруго, сепак сосуштествува и заемно се обусловува, составувајќи еден контекст пред човечката вечност“ (Конески 1990: 226), вели тој во есејот *Континуитетите*, но и метафорично во поемата *Ракување* („таа во безброј водопади се прелива / блискотни / од срцата на старите / во срцата на децата / во обновата на колената / Ах, смисли ја бескрајноста на тоа течење“), како и во песната со симптоматичен наслов *Прејеча*, особено во последниот стих „Сепак јас го подготвувам неговиот збор“. Интертекстуалните перцепции на книжевноста се присутни во бројните книжевни толкувања на Конески.²¹⁰

Доминантниот интертекстуален модел во неговата лирика е цитатноста. Бројни цитати преземени од книжевни и од некнижевни извори кои во песните се поставени било како мотоцитати, било интерполирани во стиховите, со и без наводници, иако во најголем број случаи е откриен изворот на прототекстот и неговиот автор. Песната *Слабоста* својот мотоцитат го презема од библиски извор („Мојата сила е мојата слабост“ - Апостол Павле), додека во песната *За нејознајата* мотоцитатниот двостих на руски јазик се последните два стиха од седмата строфа од *Нејознајата* на Блок. Мотоцитатната врска со народните легенди, односно со нивните записи кај Марко Цепенков е назначена во сите пет песни од циклусот *Марко Крале* кои потоа во песните се подложени на видлива хипертекстуална трансформација, односно на лиризација и на трансконтекстуализација, изведени низ поставувањето на

²⁰⁹Во есејот *Одломки* упатува на дијалогот со традицијата: „Познато е дека поезијата секогаш продолжува еден фонд текстови вклучени во дадена културна традиција. Таа, така да се рече, 'рти на таа почва за да даде нови плодови, таа ги црпи од неа во добра мера и своите емоционални сокови. Можевме, мислам, да се увериме дека одломките, зачувани од нашата лектира, се извонреден пренесувач на емоционалниот набој. Тие создаваат една спрема друга чудни слики и неочекувани созвучја, за да го помогнат со тоа зреењето до полнота на еден нов поетски збор“ (2018: 112).

²¹⁰ Оваа димензија е анализирана во студијата *Компаративистичката парадиџма на Блаже Конески* (Димова Ѓорѓиева, 2020: 201-214).

историската фигура како лирски субјект.²¹¹ Мотоцитатот на почетокот од втората песна *Дојран*, „да го видам езерото/како фрла далги, далги“, е преземен од народната песна *Ойвори Ленче ѝенцере*, иако, за разлика од претходните примери, изворот не е наведен во текстот.

Дел од песните на Конески ги интерполираат цитатите од првенствено книжевните предлошки, демонстрирајќи ја „интрасемиотичката цитатност“ (Ораиќ 1990: 21), како, на пример, во песната *Данџе* („Во средината на својот живот – рече Данте – /влегов во една мрачна шума“). Поемата *Ракување* започнува со два стиха од македонска народна песна „Момето одит на езерото,/ Да ми налеит бисерна вода...“,²¹² а подолу е вметнат и стихот „Да видам Охрид, Струга да видам“ од *Тџа за јуџ* на Миладинов. Во поемата *Средба со Жинзифов* на почетокот се цитирани осуманесет стихови од песните на Жинзифов (како што е наведено на крајот од цитатот), иако за читателот се препознатливи неименуваните прототекстови - песните *Глас*, *На чуждина* и *Бессоница*. Во песната *Наџџис на чешмаџа во Јован Биџорски* првите девет стиха се „транссемиотички цитати“ (Ораиќ 1990: 21), преземени од изворниот оригинален натпис на чешмата изградена пред тремот на црквата во 1814 година, а запишан од игумен Арсение: „Сие бист/ во времја смиренаго игумена Михаила/от село Галичник./Братија христијани!/ Пијте слатка и студена водица,/ охладете жедна ваша душица/и споминајте монаха Неофита/родум от село Вехчани,/Охрицко./“

Дел од песните на Конески ја откриваат својата интертекстуална структура, означувајќи ја во (под)насловот врската со извесна предлошка: *Лажни ѝророџи* (по евангелието), *Живоџоџи* (според Октоихот), *Подмладување* и *Грешни жени* (според Тиквешкиот зборник, XV век), *Сџоред А. С. Пушкин*. Во дел од песните се именувани и предлошката, но и постапката преку која се воспоставува интертекстуалната релација, како, на пример, песните *Полн циклус - варијација на една ѝесна на џурскиоџи џоџи Фазил Хисни Даџларџа*²¹³ и *Ој Лозено! (сџилизација на народна ѝесна од Кочанско)*. Стилизацијата е пример за она што Михаил Бахтин го нарекува индиректна двогласна реч: стилот на претходниот

²¹¹Интертекстуалните варијации во циклусот песни за Марко Крале се толкувани во студијата *Тексџуалниџе џрансценденџи во циклусоџи ѝесни за Марко Крале* (Димова Ѓорѓиева, 2020: 21-36)

²¹² Иако изворот не е наведен, станува збор за првите два стиха од песната под реден број 348 во *Зборникоџи на Миладиновџи*.

²¹³ Варијацијата, според типологијата на Зоран Константиновиќ, припаѓа на интертекстуалните релации и постапки именувани како совпаѓање или конгруенџија (1984: 69-70).

говорник/текст е присвоен како погоден за намерата на актуелниот говорник/текст. Иако целта е индиректна, стилизацијата, според Бахтин е двогласна, бидејќи стилот е усвоен со оглед на тоа дека говорникот/текстот е во дијалогски однос на прифаќање на другиот и посакува таа релација да е видлива (1967: 261). Оној кој стилизира се користи со туѓата реч како со туѓа, бидејќи нему му е важна севкупноста на постапки на туѓиот говор токму како израз на посебна гледна точка, така што стилизацијата означува минимална трансформација на извесен текст/оригинал што го препознаваме преку дадениот текст.²¹⁴

Дел од интертекстуалните и цитатните постапки во поезијата на Конески е и автоцитатноста. Во песната *Град* се интерполирани стихови од три негови песни, но без да се наведува цитатниот извор, па детекцијата му е препуштена на читателот: од *Одземање на силата* („Јас ти приоѓав во мислите/ како на родител што му се приоѓа“); двата почетни стихови од *Песна*, кои рефренски се повторуваат и на крајот („зошто дојдов сега кај што/ сме минале двата ние?“) и од песната *Црква* („И по закон груби/цел еден живот се губи“). Интрарекстуалната, автоцитатната врска е воспоставена и меѓу песните *Сјомен* и *Сјомен ѝо многу години*. Во првата песна, напишана 1939 и објавена 1953 во збирката *Песни*, стихот „така рикаше маката во мене/дека сум роден во згазено племе“ потоа е авоцитиран и во песната *Сјомен ѝо многу години*, објавена во збирката *Црква* (1987): „Имав можеби неполни дваесет години/кога напишав:/ „така рикаше маката во мене/дека сум роден во смачкано племе.“

Комплексот интертекстуални релации воспоставени преку алузии, реминисценции, парафрази е илустриран во неколку песни. Во лирскиот триптих *Песни за Фауст* лирскиот субјект влегува во дијалог со јунаците од романот на Гете, притоа индицирајќи видлива трансконтекстуализација во која учествува самиот тој: „Сакаш ли небо од црни очи,/Кажу, јас можам сè да сторам./ - Пушти ме, враже, јас треба сега/За јат, јери и јер да зборам.../ Но, Фаусте, ти доста шета,/Ај назад веќе. Имаш час.../Ти чекаш веќе десет лета./Но нема, нема, нема, нема?/Нема да мине Маргарета./ Сонетот *Кочо Рацин* алузивно го комуницира доминантниот мотивски комплекс во социјалната лирика на Рацин, а на

²¹⁴ Конески во разговорите со Андреевски ја открива целта на неговата стилизација - да постигне „обновување на сликата, бидејќи во народната песна не се зборува за огневита душа. Се зборува за убава душа. И, од огневита јас одам до она се вивнува. Значи, тоа е едно обновување на сликата. Таа слика ја има и во народниот образец“ (1991: 275).

социјалните мотиви во Рациновите песни се алудира²¹⁵ и во песната *Теџин Рисиџе*: „Таа живот се знае -/аргатски зори и мраци/неа ја опишал еднаш за секогаш/нашиот Кочо Рацин/. Стани си наутро рано/оди на далечно нивче./“ Во песната *Очовечување* парафразата е постапката со која се реализира експлицитно интертекстуалната релација со песните *Печал* и *Денови*:

Штом тие можеле така да помислат,
и дури да ми го речат,
јас не знам што е слободен здив
од гради ширно широки
целиот свет да загрнат.

Не:

роди се човек – роб биди,

ами:

роди се роб и роб биди,

Кочо Рацине, брате!

Алузијата, но и цитатноста, ја посредуваат и релацијата на авторската песна *Болен Дојчин* на Конески со истоимената народна песна. Во *Ракување* парафразирано е интерполирана сказната што Рацин му ја кажува на Неделковски: „Ја знаеш старата сказна/два рида се биеле/“, како што во поемата *Мосџоџи* шестата песна е насловена *Сказнаџа на сџариоџи мајсџор*.

Моделот жанровска хибридизација, како вид секундарна металирика, во песните на Конески е ефектуиран низ миксот од различни жанровски кодови и конвенции, обединети функционално во нова поетска целина. Впрочем, Конески покажува творечки интерес за поетските видови што се резултат на амалгамирањето меѓу епските, лирските и драмските елементи, како што се поемата и баладата, жанрови во кои се напишани дел од неговите песни (*Мосџоџи*, *Ракување*, *Сончева колона*, *Средба со Жинзифов*). Насловот *Тракиџаџи за зачеџокоџи на џеснаџа* го најавува интердискурзивниот микс меѓу некнижевниот жанр (трактатот како вид теориска расправа на одредена тема) и книжевниот жанр (песната), создавајќи еден метапоетски текст кој го „елаборира“ настанувањето на песната. И песната насловена *Писмо* најавува еден интердискурзивен амалгам, како и насловот на циклусот *Проложни жиџиџа*, односно на песните *Жиџиџе на Бона* и *Жиџиџе на Таса Бојаноска*. Поемата *Ракување* е комплексен жанровски микс во кој се оголени основните конвенции и постапки на

²¹⁵ Алузијата со библискиот извор е присутна и во песната *Молиџва* („Тие се мислат повикани да водат/како Мојсија и другите пророци/“), како и во насловот *Песна на џесниџе*.

испреплетените (лирски, епски, драмски) жанрови. На влезот, во драмско-експозициска рамка се даваат информации за хронотопот и за ликовите; песната е пишувана како дијалог помеѓу двајца соговорници, така што пред секоја реплика во дијалогот се именува и говорителот, а дидаскалично-паратетично се пренесени и невербалните постапки на соговорниците: „Коле (Погледот му се застојува, чита во себе, а после гласно со гест спрема Рацина ги повторува стиховите:). Коле (Тој му се доближи дури траеше ова зборување и сега се двајцата еден до друг спроти ноќната рамка на прозорецот:)... (Нагло се свртува)... (Се потресува, поминува со дланките преку очи и пак, озарен, му се свртува на Рацина)... (Живо го прегрнува).“ Оваа драмска конвенција е употребена и во песната *Две другачки*: на почетокот е дадена хронотопската рамка (В затвор на „свиждане“ – 1942 година), пред секоја стихувана реплика се именува говорителот (Затвореницата, Другачката), а во дидаскалиците се вметнати невербалните постапки: „Затвореницата (упаѓа), (си оди); Другачката (плаче)“.

Заклучок

Металириските варијации во поезијата на Конески имплицираат не само во однос на структурата на лирската песна, главно, во однос на базичната структурна релација лирски субјект-лирски објект, туку и пошироко. Имено, тематизациите на текстуалната продукција и рецепција, коментарите и илустрациите на поетските постапки и нивните ефекти ги демонстрираат трансценденциите на лирскиот жанр како имплицитно преиспитување на жанровските граници и хиерархии. Тоа, пак, подразбира и имплицитен однос кон книжевната традиција и коментар на нејзините одделни текстови, конвенции и постапки. Понатаму, металириката имплицира и врз процесите на рецепција на поезијата така што го води читателот кон соочување со различните аспекти на текстот и неговите релации со лирскиот жанр. Тоа, секако, ја подразбира инстанцата компетентен читател кој ќе умее да се ориентира во комплексниот поттекст на песните.

Конечно, металириката не само што ја демонстрира спрегата книжевна практика - теорија, туку и конверзијата автор-читател, во смисла дека секој поет/писател првенствено е читател на туѓите (книжевни и некнижевни) текстови кои потоа, свесно или несвесно, поттикнуваат и се преточуваат во сопствена авторска креација. Впрочем, и самиот Конески во есејот *Ракаџа на мајстџорџи* ќе рече: „За да стекне рутина во занаетот поетот треба да биде начитан, музичарот наслушан, а сликарот нагледан. Во нивните сфери се вкрстуваат ритми, звуци, преливи на бои и кинетички стимули, се разбира – не случајно и смешано, ами во широкиот тек на традицијата, во која живее уметникот“ (2018: 138). Оваа конверзија Конески ја препознава и кај претходниците: во текстот *Како рабоџел Раџин над Бели муџри?* врз основа на увидот во „еден интересен нотес каде што Раџин правел белешки од прочитани книги“, Конески заклучува дека „некои свои работи тој ги почнувал при самото читање на народните песни“ (Конески 1994: 34). Но таквата конверзија е илустрирана и во творештвото на Конески: во циклусот песни за Марко Крале, односно во песната *Кнезоџи Анореџ* за чиешто настанување тој е поттикнат од романот *Војна и мир* на Толстој. За ова свое читателско искуство Конески говори во есејот *Вкусџи на водаџа*, а потоа го преточува во своја лирска креација што ја тематизира (без)смыслата на животот. Конечно, конверзијата читател-автор, но и авторското двојство научник-поет Конески го осведочуваа и во разговорите што ги водел со Цане Андреевски: тој говори за начинот на кој научното проучување на јазикот во т.н. *Сџаниславов џролоџ* од 1330 година (ракопис препишан во

Лесновскиот манастир, именуван според неговиот препишувач, кој содржел кратки житија на светителите за секој ден во годината), го поттикнува да напише житија во лирска форма, „не за истакнати, ами за обични луѓе“ (1991: 287).

Библиографија

- Андреевски, Цане 1991: *Разговори со Конески*. Култура, Скопје.
- Димова – Горѓиева, Марија 2020: *Интерпретации: студии за македонската книжевност*. Три, Скопје.
- Калер, Џонатан 1990: *Структуралистичка поезика*. Српска книжевна задруга, Београд.
- Конески, Блаже 1981: *За литературата и културата*. Култура и др., Скопје.
- Конески, Блаже 1990: *Ликови и теми*. Култура, Скопје.
- Конески, Блаже 1994: *За Кочо Рацин*. Култура, Скопје.
- Конески, Блаже 2008: *Послание*. Микена, Битола.
- Конески, Блаже 2018: *Светиот на јесната и легендата*. МАНУ, Скопје.
- Константиновиќ, Зоран 1984: *Увод у уредно истражување книжевности*. Српска книжевна задруга, Београд.
- Старделов, Георги 2002: „Имплицитната поезика на Блаже Конески“, *Делото на Блаже Конески (освистувања и перспективи)*. Зборник од Меѓународниот научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Б. Конески. МАНУ, Скопје, 65-76.
- ****
- Bahtin, Mihail 1967: *Problem poetike Dostojevskog*. Nolit, Beograd.
- Culler, Jonathan 2017: *Theory of the Lyric*. Harvard University Press.
- Jaeger, Andreas 1996: „Self-Referentiality in Twentieth-Century Poetry: Some Critical Approaches“. *Self-Referentiality in 20th Century British and American Poetry*. Lang, Frankfurt, 7-21).
- Juvan. Marko 2019: *Hibridni žanrovi*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad.
- Riffaterre, Michael. 1978: *Semiotics of Poetry*. Indiana university Press, Bloomington/London.
- Weber, Alfred 1997: „Toward a Definition of Self-Reflexive Poetry.“ *Poetics in the Poem. Critical Essays on American Self-Reflexive Poetry*. Lang, New York, 9-23).
- Zettelmann - Müller, Eva 2005: „A Frenzied Oscillation: Auto-Reflexivity in the Lyric“, *Theory into Poetry: New Approaches to the Lyric*. Rodopi, Amsterdam, New York, 125-145.

**Марина Даниловска
Марина Спасовска**

Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
marina.danilovska@unite.edu.mk
marina.spasovska@unite.edu.mk

БЛАЖЕ КОНЕСКИ И ФОЛКЛОРОТ

Апстракт: Во богатиот творечки опус на великанот Конески се забележува и неговиот интерес за фолклорот. Тој се јавува и како собирач и проучувач на народното творештво, а од неговата меморија извираат секавањата за традиционалните обичаи и народните верувања од неговиот роден крај, осознаени преку книгата „Разговори со Конески“ на Андреевски. Во трудот ќе се задржиме на освртот на Конески за односот на црквата кон паганските обреди, согледани низ призмата на неговиот текст „Кирил Пејчиновиќ против паганските обичаи“, а ќе проговориме и за нивното сè уште живо присуство во современиот живот.

Клучни зборови: Конески, фолклор, творештво, обред, обичај

БЛАЖЕ КОНЕСКИ И ФОЛКЛОРОТ

Великанот Блаже Конески неуморно создавајќи дела на „јазик на еден мал народ“²¹⁶ остави траен печат во литературата, во лингвистиката, во историјата на јазикот и во македонската култура. И самиот тој ќе ја отвори неспокојната душа и ќе ни открие: „Повеќе од половина век јас пишувам песни на јазик на еден народ што го сочинуваат околу два милиона луѓе. (...) Ми го поставуваа не еднаш директно прашањето дали се исплаќа човек да создава јазик за два милиона луѓе. Што можев да одговорам? (...) Сепак, јас најсериозно велев дека некој што подобро од нас сите знае какво треба да биде устројството на светот очевидно решил покрај големите народи и јазици да има и мали народи и јазици.“²¹⁷ Тој безусловно ја љуби

²¹⁶ Синтагмата „јазик на еден мал народ“ ја употребува Конески во текстот „Една ситуација и едно лично становиште“. „Во поезијата, како и во љубовта, е сè речено, а сепак треба сè допрва да се рече. На мнозина може да им се чини и претерано, кога таа потреба се пројавува дури и во мала средина, на јазик на еден мал народ.“ (Види повеќе во: Конески Блаже. *Една ситуација и едно лично становиште*, <http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2017/10/Блаже-Конески-Една-ситуација-и-едно-лично-становиште.pdf>, 27).

²¹⁷ Исто, 27, 28

својата татковина, па создава во неа и за неа. Во стиховите на песната „Татковина“ пее:

*Со замислени меѓи
сум ја означил својата татковина.*

...
*До кај што сум ја пренесол својата љубов,
дојдому е мојата татковина.*

Конески во својата плодна работа се нурнува и во водите на фолклорот, па се јавува и како собирач и како проучувач на народното творештво, а „препознатливи елементи на изразот и симболите на фолклорот“²¹⁸ вклучува и во своите книжевни остварувања“ (Марковиќ 2002: 155). Мартиноска истакнува дека „и покрај фактот што Блаже Конески во главнината на научната активност бил насочен кон лингвистички прашања, сепак, неретко го задржувал своето внимание и врз проучувањето на фолклорот и делумно на врските помеѓу народната и уметничката литература“ (Мартиноска 2012: 19). Да се потсетиме дека Конески уште во далечната повоенa 1945 година се јавува како редактор на книгата „Збирка на македонски народни песни“²¹⁹, а во предговорот посочува: „Сакав антологија да се чита докрај како книга песни од еден велик поет. Таа затоа и не е замислена да биде општ преглед на нашата народна поезија, по циклусите. Целта беше друга: да се претстави нашата народна поезија преку најубавото и вистински уметнички издржаното во неа, за да се изјави чисто нејзината голема вредност. (...) Но при составуењето на оваа антологија не помала улога играше и друг еден момент. Народната поезија го кажуе животот на народот. И требаше преку избраниве песни да се сети колку што може појасно како историскиот пат на македонскиот народ, така и личниот живот, во најтипичните негови пројави, на македонскиот човек“ (Конески 1945:1). Во оваа збирка на повеќе од 370 страници се распотилаат 233 народни песни, распоредени во 13 циклуси и тоа: „**Што ми грачиш, гавране море**“ (25 песни), „**Арамија куќа нема**“ (16 песни), „**Дојде време, дојде**

²¹⁸ „Еден од најважните составни делови на народната традиција е фолклорот кој спаѓа во оние области на културата кои низ вековите го конзервирале во себе светогледот на народот во однос на природата што го опкружувала и општествените реалности на дадената историска епоха“ (Вражиновски 1999: 9). „Фолклорот претставува своевиден конфликт помеѓу традицијата и промените, така што тој живее со двете категории: стабилност и иновација, прифаќајќи го едновременно нивното делување врз него, за да се претвори во претставник на конзервативното и на новото“ (Вражиновски 1999: 10-11).

²¹⁹ <https://digitalna.gbsk.mk/items/show/164>

коа да расцути трендафилот“ (12 песни), „Лудост младост“ (29 песни), „Бисеро, моме Бисеро“ (32 песни), „Е проклет да е кој љуби“ (11 песни), „Игралито срце јунаково“ (24 песни), „Откако ми се овчар ожени“ (13 песни), „Што е ова чудо големо“ (20 песни), „Туѓина пушта јабана“ (17 песни), „Турчин низ гора врвеше“ (13 песни), „Блажена гора зелена“ (16 песни), „Македонско име нема да загина“ (5 песни). Второто издание на оваа антологија на македонската народна лирика се јавува во 1947 година. „Во малку скратен вид таа беше преведена и издадена на хрватско српски јазик (Makedonske narodne pjesme. Preveo i obradio Jure Kaštelan. Zagreb-Beograd, 1948). (...) Во 1986 година е објавено уште едно издание на збирката, овој пат именувано како „Блажена гора зелена““ (Мартиноска 2012: 44-45).

Во 1945 година Конески ја објавува и збирката песни „Од борбата“²²⁰ во која се вдомени 39 народни песни од народноослободителната борба. На педесетина странички се наоѓаат песни од: Егејска Македонија; Штип; Струга; с. Збажди, с. Локов, с. Селци и с. Ржанов²²¹ (Малесија); с. Белчишта, с. Сливово и с. Црвена вода²²² (Дебарца); с. Оравдол, с. Бистирица²²³, с. Габровник (Велешко); с. Лазарополе²²⁴; с. Никодин²²⁵, с. Дабница (Прилепско); с. Ореово, с. Буково (Битолско) и с. Пелинце (Кумановско). Исто така, тој се јавува и како редактор на збирката од народни умотворби собрани од Марко Цепенков, под наслов „Сказни и сторенија“²²⁶ (1954), каде што ќе напише: „Не се ли народните умотворби создадени од еден колективен творец, опсебени од кој да е човек и не се ли затоа собирачите на тие умотворби само регистратори, повеќе или помалку пргави брзописци што бележат еднаш кажани зборови. (...) Марко Цепенков беше раскажувач по душа. Тој спаѓа меѓу оние собирачи на народните сказни што покрај свеста за важноста на таа работа – до која можат мнозина да дојдат – имаат во себе дарба на зборот и

²²⁰ „Веќе одамна се сеќава нужда за една книшка во којашто ќе се соберат најновите народни песни (...) Збирката песни од народно-ослободителната борба - собрани редактирани од Блаже Конески – до некаде ќе ја задоволи таа потреба. Збирката ќе му даде можност на нашиот народ да види со што ја збогатил својата умотворна ризница последниве неколку години и ќе ги раздвижи неговите творечки сили на тоа поле“, од *Преговорот* на В. Малески – Тале, 11-12, <https://digitalna.gbsk.mk/items/show/167>.

²²¹ Испеал Димитрија Томоски.

²²² Испеала Фанија Климова.

²²³ Испеал Васил Ангеловски.

²²⁴ Испеал Блаже Грујовски и Ташко Грујовски.

²²⁵ Испеал Јован Јанков.

²²⁶ Оваа збирка ги содржи деловите: „Сништа“, „Сенки“, „Кушачки“, „Веков и староверците“, „Стерна“, „Смешки“, „Скажувања“, „Табити“, „Силјан Штркот“, <https://digitalna.gbsk.mk/items/show/134>

потреба да се изживуваат преку зборот – што им е на малцина делено“ (Конески во Цепенков 1954: 8, 12). Во врска со ваквиот чекор на Конески, Мартиноска нагласува „ако го земеме во предвид фактот дека во тој период името и делото на Марко Цепенков биле релативно непознати за пошироката македонска јавност, големината на ваквиот чекор на Конески добива дополнително значење“ (Мартиноска 2012: 57). Во 1951 година во Белград, Конески заедно со Димитар Митрев го објавуваат и антологискиот зборник „Антологија на македонската лирика (народна и уметничка)“²²⁷.

Но, Блаже Конески не се јавува само како собирач на народните песни, туку и како проучувач на народното творештво. Вражиновски истакнува дека по ослободувањето за македонската фолклористика мошне придонеле и проучувањата на Харалампие Поленаковиќ, Васил Иљоски, Блаже Конески, Димитар Митрев и други. (Вражиновски 1999: 24). Детален осврт кон неговата работа во рамките на фолклористиката наоѓаме и во книгата „Конески и фолклорот“ на Ана Мартиноска, која се темели на нејзината истоимена докторска дисертација. Во нашиот труд ќе споменеме само неколку негови трудови и тоа: „Јазикот на македонската народна поезија“, „Меѓу народната песна и приказна“, „Животот на легендата“, „Гаволски суеверија и покуши“ и други, а ќе се задржиме и на освртот на Конески за односот на црквата кон паганските обичаи, согледани низ призмата на неговиот текст „Кирил Пејчиновиќ против паганските обичаи“. Текстот го започнува со мислата: „Еден од методите што ги применувала црквата во борбата против паганството бил „преклопувањето“ на паганските со христијанските празници, со цел да се преосмисли нивната првобитна содржина.“²²⁸ Тој нè потсетува на ставот на Пејчиновиќ кој го критикува непочитувањето на постот, неумереноста при празнувањето, невоздржаноста на селаните и има за цел да ги насочи на вистинскиот пат: „А мије и празникот што го служиме една у годината, и него непристојно го служиме, а не

²²⁷ Види повеќе во: Вражиновски Танас 2008: „Половина век македонска фолклористика“, во *Словенски фолклор и фолклористика на размеѓи два миленијума: зборник радова*, САНУ, Београд, 15-32 (<https://books.google.mk/books?id=tKrmDwAAQBAJ&pg=PA18&lpg=PA18&dq=збирка+на+македонски+народни+песни+1945&source=bl&ots=lsUiAamG1S&sig=ACfU3U13bzmI0AY2sZlToa4JvaXtMPu5g&hl=mk&sa=X&ved=2ahUKEwjJn92Cwc7yAhWsgf0H HQXxVtkQ6AF6BAgREAM#v=onepage&q=%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%20%D0%BF%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%201945&f=false>).

²²⁸ Конески Блаже. „Кирил Пејчиновиќ против паганските обичаи“, 285.

побожно. Баш на денот вардимо да се опиемо, да скакамо, да збесуамо.²²⁹

Македонците во текот на годината празнуваат многу празници, на кои се изведуваат и одредени ритуали и обреди. Конески потсетува и на заложбите на Пејчиновиќ кон „искоренување на безбожноста на некои обичаи и навики, како на пример, колење курбан, потоа помалку познатиот обичај на држење четвртоци²³⁰, како и некои други гаволски суеверија“ (Мартиноска 2012: 92). Во „Огледало“ Пејчиновиќ говори и за курбанот кој го принесуваат на Атанасов ден²³¹ и им укажува дека курбанот не е христијански обичај: „Тој христијанин што коле курбан не е христијанин (...) у закон христијанскиј немат писно поп да чати на овен а христијани да колет курбан.“²³² Ова негово гледиште извршило одредено влијание врз народот, па така во некои места било напуштено колењето курбан. На пример, денес во тетовските села, генерално е напуштен овој обичај и се среќава многу поретко за разлика од порано.

Конески укажува и на податокот дека оваа беседа на Пејчиновиќ не извршила големо влијание за искоренување на курбанот, односно дека овој обред е зачуван и во современиот живот и покрај промените коишто ги носи современото општество. Во текстот „Кирил Пејчиновиќ против паганските обичаи“ додава: „во 50-те години на овој век... курбан се колел сè уште на Атанасов ден и во самото село Сушица (...) На тој празник курбан се колел и во блиското Усје (...) во Струмичко во 60-те или 70-те години, курбан се коле речиси во секое село.“ Конески упатува дека овој обред во некои села се вршел и на празникот Илинден. Можеме да забележиме дека и денес сè уште се практикува овој обред за празниците во чест на св. Илија, св. Богородица, св. Атанас, св. Ѓорѓија.

И Китевски посочува дека книгата „Огледало“ на Пејчиновиќ влијаела за да се избегне колењето курбан во дворовите или во близина на црквите. Упатува и на тоа дека Пејчиновиќ „колењето

²²⁹ Извадок од *Огледало*, <https://bigorski.org.mk/katehizis/praznuvanje-hristijanski-praznici/>

²³⁰ Помалку познат обичај кој се практикувал за заштита од град - неработење на девет четвртоци почнувајќи од Величетврток.

²³¹ „(...) во народното верување тој е победник над силните студови и мразеви кои му се паднале при поделбата на должностите меѓу светците“ (Китевски 2001: 69). Во различни краишта на Македонија, различно се празнува овој празник. Китевски забележува дека во Гевгелиско, овој празник се држел до пладне, а после и да се работи не се сметало за грев; во Прилеп тоа бил празник на оние што го служеле кантарцискиот и ковачкиот занает; во Радовиш се сметал за овчарски празник.

²³² Извадок од *Огледало*, <https://bigorski.org.mk/katehizis/praznuvanje-hristijanski-praznici/>

курбан го смета за голем грев и нехристијански обичај“ (Китевски 2001: 27). Ова негово гледиште извршило влијание врз народот, па така, во некои места „колењето курбан било напуштено како нехристијански обичај“ (Китевски 2001: 27). Китевски истакнува дека „Во многу места курбанот не бил напуштен поради страв од освета на вишата сила. Една случајност како болест, гром, несреќа и слично, биле доволни луѓето да му се вратат на обичајот дури и тамо каде што тој бил напуштен. (...) Очигледно е дека овој обичај што води потекло од најдалечното минато на човекот, од идолопоклонството, оставил длабоки траги и во обичаите и верувањата што се одржале до денес“ (Китевски 2001: 27-28). „Курбаните секогаш започнуваат со црковни обреди и светење на вода. Во скопското село Црешево пред започнувањето на црковните обреди селаните се собираат во црквата и палат свеќи, ја даруваат со пари иконата на светецот во чија чест се празнува и се крстат. Сите се сериозни, а се чувствува и свечена атмосфера. Секој си зема од светената вода за здравје. По овој чин се осветува лебот којшто го носи кумот, кој потоа се дели на сите присутни и дури потоа се коле курбанот“ (Боцев 2018: 169-170). Ако празникот се паднал во посен ден (среда или петок), тогаш поповите често се обидуваат да го сменат денот на одржување на курбанот. Боцев вели: „Во скопското село Љубанци ако празникот св. Атанас - зимен се паднал во среда или петок, тогаш курбаните се колеле во вторникот или четвртокот, односно пред денот на празникот. (...) Во с. Долно Српци, Битолско, ако празникот св. Богородица (28.08.) се погodel во посно, тогаш наместо обредното јадење подготвено од жртвуваното животно, се давало јадење подготвено од риби или ориз. (...) Во с. Покрајчево, курбани се колат без разлика дали е „пос“ или „мрс“, што преставува еден од примерите дека не секаде и не секогаш денот, датумот на жртвопринесувањето се менувал“ (Боцев 2018: 173-174).

Празнувањата на празниците, обичаите и верувањата се наше наследство, а „традицијата по својата природа ја има улогата на заштитник и конзерватор, но истовремено таа е во состојба да оди во заеднички чекор со современоста и развојот“ (Вражиновски 1999: 8). Во книгата „Разговори со Конески“ на Цане Андреевски подсирнуваме и во неговата меморија од која извираат спомените за традиционалните обичаи и народните верувања. Во неа ги наоѓаме и сеќавањата на Конески за палењето огнови во текот на ноќта на

Коледе/Бадник²³³ и за Василица²³⁴. Тој се сеќава и на обичаите за Божиќ да се замрсува со месо од врапче, па затоа селаните ловеле врапчиња, како и на обичајот „ловење волци“. Со кожата од волкот оделе низ селото и собирале подароци (брашно, јајца и друго). Конески се навраќа и на баењата²³⁵ на кои го носеле бабите кога ќе се разболел: „ Да, да. Веројатно и таа ме носела на баење кога ќе се разболев. Кај бајачки. Ги паметам тие сцени од селото. Она просевање на бајачката. (...) Има нешто како калениче, вода се тура, некаква тревка и бајачката се просева... и изговара некакви зборови, што јас веќе не ги паметам.“ (Андреевски 1991: 30) Но тука ги забележуваме и верувањето на неговите баба Дунавка и стрина Вета во пораките кои ги испраќаат соништата. Неодминливо е да се потсетиме на Фројд кој смета дека соништата се маскирани исполнувања на желбите. Ќе додадеме дека сонот ги рефлектира и секојдневните грижи на сонувачот. Во некои култури е застапено мислењето дека сонот носи информации за иднината на сонувачот, а неговото толкување е различно во различни култури.

Можеме да забележиме дека и денес, иако поретко, сè уште се практикуваат баењата, магијата и магиските обреди, како и верувањата во соништата. Сè уште е живо толкувањето на соништата. Притоа, се прибегнува кон нивна анализа за откривање на скриените пораки, симболи. Од друга страна, пак, што се

²³³ „Обичаите што се изведуваат се остатоци од минатото, но поголемиот број од нив се исчезнати и ние денес за нив дознаваме од записите на собирачите на македонски фолклорен и етнографски материјали како што се браќата Миладиновци, Кузман Шапкарев, Ефтим Спространов, Васил Икономов, Марко Цепенков и многу други. Особено од минатото се останати богати обичаи и верувања поврзани со Бадник или Коледе денот што му претходи на Божиќ. (...) Иако обичаите што се изведуваат на Бадник и Божиќ во некои детали се разликуваат меѓусебно се разликуваат од регион до регион, па дури и од село до село, сепак во основа се изделуваат неколку заеднички елементи, како што се богатата софра, што се подготвува на Бадник навечер, потоа коледарскиот оган заедно со дрвото Бадник, како и коледицата проследена со многу коледарски песни“ (Китевски 2001: 41-42).

²³⁴ „На Василица се организираат василичарски дружини (тие можат да се именуваат како драмски групи), составени од мажи, во кои маскираните поединци точно ги играат своите улоги во изведбите на традиционалните новогодишни обреди, игри и песни, чии корења припаѓаат на пред христијанското доба, во нив доминираат пожелбите за благосостојба, род и приплод, но со мали религиозни траги“ (Пенушлиски 1999: 92-93).

²³⁵ Баењата се усни народни творби, вербални магиски формули, кои во очите на неукитот, суверен човек имаат таинствена волшебна сила (...) Изведбата на баењата се врши индивидуално или колективно. Индивидуалните баења ги изведуваат бајачки или бајачи, најчесто врз професионална основа (...) Во целост, баењата се тесно поврзани со народната медицина. Оттука, тие можат да се разграничат на две групи: превентивни баења и акутни баења (...) Акутните баења се најраширени и опфаќаат различни болести и страдања на луѓето и нивните материјални добра“ (Пенушлиски 1999: 485, 487-488).

однесува до магиите²³⁶ и магиските ритуали можеме да кажеме дека „човекот кој изведува магиски обреди не се разликува од научникот кој изведува експерименти во својата лабораторија, затоа што обајцата го следат правилото на каузалитет. Во таа смисла, светот на науката и светот на магијата се мошне блиски – ова е мошне познатиот став на Фрејзер.“²³⁷ Тодоровска во својот труд „Принципите на магијата во разбирањето на потеклото на религијата“ вели дека „Марсел Мос (Marcel Mauss) од француската социолошка школа нагласува дека Џејмс Фрејзер, гледа извесно совпаѓање на примитивната религија и симпатетичката магија, што се наоѓа во фолклорот. Тие имаат исто потекло, затоа што обете потекнуваат од иста концепција за природата, во која не постои ни поимот за природното ни поимот за натприродното и каде што нема особена разлика помеѓу магиските моќи на луѓето и божествената моќ. Во обете функционира принципот дека сличното произведува слично“ (Тодоровска 2015: 10).

На крајот на трудот ќе констатираме дека говорејќи за животното и творечкото дело на Конески, не можеме, а да не потенцираме дека тој не само што е истакнат писател и лингвист, чијашто работа се темели на постојани истражувања, туку е и добар познавач на фолклорното наследство и дека за него фолклорот „честопати е и синоним на традицијата и на народната култура, па ако сакате и на народот и на земјата“ (Мартиноска 2012: 40).

²³⁶Во врска со магијата Малиновски вели: „Магија – самиот збор го открива светот на мистериозни и неочекувани можности! (...) „магијата“ кај секого поттикнува некои скриени ментални сили, некоја тајна надеж во чудотворното (...)“ (Малиновски 1971: 71-72). „Басњата засновани врз законот на сличноста можат да се викаат хомеопатична или имитативна магија. Басњата засновани на законот на допирот или пренесувањето можат да се викаат преносно(а) магија“ (Фрејзер 1952: 7).

²³⁷Тодоровска Марија 2015: „Принципите на магијата во разбирањето на потеклото на религијата“, во *Годишен зборник на филозофскиот факултет*, vol. 68, Скопје, 2.

Користена литература:

- Андреевски Цане 1991: *Разговори со Конески*. Култура, Скопје.
- Боцев Владимир 2018: „Обредот курбан кај Македонците и влијанието на христијанството и македонската православна црква – Охридска архиепископија врз неговата актуелна состојба“, во *Balcanoslavica*, Vol. 47, бр. 1, Прилеп
<http://balcanoslavica.mk/index.php/balcanoslavica/article/view/105/86>, 167-181.
- Вражиновски Танас 2015: *Македонската народна религија*. Силсонс, Скопје.
- Вражиновски Танас 1999: *Народна традиција, религија, култура*. Матица македонска, Скопје.
- Вражиновски Танас 2008: „Половина век македонска фолклористика“, во *Словенски фолклор и фолклористика на размеѓи два миленијума: зборник радова*, САНУ, Балканолошки институт, Београд, 15-32.
- Делото на Блаже Конески. Осъварувања и ѝерсиѝкѝви*. (2002). Меѓународен научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески. МАНУ, Скопје.
- Збирка на македонски народни ѝесни*. Редактирал Блаже Конески, Државно книгоиздателство во Македонија, Скопје, предговор Блаже Конески, 1945
(<https://digitalna.gbsk.mk/viewer/show/164#page/n7/mode/2up>).
- Китевски Марко 2001: *Македонски ѝразници*. Менора, Скопје.
- Конески Блаже. *Една ситуација и едно лично стѝановишѝе*, <http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2017/10/Блаже-Конески-Една-ситуација-и-едно-лично-становиште.pdf>, 27-29.
- Конески Блаже 1954: „Марко К. Цепенков“, во *Сказни и стѝоренија*, Книгоиздателство „Кочо Рацин“, Скопје.
- Конески Блаже 1993: *Светѝоѝи на ѝеснаѝа и леѝендаѝа, есеи и ѝрилози*. Гоце Делчев, Скопје.
- Малиновски Бронислав 1971: *Матија, наука и религија*. Просвета, Београд.
- Марковиќ Слободан Ж. 2002: „Поезија Блаже Конеског и народно стваралаштво“, во *Делото на Блаже Конески (осъварувања и ѝерсиѝкѝви)*, Меѓународен научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески, МАНУ, Скопје, 151-158
(<http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2017/10/Делото-на-Блаже-Конески1.pdf>).
- Од борбаѝа*. Народни песни. Собрал и редактирал Блаже Конески, Државно книгоиздателство, Скопје, предговор Владо Малески-Тале, 1947
(<https://digitalna.gbsk.mk/index.php/items/show/167> и <https://abvedit.com/wp-content/uploads/2021/04/Ogledalo.pdf>).

- Пејчиновиќ Кирил. *Отледало*.
(<https://online.fliphtml5.com/htcbf/ggll/#p=1>)
- Пенушлиски Кирил 1999: *Македонски фолклор (историски преглед)*. Матица македонска, Скопје.
- Тодоровска Марија 2015: „Принципите на магијата во разбирањето на потеклото на религијата“, во *Годишен зборник на филозофскиот факултет*, vol. 68, Скопје, 7-22.
- Фрезер Џ. Џејмс 1952: *Златна транка. Ситуација за маѓијата и религијата*. Култура, Скопје.
- Цепенков Марко 1954: *Сказни и сторенија*. Книгоиздателство „Кочо Рацин“, Скопје.
- Dods, E.R. *Uzrok sna i uzrok culture*. <https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/12/Polja-274-10-14.pdf>
- Douglas Hollan. *The Influence of Culture on the Experience and Interpretation of Disturbing Dreams*
(<https://link.springer.com/article/10.1007/s11013-009-9137-3>).
- Lohmann Roger Ivar 2019: *Culture and Dreams*.
https://www.researchgate.net/profile/Roger-Lohmann-2/publication/332019053_Culture_and_Dreams/links/5e54318d4585158f40ec49df/Culture-and-Dreams.pdf, 327-341.

Славица Петровска-Горѓевска
Институт за македонска литература- Скопје
petrovskaslavica@yahoo.com

УЛОГАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО ПОПУЛАРИЗАЦИЈАТА НА *ТИКВЕШКИОТ ЗБОРНИК*

Апстракт: Сестраниот ангажман на Блаже Конески придонел за афирмација и популаризација на македонската јазична и книжевна историја, притоа загатнувајќи ги сите пројави, процеси и личности значајни за македонскиот народ. Преку целиот свој неисцрпен ангажман оставил траен белег во културната меморија на народот. Согледувајќи ги неговите заложби во поглед на македонската средновековна книжевност, наидуваме на цела плејада активности посветени на таа проблематика. Како еден од најафирмираните и најзначајни проекти на Конески од таа епоха можеме да го истакнеме редактирањето и преводот на современ македонски јазик на *Тиквешкиот зборник*. Во современата книжевна мисла, токму поради заложбите на Конески, *Тиквешкиот зборник* е еден од најафирмираните книжевни дела од македонскиот средновековен период. Неговата содржина побудува интерес не само во научната мисла туку и во популарната култура. Сенсот на Конески за препознавање на она што е значајно за афирмацијата на македонскиот јазик и култура се чувствува и денес. Така на пример и покрај тоа што преводот на овој зборник е направен уште во 1987 година, сè уште се откриваат нови научни сознанија за него и на тој начин само ја зголемуваат неговата вредност како значајно културно наследство на македонскиот народ.

Клучни зборови: Блаже Конески, *Тиквешки зборник*, популаризација, средновековна книжевност, *Грешни жени*

УЛОГАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО ПОПУЛАРИЗАЦИЈАТА НА *ТИКВЕШКИОТ ЗБОРНИК*

Афирмацијата и популаризацијата на македонската јазична и книжевна историја, не би била иста доколку на македонската сцена не се појавеше Блаже Конески, којшто ги зачна сите пројави, процеси и личности значајни за македонскиот народ. Неговиот долгогодишен, сестран ангажман остави траен белег во културната меморија на македонскиот народ. На историски план, Конески паралелно со истражувањата за македонскиот 19 век талка и во подалечното минато. Тој е извонреден познавач на историјата на македонската средновековна книжевност, којашто претставувала

негов научен предизвик, затоа што тоа е изворот од каде црпел податоци за расветлување на македонскиот културен и национален идентитет. Дијалогот на Блаже Конески со средновековната книжевност може да се проследи преку два стожерни пункта: преку неговата научна работа и преку неговата поезија.

Конески во целиот свој научен век имал сенс за избор на круцијални теми, изложувајќи ги на научната сцена, со што ги отворал патиштата за нивно понатамошно темелно проучување. Согледувајќи ги неговите заложби во поглед на македонската средновековна книжевност, наидуваме на цела плејада активности посветени на таа проблематика. Неговите трудови претставуваат патоказ за секој иден проучувач на македонскиот јазик, книжевност и историја. Како еден од најафирмираните и најзначајни активности на Конески од таа епоха можеме да го истакнеме редактирањето и преводот на *Тиквешкиот зборник* на современ македонски јазик. Во современата книжевна мисла, токму поради заложбите на Конески, овој зборник е еден од најафирмираните книжевни дела од македонскиот средновековен период. Па така, неговата содржина побудува интерес не само во научната мисла туку и во популарната култура. Во изданието на *Тиквешкиот зборник* на македонски стандарден јазик од 1987 година, содржани се текстовите од самиот Зборник, но и предговор во кој Конески накратко ги изнесува позначајните податоци за ракописот, а застапени се и коментари за текстовите интерпретирани од страна на Вера Стојчевска-Антиќ.

Во овој труд ги разгледуваме современите аспекти на тоа што значи средновековната книжевност денес, поконкретно задржувајќи се на *Тиквешкиот зборник*, како еден од најпопуларните книжевни текстови од тој период чија популарност во македонската современа јавност ја добил благодарение на превод на современ македонски јазик од Блаже Конески. Хоризонтот на нашата перцепција нема да се заснова само на проследување на Зборникот како значаен средновековен ракопис туку ќе се обидеме да направиме и еден панорамски поглед на тоа колку и дали е доволно популаризиран кај пошироката јавност.

Тиквешкиот зборник е мешовит зборник којшто датира од крајот на XV. Пронајден е во селото Мрзен, Тиквешко, а се чува во Софиската народна библиотека (бр. 677). Настанувањето на овој ракопис е сврзан со неколку локации: Света Гора, Крива Паланка, Кратово и Тетово. Сепак, најголема е веројатноста дека настанал на Света Гора, а како поткрепа на тоа е постоењето на три јазични слоја, односно покрај неутралниот црковнословенски јазичен фонд, се среќаваат и: русизми (украинизми), сrbизми и македонски особености од јужномакедонските дијалекти (*Тиквешки зборник*

1987:7). Ваква јазична слоевитост би можела да настане само на простор каде што кохерентно функционираше сите јазичи, а Света Гора како најзначаен православен центар овозможувал поволна клима за тоа. Карактеристично за овој зборник е тоа што во него доминира народниот, наспроти строгиот теолошко-религиозен дух. Препишувачот на текстовите застапени во него кои иако во најголема мера потекнуваат од друга средина, успеал да ги адаптира врз основа на потребите на даденото општество. Тие не се оригинални текстови, но сепак се дел од литературното богатство кое е проткаено во македонскиот културен идентитет. Составувачот на зборникот преку изборот на текстови совршено го доловил духот на народот и во него го пренел целокупниот начин на живеење, материјално и духовно. Во овој зборник застапени се слова од различен карактер, препис на Солунската легенда, делови од Разумникот и Физиологот итн., со други зборови имало сè што го интересирало еден човек надвор од канонската литература. Големината и значењето на средновековната книжевност мошне убаво може да се долови преку средновековните зборници, кои како еден вид на антолгии честопати давале резимиран преглед на книжевниот интерес и афинитет на средината каде што настанувале (*Тиквешки зборник* 1987:194). Во нив книжевниците коишто биле еден вид антологичари ги избирале најпопуларните текстови од народен карактер и со тоа овозможиле нивно афирмирање на пошироката маса.

Конески имал развиено чувство за глобалните потреби на времето во кое припрагал, па затоа не е ни чудно што секогаш знаел да ги избере најсуштествените елементи од македонската книжевна историја и токму нив научно да ги истражи или да ги преведе. Сенсот на Конески за препознавање на она што е значајно за афирмацијата на македонскиот јазик и култура се чувствува и денес. Така на пример, и покрај тоа што преводот на овој зборник е направен уште во 1987 година, сè уште се откриваат нови научни сознанија за него и на тој начин само ја зголемуваат неговата вредност како значајно културно наследство на македонскиот народ.

Доколку не се појавел преводот на Блаже Конески овој ракопис би паднал во заборава и веројатно не би се зачувал како траен белег во културната меморија на македонскиот народ. Преведувањето како процес на пренесување на мислата преку менување на обликот претставува комплексен уметнички процес, за којшто е потребен огромен труд и талент за да се долови вистинското значење на секој збор. Притоа, не се врши само превод на текстот, туку авторот мора да се позиционира и во општествено-културните одлики во кои е

настанат текстот, а според она што е веќе утврдено Конески одлично се снашол и во таа улога, не само во *Тиквешкиот зборник* туку и во целата негова преведувачка дејност. Тука се препознава неговата умешност со леснотија секое негово преведено книжевно дело да го стави во ново јазично руво и притоа на преведеното дело да му даде таква живост како да се работи за оригинално дело. Тој лукаво знаел да отстапи од некои основни елементи на оригиналниот текст, сè со цел да ја долови вистинската суштина на делото. Личната интервенција на авторот/преведувачот една мисла или порака да ја адаптира во согласност со потребите на читателската мисла е неопходна алатка за создавање на добар превод. Па така, Конески при преведувањето на *Тиквешкиот зборник* првенствено тргнува од литературноументичкиот критериум, односно не тргнува од историскофилолошкиот критериум, почитувајќи го изворниот текст пред неговите уметнички вредности (Гурчинов, Тополињска, Иванова 2002:149). На тој начин, тој создал современ текст којшто се потпира врз стилските вредности на оригиналниот текст.

Во процесот на транспонирањето на едно дело од еден во друг јазичен и културолошки код потребно е совршено познавање на двете средини и јазични особености, а Конески совршено го познавал средновековниот период и умешно го интерпретирал во современоста, па затоа успеал да направи одличен превод. Во *Тиквешкиот зборник* нагласува: „Многу од овие текстови нè потсеќаваат на приказните, но тие приказни се интонирани со повисок стил од народните и нивното ткиво би се нарушило, ако во него без пробир би се вклучиле некои фолклорни елементи. Во настојувањето да се зачува таа стилска дистанца и се состоеше главната задача на овој превод.“ (*Тиквешки зборник* 1987:5-6) Преку заложбите на Конески, односно неговата преведувачка дејност со висок квалитет на преводот, средновековните текстови добиле нова димензија, бидејќи на тој начин станале подостапни и попровокативни за новите генерации. На тој начин, е овозможен еден континуитет на македонските средновековни текстови, дозволувајќи им да станат дел од современата културна стварност.

Конески ѝ даде нова димензија на средновековната книжевност, претставувајќи ги нејзините нишки и во современата поезија. Во својата поетска постапка тој мошне често чепка во традицијата изнесувајќи ги и актуелизирајќи ги нејзините подзаборавени сегменти.

Како што посочува и самиот во Предговорот, текстовите од овој зборник го „исполнувале со задоволство“ (*Тиквешки зборник* 1987:5), па затоа не е ни чудно што одредени теми и мотиви

интерпретирани во него побудиле силен интерес кај Конески. Преку повеќепатното читање на *Тиквешкиот зборник*, Конески запловил во неверојатните библиски приказни, при што дел од нив станале инспирација за неговото творештво. Така на пример, инспирацијата за песната *Грешни жени* ја нашол во овој Зборник, дури и под самиот наслов на песната потенцирал дека песната настанала според *Тиквешкиот зборник*. Оваа песна е инспирирана од еден сегмент од *Словото за смртта и за живеењето Аврамово* (Тантуровска 2006: 324) во делот каде архангел Михаил му објаснува зошто некоја жена не можела да влезе ниту во рајот ниту во пеколот поради својот непростлив грев, односно таа: „беше направила многу добра за душата своја, а единствениот грев не му го исповедала на духовниот отец, дека го завела зетот и само со него се смесила“ (*Тиквешки зборник* 1987: 50).

Библиската „женскост“ како реалност на патријархалната социјална матрица и нејзината „адаптација“ во Библијата и во белетристичките средновековни текстови (Јакимовска-Тошиќ 2010:15) мошне јасно е претставена во ова слово. Во оваа епизода од текстот се апострофира веќе изградениот онтолошки женски грев, којшто низ целата историја на народите се адаптира во најразлични форми сè со цел да се миноризира статусот на жената во општеството. За разлика од раскажувачот во Зборникот којшто претендира ја истакне грешната женска природа како составен дел на секое женско битие, при тоа занемарувајќи го машкиот грев којшто во овој случај објективно гледано има иста тежина, Конески преку оваа песна успеал да ѝ даде ново светло возвишувајќи ја женската убавина. Во песната *Грешни жени* доминира интертекстуалната релација којашто авторот ни ја открива уште на почетокот, пред да се запознаеме со самата содржина. Преку овој потег Конески се обидува да ја поттикне меморијата на читателот со цел да се воспостави подобра рецепција на искажаното. Ниту еден текст не може да биде сериозно и интегрално прочитан надвор од неговите соодноси со другите текстови (Кулавкова 2013). На тој начин се создава претстава за *Тиквешкиот зборник* како интертекст во дадената песна.

За да ја доловиме сликата на Блаже Конески во песната *Грешни жени* ќе го разгледаме третманот на жената во циклусот раскази за „лошите жени“ од *Тиквешкиот зборник*. Овие раскази се вметнати во зборникот како потсетување на немилите настани иницирани од грешноста на женскиот род. Библиските текстови имаат воспоставено карактеристичен тематски развој на женскиот лик при којшто жените главно се претставени како светици или како грешници. Ваквите претстави се забележителни и во

средновековната белетристика. Разгледувајќи го целиот циклус може да се направи една цела ретроспектива за сфаќањата на женскиот грев и за жената како главен извор на злото, подмолноста, лукавоста и аморалноста во светот. Причините за ваквиот светоглед не лежат само во религијата туку длабоко се вкоренети и во историскиот развој на патријархалниот свет.

Конески како сестран истражувач успеал да ги интерпретира своите познавања од минатото на еден современ начин адекватен на новите културно-општествени тенденции, па така во оваа песна може да се воочи неговиот дијалог со *Тиквешкиот зборник*, којшто оставил траен белег во неговиот творечки опус.

Како што е веќе познато, Конески не само што се занимавал со превод на средновековната литература туку и многу често се јавува и како теоретски промислувач на истата. Па така, научната работа на Конески не му пречела во неговиот поетски израз, туку напротив му помагала. Освен *Тиквешкиот зборник*, којшто е главна тема на анализа во овој труд, за којшто посочивме дека му послужил за инспирација во неговото уметничко остварување, постои и цел циклус песни за кои инспирација добил од *Сџаниславовиот ѝролоџ*. Во неговите Разговори со Цане Андреески вели: „Едно лето во Дојран јас работев врз таканаречниот *Сџаниславов ѝролоџ* од 1330 година. Тоа е еден ракопис, препишан во Лесновскиот манастир во таа година, а името го носи по препишувачот Станислав. Станислав тој пролог го препишувал. Прологот е книга со кратки житија на светителите за секој ден во годината. Проложни житија се кратки житија. Јас се интересирав и за структурата на тој пролог, а уште повеќе за неговиот јазик и напишав едно 287 студија за јазикот на *Сџаниславовиот ѝролоџ*. Во текот на таа работа врз прологот ми дојде мислата - зошто не би можело да се напишат житија, не за истакнати, ами за обични луѓе“ (Андреевски 1991: 287-288). Како што и самиот вели за своите житија дека свети ликови „со невидливи орелон“ шетаат околу нас и никој не ги прогласува за маченици. Воден од таа мисла, а инспириран од *Сџаниславовиот ѝролоџ* го напишал циклусот Проложни житија.

Конески својата поезија во многу наврати ја гради врз нашата автохтона книжевна традиција, постојано осовременувајќи ја и афирмирајќи ја на нов и модерен начин (Старделов 1990:102). Тој, не само што самиот бил инспириран од средновековната книжевност и традиција, туку и придонел средновековните теми и мотиви да се најдат како инспирација во современа македонска поезија.

Дијалогот на Блаже Конески со македонското средно-вековно културно наследство придонел за неговата популаризација денес и

нејзиното зачувување во колективната меморија на македонскиот народ. Сепак, процесот на популаризација на културното наследство не треба да се сфати како звршен во моменот кога ќе се увидат сите научни факти зашто секоја епоха носи нови гледишта кои одговараат на актуелните сфаќања на општеството. Така на пример, денес популаризацијата на медијавистиката главно се одвива преку алатките на популарната култура. Во светски рамки пошироката јавност се запознава со средновековните теми главно преку бестселерите, филмовите, сериите и видеоигрите во кои често се разработуваат директни историски настани и ликови или само е поставен историски хронотоп во којшто се интерпретира некое фиктивно дејство.

Популарната култура врши реминисценција на медијавистиката преку бројни популарни жанри- романса, фантазија, криминалистика, историја- застапени во широк спектар на забавни медиуми започнувајќи од белетристиката, продолжувајќи во филмот, видео-игрите и музиката. Таа се заснова врз симулакрум од минатото и на тој начин современото општество си поигрува со историјата и историските факти. Голем број на средновековни мотиви се инкорпорирани во популарната култура во светски рамки: средновековните јунаци се јавуваат во реклами, музички спототви, видео-игри, филмови и серии. Тука можеме да ги вброиме серијалите за *Хари Потер*, *Господарин на џрсџениите* и *Игра на џронови*, коишто овозможува афирмација на оваа епоха во популарната култура. Во светски рамки листата со примери за застапеноста на медијавистиката во популарната култура е навистина голем. Овој тренд на неомедијавелизмот придонесува за создавање на потсвесна реминисценција за колективното минато погледнато низ нова призма. Најобемниот корпус на работа во популарната култура и медијавистиката е поврзана со филмската уметност и дигиталните медиуми кои голем дел од својата работа ја посветија токму на оваа проблематика. Ова делумно може да биде резултат на влијанието на културолошките студии кои повеќе ставаат акцент врз медиумите отколку на пишаниот збор, тенденција која влијаеше и врз релативно слабиот интерес за книжевноста наспроти аудио-визуелните медиуми (Sturtevant 2018:4).

За разлика од ситуацијата на глобално ниво, кај нас сè уште доволно не се користат поволностите на популарната култура за актуелизирање на севкупната македонска средновековна историја која нуди бројни извори што можат да послужат како инспирација, коишто на пример Конески ги користи во својата поезија. Меѓу ретките проекти коишто се појавија на македонската популарна

културна сцена, а разработуваат средновековна тематика, е филмот „Тајната книга“ каде фокусот е ставен врз богомилите и нивната *Тајна книга*. Овој филм доживеа популарност како на македонската така и на светската сцена, а со тоа и богомилството суптилно се вклопи во популарната култура. Ако се земеме во предвид дека *Тиквешкиот зборник* изобилува со плејада на теми за обработка коишто би можеле да се интерпретираат во филм или серија, на пример циклусот раскази за „лошите жени“ кој нуди широк спектар на феминистички проблематики, би се овозможило негова артикулација во популарната култура и запознавање на пошироката јавност со него, вметнувајќи го како составен дел од колективната меморија на новата генерација. Културната меморија, чиј составен дел е и книжевната меморија, секогаш упатува на интеракцијата помеѓу минатото и современоста во специфични социокултурни контексти, коишто во даден период може да помогнат во градењето на нова имагинација за некоја детерминанта. Овој феномен е тесно сврзан со сегашноста; нашата перцепција за минатото секогаш е под влијание на сегашноста, што значи дека е во постојан процес на менување (Prošev-Oliver 2013: 41).

Текстовите од *Тиквешкиот зборник* кои живо го возбудувале македонскиот средновековен препишувач, читател и слушател не би станале познати за современиот читател доколку Конески, не се зафатил за нивно преведување на современ македонски јазик. Притоа, внимавајќи во преводот да бидат застапени сите стилски постапки со кои би се овозможило пренесувањето на пораките од минатото, а притоа да бидат адаптибилни на потребите на современиот читател. Вакви заложби, ни се потребни и сега за да може да се продолжи делото на Конески.

Во почетокот на 2014 година преку разработката на повеќе средновековни теми од страна на *Национална географија* го означиле средновековниот период како „свет сочуван во нашата заедничка имагинација“ (Sturtevant 2018:1). Имагинацијата често содржи бројни манифестации од медијавизмот отколку што тоа го прави историјата при што таа имагинација може да открие повеќе проблеми од сегашноста отколку од минатото. За да ја сфатиме сегашноста неопходно е да патуваме низ времето за да го спознаеме минатото, она историското, но и она другото зачувано во имагинарната архива од колективната меморија на еден народ. Одржувањето на сеќавањето за некој настан, лик или место од минатото е неопходно за развивање на критичка мисла, а денес тоа најлесно се прави преку различни форми на културно изразување (филмови, документарни серијали, есеизирани биографии или

семејни романи) што ѝ припаѓаат на јавната сфера која е, исто така, дел од културната меморија.

Според досега изнесеното во овој текст можеме да заклучиме дека Конески преку својата особено плодна преведувачка дејност на *Тиквешкиот зборник* ни ги подарил најубавите средновековни текстови, луцидно пренесувајќи ги на современ македонски јазик со што создал мост за поврзување на македонскиот народ со своето минато. Свкупниот македонски културен идентитет денес се потпира врз името на Конески, бидејќи тој е главниот афирматор на сите културно-историски пројави, затоа наша должност е да ја продолжиме неговата мисија бидејќи само на тој начин можеме да му се оддолжиме за сè што направил за македонскиот јазик, литература и култура. Популаризацијата на средновековната книжевност, процес започнат од самиот Блаже Конески, треба да ни биде императив за којшто тенденциозно ќе се залагаме сите ние, со што ќе докажеме дека неговиот долгогодишен труд не бил залуден и дека сè уште постои порив за нови истражувања на таа тема.

Користена литература:

- Андреевски, Цане 1992: *Разговори со Конески*. Култура, Скопје.
- Ѓурчинов, Милан (ур.), Зузана Тополињска (ур.), Олга Иванова (ур.) 2002: Делото на Блаже Конески: (остварувања и перспективи): меѓународен научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Јакимовска-Тошиќ, Маја 2001: *Македонската книжевност во XV век*. Институт за македонска литература, Скопје.
- Јакимовска-Тошиќ, Маја 2010: „Ликот на жената во средновековните белетристички текстови со религиозна содржина“. *Сѝекѝр* 56, 14-28.
- Конески, Блаже. 1979: *Сѝари и нови ѝесни*. Македонска книга, Скопје.
- Конески, Блаже 1990: *Волкоѝ на љубовѝа*. Култура, Скопје.
- Кујунѝиски, Жарко 2003: Блаже Конески како текстовен преведувач и заведувач. Блесок 31.
<https://blesok.mk/mk/литература/блаже-конески-како-текстовен-преведу/> (пристапено на: 22.8.2021 година)
- Мартиновски, Владимир 2013: „Дијалогот на Блаже Конески со средновековниот фрескопис“. Vol 11 No 1: *Philological Studies* 62-70.
- Младеноски, Ранко 2011: Поетскиот палимсест на Блаже Конески. Развојот на македонската литература (зборник на трудови) 409-424.
- Пандев, Димитар 2000: „Тиквешкиот зборник – лингвистичка анализа“, *Македонистика*, 6, Скопје, 3-90.
- Старделов, Георги 1990: *Одземање на силаѝа: ѝоезијаѝа на Блаже Конески*. Скопје: Мисла,
- Тантуровска, Лидија 2006: „Разговор со/за женаша (обид за едно читање)“. *Stylistyka*, 15, 319-330.
- Тиквешки зборник* 1987: превод и предговор Блаже Конески ; коментари Вера Стојчевска-Антиќ. Мисла, Скопје/ Просвета, Куманово.
- Кулавова, Ката 2013: Интертекст, интертекстуалност. *Мираж* 17.
<http://mirage.com.mk/index.php/mk/spisanie-mirage/294-17/intertekstualnost/217-2013-04-23-11-18-38> (пристапено на: 22.8.2021 година)
- Assmann, Jan 2005: *Kulturnopamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, prev. Vahidin Preljević, Vrijeme, Zenica.
- Borjana Prošev-Oliver 2013: „Kulturno pamćenje kao kulturni izazov“. *Philological Studies*. Vol 11 No 2: (40-51).
- Sturtevant, Paul B 2018: *The Middle Ages in Popular Imagination: Memory, Film and Medievalism (New Directions in Medieval Studies)*. London: Bloomsbury academic.
- Young, Helen (ed.) 2015: *The Middle Ages in Popular Culture: Medievalism and Genre*. Cambria Press. Amherst, New York.

УДК 821.163.3-1.09 Конески, Б.

УДК 821.161.1-1.09 Блок, А

УДК 821.161.1-32.09 Гогољ, Н.В.

Лидија Капушевска-Дракулевска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Филолошки факултет „Блаже Конески“

l.drakulevska@flf.ukim.edu.mk

Поетските созвучја: Конески vs. Блок и Гогољ

Апстракт: Целокупното дело на Блаже Конески претставува обид да се оствари онаа чудесна синергија помеѓу личните резонанци на душата и космичките вистини, помеѓу индивидуалниот порив и универзалните вредности. Преку дијалогот со поетите од различни меридијани, Конески бара потврда за некои феномени кои го обременувале неговиот творечки гениј. Неговата јасно изразена фасцинација од други автори или од нивните оригинални поетски писма кои делувале поттикнувачки и го провоцирале неговиот дух, резултира со интертекстуални поникнувања на неговата – со поезијата на цела плејада клучни имиња од светскиот книжевен Пантеон.

Во оваа смисла, текстот ќе се фокусира на една можна паралела помеѓу песните „За непознатата“ (*Песни*, 1953) и „Виј“ (*Везилка*, 1955) на Конески – со песната „Непознатата“ на Александар Блок, односно со расказот „Виј“ на Н. В. Гогољ. Песните на Конески се податливи за компаративни согледби, затоа што во нив постојат експлицитни книжевни алузии на споменатите руски класици.

Клучни зборови: Конески, Блок, Гогољ, поезија, дијалог, интертекст, компаративна книжевност

ПОЕТСКИ СОЗВУЧЈА: КОНЕСКИ VS. БЛОК И ГОГОЉ

„Еден современ поет треба да живее и со туѓата поезија,
како
што и една современа национална поезија треба да се
создава
врз заеднички фон или подлога на светската поезија“
Блаже Конески, *Македонскиот XIX век*

Конески влегува во „златниот фонд“ на македонската наука (филологија) и литература, но нему му е „туѓа секоја затворена национална закожурченост“ – со право забележува Милан Ѓурчинов и како потврда ја наведува книгата на Конески *Светиот и на ѝеснаѝа и леѝендаѝа*: есеи и прилози (1993) низ која „минува едно импресивно и зачудувачко мнозинство автори, погледи, поетики“, што „покажува дека како читател и консумент тој се

движел низ сите времиња, низ сите простори и меридијани“ (Ѓурчинов, 2018: 12). И не само во есеите и во критичките согледби: споменатиот космополитски сензибилитет на Конески провејува и низ неговите стихови.

Духовното општење на Конески со рускиот поет Александар Блок веќе било предмет на анализа во нашата книжевна наука, зашто постојат директни, експлицитни алузии што ги дава самиот автор во циклусот песни „За непознатата“ од збирката *Песни* (1953) и во огледот „Еден опит“. Во разговорите со Цане Андреевски (1992), по изјавата дека „многу го сака“ Блок, Конески ја објаснува творечката релација со големиот руски поет:

Дури и во насловот „За непознатата“, имам еден циклус „За непознатата“, јас го користам Блок. Тој има песна „За непознатата“. Славна песна. Па дури и мото земам пред тој циклус. Очевидно дека тука има ако не, да речеме, некое подиректно опирање врз таа поезија што сум ја преведувал, сепак има некои подалечни реминисценции. И нешто што може, а не како угледување, да се карактеризира сепак како некакво зрачење емоционално од тие текстови, коишто јас на тој начин, преку преведувањето, сум ги опсебувал. Таа радијација се чувствува после и во моите текстови“ (Андреевски, 2020: 350).

Од компаратистички аспект, илустративен е патот од книжевен афинитет преку превод до оригинално творештво, на којшто алудира и самиот Конески, односно, *тенейско-контактниите врски* (средбата со поезијата на Блок и пројавената сродност, афинитет кон неа), резултираат со *репродуктивна рецејција* (препев на поезијата на Блок), од една страна, а од друга, со *ипродуктивна рецејција* (оригиналната творба на Конески). Контактите во областа на културата, за Конески се еден сложен, разнообразен и непредвидлив „процес на духовно оплодување“; оттаму, „литературното влијание“ не е некаков „механички процес“ или имитација, предупредува тој (Конески, 2018: 39). И преводот („преводот е во принцип невозможна работа“ – вели нашиот автор), Конески го промислува како „слободен творечки чин“; во неговата студија „За поетскиот превод“, читаме:

Една мера на изневерување, но во творечка смисла е потребна и неизбежна ако треба во друга јазична материја да се продолжи зрачењето на уметничкиот текст. Преведувачот тогаш не е предавник, ами човек полн со симпатија спрема

туѓото литературно дело, способен по свој начин и низ свое видување да му обезбеди поширок простор на дејствување. Треба да се цени силата на таквото чувство, зашто без него нема вистинска љубов не само спрема делата на туѓите литератури, туку и спрема делата на својата литература (Конески, 2018: 47).

Поетскиот превод (препев) сфатен како метакреација, во крајна инстанца е специфичен облик на рецепција и еден од најкомплексните облици на интертекстуалност. Конески се јавува во улога на препејувач на песната „Непознатата“ на Блок на страниците на нашата периодика („Разгледни“, 1954), како и на првата книга избрани песни од Блок (1966). Промислувајќи го дијалогот на Конески со руската литература, воопшто, истакнатата славистка, македонистка и професорка на Московскиот Универзитет „М. В. Ломоносов“, Ала Шешкен, меѓу другото, се осврнува и на препевот на Блок произлезен од перото на нашиот Конески и нагласува дека тој остварил „созвучје со оригиналот на фонетско ниво, што е особено важно кога се знае колкаво значење рускиот поет ѝ придавал на музикалноста на стихот“ (Шешкен, 2002: 220). Или, кажано со речникот на Конески, при препевот на Блок, тој успеал да го постигне оној „емоционален впечаток“ или валидно доживување што читателот го има од оригиналот, нешто што нашиот автор го именува како „еквивалент за поезија“ и што претставува негово „основно гесло“ од кое се раководи при трансферот на поезијата од еден во друг јазичен систем (Андреевски, 2020: 350-351).

За компаративното проучување на релацијата: Конески – Блок, особено е интересен начинот на функционирање и инкорпорирање на преведувачката во поетската дејност на Конески, нивното заемно преплетување и надополнување. Во тој поглед, претходно цитираните согледби на Конески, се автореференцијални по однос на неговото „духовно оплодување“ од поетиката на Блок, финализирано во циклусот песни „За непознатата“. Освен *реминисценцијата* (или споменување во насловот) на Блоквата песна „Непознатата“, „За непознатата“ на Конески содржи и *мотио/цијата* (специфична форма на интертекст, вообичаена и стара форма на изразување афинитет кон еден автор или дело) на два стиха од песната на Блок на руски јазик, а кои, во превев на Конески, гласат: „Моминска става се заталасува / Во џамот маглив, и шуми свила.“ Конески, преку мотото, меѓу другото, упатува на *контекстот* на којшто неговиот циклус органски му припаѓа:

символистичкиот код на промислување на темата на жената/љубовта. За што станува збор?

Симболот на „Вечната женственост“ (именувана како: „Непознатата“, „Прекрасна Дама“, „Вечна Жена“, „Таинствена Дева“ и сл., инаку пандан на „Софија“ на рускиот филозоф Соловјов), е онаа црвена нишка која се провлекува низ творештвото на рускиот симболист Александар Блок и претставува еден исклучително комплексен симбол кој доживува своја еволуција: апстрактната, мистична, по малку религиозна концепција на саканата жена, преку својата првична идентификација со Богородица (првата мајка), подоцна се трансформира во симбол со реалистички конотации, во смисла на жена-Татковина/Земја (втората мајка). Симболот на „Вечната женственост“, на тој начин, станува пат за измирување на космичкото и индивидуалното, телесното и духовното, божественото и човечкото. Жената како идеал на убавината и добрината прераснува во симбол на спасот, оној митос кој конечно ќе го измени и одухотвори човечкиот род.

Седумте минијатури на Конески („Спомен“, „Разделеност“, „Трепет“, „Бегство“, „Жед“, „Грабеж“ и „Лик“), обединети под заеднички наслов „За непознатата“, ја следат таинствената, по малку дивинизирана концепција за жената на Блок, во смисла на недостижен идеал. Кај Конески, жената останува секогаш далечна и недопирлива. Оттаму, и синтагмата „бесплотна плотност“ која ќе ја употреби Слободан Мицковиќ по повод драматичното „отсуство на плотноста, на реалниот женски лик, неговото постоење само во имагинацијата, во емотивната сфера како поттик и повод за раздвижување на чувствата“ (Мицковиќ, 1986: 160). Лирскиот субјект кај Конески живее со илузијата за саканата, а не со нејзината конкретна реалност: тој е *темно жеден* да ја гледа, *торко морен* да ја следи непознатата жена („Бегство“), напивно свесен за *шаа разделеност крајна* („Разделеност“), за кобната измама на жедта по близина, по допир, жед која е горчлива, темна, дури и смртоносна: *мреам кога ќе те гледам* – се вели во „Жед“ или *Кај што си ти – ми нема среќа* – во „Бегство“. Се смета дека во идејата за љубовта во поезијата на Конески, по правило, се крие некоја друга идеја која постепено го презема приматот: осаменоста, болката, оневозможеноста, стравот, тагата, немирот, меланхолијата или резигнацијата...

Загадочната појава на Непознатата кај Блок видлива во веќе цитираните стихови од мотото кај Конески, а сугерирана и преку стиховите: *Ќе мине, лека, крај тијаниите*, (...) *И свилаша ѝ шрине целаша*, (...), *Заг превезој се всирам шепен*, / *И гледам еден брег очаруван*, се рефлектира и во замаглената и по малку, лелеава визија

на жената низ стиховите на Конески: *Тој ѝовев ѝиѝх и ѝлавен на шалоѝ, (...) ѝвојѝе сѝѝѝѝи леки, (...), Тоа е ѝоѝез на жедна рака / до свезден ѝредел...* Идентична визија на жената постои и во песната „Сон“ на Конески од истата стихозбирка, особено во почетните и финалните стихови кои се повторуваат како рефрен: *Јас сакам да ѝе знам / ѝросирна, далачена, мила: / од койрина ѝе ѝѝкам, / од јасна свездена свила.*

Во песните за непознатата, копнежот по жената се одредметува во една космичка димензија (*бреѝ очаруван* – кај Блок, односно *свезден ѝредел* – кај Конески). На тој начин, императивот на ѝубовта станува уште покомплексен, а жената е „тајна која и не мора да биде одгатната“ (Кулавкова, 1987: 93). Оттаму и заветот-ветување во песната на Конески: *...ке ѝе кријам во моево срце* („Спомен“), кој има свој пандан во стиховите на Блок: *Во душава ми лежи скровишѝе / И клучоѝ ѝѝаен само мој е!*

Иако *оѝсусѝвоѝо* на реалниот женски лик е драматично, сепак и нејзиното *ѝрисусѝво* е непожелно. Неслучајно, лирскиот субјект кај Конески, ја упатува својата молба до „непознатата“: *ѝе молам заѝри, не ѝрисѝѝѝуј близу* („Трепет“), зашто само жедта, копнежот по саканото суштество може да биде поттик и повод за емоционално-естетската димензија на поетскиот космос. Оттаму и посакуваниот „грабеж“ во истоимената минијатура на Конески:

*Да можев да ѝе ѝрабнам како змев
со силни вилни веѝришѝѝа и мрак...*

Се работи за „класичен романтичарски сон за летот“ – констатира Влада Урошевиќ во својата студија за Блаже Конески како „поет на пригушениот крик“ и го објаснува летот со саканото суштество како лет „во царството на неограничената слобода, во областа на духот“. Но Урошевиќ, со право, предупредува дека „уште во самиот облик на исказот употребен во оваа песна лежи коренот на сомневањето: условниот облик на глаголот *можам* веќе зборува дека постои свест за тоа дека секој обид е осуден на пораз“ (Урошевиќ, 2005: 114). И навистина: во финалето на циклусот песни, лирскиот субјект безнадежно изјавува: *Но ѝвојоѝѝ лик е неизвесноѝѝ ѝѝешка*, со што, навидум, се смирува интензитетот на претходните стихови. (Велиме навидум, затоа што јасно искажаната димензија на *неизвесноѝѝ ѝѝешка* повторно е силна и интензивна, но со негативен предзнак.) Тоа миговно препуштање на заводливоста на ѝубовната страст и копнеж, на таа буре од емоции која поттикнува на акција, макар и замислена, дејствува како рез на

емотивниот набој, исчекор од вообичаената меланхолична атмосфера во поезијата на Конески.

Циклусот песни „За непознатата“ на Конески претставува своевидна *варијација* или *ѝарафраза* на песната на Блок; во духот на теоријата на Жерар Женет, песната на Блок функционира како *хийѝексѝ* (првобитен текст), кој му претходи на подоцнежниот *хийерѝексѝ* – песната на Конески. Се разбира, асоцијацијата со Блок е „само почетна идеја, нешто како наоѓање сличност во душата, поетско сеќавање во иста сфера. Инаку, тоа се сосема оригинални, кристално чисти, лирски пасажи, во облик на љубовни сонатини, со лирска убавина на чувствата“ (Наневски, 1977: 184).

Една од најпознатите љубовни песни на Конески – „Виј“ (*Везилка*, 1955), повторно тематизира еден познат книжевен лик, овој пат преземен од истоимениот расказ на големиот руски мајстор на гротеската – Н. В. Гогољ.

Според митологијата на источните Словени, Виј е суштество кое поседува смртоносен поглед. Има огромни очни клепки кои самиот не е во состојба да ги крене, туку му помагаат помошниците. Живее под земја, во пештера или во јама (Королев, 2000). Во својот мошне луциден есеј насловен „Кој е Виј?“, Миодраг Павловиќ вели дека, според улогата која му е доделена, тој е „машки дел на божеството на земјата, некој остарен Дионис, Баш-Челик, Господар на Пеколот оженет со божицата на смртта. Но, неговото кратко етимолошко име упатува и на битие од телесна природа“, битие кое *се вие* (се извива), значи „прикриено змиско битие“ со хтонско потекло, „има архаична природа и негативен, демонски предзнак“ (Pavlović, 1990: 106-107).

„Виј“ на Гогољ е класичен расказ на вампирско-вештерска тема, но клучниот, универзален мотив на трагична љубов овозможува да се воспостави линк со некои драми на Шекспир. Според Павловиќ, Гогољевата приказна има во себе словенска меланхолија и делува неискупувачки, за разлика од драмите на Шекспир, каде постои извесна катарза на крајот. Токму на линијата на Гогољ, нашиот Конески го креира својот Виј. Тој, несомнено, тргнува од предлошката на древната легенда за Виј прераскажана од Гогољ, во духот на палимпсестната природа на книжевноста и нејзината мнемоничка функција (Р. Лахман):

*Јас идам како оној ѓрозен Виј,
со сиви очи, сиѝи земја жедна,
ѝа, сѝрашен сум...*

Песната е испеана од аспект на Виј и освен интертекстуалното проникнување со Гогољевиот Виј („старешина на подземните духови“), ликот кај Конески се трансформира во трагичен лирски јунак, *нежен и вљубен: Во свесџа како во џолнокна црква, / џе заклучив* – со овие стихови ја започнува својата лирска исповед Виј на Конески, со напомена дека интимното (исповедта) е секогаш во симбиоза со рефлексивното кај нашиот поет. И додека Гогољевиот Виј е оној фатален јунак кој, во духот на традицијата, го уништува секој оној кој ќе упадне во неговата орбита (неговиот поглед е смртоносен), демонската природа на Виј во песната на Конески е погубна и за другите и лично за него. Кај Конески постои некоја фатумска предодреденост на падот која ги руши однапред сите надежи за реализација на љубовта. Или, сонот за летот (љубовта) е нераскинливо поврзан со трагичната визија на падот. Тоа е „пад во празнината на Ништото“, „уривање во бездната на осаменоста, на резигнацијата“ (Урошевиќ, 2005: 114-115):

*и шџом ќе сџајнам во џределотџ, остџро
се руши џонор и со карџи чкрџа.
И сиотџ жежен, џесок, јас се ронам
во џаа џројасџ, и сџ веќе џасам.
Јас, Виј, во свесџа џе домамив мошна,
но, жежен, немам сила да џе сџасам.*

„Говорниот субјект, кој пее во име на својата душа, нема никогаш да ја допре жената“ – ќе рече Катица Кулавкова по повод една друга песна на Конески, но нејзините ставови се релевантни и за песната „Виј“: „Една бесконечна метафизичка ситуација на жежба и на фаталност. Залудно жедување по жената! (...) Битно е единствено спознанието дека се работи за непроменлива, трагично доживеана состојба, која е доволно интензивна и доволно симболична т.е. универзализирана, што може поетски да се изрази“ – констатира Кулавкова (1989: 84-85).

Нешто слично изјавува и самиот Конески во своите есеи: „Уметноста и претставува еден наш начин на артикулирање, осмислување на хаосот кој ги напаѓа сите наши чула и преку нив целото наше битие, уметноста ја штити нашата личност од безобличноста“ (Конески, 2018: 68). И уште: „Песната го има својот нукулец во интимниот свет на поетот, но таа треба и да се ослободи од таа врска, за да биде резултатно обработена како изделен уметнички објект“ (исто, 164).

Преку песната „Виј“ и циклусот „За непознатата“, Блаже Конески, несомнено, ги реализирал споменатите заложби на најубав можен начин. Песните се илустративни за неговиот обид да

ја воспостави толку посакуваната синергија помеѓу личните резонанци на душата и космичките вистини, помеѓу индивидуалниот порив и универзалните вредности. Поетските созвучја на нашиот Конески со големите руски автори како што се Александар Блок и Николај В. Гогољ се само една можна варијанта на универзалниот дијалог што го води поезијата.

Библиографија

На кирилица

- Андреевски, Ц. (2020). *Разговори со Конески* (второ издание). Скопје: Матица македонска.
- Ѓурчинов, М. (2018). Вовед. Б. Конески, *Светиот на ѝеснаѝа и леѝендаѝа*: есеи и прилози. Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов, т. 5. Скопје, МАНУ, стр. 7-17.
- Капушевска-Дракулевска, Л. (2001). *Поетика на несознајното*: симболистички импулси во современата македонска поезија. Скопје, Магор.
- Конески, Б. (2011). *Поезија*, книга прва (прир. М. Ѓурчинов). Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов, т. 1. Скопје, МАНУ
- Конески, Б. (2013). *Прејевѝ* (прир. М. Ѓурчинов). Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов, т. 3. Скопје, МАНУ
- Конески, Б. (2018) *Светиот на ѝеснаѝа и леѝендаѝа*: есеи и прилози (прир. М. Ѓурчинов). Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов, т. 5. Скопје, МАНУ.
- Конески, Б. (2020). *Македонскиот XIX век* (составиле: А. Ѓурчинова, Л. Капушевска-Дракулевска, Б. Карапејовски). Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов, Катица Кулавакова, т. 6. Скопје, МАНУ.
- Константиновиќ, З. (1984). *Увод у уѝоредно ѝроучавање књижевностѝ*. Београд, СКЗ.
- Королев, К., Локид-Миф (прир.). (2000). *Энциклопедия сверхъестественных существ*. Москва.
- Мицковиќ, С. (1986). *Поетските идеи на Конески*. Скопје, Наша книга.
- Наневски, Д. (1977). *Македонска ѝоетска школа*. Скопје, Мисла.

- Ќулавкова, К. (1987). *Стїайка и оїсїайка*. Скопје, Македонска книга.
- Ќулавкова, К. (1989). *Одлики на лирикаїа*. Скопје, Наша книга.
- Урошевиќ, В. (2005). Блаже Конески – поет на пригушениот крик. *Алки шїо се наговрзуваїи*. Избрани дела, книга 6. Скопје, Магор, стр. 108-118.
- Шешкен, А. (2002). Блаже Конески и русская литература. *Делоїо на Блаже Конески* (остварувања и перспективи). Меѓународен научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески одржан на 5 и 6 ноември 2001 (ур. М. Ѓурчинов, З. Тополињска, О. Иванова). Скопје, МАНУ, стр. 214-223.

На латиница

- Möog-Grünevald, M. (1987). Istraživanje utjecaja i recepcija. *Polja*, Novi Sad (XXXIII), бр. 335, str. 40-45.
- Pavlović, M. (1990). Ko je Vij? *Čitanje zamišljenog*. Novi Sad, Bratstvo-jedinstvo, str. 103-110.

Намита Субиото
Филозофски факултет во Љубљана
namita.subiotto@ff.uni-lj.si

ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКА КУЛТУРА НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ ВО ЉУБЉАНА: ЕДЕН ОБИД

Апстракт: Инспирирана од програмата и работата на Првата зимска школа при МСМЈЛК во групата за напредното ниво за литература, каде што по повод 100 години од неговото раѓање две недели интензивно се работеше исклучиво на поезијата и кратките прозни записи од Блаже Конески, се решив за еден обид: во летниот семестар од учебната 2020/21 година, на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Љубљана на сличен начин да го конципирам предметот Јужнословенски општества и култури 2: македонско општество и култура. Си замислив 12 тематски единици поврзани со македонското општество и култура, чиешто мотиви се појавуваат во поезијата на Конески. Во прилогот е претставена програмата, дел од нејзината реализација и резултатите.

Клучни зборови: Блаже Конески, македонско општество и култура, македонска литература, македонски јазик како странски јазик, методиката на наставата по книжевност

ПОЕЗИЈАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКА КУЛТУРА НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ ВО ЉУБЉАНА: ЕДЕН ОБИД

Во јануари 2021 година бев учесник на Првата зимска школа при МСМЈЛК во групата за напредното ниво за литература, каде што по повод 100 години од раѓањето на Блаже Конески, две недели интензивно се работеше исклучиво на неговата поезија и кратките прозни записи. Курсот беше многу интересен, богат и инспиративен, што се рефлектира и во зборникот *Конески на 11 јазици* (Чукалиев и други. 2021), па затоа се решив за еден обид: во летниот семестар од учебната 2020/21 година на сличен начин да го конципирам предметот Јужнословенски општества и култури 2: македонско општество и култура (30 часа семинарски вежби), кој е задолжителен предмет на додипломската студиска програма Јужнословенски студии и изборен предмет за други студенти. Со тоа сакав и на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Љубљана да ја одбележиме стогодишнината на оваа исклучителна личност, којашто придонесе кон форми-рањето на

македонистичките студии на нашата институција во 1961/62 година.

Размислувајќи за методиката на наставата по странски јазици и книжевности, Ирена Самиде смета дека книжевните текстови треба да бидат интегрален дел од наставата по странски јазици, при што во преден план треба да бидат естетските аспекти и толкување на книжевноста како книжевност, а не редуцирање на книжевните текстови само на нивните граматички, јазични или содржински компоненти (Samide 2008: 325), со што се согласувам. Тоа може без поголеми тешкотии да се реализира доколку книжевните текстови од странски автори ги читаме во превод. Имено, доколку сакаме да читаме и да анализираме еден книжевен текст во оригинал на странски јазик, неопходно е студентите веќе солидно да го владеат тој јазик, што може да се постигне само со доволен број на часови од таа област во студиската програма (или со претходно познавање на јазикот). Предметот Јужнословенски општества и култури 2: македонско општество и култура е предвиден за прва година на додипломската програма Јужнословенски студии, на којашто студентите можат да се запишат без претходно знаење на јазиците што ги вклучува (хрватски, српски, македонски, бугарски), а како изборен предмет можат да го бираат сите други студенти, исто така без претходно знаење на македонскиот јазик.

Овој пат, значи, мојата цел не беше да ги анализираме естетските аспекти на избраните песни од Конески, ниту да се задржуваме на нивните граматички, јазични или содржински компоненти, туку едноставно, преку нив да се за запознаеме со дел од македонската култура.

Ранко Младеноски во својата студија „Поетскиот палимпсест на Блаже Конески“ пишува за клучната поетска постапка на Конески: навраќање кон традицијата преку иновација и актуализација, а песните од тој тип ги класифицира во четири групи во зависност од потеклото на стариот мотив врз кој, слично како техниката на палимпсестите, се создава нова книжевна творба: фолклор, религија, историја и уметничка литература (Младеноски 2011: 409). Иако овие поими кај Конески речиси секогаш се покажуваат како универзални, сепак го илустрираат и македонското општество и култура, затоа помислив дека би било интересно да се направи избор од неколку песни во коишто таквите илустрации се очигледни и притоа да се обидеме со студентите, на коишто македонската култура им е речиси непозната, заедно да ги откриваме и толкуваме. Да тргнеме кон заедничка авантура.

Си замислив 12 тематски единици поврзани со македонското општество и култура, чиешто мотиви се присутни во поезијата на

Конески. Одбрав 15 песни, а го вклучив и циклусот „Марко Крале“, бидејќи токму во тој период го преведував и подготвував за објавување. Песните ги читавме во оригинал, а некои паралелно и во превод од реномирани словенечки поети, со што укажавме на дел од македонско-словенечките литературни и културни врски.

Во продолжение ја претставувам целата програма (наставниот план), а следува и дел од обработката на втората тема.

Програма/наставен план

Македонската традиција и култура низ делото на Блаже Конески (1921 – 1993)

1. Вовед: Портрет на Блаже Конески

Биобиблиографска белешка,
документарен филм „Проста и строга македонска песна“,
споменици на Блаже Конески денес: скулптури, портрети, имиња на институции, награди...

2. Конески за македонската трпеза: „Оброк“, „Пиперки“

Дополнително: Конески како инспирација на Владимир Мартиновски
(Владимир Мартиновски: Голомразица: песни скриени во лириката на Блаже Конески. *Скриени песни*. Скопје: Магор, 2005).

3. Православни празници и обичаи: „Свети Никола“, „Именден“, „Велигденско јајце“

Поими:

Св. Никола, куќна слава, посна трпеза, именден, Богојавление – Водици, свеќа на гробот, велигденско јајце...;
посебен гостин: Пимен Илиевски.

4. Сакрална архитектура и уметност: „Света Софија“, „Читач“, „Минаре“

Поими:

фрески, икони, споменици на Св. Кирил и Методиј и на Св. Климент Охридски,
зографи Михаил и Евтихиј,
цркви Св. Софија и Св. Богородица Перивлепта во Охрид,
иконостаси (резба) во црквата Св. Спас во Скопје и во манастирот Св. Јован Бигорски;
споменици на исламската архитектура: минаре, ан, амам, безистен.

5. Народен вез и државни симболи: „Везилка“

„Везилка“ во препев на словенечкиот поет Иван Минати
(Blaže Koneski: *Везилка – Vezilja*, Ljubljana: Mladinska knjiga (Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti, XII), 1966, 7–9).

Поими:

македонски народен вез, државни симболи на Република Северна Македонија:
знаме, грб, химна (Владо Малески, Годор Скаловски).

6. Тешкото и македонската историја: „Тешкото“

„Тешкото“ во препев на словенечкиот поет Фран Албрехт во првата антологија на македонска поезија (Fran Petre (ur.): *Makedonska poezija*, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1948, 83–86).

Поими:

Тешкото оро, Галичка свадба, скулптура „Тешкото“ на Златан Трајков во Скопје;
државни празници, датуми од македонската историја и спомениците што ги обележуваат.

7. Народно творештво и браќата Миладиновци: „Болен Дојчин“, „Сирма“

Поими:

македонско народно творештво,
Константин Миладинов, Зборникот на Миладиновци и словенечкиот препев на Штефан Коцијанчич на песните „Болен Дојчин“ и „Сирма Војвода“.

8. Татковината на Конески: „Татковина“

Поими:

местоположбата на Република Северна Македонија,
градови, планини, реки, езера, природни убавини,
археолошки наоѓалишта.

9. Конески и Марко Цепенков: циклус „Марко Крале“
(оригинал и превод на словенечки)

Поими:

македонско народно творештво: народни легенди и преданија,
Марко Крале, Марко Цепенков.

10. Блаже Конески и македонскиот јазик

По повод Денот на македонскиот јазик и 100 години од раѓањето на Блаже Конески:
предавање на ред. проф. д-р Димитар Пандев: „Конески и македонскиот јазик“.

11. Конески за македонската уметност: „Помен“

Поими:

Кочо Рацин, Лазар Личеноски, Никола Мартиновски,
Мостот на уметноста во Скопје.

12. Ние за Конески: „На моите песни“

Студентите ги претставуваат своите есеи или уметнички креации (песни, слики, музички композиции), инспирирани од творештвото на Конески.

Пример: темата „Конески за македонската трпеза“

Студентите однапред ги добија материјалите: песните „Оброк“ (во оригинал и во превод) и „Пиперка“ (само во оригинал) и неколку фотографии (чаша ракија и чинија со пиперка, домот и сирење за песната „Оброк“ и пиперки на пазар, низи пиперки што се сушат на чардак од традиционална македонска куќа и невестинска носија за песната „Пиперки“).

За пример ќе ја опишам само анализата на песната „Пиперки“. Најпрвин ја прочитавме песната, а потоа ги објаснувавме означените зборови – културни реалии (град Прилеп и Прилепско, зелен пазар, видови пиперки, традиционални јадења од пиперки, чардак и традиционална македонска куќа, невестинска носија...).

Пиперки

Прилепското со пиперки се слави,
со купишта на **пазарот** ги има,
ги јадеме во салати, во **тави**,
во **туршија** ги чуваме за зима.

Ги има **живи** и **лути** и **благ**,
и човек во нив го наоѓа **лекот**,
со сол и пипер сме **крепеле** снаги,
со **пинџур** ни е нам **поубав** векот.

Ќе дојде **есен** со своите чари,
во **низи пипер** секој дом го **скрила**,
чардаците ги **красат** рујни **шари**

и **куќата** е **невестица** мила.
И така кај нас од **времиња** стари
се **создава** **убавина** и **сила**.

(Конески 2011: 15)

При повторното читање, пред нас се создаваа конкретни слики: пазар со пиперки, јадења од пиперки, пиперка како лек и храна низ векови, традиционална куќа украсена со низи пиперки што наликува на невеста во традиционална носија, а забележавме и дека песната е напишана во форма на сонет. Студентите вака ги сумираа своите впечатоци: *јеснајта е омаж на сојсџвената традиција; јеснајта е дводелна и јојсејтува на музичка композиција; јрекрасна е сјоредбата на куќата со млада невеста; јеснајта е ода*

на ишиеркаиша; иоеийоий иреийсшаува дел од својата итрадиција во форма на соней и со ишоа и искажува иособна иочий...

За домашна задача студентите ги преведуваа песните „Пиперка“ или „Оброк“ на својот јазик и/или пишуваа хаику (според моделот на Владимир Мартиновски во „Голомразица: песни скриени во лириката на Блаже Конески“) поврзано со двете песни.

За илустрација ги претставувам подобрите задачи, поврзани со песната „Пиперки“: преводот на песната на словенечки (со зачувана рима) и хаикуа:

Превод на словенечки
Ирена С. Жунич:

Paprike

Okraj prilepski se s papriko ponaša,
branjevke kar na njih kupih slonijo,
okušamo jih v solatah, tudi med peko ponev okraša,
za našo ozimnico v kozarcih stojijo.

One so sveže, so pikantne in blage,
zdravimo z njimi naše telo,
še sol in poper dodamo za preostale zgage,
a s pindžurjem je še boljše vse to.

Pa pride jesen v vsej svoji lepoti,
z venci iz paprike domove bo skrila,
ganke z rdečimi venci skrije pustoti

hiša se bo kot nevesta mlada ogrnila.
In tako gre pri nas še kot pred leti stoti
lepota in moč se ne bo pozabila.

Хаику

Марко Куцуловски:

Од крцкав мирис,
со црвена прегратка,
го топи снегот.

Бојан Огненоски:

Пипер на пазар,
жив, лут, благ, најубав, е
лекот за сите.

Ива Пралија:

Šardak paprikom
pun svaka kuća ima
u cijelom selu.

Blaga i ljuta,
draga je svakome
dobra paprika.

Резултати

Предметот го слушаа десетина студенти, најмногу од прва година на додипломската студиска програма Јужнословенски студии, а неколку и од другите дисциплини: музикологија, историја на уметноста, кроатистика (студентката од Хрватска на студиска размена). Македонски учеле еден семестар или воопшто не или пак, тоа е нивниот мајчин јазик. Поради пандемијата, сите часови беа одржани преку платформата Зум, така што успеаја да ни се придружат и посебни гости од странство: Пимен Илиевски (митрополит на европската епархија и писател) при темата „Православни празници и обичаи“ и Димитар Пандев, којшто ни одржа посебно предавање на тема „Блаже Конески и македонскиот јазик“, а на тема „Конески и Марко Цепенков: циклус *Марко Крале*“ ни се придружија и неколку студенти од постдипломската програма Јужнословенски студии, кои подоцна напишаа прилози за нивното читање на циклусот што ги објавивме во двојазичното издание *Марко Крале – Kraljevič Marko* (види Koneski 2021).

Задачите, тестовите и испитот покажаа дека и на ваков начин студентите можат да го исполнат наставниот план – да придобијат основни познавања на македонското општество и култура, а покрај тоа да се запознаат и со дел од врвните дострели на македонската литература и да се подготват/мотивираат за подетално читање и толкување на естетските аспекти на поезијата на Конески, предвидено при предметот Македонска книжевност (на трета година). Според резултатите на студентските анонимни анкети, овој предмет беше оценет најдобро до сега (а се одржува од 2009/10 година). Обидот, значи, можеме да го сметаме за успешен, но да не забораваме дека идејата за него произлегува од Првата зимска школа при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура.

Користена литература

Конески Блаже 2011: *Поезија*, Кн. 2, (Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание), приредил Милан Гурчинов. МАНУ, Скопје.

Koneski Blaže 2021: *Марко Крале = Kraljevič Marko : dvojezični ilustrirani pesniški cikel ob stoletnici avtorjevega rojstva*. MKD Makedonija, Ljubljana.

Младеноски Ранко 2011: „Поетскиот палимпсест на Блаже Конески“, *Зборник на трудови од меѓународниот научен собир „Развојот на македонската литература“*, Институт за македонска литература, Скопје, 409–424.

Samide Irena 2008: „Kdo se boji literature? Književna didaktika pri študiju tujega jezika“. *Obdobja* 25, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana, 325–333.

Чукалиев Ордан и др. (Ур.) 2021: *Конески на 11 јазици. Прва зимска школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Јелена Стошић²³⁸
Мирјана Д. Бојанић Ћирковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

КЊИЖЕВНОНАУЧНИ И ЛИНГВИСТИЧКИ НАЗОРИ БЛАЖЕТА КОНЕСКОГ

Апстракт: Циљ рада је указивање на важан аспект стваралаштва Блажета Конеског, које се налази на лиминалној позицији између књижевности и науке. Тумачећи свеколико стваралаштво Блажета Конеског са аспекта његовог поимања језика, разумевања његовог значаја, дефинисања и поетичког уобличавања књижевних и књижевнонаучних врста, те критеријума вредновања књижевног стваралаштва који су заступљени у експлицитној (књижевнокритичкој, есејистичкој) и имплицитној (преводиначкој) поетици овог аутора, рад значајно осветљава развој Конескових лингвистичких и књижевнотеоријских ставова, даје увид у дијахронију његове књижевно-научне методологије, а кроз контекстуализацију у (књижевној) историји и култури указује на допринос, али и на иновативност Конескове рецепције књижевног и народног језика, те разноликих периода и праваца књижевности.

Кључне речи: Блаже Конески, лингвистика, есејистика, књижевна критика, теорија књижевности, методологија

КЊИЖЕВНОНАУЧНИ И ЛИНГВИСТИЧКИ НАЗОРИ БЛАЖЕТА КОНЕСКОГ

1. Увод: рецепција књижевно-научног дела Блажета Конеског
Значај Блажета Конеског је несумњив и општепознат; сама чињеница да је био члан Српске академије наука и уметности и први председник Македонске академије наука и уметности, његов значај у науци чини неупитним. На сајту наведене институције културе (САНУ), из свеколике научне делатности Блажета Конеског издвајају се његов лингвистички и књижевноисторијски допринос.²³⁹ Конески је наведеној институцији приступио беседом: „За неки морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик” (Посебна издања / САНУ. Споменица. 377 : 26

²³⁸ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs, mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

²³⁹ Нав. према: <https://www.sanu.ac.rs/clan/koneski-blaze/> [15. 7. 2021]

(1964) 99–109). Био-библиографски записи о Блажету Конеском подједнако истичу његов значај у области науке о језику, који се односи на утемељивање и кодификовање македонског књижевног језика, филолошко рецензирање и приређивање жанровски и језички комплексног *Тиквешког зборника* (Скопје: Мисла, 1987), и на значај у области књижевног и књижевно-научног стваралаштва, где се указује на његов песнички, прозни, есејистички, књижевноисторијски рад, али се не запоставља ни његов допринос академизму кроз наставнички рад на Филолошком факултету у Скопљу, који данас носи име овог аутора, и најшири допринос култури македонског и српског народа који је евидентан и кроз уређивање књижевног и лингвистичког часописа *Наш ден* и *Наш језик*.²⁴⁰ Његов свеколики рад утемељен је у животном и образовном путу на релацији Прилеп (Небрегово) – Стара Србија – Крагујевац – Београд – Софија – Скопље.

Блаже Конески (1982: 176) је за собом оставио многе „радне погледе” на уметност (нарочито књижевност, поезију) и језик који, разасути у интервјуима, есејима, беседама, огледима и др. инспиришу истраживаче науке о књижевности не само за синтезу датих књижевнонаучних разматрања, већ и за ревалоризацију стваралаштва Блажета Конеског управо из методолошког угла и указивање на његов допринос теорији интерпретације књижевног дела и перспективизму историје македонске књижевности. „Хердерова награда”, специјална „Вукова награда”, „Његошева награда”, Орден заслуга за народ са златном звездом сведоче о његовом доприносу свеколикој култури не само македонског, већ словенских народа. Конескови књижевно-научни текстови (есеји, огледи, осврти, расправе, беседе, портрети и др.) укључени су у пети том *Сабраних дела* овог аутора под насловом *Светиоџи на њеснаџа и леџендаџа: есеји и џрилози* (2018), а њихов приређивач је академик Милан Гјурчинов (Милан Гурчинов) у сарадњи са Бобаном Карапејковским (Бобан Карапејовски). Издање је опремљено књижевноисторијским уводом у дело Блажета Конеског, са тежиштем на класификацији и методологији његових књижевнонаучних текстова, који је написао приређивач Гјурчинов. Приређивач петог тома Конескових *Сабраних дела* задржао је оригинални предговор првом издању ове књиге, написан из пера аутора 18. 9. 1992. године.²⁴¹ У овом предговору написаном

²⁴⁰ В. Целокујџни дела на Блаже Конески, критичко издание, http://koneski.manu.edu.mk/?fbclid=IwAR2pqzJXzVRVGFyo1MuPhU22aQDL3IzDrLc_tlVvB5Xi9QPOh1YPD6DaiOg [7. 1. 2022]

²⁴¹ Прво издање ове књиге датира из 1993. године. Његов издавач био је „Гоце Делчев” из Скопља.

непосредно пред смрт, Конески (2018: 19) је још једном истакао да је мисао водиља његовог свеколиког стваралаштва веза са традицијом, односно живо прожимање са наслеђем као матрицом која детерминише наше идентитете.²⁴²

Друга важна спона Конесковог (2018: 20) стваралаштва је она коју осећа према космосу и доживљају времена, у којем као јединка настоји да пронађе своје место. Вршећи рекапитулацију свог свеколиког стваралаштва, Конески (2018: 20) ће себе, напоследку, одредити превасходно као песника²⁴³, а поезију као примарну форму стваралачких и идентитетских *потрага* о којима смо писали. Поезија је квантитативно најзаступљенији жанр у Конесковом уметничком стваралаштву²⁴⁴, а у књижевно-научном (пре свега есејистичком) погледу, најзаступљенија тема. Поезији је у овом, петом тому посвећено чак тридесет огледа Блажета Конеског, при чему су у разматрање узете и народна, и ауторска (национална и светска, преводна) поезија. Одељак „Светот на легендата” садржи петнаест Конескових огледа, међу којима је, за његово поимање стваралаштва уопште, индикативан текст „Во природата”, у којем је исписан Конесков (2018: 214) стваралачки *credo*: „Човекот е во природата, но и во културата, или ако сакате, тој е дел на природата, но и на културата. Пак се работи, значи, за насетување на вистинската мерка. И добро е што е така. Ако се претпостават крајностите, ќе се стигне, од една страна, до голите инстинкти, а од друга до безумната самозаборавеност на самозваниот господар на природата.” За наше разматрање књижевно-научних назора Блажета Конеског од великог значаја је и издање изабраних есеја, поводом шездесет година живота овог аутора. У оквиру треће књиге *Изабраних дела* Блажета Конеског из 1982, заступљен је избор највреднијих есеја овог аутора, који је сачинила Цвета Котевска. *Есеји* Блажета Конеског овде садрже двадесет и пет текстова. Упоређујући број изабраних (естетски високо вреднованих) есеја Блажета Конеског о књижевним (и шире, уметничким) темама са укупним бројем његових есеја (Конески 2018), можемо закључити

²⁴² На такву повезаност већ од прве Конескове песничке збирке упућује рад Људмила А. Спасова, „Белешки за језикот и стилот во првата збирка поезија на Блаже Конески *Земјања и љубовија* (1948)”, у: *Слободан Ж. Марковиќ – човек инстинкција*: меѓународни научни зборник радова, Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2018, 183–191.

²⁴³ Уп. „овде ја преземам улогата на човек што се сродил со поезијата како со една од своите основни преокупации и што сака да сведочи според сопствениот опит.” (Конески 2018: 7)

²⁴⁴ В. први и други том *Сабраних дела* Блажета Конеског, http://koneski.manu.edu.mk/?fbclid=IwAR2pqzJXzVRVGFyo1MuPhU22aQDL3IzDrLc_tlBvB5Xi9QPOh1YPD6DaiOg [7. 1. 2022]

да истраживачи дела овог аутора готово деведесет процената његовог књижевно-научног опуса сматрају изузетно вредним.

2. Класификација Конескових књижевно-научних текстова

У погледу класификације Конескових књижевно-научних текстова, значајна је типологија Цвете Котевске на ликове, беседе и теме, која кроз одредницу *ликови* имплицитно указује на метод доминантан у једном периоду и једном аспекту Конесковог стваралаштва (позитивизам), док темама (углавном) означава методолошки плурална тумачења македонске поезије у националним и светским оквирима (в. Конескове текстове „О македонској књижевности”, „Македонска поезија у медитеранској сфери”, „О песничком преводу” и др.). Беседама се у оквиру наведеног 3. тома Конескових *Изабраних дела* означавају пригодни текстови, формално на граници есеја („Светлост наших очију”, „О континуитету”, „Константе” и др.). Приређивач петог тома *Сабраних дела* Блажета Конеског (2018), Милан Гјурчинов, издваја Конесков есеј „Еден опит” као темељан за разумевање Конескове поетике уопште. Три дела овог есеја („за традицијата и иновациите; за откривањето на песните; за иднината на поезијата”) уједно су три важна аспекта са којих Конески (2018: 28–29) сагледава уметност и његово место у човековом животу, али и самог ствараоца – *творца*: „Јас нејкам со тоа да ја откажам примарната улога на авторот во самиот чин на откривање, ако сакате на создавање на песната, јас сакам само да укажам на некои претходни состојби без кои не би се дошло до еден таков чин, под кој подразбираме креација на значајна поезија, а не артистичка егзибиција.” Називајући већи део Конескових огледа сабраних у одељку „Светот на песната” „теоријским исповедима”, Гјурчинов (2018: 14) истиче не само њихову стилску, књижевноуметничку вредност, већ и њихово изходиште: Конески је своје књижевнотеоријске назоре формирао на темељима самог стваралаштва, непосредног и туђег.

С друге стране, изворна издања Конескових књижевнонаучних текстова упућују на издвајање огледа и беседа као репрезентативних жанрова којима је Конески презентовао своје књижевно-научне назоре.²⁴⁵ Своју есејистику Конески није паратекстуално жанровски одређивао, већ тематско-типолошки (в. *Македонски месџа и шџеми*, збирка есеја из 1991. године).

²⁴⁵ Уп. Блаже Конески, *Беседа и огледа*, 1972.

3. Књижевноисторијски увиди

Својим књижевноисторијским истраживањима Блаже Конески допринео је македонској књижевности најпре издвајањем њеног спецификама, а потом и њеним позиционирањем (контекстуализацијом) у оквирима тадашње европске књижевности, без изузимања предвиђања њене будућности у новијој европској књижевности. Наведени увиди сублимирани су у тексту „О македонској књижевности”, публикованом на српскохрватском језику у првомајском броју листа „Политика” 1956. године. Језик текста имплицира ауторску интенцију ка ревалоризацији македонске књижевности у контексту тадашњег књижевног канона словенских народа. „Политика” као тада утицајно, политички независно гласило дуге традиције (покренуто 1904. године) свакако је било најбољи пут за пласирање идеја о македонској књижевности „високообразованим грађанима” који су, како се наводи у историјату овог дневног листа, чинили највећи део његове читалачке публике²⁴⁶, којој свакако припадају тадашњи историчари југословенске књижевности. Неколико деценија након објављивања текста „Традиција и индивидуални таленат“ (1919) Т. С. Елиота, али полазећи баш од наведеног периода у другачијем контексту – македонској књижевности, Конески ревалоризује одређене увиде о развоју македонске књижевности и њеном спецификаму. Док македонску књижевност повезује са „новим осећањем [...] које представља истински плод присног додира са језичком материјом, осећањем податљивости језика, [...] оне омамљености говора која нас обузима у свој својој пуноћи”, Конески (1982: 163) *исходиште*²⁴⁷ новог осећаја, нимало парадоксално, налази у традицији, додајући да је *оно* (ново осећање традиције), уједно и знак зрења македонске књижевности. Оглед „О македонској књижевности” развој наведене уметничке области проматра у преплету са осећајем језика – народног, говорног, мелодичног; то наново, уметничко (у смислу писане књижевности) откривање семантичке, аудитивне пуноће језика први је корак ка развоју македонске уметничке књижевности. У време динамичног укрштања и потирања књижевних праваца и школа, македонска књижевност развија се аутохтоно, у сазвучју са традицијом, чија је метонимија македонски народни језик (језик македонске усмене књижевности). Претпостављање оралне форме и мелодије писаној речи и опализацији резултује „посебним ритмом [...] –

²⁴⁶ В. [https://sr.wikipedia.org/Politika_\(novine\)](https://sr.wikipedia.org/Politika_(novine)) [15. 8 2021]

²⁴⁷ Тенденциозно се опредељујемо за овај појам амбивалентне семантике источника и ушћа јер у контексту Конескове поезике македонске књижевности сликовито упућује на амбигвитетан статус традиције у тумачењима Блажета Конеског.

специфичним откривањем својстава македонског уметничког језика који је у формирању” (Конески 1982: 165). Македонска књижевност рађа се постизањем новог осећања: осет „матерње мелодије” вербализован је новим књижевним језиком.

Иако експлицитно и просторно највише говори о самом језику македонске књижевности, Конески имплицитно указује на ствараоца, а кроз дате пасаже може се оцртати њенов *лик*: по Конеском, аутор је пре свега стваралац који има слуха да „креативно открије” сензације које се крију испод, у самој језичкој материји и који, сходно свом слуху (таленту) да плодно тле за „ројење уметнички оплемењених звукова” (Конески 1982: 164). Иницијалну аутохтоност македонске књижевности Конески (1982: 165–166) ипак своди на „обједињавајућу формулу”, односно на „посебан спој онога што је ритам југословенског књижевног живота у његовој пуној садржинској опредељености – са специфичним откривањем својстава македонског уметничког језика који је у формирању.” Он не одриче ни допринос тадашњих балканских и европских књижевних струјања развоју македонске књижевности, а њега види у „необично живом и плодноном убрзавању” (Конески 1982: 166) полифоничног развоја уметничког језика.

4. Књижевнокритички назори

У историји македонске књижевности, Блаже Конески остаје упамћен и као значајан истраживач народне књижевности, а једно од његових најважнијих дела са овог аспекта јесте *Блажена гора зелена* (1986), антологија македонске народне поезије, први пут објављена 1945, а више пута ревидирана (1947, 1948, током превода на српскохрватски језик, 1978, приликом превода на енглески језик, те 1986). Као антологичар, Конески (1986: 7) у предговору своје књиге износи интенцију представљања народне књижевности као сублимације јединственог искуства и осета: „Сакав антологијата да се чита докрај како книга песни од еден велик поет. Таа затоа и не е замислена да биде општ преглед на нашата народна поезија, по циклусите. Целта беше друга: да се претстави нашата народна поезија преку најубавото и вистински уметнички издржаното во неа, за да се изјави чисто нејзината голема вредност.” У наставку, Конески (1986: 11) још једном истиче да је народна књижевност стилско, тематско-мотивско и идејно исходиште македонске уметничке књижевности: „Од народната извре и нашата уметничка поезија. Тоа е една нова страна откај што треба да вникнеме денеска во нашата народна песна, а имено да си разјасниме како нашата литература се сврзува со народното творештво и се разраснува на негова основа.” Језик и стил народне поезије, односно фолклорно

порекло предмет су разматрања Блажета Конеског у контексту поетике више македонских песника, а репрезентативан је пример Конесково тумачење дела Коче Рацина у наведеном кључу.

Изузимајући пригодне текстове (углавном беседе), и усмеравајући се ка „ликовима”, односно ка скупини Конескових огледа и есеја о ствараоцима (Клименту Охридском, Кирилу Пејчиновићу, Григору Прличеву, Марку К. Цепенкову, Ђорђу Пулевском, К. П. Мисиркову, Кочи Рацину, Ивану Точку, Лазару Личеноском, Цанету Секулоском), и сагледавајући њихову структуру, као први закључак намеће нам се Конесково вредновање укупног деловања личности као примарно књижевнокритичко (и ликовнокритичко) мерило. Осврт на „ликове”, односно на значај личности – културних делатника, у Конесковим изабраним есејима (1982) организован је хронолошки. По Конеском (1982: 9–18), темељна личност у ширем доприносу култури је Климент Охридски. Иако би позитивистички метод Блажета Конеског формирао одређен, стереотипичан хоризонт очекивања, овај аутор сваког изабраног ствараоца и његово дело сагледава са аспекта (своје) садашњости, у дијахронији рецепције. Карактеристика ових Конескових текстова јесте и укупан преглед стваралаштва, који бива поентиран вредновањем у ужем (књижевноуметничком, лингвистичком и сл.) и ширем (културно-историјском) контексту: „Рад Климента и његових сарадника снажно је учврстио културну улогу Охрида и она ће се осећати међу Словенима током више векова. [...] Због свега тога и прослава Климента Охридског у овом древном граду на обалама Белог језера добија посебан смисао.” (Конески 1982: 18) Конесково опредељење да засебан оглед посвети Точковој *Охридској трилогији* уклапа се у хоризонт очекивања сходно књижевнокритичким и књижевноисторијским назорима овог аутора: Конески је доследно високо вредновао стваралаштво које извире из народног живота и историје једног народа; такође, Конески (1982: 124) подвлачи значај таквих аутора чија су дела много више од „сведочења о неким битним својствима његове [ауторове, прим. аут.] људске и уметничке природе.” Посебно место међу Конесковим огледима и есејима и у овом корпусу припада Кочи Рацину; његово дело и његова (стваралачка) личност предмет су засебних Конескових есеја. Издвојићемо неколико Конескових (1982: 114–115) рефлексја и опсервација које сведоче о његовој посвећености вредновању укупног доприноса стваралаца култури свог народа: „Ако добро сагледавам ово, данас већ лик Коче Рацина са необичном сугестивношћу привлачи читаве наше нараштаје. Ми смо у самом процесу стварања легенде о том лику. Зато сам и рекао у почетку да Рацина окружује посебна историјска свест у нашој

средини. [...] Постоји нека закономерност у појави таквих личности. Ипак ограничимо се сада само на Рацина. Он се јавио у једном малом народу и то у време када је тај народ све одлучније изражавао своју националну индивидуалност.”

Интересантна је чињеница да је и само дело Блажета Конеског у оквирима македонске и српске књижевности, науке о књижевности и науке о језику сагледавано управо по „конесковском” начелу, у својој укупности. Хронолошки, међу последњим зборницима посвећеним делу Блажета Конеског по својој обухватности (узимањем у обзир целокупног Конесковог стваралаштва) издваја се *Још један ѿвразиак Конеском/Уишће едно наврџање кон Конески*, настао поводом јубилеја – стотину година од рођења Блажета Конеског, чији су уредници проф. др Вера Стојчевска Антић и Свето Стаменов, а рецензенти проф. др Људмил Спасов и проф. др Димитар Пандев. Зборник садржи око пет стотина страница, на којима је места нашло четрдесет и четири радова професора и научника из Републике Северне Македоније и иностранства. Једна од интенција зборника је осветљавање доприноса Блажета Конеског савременој македонској књижевности и савременој методици и методологији, чији је један од стубова дело Конеског, израсло из традиције, мита и везе са архетипским формама (са)знања.²⁴⁸

5. Конескова теорија интерпретације

Књижевнокритички текстови Блажета Конеског, у које због стила и дубине захвата одређених проблема из области уметности можемо убројити есеје и беседе²⁴⁹ баштине једну у исти мах аутентичну и системску методологију тумачења књижевног дела. О њој речито говори синтагма „једно искуство”, уједно наслов једног од Конескових огледа поменуте провенијенције.

Конески нарочиту пажњу посвећује тумачењу поезије, а његова методолошка позиција може се одредити као спољашњи

²⁴⁸ Наравно, ово је само један у низу примера вредновања дела Блажета Конеског, мотивисан хронолошким параметрима. Важно је истаћи да је *укупно* Конесково дело и деловање, између осталог, предмет интензивног, вишедеценијског проучавања у оквиру научних скупова и пројектних активности катедри Филолошког факултета „Блаже Конески”. Опширније в. <https://lf.ukim.mk/izdavacka-dejnost/> [7. 12. 2021]

²⁴⁹ Наведено према типологији књижевнонаучних текстова Блажета Конеског коју издваја Цвета Котевска, преводилац и приређивач *Есеја* Блажета Конеског у оквиру јубиларног издања *Изабраних дела* у четири књиге поводом шездесет година живота овог аутора. Заједнички издавачки подухват „Свјетлости” из Сарајева (уједно извршног издавача), „Народне књиге” из Београда, „Младости” из Загреба и „Побједе” у тадашњем Титограду сведочи да је још давне 1982. године препознат шири књижевноисторијски и књижевнотеоријски допринос увида Блажа Конеског о словенској, балканској, и шире – европској књижевности.

приступ где значајну улогу игра сам стваралачки процес са спољашњим и унутрашњим факторима свог обликовања.

Једно искуство у „теорији” Блажета Конеског конотира као *јединствено* искуство *оtkривања* песме. Услов и суштински квалитет откривања песме је *доживљај* који резултује креацијом – креативним промишљањем комбиновања и укрштаја идеја и садржаја, фонетског и лексичког материјала. Конесково повезивање стваралаштва и рецепције чином (процесом) *оtkривања* песме методолошки га позиционира на лиминалној позицији теоретичара романтизма који заступају фигуру песника – ствараоца и артистичког (можемо рећи аристотеловског) схватања појма креације, односно дефинисања уметности као вештине. Откривање песме у теоријској мисли Блажета Конеског (1982: 182) није само „осећајна сензација” већ феномен који указује на динамичку релацију и повратну спрегу између чинилаца књижевне комуникације: традиције – колектива и аутора. *Откривање песме* односи се и на шири друштвено-културни, интимно-психолошки, али и жанровски контекст – спознаје/разумевања друштвено-историјских чинилаца, али и осет самог природног облика уметничке реализације. Наведено стање Конески појашњава аналогно Микеланђеловом стваралачком/вајарском процесу – уметничким интервенцијама одстрањивања (су)вишка како би се препознао првобитни облик. Не треба изоставити ни емоционални набој као важну компоненту откривања – стварања – формалног уобличавања – рецепцијске иницијације дела. Надасве, откривање је налажење/спознаја/осет нуклеуса (песме), а уметничка обрада је „ауторски коментар који треба да истакне уметнички потенцијал тог исказа, тражећи за њега оквире који ће га издвојити од нивоа рудиментарног податка, као што је оков”, док „оквирима које налази, треба да истакне блесак драгоценог камена.” (Конески 1982: 181) Поређењем песника са скулптуром/вајаром у теорији Блажета Конеског метафорички се, кроз тродимензионалност скулптуре, транспонује на теорију поезије, а управо у поступку/процесу *оtkривања* песме, кроз мисаону дубину до изворишта традиције, друштвено-културну ширину и формалну величину.

При интерпретацији конкретних поетских дела (нпр. „Ленке” Коче Рацина) Конески се опредељује за семантичку анализу: релацију са македонском оралном поезијом (угледање на њену ритмику и метафорику, кретање у одређеном кругу идеја и мотива) и уметничку трансформацију њеног израза (актуализацију, рекреирање) „индивидуалним талентом” (који је опет, по Елиотовој дефиницији, поникао на фону традиције, не раскидајући везу са њом). У овом поступку/процесу Конески (1982: 175) песника

преди са зографом, ограниченим каноном: „Међутим, и у оквирима једног прописаног канона, они су, снагом своје уметничке природе, могли стварати своје непоновљиве иконе и фреске.”

6. Лингвистички назори Блажета Конеског

Иако је македонски књижевни језик један од јужнословенских језика са најстаријом традицијом, реч је о једном од најмлађих књижевних језика у словенском свету (Пипер 1998: 54). Поимање књижевног језика некада и данас доста се разликује. Да би неки језик био књижевни у савременом смислу, потребно је да има прописана ортографска и граматичка правила, тј. ортографску, ортоепску, морфолошку, синтаксичко-семантичку и лексичку норму (Radovanović 2003: 186). Значај Конеског у стандардизацији македонског језика се с тим у вези огледа у његовом раду на речнику, правопису и граматици македонског језика.

Конески се посветио дескрипцији граматичког система македонског језика са синхронијског аспекта (*Грамаџика на македонскиот лџџераџурен јазик*), али се бавио и историјом македонског језика (*Истџорија на македонскиот јазик*)²⁵⁰. Ми ћемо се задржати на неким његовим ставовима о македонском књижевном језику и критеријумима који су били релевантни при опису његовог развоја, пре свега у наведеним делима, али и у изабраним радовима Блажета Конеског.

У књизи *Истџорија на македонскиот јазик* он успоставља континуитет у развоју македонског језика од првих словенских споменика на старословенском језику и раду Охридске школе до првих идеја за формирање македонског књижевног језика. Притом он обухвата и многе ванлингвистичке факторе, указујући на историјске, политичке и социјалне околности које су ометале формирање македонског књижевног језика,²⁵¹ односно оних које су допринеле његовом конституисању. У опису граматичког система из историјског угла појаве су сагледане са различитих аспеката, почевши од најстаријег прасловенског система, преко прелазних фаза до савременог стања. Веома важан критеријум јесте

²⁵⁰ Овај историјски преглед развоја македонског језика први пут је објављен 1965. године и доживео је још неколико издања. Конески је у предговору издању из 1981. године навео да је у претходна издања унео и неке измене, које су настале као резултат истраживања и другачијих погледа на одређене појаве. Критичко издање *Истџорије* Блажета Конеског, које је 2021. године издала Македонска академија наука и уметности у деветом тому целокупних дела Блажета Конеског (Целокупни дела на Блаже Конески. Том IX), региструје у фуснотама и разлике у односу на прво издање књиге.

²⁵¹ Након проглашења македонског језика за књижевни, било је оспоравања македонског језика као засебног књижевног језика (о томе в. Селинић 2019).

дијалекатска издиференцираност. Своје опсервације о развоју граматичког система македонског језика поткрепљује примерима из различитих дијалеката. Конески, дакле, како и сам истиче, питање македонског књижевног језика сагледава са две стране – питања дијалекатске основице и историјских околности. Говорећи о дијалектима у македонском језику, Конески се позива и на северномакедонске говоре, који су по пореклу српски,²⁵² а које назива прелазним говорима („преодна говорна област“) (Конески 2020: 103). Историјски посматрано, Срби су у различитим периодима живели на територијама које обухватају савремене границе Северне Македоније (в. Радић 2003). Конески експлицитно не помиње ову чињеницу, али не негира српски утицај на македонски језик, објашњавајући га непосредним контактом и српском превлашћу у одређеним историјским периодима (Конески 2021a: 17).

Упоређујући стање у македонском језику са стањем у српском и бугарском језику, Конески македонски језик ставља у шири контекст словенских језика, али и у шири контекст суживота са околним несловенским језицима. Важан критеријум, дакле, у опису граматичког система јесте и утицај несловенских језика на развој македонског језика, при чему се најчешће истичу грчки, турски и албански језик. Сви ови језици, с обзиром на територијалну блискост и историјске околности, оставили су велики траг у граматичком систему македонског језика, на шта и сам Конески указује.²⁵³

Блаже Конески је у својој *Историји* велику пажњу посветио синтакси, мада не у оној мери као фонетици и морфологији. Он се у књизи бавио оним синтаксичким јединицама које су специфичне. Притом се осврнуо на сложену реченицу, ред речи, синтагме, постављајући на тај начин темељ за даља синтаксичка истраживања. Синтаксичка истраживања са дијахронијског аспекта, нарочито у периоду у коме Конески пише своју *Историју*, рачунајући и наредна издања, била су и иначе мање заступљена у науци.

Конески прати развој чланова, аналитичке деклинације итд. и прати граматичке промене које су условљене губљењем синтетичке

²⁵² Реч је о говорима призренско-тимочке дијалекатске области (в. Ивић 2009: 149).

²⁵³ Балканизми у различитим граматичким категоријама представљају један од основних критеријума којима Конески објашњава језичке појаве које нису својствене словенским језицима. Тако утицајем сложене конјугације у балканским несловенским језицима објашњава чување аориста и имперфекта у македонском језику и неким дијалектима српског језика и сл.

деклинације. Указује на то да се форме које су се изгубиле нису изгубиле без трага у језику или у дијалектима, при чему често истиче и форме у народној поезији, којој у конститусању књижевног језика посвећује значајну пажњу. Став о значају народне књижевности није нов – Вук је свој књижевни језик на народној основи у почетку градио управо на темељима народне књижевности, чије је издавање пратило његов рад на нормирању језика и правописа. У предговору књиге *Блажена тора зелена* (1986) Конески истиче да је читава македонска литература изникла на основи народне књижевности, што даље доводи до његовог интересовања за њен језик и стил (*Јазикоиѝ на македонскаѝа народна ѝоезија* (1971)). Он веома детаљно анализира језик македонске народне поезије, гласовне, прозодијске, морфолошке, синтаксичке и лексичке особености поетски обликованог језика, који чува многе архаичне црте (Конески 2021б: 259).

Осим што своја запажања поткрепљује примерима из дијалеката и народне поезије, језичке прилике евидентира и на основу старих споменика, а често и враћајући се дубље у прошлост. Описујући историју македонског језика, Конески га стално смешта у шири оквир словенских језика, указујући на оно што је остало исто, наслеђено из прасловенског језика, с једне стране, односно указујући на развој карактеристичан за македонски језик.

У својој граматици савременог македонског језика прва поглавља такође посвећује историјском развоју македонског језика. Он се ослања на књигу Крсте Мисиркова *За македонуѝкиѝе работѝи* (1903) и указује на његове погледе на књижевни језик на народној основи и ортографију истичући оправданост одабира централних македонских говора за основицу македонског књижевног језика. У својим каснијим истраживањима Конески се посветио македонском језику у XIX веку. Његова пажња била је усмерена на језик писаца из овог периода, али и на различите факторе који су водили до идеје за стварањем македонског књижевног језика, као и на утицаје, при чему издваја традицију и српски утицај на различите аспекте македонског језика (в. Конески 2021б: 89–213).

Питање потребе формирања македонског књижевног језика Конески повезује и са појавом књижевних дела писаних народним језиком, при чему истиче збирке песама *Народни Битори* (1938) и *Оѝиноѝ* Венка Марковског (1938), *Бели Муѝри* Косте Рацина (1939) и *М'скавиѝи* (1940) и *Пеш ѝо свеѝоѝи* (1941) Колета Неделсковог (Конески 2021в: 47). Он каже: „со тоа што беа сите пишувани на централното неречје (велешки говор), и што се опираа на јазичното богатство во [...] народна поезија, тие веќе даваа доволно

единствена основа” (Конески 2021в: 48) за македонски књижевни језик. Ослањање македонске књижевности на народну књижевност било је и у служби тражења дијалекатске основице и уједначавања ортографије.

Македонски књижевни језик се, према мишљењу Конеског, касније највише богатио кроз оригиналну и преводну литературу, позориште и радио, часописе и уџбенике (Конески 2021в: 56). Он истиче наддијалекатски карактер књижевног језика, што је добра страна јер се језик стално богати лексиком из осталих говора. Конески није против страног утицаја и позајмљивања уколико ће то надградити књижевни језик и омогућити боље уобличавање мисли. Тај утицај је, како истиче, видљив у лексици и синтакси: „Сето ова го поставува литературниот јазик [...] над народните дијалекти” (Конески 2021в: 69).

Разматра питање речничког састава македонског језика, области у којој је такође дао свој допринос. Основни став био је да књижевни језик треба да има што више речи из народног језика (Конески 2021в: 71–72), али његов однос према туђицама, пре свега турцизмица и грецизмица, као и интернационализмица, није био пуристички. Заправо, питању лексичког нормирања, пред којим се нашао својевремено и Вук Караџић, Конески је посветио пажњу промишљајући о томе шта треба да чини део лексичког система македонског књижевног језика. Вук се залагао за народни језик, али је био свестан чињенице да је лексички фонд народног језика био недовољно развијен, иако то често није признавао. Чињенице да народни језик не може да испуни све потребе књижевног језика био је свестан и Конески. Иако се залагао за народну лексику увек када је то могуће, постојале су одређене области, као што је то терминологија, где је и у другим језицима било страног утицаја. О интернационализмица је рекао: „Ние нив ги примаме како една придобивка на меѓународното духовно општење, и не ги заменуваме без потреба, ами или тогаш кога една самостојна словенска традиција тоа ни го налага, или каде што веќе имаме соодветен народен збор” (Конески 2021в: 78).

У процесу стандардизације језика у србистици се издваја неколико фаза, које предлаже М. Радовановић (2003: 188–189): селекција (одабирање), дескрипција (описивање), кодификација (прописивање), елаборација (развијање), акцептуација (прихватање), имплементација (примењивање), експанзија (ширење), култивација (неговање), евалуација (вредновање), реконструкција (преправљање) норме.²⁵⁴ Ако се и у кратким цртама

²⁵⁴ В. рад И. Бјелаковић (2018).

сагледа рад Блажета Конеског на стандардизацији македонског језика, може се закључити да је својим научним радом дао велики допринос у многим поменутих фазама,²⁵⁵ иако је, као и Вук Караџић, имао своје претходнике,²⁵⁶ али и узоре у суседним народима.²⁵⁷ Велика улога Конеског се у литератури пореди са улогом коју је Вук имао за увођење народног језика као књижевног код Срба. Радови српских и многих словенских филолога такође су имали утицаја на многе опсервације Конеског, од којих често полази и прихвата их, што и сам експлицитно наводи (Конески 2020: 127–132; Конески 2021б: 206–207).

7. Закључак

Иако је истицао да нема претензија ка складном системском уобличавању теоријских разматрања књижевности²⁵⁸, његов стваралачки опус показује свестраност у проблемском и свеобухватност у методолошким промишљањима македонске књижевности са аспекта историје књижевности, теорије књижевности, интерпретације и рецепције, а у значајној мери дати увиди, апстраховани из типолошки различитих текстова Блажета Конеског, сврставају га у ред значајних теоретичара „традиције и индивидуалног талента”, чији је репрезентативни представник аутор истоименог текста, Т. С. Елиот. „Интимна веза са традицијом” синтагма је која суштински упућује на Конесково (1982: 177) дефинисање македонске књижевности, а она се огледа на плану израза (усвајање усменог уметничког израза и његова креативна уметничка модификација).

Као што смо поменули, у богатом есејистичком опусу Блажета Конеског издваја се читав круг текстова, од стране приређивача јубиларног издања његових изабраних дела, а по средишњој теми (или боље рећи личности) назван „Ликови”.²⁵⁹ Текстови о

²⁵⁵ Утврђивање значаја рада Блажета Конеског у свакој од ових фаза појединачно није било предмет овог рада, а остаје као идеја за неко посебно истраживање.

²⁵⁶ Б. Конески се често позива на К. Мисиркова и његову књигу *За македонскиот јазик* (1903), која је заправо представљала покушај кодификације македонског језика.

²⁵⁷ У раду *Македонскиот јазик во развојот на словенскиот литературни јазик* Конески у уводном делу истиче: „За нас, како за народ што успеа да го оформи својот литературен јазик дури во последниве децении, ќе биде многу поучно да знаеме какви биле општо основните карактеристики на развојот на литературните јазици во словенскиот свет” (Конески 2021б: 231).

²⁵⁸ В. Конески 1982: 176.

²⁵⁹ Котевска 1982: 201–203. Овом типу текстова припадају есеји „Климент Охридски”, „Кирил Пејчиновић”, „Григор Прличев”, „Марко Цепенков”, „Ворђи пулевски”, „Три

„ликовима” су изговарани (бесеђени) или записивани одређеним поводом (државним, националним, институционалним или стваралачким / биографским јубилејем). Овакавим називом (условно речено) циклуса есеја алудира се на Конескову „спољашњу” методолошку позицију која није заобишла ни теорију аутора и ауторства. Аутор је личност, културни делатник, обликован средином, моментом, језиком и низом спољашњих друштвено-историјских и културних чинилаца, али у подједнакој мери обележен индивидуалним талентом. Конескови текстови базирани на тумачењу изабраних „ликова” имају идентичну структуру: у првом делу Конески полази од стваралачке биографије аутора и врши његову контекстуализацију унутар заједничке мисије тадашњих македонских културних радника у очувању и развоју македонског језика, књижевности (уметности) и културе, а есеји понаособ потврђују јединство у тој мисији (може се рећи и јединственост такве мисије); стваралаштво и назоре својих аутора Конески проматра кроз призму спецификаума стваралаштва и рецепције македонске књижевности (новог осећаја, откривања), градирајући притом стваралаштво аутора на релацији разум – осећајност, и неизоставно истичући спој традиције и талента (јер само аутори који су својим радом оживотворили и посведочили овај спој били су вредни пажње Блажета Конеског).

Филолошки рад Блажета Конеског оставио је велики траг у конституисању и кодификацији македонског књижевног језика, с једне стране, односно књижевности, с друге. Те две сфере његовог делања међусобно нису искључиве. Напротив, његов књижевни и научни рад у великој су мери допринели конституисању македонског књижевног језика јер је у његовој кодификацији Конески дао допринос истраживањем важних питања везаних за македонски језик и за македонску књижевност, при чему треба истаћи и његов књижевни рад.

Овај кратак преглед научног рада Конеског није дат са намером да валоризује његове ставове у вези са македонским језиком и књижевности. Они се из угла савремених сазнања увек могу преиспитати и преиначити, што је и сам Конески радио у реиздањима својих књига. Желели смо да истакнемо значај прегалаштва појединаца у стандардизацији језика и конституисању књижевности.

осврта на К. Р. Мисиркова”, „Кочо Рацин”, „Личност Коче Рацина”, „Иван Точко и његова Охридска трилогија”, „Портрет сликара Цанета Секулоског”.

Литература:

Бјелаковић, Исидора (2018). „Фазе у стандардизацији српског језика и место 1847. године у њима”. *Година 1847: преломна тачка савремене српске културе*. Београд: Савез славистичких друштава Србије.

Ивић, Павле (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Слободан Реметић (прир.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Koneski, Blaže (1982). *Eseji. Izabrana dela, 3. tom*. Priredila Cveta Kotevska. Sarajevo – Beograd – Zagreb – Titograd: Svjetlost – Narodna knjiga – Mladost – Pobjeda.

Конески, Блаже (1986). *Блажена тора зелена. Антиологија на македонскиот народна лирика*, Скопје: Македонска книга.

Конески, Блаже (2018). Светот на песната и легендата: есеи и прилози, *Целокупни дела на Блаже Конески, том V*, приредио Милан Гјурчинов, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите – Ману.

Конески, Блаже (2020). *Дијалектолошки, балканолошки и ономајолошки прилози*. Целокупни дела на Блаже Конески. Том VIII. Скопје: Македонската академија на науките и уметностите.

Конески, Блаже (2021а). *Историја на македонскиот јазик*. Целокупни дела на Блаже Конески. Том IX. Скопје: Култура.

Конески, Блаже (2021б). *Прилози за историјата на македонскиот јазик*. Целокупни дела на Блаже Конески. Том X. Скопје: Култура.

Конески, Блаже (2021в). *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Целокупни дела на Блаже Конески. Том XI. Скопје: Култура.

Пипер, Предраг (1998). *Увод у славистику I*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Радић, Првослав (2003). „Из историје српског питања у Македонији – културолошки аспект”. *Balkanica XXXII–XXXIII, 227–252*.

Селинић, Слободан (2019). „Сукоб Савеза књижевника Југославије и Савеза књижевника Бугарске око македонског језика 1966–1987”. *Токови историје 1/2019, 177–202*.

Radovanović, Milorad (2003). *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

м-р Иван Антоновски

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
i.antonovski@gmail.com

МЛАДИОТ КОНЕСКИ И ДРАМСКИОТ ТЕКСТ

Препрочитување на „Гладна кокошка сонуг“

Апстракт: Текстот поаѓа од фактот дека во анализите и валоризацијата на творечкиот опус на Блаже Конески, неретко, се изостава или само поплатно, без позначајни аотации се споменува неговиот влог во македонската драма и театар во периодот по Втората светска војна, првенствено со напомнување на неговиот работен ангажман во Македонскиот народен театар. Притоа, одделно се задржуваме на препрочитување на драмскиот текст „Гладна кокошка просо сонуг“, којашто иако е едночинка, всушност е првиот публикуван и изведен драмски текст од македонски автор во повоена Македонија. Драмскиот текст се анализира и од книжевна и од културолошка перспектива. Од една страна се анализира согласно со книжевно-теориските поимања за драмскиот текст, но едновремено, имајќи го во предвид и општествено-политичкиот контекст во времето на неговото настанување, во него се препознаваат и мисловни, општествено-критички суптилнооти на младиот Конески. Текстот одново ги актуализира прашањата за опфатот на влогот на Конески во севкупната македонска современа култура.

Клучни зборови: Блаже Конески, драмски текст, „Гладна кокошка просо сонуг“, македонски театар, едночинка, повоена македонска книжевност

МЛАДИОТ КОНЕСКИ И ДРАМСКИОТ ТЕКСТ

Препрочитување на „Гладна кокошка просо сонуг“

При анализа на целосната, неселектирана библиографија на Блаже Конески, меѓу другото се воочува фактот дека бројот на неговите текстови / дела објавени во првата година по Ослободувањето, односно во 1945 година е импозантен – дури 20 текстови и тоа без меѓу нив да се вбројуваат текстовите објавени во „Остен“. Најголемиот дел од нив се од областа на лингвистиката, како и од областа на книжевната историја, естетиката и журналистиката, но покрај нив и двете публикации во коишто се јавува како редактор, се и четири преводи и две објавени уметнички

дела – поемата „Мостот“ и драмолетката „Гладна кокошка просо сонуе“. Нагласувањето на импозантноста на бројноста на текстовите од опусот на Конески се потпира на перцепцијата дека таа се има случено во една клучна, пресвртна година на непрекинати обиди и настојувања за засилено остварување на македонската како современа национална култура и за развој на македонскиот литературен јазик како нејзин суштествен елемент и тоа како што посведочува самиот Конески, преку оригиналната и преводната литература, преку театарот и радиото, весниците и учебниците, како и преку другите форми на културно-општествениот живот. А тогаш, речиси штотуку дипломираниот Конески има само 24 години и објавува 20 текстови, од коишто не мал дел и денес се едни од клучните референци не само во историографското, хронолошко проследување на современата македонска култура и на развојот на македонската лингвистика и книжевна наука, туку и во критичкото, научно вреднување на некои дела и прашања на коишто се осврнува младиот Конески. Се чини дека и квалификативот „импозантен“, недоволно го истакнува влогот на Конески во тогашниот општествен и културен контекст, од аспект на устројувањето на македонското културно, но и научно живеење, особено ако се има во предвид и неговата севкупна улога во оформувањето на Македонскиот народен театар и на новиот, македонски универзитетски центар – на Универзитетот во Скопје.

Одделно поглавје на влогот на Конески во таа 1945 година, неспорно е она што го има остварено за македонскиот театар и македонската драматургија. Притоа, тој влог не се темели само на неговиот ангажман како лектор во Македонскиот народен театар и на преводот на драмата „Платон Кречет“ – остварувањата на коишто најчесто се реферира кога се говори за поврзаноста на Конески со драматургијата, туку и на драмолетката „Гладна кокошка просо сонуе“. Впрочем, таа е првиот објавен (како книга) и на официјална сцена одигран драмски текст од македонски автор напишан по Втората светска војна. Оттука, влогот на Конески е повеќестран, но не е поврзан само со туѓиот (преведен) текст, туку и со авторскиот драмски текст. Но, сепак, ако се анализира колкаво внимание е посветено на секој од текстовите на Конески објавени во 1945 година, при валоризацијата на неговото севкупно дело, се доаѓа до констатација дека се чини најмалку внимание е посветено и пред сè само попатно се споменува драмолетката „Гладна кокошка просо сонуе“, со којашто тогаш младиот Конески не се остварува само преку препрочитување и преведување, туку и со создавање драмски текст.

За непосветеното внимание на овој книжевен текст на Конески, сведочи и тоа што во клучната публикација „Основоположници на македонската драмска литература“ (Алексиев 1976), како и во публикацијата „Театарот во Македонија“ и тоа во ниту едно нејзино издание (Стефановски 1976 и 2012), драмолетката на Конески не е коментирана. Дополнително, таа е изоставена и во критичките сеопфатни осврнувања на македонската повоена литература (Друговац 1979). Оттука се наметнува дилемата зошто низ годините, толку скромно внимание се посветувало на оваа драмолетка, особено ако се има во предвид дека таа е првиот објавен драмски текст од македонски автор по Втората светска војна. Впрочем, ако критички се согледа што сè било сегмент на сцената во тој период на и во преносна и во буквална смисла, партизанското настојување за остварување македонска сценска уметност, „Гладна кокошка просо сонуе“ се издвојува и како еден од ретките обиди за автентичен, драмски текст од македонски автор, којшто не клони само кон догматска, дидактичка постановка.

Неспорно е дека со оваа драмолетка, Конески не постигнува творечки резултат којшто е еквивалентен на оној што го постигнува со други сегменти на неговото творештво од тој период, заради што и не може да се перципира со истите високи вредносни оценки од книжевната наука. Но едновремено, исчитувајќи ја од временска дистанца којашто овозможува перцепција без обременетост од диоптријата на општествено-политичкиот контекст, сепак се доаѓа до констатација дека станува збор за постигнат завиден творечки резултат, па дури и импозантен за тоа време – творечки резултат, којшто не би требало да е така лесно одминлив за македонската книжевна историја.

Како што Конески, сеќавајќи се на своите средби со Вапцаров ќе рече дека во периодот кога Вапцаров е активен, на него се гледало како на поет-почетник, а дури подоцна во неговата поезија се препознале вредностите што таа ги поседувала (Андреевски 1991), така и за „Гладна кокошка просо сонуе“, денес може и треба да се рече дека е драмски текст со квалитети и одлики коишто не дошле до израз во критичката перцепција во периодот на и по неговото настанување, но може да се забележат со микропрочитот што би се остварил со денешното книжевно искуство.

„Тоа е хумористичен текст, во еден чин. Се работи за една комична ситуација, во која ги поставувам некои приврзаници на монархијата. Тогаш беше актуелно избирањето на формата на државата. Се разбира, се знаеше дека тоа ќе биде република, федерално установена. Но сепак, во меѓународниот контекст не беше без значење да се крева глас против монархијата.“

(Андреевски 1991: 160) Вака Конески говори за „Гладна кокошка просо сонуе“ и тоа четириесетина години по нејзиното настанување. Токму ваквиот контекст којшто го претставува и хронотопот на драмското дејство во едночинката, се чини придонесува за нејзиното перципирање како ангажиран драмски текст, при што фокусот се става исклучиво на ангажираноста, а не и на анализата на текстот на други интерпретативни рамништа, секако книжевно-теориски.

Ваквото стојалиште се потпира и на малку познатите информации коишто Конески ги споделува во разговорите со Цане Андреевски: „На премиерата случајно се најде и Радован Зоговиќ, тогаш дојден во Скопје по некоја работа. И Радован оценил дека е многу добра едночинката, ама дека не е опортуно баш во тој момент да се инсистира врз таа тема. И посветувал да не се прикажува натаму. Веројатно била меродавна политичката клима во тој момент. Почнале разговори со Шубашиќ во тој момент и не требало да се иритира другата страна или некои луѓе, што на некој начин биле сврзани, можеби не цврсто, со другата страна. Таа едночинка доживеа само една премиера. Но во провинцијата, јас случајно знам, еднаш во Струга и подоцна, ја слушнав преку гласноговорникот. На улица се слушаше. Го читаа текстот.“ На тоа и Андреевски додава дека „со сигурност може да се рече дека таа живееше на сцената, но преку активноста на аматерските драмски групи.“ (Андреевски 1991: 161)

Имајќи ги во предвид позициите на Зоговиќ во т.н. „судир на книжевната левица“, јасно е на кое интерпретативно рамниште е вреднуван и доживуван овој драмски текст од страна на тогашниот книжевно-политички естаблишмент. Но, од друга страна, се чини, интересот за текстот од страна на „обичното граѓанство“ во тој период не се должи само на потребата од своја сцена и на поврзаноста со самоидентификацијата во перцепцијата за Другиот што им се припишува на ликовите (иако тоа е во преден план), туку и на книжевните елементи на коишто почива текстот, а коишто иако интуитивно го прават привлечен за публиката.

* * *

Овој пат ќе посочиме само неколку од тие книжевни елементи – особености на текстот, коишто впрочем се и појдовни точки за натамошни навраќања и нови исчитувања на оваа драмолетка на Конески.

Во функција на формата – едночинка, Конески исклучително и изненадувачки вешто структурира текст во којшто заплетот

претходи на драмското дејство. А за заплет избира добро позната книжевна стратегија – недоразбирањето и погрешното толкување на знакот. Драмското во текстот се засновува врз погрешно протолкуван, инаку долго очекуван знак од страна на главните ликови. Неспорно е дека ваквата „драмска стапица“ ја има и во „Ревизор“ на Гогољ и во „Сомнително лице“ од Бранислав Нушиќ. Но, Конески оди и чекор понатаму. Од една страна, во заплетот што претходи на дејството на сцената е присутно, како што констатира Димитар Пандев, „непомирливо несфаќање на промената, како заслепено отсуство на слух за промената и на можноста од поинакво „читање“ на знаците: ‘пукотницата’ како етнокултурен знак, во дадена типична средина, со значење “веселба” наспроти ‘пукотницата’ како знак во услови на војна. Станува збор, значи, за семиотичко читање на знаците во зависност од сопствените (личните) очекувања на нови ситуации (говорни чинови), за толкување на знакот во согласност со сопствениот поглед на свет, за некоординирана комуникација на ликовите со стварноста.“ (Пандев 2012: 33)

Но, од друга страна, во текот на самото дејство се појавува познатиот драмски момент на погрешна идентификација на дојденец врз основа на претходно добиена „доверлива“ информација – во овој случај пијаниот „четник“ во домот на главниот лик. Сепак, ваквото „драмско решение“ како стапица и за ликот и за публиката, употребено од Конески, иако претходно видно кај Гогољ и кај Нушиќ, а не помалку и во „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле, веќе познат елемент-ситуација во драмската книжевност, во конкретниот книжевен моментум, не може да се смета за анахроно, бидејќи впрочем, само две години пред објавувањето и изведувањето на „Гладна кокошка просо сонуе“ го има и во „Недоразбирање“ од Албер Ками. Дури, без хиперболизација, ваквата поставеност на „драмска стапица“ пред и во дејството е и своевидно посебно значајно остварување во македонската драмска традиција, имајќи го во предвид дотогашниот тек на развојот на македонското драмско творештво, доминантно свртено кон битовата драма. Оттука, евидентно е дека во осмислувањето и остварувањето на драмскиот текст, Конески го има ползувано своето знаење и искуство со драмските текстови како филолог, но не станува збор за грубо шаблонизирано ползување на теоријата за оформување на текстот, затоа што се евидентни и отстапки од канонизираните матрици. Сепак, ползувана е можноста таквата „драмска стапица“ да се искористи и за остварување хумор, што се чини во тој период има и

културолошки, не само книжевни побуди – обичниот човек да се привлече кон театарот.

Ликовите во овој текст на Конески се семантички полни, но нестатични – не доживуваат иницијација, туку преку драмското дејство се јавуваат во едно книжевно промислено, грубо реално издание. Доминантното интерпретирање на ликовите, најверојатно, во досегашните исчитувања се темели на атрибутите што им се припишуваат од самиот автор. Но, за да се вреднува од книжевен аспект, до потемелна интерпретација се доаѓа ако се оствари деконструкција на ликовите и ако тие се интерпретираат во својата суштина – како карактери. Односно, со деконструкција којашто вклучува и дисекција на ликот што подразбира и деидеологизација на текстот и негово перципирање без обременост со хронопот, тие пред сè се ликови на секое секојдневје – тие не се само четници и бугарофили, туку пред сè се ликови коишто се слика, критика и исмевање на карактерите без суштинска подготвеност за борба и идеи, парадни карактери со лукративни побуди, коишто во општеството егзистираат само преку вклопување во општествената конвенција. Тие се критика и на карактерите, а само на површинско рамниште, интерпретирано во тогаш актуелниот хронотоп се и критика на конкретните монархистички и големодржавни идеали, коишто им се припишуваат заради одредена ангажираност на текстот. Но, ангажираност којашто не е „книжевно зло“, односно не ги менува или одредува естетските димензии на текстот.

Неслучајно, во драмскиот текст покрај македонскиот јазик, се јавуваат и српскиот јазик и бугарскиот јазик, коишто ја имаат функцијата и на етикета на ликовите, во рамките на ангажираноста на текстот. Како што констатира и Пандев, „од јазичен аспект, оваа агитка го привлекува вниманието на читателот преку воспоставената диглосија кај одделни македонски родени зборуваачи, претставени во драмата преку соодветни ликови како приврзаници на туѓи идеологии (српската, бугарската), по однос на употребата на македонскиот народен јазик наспроти употребата на српскиот односно на бугарскиот јазик. Целта на агитките, бездруго, била да се исмеат реакционерите на револуцијата.“ (Пандев 2012: 33)

Но, конкретната агитка, чијашто успешна инкорпорираност во драмскиот текст, повторно ја отсликува и филолошката претходна наобразба на Конески, сепак е „данок на времето“ и на потребата / идејата за ангажираност на конкретниот текст. Зад таа агитка е второто и од оваа временска перспектива, од книжевен аспект посуштинско интерпретативно рамниште на ликовите, коешто

повторно упатува кон поимањето на карактери, дури и изворно согласно со античкиот книжевен модел на ликот.

„Гладна кокошка просо сонуе“ е драмски текст којшто се одликува со отсуство на класичната дидактична завршница, карактеристична за догматизираните ангажирани текстови, вклучително и бројните од периодот на нејзиното настанување. Имајќи ги во предвид и развојните процеси на македонската книжевност, во случај на класично ангажиран текст, од него, во тој период би се очекувала груба дидактика. Ама во овој драмски текст, неа ја нема, иако може да се препознае суптилна хронотопски контекстуализирана порака, ако се отвори прашањето: *која е примернаџа цел и појџреба на ликовиџе на Конески?*

Оттука, се отвора и прашањето, дали при читањето на „Гладна кокошка просо сонуе“ без обременетост од општествено-политичкиот контекст на времето на нејзиното настанување, ако се направи обид за деидеологизација на текстот и тој се помести во друг хронотоп, во книжевната анализа ќе доминира подготвеноста на Конески преку драмски текст со класични, познати и препознатливи драмски стапици и елементи на структурирање на текстот и дејството, да отвори прашања за деконструкција на карактери, а не (само) на идеологии. Но едновременно се отвора и дилемата дали во конкретниот случај, таа подготвеност втемелена на филолошка ученост и авторската идеја се искористени во функција на ангажираноста на текстот или пак потребата од ангажираност е искористена за да се оствари многу посуштински драмски приказ на еден „вредносен систем“ на карактери. Несомнено, за која од двете алтернативи и да се одлучиме, ако се има во предвид дотогашниот книжевен контекст и општествено-политичките околности во коишто се развивала македонската култура, од книжевен аспект, „Гладна кокошка просо сонуе“ е мошне успешно, солидно книжевно остварување, коешто содржи атрибути на еден подготвен драмски автор, со познавање на структурата на драмскиот текст. Но, и автор којшто веќе умее да води „игра во драмскиот текст“, со заплет пред дејството и пред појавување на ликовите на сцената, со кулминација којашто всушност во текот на дејството го „заменува“ класичниот заплет итн. Оттука, релевантно и издржано е и ако се запрашаме какви драмски остварувања ќе се случеа од неговото перо, ако Конески од авторска перспектива и натаму бил посветен и на драмскиот израз.

Неспорно е дека при денешното препрочитување, овој текст се чини одново актуелен. Таа актуелност се должи и заради сегменти коишто се припишуваат на неговата ангажираност (односот кон македонскиот народ и македонскиот идентитет од страна на приврзаниците на балканските големодржавни интереси), што упатува на една културолошка димензија за уште тогашна авторски посведочена свесност за круцијалното значење на овие едновремено општествено-политички и културолошки прашања. Но сепак, актуелноста може да биде остварена и надвор од таквиот контекст и надвор од конкретната културна средина, затоа што зад првото интерпретативно рамниште се драмата на карактери и драмски отворените прашања коишто не нужно мораат да имаат (само) национална или идеолошка обоеност. Тие може и треба во натамошните исчитувања на ова дело на Конески да се согледуваат и интерпретираат и мултидисциплинарно, при што конкретните идеологии во прочитот може се заменат со некои други, од друг хронотоп. А тоа убедени сме ќе доведе до заклучок дека мошне посуштинско интерпретативно рамниште е она во коешто „Гладна кокошка просо сонуе“ е едночинка – драма на карактери.

Иако за овој текст не можеме да говориме како за пресвртен во историјата на македонската драма, се чини од културолошки аспект, според запишаните сведоштва, тој бил исклучително соодветен за привлекување на „обичниот човек“ кон театарската сцена. Дополнително, ја најавува и натамошната посветеност на Конески и на кратките форми и на фолклорот, на што сигнално укажува насловот „Гладна кокошка просо сонуе“, којшто остварува длабока семантичка врска со содржината на драмскиот текст и тоа не на првичното интерпретативно рамниште.

Едновремено, преку повторното исчитување на овој драмски текст, одново може и треба да се отвори темата за приврзаноста на Конески кон хуморот – приврзаност за којашто и самиот тој посведочува не само преку личниот ангажман во „Остен“, туку и преку споделените ставови во разговорите со Цане Андреевски. Во тие разговори, тој настапува од позиција од којашто хуморот се согледува и перципира како суштествен за книжевното дело (Андреевски 1991). Накусо, драмолетката на Конески се вбројува меѓу книжевните дела коишто се негација на тезата за естетската (не)вредност на хуморот, којашто долго беше присутна во книжеvnата наука, реферирајќи уште на античките гледишта дека хумористичното е одлика на т.н. ниска книжевност, наспроти високата уметност на трагичното.

* * *

Се чини неспорна е констатацијата дека за „Гладна кокошка просо сонуе“ можеби не може да се говори / пишува со вонсериски и глорификаторски оценки за творечкиот резултат во севкупниот контекст на дотогашната јужнословенска книжевност, а и ако се имаат во предвид и искуствата од натамошното македонско драмско творештво. Но со сите книжевни и културолошки особености коишто се одлика на овој драмски текст, тој не е и не треба да се перципира како книжевна, творечка осцилација на младиот Конески и да се „заобиколува“ во опсервирањето и валоризирањето на неговиот творечки опус. Впрочем, доколку се имаат во предвид околностите коишто го окружуваат книжевниот развој во втората половина на четириесеттите години на минатиот век, од книжевна перспектива, оваа драмолетка е значајно остварување и тоа не само во македонскиот, туку и во севкупниот јужнословенски контекст, бидејќи како творечки резултат е далеку над просечноста на тогаш актуелниот ангажиран книжевен текст.

Иако е јасен поводниот карактер на „Гладна кокошка просо сонуе“, со своите книжевни квалитети, ова дело е и додадена вредност во опусот на Конески. Сепак, тоа е согледливо само со микрочитање на текстот, со книжевна и културолошка диоптрија. Но, напомените и констатациите од овој прочит се само увод во микрочитањето на единствениот објавен драмски текст на Конески. Микропрочитот ќе треба допрва да се случи, бидејќи „Гладна кокошка просо сонуе“ е книжевна и културолошка неслучајност...

Библиографија

- Алексиев Александар 1976: *Основнојоложници на македонската драмска литература*. Скопје: Култура.
- Андреевски Цане 1991: *Разговори со Конески*. Скопје: Култура.
- Друговац Миодраг 1979: *Повоената македонска литература I*. Скопје: Просветно дело.
- Калсон Марвин. и др. 1998: *Теорија на драмата и театарот*. Скопје: Детска радост.
- Конески Блаже 1945: *Гладна кокошка и росо сонце*. Скопје: Државна штампарница „Гоце Делчев“.
- Пандев Димитар 2012: „Заложбите на Блаже Конески за македонскиот јазик и литература“. *XXXVIII Научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 14-15 јули 2011 година) – Литература*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје – Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 27-47.
- Пејковски Зоран 2021: *Блаже Конески и рисуен и во македонската драматургија*. Скопје: Центар за култура и културолошки студии.
- Стефановски Ристо 1976: *Театарот во Македонија: ирлот кон историјата на театарот во Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- Стефановски Ристо 2012: *Театарот во Македонија*. Скопје: Р. Стефановски. ф

2. МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА НАСПРЕМА ДРУГИТЕ ЛИТЕРАТУРИ И КУЛТУРИ

Zlatko Kramarić

ZAŠTO SAM SE 2011. OSJEĆAO MAKEDONCEM ILI ZAŠTO VOLIM „MALE NARODE“²⁶⁰

Sažetak: U ovome smo tekstu fenomen „malih nacija“ primijenili na „makedonski slučaj“. U radu smo problematizirali teze francuskog filozofa A. Finkielkrauta izložene u članku „Age de l'ideologie, age des cultures“ (1986), u kojem ovaj teoretičar nastoji promisliti razloge koji su doveli do toga da su u 80-im godinama prošloga stoljeća „velike, ideološke, utopijske“ teme supstituirane temama u kojima dominiraju kulturne i identitarne politike.

Ključne riječi: nacija, identitet, kultura, utopija, Makedonija

ZLATKO KRAMARIĆ: ZAŠTO SAM SE 2011. OSJEĆAO MAKEDONCEM I ZAŠTO VOLIM „MALE NARODE“

Nedavno sam pročitao tekst Kenan Malika „Navijam za Englesku, ali samo na stadionu“²⁶¹, koji me podsjetio na jedno moje slično navijačko iskustvo. Naime, početkom 2011. godine postao sam veleposlanikom RH u Makedoniji,²⁶² a sredinom te godine održan je jedno slično

²⁶⁰ U ovome smo tekstu varirali tezu o odnosu „autentičnog“ i „neautentičnog“ pripadnika nacije, koju smo preuzeli iz knjige francuskog filozofa A. Finkielkrauta, *Imaginarni Židov!*

²⁶¹ Vidjeti, Kenan Malik, <https://pescanik.net/navijam-za-englesku-ali-samo-na-stadionu/>, 6. srpnja 2021. Povod pisanja ovoga teksta je pobjeda Engleske nad Njemačkom u četvrtfinalu posljednjeg europskog prvenstva u nogometu, održanog u ljeto 2021. godine.

Autor teksta, K. Malik, poznati je britanski publicist, Indijac rođenjem, koji redovito objavljuje u renomiranim britanskim časopisima, *The Guardian*, *Financial Times*, *The Independent*... Filozofija i biologija predstavljaju fokus njegovog interesa. Od objavljenih knjiga upućujemo na: *The Meaning of Race* (1996), *Man, Beast and Zombie* (2000), *Strange Fruit: Why Both Sides Are Wrong in the Race Debate* (2008)...

²⁶² To je vrijeme kada je Makedonija bila samo Makedonija, a u međunarodnoj uporabi ta se zemlja odazivala na ime FYROM! Za veliku većinu Europljana to je bila samo „jedna daleka zemlja o kojoj malo znamo“. Upravo su to bile riječi kojim je engleski premijer Chamberlain mislio da će opravdati žrtvovanje Čehoslovačke u Munchenu, u jesen 1938. godine. A tako što bilo je moguće izreći jer u Europi oduvijek, na jednoj strani, postoje velike zemlje/nacije u pregovaračkim dvoranama, a na drugoj su sve one koje čitavu noć čekaju u predsobljima da čuju što su one „velike“ odlučile! Upravo je ovom slikom Milan Kundera, veliki češki/europski književnik, opisao noć u kojoj su velike sile (Francuska Velika Britanija, Italija...) sramno „prodale“ Čehoslovačku Hitleru. I ne samo što su je prodale, već su toj „maloj“ zemlji/naciji te noći oduzele i pravo na riječ. Naime, njihovi diplomati, u jednoj sporednoj sobi, cijelu su noć probdželi čekajući odluku o sudbini svoje zemlje! Ako želimo biti korektni, onda moramo reći da ovom prilikom M. Kundera samo reciklira stavove jednog drugog velikog poljskog književnika, W. Gombrowitza koji, pak, dolazi iz zemlje koja u određenim periodima povijesti nije postojala. Stoga i onu njegovu oporu rečenicu u pismu upućenom Czesawu Miloszu: „Ako naš jezik za stotinu godina bude još postojao...“, treba prije svega shvatiti u kontekstu egzistencijalne ugroženosti poljske nacije. Jer, egzistencija te nacije nije niti za Poljake same samorazumljiva izvjesnost, nego

sportsko natjecanje, europsko prvenstvo u košarci, u Litvi. Na tom prvenstvu sudjelovala je i košarka reprezentacija Makedonije. Sudjelovala je i reprezentacija Hrvatske, ali na tom natjecanju, hrvatska reprezentacija loše je prošla, ispala je već u prvome krugu natjecanja. Za razliku od Hrvatske, na tom prvenstvu, makedonski košarkaši igrali su izvrsno, osvojili su sjajno 4 mjesto.²⁶³ I budući da „mojima“ na tom prvenstvu,²⁶⁴ nije išlo, ja sam odlučio diskretno²⁶⁵ navijati za Makedoniju. I tako sam postao „Makedonac na 40 minuta“,²⁶⁶ jer sam svaku utakmicu poslije prvoga kruga, sa svojim makedonskim prijateljima navijačima, pratio u prepunim skopskim kafićima i strasno navijao za Makedoniju, za Peru Antića, za Bo McCalleba (crnog Amerikanca kojeg je Makedonski košarkaški savez pozvao da igra za Makedoniju i, koji je preko noći svojim odličnim igrama postao ljubimac cijele nacije, prava sportska ikona), za Todora Gečevskog, koji u to vrijeme igrao za Zadar,²⁶⁷ kao i za sve ostale makedonske košarkaše.

uvijek i pitanje, izazov, rizik...(M.Kundera). Nedavno, nešto slično utvrdio je i makedonski književnik, M. Mandžukov, koji smatra da je u 90-im godinama prošloga stoljeća Makedonija postala država bez suvereniteta i koja kao takva ne može očekivati nikakvu izvjesnu budućnost. Točnije, ovaj uvaženi makedonski akademik (sic!) ozbiljno misli da će se ona ugasiti već za desetak godina!

²⁶³ Niz njihovih pobjeda uistinu je bio impresivan, poslije nesretnog poraza od Crne Gore, oni su redom pobjeđivali i Hrvatsku, i Bosnu, i Gruziju, i Sloveniju (tada za Sloveniju nije igrao Luka Dončić), i domaćina Litvu, u to vrijeme jednu od najboljih košarkaških momčadi na svijetu... Moćna ruska reprezentacija u kojoj su igrali i NBA-košarkaši pobijedila ih je sretnim košem u posljednjoj sekundi utakmice. Još uvijek pamtim jednu od najljepših utakmica na tom prvenstvu, polufinale protiv sjajne španjolske momčadi, koja je do pobjede došla tek u posljednjoj četvrtini zahvaljujući nevjerojatnoj igri Juan Carlos Navarre. Te večeri taj sjajni košarkaš jednostavno nije umio promašiti, sve mu je ulazilo. Ali, i pored toga, makedonska momčad veći dio utakmice sjajno se držala. U jednom trenutku, u trećoj četvrtini, čak je i vodila.

²⁶⁴ Hrvatska košarka poslije Olimpijskih igara u Barceloni, 1992. godine kada su u finalu olimpijskog turnira igrali protiv najboljeg američkog „dream teama“ u povijesti, tima u kojem su igrali i M. Jordan, i S. Pipen, i L. Bird, i P. Ewing, i M. Johnson, i K. Malone, i J. Stockton, i Ch. Barckley, i D. Robinson..., u pravilu, bilježi neuspjehe, ili se uopće ne plasira na neko veliko natjecanje, a ako se kojim sretnim slučajem i plasira, onda na tom natjecanju ne postiže nikakve zapaženije rezultate. U početku su ti neuspjesi hrvatskih košarkaša djelovali prilično frustrirajuće na onaj sportski dio nacije, ali u posljednje vrijeme ti neuspjesi se više i ne komentiraju.

²⁶⁵ Pod pojmom „diskretno“ znači da se nisam ponašao baš kao klasični/„autentični“ navijači, nisam ni skakao ni zorno pjevao „Izlezi momče na terasa...“, ali sam se iskreno/autentično radovao svakoj makedonskoj pobjedi. I tu radost uopće nisam skrivao. Bio sam „autentični“ Makedonac, doduše, onaj „na 40 minuta“, koji je sretan zbog pobjeda reprezentacije, koju iz nekih iracionalnih razloga doživljava kao svoju!

²⁶⁶ Ovo je, zapravo, sama parafraza ideje o „Englezu na 90 minuta“, koju su izrekli Sunder Katwale i John Denham!

²⁶⁷ T. Gečevski nije bio ni prvi ni posljednji makedonski košarkaš, koji je igrao za neki hrvatski klub. Jedan od najboljih europskih košarkaša, Petar Naumovski, svoju profesionalnu karijeru započeo je u splitskoj Jugoplastici, krajem 80-ih godina prošloga stoljeća, u vrijeme kada je „Jugoplastika“ dvije godine zaredom bila najbolja europska košarkaška momčad, pa je tako ovaj košarkaš imao jedinstvenu priliku da košarkaše

No, poslije svake utakmice, tih 40 minuta igre, taj se moj makedonski zanos, to moje skromno, prije svega, emocionalno investiranje u makedonski identitet, polako ali sigurno gubio. U sportu mi uopće nije neobično kada se javno demonstriraju tribalistički osjećaji, ali kada se ta demonstracija dovede u bilo kakvu svezu s bilo kojom nacijom, onda bi taj osjećaj poslije završetka svakog sportskog događaja trebao nestati. Naime, posvema je legitimno željeti pobjeđivati u sportu, ali izvan stadiona, sportskih dvorana, borilišta stvari bi se ipak trebale promatrati na jedan drugačiji, po mogućnosti, racionalniji način. Bio bih neiskren kada ne bih priznao da me je, na tom prvenstvu u košarci, jedna pobjeda makedonskih košarkaša iznimno radovala. Naravno, riječ je o pobjedi nad tradicionalno solidnom grčkom košarkaškom reprezentacijom! Nema nikakve dvojbe da je ta pobjeda imala i neke druge, političke konotacije, čiji se značaj na simboličnoj razini nikako ne smije podcijeniti. I kada se takvi događaji koji izazivaju burne reakcije pokušaju analizirati, onda bi se i o tim posljedičnim konotacijama trebalo voditi računa. No, izvan sportskih dvorana ta vrsta konotacija više nema nikakvog smisla. Štoviše, one mogu izazvati i čitav niz negativnih učinaka, usporiti pozitivne političke procese, koji se u javnosti najčešće uopće i ne primjećuju. Stoga je vrlo bitno da se ti tribalistički osjećaji u javnom prostoru kontroliraju. Tim više što smo uvjereni kako između grčkih i makedonskih interesa nema nekih bitnijih razlika. Ako je tome tako, onda bi i makedonska i grčka (i bilo koja druga, bugarska, srpska, hrvatska...) politika trebalo poduzeti sve što je u njihovoj moći kako bi se ti interesi, i oni politički, i oni ekonomski, ali i oni koji pripadaju sferi kulture, vjerskih tradicija što je moguće više približili.²⁶⁸ Naime, smatramo da je proces približavanja jedan od

vještine uči od najboljih, Dine Rađe i Toni Kukoča. Tu momčad stvorio je i vodio jedan od najboljih europskih trenera u povijesti toga sport, Božo Maljković

²⁶⁸ Moram biti iskren i reći da sam među prvima pozdravio potpisivanje „Prespanskog sporazuma“ u lipnju 2018. godine.. Čak sam u jednom tekstu euforično predložio da njegovi duhovni inicijatori, Z. Zaev i A. Cipras (Sporazum su formalno potpisali ministri vanjskih poslova, N. Dimitrov i N. Kacijas, dobiju Nobelovu nagradu za mir. Naravno, bili smo posvema svjesni da bilo koja promjena imena nije nimalo ugodna stvari. Konačno, nisu slučajno stari Latini govorili: nomen est omen! Treba reći da se ova konstatacija o tome da je ime sve podjednako odnosi i na osobna, ali jednako tako i na imena država! Pokušajmo samo zamisliti kako to zvuči kada vam netko kaže da od sutra više niste osoba/država „x“ već da ćete se od sutra odazivati na neko novo, vama ne samo tuđe, već i silom nametnuto ime. Stoga nam mora biti razumljivo da svaka promjena imena može biti bolna, posebice ako te promjene nisu dobrovoljne, ako su rezultat određenih političkih i inih pritisaka. (U tom smislu stoje primjedbe makedonskih ustavnopravnih eksperata, Gordane Siljanovske, Biljane Vankovske, Dejan Savevski ..., koji smatraju da se ovakav „identitetski sporazum“ u svojoj biti mora smatrati/ po sebi/ nezakonitim /protivnim ius cogens pravilima i normama, odnosno imperativnom pravu suverenosti državno-pravnog identiteta/, te raskidivim sukladno Bečkoj konvenciji o pravu ugovora/1969/. Sporazum predstavlja presedan u međunarodnom pravu jer su „u postupku njegovog zaključivanja, ratifikacije i

najvažnijih uvjeta što boljeg razumijevanja između dviju država, dviju nacija...

Naravno, da dobar dio teza koje je Kenan Malik iznio u tekstu „Navijam za Englesku, ali samo na stadionu“ nije moguće u potpunosti primijeniti na „makedonski slučaj“. I to ne samo zato što Makedonci nisu Englezi, koji „nikada nisu morali sebi postaviti pitanje tko smo mi, jer su instinktivno znali tko su“²⁶⁹, jer je Engleska uvijek bila njihov dom., što se, pak, za Makedoniju ne može reći. Postojali su povijesni periodi kada se svaka ideja „makedonstva“ potiskivala, pa i negirala, tako što je ta ideja jako dugo bila prekrivena nekim drugim etničkim etiketama (i Bugari, i Srbi, i Grci osporavali su makedonsku nacionalnu afirmaciju, mnogi Srbi i danas ozbiljno misle da su Makedonci „južni Srbi“ - a da je tome tako dovoljno je pogledati samo programe srpskih političkih stranaka iz 90-ih godina prošloga stoljeća; čak i one stranke, kao što su DS, LDS..., koje sebe doživljavaju demokratskim, nisu se, u svojim programima, deklaracijama, nedvosmisleno, jasno odredili spram „makedonskog pitanja“ – zajednički smisao svih tih osporavanja nije ništa drugo nego aspiracije „imperijalnih“ susjeda prema makedonskom teritoriju), kada su Makedonci bili „nevidljivi“, kada je bilo poželjno da se ponašaju na način „neautentičnog Makedonca“, jer su živjeli u društvima u kojima se „njihovo osobno iskustvo, kultura i društveni doprinos nisu javno priznavali“(A. Young)! Riječ je o vremenima u kojima je „biti Makedonac“ značilo imati „pogrešan identitet“, pa onda nije bilo previše uputno da se na bilo koji način problematizira njegovo

izvršenja počinjene ozbiljna kršenja proceduralnih pravila). Nedavno smo bili svjedoci jedne takve bolne promjene: Republika Makedonija, sukladno prošlogodišnjem dogovoru dvaju premijera, Z. Zaeva i A. Ciprasa, pristala je promijeniti svoje ustavno ime Republika Makedonija u Republika Sjeverna Makedonija. Samo podsjećamo da je ovo njeno ustavno ime vrijedilo isključivo za internu uporabu. U svim drugim, međunarodnim prilikama RM bila je supstituirana jednim krajnje nakaradnim akronimom, FYROM/Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija. Zvuči i više nego cinično država Jugoslavija već odavno nije postojala, ali ime te nepostojeće države uspjelo se (za)držati kao dio nespretne (i, dakako, uvredljive) atribucije u imenu makedonske države. A da se uistinu radilo o neprimjerenom cinizmu međunarodne zajednice svjedoči činjenica da je preko stotinu država svijeta, pa tako i Republika Hrvatska, priznalo Makedoniju pod njenim ustavnim imenom. No, zbog pritiska Grčke, južnog susjeda Makedonije, makedonski političari morali su pristati da u međunarodnoj komunikaciji svoje ustavno ime supstituiraju ovim i više nego tragokomičnim akronimom. Ulazak u NATO-savez trebao je predstavljati, kakvu-takvu, supstituciju za taj pristanak! Želim(o) vjerovati da će povijest pokazati da je upravo taj čin bio odlučujući u spašavanju makedonske suverenosti, koju kao što se dadne vidjeti i neki ozbiljni Makedonci dovode u pitanje!?

²⁶⁹ Riječ jeo stavu engleskog konzervativnog filozofa, sir Roger Vernon Scruton (1944-2020), koji sukladno svojim filozofskim načelima smatra da imigranti „uopće nisu pravi Englezi“, već su postali Britanci kroz čudan proces koji nadilazi neprirrodnost stranca: nelagoda zbog imigracije je neizbježna zbog poremećaja starog poznatog iskustva doma“, citirano prema Kenan Malik, <https://peskanik.net/navijam-za-englesku-ali-samo-na-stadionu/6.srpnja> 2021. godine

postojanje!²⁷⁰ Ovdje je posvema nevažno što Makedonci nisu nacija bez korijena, što postoje mnogi dokumenti, pisani tragovi,²⁷¹ koji svjedoče o (dugo)vječnosti te nacije, njene kulture, vjere, pismenosti...

A kada je u pitanje značenja pojma „dom“, onda smo na vrlo skliskom i nesigurnom terenu. Naime, pod tim pojmom ne samo što se može svašta predmnijevati, već se tako što u surovoj političkoj stvarnosti i događa. Nadalje, Makedonija se još uvijek ne suočava s mnogim problemima s kojim se, pak, sustavno suočavaju zapadno-europske zemlje, njihova društva. Makedonija nema iskustvo „migrantska krize“. Veliki broj migranata, u proljeće, ljeta 2015. godine, kroz Makedoniju je samo prošao, nije se duže zadržavao. Makedonija nije bila na popisu njihovih želja. Ona im nije bila zanimljiva destinacija. Ali, bez obzira na tu činjenicu, to još uvijek ne znači da u današnjem makedonskom društvu pitanje „makedonskog identiteta“ nije jedno od najvažnijih političko-kulturnih pitanja. Stoga je krajnje vrijeme da se zapitamo što nam uopće danas znači „makedonski identitet“? Točnije, koliko se taj identitet uopće može smatrati „građanskim identitetom“? Ako bi on to bio, onda moramo postaviti jedno logično pitanje: kako unutar tog identiteta funkcioniraju i makedonski Albanci, ali i svi oni „drugi“? A, ako nije riječ o „građanskom identitetu“, već isključivo etničkom, kako se u tom slučaju spram njega odnose makedonski Albanci, čiji se broj u Makedoniji uistinu mora respektirati? Isto tako, nema nikakve dvojbe da i većina u Makedoniji činjenicu da u njihovoj zemlji živi znatan broj onih koji nisu etnički Makedonci, koji pripadaju onim „drugim“, mora respektirati, ako se želi da makedonski „nacionalni simboli postanu

²⁷⁰ O nekim od tih osporavateljskih politika vidjeti fb-post Katice Kulavkove od 4. kolovoza 2021. godine. Na tom postu ova autorica upozorava na sustavno osporavanje prava Makedoncima da sami tumače svoju historiju. Zanimljivo je da su takve tendencije, prema njenom mišljenju, prisutne i u sadašnjoj Makedoniji. Tako nas autorica, između ostaloga, podsjeća da je krajem 19. stoljeća Partenij Zografski napisao Gramatiku slavjano-makedonskog jezika (240 stranica) i koja je tiskana u Carigradu, nekim slučajem jednostavno nestala. Nešto bolje sreće bio je Georgi Pulevski, koji je 1890. napisao Istoriju na slavjano-makedonski narod (2000 stranica), i rukopis te (h)istorije srećom je sačuvan. Na čudesni način spašena je knjiga K.P. Misirkova, Za makedonski raboti (1903), ali taj je rukopis u kojem su postavljeni temeljni principi kodifikacije makedonskog jezika postao aktualan tek poslije 1944. godine, kada je formirana socijalistička Makedonija u okviru socijalističke Jugoslavije.

²⁷¹ O tome smo i sami pisali u svojim tekstovima, posebice u knjizi *Kultura i trauma*. Pismo bugarskom prijatelju, Meandar, Zagreb, 2020. O tome naravno pored nas pišu i mnogi drugi makedonisti, historiografi..., ali očito da se spram takvih detalja europski birokrati ponašaju sukladno onom aspektu Hegelove filozofije, koja je sklona takve „detalje“ ne samo ignorirati, već se samo njihovo postojanje smatra njihovim „smrtnim grijehom“: to što postoje ne znači apsolutno ništa, štoviše, to je gore po njih same! U posljednje vrijeme Lj. Spasov, makedonski lingvist, objavio je dvije zanimljive knjige, *Razgovori s Vladom Uroševićem* i *Jas: godini plodni* u kojima, između ostaloga, i kroz vlastite obiteljske priče i slike dokumentirano svjedoči o postojanju makedonskog građanstva, njihovoj visokoj kulturi, običajima, navikama...

sastavni dio života svakog pojedinca“.²⁷² Pa, i onih „drugih, ne-Makedonaca“! A tako što neće biti jednostavno ostvariti ako se u Albanci u makedonskim historijskim knjigama pojavljuju isključivo „kao grupa koja je pomagala italijanskim okupacionim snagama tokom Drugog svetskog rata, ili, u kontekstu ideologije velikoalbanske ideje koja je ugrožavala ideju o makedonskoj državi, kako tvrdi Štefan Troebst“.²⁷³ Bez obzira što ovo nije u potpunosti netočno ipak se mora biti svjestan da se takvim pristupima postojeći problemi u makedonskom društvu ne rješavaju. U tom smislu od makedonskih teoretičara očekujemo ne samo da čitaju tekstove Emanuela Levinsa,²⁷⁴ već da njegova etika odgovornosti spram Drugog postane vladajući model (su)života u makedonskom društvu. Naravno, to nije nimalo jednostavno, jer ni taj Drugi nije u svim detaljima nevin. Ali, taj pretpostavljeni „griješ“ Drugoga, njegova potencijalna radikalnost, nikako ne može biti alibi za prakticiranje onih promašenih političkih strategija, kojeg Drugog vide isključivo kao „neprijatelja“!

Ako želimo biti korektni, onda moramo reći da je u nogometnoj makedonskoj reprezentaciji postignut kudikamo veći stupanj inkluzivnog makedonskog identiteta, nego što je to u košarkaškoj, odnosno rukometnoj reprezentaciji. No, to nije samo specifičnost makedonske nogometne reprezentacije. To vrijedi, manje-više, i za sve druge europske reprezentacije. Tako je i anketa, koju je provela agencija „Britanska budućnost“ pokazala da engleska nogometna momčad „daleko nadilazi bilo koji drugi simbol inkluzivnog engleskog

²⁷² Vidjeti, E. Hobsbawm, Nacije i nacionalizam od 1780. Drugim riječima, ako makedonsko društvo želi biti na razini modernih, demokratskih, liberalnih društva i ono će morati štiti i njegovati različite kulture, i ono će morati osigurati njihov razvitak i opstanak. A tako što će biti moguće samo ako ne bude inzistiralo na ponavljanju onih povijesnih epizoda u kojima su oni bili žrtve nepovoljnih geo-političkih odnosa, u kojima se njihova vlastita kultura, njihovo osobno iskustvo, njihova tradicija nisu bile dopuštene, ono nisu bile priznate. Moramo sa žaljenjem konstatirati da je ovih posljednjih tridesetak godina od uspostave neovisne Makedonije bilo puno lutanja, puno pogrešnih strategija, odabira „krivih“ simbola, nekontroliranih izleta u daleku, antičku prošlost, nepoštivanje čitavog niza kanona, nepotrebnog koketiranja s likovima iz povijesti koji je nemoguće dovesti u bilo kakvu svezu s idejom „makedonstva“, pa bi onda i mogla stajati ona opora opaska austrijskog povjesničara U. Brunnbauera da je proces izgradnje makedonske nacije još uvijek nedovršen. Takav se dojam uvijek može steći kada se historija nepotrebno politizira, dekontekstualizira... i gdje onda taj osjećaj „nedovršenosti“ nužno rezultira novim traumama, frustracijama... Vidjeti, U. Brunnbauer, Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Republici Makedoniji (FYROM).

²⁷³ Vidjeti, Vladan Jovanović, <https://pescanik-net/boginja-izida-pod-suncem-vergine/.6>. rujna 2013. godine. Nema nikakve dvojbe da je ove konstatacije moguće braniti, ali moramo biti svjesni da je jednako tako pogrešno albansku zajednicu u Makedoniji promatrati u kategoriji „arhe-neprijatelja“, jer ona to jednostavno nije. Konačno, postoje i neki drugi primjeri iz povijesti (npr. čitav niz epizoda iz Drugog svjetskog rata, socijalističkog perioda Makedonije...), koji pokazuju da su te dvije zajednice imali iste interese.

²⁷⁴ Vidjeti, A. Finkielkraut, *La Sagesse de l'amour*, 1984.

identiteta.²⁷⁵ Došlo je vrijeme u kojem ćemo svi mi biti, htjeli-nehtjeli, multikulturalisti, koji će njegovati različitosti, poštivati pluralizam, štitići politike identiteta.²⁷⁶ Konačno, to su i svojstva progresivnog, anti-rasističkog pogleda na svijet na kojima se temelje suvremene demokratske države.²⁷⁷ No, i Kenan Malik posvema je svjestan da ni ovakvi „progresivni“ stavovi nisu, u svim detaljima, apsolutno nevini. U tom kontekstu, citirat će francuskog filozofa, A. Finkielkrauta, koji pak smatra da bez obzira što i „rasni teoretičari i multikulturalisti imaju suprotstavljene principe, oni zapravo imaju istu viziju svijeta“, jer i jedni i drugi osporavaju „bilo kakvu mogućnost prirodnog i kulturnog zajedništva različitih naroda“. Takva politika različitosti, koja tolerira da svatko živi prema svojim uvjerenjima, puštajući drugoga na miru ne rješava niti jedan ozbiljniji problem u današnjim podijeljenim društvima, pa tako ni u makedonskom društvu. O tome smo nešto više pisali u našim posljednjim radovima²⁷⁸ u kojima smo se bavili fenomenom arhiva unutar makedonskog nacionalnog pamćenja, odnosno u kojima smo pokazali kako je moguće čitati i teorijske i poetske tekstove B. Koneskog kroz identitesku optiku, kroz politike kulturnog identiteta. To ne znači da želimo osporiti opće poznatu činjenicu da je B. Koneski, u najvećoj mjeri, svoj iznimni osjećaj za „makedonsku stvar“ ostvarivao kroz „jugoslavensku ideju“, ali u tim realizacijama postoje i nijanse! I upravo su nas one i zanimale!

Stoga bi naš zaključak bio da nema nikakvih potreba ignorirati „identitarne politike“. A da smo u pravu može nam potvrditi i tekst A. Finkielkrauta, „Age de l'ideologie, age des cultures“, u: Colloque des Intellectuels Juifs: Memoire et Historie, (Donnees et Debats, Colloque XXV), Denoel, Paris 1986., str.109-120.,²⁷⁹ u kojem je ovaj francuski filozof, još u 80-im godinama prošloga stoljeća, prije pada Berlinskog zida, prije „nacionalnog buđenja“ srednjoeuropskih nacija, prije

²⁷⁵ Vidjeti, Kenan Malik, <https://pecanik.net/navijam-za-englesku-ali-samo-na-stadionu/>.

²⁷⁶ Iz svake brige o identitetu, prema mišljenju Ch. Taylora, logično proizlazi „legitimna težnja da se on i sačuva“. I ta je ideja trajno zastupljena u svim našim tekstovima u kojima smo pisali o (makedonskom) identitetu.

²⁷⁷ Vidjeti, Kenan Malik, <https://pecanik.net/pogresni-identitet/>. 18. listopada 2009. godine U ovome tekstu, koji je izvorno publiciran u New Humanist, 7/8, 2008. godine, autor zapravo reciklira stavove američkog filozofa Nathana Glazera.

²⁷⁸ Riječ je o izlaganjima u povodu 100-obljetnice rođenja B. Koneskog, u organizaciji MANU i Filološkog fakulteta u Skopju, kao i izlaganje povodom 40-obljetnice postojanja Instituta za makedonsku literaturu. Oba izlaganja održana su u lipnju 2021. godine.

²⁷⁹ A. Finkielkraut nikada nije krio svoje simpatije prema javnom djelovanju M. Kundera. Stoga imamo dojam da je ovaj tekst i nastao kao posljedica čitanja Kunderinih tekstova, prije svega „Tragedije Srednje Europe...“, u kojima je ovaj pisac pokazao zašto „male“ nacije ne smiju samo tako odustati od svojeg identiteta, od svoje kulture, od svoje tradicije, od svog jezika... I ta njihova strast prema tim temama, jeziku, tradiciji..., nikako nije moguće interpretirati kao posvemašnji dokaz „bijede malih naroda“(I. Bibo), njihove nepovijesnosti, kao što je to mislio K. Marx za većinu slavenskih naroda.

definitivnog sloma komunizma, nastojao promisliti razloge svjetskog-povijesnoga okreta pitanju kulturalnog i nacionalnog identiteta²⁸⁰ umjesto dotad vladajućeg kanona revolucionarnih utopija. A ti se procesi mogu pratiti i u makedonskom društvu. Koliko je nama poznato studentska gibanja 1968. godine i nisu se nešto previše osjetili na skopskom univerzitetu. Iako je Brijunski plenum, pad A. Rankovića, u ljeto 1966. godine, kod određenih makedonskih političkih krugova, prije svega, onih oko Krste Crvenkovskog, izazvao pozitivne reakcije, ta radost nije previše dugo trajala, jer je Josip Broz Tito vrlo brzo, već početkom 70-ih godina, odustao od bilo kakve ideje radikalne demokratizacije društva i partije, pa je tako nemilosrdno ugušio „hrvatsko proljeće“, poslije toga smijenio je i „srpske liberalne“ (Latinku Perović, Marka Nikezića...). U Makedoniji će se tih 70-ih godina, na velika vrata, na političku scenu vratiti stari partijski kadrovi predvođeni „vječnim“ L. Koliševskim, koji uopće nije krio da je autentični boljševik. Povratak L. Koliševskog značilo je da K. Crvenkovski mora u prijevremenu političku mirovinu. Riječ je o političaru koji, ne samo što je aktivno sudjelovao u smjenjivanju A. Rankovića, već je bio politički vrlo blizak sa Savkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom, hrvatskim liberalima. Niti jednu od ovih činjenica srpski unitaristi nisu mu mogli oprostiti. No, svi ti politički procesi, i onim s demokratskim predznakom, kao i oni koji su bile retrogradni, ostavili su vidljivi trag kako u makedonskoj političkoj, tako i u akademskoj zajednici. Ti političko-kulturni procesi nisu prošli bez reakcije. Na njih su reagirali i političari, ali i makedonski književnici²⁸¹ i neki pojedinci unutar makedonske akademske zajednice. Tako će već 27. ožujka 1974. godine D. Mitrev održati slavno predavanje o Makedonskome literaturnom kružoku u kojem će vrlo jasno reći „da unutar „jugoslavenske ideje“ nije moguće do kraja realizirati puni politički i drugi identitet makedonske

²⁸⁰ No, isto tako, treba reći da ti identiteti mogu biti i „nesretni“ (naslov jedne knjige A. Finkielkrauta) i „ubilački“ (naslov knjige A. Maaloufa, libanonsko-francuskog romanopisca), što samo govori o posvemašnjoj složenosti tog fenomena, koji kao takav zaslužuje našu pozornost!

²⁸¹ Ovdje prije svega mislimo na one poetske zbirke A. Popovskog, G. Todorovskog, J. Koteskog..., koje su nastale u 70-im godinama prošloga stoljeća, kao i na one prozne tekstove (S. Janevskog, B. Pavlovskog...) u kojima su ovi književnici u makedonsku književnost uveli temu „makedonske dijaspore“, koja je do tada predstavljala tabu-temu. Nadalje, u dramskim tekstovima J. Plevneša, G. Stefanovskog..., u odnosu na dramski opus jednog K. Čašulea, nacionalne teme propitivat će se iz jedne posvema drugačije perspektive. Možda upravo komparativni pristup ovim dramskim poetikama, na najbolji mogući način, demonstrira teorijski obrat koji se tih godina dogodio: dok je u dramama K. Čašulea u prvom planu junak kojeg muče pitanja revolucionarne utopije, dotle se u dramama J. Plevneša, G. Stefanovskog „junaci“ pitaju „tko smo“, „kome pripadamo“, riječ je o junacima koje uopće ne zanimaju promjene u društvu, ideja revolucije im je strana, oni jedino znaju da su im „kanonska sjećanja“ nedovoljna, pa su oni prisiljeni pronaći neka nova, drukčija „prisjećanja“ na prošlost... Drugim riječima, vrijeme ideologije supstituirano je vremenom kulture!

nacije, odnosno da „organski“ makedonski identitet ima prednost pred jugoslavenskim koji, u konačnici, predstavlja tek jednu, doduše, vrlo važnu epizodu u procesu nacionalne emancipacije.“²⁸²

U to se vrijeme nitko nije usudio, ne samo u Makedoniji, već i u Jugoslaviji, otvoreno preispitati grijehe marksizma. Sva ona silna pisma partijskim moćnicima koja je marno pisao P. Matvejević, zagrebački profesor francuske književnosti, ipak nisu imala tu težinu. Ondašnji jugoslavenski/makedonski teoretičari (M. Đurčinov, A. Vangelov, G. Stardelov...) uredno su prespavali objavljivanje Solženjicinova „Arhipelag Gulag“²⁸³. Nije bilo uputno govoriti o praksi logorskog komunizma, koja se, by the way, prakticirala i u Jugoslaviji²⁸⁴. Na ovim prostorima i dalje je prevladavala sartreovska kritika samo jednog totalitarizma (fašizma), a o onom drugom mudro se šutjelo. Ne može se reći da tekstovi jedne H. Arendt nisu bili poznati, ali njihovo poznavanje nije rezultiralo kritičkim preispitivanjem marksizma. Nadalje, nismo uvjereni da su naši teoretičari/filozofi, na pravi način, pročitali tekstove L. Althussera, ili tekstove F. Fanona... O nekim novim, drukčijim „prisjećanjima“, u to vrijeme, ni u Jugoslaviji, a još manje u Makedoniji, nije moguće govoriti. Ako želimo biti iskreni, onda moramo reći da niti jedan od makedonskih kanona još uvijek nije dekonstruiran.²⁸⁵

²⁸² Vidjeti, Z. Kramarić, Ideologija-historiografija (politički aspekt kritičke djelatnosti Dimitra Mitreva), u: Identitet, Tekst, Nacija (interpretacije crnila makedonske povijesti), Ljevak, Zagreb, 2009., str.197. U nekim smo drugim tekstovima, „Književna historiografija i proizvodnja povijesti – biolješke uz Novu makedonsku književnost M. Đurčinova“, u: Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike, Meandar, Zagreb, 2014., str.211-251., ukazivali na iznimnu važnost upravo tog perioda, perioda „socijalističke Makedonije“, koji se, za razliku od tog perioda u Čehoslovačkoj, nikako ne može svesti samo na „život u laži“(V.Havel). U Makedoniji socijalizam nije bio fatalna (h)istorijska greška“(CH. Giordano).

²⁸³ Prespavali su oni i K.Štajnera i njegovih „7000 dana u Sibiru“. Iako je ova knjiga objavljena 1971, u Zagrebu, ta činjenica osim Danila Kiša nikoga drugoga nije previše dojmila. I upravo pod utjecajem Štajnerovih tragičnih sibirskih priča ovaj će književnik već 1976. godine objaviti svoju „Grobnicu za Borisa Davidoviča“. Staljinisti i srpski nacionalisti tako što mu nisu mogli oprostiti. Kritike su bile žestoke. Doduše, u njegovu obranu stali su P. Matvejević, N. Milošević...

²⁸⁴ Naravno, u tim vremenima se o Golom otoku samo šapotalo. Ta tema u Makedoniji bila je dodatno kontaminirana, jer je jedan od logoraša na Golom otoku bio i Venko Markovski, koji će napisati knjigu o tom svom boravku na Golom otoku.

²⁸⁵ Čak je i Jasna Koteska u svojim izvrsnim knjigama, „Sanitarna enigma“, „Komunistička intima“..., stala na pola puta, jer tragičnu sudbinu vlastitog oca ne samo što doživljava, već i interpretira isključivo kao „privatnu/intimnu“ tragediju, a ne kao jedan od dominantnih simptoma jednog vremena, društva... No, očito da razloge za tu „nedovršenost“ treba vidjeti u limitiranosti psihoanalitičke teorije, koja jednostavno nije u stanju na pravi način objasniti da je sfera „privatnosti“ par excellence političko pitanje!

Nedavno smo imali prilike slušati izlaganje S. Prokopieva u kojem je ovaj književnik i književni teoretičar na prilično provokativni način, progovorio o makedonskim nacionalnim ikonama (B. Koneskom, S. Janevskom, K. Čašuli...) i njihovoj (mogućoj) sudbini u makedonskoj političko-kulturnoj povijesti. Posebice su nam zanimljive bile njegove opservacije o K. Čašuli, koji je, prema mišljenju, S. Prokopieva, već sada posvema nebitna figura u makedonskoj kulturno-političkoj povijesti, a takva sudbina čeka i S. Janevskog!

Ема Лакинска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Институт за македонска литература

e.lakinska@iml.ukim.edu.mk;

**ДИЈАЛОГОТ НА МАКЕДОНСКАТА СОВРЕМЕНА
КНИЖЕВНОСТ СО СВЕТСКОТО КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО (СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ: ДРАМАТА
*ШЕХЕРЕЗАДА – ЦРНА КОМЕДИЈА ВО ИЛЈАДА И ЕДНА
МИНУТА НА СРЃАН ЈАНАКИЈЕВИЌ*)**

Апстракт: Овој труд го третира дијалогот на современата македонската книжевност со светското културно наследство. Во него станува видливо како македонската книжевност, преку преработката на бајките за *Илјада и една ноќ* во драма и нивната современа адаптација, на хумористичен начин комуницира со европските култури. Драмата на Срѓан Јанакијевиќ *Шехерезада – црна комедија во илјада и една минути* не само што ги содржи мотивите присутни во бајките од ова дело кое се вбројува во светското културно наследство, туку и претставува нивно модерно критичко читање.

Клучни зборови: бајка, Шехерезада, *Илјада и една ноќ*, драма, Срѓан Јанакијевиќ

**ДИЈАЛОГОТ НА МАКЕДОНСКАТА СОВРЕМЕНА
КНИЖЕВНОСТ СО СВЕТСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО
(СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ: ДРАМАТА *ШЕХЕРЕЗАДА – ЦРНА
КОМЕДИЈА ВО ИЛЈАДА И ЕДНА МИНУТА НА СРЃАН
ЈАНАКИЈЕВИЌ*)**

Во духот на теоријата на Жерар Женет за хипотекстот и хипертекстот (1997), ова читање на драмата *Шехерезада – црна комедија во илјада и една минути* на Срѓан Јанакијевиќ низ призмата на нејзиниот хипотекст - арапската збирка бајки *Илјада и една ноќ*, тежнее кон обелоденување на точките на комуникација на светското културно наследство со македонската драма. Целта на овој прочит ќе биде да се дојде до нови сознанија во однос на еволуцијата и патувањето на темите и мотивите присутни во оваа збирка бајки, кои живеат и во денешната светска поп култура, а се реактуелизирани во оваа македонска драма, што пак ја чини успешна не само пред македонската туку и пред европската публика.

Зборувајќи за меѓусебните влијанија на текстовите, Катица Кулавакова ја дефинира интертекстуалноста (Кристева: 1969) на следниов начин: „Бидејќи авторот секогаш припаѓа во одредена културна традиција, тој трпи- свесно или несвесно- влијанија кои произлегуваат од авторитетите на сопствената културна и јазична традиција, а потоа од подалечните традиции (...) Органичноста на антагонистичката интерпретативна парадигма на влијанието (мали и големи книжевности, култури и автори), се надминува со воведувањето на теоријата на интертекстуалноста, која наместо за влијание од еден центар врз некоја периферија, зборува за дијалог помеѓу текстовите како фактор во создавањето на книжевните текстови“ (Кулавакова, 2008: 270). Овие два текста кои во суштина припаѓаат на две различни културни средини: арапската и македонската, како и на два различни жанра: бајки и драма ќе се анализираат компаратистички, земајќи ги во предвид теориите за интертекстуалноста, интермедиијалноста и интеркултуралноста.

Збирката *Илјада и една ноќ*, позната и како *Арапски ноќи* (на арапски *Alf laylah wa laylah*) или скратено *Ноќиџе*, е светски позната збирка бајки со потекло од земјите на арапскиот свет. За нарацијата на бајките е користен арапскиот јазик во дијалектна форма со класични граматички конструкции. Како дел од арапската литература *Ноќиџе* ги опфаќаат културите на Мароко, Маурициус, Тунис, Либија, Египет, Судан, Сирија, Палестина, Израел, Јордан, Либан, Ирак во една дамнешна епоха и Андалузија во Шпанија, средновековен Иран, Малта и Сицилија. Се работи за приказни од непознат автор и со непознат датум на создавање, кои се прошириле и без голем отпор станале дел и од западните култури. Најпознати меѓу нив се приказните за Аладин, за Али Баба и за Синбад морепловецот.

Збирката бајки *Илјада и една ноќ* или хипотекстот на драмата, претставува светско културно наследство, а во историјата била и инспирација за дела во разни култури и нивните уметности. Имено, рамковната приказна вели дека откако двата султана Шахријар и Шах Заман, дознаваат дека нивните сопруги им биле неверни, тие заклучуваат дека сите жени се зловни, неверни и не заслужуваат моќ. Неверството како главен мотив е причината за раѓањето на мизогинијата во нив, поради која и двата султани откако ќе се вратат во нивните султанати најпрвин ги погубуваат сопругите, а потоа прават план дека секоја ноќ ќе се венчаат со нова девица, ќе спијат со неа и ќе ја погубат изутрината. По долг период од три години, Шахријар сфаќа дека во неговиот султанат нема повеќе девици, бидејќи или избегале или пак, тој ги погубил.

Младата Шехерезада, пак, е ќерка на везирот, која поради функцијата на нејзиниот татко не му била понудена на султанот. Шехерезада била учена жена на која не ѝ биле непознати легендите за кралевите и сите приказни од минатото. Ги знаела поемите на памет, учела филозофија, наука и уметност, а имала и колекција од илјада книги со приказни од кралствата и нивните кралеви низ историјата. Таа била многу пријатна и љубезна, мудра и духовита, многу начитана и добро воспитана. Како таква Шехерезада е носител на врамената приказна на *Ноќите*. За да го прекине крвопролевањето на младите девојки во султанатот, таа направила стратегија да се омажи за Султанот на што татко ѝ, везирот, првично се противел но подоцна ја прифатил. Според стратегијата, по свадбената церемонија, пред првата брачна ноќ нејзината сестра требала да побара Шехерезада да раскаже една приказна. При тоа Шехерезада би раскажала само еден дел од приказната и би продолжила наредната ноќ. Раскажувањето продолжило илјада и една ноќ или поточно три години, период во кој Шехерезада родила три сина, а султанот Шахријар се вљубил во неа. Ритамот на раскажувањето се одвива непрекинато, бидејќи секоја нова нарација го насочува Султанот или во случајов судијата за животот на Шехерезада, во насока која таа како говорител брзо ја врти во спротивен правец кога ја почнува следната нарација. Со други зборови, прво нешто кон кое цели овој начин на раскажување е аргументативната ефикасност (илустративна, дидактичка, полемична) на приказните кои таа ги раскажува, со цел позитивна оценка од судијата. За оваа алтернација да може да трае подолго, треба секоја приказна да биде поефикасна од претходната, но и се поблиска, што завршува со општо колебање на Султанот за сите свои акции. На илјада и првата ноќ, кога го раскажувала заклучокот од последната приказна, таа го советувала султанот да има на ум сè што му раскажала дотогаш, бидејќи голем дел од ликовите во приказните имале многу потешки проблеми од неговите. Совет кој го допира Шахријар, го поттикнува неговото здраворазумско размислување и расудување и е доволна провокација тој да признае и да каже дека тоа е заслуга на генијалноста, побожноста и чистотата на Шехерезада. Тој оди и чекор потаму, донесува круцијална одлука, односно одлучува да ѝ го поштеди животот на Шехерезада и да престане со праксата на убивањето девојки.

Цветан Тодоров во *Поетика на ѝрозаџи* (1980) во третото поглавје „Луѓе – нарации: *Илјада и една ноќ*“ развивајќи ги идеите на Хенри Џејмс вели дека постојат две постојани конституенти на една нарација: ликовите и дејствијата кои тие ги вршат. Во однос на *Ноќите* и нивната анализа, наместо да се анализираат

психолошките состојби на ликовите, тој предлага да се тргне од претставата за движењето на наративот, бидејќи според Тодоров, тој се води по законот на каузалното вграмување. „Во него секој момент од нарацијата може да биде претставен со еднаква предлошка која влегува во врска со последицата или резултатот од претходните или следните наративни предлошки.“ (Тодоров, 1980). Наместо да ја гледа оваа нарација како психолошка, Тодоров ја гледа како аписихолошка, со објаснување дека во неа дејствието треба да се зема во предвид само по себе, бидејќи тоа „се носи само во себе, а не како траг за одреден тип на лик“ (Исто). Според него, потиснувањето на психологијата овде се случува во внатрешноста на наративната предлошка и продолжува уште поуспешно во полето на релациите помеѓу предлошките. Притоа треба да се земе во предвид дека „стабилноста на односот помеѓу две предлошки, ја лишува претходната од секаква автономија во секоја интранзитивна смисла“ (Исто). Психолошката каузалност, продолжува тој, налага дека особините на ликовите не се само причина за некое дејствие или пак, само неговиот ефект – тие се и двете во исто време. Во таа смисла вели тој „султанот ја убива жена си бидејќи е суров; но тој е суров бидејќи ја убива жена си“. Оваа каузалност, објаснува Тодоров, треба да се сфати надвор од линеарниот временски систем. Па така, ликовите ги дефинира како виртуелни приказни за нивниот живот: „Секој нов лик значи нов заплет. Ние сме во кралството на луѓе-нарации“, факт кој длабоко влијае на самата структура на наративот. „Појавата на нов лик неминовно води до прекин на претходната приказна, па ни раскажува нова приказна, онаа што го објаснува *сега и овде* на новиот лик. Втората приказна е вграмена во првата; овој процес се нарекува вграмување (en. embedding; fr. enchâssement)“ (Исто). Овие вграмувања се видливи во *Ноќиите* во формата на раскажување: Шехерезада раскажа дека... Цафар раскажа дека... кројачот раскажа дека... берберот раскажа дека... брат му раскажа дека... Како што вели Тодоров „важноста на вграмувањето е одредена од димензиите на вграмените приказни, па така сите приказни од *Илјада и една ноќ* се вграмени во приказната на Шехерезада.“ Повторувањето на приказни е карактеристика на фолклорот, но во *Ноќиите*, пишува Тодоров „ова повторување служи за да ја воведо нарацијата на новиот лик, нарација која е важна за развој на понатамошниот заплет. Чинот на раскажување во *Илјада и една ноќ* не е никогаш транспарентен чин – напротив – токму тој го движи заплетот“ (Исто).

Во однос на вграменото или приказните кои Шехерезада ги раскажува, Абубакр Шраиби, професор на универзитетот Сорбона и долгогодишен истражувач во полето на арапската литература, во

делото *Илјада и една ноќ*, *Историја на текстовите и класификација на приказните* пишува дека нивната класификацијата се темели на два најважни труда: оној на Виктор Шован и оној на Миа И. Герхарт. Шован работел на екстремно голем корпус од 450 приказни, кои припаѓаат на арапската средновековна литература, меѓу кои и приказните за *Илјада и една ноќ*. Тој прави тематска класификација, која ни дозволува да видиме како темите за кои зборуваат приказните еволуирале и како се испреплетуваат. Од друга страна Миа И. Герхарт прави два типа на класификација. Првата е тематската каде приказните ги дели на: 1. Љубовни приказни, 2. Полициски или криминални приказни, 3. Патописи, 4. Бајки, 5. Дидактички приказни за мудрости или пиетети. Втората поделба е историска и според периодот во кој се пишувани го потврдува постоењето на три слоја, кои ги сочинуваат приказните за *Илјада и една ноќ*: персиски, багдадски и египетски приказни. Она што е важно тука да се потенцира е дека Шраиби во своето дело, кога зборува за класификацијата на приказните, напомува дека не се работи за народно творештво, туку за средновековна арапска литература.

Сиџетите на приказните во *Илјада и една ноќ*, историски гледано се врани во рамка за која се верува дека е индиска и дека кореспондира со онаа на санскритските приказни, која, пак, подразбира вметнување на поголем број приказни во рамка на еден единствен наратив (како на пример во *Panchatantra* или *Nipopadesha*). Приказните содржани во збирката во основа се сказни, кои се пренесувале усно низ целиот арапски свет. Најстарите познати докази за постоењето на *Ноктиите* се седум пергаменти напишани помеѓу III и IX век во кои тие се споменати (Шраиби, 2008: 21-47). Долго време оваа збирка немала име, а по првите два направени преводи од арапски на персиски, била наречена *afsāna*, што на персиски значи *илјада ноќи*, но и *илјада приказни*. Збирката понатаму го добива обликот, кој денес го познаваме по примерот на збирката *Hazār Afsānè* (Шраиби 2008: 41), дури во XVI век, кога е земен целиот дотогашен материјал, но додадени се и бајките кои биле донесени на Блискиот исток од Монголците.

Првиот европски превод на збирката *Илјада и една ноќ* е направен од Антоан Галанд под името *Илјада и една ноќ, арапски приказни преведени на француски јазик (Les Mille et Une Nuits, Contes arabes traduits en français)* и тоа во 12 книги. Преводот е направен во периодот од 1704 година до 1717 година. Изворниот текст, кој го преведува Галанд бил четириволуменски сириски ракопис, кој подоцна е дополнет и со приказни од други извори.

Збирката *Илјада и една ноќ* отсекогаш претставувала инспирација за авторите ширум светот, а ваквиот третман во светската литература го има пред сè заради мотивите на смртта, родот и политиката, кои пак се неразделен дел од ликот на Шехерезада. Интертекстуалноста на *Ноќиите* и мотивите кои се застапени во нив се наоѓаат во голем број текстови, како на пример: *Кандид, или оптимизам* (1759) на Волтер, *Илјада и вистората ноќ* (1845) на Едгар Алан По, *Нови Арајски ноќи* (1882) на Роберт Луис Стивенсон, *Последното џапување на Некој, морейловецот* (1991) на Џон Барт и други. Еден од овие текстови е секако и драмата, *Шехерезада – црна комедија во илјада и една минути* на Срѓан Јанакјевиќ која е предмет на интерес на овој труд.

Ликот на Шехерезада во збирката *Илјада и една ноќ* е одлучувачки за значењето на збирката земајќи во предвид дека таа е и двигател на дејството и наратор. Шехерезада како многу учена и добро воспитана жена, лесно станува инспирација и за луѓето кои консумираат приказни, но и за оние кои ги раскажуваат приказните. Раскажувачите на приказни, па и собирачите, на еден начин ги носат истите раскажувачки и наративни квалитети како и Шехерезада. Основните теми и мотиви поставени околу ликот на Шехерезада, како на пример мотивот на победата на смртта преку спасувањето на девојките, се безвременски. Токму таквите безвременски теми и мотиви, кои претходно биле познати во фолклорот, но не и во литературата, преку овие бајки стануваат патувачки теми и мотиви, а со тоа го прават овој текст фундаментален или хипотекст за многу други дела.

Рамковната приказна не ја опфаќа Шехерезада во ниту еден момент, а таа не е принудена да се омажи со султанот Шахријар. Нејзината сила е во вербата која ја има и во убедувањето дека ќе успее во својата намера, па за доброто на општеството самата себеси си се изложува на ризик, сосема свесна дека неуспехот во намерата е равенство на нејзината смрт. „Шехерезада живее само додека може да продолжи да раскажува; но оваа ситуација непрестајно се повторува и во внатрешноста на приказната“ (Тодоров, 1980), како на пример во приказната за дервишот кој преживува благодарение на раскажувањето. Друг пример е приказната за лекарот Дубан, приказна во која белите, празни страници намачкани со отров ќе го убијат кралот, носејќи ја пораката дека книгата која не раскажува никаква приказна убива. Затоа, нарацијата е еднаква на живот и обратно, секое отсуство на нарација е еднакво на смртта. Но ова не е единствената опасност по животот, како што вели Тодоров, желбата да се слушне една нарација исто така носи смртна опасност. Како што вели тој „Ако

зборливоста спасува од смртта, љубопитноста ја води“ (Исто). Султанот Шахријар со посебно внимание слуша кога Шехерезада му раскажува, а од приказните извлекува силни поуки, како оние за отфрлањето на предрасудите, чистењето на телото и на умот од темните мисли и враќањето на надежта и на разумот. Шехерезада со цел да му го задржи вниманието на султанот му ги раскажува приказните со доза на карневализација. „Логиката на карневалот подразбира главечко испревртување на нештата, пресвртување, преоблекување, изменување на воспоставеното“ (Стојменска – Елзесер, 2005: 71) или пак во случајов преку веќе стекнатото знаење и преку способноста за раскажување, таа успева да направи промена на матрицата на размислување кај слушателот и тоа од крволочна кон пацифистичка. Некои од овие приказни се раскажани со цел да извршат влијание и да убедат, како што е во случајот на басните кои мораат да носат мудрост, а други пак да купат живот. Овие вторите се приказни кои мора да предизвикаат чудење, а преку чудењето и размислување. Е токму тоа, *чудното*, е она кое ѝ го спасува животот на Шехерезада. Ставањето на сопствената безбедност и животот на второ место, во име на животите на младите девојки е нејзиниот најголем херојски подвиг. Во него Шехерезада не само што успева да стане херојот кој сакала да биде, туку станува и уште поголем херој, токму во моментот кога крвопролевањето ќе престане не само во нејзиниот султанат, туку и во соседниот, како резултат на тоа што Шахријар ќе му каже на Шах Заман за приказните на Шехерезада. Таа е олицетворение на спасот за муслиманските девојки, симбол на силната регенерирачка женска енергија.

Важноста на Шехерезада во поп културата за консументите од Оксидентот се огледува во тоа што таа претставува наратор кој прави културна врска со една над-култура, која го покрива заедничкиот простор на културите и од Истокот и од Западот. Бајките кои Шехерезада ги раскажува остануваат автентични поради присуството на нејзината женскост во раскажувањето и тоа како акт на Другоста, наспроти дотогаш типичната машка нарација. Наташа Аврамовска во „Шехерезада- уште еднаш за женското писмо“ пишувајќи за прашањето дали *Илјада и една ноќ* е женското писмо вели: „[...]во светот на раскажувачкото умење и неговото просудување и вреднување, арбитражен е хоризонтот на очекување на читателот и неговото искуство.“ (Аврамовска, 2000: 52). Токму поради тоа што Шехерезада во *Илјада и една ноќ* говори од „историски препознатлива женска ситуација, кое меѓутоа, му се обраќа на машкото искуство“ (Исто) ова дело е широко прифатено во светот за да стане дел од светското литературно творештво. Аврамовска објаснува: „Книжевно-критичкиот феминизам поаѓајќи

од тезата дека „сите ние мажи, жени и доктори по филозофија отсекогаш книжевноста (м.з.) сме ја читале како мажи“ (Carolyn Heilburn *Millett's Sexual politics: A Year Later*) и основно повикувајќи се на другоста на женското искуство, ја повикува тезата за значенскиот алтеритет „да се чита како жена“ воедно менувајќи го при своите интерпретации нашето разбирање на веќе познатите книжевни дела. Во последново впрочем и се состои деконструкцискиот момент на оваа критика“ (Исто).

Џон Д. Нилс (в. *Homo narrans: The poetics and Anthropology of Oral literature*, 1999) го опишува човекот како *homo narrans* и потсетува дека „пишувањето е своевиден новитет во споредба со зборувањето, како и дека раскажувањето на приказни е една од најстарите уметности“. Во делото, Нилс го застапува тврдењето дека раните англиски и современите поети кои ги проучувал се залагале за „моќта на зборовите“, за „сентиментален, ритмички наполнет јазик што се изговара во зголемениот регистар“ (Нилс, 1999: 29), што ги надминува дихотомиите како „усно и писмено“, „поезија и проза“, „песна и говор“, па дури и „фикција и факт“, кои според него треба да се прикажат како „спектри“ со цел подобра контекстуализација на делата што се проучуваат. Оваа способност на наративот да ги рефлектира, но едновременно и да ги создава социјалните верувања со презентирање на контрадикторни ставови за некое прашање Нилс го нарекува „космопластична“ моќ на нарацијата. Ваква една „космопластичност“ е присутна и во нарацијата на драмата на Јанакијевиќ, која на хумористичен начин, преку дихотомиите усно-писмено, женско-машко, христијанство-ислам, живот-смрт, колонијалист-колонизиран, темнина-светлина, успева да ги претстави како делови од една единствена целина, како спектар во кој постоењето на едното без другото не би било можно. Наративскиот авторитет во *Ноките* како хипотекст, а потоа и во драмата бележи поместување помеѓу Шехерезада (Девојката) од една страна и нејзиниот луд Султан, односно заробувач (Вујче и Младичот) од друга. Ова поместување служи за едновременно да го врами ликот на Шехерезада во приказната, но и да ѝ го одземе и раскажувачкиот авторитет (Орм, 2010: 28).

Во *Ноките* се чини дека „секоја нарација има нешто вишок, дополнувач кој останува надвор од затворената форма која произлегува од развојот на заплетот. Во исто време, [овој вишок,] ова нешто повеќе, специфично за наративот е и нешто помалку; дополнувачот е во исто време и недостаток; за да се надополни овој недостаток создаден од дополнување, потребен е нов наратив.“ (Тодоров, 1980). Во таа смисла, Тодоров објаснува дека дополнувањето во *Ноките* има повеќе форми, меѓу кои најпозната

е онаа кога наративот станува средство за убедување на соговорникот. „На повисоките нивоа на вградување дополнувањето се трансформира во едноставна усна форма, во една реченица, наменета колку за ликовите, толку и за слушателите.“ (Исто)

Токму поради ова во книжевната критика пред сè акцентот на делото *Илјада и една ноќ* се става на самите приказни, на способноста за раскажување на девојката, а со тоа во сенка останува рамковната приказна, онаа за неа, за времето и за условите во кои живее, за Султанот и за Везирот, за мизогинијата присутна во јадрото на ова дело. Литературниот карактер на ова дело е во дослук со културниот, со социјалниот па и со политичкиот дијалог во борбата за територии на Истокот и на Западот, што во себе го носи и колонијализмот, како и процесот на ослободување, автономија и глобализација. Сите овие аспекти Јанакијевиќ ги чита од современ агол, па во драмата на сижеите на бајките речиси и не им е издвоен простор, а акцентот е ставен на рамковната приказна, адаптирана во приказна за општеството, религиозната нетрпеливост, родовата поставеност, колонија-лизмот и актуелните случувања.

За разлика од *Ноќите* кои припаѓаат на арапската народна литература, драмата *Шехерезада – црна комедија во 1001 минути* е авторско дело на Срѓан Јанакијевиќ. Тој во својата тридецениска кариера се јавува како автор на повеќе од 13 драми и режисер на повеќе од 21 претстава. Издал една збирка со драми, *Куйидона и други драми* (2013) во која е содржана и драмата *Шехерезада – црна комедија во 1001 минути*. Во филмската уметност се појавува како режисер на 4 филма, меѓу кои две телевизиски серии и два омнибус филма: *Големотио сивило* во 1993 година и *Скопје ремикс* во 2012 година. Учествувал на бројни фестивали во Македонија и во странство, а добитник е и на многубројни награди.

Драмата *Шехерезада* – црна комедија во илјада и една минутиа во преден план ја става рамковната приказна на *Нокиџе*, а нивното вرامено не го гледаме на сцената, но е присутно во насловот на драмата. Се работи за модерна преработка, со лесен и хумористичен наратив, во која родовата нетрпеливост е подеднакво присутна како и во *Нокиџе*. Функцијата на двете дела, иако жанровски се разликуваат (драма наспроти бајки) е уште една допирна точка, бидејќи и двете претставуваат социјална критика на матичните општества во моментот на нивното создавање.

Слика 1. Леток од информациите за претставата

Срѓан Јанакијевиќ ја напишал драмата *Шехерезада* – црна комедија во 1001 минутиа во залезот на нападите на кулите близначки во Њујорк на 11 Септември 2001 година, првично како сатира за радикалниот исламизам. Драмата *Шехерезада* – црна комедија во 1001 минутиа премиерно е изведена на сцената на Македонскиот народен театар дури десет години подоцна, на 11 февруари 2011 година. Својата

француска премиера драмата ја има во рамките на 18-тиот фестивал на современи ракописи под наслов „Македонски драматурзи“²⁸⁶ (види слика 1) во 2015 година, а поради големиот интерес на публиката изведена е уште два пати.

Дијалогот со *Нокиџе*, кој е видлив уште во самиот наслов на драмата, како и модерниот наратив кој се обраќа и на актуелните случувања во мигот на изведбата во Франција, се едни од клучните фактори за постигнатиот успех на оваа драма, кои овозможуваат драмата како дел од македонската литература, да изврши влијание и врз француската гледачка јавност. Во продолжение, ќе настојувам да ги осветлам оние аспекти на драмското писмо на Јанакијевиќ, со оглед на кои таа е актуелна и за западно европскиот читател односно публика.

²⁸⁶ Драмата е преведена на француски јазик од Фроса Пејоска- Бушро во првиот квартал од 2015 година. Со поддршката на повеќе чинители меѓу кои: Македонски Народен Театар; Локомотива- Центар за нови иницијативи во уметноста и културата – Скопје; АЛДА – Скопје, биро за соработка помеѓу регионот Долна Нормандија и Република Македонија; градот Каен и Министерство за култура на Република Франција, драмата е поставена и за прв пат изиграна во театарот Панта во Каен, Република Франција на 18 мај 2015 година, во режија на Нела Витошевиќ.

Драмата *Шехерезада* – црна комедија во 1001 минути се состои од вкупно 10 сцени, а секоја носи наслов на различна минута. На сцената има и тајмер, кој ја покажува минутата во која се одвива сцената. Овој тајмер брои минути, како што во хипотекстот се бројат ноќите, што пак претставува еден комичен приказ на брзото време на конзумеризмот.

Dramatis personae во оваа драма се: Младичот, млад човек во свои триесетти години; Вујче, повозрасна личност; и Девојката, која воопшто не се претставува во драмата, па читателска или гледачка претпоставка е земајќи го во предвид насловот, дека таа е Шехерезада. Девојката за разлика од Шехерезада се наоѓа во христијанско опкружување, па како лик носи двојна различност: онаа на млада жена, но едновременно и на муслиманка. Претпоставката е дека девојката ги раскажува приказните на Шехерезада додека сакаат да ја убијат, но не ги слушаме. Покрај добро познатиот и препознатлив мотив на преживувањето, донесен во двете дела преку женската нарација, длабоко вткаен во нивните рамени приказни, во протагонистите на оваа драма лесно се препознатливи ликовите на *Ноќите* во ликот на Вујче (Султанот), Младичот (Везирот) и Девојката (Шехерезада).

За попрецизен увид следува и краток преглед на случувањата во драмата и тоа во секоја од десетте сцени посебно:

Сцена 1, минути 0001: Вујче и Младичот влегуваат во еден валкан подрум полн со аудиовизуелна опрема: екрани, камери и бројач за минути. Во подрумот има две врати, од кои едната тешка, метална – како за скривница, која води во друга просторија дизајнирана за заклучување на муслиманките кои се осомничени за планирање на терористички напади. Кога влегуваат на сцената, тие носат завиткан тепих во кој има девојка. Нивната вознемиреност е очигледна. Регистарот на јазикот што го користат во текот на драмата е сиромашен. Наклонети се кон теориите на заговор.

За време на нивните дијалози тепихот го оставаат во другата просторија и цврсто ја затвораат вратата. Во текот на целата драма камерите во другата соба ни покажуваат на екраните што се случува во втората соба, но ние не слушаме што се зборува таму, како приказ за тоа дека жителите на Оксидентот само на телевизија гледаат што се случува во Ориентот.

Во оваа сцена, Вујче му се жали на Младичот дека сопругата му рекла дека ќе го остави, си нашла друг. Младичот се обидува да ја одбрани велејќи му дека тоа е последица на неговата болна љубомора што ја задушува. На крајот на сцената се договараат кој ќе ја чува вратата, додека другиот одмара.

Сцена 2, минуџа 0072: Младичот му кажува на Вујче дека нешто се движи. Притоа, гледаме како Девојката облечена во бурка станува и со тоа дознаваме дека таа не е мртва. Вујче и Младичот ја носат во соседната соба и ѝ ги врзуваат и рацете и нозете.

Сцена 3, минуџа 0107: Следната одломка ги опишува намерите на двајцата протагонисти во однос на Девојката:

„ВУЈЧЕ: А дизелот? Муслиманка ... Маскирана ...

МЛАДИЧОТ: Бурка. Таква им е верата.

ВУЈЧЕ: *цинично* Да, да, сигурно, таква им била верата. Зошто во Европа ги забранија бурките? Франција, Данска... Чукни си ја главата. Муслиманка плус губриво плус маскирана... во бурка плус канта дизел е еднакво на? Кој е одговорот на равенката?

МЛАДИЧОТ: Мразам равенки.

ВУЈЧЕ: Е еднакво на терорист. Радикал! Исламски радикал. Црна вдовица. Има вера во која слепо верува. Нема што да изгуби, за разлика од нас. Кога немаш што да изгубиш, можеш само да добиеш. Тоа нив ги прави победници. А ние? Што сме ние? Ние, со сите сомнежи, човекови права, вредносни системи, стравови дали ќе имаме подобро утре? Дали ќе ја задржиме работата? Киријата дали ќе ја платиме? Дали ќе може да ги исплатиме кредитите на сите лихварски банки? Хипотеките кога ќе ги активираат? Ние сме нивни робови. Нацијата ни старее и ни умира. И тие само се котат. Кој е тука победник, а кој губитник? И еден ден кој ќе ја пишува историјата? Победникот или губитникот? Вистинската верзија може нема да се испише ако евентуално остане некој да ја прочита. Оти нас ќе не нема. Затоа сме, Младичу, ние тука. Ова го правиме зошто веруваме дека е неопходно за благосостојбата и безбедноста на оваа прекрасна нација. Многумина нема да не разберат, нема да не оправдаат, најверојатно и ќе не осудат (...“ (Јанакијевиќ, 2013: 122)

Прават тактика на како што велат „лош џандар, добар џандар“ според која Младичот ќе ја измачува Девојката, па кога Вујче ќе влезе да ја смири, таа да признае дека е исламист и дека планирала напад.

Сцена 4, минуџа 0175: Протагонистите го подготвуваат својот голем план да го спасат светот. Воспоставуваат „протокол“ со шифрирани имиња, за никој да не може да разбере за кого зборуваат и да не може да им го уништи планот. Од тој момент, Вујче станува „Господин Алфа“, Младичот „Господин Омега“ и девојката „Субјектот“. Според нивниот „протокол“, „Господин Алфа“ е примарен лидер на операцијата, а „Господин Омега“ е тој што ги извршува наредбите.

Младичот влегува и ја измачува Девојката. Излегува хипнотизиран и се заљубува во неа. Тој му вели на Вујче:

„МЛАДИЧОТ: (...) Додуша убав муабет си направивме. Што убаво раскажува девојчето. Интересно девојче...

ВУЈЧЕ: Што ти раскажа?

МЛАДИЧОТ: Не знам, муслимански приказки.

ВУЈЧЕ: Какви муслимански приказки?

МЛАДИЧОТ: Детски некои...

ВУЈЧЕ: Детски?

МЛАДИЧОТ: Многу секс додуша имаше за детски приказки...

ВУЈЧЕ: Муслимански детски приказки со секс?!

МЛАДИЧОТ: Ама Вуј... г-не Алфа, не паѓам ја на провокации. Дружба си е дружба, служба си е служба.“ (Исто, 127)

Оттука, произлегува дека поради приказните кои ги раскажува Девојката, нивниот план не функционира.

Сцена 5, минути 0286: Вујче влегува во собата и почнува да ја мачи Девојката.

Сцена 6, минути 0312, 0313, 0324: Излегува оттаму облеан во крв, вели дека Субјектот прозборел, дека му раскажувал приказни, но сега треба да се дешифрираат.

Сцена 7, минути 0325, 326, 0332: Лудилото на Вујче и Младичот ескалира до тој степен што Девојката е обвинета дека е одговорна за сите болести на Земјата. Вујче вели дека му зборувала за четириесет разбојници, па протагонистите и нив ги врзуваат за светските заговори. Продолжуваат повеќе да ја мачат.

Сцена 8, минути 0601: Вујче повторно влегува кај Девојката. Излегува и му кажува на Младичот дека го „претепал Субјектот“ и го силувал.

Сцена 9, минути 0653, 0725, 0726, 0727, 0728, 0765, 0790, 0801: Вујче почнува да паничи бидејќи на екраните гледа како Младичот не ја мачи Девојката туку си разговара со неа. Тој брза назад во собата.

Сцена 10, минути 0821: Последната сцена започнува со недостигот на доверба помеѓу Вујче и Младичот. Вујче мисли дека Младичот има романтична врска со неговата сопруга. Тие во расправија ја напуштаат просторијата во која е Девојката. Вујче признава дека ја силувал Девојката. И двајцата доаѓаат до заклучокот дека со тоа што Девојката им „раскажува приказни“, „Субјектот“ ја одложува својата смрт. Вујче се обидува да го натера Младичот да размисли за скриеното значење на приказните што ги раскажува младата девојка. Вујче мисли дека овие приказни кријат код кој мора да се дешифрира. Тој му поставува прашања на Младичот за да го разбере интертекстот. Тоа го наведува Вујче да мисли дека постои врска помеѓу Сулејман, неговиот датум на раѓање и нивното време, како и дека нападите треба да бидат

поврзани со Сулејман. На крај доаѓаат до заклучокот дека новиот пророк е Арап.

Возбуден од сопствените заклучоци, Вујче влегува во собата каде што е Девојката и ја замолчува. Зема нож. Младичот го исклучува екранот. Темнина паѓа на сцената.

Светлината се враќа. Сите тројца се во просторијата каде што е Девојката. Вујче нешто му кажува. Излегуваат двајцата. Вујче вели дека операцијата е завршена, бидејќи бил во визбата 16 часа и 41 минута. Во тој момент Девојката влегува во нивната соба со тепихот во раце. Го одмотува на подот, ги кани да застанат на него и тројцата полетуваат како во *Илјада и една ноќ*.

Земајќи ја во предвид основната класификација на приказните за *Илјада и една ноќ* што ни ја дава Шрајби, тематски гледано, типовите на приказни според Герхарт се присутни и во драмата на Јанакијевиќ и тоа преку мотивите. Љубовните приказни се присутни и на почетокот и тоа во љубовната приказна на Вујче и на жена му, а потоа и низ заљубувањето на Младичот во Девојката. Мотивите од полициските и криминални приказни се присутни дури и во самата сценографија: дејството се случува во подрум, главните актери се кријат мислејќи дека така го спасуваат светот, па едновременно се и полицајци и криминалци. Патописите ги гледаме низ зборовите на Вујче за тоа како е во другите европски земји, честопати плод на неговата имагинација. Говорот на Вујче во драмата одговара на дидактичките приказни за мудрости или пиетети кои се составен дел од *Ноктиџе*. Дури и кога протагонистите си даваат 'шифрирани имиња', интертекстуалноста со *Ноктиџе* е уште поизразена, бидејќи во нив по аналогија „Господин Алфа“ би бил Султанот, „Господин Омега“ - Везирот. Преку овие протагонисти, Јанакијевиќ умешно ни ги илустрира и мислења на големите групи во современото општество: на младите преку гласот на Младичот, на повозрасните преку гласот на Вујче и на жените преку гласот на Девојката, која едновременно ни го носи и гласот на муслиманите во актуелниот миг, во услови кога се исправени пред неприфатеноста од страна на христијаните и неинтегрираност во европските прохристијански општества. Ова е воедно и најмаркантниот акцент во драмата - религијата или поточно на кусокот на толеранција помеѓу христијанството и исламот. Интертекстот со *Ноктиџе* е присутен уште во насловот на драмата, преку името на Шехерезада, та преку него се пресликуваат личните карактеристики на Шехерезада врз ликот на оваа модерна девојка. Девојката нема лични огласувања, бидејќи сликата за неа е веќе створена кај читателот/гледачот од самиот наслов.

Дуализмот пак на женско-машката енергија во дуото раскажувач-слушател, го среќаваме и во двете дела, во драмата по кажувањето дека „субјектот постојано раскажува муслимански приказни“. Како што вели Цветан Тодоров „Секој наратив мора да го направи својот процес на искажување експлицитен; но за ова потребно е [да се појави] нов наратив во кој овој процес на искажување не е повеќе дел од исказот. На тој начин раскажувачката приказна секогаш станува и раскажана приказна, во која новата приказна се одразува и го наоѓа својот лик. Од друга страна, секоја нарација треба да создава и нови, внатре во себе, за новите ликови да можат да живеат и надвор од себе, за да се консумира дополнувачот кој неминовно го содржи.“ Без разлика на тоа дали Девојката ги раскажува истите приказни, тие несомнено ќе ѝ го спасат животот, како што заклучува и Вујче кога вели дека Субјектот раскажува приказни за да ја одложи смртта. Шехерезада во *Ноќиите* почнува да раскажува нетипично, со зборот „Раскажуваме...“ а ја завршува последната приказна со зборот „ќе раскажуваме...“ и со тоа претставува нарација која никогаш не завршува. Кај Девојката не го слушаме почетокот, но таа несомнено се надоврзува на приказните од *Ноќиите*, додека завршетокот на драмата е дејствие со ознака на нарација која не завршува – одлетувањето на тепихот. Овој магичен предмет е поврзан со приказните на Шехерезада преку приказната за Аладин, која доцна била додадена во делото на морнарот „Синбад“ и „Али Баба и четириесетте разбојници“. Важна е и разликата во заинтересираноста на слушателот за нарацијата; за разлика од Султанот, протагонистите од драмата не размислуваат за поуките од приказните туку во нив бараат одговори за теориите на заговор и извлекуваат погрешни заклучоци. Ориентализмот, типичен за *Ноќиите*, во поставката на сценографијата на драмата речиси го нема; тој е претставен преку магичниот килим и бурката која ја носи Девојката. И во двете дела раскажувачката спие, односно е силувана од слушателот.

Оваа современа драма на сатиричен начин успева да донесе длабока критика на модерните општества. Конкретно, француското општество пред нејзиното поставување во 2015 година беше сведок и жртва на терористички напад. На 7 јануари 2015 година, двајца вооружени радикални исламисти (браќата Куачи), влегоа во редакцијата на Шарли Ебдо и убија дванаесетмина вработени. Излегувајќи од редакцијата на улиците на Париз тие гласно ја пренесоа пораката „Го убивме Шарли Ебдо“ (fr. “On a tué Charly Hebdo”), убиство кое го извршуваат како одговор на карикатура на пророкот Мухамед на насловната страница на неделникот.

Преносно, овој чин значи дека е убиена слободата на говорот, убиена е можноста за критика на различниот од себе. Токму смртта на различниот на себе, но кај Јанакијевиќ по нападот на кулите близначки во Њујорк, е повод за исмевање во драмата. Тоа, исмевањето, на сцената ја става вистината дека никогаш не може да ги убиеме различните. Преку смеата, драмата ни помага да ја прифатиме реалната ситуација: „Смеата ја има виталната моќ на обновување, смеата овозможува да се прифати фактот на смртта онака како што е нужно“ (2005: 72) вели Стојменска – Елзесер, пишувајќи за виталната моќ на смеата согледана преку нејзиниот дуализам, преку нераскинливиот спој со трагичното. Во тој дух, на крајот на драмата, Младичот, Вујче и Девојката ја напуштаат сцената заедно на магичниот килим, постапка која означува премолчено одобрување на другиот, оној различниот од себе и со која го трасираат патот кон толеранцијата и меѓусебното прифаќање.

Познавањето на Ориентот од страната на западните општества, само како аспект на Оксидентот, наместо како засебна целина, отсекогаш беше казната на Ориентот. Оваа казна е испорачана од причина што Блискиот Исток лежи надвор од границите на европското општество или од „нашиот свет“. Ориенталистичките митови од самото нивно појавување, Европа ги стави во своја служба, па дури низ времето и се трудеше да ги „оксидентализира“. Со тоа европските општества ја наметнуваат својата идентификација врз Ориентот и го колонизираат. Поради влезот на *Ноктиџе* на европската сцена низ француските порти, преку преводот на француски јазик на Антоан Галанд, темата на оваа драма природно се сообразува со културата на француската публика, со нејзиниот код, која во неа препозна нешто свое, го препозна својот дом, својата култура. Актуелната дебата за интеграцијата на различниот од себе, на другиот, која се водеше во

француското општество во моментот на поставката на драмата потекнуваше од истата природа, судирот на Истокот со Западот, со акцент на религиите. Бунтот на колонизираниот наспроти колонизаторот ја предизвика оваа дебата, која во име на

Слика 2. Интервју во Уест Франс со Нела Витошевниќ, режисерка на претставата

интерграцијата и човековите права беше брзо затворена, а злоделата осудени. Македонската драма *Шехерезада – црна комедија во 1001 минути* доживеа голем успех бидејќи на хумористичен, лесен и воздушест начин успеа да стави на европската сцена тема која сè уште беше отворена рана во француското општество, но и на некој начин да ја залечи, реafirмирајќи го патоказот на толеранцијата и прифаќањето на различниот од себе. Во дневниот весник Франс Уест од 15 мај 2015 година осамнува насловот „Откривање на македонскиот театар во Панта“ (види слика 2), во кој авторот на текстот вели дека драмата на Јанакијевиќ е „Претстава која зборува за фигурата на Шехерезада и прашањето на исламизацијата. Добра обработка на исмевањето на религиозниот фанатизам“ .

Уште еднаш на дело се покажа книжевната моќ на ликот на Шехерезада, кој преку пишаниот збор и раскажувањето успеа да го прекине крвопролевањето под максимата „пенкалото е помоќно од мечот“, односно силата на зборот го надминува секое насилство, преку овој нејзин хипертекст уште еднаш потсети на овие фундаментални вредности. Магичната мистика на Блискиот исток присутна во ликот на Шехерезада ѝ дава трајна поп-културна важност. На повисоко ниво Шехерезада претставува културен мит и живее во имагинарната култура, што и дава можност во секое време да ги оживее приказните. Во очите на западната публика таа е најуспешниот наратор, кој овозможува не само да ги слушнеме, туку и да ги живееме приказните, кои пак останале автентични и покрај многубројните преводи.

Користена литература:

На кирилица:

Аврамовска, Наташа, 2000, *Шехерезада – уштии еднаш за женскојо ѝисмо* (1993), во *Ex Libris*, Скопје: Менора

Јанакијевиќ, Срѓан, 2013, *Куйидона и друѓи драми*, Скопје: Блесок

Кулафкова, Катица, 2008, *Теорија на книжевносѝа*, Скопје: Пролитера

Стојменска – Елзесер, Соња. 2005. *Сѝоредбена слависѝика*. Скопје: Институт за македонска литература

1001 ноќ (Приказниѝе на Шехерезада), 2010 Скопје: Култура

На латиница:

Chraïbi, Aboubakr, 2008, *Les mille et Une nuits, Histoire du texte et Classification des contes*, Paris: L’Harmattan

Genette, Gerard, 1997, *Paratexts: Thresholds of interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge

Niles, John D, 1999, *Homo narrans: The poetics and Anthropology of Oral literature*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Orme, Jennifer, 2010, *Mouth to mouth storytelling and desire in contemporary fairy-tale fiction and film*, Mānoa: University of Hawaii

Robert, Raymond, 2005, «Les contes et la rhétorique judiciaire: *L’histoire de la sultane de Perse et des vizirs de Péti de la Croix (1707)*» in *Le conte en ses paroles: La figuration de l’oralité dans le conte merveilleux du Classicisme aux Lumières*, dirige par: Anne Defrance and Jean-François Perrin, Paris: Editions Desjonquères

Todorov, Tzvetan, 1980, *Poétique de la prose (choix) suivi de Nouvelles recherches sur le récit*. 192 p. Paris: Seuil https://www.ae-lib.org.ua/texts/todorov_poetique_de_la_prose_fr.htm (пристапено на 20.12.2021 година)

<https://france3-regions.francetvinfo.fr/normandie/calvados/caen-mer/caen/locb-du-mardi-2605-du-graff-universite-dramaturgies-macedoniennes-734189.html> (пристапено на 15 ноември 2021 година)

<http://femalefortitude.blogspot.mk/2013/02/scheherazade.html> / (пристапено 02.12.2021 година)

Дарин Ангеловски
Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
d.angelovski@iml.ukim.edu.mk

КЛАСИЧНАТА КУЛТУРА ВО МАКЕДОНСКИОТ СОВРЕМЕН РАСКАЗ

Апстракт: Трудот има за цел да ја проследи креативната рецепција на класичната култура во македонскиот современ расказ која се остварува со примена на разновидни книжевни постапки и модалитети. Тие се движат во распон од *имитација* и *емулација* преку *асоцијации*, *реминисценции*, *уледувања*, митски *(ре)интерпретации*, *трансформации*, сè до сосема слободни *рекреации*. Истражуваниот корпус содржи дела од македонските современи автори: Иван Точко, Зоран Ковачевски, Венко Андоновски, Блаже Миневски, Александар Прокопиев, Калина Малеска, Галијана Маркова и други.

Клучни зборови: Класична култура, античка литература, македонски современ расказ, мит, рецепција

КЛАСИЧНАТА КУЛТУРА ВО МАКЕДОНСКИОТ СОВРЕМЕН РАСКАЗ

Вовед

Класичниот расказ, заедно со модалитетите на расказноста што ги подведуваме под заедничкиот именител како куса прозна форма е литературниот вид што од почетокот на осумдесеттите години на минатиот век го овозможи поинтензивното постмодернистичко струење во македонската современа литература. Општите карактеристики на постмодернистичката поетика какви што се фрагментарноста на формата, минимизирањето на содржината, просторно-временската неопределеност, склоноста кон случајностите, стремежот кон стилистички плурализам заедно со мултиплицираното значење и свесното редуцирање на рецептивниот опфат, претставуваат битни отстапувања од дотогаш доминантните книжевно-уметнички практики. Поигрувањата со реализмот и со структурата на наративната форма што се карактеристични за постмодернистичката проза упатува на широкото распространетото мнение според кое современите раскажувачи имаат малку заедничко со нивните славни претходници од класичната епоха. Иако оваа согледба имплицира колку книжевни (поетичко-теориски), толку и филозофски поттици

кои можат да се претстават и во куси формули како „произведувач на култура“ (Пјер Бурдије)²⁸⁷ или „човек, способен за нови опишувања“ (Ричард Рорти)²⁸⁸ таа, во поглед на класичната антика ја посочува широката и многузначна област на античкиот мит како заедничко место и за раскажувачот од современиот миг и за оној од далечното минато.

И покрај тоа што митот/ митемата/ митологемата сфатени како основни кодови на класичната култура се засекогаш лишени од нивниот оригинален и автентичен контекст во кој настанале, тие до ден денес продолжуваат да постојат како централни оски во современите култури и литератури. Нивното присуство во делата на современите автори се согледува како креативен вид на литературна рецепција, чиешто проучување поаѓа од потребата за увид во референцијалниот капацитет на современото дело и епоха за делата од класичното минато. Оваа креативно мотивирана релација помеѓу новите текстови и нивните предлошки се согледува како резултат на примена на најразновидни книжевни постапки и модалитети. Тие се движат во распон од *имитација*, сфатена како постапка која не е оптоварена со чувството за духовна сопственост или плагијат, преку постапката *емулација* сфатена како „употреба на форми и мотиви од античката класика, но со значителна самосвојност и воведување на новини, со цел да се создаде уметничко дело рамно на класичните урнеци, но поинакво и ново“ (Димовска, 1994: 56), сè до *асоцијации* и *реминисценции*, *уледувања*, митски *(ре)интерпретации*, *трансформации* и сосема слободни *рекреации*.

Класичната култура во македонскиот современ расказ

Како еден од најраните примери на расказ од периодот на подемот на македонската уметничка проза во кој мошне суптилно провејуваат одгласи од класичната култура, ќе го посочиме расказот *Под Акропол* од збирката *Лебедова ѝесна* (1969) на Иван Точко. Дејствието во ова книжевно остварување е поставено во тензичната атмосфера на восторжени извици при свеченото прогласување на македонскиот преродбеник Прличев како лауреат и втор Хомер на книжевниот конкурс во Атина, а расказот завршува со веста за смртта на браќата Миладиновци. Фокализацијата на овие настани го активираат историскиот поглед на светот, кој, го

²⁸⁷ Види: Bourdieu, Pierre. 1990. *In Other Words: Essays toward a Reflective Sociology*. Stanford University Press.

²⁸⁸ Види: Рорти, Ричард. 2001. *Контингентност, иронија, солидарност*. Скопје: Темплум.

портретира големиот рационалистички субјект во обид за еманципација на позицијата на поединецот, заедницата, граѓанинот или онаа на уметникот. Оттука и оправданоста за делото на Точко да се говори како за „едно автохтоно прозно дело во кое доминираат искуствата на раскажувачката традиција“, т.е. на *раскажувачкиот и традиционализам* сфатен како мост помеѓу две различни проседаа во македонската раскажувачка уметност (Друговац, 1969: 7).

Во годините што следат класичната култура добива креативен третман во делата на низа автори помеѓу чишто остварувања се издвојува една група на раскази што се инспирирани од митологизираната аура на ликот и делото на Александар Велики. На оваа тема пишува Зоран Ковачевски во расказот *Александар и вазнајата* од збирката *Арисџоштел од Ресен* (1984). Освен со споменатите наслови, асоцијациите на класичната култура во расказното творештво кај Ковачевски се присутни и во расказот *Филиј и лебедојџ*, каде следиме потполна креативна трансформација на асоцијациите на митот за Леда.

Темата за Александар Велики продолжува да биде присутна во македонскиот современ расказ и во деведесеттите години од минатиот век со појавата на расказот *Фреска ѝрва: Александар, Арисџоштел, Ујокоение на Александар Грешен* од збирката *Фрески и тројески* (1993) на Венко Андоновски. Расказот е втемелен на хронотопот на античката биографија на Александар, како една препознатлива, стилски и културно кодирана целина од хронос, топос, етхос и митхос. Прикажаниот свет тука е втемелен на играта помеѓу фикцијата и репрезентацијата на стварноста која се реализира според логиката на хиперболизација на човековото душевно устројство. Разработувајќи ја ингениозната природа на Александар, Андоновски портретира едно душевно поведење кое суштински отстапува од идеалот на добрата мера и од стремежот за целесообразната умереност:

“Тој е гениј, височество. И му нема спас. Еден ден, кога и да е, неговата неумереност ќе го посака и светот; а потем и ќе го покори. Но, неговата душа ќе страда, оти кршлива е, како египетско стакло, и не ќе може да го поднесе гранитот на неговата лакомост“ (Андоновски 1993: 20).

Реконструкцијата на биографската отсечка во оваа фреска ги предизвикува креативните капацитети на читателот да ја дополнува приказната со враќање на отсутното или со впуштање во потрага по она што е прикриено. Она што, всушност, стои зад предвидливо конструируваниот етички хабитус својствен за лакомоста и неумереноста е мотивот *џоџхос*. Овој мотив е воведен во обемната литература за Александар уште од неговиот биограф и соборец

Аристобул²⁸⁹, како најсоодветен модел во опишувањето на пламената желба на кралот за себенадминување²⁹⁰. Освен како модел со кој се опишува нескротливиот копнеж на Александар за херојски подвизи, мотивот *ἰοιῆχος* истовремено може да се сфати и како израз на стремежот за враќање во космичката хиерархија преку сознание, учење и искусување на убавина. Во таа смисла, невозможната задача која Андоновски ја поставува како централна оска на расказот: да се најде решение на загатка што не може да се реши, во голема мера претставува резултат на обидот за редефинирање и проширување на традиционалниот материјал обединет околу мотивот *ἰοιῆχος* до ниво на негова деконструкција, одошто заземање критички став кон репрезентациите на етичката неурамнотеженост на Александар.

Со раскази на темата за Александар се јавува и Блаже Миневски. Неговиот расказ *Пораз* од збирката *Ледно око* (1995) прикажува настани што се одигруваат во текот на едно деноноќие, откако Александар, тргнат по својот “несопирлив походен пат кон Персепол“ (Миневски, 1995: 93), со војската пристигнува ноќе во Гатеново. Местото е калливо, а градот потонат во заборав и штама: „тишината во овој непознат град – кој го нема ниту во спомените на легионерите што помнат сè што е за пари“ (Миневски, 1995: 94) создава тензична атмосфера на *horror vacui* која се пополнува со воведување на орнаментални елементи какви што се на пример приказите на војничката забава.

Расказот на Миневски во однос на референцијата кон теми или елементи од класичната култура се реализира како отстапка од моделот на рекреација на биографскиот или на историски посведочениот податок. Впечаток е дека колку подлабоко се навлегува во светот на раскажувачот, толку светот на податокот за кој сведочи традицијата станува подалечен за читателот. Можеби тоа е така од причина што идејното решение на расказот нема за цел да евоцира, ниту да алудира некаква книжевно-историска предлошка како што е тоа случај со расказот *Ойќровение* од Јадранка Владова (Владова, 1990: 94-96), каде следиме директна референца со описот на Ахиловиот штит од XVIII пеење на *Илијада* или каков што е случајот со кусиот расказ *Икар* во кој Славко

²⁸⁹ (Aristobulus, IV/III в. ст. е.), бил командант и биограф на Александар Велики, негов придружник во походот кон Исток како човек што бил задолжен за водењето на белешки и, воедно, еден од неговите најголеми почитувачи.

²⁹⁰ Нескротливата желба и копнеж на Александар го препознаваме како мотив при опишувањето на подвизите да го премине Дунав, да го пресече Гордиевиот јазол, да изгради град во Египет, да појде во светилиштето на Амон, да ја посети Ниса, да го преплови океанот, да го истражи Каспиското море или да ја обиколи Африка и да го види Персискиот залив итн.

Јаневски ја развива својата приказна врз познатата митска предлошка (Јаневски 1993: 115)²⁹¹. Напротив, намерата на авторот е да произведе нови значења, кои ситуирани во општопознатиот контекст на класичната култура ќе функционираат како автохтони културни маркери. Како пример за тоа може да се посочи атипичниот избор на игрите со кои војниците го исполнуваат времето каква што е играта долга магарица или македонски чирџан, обете сосема туѓи за културата и секојдневниот живот во антиката. Посочените примери, заедно со останатите универзални форми или мотиви во расказот на Миневски, не ја користат можноста да обезбедат доволно цврста врска со класичната култура, а со тоа и да го збогатат расказот со смисловно значење и да го засилат ефектот на неговата порака.

Расказите на Трајан Петровски во збирката раскази *Каурска маџија* претставуваат поинаков пример на актуализација на класичното наследство. Класичната култура овој пат ја наоѓа својата контекстуализација во пошироката рамка на Историјата на стариот Исток како израз на фасцинацијата на авторот од допирот со други поднебја, култури, цивилизации. Чувството на лирска возбуда од земјата на фараоните што е својствено за поезијата на Петровски (Цветковски, 2008: 12), во расказното творештво на овој автор поприма белег на интелектуална размисла на една свест исполнета со восхит. Дobar пример за тоа е кусиот расказ *Средба со Херодот* осмислен како дуплирана претстава на стварноста – она за кое Херодот известува во својата *Историја*, во расказот на Петровски станува искуство на раскажувачкото *јас*.

Како раскажувач од сосема поинаков формат во чиешто творештво следиме континуирана, задлабочена, мошне разнообразна, а со тоа и понагласена употреба на теми и мотиви од класичната култура ќе го посочиме Александар Прокопиев. Би можело веднаш да се каже дека склоноста на Прокопиев за темите од митологијата се реализира како интерес за Другоста и копнеж по дијалог со Светот. Ваквата устременост на авторот е карактеристична за скоро целокупното негово творештво, поаѓајќи уште од првообјавената збирка раскази *Младиот мајстор на илџија* (1983), преку втората збирка раскази насловена како *...или...* (1987) и збирката *Ars Amatoria* (1998), која како мото ги има стиховите на римскиот поет Овидиј, сè до елементите на расказноста вградени во есеистичко творештво на Прокопиев, каков

²⁹¹ Повеќе за кусите прози на Владова и на Јаневски види: Ангеловска, Билјана. 2006. *Античкиот мит и современата македонска книжевност*. Скопје: Сигмапрес. 78-79.

што е примерот со насловниот есеј од збирката *Дали Калимах беше ѝосѝмодернисѝ* (1994) итн.

Богатиот тематски фонд во расказниот опус на Прокопиев упатува на низа референтни точки од класичната култура, пред сè од античката литература, меѓу кои централно место е отстапено на Платоновата мисла. Тоа особено важи за краткиот расказ *Круѝоѝ - ѝѝалкач* од првообјавата *Младиоѝ мајѝѝор на иѝраѝѝа* со кој Прокопиев ќе се потврди себеси не само како познавач, туку и како посветеник во Платоновата доктрина. Расказот реферира и воедно го рекреира познатиот мит за сферичната целина – суштества со кружна свест и кружна моќ кои со својата себедоволност (и самодоволност) и со своите големи и горделиви размисли станале закана за Зевс и за боговите. Кај Платон, во дијалогот *Симѝосион*, миметичкото лице Аристофан ја изнесува сказната за сферичната целина како суштества кои дејствуваат силовито, во сенасочно движење наследено од нивните родители: Титаните Хелиос, Гаја и Селена. Овие суштества со својата сила толку го загрозувале премудриот Зевс што овој смислувајќи итрина ги поделил на половина и со тоа им ја намалил моќта и самодоволноста. Она за што, всушност, раскажува Платоновите Аристофан е „симболон од човек“ – двајца од еден направени. Човек кој копнее и тежнее да ја пронајде својата половина, па поради тоа секогаш си го бара сопствениот *symbolon*²⁹².

Платоновата идеја за Сферичната целина во расказот *Круѝоѝ - ѝѝалкач* е преземена во скоро неизменет облик. Таа е претставена како своевиден трагач по нови земји, искуства и предизвици; како специфичен ентитет кој воден од поривот за нови доживувања во даден момент решава да се подели, за да ги удвои можностите за доживување нови сознанија, кои по извесно време има намера да ги претопи во ново соединување. Овој, во суштина, аретолошки и интелектуален хедонизам кај Прокопиев не е ништо друго освен синоним на Платоновата поетско-филозофска еротологија, оти според Платоновите Аристофан „на копнежот и на стремежот за Целина име му е Ерос“ (Pl. *Symp.* e193)²⁹³. Најсигурната одредница врз која е изграден светот на Кругот - талкач е мобилноста, иницијативноста, спонтаноста. Енергијата на љубопитноста несомнено е еден од неговите белези:

„Патувањата беа неповторливи. Игрите и средбите во ненадеен низ на блескотни изненадувања. Кај обете половици, независно

²⁹² *symbolon* знак на препознавање, предзнак, знамење или некаков договорен белег.

²⁹³ Платон/Кесенофонт. 2008. *Симѝосиумска ероѝологија*. Превод од старогрчки, предговор, белешки и објасненија: Елена Колева. Скопје: Култура.

едно од друго, но исто толку силно, бликна сознанието дека се наоѓаат на богато хранилиште на искуства, под кое нивното поранешно, заедничко искуство неосетно заминуваше во маглите на заборавот“ (Прокопиев, 1983: 54-55).

Вака прикажаната свест и автореференцијална свесност на Кругот - талкач го навестува инкарнирањето на хиперуранската природа на Сферичната целина во хтонска, телесна природа, што како последица ќе ја воведо трагичната етика на заборавот. Во својата потрага по доживувања, двете половини, Кругот - талкач од Исток и Кругот - талкач од Запад, забораваат на договорената средба закажана на врвот на еден триаголник. Ова е, всушност, местото во приказната каде доаѓа до израз онаа особина на перото на Прокопиев, да ја раситнува приказната до ниво на детаљ, кој функционира и како самостоен ентитет и како продолжена и проширена метафора која е важна и сама за себе, но и за целовитоста на приказната. Триаголникот како место за средба е алегорична, односно, метафора на сфаќањето за троделната природа на душата (умствен, волев, страстен дел) кај Платон. Истовремено овој топос кореспондира и со претставата за тријадната митска слика на еротската Душа (кочија со возач и два коња, едниот воден според уранското еротско начело, другиот како негова сушта спротивност, насилен и злокобен). На тој начин, употребата на алегоричната на триаголникот како фигуративен семантички код добива улога на асоцијативен мост кон една друга размисла, а тоа е Платоновата теорија за анамнеса на бесмртната душа изложена во дијалогот *Фажрос* или *За убавошо*.

На ова рамниште трансформацијата на Платоновата митема во расказот на Прокопиев накратко може да се сумира на следниот начин: Кругот - талкач од Исток и Кругот - талкач од Запад паѓаат во заборав дека некогаш воопшто припаѓале на некое кружно единство и дека патувајќи во составот на тој круг, доживувале и споделувале одредена стварност. Обата ентитети, слично на природата на другите души што се обдарени со не така моќни „кочи“ , видуваат, но не догледуваат. Нивната спознателна природа се остварува како облик (форма) на мноштво и разновидни сетилни доживувања обединети со умувањето. Токму воведувањето на начелото на разумот кој кормилари со сетилните доживувања е она што ја обликува новата систаса која игриво и помалку парадоксално прашува:

„Како би било да се поделам и да ја удвостручам својата страст кон Новото?“ (Прокопиев, 1983: 55), произведувајќи со тоа нова матрица, која со секое ново (орфичко) вртење на Душата се

вообличува во ново доживување, споделувајќи ново искуство, а со тоа и нов мит.

Особено впечатлив третман на теми од класичната култура наоѓаме во расказот *Трагедија насловена 'Креонии'* од збирката *Именување на инсекцијии* (2008) на Калина Малеска. Овој расказ, за како што соопштува гласот на нараторот: „некоја друга драма а не Софоклевата *Антигона*“ е осмислен како креативна игра која осцилира на пресекот помеѓу книжевните постапки на апокрифност, мистификација, цитатност, интертекстуалност. Расказот претставува приказна за откривањето на еден извадок од античка драма вметнат меѓу античките ракописи на Софокле и обележан како една од раните верзии на големата трагедија *Антигона*, но сепак од автор кој не може со сигурност да се потврди. Самиот текст прикажува разговор помеѓу Креонт и Хајмон, кој отстапува од дијалогот што се одвива помеѓу овие ликови во верзијата на трагедијата *Антигона*, која денес ја сметаме како најблиска до автографот на Софокле. Нараторот вели:

“Никогаш не се задоволив со објаснувањето дека Креонт ги претставува законите на државата, а Антигона законите на сопствената совест, семејството, религијата. Не ми беше целосно прифатлив ни ставот на Хегел, според кој обајцата не се во право бидејќи се еднострани, но мене трагичниот текст не ми нудеше аргумент дека секој од нив го застапува своето гледиште кое е спротивно на оној другиот. Верував дека Измена го има одговорот зошто е тоа така, и одговорот на тоа што претставуваат за мене Антигона и Креонт“ (Малеска, 2008: 91-92).

Вака поставеното преиспитување на интерперсоналниот однос помеѓу ликовите според смената на интегрирачки и дезинтегрирачки релации отвора една фиктивно-фактичка игра која се одвива на повеќе рамништа и која има за цел да ја коментира веродостојноста на авторитетот што го поставува традицијата во однос на идентитетот на ликовите, нивниот општествен статус, слободната волја итн. Можеби едно најсеопфатно толкување на оваа во суштина деконструирачка постапка може да се побара во опфатот на поимот *рекарактеризација*, кој како термин заемка од областа на правото и казнената проблематика сугерира постапување според одредено однесување на поинаков начин што го определуваат самите учесници.

Класичната култура во македонскиот современ расказ ја следиме и преку сентентичноста што како форма на цитатност е присутна во расказот *Меменио* од збирката *Политони* (2007) на Галијана Марковска алијас Будимка Поповска. Учеството на класичната култура според изреки од делата на Јувенал, Кикерон, Сенека и Валериј Максим поприма функција на градивно ткиво во

фрагментарното раскажување кое може да се подведе под одредницата расказ – упатство.

Сосема на крајот ќе ја споменеме и богатата палета на преобразби и на хибридни варијанти на мотивот на лавиринтот во македонскиот современ расказ. Нив ги согледуваме според прозите на низа домашни автори како Александар Прокопиев, Димитрие Дурацовски, Гоце Смилевски, Влада Урошевиќ²⁹⁴ кон кои со свои разработки на оваа тема се надоврзуваат и автори од поновата генерација како Иван Шопов, Андреј Ал Асади и други.

Заклучок

Понудената панорама сведочи за една состојба на континуирано и содржински значајно присуство на класичната култура во македонскиот современ расказ, која како да го преиспитува ставот на македонската книжевна наука дека античкиот мит е доминантно присутен во современата македонска поезија. Понудените примери покажуваат дека тој е еднакво важен, витален и мошне продуктивен елемент и за македонското современо раскажувачко творештво. Притоа, се наметнува впечатокот дека современиот расказ бил и останува отворена порта за вредностите на класичната култура благодарение на кој нашата литература го испитува рецентниот миг во сета негова комплексност. Голем удел во тоа имаат разновидните обликотворни постапки и начини на мислење со кои се служат современите „соопштувачи на митови“. Оттука, постмодернизмот сфатен како тековно доминантна стилска формација со своите независни вредности кои се поврзани со практиките на постмодерната уметност за кои стана збор во воведот на овој есеј, заедно со вредностите на класичната култура претставува форма на критичко промислување и претставување на стварноста во македонскиот современ расказ. Од не помала важност е да се нагласи и тоа дека книжевните постапки и модалитети според кои класичната култура се артикулира во расказноста ја помага жанровската хибридизација на македонскиот расказ. Потврда за тоа се граничните облици на раскажување кои го насочуваат развојот на раскажувачката вештина во сосема нови правци како расказ - драма, расказ - апокриф, расказ - анегдота итн. што претставува сериозен поттик за нови теоретски промислувања на веќе востановените книжевни и културни идентитети во македонската современа книжевност.

²⁹⁴ Види: Мартиновски, Владимир. 2007. „Преобразбите на лавиринтот во македонскиот современ расказ“. Во: *Споредбени тиритици*. Скопје: Магор. 13-23.

Литература

Ангеловска, Билјана. 2006. *Античкиот мит и современата македонска книжевност*.

Скопје: Сигмапрес.

Андоновски, Венко. 1993. *Фрески и триески*. Скопје: Македонска книга.

Димовска, Весна. 1994. *Античката литературна традиција во македонската литература*

од времето на преродбата. Маг. Труд. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет.

Друговац, Миодраг. 1969. Предговор. Во: Точко, Иван. *Лебедова песна*. Скопје: Мисла. 7-

10.

Малеска, Калина. 2008. *Именување на инсектите*. Скопје: Слово.

Марковска, Галијана. 2007. *Политони*. Скопје: Темплум.

Мартиновски, Владимир. 2007. „Преобразбите на лавиринтот во македонскиот современ

расказ“. Во: *Споредбени триписи*. Скопје: Магор. 13- 23.

Миневски, Блаже. 1994. *Ледно око*. Скопје: Култура.

Петровски, Трајан. 1988. *Каирска маџија*. Скопје: Македонска книга.

Платон/Кесенофонт. 2008. *Симпозиумска ерџологија*. Превод од старогрчки, предговор,

белешки и објасненија: Елена Колева. Скопје: Култура.

Прокопиев, Александар. 1983. *Младиот маџиџор на ираќа*. Скопје: Млад борец.

Рорти, Ричард. 2001. *Континенталност, иронија, солидарност*. Скопје: Темплум.

Точко, Иван. 1969. *Лебедова песна*. Скопје: Мисла.

Цветковски, Бранко. 2008. „Густите јазли на јатокот на животот, Кон поетскиот профил на

Трајан Петровски“. Во: Трајан Петровски. 2008. *Босфорско завештание*. Битола: Микена.

Bourdieu, Pierre. 1990. *In Other Words: Essays toward a Reflective Sociology*. Stanford

University Press.

Жарко Иванов

Институт за македонска литература – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
z.ivanov@iml.ukim.edu.mk

**МАЛИОТ ЧОВЕК ВО ГОЛЕМИОТ КНИЖЕВЕН СВЕТ
РЕЦЕПЦИЈАТА НА „ЧОВЕЧУЛЕЦ“ ОД АЛЕКСАНДАР
ПРОКОПИЕВ
ВО ЕВРОПСКИОТ КНИЖЕВЕН КОНТЕКСТ**

Апстракт: Збирката раскази „Човечулец“ од Александар Прокопиев, како добитник на наградата Балканика за 2011 година, со едногласна одлука на жириро меѓу најдобрите книжевни претставници на осум балкиански земји, многу брзо предизвика интерес за превод и во овие години преведен е на српски, турски, хрватски, италијански, англиски, арапски, словенечки и полски јазик. Едновремено, книгата доживеа исклучителен прием кај книжевната критика и оттаму и многу критички текстови кои афирмативно го проследија издавањето на овие преводи. Како специфична форма на современа адаптација, но и пренасочување на познатите и понепознати класични бајки, книгата наиде на многу добра рецепција кај публиката, доживувајќи промоции во многу од спомнатите земји. Притоа, истакната е актуелноста на писателскиот однос кон класичното ткиво на бајката, пред се во третманот на јунаците кои се земени од маргините на оригиналните класични бајки, но исто така посебно е истакнат и односот кон современите нејбаковидни ситуации и односи кои се случуваат во современите општества, пред се на Балканот.

Клучни зборови: А. Прокопиев, Човечулец, превод, бајка, роман, европски културен контекст.

МАЛИОТ ЧОВЕК ВО ГОЛЕМИОТ КНИЖЕВЕН СВЕТ
РЕЦЕПЦИЈАТА НА „ЧОВЕЧУЛЕЦ“ ОД
АЛЕКСАНДАР ПРОКОПИЕВ
ВО ЕВРОПСКИОТ КНИЖЕВЕН КОНТЕКСТ

„Мене во бајките ме интересираат маргиналците, како ловецот од „Снежана и седумте цуциња“ или едно од оние деца во Петар Пан. Тоа се ликови што во класичните бајки ги собира во три реченици, а кај мене тие стануваат главни ликови. Пишувајќи за маргиналците, човечулците, ги доведувам во неодамнешното минато или во сегашноста. Тие се врзани за нашата современост, за транзицијата, не само за социјалната и политичката, туку и за моралната транзиција. Ме интересираше како тој мал човек, обичен маргиналец се снаоѓа во овие времиња“²⁹⁵, ќе каже самиот автор, Александар Прокопиев,

за збирката раскази „Човечулец“, поднасловена како „Бајки од левиот џеб“, објавена за првпат во 2011 година во издание на книгоиздателството „Магор“, за која истата година ја добива и регионалната книжевна награда „Балканика“, по што книгата почнува да го освојува регионот, но и европскиот и светскиот книжевен простор. Збирката доживува повеќе преводи: српски, полски, хрватски, италијански, бугарски (меѓу кои и англиски и арапски) и натаму предизвикува книжевни обмислувања и анализи кај странските проучувачи на современата литература.

²⁹⁵ Devčić, Karmela. “Aleksandar Prokopiev Makedonski pisac I autor bajki za odrasle Kroz likove poput lovca I snjegulice pišem o marginalcima u ovim vremenima”. *Jutarnji list*. 20.5.2019. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/makedonski-pisac-i-autor-bajki-za-odrasle-kroz-likove-poput-lovca-iz-snjeguljice-pisem-o-marginalcima-u-ovim-vremenima-8891240>. (Пристапено на 3.6.2021)

Александар Прокопиев (1953), раскажувач, романсиер и есеист е еден од најпреведуваните македонски современи писатели. Многу често неговите дела, универзални по своите пораки, се читаат на други јазици како да се на нив напишани. Неговите т.н. бајки за возрасни, собрани во збирката „Човечулец“, кои се своевиден тест на зрелоста, прифаќање на вечните вредности надвор од светот на егоизмот, заблуденоста и заглупавеноста, го отсликуваат животот во неговата бескрајна непредвидливост, во реалноста и фантазиите, во сонот и јавето. Широкиот одглас на збирката покажува дека овие негови бајки и денес се можни и актуелни, дури и во време кога „рокот неповратно се претвори во сладникав поп, филмот во глупави холивудски спектакли, ликовната уметност во инсталации, а книжевноста почна да се идентификува со велеуспешните како Паоло Коелјо, Ог Магдино или Ден Браун“²⁹⁶.

Претходно Прокопиев својот интерес за народната сказна како најбогатиот и естетски најпровокативен жанр ќе го изложи во својата опсежна студија издадена во 1997 година со наслов „Патувањата на сказната“ со која, како што стои во препораката од Томе Саздов на самата корица на изданието, се докажува како „еден од најдобрите и најсуптилни познавачи на македонската сказна и жанрот на сказната воопшто“²⁹⁷. На истото место Влада Урошевиќ, пак, ќе забележи дека Прокопиев го одбира изучувањето на сказната воден од намерата да ги сплоти својата научна ерудиција и имагинацијата на уметникот. „Притоа, природот на Прокопиев кон релевантната материја е следен со многубројни докази за неговото владеење со постапките на современата наука за книжевноста, со што автентичноста на неговата истражувачка метода добива сила на научна поткрепа“²⁹⁸.

Токму свесноста дека „сказната, благодарение на строгите жанровски конвенции, го чува својот облик со векови несменет, што пак е предизвик за немирната и љубопитната поетика на уметничката проза да презема, трансформира, користи одделни сказнолики елементи, решенија и можности“ (Прокопиев, 1997: 105) е она што го нагласува длабинското теоретско познавање на народната проза и кое истовремено му овозможува на Прокопиев, како современ прозаист, вешта деконструкција и толкување на нејзината структура и постмодерен, интертекстуален пристап во играта со жанрот.

Потврда за тоа е збирката раскази „Човечулец“ која во 2011 година ја освои наградата „Балканика“ што ја доделува истоимената

²⁹⁶ Истото.

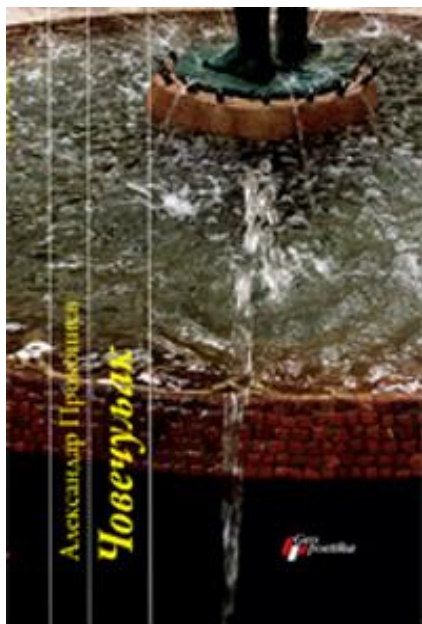
²⁹⁷ Прокопиев, Александар. 1997. *Патувањата на сказната*. Скопје: Магор.

²⁹⁸ Истото.

фондација со седиште во Софија, Бугарија, основана во 1996 година од релевантни издавачки куќи од седум држави од Балканот: Македонија, Бугарија, Србија, Албанија, Грција, Турција и Романија и благодарение на која делото доживеа неколку преводи во регионот.

Оваа книжевна награда му донесе на авторот уште поголем публицитет и надвор од балканските држави, иако името на Прокопиев и претходно беше добро познато во меѓународни рамки. Исто така добар дел од заслугата ја има и агенцијата за преводи „Традуки“, благодарение на која писателите од регионот денес се многу поинтензивно поврзани од некогаш. Оваа агенција успешно ја води мисијата за создавање заедничка платформа што ќе овозможи подобра соработка помеѓу писателите во регионот, значајна иницијатива со единствена цел – да се скрши проклетството на малите јазици и да се направи видлива литературата од еден регион што денес е надвор од фокусот на европското внимание.

Постоењето на меѓународните книжевни награди и организираните облици на меѓународна комуникација упатуваат на преводот како на една социјална, а со тоа и поврзувачка практика помеѓу книжевните средини. Францускиот компаративист и теоретичар на литературата Даниел-Анри Пажо го определува преводот како „работа врз странски јазик, а и врз мислата на другиот, врз неговата естетика и неговата култура: гледишта исто толку антрополошки колку и јазични и книжевни“ (Пажо, 2002: 73).

Оваа т.н. *транскреација*, како што бразилскиот поет и критичар Харолдо де Кампос го нарекува процесот на книжевното пресоздавање при преведувањето, едновременно претставува и совладување на растојанието помеѓу две култури.

Значењето на преводот како посебна форма во процесот на интеркултурната комуникација го согледуваме и во размислувањата на Зоран Константиновиќ за кого овој вид посредство е прв и

неопходен услов за рецепција²⁹⁹. Овој поим во науката за литературата за прв пат се јавува во 1932 година кај Л.М. Прајс во неговиот труд *Рецепцијата на англиската литература во Германија*, ќе остане недоволно употребуван сè до седумдесеттите години на дваесеттиот век кога ќе се појават делата на Х.Р. Јаус и В. Изер, професори на Универзитетот во Констанца. Јаус во неговото дело *Естетиката на рецепцијата* своите методи на проучување на литературата ги темели врз согледувањата на германскиот философ Ханс-Георг Гадамер според кој смислата и суштината на определено дело не се содржани во самото дело, туку овие елементи се резултат на неговото толкување. Мошне блиски се размислувањата и на Изер, кој го истакнува местото на читателот како активен чинител во дополнувањето и конкретизирањето на потенцијалната смисла на текстот и на Умберто Еко, кој со терминот *енциклопедија на читателот* го означува динамичкиот однос што се однесува на компетенциите на читателот, а се воспоставува како актуализирање на имплицитниот репертоар од страна на реципиентот. Теоретичарот Дионис Ѓуришин под поимот рецепција ги подразбира внатрешните, т.е. „интерни“ контакти помеѓу литературните феномени, при што решавачка улога и доделил на литературата реципиент, која во согласност со своите капацитети и потреби го прави изборот на реципираната појава. Според него, изборот на преведените дела е условен, пред сè, од внатрешните потреби на рецептивната литература, од нејзините предиспозиции да ги апсорбира другите национални литературни појави и дела и да реагира на нивните особености. Сето ова наведува на заклучок дека, во повеќето обиди за систематско сфаќање на процесот на меѓулитературните врски од контактен карактер, преовладувале тенденциите во преводот да се гледа една од најважните форми на „дејствување“ или „влијание“³⁰⁰.

Почетоците на интеркултурната транспозиција на „Човечулец“ од Александар Прокопиев надвор од неговата матична средина се означени со појавата на српскиот превод направен од страна на авторот и објавен како издание на реномираната издавачка куќа „Геопоетика“³⁰¹.

Појавата на делото го привлече вниманието на читателската публика и на книжевната критика. Од широкиот регистар на

²⁹⁹ Константиновиќ, Зоран. 1984. *Увод у ујоредно проучавање књижевности*, Београд, Српска Књижевна Задруга, 134.

³⁰⁰ Според Ангеловски, Дарин. 2020. *Англичката литература во македонската културна средина*. Скопје: Институт за македонска литература, 18-19.

³⁰¹ Види: Прокопиев, Александар. 2013. *Човечулак, бајке из левој џепа*. Београд: Геопоетика.

критички реакции ја издвојуваме првата посеопфатна студија посветена на „Човечулец“ во која угледниот книжевен проследувач Душан Стојковиќ го искажува следново: „Убедени сме дека кратките раскази се вистинскиот нуклеус во создавањето на Александар Прокопиев. Збирките што се предмет на нашето внимание се разликуваат не само од оние што се напишани од македонски автори, туку и од збирките кратка проза на најзначајните светски писатели. Тие се – и тоа е нешто што исто така ги одликува – различни и ако се споредат меѓу себе. Се чини дека во Прокопиев буквално клопоти изворот на кратката проза, како тој да ја создал формата во која ќе се изрази на најдобар можен начин“³⁰², ќе напише Стојковиќ во студијата.

Збирката „Човечулец“ авторот ја дефинира како бајки од левиот џеб, дефиниција која за Стојковиќ алудира со постмодерен призвук на познатата книга на Карел Чапек „Приказни од левиот и десниот џеб“. Дејан Ајдачиќ, за сместувањето на бајките во левиот џеб - секогаш достапното место во облеката, вели дека „наведува на ведре помисла дека по другите џебови се наоѓаат некои поинакви бајки. Иако за нив ништо не дознаваме, тоа необично сместување токму во левиот џеб подразбира и некоја особеност на авторовите бајки во однос на другите приказни за чудесното“.³⁰³ Прокопиев, пак, за поднасловот „бајки од левиот џеб“ ќе рече: „Левучарите, оние кои повеќе и повешто се служат со левата рака, со векови биле на маргините. Денес е поинаку, но се сеќавам во детството дека децата левучари ги тераа да пишуваат со десната рака. Левучарите беа, како да кажам, чудни. Еве затоа тој лев џеб е оној во кој ставам малку поскришни предмети отколку во десниот. Десниот го користам да ги ставам, на пример, клучевите од автомобилот. Во левиот криеме некои многу полични предмети.“³⁰⁴

Во таа насока Стојковиќ ја продолжува анализата на збирката: „Десниот џеб сè уште, кога е во прашање македонскиот писател, не ја истресол својата содржина. Во левиот се собрале осумнаесет раскази. Писателот ги нарекува бајки зашто секоја од нив за свој

³⁰² Стојковиќ, Душан. „Прозните Антиупатства на Александар Прокопиев“. Репер 19/4/2019.

<https://www.reper.net.mk/2019/04/19/прозните-антиупатства-на-александар/?fbclid=IwAR2pWs22cW8654FBXZ9zcv5PQQOWOUnzagIlgqtr1rAnIkFZbcbW1sXq0GW8> (Пристапено на 4.6. 2021 година)

³⁰³ Ајдачиќ, Дејан. 2020. „Бајките за љубовта“, Скопје, Културен живот бр. 3-4/2020, стр. 76-83.

³⁰⁴ Devčić, Karmela. “Aleksandar Prokopiev Makedonski pisac i autor bajki za odrasle Kroz likove poput lovca I snjegulice pišem o marginalcima u ovim vremenima”. *Jutarnji list* 20/5/2019. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/makedonski-pisac-i-autor-bajki-za-odrasle-kroz-likove-poput-lovca-iz-sneguljice-pisem-o-marginalcima-u-ovim-vremenima-8891240>. (Пристапено на 3.6.2021 година)

модел има некоја позната или непозната бајка. Иако ни се чини дека времето на бајките е минато или дека барем ние не живееме во бајковито време, тоа мислење авторот не го дели. Бајките од кои поаѓаат неговите раскази сосема се искосени, мајсторски испревртени. Ништо не е свето за да не смее да се подвргне на содржинска иронична, хумористична ревизија. Дури и на авторска диверзија. Треба само да се погледне како минува Петар Пан во „Недојдија“ или Палчо во истоимениот расказ. Пред секоја бајка стои (што му претходи на нејзиниот наслов) „упатство“ кога и кому таа се кажува. Писателот некогаш упатствата ги претвора во антиупатства, па еднакво забранува некоја од неговите приказни да биде кажана „таму“ и „некому“. На пример, „Палчо“ се „кажува наутро, додека бавно се срка чкембе-чорбата за да се отрезни од синоќешното пијанство“, а „Приказната за буквата Љ.“ – „не им се кажува на демократите“. Или, „Божикната сказна“ – „се кажува ноќта наспроти роденденот на починатиот татко“, а „Аџијата, кондурацијата и будалата“ – „не се кажува додека се ручаат жабји батаци“. Бајките се распоредени така што градат фрагментирана целост. Во една од нив се појавува Хорацио Цвикало, јунак со кој сме се среќавале во поранешните книги на Прокопиев. Некои од расказите се мошне кратки, додека други спаѓаат во најдолгите што нивниот автор ги напишал. Се експериментира, срамежливо, со бројките и нивните симболични функции, но и со буквите и нивните деформации. Фусотата станува составен дел од приказната. Цитатната мрежа е расплетена низ целата книга. Со еден збор, наратолошката игра продолжува и понатаму да се игра. Ќе се игра додека Прокопиев продолжува со своето пишување да ја матира приказната.³⁰⁵

Ова е само фрагмент од подолгата студија на ценетиот српски книжевен проследувач, која беше изнесена и пред стручната јавност во белградската Универзитетска библиотека во 2019 година, во рамки на циклусот посветен на словенската книжевна фантастика, во кој беа презентирани предавање за делата од неколкумина словенски писатели: Станислав Лем, браќата Стругацки, Јацек Дукај, Сергеј Лукјаненко, Зоран Ферик. По излагањето следеше и дискусија за книгата „Човечулец“ на Прокопиев, под водство на српскиот теоретичар на литературата Дејан Ајдачиќ, автор на голем број дела од областа на теоријата на книжевноста, фолклорот и етнолингвистиката, професор на Националниот универзитет во Киев (Украина) и на филолошките факултети во Лоѓ и во Гдањск (Полска).

³⁰⁵ Истото

Ајдачиќ подоцна во издание на српската издавачка куќа „Алма“ ја објавува книгата книжевни истражувања со наслов „Одблесците на словенската фантастика“³⁰⁶, произлезена од повеќемесечниот истоимен проект за толкувања на фантастиката во современите словенски литератури, а една од поопсежните студии во проектот (книгата) ја посветува токму на збирката раскази „Човечулец“ на Прокопиев. Во студијата посебно место му е дадено на раскажувачкиот третман на љубовта во оваа книга во делот со наслов „Бајките за љубовта на Александар Прокопиев од книгата Човечулец“.

Ајдачиќ исцрпно ги анализира „бајките од левиот џеб“ на Прокопиев, преплетувањата на чудесата на минатото и реалните хронотопи на современото, што наспроти отклоните од поетиката на бајката, не ги нарушува нејзината смисла и течење, туку ги богати со дополнителни значења. Во студијата тој го нагласува ироничното сенчење на психолошките црти кај ликовите на Прокопиев, што не водат кон пародирање на бајката, туку кон продлабочување и потрага по нивните подлабоки и скриени емотивни слоеви. Се анализираат одделно неколку раскази од книгата за љубовта, каде што се допираат или се бришат границите помеѓу реалното и фантастичното што, според Ајдачиќ, се разликуваат од односот помеѓу чудесното и стварното во бајките од кои писателот поаѓа. Во поглавјата „Во сенката на Петар Пан“, „Ловецот – отфрлениот љубовник“, „За грдоста – Човекот со едно крило – царот на орлите“, „Преобразбите на жената – мачка“, авторот нагласува дека овие раскази-бајки ги содржат сознанијата и менталитетот на градскиот човек на нашето време. Ајдачиќ во студијата во која дава толкувања на фантастиката врз примерот на бајките на Прокопиев понатаму пишува дека авторот раскажува повеќе за љубовната зависност отколку за љубовта, а измените што ги прави во своите прераскажувања ги задржуваат елементите на бајката, но во самите бајки се чувствува минливоста, животот што не е бајковит, во кој преовладува бесчувствителност или амбивалентни чувства, внесувајќи еротични елементи во поривите на јунаците, подвлекувајќи го и тој аспект на нивниот однос кон љубовта.

Збирката „Човечулец“ наидува на одличен прием и кај хрватската книжевна јавност по нејзината објава („Фрактура“, 2013 година, прев: Борислав Павловски)³⁰⁷, а за време на гостувањето на

³⁰⁶ Ајдачиќ, Дејан. 2020. *Одблесци словенске фантастике*. Београд: Алма, Универзитетска библиотека Светозар Марковиќ.

³⁰⁷ Види: Prokopiev, Aleksandar. 2014. *Čovječuljak* (s makedonskog preveo Borislav Pavlovski). Fraktura: Zaprešić.

авторот 12-от Риечки саем на книгата и на фестивалот „Врисок“, авторот меѓу другото ја претстави својата збирка раскази, преведена на хрватски јазик. Речиси и да немаше хрватски медиум што нашироко не пишуваше за гостувањето на нашиот писател. Преведувачот на „Човелулец“ на хрватски јазик Борислав Павловски ќе рече дека книгата „за нас, кои (во терминологијата на Петар Пан) не сме секогаш способни за среќни мисли, носи летачка прашина што ќе ни послужи додека не ги најдеме во себе“ и дека „несаканите“ ефекти од читањето на бајките на Прокопиев се „летање или барем лебдење и потскокнување на возрасните“³⁰⁸.

„Изгледа дека авторот е свесен за таков ефект, дури може да се каже дека неговата нескриена намера е да го постигне тоа со сите негови осумнаесет текстови. Зашто, без разлика дали се занимава со книжевните класици или со народните приказни или им се прикрадува на митовите или урбани легенди, прошетките на авторот од Нигдеземија до Овдездемија имаат само една цел (и тоа се две работи): да не збунат, зачудат и да не насмеат. Се разбира и да не одушеват. Исто така и да не натераат да ги читаме старите приказни поинаку“³⁰⁹, пишува Павловски.

Кон хрватското издание се произнесува и Весна Солар, која дипломирала компаративна книжевност на Филозофскиот факултет во Загреб, а активно се занимава со книжевна критика. Во текстот објавен на „Букса.хр“, насловен „Зошто ловецот го лови волкот“³¹⁰, таа прави опсежна анализа на збирката бајки на Прокопиев.

„Иако повеќето од нас возрасните мислат дека веќе знаеме се за Снежана, Петар Пан, жабите што зборуваат и другите ликови и мотиви од бајките, Александар Прокопиев ќе ни докаже дека тоа не е така. Неговото дело „Човечулец“ е збирка бајки за возрасни што

³⁰⁸ Истото

³⁰⁹ Истото

³¹⁰ Solar, Vesna. 2015. *Zašto lovac lovi vuka?* <https://booksa.hr/preporuke/zasto-lovac-lovi-vuka> (Пристапено на 5.6.2021 година)

во начинот на постмодернизмот си играат со мотивите на познатите бајки, приказни и легенди, гледајќи ги во светло што ќе го изненади читателот и ќе го натера да размислува за ‘познатите интерпретации’ и да ја прифати тезата дека бајките се можни и денес. Иако, се разбира, со одредени, мали или големи промени, како што е наведено на самиот крај од книгата. Иако народните приказни, односно приказните на браќата Грим, се жанр со доста строги правила, како што е ‘соживотот’ на фантастичен и обичен и среќен крај, овие правила честопати се прекршуваат во уметничката бајка. Сепак и народните и уметничките бајки се наменети за деца, не само како забава и разонода, туку и како мисловен образец за разбирање на светот. Во таа смисла, жанрот на бајката за возрасни може да изгледа како *contradictio in adjecto*; јасно е дека литературата наменета за деца е различна од онаа за возрасните. Сепак, бајките за возрасни како жанр постојат, но релативно ретко се пишуваат. Оттука „Човечулецот“ е интересен како најнов изданок на реткиот жанр на подрачјето како на поранешна Југославија, така и на целиот Балкан. А бидејќи бајките сакаат да ги забавуваат и да ги поучат децата, се чини дека Прокопиев сака да ги забавува и да ги поучува возрасните. Јасно е дека неговите бајки го прават тоа поинаку од оние на Грим, но и едните и другите сакаат да укажат на некои клучни проблеми на детскиот/човечкиот живот. Прокопиев се зафаќа со омилената постмодерна задача на реинтерпретација на бајките (Палчица, Ловецот), но и на легендите (Човечулецот) и приказните (Папрадишки), па дури и на самиот себе (Автобајка) и тоа навистина и му успева. Во повеќето приказни се менува текот на еден елемент на изворната бајка што притоа доведува до целосно ново согледување на настаните и карактерите³¹¹, пишува Солар и додава дека Прокопиев објавил други фикциски дела во кои исто така има елементи на бајка (Слово за змијата, 1992). Истовремено со овој жанр се занимава и од научен аспект (Патувањето на бајката, 1997), па заклучува дека за него токму бајките се еминентно книжевен жанр.

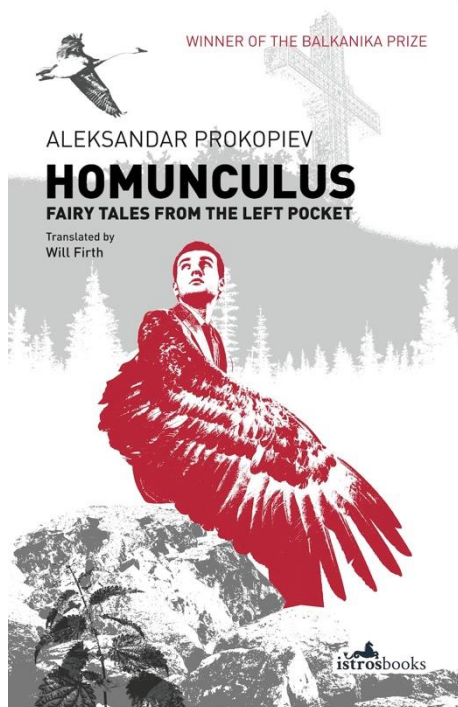
Ако излеземе од рамките на балканското опкружување, еден од позабележаните преводи на збирката на Прокопиев е оној објавен во Велика Британија. Англиската верзија на збирката „Човечулец“, во превод на Вил Фирт и во издание на лондонскиот „Истрос“, по појавата ги заинтригира критичарите и уредниците од англиското говорно подрачје³¹². За неполни пет месеци по објавувањето на книгата, одделни раскази од книгата беа преземени во неколку

³¹¹ Истото

³¹² Види: Prokopiev, Aleksandar. 2015. *Homunculus: Fairy Tales from the Left Pocket*. London: Istros Books.

списанија, а се појавија и низа позитивни критики. Така, во британското списание „Поем“ е објавен подолгиот расказ „Автобајка“ (под наслов „Once Upon A Prokoriev“). Критичарот Скот Пак, кој го води книгоиздателството „Адварк Биро“, специјализирано за преводи на француски наслови на англиски јазик, во својата рубрика „Јас и моите куси раскази“ од познатата Далки-антологија „Најдобрите европски раскази 2015“ го издвои токму расказот на Прокопиев, „Змијулче“. Во својата препорака, Пак признава дека за прв пат чита македонски автор и дека сега едвај чека да прочита уште нешто. Според Пак, станува збор за „многу шармантен расказ, со атмосфера на бајка“.

Издавачот „Истрос букс“ е лондонска издавачка куќа што најмногу од сите британски издавачи е посветена на преводи од Југоисточна Европа, посебно од Балканот. Предговорот на книгата го напиша Фиона Сампсон, поетеса, универзитетска професорка, главна уредничка на „Поетри ривју“, најстарото и најчитано книжевно списание во Британија.

животот на самиот писател. Оваа мешавина е возбудлива и калеидоскопска. Ги прави приказните во Човечулец да се чувствуваат како хиперанимирани, ако не и хиперболични. Исто така, има и сериозна цел, а тоа е да го дестабилизира читателот, кој повеќе нема да може безбедно да ги оддалечи „реалниот свет“ и

„Фикцијата на Александар Прокопиев наликува многу малку на она што им е познато на англиските читатели. Ја има фантастичната темна нишка на фолклорниот материјал, но, како и романите на Анџела Картер, таа влијае на оваа материја со високи културни алузии. Во исто време, како латиноамериканскиот романиер Роберто Болањо, Прокопиев создава фикционален свет што не прави разлика помеѓу измисленото, фактичкото и автобиографското. Голем дел од „Автобајка“, последната приказна во оваа книга, на пример е преземена од

„фикцијата“. Со други зборови, „вистинската“ фикција не потсетува дека нашите внатрешни животи се составени не само од сон, туку и од сеќавања и - можеби почудно - не само од вистината, туку и од пронајдокот³¹³, пишува Сампсон.

Таа потсетува на првата збирка раскази на Прокопиев, објавена во 1983 година, која се чини дека го признава ова со својот предизвикувачки наслов, „Младиот мајстор на играта“ и вели дека Прокопиев е писател што не е само разигран, туку игра игри со користењето кодови и софистицирани правила за да создаде нарации со слоевити значења.

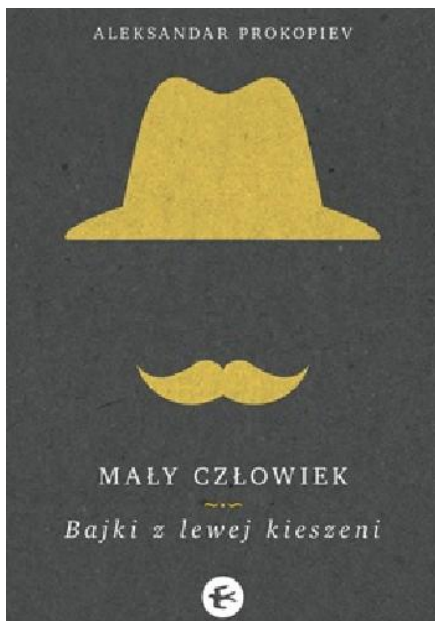
„Интелектуалец како Прокопиев, кој е роден во главниот град Скопје, во 1953 година, не е никогаш далеку од светот на ромската музика, селското земјоделство и руралното суеверие што сè уште го опкружува и се меша со поглобализираната култура на универзитетот или градот. Поголемиот дел од годината, жителите на Скопје и неговата околина водат отворен, јавен живот во кафулиња и на кафе-тераси. Се работи исто така и за посткомунистичка култура и оние што растеле таму пред 1989 година, како што е случај со Прокопиев, се навикнати на релативно мал личен простор. Ова ја оформува и културата на земјата, како и на нејзините балкански соседи и дава орална живост, која Прокопиев брилијантно и постојано ја доловува. Еден мал пример: кога градите на девојчето лебед, во „Човекот со едно крило“, ќе започнат со „во форма на портокал“, но наскоро ќе пораснат до „во форма на грејпфрут“, нашиот наратор игра помалку и со зголемената хипербола на традиционалното раскажување“. Затоа што Прокопиев е раскажувач, а не текстуален механичар. Неговите раскази се полни со емоции и архетип. Исто така, тие се полни со темнина, како што и прилега на земјата која се уште е неослободена од товарот што го произведува војните, кои ја распаднаа поранешна Југославија на крајот на дваесеттиот век... Дека Прокопиев успева да ги комбинира големите и малите архетипови преку локална шега за време на чаша Скопско пиво е и зачудувачки и прекрасен. Сега можеби е „средовечниот мајстор на играта“, тој е и единствен во тоа што својот живот во пишувањето го посветува речиси целосно на формата на кратки приказни. (Како и неговите есеи, романот „Сиркачот“ се појави во 2007 година-и беше национален кандидат за наградата „Балканика“.) Резултатите може да се видат во неговото влијание врз многу балкански писатели од средната генерација и во бројните странски изданија и наградите, кои неговото дело ќе ги добие, кулминирајќи со меѓународната награда

³¹³ Истото

Балканика, доделена на Човечулец“, пишува Сампсон. Таа понатаму во предговорот подвлекува дека често надреално, понекогаш необјасново, Александар Прокопиев е еден од оние што „мора да се прочитаат“ и дека „да го прочиташ Прокопиев значи да погледнеш во дивината во срцето на Европа“³¹⁴.

Збирката во 2012 година е објавена на полски јазик, во превод на Анета Тодевска и Михаил Сапета, во рамките на едицијата „На југ“ од издавачката куќа „Тoczka“³¹⁵.

Оваа издавачка куќа во рамките на едицијата пред полските читатели ја претставува балканската литература. За литературниот портал *szuflada.net* Агата Јавосек ќе напише дека бајките на Прокопиев се напишани со големо внимание на деталите, јазично префинето и паметно жонглирање со стиловите, се читаат лесно и брзо, иако е

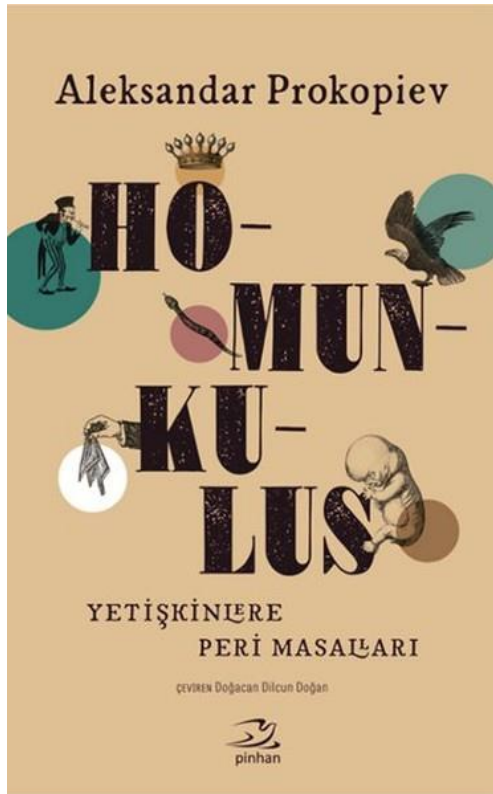

добро да се препрочитаат еднаш или двапати заради нивните скриени значења, архетипови и симболи: „Бајките за возрасни се навистина бајки за возрасни, односно за големи деца кои веќе знаат што е љубов, омраза, предавство, секс, криминал, убавина и грдотија... Во десетината приказни кои го сочинуваат Човечулец, Александар Прокопиев, играјќи си со поетиката на бајките, параболите (во стилот на генијалниот македонски постмодернист Влада Урошевиќ), ја разуздува својата фантазија и ги препрочитува не само општо познатите светски бајки, туку и бајките и народните приказни кои балканските баби им ги раскажувале на своите внуци. Прокопиев тоа го прави со многу црн хумор типичен за Балканот и со љубов кон макабри, парадокси, па и перверзни решенија. Секој што ја познава Македонија ќе разбере дека со автор од таму и не

³¹⁴ Истото

³¹⁵ Види: Prokopiev, Aleksandar. 2012. *Mały człowiek Bajki z lewej kieszeni* (przełożyli Aneta Todevska, Mihal Sapeta).Radziechovy: Wydawnictwo Toczka.

може поинаку. А кој не ја познава, нека ја запознае што побрзо! На пример, читајќи го Прокопиев³¹⁶.

За вештината на Прокопиев со која го испреплетува реалното и надреалното и играта со концептите на минатото и иднината, со цел да го промени вкусот за извонредната фикција, пишува турската критичарка Адалет Чавдар во освртот за турското издание на „Човечулец“ објавено од издавачката куќа Пинхан: „Бажките на Прокопиев вклучуваат родители, деца, семејни трауми. Исто така политика и моќ. И еротика...

Прокопиев зборува за слабостите, за желбата за моќ и исчезнувањето во оваа желба, за ентузијазмот, за сопствениот правен

механизам создаден од универзумот и она што се случува наоколу без луѓето да се свесни за него... Тој ги раскажува познатите бајки на сосема различен начин низ очите на некој друг лик од истите тие бајки и ги толкува препрочитувајќи ги низ една поинаква перспектива³¹⁷.

Во Италија во 2017 година и италијанското книгоиздателство „ControLuce“ ја објави „Човечулецот“³¹⁸, во превод на големата афирматорка на современата македонска литература во Италија, Марианцела Бјанкофјоре, со инвентивните илустрации на италијанската уметница Франческа Ноја. Во Бугарија преводот

³¹⁶ Jawoszczek, Agata. “Mały człowiek... - Aleksandra Prokopiewa, czyli bajki dla dużych dzieci...” *Szuflada.net* 8.1.2013. <http://szuflada.net/patronat-szuflady-maly-czlowiek-aleksandra-prokopiewa-czyli-bajki-dla-duzych-dzieci/> (Пристапено на 4.6.2021 година)

³¹⁷ Çavdar, Adalet. “Masal kurdu” *Sabitfikir*. 21.9. 2016.

<http://www.sabitfikir.com/elestiri/masal-kurdu> (Пристапено на 3.6.2021 година)

³¹⁸ Види: Prokopiev, Aleksandar. 2016. *Omuncolo: fiabe dalla tasca sinistra* (traduzione dal macedone di Mariangela Biancofiore). Nardò: Salento books.

дојде по објавувањето на наградата „Балканика“, каде претседателот на жирито, познатиот американски професор Ендрју Вахтел, говорејќи за „Човечулец“, меѓу другото рече дека оваа книга што комисијата едногласно ја избрала, „се одликува со оригинални, високо рефлексивни бајки за возрасни и дава оригинално видување на светски познатите бајки...“

Посебен куриозитет кога станува збор за преводната рецепција на оваа збирка раскази, овој пат надвор од европскиот книжевен контекст е појавата на необично обликуваното издание на арапски јазик кај египетскиот издавач „Ал Араби паблишинг“ со седиште во Каиро. Станува збор за реномирана издавачка куќа што е основана уште во 1975 година и има развиена издавачка дејност со преводи од многу јазици. Ова издание на книгата на Прокопиев за малиот човек и големите вредности е симпатично илустрирано со цртежи по мотиви на приказните од збирката.

Во периодот на пишувањето на овој текст Декември/Јануари 2021/2022 година, во Тирана се појави албанското издание на Човечулец во превод на Џими Лазри за издавачката куќа Фаи Ноли, а во Париз излезе од печат Историјата на европските книжевности, *Lettres européennes*, во која, еден од уредниците на ова обемно дело, Тимур Мухидин, во поширокиот осврт за Александар Прокопиев ќе напише дека тој се движи со голема сигурност во гротескното и чудесното и се наоѓа на крстопат на неколку жанрови кои доминираат во литературата на јужниот Балкан, доведувајќи ја во прашање книжевната традиција обележана со ограничувањата во комунистичкиот период. „Нараторот секогаш зад себе ја сокрива својата сериозност зад немарноста што му е предложена од неговата непресушна љубов кон животот: како пејзаж или езеро со мирни води, приказната зрачи со убавина и знајна чудноватост. Кај него, прашањето за интерпретацијата на модерните сказни останува

секогаш отворено³¹⁹. Мухидин во продолжение го цитира српскиот писател Владислав Бајац, кој за Прокопиев вели: „Тој ги користи карактеристиките на сказната, но оди отаде класичните модели со цел да го поучи читателот. Може да се каже дека ги раскажува во обратен редослед, бидејќи започнува со едноставни ситуации кои понатаму ги усложнува и на крајот нè доведува до загадочен завршеток без заклучок“. Понатаму во текстот е спомнат и Георги Господинов за кого Прокопиев го дава најоригиналниот придонес во современата македонска книжевност: „тој ужива кога прави субверзија на сентименталните завршетоци на сказните, истовремено задржувајќи ги магичните и фантастичните елементи на приказната. Прокопиев самостојно ги опфаќа постмодерните струи во Македонија додека ги тера луѓето да го прифатат фактот дека животот е базиран на конфузија: кај него е врежано хаотичното дивјаштво на јужна Европа“. Споредувајќи го Прокопиев со писателите Доналд Бартелм и Итало Калвино за Господинов најголемото негово дело неспорно е Човечулец во кое тој комбинира ликови од македонското културно наследство со ликови од неговата имагинација.

„Човечулец“ на Прокопиев доживеа мноштво рецензии и дури три изданија во Македонија, што секако е доказ за неговата богата рецепција и кај домашната читателска публика и кај стручната јавност. Понатаму, неколку раскази од оваа збирка „Кружно патување на сенката“, „Змијулче“ и „Загадочноста на невидливото“ добија свои филмски пандани во форма на кратки анимирани филмови, кои сè уште се актуелни и се прикажуваат на меѓународни филмски фестивали.

Заклучок:

Во европскиот контекст, Александар Прокопиев како автор одамна не го претставува Балканот само како географски поим, кој често има негативна конотација во остатокот од светот, туку го истакнува фактот дека тука, во Македонија и во соседството, се создава навистина силна и квалитетна книжевност. Неговата книжевна и критичка рецепција во поширокиот литературен контекст и на европската и на светската книжевна и културна сцена според бројните преводи и одгласи за „Човечулец“ е показател за тоа дека

³¹⁹ Muhdine, Timour. 2021. “Macedoine du Nord, Aleksandar Prokopiev”. In: Benoit-Dusausoy, A. et al. *Lettres europeennes, Histoire de la litterature europeenne*. Paris: CNRS Editions, 1082-1083 година.

некои наши книжевни остварувања не остануваат незабележани во светот во кој доминира англискиот јазик. Преку делата на Прокопиев, меѓународната читателска и стручна јавност стана свесна дека личните приказни, дури и тогаш кога доаѓаат од Балканот, се сепак универзални приказни, што во крајна линија води и кон повисоко вреднување во македонската литература и пошироко во Европа и во светот и конечно кон кршење на проклетството на малите јазици, кои можат да ѝ донесат нова енергија на уморната културна Европа.

Литература:

Ајдачиќ, Дејан. 2020. *Одблесци словенске фантасијике*. Београд: Алма, Универзитетска

библиотека Светозар Марковиќ.

Ајдачиќ, Дејан. 2020. „*Бажкиите за љубовта*“, Скопје, Културен живот бр. 3-4/2020

Пажо, Даниел-Анри. 2020. *Општинска и комунарска книжевност*. Скопје: Македонска книга.

Прокопиев, Александар. 1997. *Паѓувањата на сказната*. Скопје: Магор.

Прокопиев, Александар. 2013. *Човечулак, бајке из левој цела*. Београд: Геопоетика.

BENOIT DUSAUSOY, Annick, FONTAINE Guy, JEDRZEJEWSKI Jan, MUHIDINE Timour. 2021. *Lettres europeennes, Histoire de la literature europeenne*. Paris. CNRS Editions, 1083.

Душан Стојковиќ. „Прозните Антипатства на Александар Прокопиев“. Репер 19/4/2019 година.

<https://www.reper.net.mk/2019/04/19/прозните-антипатства-на-александар/?fbclid=IwAR2pWs22cW8654FBXZ9zcv5PQQOWOUnzagIqqr1rAnIkFZbcbW1sXq0GW8> (Пристапено на 4.6. 2021 година)

Devčić, Karmela. “Aleksandar Prokopiev Makedonski pisac i autor bajki za odrasle Kroz likove poput

lovca i snjegulice pišem o marginalcima u ovim vremenima”.

Jutarnji list 20.5.2019.

<https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/makedonski-pisac-i-autor-bajki-za-odrasle-kroz-likove-poput-lovca-iz-snjeguljice-pisem-o-marginalcima-u-ovim-vremenima-8891240>. (Пристапено на 3.6.2021 година)

- Çavdar, Adalet. "Masal kurdu". *Sabitfikir*. 21.9.2016.
<http://www.sabitfikir.com/elestiri/masal-kurdu>
(Пристапено на 03.06.2021 година)
- Jawosczeek, Agata. "Mały człowiek... - Aleksandra Prokopieva, czyli bajki dla dużych dzieci..."
Szuflada.net 8.1.2013. <http://szuflada.net/patronat-szuflady-maly-czlowiek-aleksandra-prokopieva-czyli-bajki-dla-duzych-dzieci/>
(Пристапено на 04.06.2021 година)
- Prokopiev, Aleksandar. 2014. *Čovječuljak* (s makedonskog preveo Borislav Pavlovski). Fraktura:
Zaprešić.
- Prokopiev, Aleksandar . 2015. *Homunculus: Fairy Tales from the Left Pocket*. London: Istros Books.
- Prokopiev, Aleksandar. 2012. *Mały człowiek Bajki z lewej kieszeni* (przełożyli Aneta Todevska, Mihal Sapeta).Radziechovy: Wydawnictwo Toczka.
- Prokopiev, Aleksandar. 2016. *Omuncolo: fiabe dalla tasca sinistra* (traduzione dal macedone di Mariangela Biancofiore). Nardò: Salento books.
- Solar, Vesna. 2015. *Zašto lovac lovi vuka?*
<https://booksa.hr/preporuke/zasto-lovac-lovi-vuka>
(Пристапено на 5.6. 2021 година)

Татјана Б. Ефтимоска
Меѓународни училишта „НОВА“

Детето-раскажувач во романите „Маџун“ на В.
Урошевиќ и „Semper Idem“ на Ѓ. Лебовиќ, или: Дали се децата
раскажувачки пролетаријат?

Апстракт: Текстот се занимава со автентичниот хомодиегетски раскажувач во два романи, еден од македонската и еден од српската книжевност, „Маџун“ на В. Урошевиќ и „Semper Idem“ (со значење „Секогаш исто“) на Ѓ. Лебовиќ. Раскажувачкиот глас во двете дела е детски двоглас, поточно глас составен од тон на дете и на возрасен, со перцепција и чувствување на светот на детето како лик, а со вербализирање и артикулирање на возрастното јас. Основното истражувачко прашање на овој текст е: Како културно-општествениот контекст на најголемото зло на 20 век, војната и холокаустот односно нивното предвечерие, влијае врз тонот и светогледот на детето-раскажувач? Низ истражување на семантиката на насловите, на семејниот светоглед и на исклучително промислениот и рефлексивен исказ во романите, преку двојството на детето-раскажувач доаѓаме и до одликите на оваа истовремено автобиографска и фикциска проза со необична структурна изграденост.

Клучни зборови: дете-раскажувач, детство, хомодиегетски раскажувач, перспектива, визија, автобиографичност.

Детето-раскажувач во романите „Маџун“ на В. Урошевиќ и „Semper Idem“ на Ѓ. Лебовиќ, или: Дали се децата раскажувачки пролетаријат?

Овој текст се обидува да го проследи автентичниот раскажувачки глас на детето во два врвни романи, еден од македонската и еден од српската литература, навраќајќи се на единствениот загубен рај за којшто може да зборува човекот – детството.

И двата романи содржат една дихотомиска, речиси манихејска структура, иако повеќеделна: во *Маџун*, деловите се именувани како *Рајоџи*, *Сјајоџи* и *Крајоџи на дејсџивоџио*, а во *Semper Idem*, поглавјата се именувани некако типично за билдунгс-роман (иако и двата романи се, најпосле, тоа) – *Од рајоџи до џеколоџи*, *Созревање*, *Прејскажувања*, *Големоџио сџрмоџлавување* и заокружуваат еден космички циклус на постоењето. Романите имаат едноставна раскажувачка структура, којашто ја очудува фантастично длабинската перцепција и воопшто, интелигенција на детскиот

раскажувачки глас: во едниот роман перцептивноста е на рамниште на научничка љубопитност, а во другиот израснува до степен на антиципирачки, пророчки визији. Основното истражувачко прашање на овој текст е: Како културно-општествениот контекст на најголемото зло на 20 век, војната и холокаустот односно нивното предвечерие, влијае врз тонот и светогледот на детето-раскажувач? И токму како што навестуваат и насловите на поединечните романи, позитивната и сетилната семантика на *Маџун*, односно контемплативната и инхерентно фаталистичката на *Semper Idem* се поврзани со два дијаметрално спротивни начини на растење и созревање на две деца со, во суштина, мошне слична судбина.

Детскиот раскажувачки глас во книжевноста е секогаш автентичен и многу често, удвоен. Тоа е глас којшто ги изнесува своите перцепции, доживувања и воопшто, ги вербализира широко отворените очи на детето што зачудено го набљудува светот и размислувањата и рефлексите, заклучоците и когнитивната обременетост на својот возрасен двојник, од перспектива ПО раскажаните настани. Оттаму, детскиот раскажувачки глас никогаш не е единечен, туку е глас со ехо, составено од најмалку две 'јас', малолетното и возрасното.

Со поднасловот на овој текст, всушност сакам да прашам дали се децата обесправени како раскажувачи знаејќи дека тие се оние на коишто вообичаено им се раскажува, дали ги имаат и слободно ги остваруваат своите раскажувачки права, својата гласност, ја уважува ли читателот нивната перспектива, особено кога раскажуваат за сериозни, тмурни од кумулуси на злото, самрачни и апсурдни времиња и простори.

Во вдохновениот толкувачки текст за романот на Урошевиќ „Раскажувачки абраксас, стакато-интерпретација“, О. Корвезироска прецизно го проценува романот како *фрагментарен, мозаичен*, но и како роман за *меморијата на дејствието*. Меѓу другите концепти, таа ја согледува и *меморијата на вообразбата*:

„Таа (вообразбата, н.з.) е некаков разјаснувачки синоним на автобиографичноста. Имено, романот е толку сугестивно јас-раскажан како да е автобиографија, а всушност е само вообразба на автобиографија.“

„Нештата во мемориите на детето јас-раскажувач не се такви какви што биле, туку такви какви што тоа си вообразувало дека се. Ваквото лизгање и поместување на автобиографичноста суптилно нуди повеќе можности за пронаоѓање или препознавање на авторот, Влада Урошевиќ (не на детето јас-раскажувач) и во други ликови, првенствено во дедото и евентуално, во вујкото футурист.“

Сликата на семејството и на домот е централната претстава (сама по себе) и призма на детето-раскажувач во двата романи. Во едниот роман домот е фиксен, во другиот номадски. Детскиот раскажувачки глас не само што го слика своето многучлено семејство, топлината или отсуството на топлина во домот, живописните, релјефни фигури на најблиските и на посетителите на тој дом, туку семејството секако станува и основната призма или филтер на вреднување на светот, на неговата нерафинираност и суровост исто колку и на неговата ранливост, па дури и на неговата хумористична страна. И двата романи имаат свои комични места; ведрина, забава и смеа во смртно сериозни и сосема апсурдни времиња. Ликовите со смисла за хумор ја победуваат дури и својата трагична судбина; се чини дека, не само другите, туку и себеси не се сфаќаат премногу сериозно, а реалноста, пак, воопшто: на погребот на тетинот Стеван во *Semper Idem* на Лебовиќ, еден од присутните забележува дека „наместо посмртна молитва, тој би претпочитал еден добар виц“ (392). Иако ниту еден од двата романи не се расфрла со тоа, и обата се длабински комични и ја содржат смеата како принцип на играта и врховен знак на човечката продуховеност.

Дедото е патријархалната фигура на авторитетот и во двата романи, *pater familias* во секоја смисла на зборот. Тој е архетипски заштитник, хранител и учител/ментор.

Дедото во *Маџун* го застапува домаќинското работење и интелектуалниот труд, воедно. Тој е угледен граѓанин којшто околу себе собира исто такви угледни градски личности, но и не само нив – се зборува, на пример, дека се допишува со Никола Тесла. Има библиотека со енциклопедии, атласи и мапи, пишува книга и знае да зборува со птиците.

Дедото го застапува прифатеното морално, умерениот хедонизам (*petit bonheur* се јаде полека, се разбира, не се лапнува набрзина!), знаењето и повеќестраната умешност, но не и порочноста на младината или она што „мириса“ на тоа, како играњето карти или мачкањето со странски помади.

Перспективата на малиот јас-раскажувач му го обезбедува непоматениот авторитет на дедото дури и кога музиката на големиот Вагнер и неговите Нибелунзи не успеваат да ја спречат воздушната агресија, како што гарантира дедото во една гротескно-катаклизмичка сцена при крајот на романот, кога тој го носи грамофонот во дворот како некаков ритуален олтар или жртвеник и ја пушта грамофонската плоча со музика на Вагнер за таа да ги спречи германските бомбардери, сејачите на смртта.

Малиот раскажувач честопати се потпира врз зборовите на дедото кога сака на своето раскажување да му обезбеди веродостојност и важност:

*Во еден атол од Традинаиџа расиџе „кисело дрво“ за кое дедо ми вели дека на лајтински се вика *Ailanthus glandulosa* и дека – иџоа дедоџо особено то иџоџиџува – и иџиџаџа на фамилиџаџа *Simarubaceae*. „Донесено е од Кина“, вели иџоџ, „каде иџо се саџи во украсни цели.“ (2018: 9) И се чини дека од него ја научил најважната лекџиџа, онаа да се биде постоџано џубопитен, но и дека врз џубопитноста леџи митската забрана затоа што таа „носи ризиџи“.*

Ликот на бабата во *Маџун* на Урошевиџ, пак е хранителка и заштитничка, маџчинска фигура на колективното и фолклорното, на верата и на добрината како есенџиџа е поврзан со храната, со интуитивното и езотеричното, волшебничката на китникез, дуџи со пилешко или желе од рибизли. Таа е единствената коџа вистински „се занимава“ со детето, во отсуство на неговите родители, кои не се целосно отсутни, но нивното повремено доаџање и заминување уште поболно се отпечатува врз раскажаното детство. Од рецептите на неџзината готварска тетратка се прават најубавите островца во романот, оние кои на нараџиџата и даваат боџа, вкус и мирис, алхемичарско тесто на гриџа за стомакот и за духот.

И во двата романи, детето-раскажувач го преживува односот помеџу маџката и таткото коџшто е болен; тие се разделени, односно разведени и помеџу нив е џазот на неверството/прељубата. Велат, треба цело село за да се одгледа дете. И двете деца во двата романи ги имаат своите безбедни села, своите баби и дедовци, вуџковци, тетки и братучеди, но ги немаат своите родители покраџ себе. Детето во *Semper Idem* сепак живее повремено со секоџ од дваџцата родители, а Маџунољубецот речиси воопшто ги нема.

Од колективниот лик на вуџковците во романот *Маџун* се издвоџува вуџкото Александар, со своџата посветеност кон детето, со зборовите како „пролетариџат“ и „примордиџалност“, но и со необичната работа во „Океан“. Дури и собата му е таква каков што е тоџ самиот: едноставна, машка момчешка соба, но со еден загадочен детаљ – необичната слика на Мариџа Магдалена коџа чита книга во пештера. Вуџкото Александар го разбира малиот раскажувач, дури и кога тоџ ги бои со непредвидливи бои предметите во боенките или кога ги остава истите тие боенки на пороџниот дожд да се расипат. *Ова е иџроџесџи на револуџионерноџо деџџство иџроџив дикџиџиџураџиџа на возрастниџе, то дава своџоџи заклучок вуџко ми џледаџки ти униџиџениџе боенки.* (2018: 70) Деџцата

се автохтони футуристички сликари, тие ги бојат нештата така како што ги гледаат самите, благо да парафразираме.

Освен куќата, улицата и градината се два дополнителни микросвета на малиот раскажувач во *Маџун*. Улицата е помалку застапена, таа е надвор од домот и можеби „не е хигиенска“, како пуканките на праматарот Кеке. Сепак, нејзините минувачи, главно намерници како самиот Кеке, продавачот Старо Купувам (токму вака, како антропоним), поштарот Гаврило, острачот на ножеви или во нејзиниот воздушен опсег, пилотот Антун Голеш се вклучуваат во директни или индиректни интеракции со детето, дури и во неочекувано интимна смисла: *А она со змијата, ... што сѐ она со тѝаа работѝа?* (35), прашува поштарот во еден миг.

Има работѝи што јас ти знам, а што возрасниѝе никогаши нема да ти сфаќаат (2018: 22), вели детето-раскажувач кај Урошевиќ. Оваа реченица е извонредно јадровита и аксиомски точна за секој аспект на детскиот глас, а особено за детето како раскажувач. Тој ја знае вистината за постоењето на Големите Невидливи, го знае значењето на зборот „пролетеријат“, ја насетува врската помеѓу сè што е наоколу, помеѓу сликите во книгите и живиот свет во градината, знае дури и да чита, но се преправа дека не знае.

Детето-раскажувач го осветлува светот пред очите на читателот онака како што возрасниот не би можел, не затоа што детскиот раскажувачки глас не ги содржи нијансите на своето возрасно јас, напротив – некогаш дури и доминантно, туку затоа што возрасниот раскажувачки глас не го потиснува „несериозното“ и „наивно“ детско јас во себе. Секое дете е раскажувач, да го парафразираме Пикасо (или барем цитатот што му се припишува нему), проблемот е како да остане раскажувач кога ќе порасне. Ова важи вон и во книгите, вон и во расказноста.

Маџунољубецот е во предучилишна возраст, тој не знае ни да чита. Сепак, знае многу повеќе отколку што претпоставуваат неговите домашни зашто детето точно проценува дека во определени ситуации е паметно да се прави понеук отколку што е. Неговото школо е идеалното образовно место, училиштето во кое би оделе сите деца на светот без ни најмалку отпор или потреба за одмор: градината/природата. При првичното читање на романот, мислење дека раскажувачот во *Маџун* е посебно дете, различно по својата необично развиена детска фантазија, но потоа препрочитувајќи го романот, сè повеќе сфаќаме: секое дете е такво. Проблемот е како да остане во таа градина и кога е возрасен. Момчето ги истражува цвеќињата и другите растенија во градината пробувајќи го нивниот вкус, паѓа и си ги драска колената, го проучува двоопашестиот гуштер околу каменото корито на

чешмата или меките лигави мокрици што се кријат под мокрите камења, симнува од високо исушени гнезда од оси за да го проба нивниот мед со остар вкус – играта и учењето се во чудесна симбиоза; попрецизно, постојат единствено едното низ другото. Овде ја нема етичката недоумица за тенката линија помеѓу доброто и злото, затоа што сè е добрина. Како што вели дедото, *Некогаш сејшо ова околу нас, сејшо ова шјшо то тледаме, било море*, така и сè околу малиот мацунољубец е добрина: неговата баба, со сета нејзина грижа сите да бидат нахранети и ни едно живо суштество да не биде повредено (*и ние да сме си мирни, и тие*), дедото, со неговото знаење, ум, со енциклопедиите и пацифизмот, неговите тетки, со сета нивна посветеност и грижа за тоа да се биде *елегантен*, неговите вујковци, особено вујкото Александар, што знае да учествува во простодушноста на детските игри... Во романот, иако се отсутни неговите родители, малиот раскажувач создава едно вистинско многубројно семејство во кое детето живее среќно детство.

Мошне е интересна свеста на детскиот раскажувач за насилноста и тиранијата на возрасните, кои ги држат децата во незнаење, во прангите на сликовниците. *Возрасниџе џонекогаш имааџ желба да то џрисџособаџ свеџшоџ на деџаџа кон своџше замисли и џраваџ насилнички џосџаџки*. (2018: 23) Тој се бори за своите права да знае, да го храни својот ум, но и своето тело со она што го сака. Мацунот е насекаде околу него, треба само да се издржи насилството на сите оние одбивни напитки или оброци што му ги сервираат возрасните.

Semper Idem е постхумно објавен (2005) автобиографски и недовршен роман на српскиот писател, драматург и сценарист Ѓорѓе Лебовиќ, ремек-дело на прозата на овие простори од 21 век и како што ја нарекува Теофил Панчиќ, *фасцинанџна хроника*:

Две толеме маџсџорски џисаџелски џосџџгнувања џресудно то обликувале Semper Idem: од една сџџрана, извонредниоџ џриказ на еџохаџа, а од друџа, талеријаџа фасцинанџни, џоџресни, восхиџувачки, расџаџувачки и секогаш и над сџ, џолку еџинсџвени и неџовџорливи (а без никаква форсирана ексценџричностџ која џо скраџџен џаџ би ти наџправила „инџтересни“) ликови кои деџилирааџ низ оваа хроника. (2020: 545)

(Интересно поклопување се зборовите на самиот Урошевиќ, дека сакал да постигне две работи во романот: да ја пренесе атмосферата на една епоха и начинот на видување на светот на едно дете. *Во џоџ свеџ се суорудвааџ толемџше насџани на исџоријаџа со мџкросвеџоџ на едно деџе кое ти сџекнува џрвиџе живоџни*

искусїва³²⁰, вели за еден медиум по промоцијата на неговата книга.)

Хомодиегетскиот раскажувач во *Semper Idem* на Лебовиќ е мошне интелегентно и продуховено младо момче, со не помалку развиена фантазија и перцептивност од детето-раскажувач во Маџун. Неговата фантазија и продлабоченост наликува на вековно стара, како да е тоа дете родено старо и токму затоа, читателот не е изненаден што тоа дете „се сеќава“ на својот дедо Јосиф, којшто никогаш го нема запознаено, затоа што дедото починал пред неговото раѓање. Речиси како да станува збор за некаква реинкарнација, некаков втор (или следен) живот на дедото, на неговите антиципаторски состојби и пророчки визији во телото и умот на неговиот внук. Лебовиќ ја вградува меморијата на отсутниот дедо во момчето како претежок товар врз детските плеќи, но истовремено и како поставување на раскажувачот среде еден културен идентитет и философски континуум на своето еврејство за којшто тој мора, сакал-не сакал, да биде свесен. Момчето или некои негови пријатели Евреи, се прашуваат дали се тие навистина „свињи“ или „валкани“ или „погани“, дали навистина „смрдат“, па авторот, покрај тоа што преку своите авторитетни ликови инсистира на тоа дека Евреинот е само еден обичен човек како и сите други, ни подобар ни полош, ни попаметен ни поглупав, како да се обидува да изгради самодоверба и потпора кај детето-раскажувач; увереност дека Евреите имаат знаења, мудрост и способности, понекогаш и сосема неовоземски и натпросечни. Меморијата за дедото е супституција за отсуството на Бога, за „Господ кој молчи“. Отсутниот дедо се јавува во соништата и пророчките визији на раскажувачот, а единственото материјално нешто преку кое комуницираат дедото и внукот е Библијата, којашто на малиот Ѓорѓе му ја подарува бабата од Будимпешта, а некогаш била сопственост на дедото Јосиф.

Лебовиќ го нарекува својот роман „хроника на едно детство“. Во врска со тезата дека „кај раскажувачот во прво лице се стеснува видикот кон надворешниот свет за сметка на внатрешниот свет на душата, кој избива во прв план“ (Мојсиева-Гушева 2001:97), се чини дека на момчето-раскажувач тоа стеснување му се случува како насилно прогонување од детството, негово изнудено преминување во светот на возрасните. Ако погоре реков дека

³²⁰ <https://sdk.mk/index.php/kultura/go-napishav-madhun-za-da-go-obnovam-mirisot-na-detstvoto-veli-akademik-uroshevik-za-noviot-roman/>

детството е единствениот загубен Еден за којшто сонува човештвото, ако во Маџун на Урошевиќ еден структурен дел од „трилогијата“ го носи речиси тавтолошкиот назив „Рајот на детството“, детството кај Лебовиќ започнува како рај, тој има своја територија, времетраење и граници, свој ненадеен завршеток и свој стрмоглав пораз и пад. Детството е рај сè додека возрасните не го претворат во – пекол. Нивната омраза е вжарена лава која пустоши сè до што ќе се допре, зло без причина и без вистински исход затоа што само перпетуира друго зло. Токму тој бескраен синцир на повторувачкото зло е „семпер идем“, секогаш исто. Ниту ќе се заборава, ниту нема да се повтори. Човекот можеби некогаш ќе научи нешто, но човештвото никогаш.

Додека детето од *Маџун* на Урошевиќ го живее своето детство во фиксен сетинг на едно старо скопско, колку-толку урбано маало – раскажувачот кај Лебовиќ остварува една зачудувачки стабилна перспектива за дете коешто е толку често изложено на селидби, преместувања, искоренувања и преискоренувања. Речиси како целата флуидност и несигурност на еврејската трагика во селењата и неприфатеноста да се слеала во животот на ова дете, сè уште не ни момче на почетоците од диегезисот. Него го селат барем двапати годишно, од заедница со мајка му во заедница со дедо му, па со татко му, повторно со дедо му, подоцна и со татко му, но и под други покриви. Момчето беспоговорно ја прифаќа ваквата судбина, навикнат е на неа, речиси и му годи осаменоста што е единствената опција за дете кое не ни има време или можност да се спријатели и да создаде социјален живот каде и да се наоѓа.

Неговиот најразгранет социјален живот е всушност неговата фамилија, исполнета со живописни ликови од двете страни, мајчината и татковата, како некои капулети-монтекиевски антагонизми. Момчето е дете на разведени родители што е вистинска реткост во простор-времето и историскиот контекст на првите децении од 20 век и културниот, оној на еврејската заедница. Сепак, мајката беспоговорно/неотповикливо ја донесува одлуката за развод поради прељуба на својот маж, иако интимно никогаш не ја преболела загубата на сопругот. Момчето-раскажувач е изненаден од сопственото откритие дека мајката никогаш не престанала да го сака таткото, по веста за неговата смрт некаде во логорите на Русија. Во неговата перспектива мајката е извонредно силна и доблесна човечка фигура, со ретки моменти на слабост кога е зафатена во преграб со борбата за егзистенција. Болката поради мајчиното отсуство низ приказната кога таа престојува во Италија го проникнува сето негово промислување на светот, речиси до чувство на напуштеност и занемареност, па тој тогаш за првпат ги

добива своите визии со Каменорезецот. Отсуството на мајката во критичната доба е рамно на насетување на смртта.

Перспективата на момчето е всушност каледоскоп од сета таа мудрост и исклучителност на ликовите околу него; и мајката и таткото, и дедото, и бабата Германка, и неговата Дади, и тетинот Стеван и очувот Бухвалд („Книгашума“ – како калка од германскиот, но и како *Nomen est omen*) – сето тоа се ликови со антологиски зборови, постапки или доблести, ликови со углед и сами по себе, и како ментори на момчето. Тој ги слика нив низ сопствената перспектива, тие благодарно му возвраќаат силно отпечатувалјќи се врз неговата личност.

Една од специфичните структурни форми на нарацијата во *Semper Idem* е „сината тетратка“, дневник, нотес на рефлексии, сентенци и други записи. Поместена често во функција на епилог на главата. Таа е исто така автобиографски наратив, цитиран од раскажувачот, но неретко во неа се поместени и филозофски расправи: „Дедо Јосеф и јас размислуваме за Бог“ или мета-мнемонички записи, спомен за споменот: „Сеќавање на ликовите од детството“. Од сината тетратка се изнесуваат и подоцнежни записи, во неа има епилог за маестралните ликови од кои секој претставува токму една „книгашума“, таа претставува и стеларен попис на сите ликови што малиот раскажувач ги сакал и му значеле: како во грчките митови, тие од луѓе се претвораат во ѕвезди и соѕвездија: *А момчето на секој свој мртвост ќе му ѝодари ѝо една ѕвезда на небоѝо, внимавајќи да не оди ѝака мал долу ѝод ѕвездиѝе, како шѝо се ѝеѝераваѝ или ѝодзаѝ оние шѝо ѝи убиле.* (Т. Панчиќ)

Додека во *Semper Idem* фантастичко-ониричките слоеви се јавуваат преку соништа, визии и (речиси) конфабулација, во *Маџун* таквиот елемент на фикцијата е само најавен како можен. Големите Невидливи се предвесници или можеби и олицетворение на самото зло, но тоа е нејасно, недефинирано, општо и потенцијално. Самите се тажни, па можеби затоа и најголемата неволја што му ја предизвикуваат на раскажувачот е тоа што нему му е ужасно жал за нешто. Може и да те остават на мир „ако се преправаш дека не ги забележуваш“ (122) или барем така тврди бабата, единствениот лик којшто ја разбира плуралната форма на „тие“ за коишто зборува детето.

Раскажувачот во „Маџун“ понекогаш користи „драмско“ сегашно време. Сегашното време прецизно ја визуелизира вообразбата на детето и го поттикнува читателот да ги следи недоволно јасните, но можни поврзувања. На пример, никој од возрасните не ја коментира смртта на змијата едно утро, чудно е дека сите се необично зафатени токму тоа утро, а влекачот лежи врз

мермерната, за која раскажувачот претпоставува дека е некогашна надгробна плоча. Така смртта на змијата и поради намената на плочата, но можеби и поради тоа што шарата на змијата се совпаѓа со избледената шара на плочата станува логична за просторот, како да се случила *йоради* него. Возрасните го знаат тоа, но не го изустуваат. Тоа се подразбира за нивниот свет, во којшто е премолчен арогантниот заговор дека децата ќе бидат држени во незнаење.

Сегашното време на раскажувачкиот глас во Маџун повикува на визуелизација кај читателот. Исказот е филмски прецизен, речиси разложен на отсечки-движења, афирмативен и веродостоен. Техниката на реминисценција е убедлива до неприпознавање на нејзината димензија на минатост. Сегашноста е минатото во кое раскажувачот одново се навраќа, овој пат заедно со читателот.

Ако сината тетратка кај Лебовиќ курзивно ја надополнува перспективата речиси како своевиден епилог на секое поглавје, „протрчува“ години и децении за да раскаже што се случило подоцна или дека е сегашноста холограм од сите димензии на минатото – во Маџун на Урошевиќ готварските рецепти *Од шејрајкајџа со рецејџи на баба ми* се „фугата“ на текстот, изделени од идиомот, а природно и непосредно врзани за нарацијата. Јадењата чишто рецепти се дадени сами по себе се епитом на рајот и сјајот на детството, тие се и фолклорен жанр и езотерична смеса на виртуозната баба; некакви меѓници на детскиот гастрономски дострел и воедно, сентиментални сеќавања за вкусот на детството.

Романот завршува со рецептот за маџун, којшто сосе испарувањата, капките и густината прозвучува како совршена метафора за слатко-горчливата и леплива смеса од сеќавања за детството.

И на двајцата автори, Урошевиќ и Лебовиќ, им успева да го погледнат светот, обвиткан со старечко искуство, низ широко отворените, зачудени детски очи. Автобиографска или фикциска, нивната проза создава еден иницијациски свет за дете опкружено со возрасни, со нивните проблеми и грешки, растежи и падови. Прозата на Урошевиќ го носи гласот на дете во формативни години, внимателно вслушана во школката (телефонската слушалка?) што го носи звукот или подобро, шумот на светот. Неговиот тон е спокоен и мудар, зашто љубопитството му ја создава онаа интуиција дека она што не го разбира како дете, ќе го разбере понатаму како возрасен, но дека за возрасните е доцна – тие нема никогаш да можат да се навратат и да го разберат она што го пропуштиле како деца. Детето-раскажувач кај Лебовиќ, пак, носи

синхрониски и дијахрониски гласови во себе; премногу е натоварено како когниција и прекогниција врз неговите плеќи и затоа неговото раскажување е акустички полно од ехото на времињата, кои неумоливо велат „Секогаш исто“. Детето е вистинскиот Исус на човештвото, најчистото и најневиното суштество е „распнато“ да ги отплатува и да страда за гревовите на возрасните и оваа вистина трагично одсвонува во секој раскажан збор на малиот Ѓорѓе. Тој се сеќава на минатото, на иднината и на недоживеаното време; сите овие мемории оставаат впечаток како целиот роман да е една голема „сина тетратка“.

Децата, најпосле, не се раскажувачки пролетеријат; тие се, според двата посочени примери но и според многу други нивни книжевни сродници, раскажувачки мајстори, љубопитници и истражувачи, кои овој пат и одново би го пресоздале светот.

Користена литература:

Урошевиќ, В. *Маџун*. Скопје: Магор, 2018.

Lebović, Đ. *Semper Idem*. Beograd: Laguna, 2020.

Мојсиева-Гушева, Ј. *Чинџоваџа аџарџина џоеџика*. Скопје: Институт за македонска литература, 2001.

Ќорвезироска, О. *Раскажувачки абраксас, сџакаџо-инџерџреџација*. <https://okno.mk/node/71653> Пристапено на: 27.2.2022 година

Pančić, T. *Fascinantna hronika*. Pogovor. Beograd: Laguna, 2020.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

811.163.3(062)

821.163.3(062)

Меѓународна научна конференција на LIV Летна школа на
Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура
(48 ; 2021 ; Охрид)

XLVIII Меѓународна научна конференција на LIV Летна школа на
Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура :
Охрид,

3 и 4 септември 2021 година / [редакциски одбор Виктор Фридман ...
и др.]. - Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2022. - 646 стр. :
илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-9989-43-474-7

а) Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура
б) Македонски јазик -- Собири в) Македонска книжевност -- Собири

COBISS.MK-ID 57618181

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ — СКОПЈЕ

А: Бул. Гоце Делчев бр. 9

1000 Скопје, РСМ

Т: +389 2 3293 293

Ф: +389 2 3293 202

www.ukim.edu.mk

Република Северна Македонија
Министерство за култура

ISBN 978-9989-43-474-7

9 789989 434747